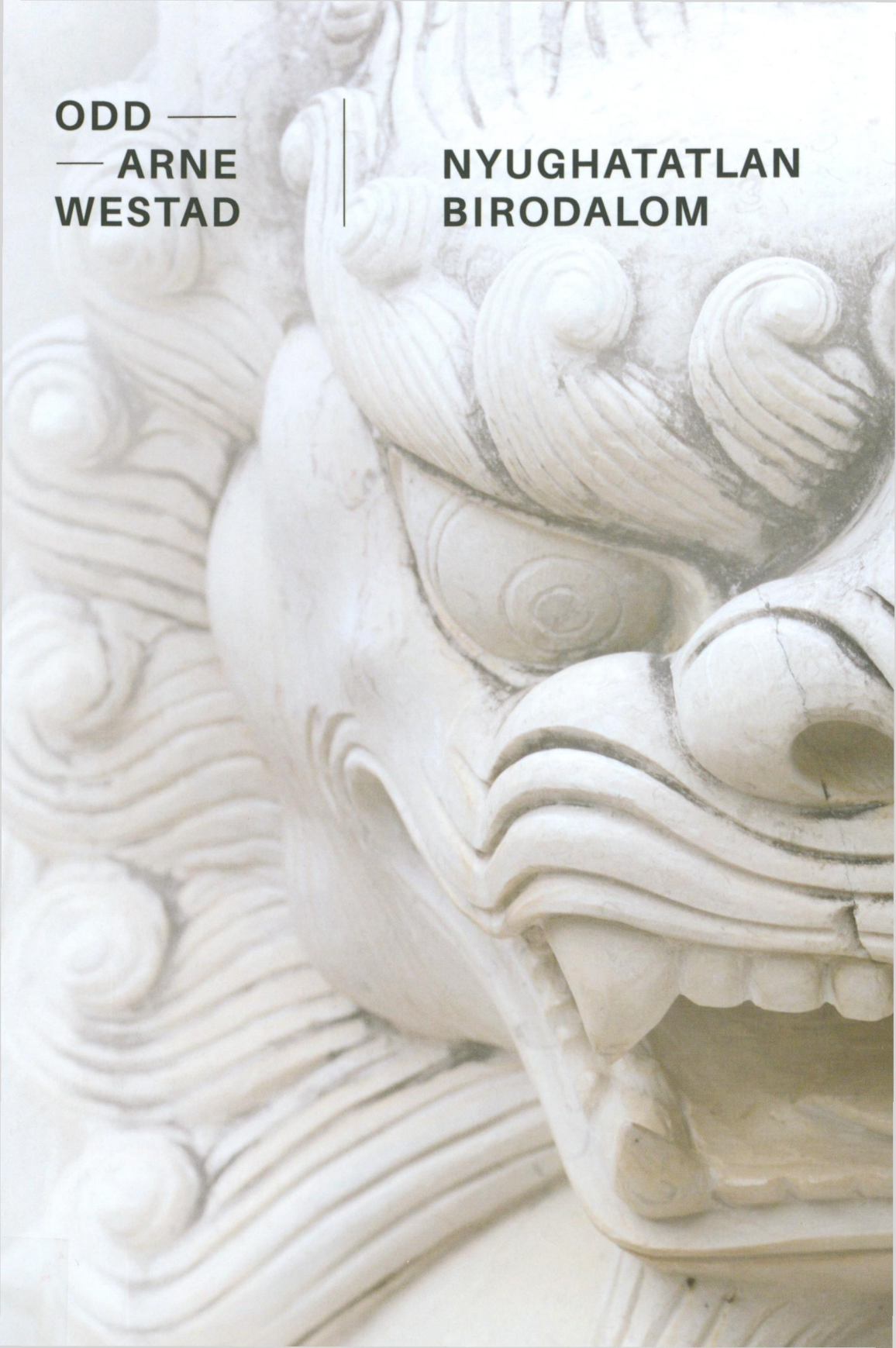

ODD ARNE WESTAD

NYUGHATATLAN BIRODALOM

ODD ARNE WESTAD

NYUGHATATLAN BIRODALOM

KÍNA ÉS A VILÁG 1750 ÓTA

FŐVÁROSI SZABÓ ERVIN KÖNYVTÁR * BIBL.CIV. BUDAPEST
0801:KO - KK Szabadpolc
327 W 63 FS01133807
WESTAD, ODD ARNE
NYUGHATATLAN BIRODALOM :
1 210015 587727

ANTALL JÓZSEF TUDÁSKÖZPONT
Budapest, 2020

A fordítás alapjául szolgáló eredeti mű
Restless Empire. China and the World since 1750

Copyright © 2012 by Odd Arne Westad
This edition published by arrangement with Basic Books, an imprint of Perseus Books, LLC,
a subsidiary of Hachette Book Group, Inc.
All rights reserved.

Hungarian translation © Kiss Marcell, 2020
Hungarian edition © Antall József Tudásközpont, 2020

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül sem részben,
sem egészben nem másolható, sem elektronikus, sem mechanikai eljárással,
ideértve a fénymásolást, számítógépes rögzítést és adatbankban való felhasználást is!

Fordította
KISS MARCELL

Szerkesztette
GÁNGOLY ATTILA

ISBN 978-615-5559-62-4

ANTALL JÓZSEF TUDÁSKÖZPONT

Antall József Tudásközpont
1093 Budapest, Czuczor utca 2.
www.ajtk.hu

Felelős kiadó ANTALL PÉTER
Felelős szerkesztő SZALA BOGLÁRKA
Borítóterv BORSI JUDIT
Korrektor DAUNER ORSOLYA CECÍLIA
Nyomdai előkészítés MÓZES-FINTA BALÁZS

magyar nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

Nyomta és kötötte ALFÖLDI NYOMDA Zrt.
Felelős vezető György Géza vezérigazgató

Tartalom

Köszönetnyilvánítás 9
A kínai szavak kiejtéséről 11

Mennyei Birodalom 15

Az átalakulás 29
Az imperializmus kora 54
Kína és Japán 80
A köztársaság alatt 108
Külföldiek Kínában 145
Kínaiak külföldön 177
Világháború 202
Mao kommunizmusa 232
Kína egyedül 269
Kína és Amerika 292
Kína és Ázsia 323

A modernizáció kora 351

Ajánlott irodalom 375
Jegyzetek 379
Kiadói jegyzet 407
Rövidítések 415
Név- és tárgymutató 417

Köszönetnyilvánítás

Sokkal tartozom azoknak a tudósoknak és íróknak, akiknek a munkáira könyvem létrehozása közben támaszkodtam. Bár elfogadtam, hogy egy, főként a szélesebb közönségnek szánt műben muszáj korlátok közé szorítani a jegyzetek számát, furdal a lelkiismeret, amiért jó pár – kollégáktól és barátoktól kölcsönzött – gondolat forrása jelöletlen maradt. Csupán azzal a gyenge kifogással szolgálhatok, hogy remélhetőleg a könyv ösztönözni fogja olvasóit a témába vágó további művek tanulmányozására. Ezért soroltam fel azokat az angol nyelvű munkákat, amelyeknek a legtöbbet köszönhetek.

Külön hálával tartozom néhány barátomnak, akik az utóbbi húsz évben a Mennyei Birodalom iránti érdeklődésemet serkentették. Tanárom, Michael H. Hunt nyitotta ki számomra a kínai történelem világának kapuját, s barátsága azóta is inspirál. A könyvet emiatt ajánlom Michaelnek és Paulának. Közeli barátaim és kollégáim, a Cornell Egyetemen oktató Csen Csien és a Pekingben élő Niu Csün sokat segítettek Kína mélyebb megértésében (és számtalan egyéb dolgot is megvilágítottak). E két szakember is azon több száz kínai és külföldi tudós közé tartozik, akik az elmúlt harminc évben új alapokra helyezték a kínai történelem tanulmányozását.

Más területeken tevékenykedő barátaim is a segítségemre voltak azzal, hogy elolvasták a kéziratot vagy a szöveg egyes részeit. Különösen hálás vagyok a következőknek: Antony Best, Michael H. Hunt, Emmanuel Roman, Dominic Lieven, Maurice Pinto, Munir Majid és Stein Tønnesson.

Végezetül szeretnék köszönetet mondani a London School of Economicson – utóbbi tizenöt évem intellektuális otthonában – dolgozó kollégáimnak azért, hogy támogattak e könyv előkészítése és megírása során. Külön köszönet illeti az LSE IDEAS Centre for International Affairs munkatársait, Michael Coxot, Svetozar Rajakot, Emilia Knightot és Tiha Franulovicot.

A KÍNAI SZAVAK KIEJTÉSÉRŐL

A KÍNAI NYELV, a legtöbb indoeurópai nyelvtől eltérően, ideogrammatikus írásjegyeket, nem pedig betűket használ. Az írásjegyek kiejtése Kínán belül is igen különböző lehet, nem beszélve Koreáról és Japánról, ahol szintén használják őket. A 江 írásjegy például „folyót" jelent. Ezt Kína északi részén *tyiang*nak ejtik, délen *kjang*nak, Fucsien tartományban *kang*nak, a kantoni dialektusban pedig *gong*nak.

Az eredeti könyv a pinjin (kínai fonetikus ábécé) néven ismert átírásrendszert használja. Kivételt képeznek az angolban is más átírás alapján ismertté vált tulajdonnevek, például Csang Kaj-sek* vagy Szun Jat-szen.** A pinjint az 1930-as évek Moszkvájában dolgozó kínai nyelvészek fejlesztették ki, s a Kínai Népköztársaságban és világszerte egyre inkább használt, a többit háttérbe szorító átírásrendszerré válik. A pinjin az észak-kínai kiejtést veszi alapul.

Legtöbbször a más anyanyelvű beszélő a szavakat intuitív módon kiolvasva közel jár a pinjin jelezte hangok kiejtéséhez. Néhány esetben azonban nem egyértelmű a dolog. A „q" ejtése általában *tyhi*, az „x" *sh*, a „zh" *dzs*, a „c" pedig *dz*. Teng Hsziaoping (Deng Xiaoping) keresztnevének kiejtése megközelítően *saopin*. Csungcsing*** (Chongqing) városa *Cshongtyhin*; Csou En-laj (Zhou Enlai) vezetékneve *Dzsó*; Cehszi (Cixi) özvegy császárné *Dzöszi*. A pontos kiejtés ellenben még bonyolultabb. A kínai írásjegyeknek hangsúlyuk is van, de ez már csak akkor érdekes, ha valaki meg szeretné tanulni a nyelvet.°

---

* Az eredeti kínai név pinjin alakja mandarin olvasatban Jiang Jieshi (magyar átírásban Csiang Csie-si).

** Pinjin: Sun Yixian (magyar: Szun Ji-hszien).

*** Nem szorosan átírt, hagyományos névalakja nyelvünkben: Csungking, vö. Peking. *(A szerk.)*

° E nehézségek miatt döntött úgy a kiadó, hogy a fogalmak és tulajdonnevek többségének esetében a pinjin helyett az úgynevezett magyar népszerű átírást veszi alapul. (A műcímeknél azonban ez bibliográfiai okból nem indokolt.) Természetesen a szövegben magyaros formában előforduló kínai fogalmak, valamint személy-, újság-, intézmény-, vállalat- és földrajzi nevek pinjin alakját is közöljük a kötet végén található jegyzékben. *(A szerk.)*

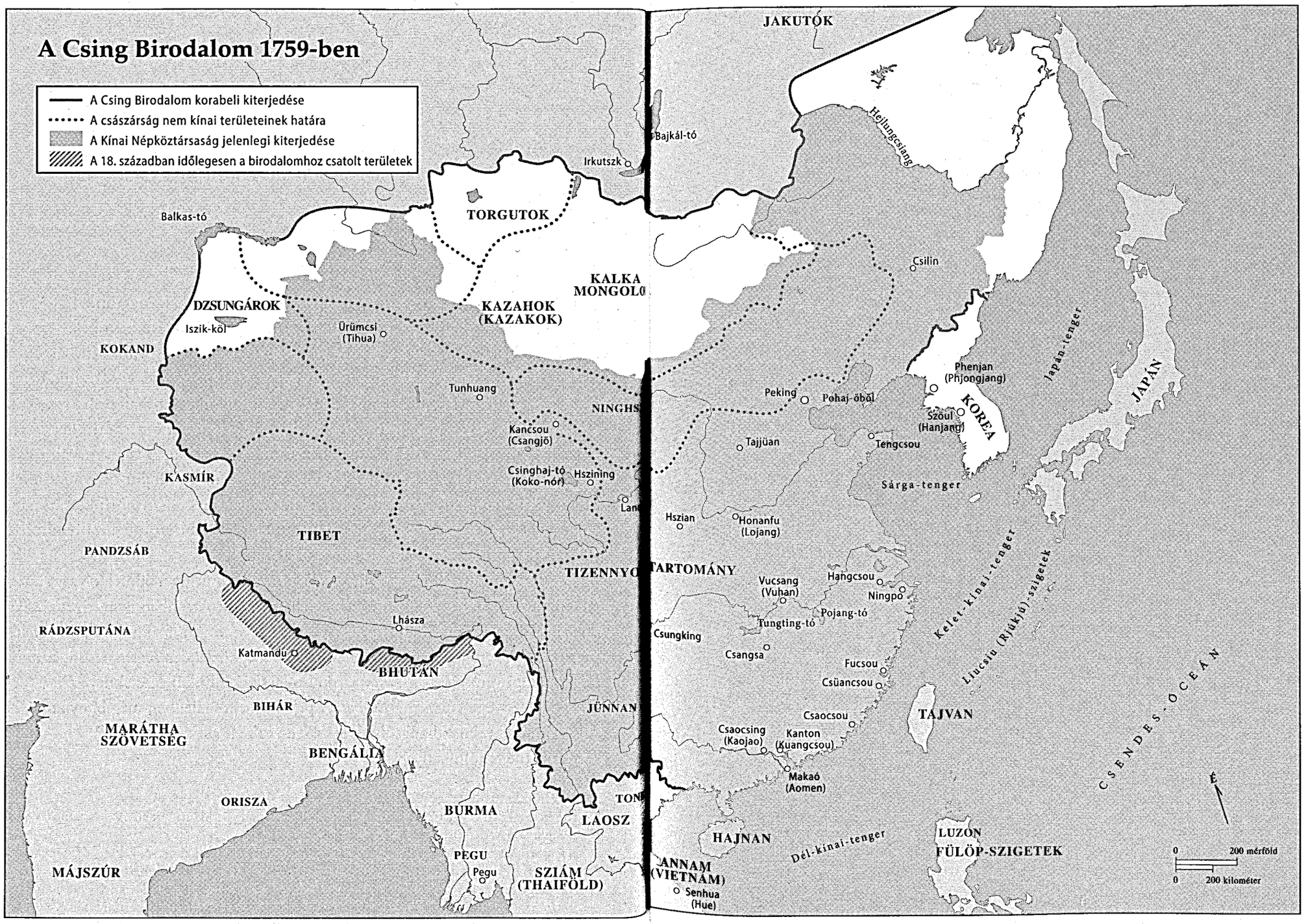
A Csing Birodalom 1759-ben
A Csing Birodalom korabeli kiterjedése
A császárság nem kínai területeinek határa
A Kínai Népköztársaság jelenlegi kiterjedése
A 18. században időlegesen a birodalomhoz csatolt területek
JAKUTOK
Bajkál-tó
Irkutszk
Heilungcsiang
TORGUTOK
Balkas-tó
KALKA MONGOLO
Csilin
DZSUNGÁROK
KAZAHOK (KAZAKOK)
Iszik-kól
Ürümcsi (Tihua)
KOKAND
Tunhuang
Peking
Pohaj-öböl
Phenjan (Phjongjang)
Japán-tenger
JAPÁN
KOREA
Szöul (Hanjang)
NINGHS
Kancsou (Csangjö)
Tajjüan
Tengcsou
KASMÍR
Csinghaj-tó (Koko-nór)
Hszining
Sárga-tenger
Hszian
Honanfu (Lojang)
TIBET
PANDZSÁB
TIZENNYC
TARTOMÁNY
Vucsang (Vuhan)
Hangcsou
Ningpo
Kelet-kínai-tenger
Liucsiu (Rjúkjú)-szigetek
Pojang-tó
Tungting-tó
Lhásza
RÁDZSPUTÁNA
Csungking
Csangsa
Katmandu
BHUTÁN
Fucsou
Csüancsou
Csendes-óceán
BIHÁR
JÜNNAN
TAJVAN
Csaocsou
MARÁTHA SZÖVETSÉG
Csaocsing (Kaojao)
Kanton (Kuangcsou)
BENGÁLIA
Makaó (Aomen)
ORISZA
BURMA
TON
LAOSZ
HAJNAN
Dél-kínai-tenger
LUZON
FÜLÖP-SZIGETEK
PEGU
MÁJSZÚR
Pegu
SZIÁM (THAIFÖLD)
ANNAM (VIETNAM)
Senhua (Hue)
É
0 200 mérföld
0 200 kilométer

Mennyei Birodalom

A 21. SZÁZAD ELEJÉN a Kínai Népköztársaság (KNK) egyre inkább a globális történések központjává válik. A világ legnépesebb és egyik legnagyobb országára mindig – még meggyengült, megosztott vagy szegény időszakaiban is – odafigyeltek a többiek. Manapság sok kínai és külföldi meg van győződve arról, hogy Kína kilábalt egy viszonylag tehetetlen korszakból, s jelentős nemzetközi erővé vált. Gyakran hangoztatott becslés, hogy az ország két évtizeden belül a világ legnagyobb gazdasága lesz, és maga mögé utasítja majd az Egyesült Államokat. A Kínai Tudományos Akadémia szerint a KNK ekkorra a világ technológiai központjává válik, másfél milliárd lakosa közül már senki sem lesz szegény, a várható élettartam pedig nyolcvan évre nő.[1] Közben persze akadnak olyanok, különösen a szomszédos államokban, akik attól tartanak, hogy ezzel párhuzamosan a hatalmas ország hadserege is megerősödik, aminek következtében Peking másokra fogja erőszakolni az akaratát.

Bár Kína gazdasági termelése valóban óriási mértékben nőtt az elmúlt harminc évben, a birodalom története alapján úgy tűnik, hogy jövőbeli útja kevésbé lesz egyenes, mint arra néhány szakértő számít. A kommunista uralom és a régebbi történelem – a császárok és zsarnokok fennhatósága alatti sajátos fejlődés évszázadai – mély repedéseket hagyott maga után, melyekre a majdani vezetőknek tekintettel kell lenniük, ha el kívánják érni politikai, gazdasági és társadalmi céljaikat. A haladás féktelen igenlése alatt olyan áramlatok és törésvonalak munkálnak, amelyek a jelenlegitől merőben eltérő irányba vihetik Kínát. Az alternatívák pozitívak és negatívak is lehetnek Peking és a világ szempontjából. Kínának a nemzetközi kapcsolatok területén megkérdőjelezhetetlen jelentősége miatt saját magunkat hozhatjuk nehéz helyzetbe, ha semmibe vesszük a távol-keleti óriás sorsát alakító erőket.

Az említett erők egy része a mai KNK-n belül, míg egy része azon kívül található. A Kínai Népköztársaság és szomszédai, illetve Peking és Washington kap-

csolatai alapvető fontosságúak, ha meg kívánjuk érteni a lehetséges irányokat, de ugyanilyen fontos a kínai emberek hitvallása és világképe, az ország egyedi állam- és társadalomszervezési módszerei, gazdasága és erőforrás-szükségletei. A Kína és a külvilág közötti határok azonban nem mindig egyértelműek. A belső és külső területek közt találhatjuk az ország mentális térképének néhány lényegi aspektusát: államhatárokat, diaszpórákat, etnikumokat, az áruk és gondolatok cseréjét. Mikor nagyhatalmakkal foglalkozunk, s közelről vizsgáljuk meg az említett térséget, gyakran elmosódnak a dolgok. A belső és külső közötti választóvonal elhalványul, s egy – bizonyos szempontból – transznacionális, sőt globális Kína kerül a szemünk elé.

Az időhatárok talán a földrajzi határoknál is halványabbak. Kína mentális területére olyan hatalmas erővel festették fel a múlt kalligráfiáját, hogy az kétségkívül meghatározza, miként fordul az ország a jelen felé. A történelem közvetlenebb módon jelöli ki annak kereteit, ahogy a kínaiak a világra tekintenek, mint bármely más kultúrában, amelyet ismerek. Mindez manapság csak elvétve reflexszerű: a KNK állampolgárai nem feltétlenül vonnak konkrét párhuzamokat a múlt és a jelen eseményei között. Kevés kínai gondolkodik el már a hadakozó fejedelemségek korának (i. e. 475–221) történésein, mikor a mai nemzetközi helyzetről alkot véleményt. De a fejükben ott munkálnak az évszázados eljárások formálta igazságosság fogalmai, a régi viselkedési szabályok és az országuk világban betöltött helyével kapcsolatos elképzelések. Noha az így összeálló múlt képére alapozva lehetetlen megjósolni a jövőt, mégis érdemes megértenünk az említett összetevőket, hogy legalább navigálhassunk valamivel.

KÖNYVEM ARRA TESZ KÍSÉRLETET, hogy rövid áttekintését adja Kína és a külvilág kapcsolatának az elmúlt kétszázötven évben, de talán hasznos lesz, ha először dióhéjban azzal is foglalkozunk, hogy milyen meghatározó örökség dolgozik tovább a még régebbi múltból. Ehhez pedig előbb meg kell válaszolnunk egy fontos kérdést: történelmi, földrajzi és kulturális értelemben pontosan milyen „Kínáról" is beszélünk? Őszintén szólva, minél több ismeretem van e hatalmas ázsiai államról, annál nehezebben tudok megfogalmazni egy egyértelmű definíciót. Kína az elmúlt két évezredben inkább volt birodalom, mint ország, de közben rendkívül nyitott és rugalmas határokkal rendelkezett. Lakóit egészen a legutóbbi időkig egy civilizáció részeként, és nem a külsejük vagy őseik személye alapján határozták meg. A kínai írásjegyek olvasása és írása (s nem feltétlenül az udvar nyelvének használata) volt a kulcs a kultúrához. Aki elsajátította az írott kínai nyelvet, belül volt, aki nem, az kívül, vagy legfeljebb a periférián, legyen szó külföldiekről, rabszolgákról, parasztokról, nőkről vagy meghódított törzsekről.

Talán a kulturális elitizmus lehetett az oka annak, hogy az állam mindig is központi fontosságú volt a kínaiak számára. Benjamin Schwartz, a Harvard Egyetem szellemtörténésze, miközben teljes joggal figyelmeztet arra, hogy helytelen dolog a KNK minden jelenségének gyökerét a múltban keresni, így ír: „A kínai civilizáció egyik legmeglepőbb jellemzője a politikai rend központi szerepe és jelentős súlya."[2] Az egyén azonosítása az állammal (és lehetőség szerint a kormányzat tökéletesítése) kétezer éven át meghatározta a kínai létet. Akadtak, akik elszántan próbáltak megszökni a központi hatalom karjaiból – például buddhisták a 10. és anarchisták a 20. században –, de nekik is meg kellett békélniük a politikai renddel. Nem találunk máshol a világon hasonló államigazgatás-építő projektet, még a saját kormányzat imádatával megáldott Oroszországban, illetve az államról alkotott kínai fogalmak egy részét elsajátító ázsiai szomszédok területén sem.

Kína története a Sárga-folyó völgyében kezdődött a Középső Királyság (Csungkuo) államalakulataival. Ezután az i. e. 206 és i. sz. 220 közötti periódus túlnyomó többségében – hozzávetőleg a Római Birodalommal egy időben – következett a Han-dinasztia egységes császársága. Kína központi részei szakadatlanul kelet, a Sárga-tenger felé tekintettek, még a Jangce folyótól délre található hatalmas régiók integrációja után is (amely a Tang- és a Szung-dinasztia alatt, nagyjából ezer-ezerkétszáz éve történt). Mindig háromdimenziós domborzati térképen szoktam elmagyarázni a diákoknak, hogy miként láttak rá az állam keleti fővárosából a birodalomra. A messzi nyugati területeket hegyek és sivatagok alkották. Szecsuant – a gazdag délnyugati tartományt – keletről csak szűk hegyi hágókon lehetett megközelíteni. A déli térség pedig nagyon messze volt, túl folyókon és völgyeken. Északon számtalan ellenség gyülekezett, erős etnikai csoportok, amelyek még a terjeszkedő birodalommal is szembe tudtak szállni. Pontosan emiatt, néhány kivételt leszámítva, a hatalom epicentruma keleten maradt. A legtöbb dinasztia a Sárga-folyóhoz közel jelölte ki székhelyét. A 14. század óta a politikai központ vagy az északkeleten található északi főváros, Peking, vagy a Jangce deltájában fekvő déli főváros, Nanking* volt. Az ország lényegében a hátát fordítja Eurázsiának, és ez az irányultság mindig is jelentősen befolyásolta azt, hogyan közelített a világ többi része felé.

Csak vázlatos definícióval szolgálhatok Kína fogalmára, s az a következő: egy olyan kulturális, államigazgatási és földrajzi mag, amely körül már hosszú ideje szerepek, magatartásformák és értékrendszerek meghatározása, továbbá a birodalmi határ és a kormányzati célok kijelölése zajlik, folyamatosan alkalmazkodva egymáshoz. Talán többek közt épp amorf és vitatott volta teszi annyira tartóssá Kína

* Szoros magyar átírásban: Nancsing.

fogalmát. Generációk és generációk küzdöttek azért, hogy a történelemhez visszanyúlva értelmet adjanak neki, s értelemmel ruházzák fel az ország világban betöltött helyét is. Az elmúlt kétszázötven évben újra meg újra hivatkoznak a kínaiakat meghatározó kulcsfogalmakról szóló vitákban a mélyebben ható történelmi örökségre: az államszerkezetre, a konfuciánus kultúrára, a földrajzi körülményekre.[3]

Az egyik alapvető fogalom az igazságosság. Ez a kínai politikát a Han-dinasztia eleje óta formáló konfucianizmus kulcsa. A filozófus, Konfuciusz* (i. e. 551–479) – görög társához, Platónhoz hasonlóan – az igazságosságot a családon, valamint az államon belüli és az országok közötti helyes, harmonikus kapcsolat feltételének tartotta. A konfuciánus hagyomány szerint az uralkodó őszintesége fontosabb, mint a procedurális igazságosság bármilyen formája. „Aki erényével gyakorolja a kormányzást, az olyan, akár az északi sarkcsillag, amely mozdulatlanul a helyén marad, bár minden csillag mozog körülötte"** – mondta Konfuciusz.[4] A mai kínaiak értelmezésében a külvilág az elmúlt kétszáz évben igazságtalanul bánt Kínával. Ez a sérelem a KNK nemzetközi kapcsolatainak egyik vezérmotívuma.

A szabályok és a szertartások számos kínai gondolati rendszer (nem csak a konfucianizmus) központi részei. A kínai elit képviselői saját használatra és az őket szolgálók számára hozták létre ezeket a szabályokat. A legtöbb fogalom világos hierarchiát jelöl ki, de egyúttal a társadalom különböző tagjainak egymás felé irányuló kötelezettségeit is meghatározza. Amikor a 19. században megváltozott a világ, sok kínai úgy érezte, hogy az új, nyugati vezetésű nemzetközi közösségre, melybe az ő országuk is belekényszerült, inkább a káosz jellemző. Következésképp a KNK külpolitikáját a nemzetközi kapcsolatok általános alapelveinek keresése határozza meg, még akkor is, ha Kína, a többi államhoz hasonlóan, könnyebben fogadja el a számára kedvező szabályokat, mint a neki kedvezőtleneket.

A központiság érzete szintén kulcsrésze a kínai gondolkodásnak. A történelem során a szomszédos államalakulatok meglehetősen könnyen elfogadták a kínai kultúra egyes elemeit, ezzel is bizonyítva a Csungkuót örök középpontba helyező kozmológia létjogát. A kínaiak meggyőződése, hogy országuk alapvető szerepet játszik Kelet-Ázsiában, s ebből következik a rendszerszintű felelősségérzet, miszerint a KNK nélkülözhetetlen szereplője a régiónak. Itt a magyarázata annak, hogy a kínaiak nehezen értik meg a világ működéséről szóló alternatív értelmezéseket, valamint az övéktől eltérő társadalomszervezés módozatait. Van ebben valami iro-

* A világszerte ismert latin névalak (Confucius) nálunk magyaros formában terjedt el. Az ókori bölcs eredeti kínai nevének pinjin alakja Kongzi (magyar átírásban Kung-ce). *(A szerk.)*

** Lásd *Beszélgetések és mondások* (Tőkei Ferenc fordítása).

nikus. Történelme legnagyobb részében Kína nyitottan fogadta a kívülről jövő elképzelések importját, de ez nem jelenti, hogy megkérdőjelezte volna a kínai gondolkodás univerzális voltát. A saját központi szerep hitéből fakadó időnkénti szűklátókörűség és intolerancia létfontosságú pillanatokban telepedett a kínai külpolitikára.

Igazságosság, szabályok, a központiság tudata – e három fogalmat mindig tekintetbe kell vennünk, ha a kínai külpolitika múltjával, jelenével és jövőjével foglalkozunk. Ám legyünk tisztában azzal is, hogy ezek a meghatározó gondolatok nem konkrét receptek. Kína írásos hagyományát tanulmányozva könnyebben megérthetjük az ország említett aggodalmait, de túlzás lenne azt állítani, hogy például Szun-ce *A háború művészete* című munkájának elemzése segítségünkre lehet abban, hogy megjósoljuk, mit lép a pekingi kormány egy épp zajló konfliktusban.[5] A mai kínaiak, bármilyen hátterűek is, ugyanannyira nem fogják döntéshozatal előtt a saját és államuk prioritásait az ősi szövegek tanulmányozásával tisztázni, mint ahogy az európai és amerikai politikusok sem Platónhoz vagy Arisztotelészhez fordulnak hasonló esetben. A történelem során formálódó és egymással ütköző társadalmi és kulturális fogalmak azonban kapaszkodóul szolgálnak, és segítik az embereket annak megfogalmazásában, hogy országuknak mit kellene tennie egy adott helyzetben.

A MODERN KÍNA KÜLKAPCSOLATAINAK TÖRTÉNETE a majdnem háromszáz éven át, 1644 és 1912 között uralkodó Csing-dinasztia alatt kezdődött. A Csing-uralom a birodalom hatalmának egyik csúcspontja volt. Az 1750-es évekre Kína szétzúzta az északi határvidék kisebb népeinek politikai és katonai függetlenségét, s integrálni kezdte őket a nagymértékben megnövelt területű országba. A többi szomszéddal – az északi Orosz Birodalomtól a délkelet-ázsiai és a himalájai királyságokig – saját feltételekkel és a kínai felsőbbrendűség alapján rendezte kapcsolatait. A 18. század közepére a Csing-állam olyan világot teremtett Kelet-Ázsiában, amely szinte csak az övé volt.

A birodalom valószínűtlen kezdetei a 17. század elejére nyúlnak vissza. Akkortájt történt, hogy az északi határ túloldaláról származó hercegek színes csapata területeket szakított el a Kínát 1368 óta uraló Ming-dinasztiától. A megszállók nyíltan hangoztatott célja az ország egészének elfoglalása, továbbá a szerintük igazságtalan és dekadens Ming-császárok uralkodása alatt elveszett konfuciánus erények helyreállítása volt. A hódító hadsereg vezetői egy tunguz törzsből származtak, amelyet korábban dzsürcsinek, később mandzsunak neveztek. Dél felé terjeszkedve mongolok, koreaiak és kínaiak csatlakoztak hozzájuk, valamint a manapság Man-

dzsúriának nevezett északkeleti területek kisebb törzsei. 1636-ban létrehozták önálló államukat, s megalapították a Csingek – ragyogót vagy tisztát jelentő – dinasztiáját. 1644-re elfoglalták Pekinget, és elkezdtek rendet teremteni az ország többi részében. A Mingek utolsó trónkövetelőjét Burmából hurcolták haza, s 1662-ben kivégezték.

A Csing-uralkodók meghirdették, hogy a klasszikus konfuciánus szövegekben található ősi bölcsességnek megfelelően fognak uralkodni. A Ming-dinasztia bukása a laza erkölcsű és kétes uralkodóinak köszönhető, akik gyengeséget sugároztak, s nem jelöltek ki irányt az alattvalók számára. A kívülállónak tekintett mandzsuk azért jöttek, hogy helyreállítsák Kína dicsőségét. Ám a hagyományokra és értékekre hivatkozó oly sok politikai vezetőhöz hasonlóan a Csing-császár üzenete elleplezte ama tényt, hogy a mandzsuk a saját elképzeléseik szerint kívánták átalakítani Kínát, ezt az univerzális követelésekkel fellépő, óriási multikulturális államot. A gazdasági, technikai és ideológiai erőforrások koordinált használatára támaszkodva egy minden korábbitól különböző, modern államszervezetet hoztak létre. Az uralmuk eszközéül szolgáló – igen mozgékony lovassággal, tűzfegyverekkel és tüzérséggel, illetve fejlett logisztikai háttérrel rendelkező – hadsereg sokkal inkább hasonlított az Oszmán Szultánság, a cári Oroszország vagy épp a Habsburg Birodalom fegyveres erejére, mint a Ming-hadseregre. Egy olyan szuperállamot szerettek volna létrehozni, amelyben mindenki, legyen bármilyen etnikai vagy vallási háttere, ha engedelmes, megtalálja a helyét.[6]

Kétségtelen ideológiai és katonai ereje ellenére könnyen lehet, hogy a Csing-dinasztia nem lett volna igazán sikeres, ha két kiemelkedő császárának uralkodása nem tart feltűnően hosszú ideig. Kang-hszi („Bőséges Gazdagság") 1661 és 1722 között irányította Kínát, míg unokája, Csien-lung („Égi Nagyság") 1736 és 1796 között.[7] Ketten együtt több mint százhúsz éven át uralkodtak, s olyannyira megszilárdították a Csing-uralmat, amennyire az 1650-es években bizonyára kevesen tartották volna elképzelhetőnek. Még a személyiségüket is részévé tették az általuk létrehozott birodalomnak. Kang-hszi gyors észjárású és dinamikus ember volt, érdekelte a külvilág, de keményen megvédte saját és a mandzsuk hatalmát. A művelt és szorgalmas Csien-lung nem volt olyan intelligens, mint a nagyapja, ezért sokkal doktrinérebb módon kezelte a társadalmi és politikai ügyeket. Mindketten tájékozottak voltak az alattvalóikat és a Kínát körülvevő világot illetően, jól elsajátították azokat a diplomáciai és katonai eszközöket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy navigálni tudjanak összetett régiójukban.

1750-re – Csien-lung uralkodásának tizennegyedik évére – a Csing-állam egész Kínában konszolidálta uralmát, s már Belső-Ázsiában, Tibetben és Mongóliában

terjeszkedett. Elődeiktől eltérően a mandzsu császárok szabályozták a birodalom külkapcsolatait, így a térség összes kisebb országa, Koreától Burmáig, elismerte a Középső Királyság és a Csing-császárok elsőbbségét. A birodalomban béke honolt, a gazdaság növekedett, különös tekintettel a mezőgazdaságra (bár Kína jelentős, exportra dolgozó porcelán- és selyemgyártó szektorral is rendelkezett). Az öntözés és az áruszállítás fejlett volt, kezdtek megjelenni a földdel, szerszámokkal, valamint – például a halottak tiszteletére meggyújtott – gyertyákkal és füstölőkkel kereskedő piacok. A társadalom mindjobban specializálódott, a személyek és családok közötti írásos szerződések és megegyezések egyre nagyobb szerepet játszottak.[8]

Az állam hatása az élet valamennyi területén megmutatkozott. A francia forradalom előtti Európa monarcháihoz hasonlóan a Csing-császárok is kontrollálni kívánták alattvalóik életének minden részletét, s még a közvetlenül nem kontrollálható dolgokra is szabályokat akartak kidolgozni. Európai uralkodótársaikhoz hasonlóan nem jártak teljes sikerrel, de megalkottak egy olyan ideológiai mintát, amelyhez a Csing-állam egészen 20. századi összeomlásáig ragaszkodott. A kormányzat mindent átható volta szorosan összekapcsolódott a terjeszkedés álmaival. Csien-lung meg volt győződve a Csing-uralom univerzalitásáról, arról, hogy alapelveit az összes kulturálisan fejlett, vagyis azokat értékelni és használni képes népcsoportra alkalmazni lehet. Pontosan ez az univerzalizmus késztette a birodalmat a 18. század végén arra, hogy költséges hadjáratokba kezdjen a határvidékein. A katonai műveletek a 19. század elejére kiürítették a császári kincstárat, s számottevően hozzájárultak az általános kimerültséghez és rossz közérzethez.

A Csingek Kínáját a történészek még ma is gyakran elszigetelt és befelé forduló országként szokták jellemezni. Ez azonban senkiben sem merült fel, aki a korszakban Kang-hszi vagy Csien-lung hadseregeivel találta szemben magát. A Csing-dinasztia folyamatosan terjeszkedett. Elsősorban szárazföldi határait tolta kijjebb, de 1683-ban Kang-hszi Tajvant is meghódította. 1750-re a birodalom három különböző külpolitikai szférában tevékenykedett: Belső-Ázsiában, ahol terjeszkedett; a távol-keleti partvidéken, ahol kereskedett és sarcot követelt; továbbá a cári Oroszországban, ahol a diplomáciáé volt a főszerep. Az egyes frontokon folytatott politikát kellőképp összehangolták ahhoz, hogy a Csing-császároknak idejük legyen valóban uralkodni Kínán, s közben már a határvidéken elpusztíthassák azon ellenségeiket, akik a hatalmukat fenyegették. A Csingek erővel szerezték meg Kínát, és ki akarták zárni, hogy egy új versenytárs tőlük ragadja el azt, ami az övék lett.

A Közép-Ázsiába való benyomulás intenzív konfliktusokkal és népirtással járt. A 18. század elején Dzsungáriát, ezt a mai Indiához hasonló méretű kánságot mongolok vezették. Uralmuk alatt tartották a Közép-Ázsia nyugati része és Mongólia

szíve közötti területeket, egészen a tibeti határig. Hetven éven keresztül – kisebb megszakításokkal – folyamatosan háborúban álltak a Csing Birodalommal. Az 1750-es években Csien-lung meghirdette a régió problémájának „végső megoldását". Miután Dzsungária a harcmezőn vereséget szenvedett, a császár megparancsolta, hogy mindenkit öljenek meg a helyi elitből, akit csak tudnak. Ezt szokták a 18. század *par excellence* genocídiumának nevezni. Dzsungária keleti felének túlnyomó része és a tőle délre található kisebb kánságok betagozódtak a birodalomba. A győzelemittas Csien-lung Kína új határvidékének (Hszincsiang) nevezte el a területet.[9]

Ázsia csendes-óceáni partvidékén a Csing-állam szintén keményen, de kevésbé erőszakosan lépett fel. Dél és kelet felé Kínát olyan országok vették körül, amelyek mind valamilyen hűbéri viszonyban álltak a Pekingben trónoló császárral. (Az egyetlen kivétel Japán: Kína ugyan hűbéreseként tekintett rá, ám nem volt valóságos hatalma fölötte.) A Koreától Nepálig sorjázó, rituálisan alávetett államok dinamikus viszonyt ápoltak a Csing Birodalommal, s rendszeresen adót fizettek a császárnak.[10] A különböző országközi kapcsolatok eltértek egymástól, így – egyes történészek állításai ellenére – nem épült ki átfogó „hűbéri hálózat". Ehelyett inkább egy Csungkuo-centrikus rendszerről beszélhetünk, amelyben a kínai kultúra központi fontosságú volt a környező ázsiai államok elitje számára. Kína orientációs referenciapont lett (valahogy úgy, ahogy manapság az európaiak tekintenek Amerikára). Az adófizető országok többnyire saját céljaikra is ki tudták használni a Csing Birodalommal fennálló kapcsolataikat. Gyakran előfordult, hogy „hűbérurukhoz", a császárhoz folyamodtak, hogy kereskedelmi előjogokat kérjenek maguknak (akár adónak álcázva is), vagy a helyi hatalmi harcokban kérték Kína segítségét.

Míg a britek és a franciák a 19. században meg nem érkeztek, a cári Oroszország volt az egyetlen Kínával szomszédos birodalom. A Csing-dinasztia eltökélte, hogy tiszteletben tartja az északi orosz területeket, de meglehetősen egyenlőtlen kapcsolatról volt szó. A távolság és országuk összereje nem az oroszoknak kedvezett, ezért mindent megtettek, hogy ne provokáljanak ki konfliktusokat. Az 1689-es (Kang-hszi uralkodásának huszonnyolcadik évében kötött) nyercsinszki szerződés a mai mongol határtól keletre húzta meg a határvonalat. Kína megkapta az egész Amur-medencét és a mai Oroszország tengeri területeit, így Szahalin szigetét is. A megegyezés segített a béke megőrzésében, s lehetővé tette a határnál folytatott kereskedelmet. A Csing-dinasztia szabad kezet kapott, hogy nyugat felé terjeszkedjen, cserébe lemondott a számára értéktelen és fagyos északi területekről. A cári Oroszország az első európai hatalom volt, amellyel Kína szerződést kötött, s utóbbi így hasznos tapasztalatokat szerzett a nyugatiakkal való tárgyalást illetően.

Kang-hszi két tanácsadója, a francia jezsuita Jean-François Gerbillon és portugál kollégája, Tomás Pereira elfogadható bevezetéssel szolgált Peking számára az európai diplomácia tárgyában.[11]

1750-ben Oroszország és Kelet-Ázsia mellett a világ többi része biztonsági szempontból jóval kevésbé volt fontos a kínaiaknak; annál inkább számított kulturális vonatkozásban. Kang-hszi dél- és nyugat-ázsiaiakat – indiaiakat, arabokat és perzsákat – fogadott az udvarában, s arra utasította tudósait, hogy növeljék e külhoni területeket érintő tudásukat. Egy ideig kedvenc beszélgetőtársai közé tartoztak a csillagászat, hadászat, építészet és festészet újdonságairól beszámolni képes, Gerbillonhoz és Pereirához hasonló európai jezsuita papok. Kang-hszi arra azonban odafigyelt, hogy ne téríthessenek, és ne áshassák alá a Csing-állam elsőbbségét sem ők, sem a muszlim vagy buddhista látogatók. 1721-ben, hat évvel XI. Kelemen pápa szűk látókörű rendeletét követően, amely szerint kínai keresztények nem vehettek részt a Csing-dinasztia állami rituáléin, betiltották a keresztény igehirdetést a birodalomban, bár a jezsuiták a rend 1773-as felszámolásáig Kínában maradhattak. Néhányan még azután is maradtak, például Csien-lung európai fordítója, Jean Amiot, aki hat évvel a császár halála előtt, 1793-ban hunyt el Pekingben.

1750-re a Csing-dinasztia hatalmának csúcsára ért Ázsiában. Ahogy a császár szerette kihangsúlyozni, az ország biztonságát nem fenyegették megszállók, s mezőgazdasági szempontból nagyrészt önellátó volt. A birodalomnak a kontinens többi részével folytatott interakciójáról Pekingben döntöttek, s jóllehet a császári udvar nem fogalmazta meg a többi udvar politikáját, gyakran meghatározó befolyása volt a diplomáciájukra, oktatásügyükre és kultúrájukra. Peking lett a kelet-ázsiai régió elismert központja, a város vonzotta a máshol élőket, miközben a gondolkodást, divatot és stílust érintő döntéseket alapvetően itt hozták. Kína elitje meg volt győződve róla, hogy a Csingek politikai rendszere az egyetlen racionális módja a birodalom működtetésének, s nemcsak Ázsiában, hanem az egész világon mintaként szolgálhat arra, hogyan kell megszervezni egy államot.

Az 1750-BEN BEFEJEZETT, Pekingtől északnyugatra található Tökéletes Ragyogás Kertje (Jüanmingjüan) a Csing-dinasztia hatalom és egyetemesség iránti igényének szimbóluma volt. Esztétikai tudását és a birodalom hatalmát demonstrálandó építtette Csien-lung a hatalmas, szórakozásra szolgáló parkot. Az épületegyüttes ötször akkora volt, mint a Tiltott Város (a Peking központjában található palotakomplexum, ahol a császári család élt), és – akár egy 18. századi világkiállítás – mindent be kívánt mutatni, ami csak található az ég alatt. A paloták és kertek között különböző dinasztiák korából származó épületek, a hátország, valamint

Korea és Délkelet-Ázsia tájait jelképző részek is akadtak. A kínai látogatónak a legfurcsábbak a milánói festő és építész, Giuseppe Castiglione által tervezett, a park hátsó felében emelkedő (olasz barokk stílusú) házak lehettek. A fő építmény, a központi szökőkútra néző nagy épület a Nyugodt Tengerek Csarnoka nevet kapta. Itt tárolták a császár európai műtárgyakból, többek közt az őt különösen lenyűgöző francia órákból álló gyűjteményét.

A Jüanmingjüan – egészen az 1860-as ópiumháború során történt kifosztásáig – a Csing-dinasztia elbizakodottságának és Peking meghatározó voltának jelképéül szolgált. Mikor az elpusztítása után százhúsz évvel diákként először megérkeztem a kínai fővárosba, a Jüanmingjüan egykori helyén szinte semmit sem lehetett találni. A bejáratnál néhány kapitalizmusellenes hirdetőtábla („Sújtsunk le az imperialistákra és láncos kutyáikra!") állt, máshol szegényparasztok szűkös zöldségföldjei húzódtak. Én mégis szerettem délutánonként itt sétálni, barátokkal és barátnőkkel találkozni, mert a pekingi kíváncsiskodó szemek nem láttak el idáig. Néhány helyi lakos azonban nem szívesen látogatta meg a szerintük múltbéli szellemektől nyüzsgő helyet.

2006-ban, a Tökéletes Ragyogás Kertjében sétálva jutott először eszembe, hogy meg kellene írni ezt a könyvet. Épp a romoktól nem messze található Pekingi Egyetemen dolgoztam: Kína és a világ többi részének kapcsolatáról adtam elő. Hosszú ideig tartott befejezni a könyvet, sokat kellett olvasnom hozzá, s a betűtenger, köszönhetően a 2000-es években Kínát érintő érdeklődésnek, félévente mintha megkétszereződött volna. Az vitt előre, hogy szerettem volna felkínálni tanítványaim és más olvasók számára Kína külkapcsolatainak valamelyest revizionista értelmezését. Egy, a konfliktusok és nacionalizmus mellett a kulturális átalakulások és vegyes identitások jelentőségét is kihangsúlyozó, a misszionáriusok, diplomaták, üzletemberek és forradalmárok, munkások és főnökeik szerepét egyaránt vizsgáló értelmezést. A Kína nemzetközi kapcsolataival foglalkozó legtöbb hagyományos történelmi munka, egészen a legutóbbi időkig, az egyes államokkal való viszonyra fókuszált. Nincs abban semmi rossz, ha valaki azzal foglalkozik, hogy bizonyos kormányok hogyan alkotják meg a külpolitikájukat, de egy ilyen megközelítés nem adhat teljes képet a nemzetközi és belpolitikai szféra kapcsolatának változásáról, vagy az emberek különböző csoportjainak kölcsönhatásairól. Egy ilyesfajta vizsgálódás szűken az állam fő funkcióira – közigazgatás, kommunikáció, háború – fókuszál, s az építés és pusztítás olyan képét teremti meg, amely nem mindig egyezik azzal, ahogy a legtöbb ember látta országának a külfölddel való interakcióját.

A kínai történetírás államdefiníciója arra ösztönzött, hogy ne a kormányzat alapvető és szükséges, célt és eredményt jelentő – a Csing-dinasztia összeomlásától a

KNK megalapításáig tartó – újjáéledését beszéljem el. Célom megvalósítása mellett arra is szeretnék magyarázatot találni, hogy a vitatott államelképzelések miért voltak olyan sokáig és annyira fontosak rengeteg kínai ember számára (bár sokkal könnyebb az államról panaszkodni, ha benne élünk, mintha nem). Azt azonban semmiképp sem szeretném, hogy olvasóim azt gondolják: a kormányzat gyengesége vagy ereje Kína modern nemzetközi kapcsolatainak egyetlen meghatározó szempontja.

A diplomáciáról és a háborúkról szóló fejtegetések helyett megpróbálom e könyvben az olvasót egy Kína külkapcsolatainak múltjába tartó jóval mélyebb utazásra invitálni. A *Nyughatatlan birodalom* a történelemmel a társadalom egészét átfogó különböző csoportok megélt tapasztalataként foglalkozik. Ha az államra koncentrálunk, például olyan korszakokban, amikor a központi hatalom erős volt, azért tesszük, hogy bemutassuk, miként látta a kínai elit a saját és a külvilág szerepét. Nem hozakodunk elő egy Peking és a világ interakcióját hajtó, egyedi tényezőkből álló átfogó hipotézissel. A könyv kihangsúlyozza, hogy milyen gyors változások zajlottak a modern korban, s hogy Kína milyen egyedülállóan sajátította el ezeket a változásokat. Amellett érvelünk, hogy a hatalmas ázsiai ország képes volt létrehozni hibrid vagy legalábbis eklektikus társadalmi formákat, és hajlandó volt arra, hogy máshol született világképeket tegyen magáévá. A fentiekben persze nem a történelem ösztönző erőiről van szó, de azért jól jelzik, milyen irányba indulok el, hogy megmagyarázzam az eseményeket.

A KÖNYV KÖZPONTI RÉSZE Kína 19. és 20. századi változásainak elbeszélése. Olyan időszak volt ez, mikor a magukat kínainak valló emberek átalakították életüket és eljárásaikat, s a modernitás globális formáinak résztvevőivé váltak. Az új dolgokat idejekorán elsajátítók mindig többen voltak, mint azok, akik elutasították az újat. A kínaiak utaztak, tanultak, sőt külföldre költöztek, hogy megértsék az előttük megnyíló nagyvilágot, s hogy profitáljanak belőle. Globális tapasztalatuk sok szempontból hasonló volt – időzítés és jelentőség szempontjából is – a kapitalista piacok új közegébe lépő európai parasztok (például a nagyszüleim) tapasztalatához. A világpiac egyszerre volt lelkesítő és kőkemény. Lehetőségeket és veszélyeket, vonzó látványosságokat és szörnyűségeket kínált fel, s mindinkább foglalkoztatta azokat, akik földrajzilag vagy ideológiailag távol éltek tőle. Az elmúlt kétszázötven évben Kína nemzetközi kapcsolatainak története a modern kapitalizmussal való találkozás, egyszersmind a korszerű technológia meghonosításának, valamint a kínaiak (modernitás általi) átalakulásának históriája volt.

Az erőszak is fontos szerepet játszik ebben a történetben. Ahogy a Tökéletes Ragyogás Kertjének esetéből kitűnik, a nyugati hadseregek 19. századi és 20. század

eleji betörései óriási pusztítást okoztak az érintett régiókban.[12] Az erőszak jelentette igazi katasztrófák azonban a 20. század derekán kezdődtek, mikor a Kína elleni japán támadás a háborúk és a terror korszakát indította el, amely egészen az 1970-es évek közepéig tartott, s különösen a parasztságot sújtotta.

Sok kínai számára a háború és a maoizmus kombinációja egy pusztító tűzvésszel ért fel. A háború bizonyítéka volt annak, hogy a külvilág gyűlölte Kínát. Mao Ce-tung kommunizmusa pedig arra volt bizonyíték, hogy a kapitalizmust és külföldi befolyást elutasítva is lehetséges modernizáció. A kommunizmus nem lett volna sikeres, ha nem előzi meg a háború. Ám a körülmények hatására – az 1940-es évek vérfürdői közepette – Kína rálépett a modern történelem legnagyobb tragédiája felé vezető útra. Mao hatalomra kerülése tömeggyilkosságokat, terrort és önmegalázkodást hozott. Húszmillióan haltak meg miatta, s meg sem lehet becsülni, hányan roppantak bele ebbe az időszakba. A bűnöket elsősorban kínaiak követték el kínaiak ellen, mégpedig oly szörnyű bűnöket, hogy a legtöbben inkább hallgatnak róluk. A modernizációhoz vezető kommunista „rövidebb út" olyan elképzelései álltak a háttérben, amelyek a 20. században máshol is pusztítottak.

Mikor az 1970-es években a maoizmus – Maóval együtt – sírba szállt, Kína újabb kanyargós útra lépett, s megindult az ország korábbi vezetői által egy generáción át megkerülni kívánt nemzetközi (kapitalista) modern világ felé. Néhány kínai történész szerint az új ország felépítését megkönnyíti az előző évtizedek szélsőbalos pusztítása. Mao végzett a régi Kínával, s akarva-akaratlanul is tiszta lapot hagyott maga után, amelyet meg lehet tölteni a piaci fejlődés törvényeivel. Én korántsem vagyok ebben olyan biztos. A hetvenes évek Kínája – a kambodzsai tömeggyilkos terrorizmus és a tajvani demokratizálódás végletei között – több különböző irányba is elindulhatott volna. A piaci fejlődés nem a Kínai Kommunista Párt (KKP) pusztításának köszönhetően, hanem annak ellenére valósult meg, hisz az ország már jóval korábban kísérletezett az integrált piacokkal, semhogy a kommunisták megpróbálták volna elpusztítani őket. E gyökerek fontossága nemcsak a jelenkor szempontjából megkérdőjelezhetetlen, hanem azért is, mert Kína 19–20. századi útja sok szempontból nekik köszönhető, így a könyvben elbeszélt történet központi részét képezik.

A múlt formálja a jelent. A mai Kínát is formálja modern metamorfózisa, a külső és belső nyomásra történt átalakulások. Következésképp a történelem a legalapvetőbb háttér, mely ahhoz szükséges, hogy megértsük a jelenkori kínai külkapcsolatokat. Vannak, akik szerint Kína nehéz múltja mentség autoriter rendszerére és időnkénti nemzetközi hatalomféhségére. Nem mentség. Az ország véres 20. századában a kínaiak sokkal nagyobb kárt okoztak saját maguknak, mint a külföldi

hatalmak, s amit tettek, hosszú távon jóval pusztítóbb volt. Peking két teljesen különböző irányba indulhat el ebből az egyáltalán nem fényes örökségből. Az egyik lehetőség az, hogy hatalma növekedésével mind agresszívabb módon viselkedik: úgy bánik egyes államokkal, ahogy – sok kínai szerint – Kínával bántak, amikor gyenge volt. A kifelé irányuló ellenségesség azonban bizonyára az otthoni gyengeség jele lesz, egy, a múltjával küzdő és megbékélni képtelen, ezért belülről fakadóan instabil ország gyengeségének jele. A másik lehetőség, hogy Kína a saját értékeire és múltbéli tanulságaira támaszkodva együtt fog működni a többi állammal. Ez a Kína valószínűleg stabil lesz otthon, hiszen figyelmét a békés politikai változásra fordíthatja, s így legitimebb és dinamikusabb kormányzata lehet. Csak idővel derül ki, hogy Peking melyik irányba halad, de bejárandó útjának repedései a történelméből erednek majd.

Egyes kínaiak ciklikus folyamatként tekintenek hazájuk történetére. Ezer év alatt a virágzó Kína lehanyatlott, aztán újra magához tért. Az ezt az értelmezést vallók úgy vélik, hogy országuk most ismét kezd magához térni, s a jövőben egyre fontosabbá és hatalmasabbá válik. Büszkék arra, hogy Kína sok szempontból szinte száguld afelé, hogy a világ első számú nagyhatalma legyen. Akárhogy is közelítsünk a történelem felé, a 18. századhoz (vizsgálódásunk kezdetéhez) képest egyvalami alapvetően megváltozott: manapság senki sem várja, hogy a régmúlt – legalábbis ugyanazon formájában – visszatérjen. A modernitás állapotának része, hogy inkább a jövőbe, mintsem a múltba tekintünk, s ezzel a kínaiak is így vannak, még azok is, akik hisznek a nagy fejlődési ciklusokban. Lehetséges, hogy Kína és a világ kapcsolatai formai szempontból visszatérést jelentenek majd néhány régi gyakorlathoz, de tartalmilag kétségkívül teljesen újak lesznek.

I. FEJEZET

AZ ÁTALAKULÁS

A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN Kína olyan metamorfózisba kezdett, amely örökre megváltoztatta az országot. Noha a változások némelyikének belső gyökerei voltak, a legtöbb a Nyugattal kialakuló új kapcsolatokkal függött össze. A formálódó viszony nem egyszerűen a nyugati hatásról és a kínai válaszról szólt. A Csing Birodalom számára összetett, változásokkal teli időszak volt ez, a megszokott kínai mintázatokból új eljárások születtek. A Csing-állam belső és külső nyomás alá került, a különböző területeken – kereskedelem, tanulás, vallás – aktív családok és személyek könnyebben jutottak külföldre, vagy legalábbis gyakrabban találkoztak külföldiekkel és a határon túlról jövő elképzelésekkel. Kína 19. századi története így nemcsak az imperializmusról és a pusztításról szól, hanem valami új – egy belső és külső hatásra keletkező hibrid dolog – létrejöttéről is. E „kevert forma" pedig részben virágozni tudott, miközben a Csing Birodalom egyik válságtól a másikig botladozott, megágyazva a későbbi eseményeknek.

A kínai állam pozíciójának hanyatlása kulcsfontosságú az ország 19. századi metamorfózisa szempontjából. A Nyugattal való katonai csatározások során elszenvedett megaláztatás csupán egy része volt a történteknek, mivel Csien-lung császár 1799-es halála után a dinasztia egyébként is hosszú távra kiható nehéz helyzetbe került. A mandzsuk korábban ismeretlen módokon próbálták meg irányításuk alatt tartani az országot és szomszédait, s a 19. század elején kezdtek begyűrűzni a birodalmi túlterjeszkedés hatásai: a kincstár kiürült, a hadsereg belefáradt a külhoni hadakozásba, a lakosságnak elege lett az egyre kevésbé hatékony rendőrállamból. A Csing-dinasztia uralkodásának keretrendszere változóban volt, az új körülmények jelentette kihívásokon való felülkerekedéshez pedig erős császárokra és az addigi politika nagymértékű módosítására lett volna szükség. Az 1839-es ópiumháborúval kezdődő nyugati támadások következtében a birodalomnak sokkal kevesebb idő állt rendelkezésére, hogy megváltozzon, mint azt az évszá-

zad kezdetén a legtöbben gondolták. A Csing-uralkodók mindenesetre küzdöttek, hogy megtartsák a Kínán belüli és kívüli pozícióikat, így a belső ellenségek vagy nemzetközi riválisok dolga egyáltalán nem volt könnyű, még akkor sem, mikor összefogtak a pekingi udvar ellen. Az ország politikai válságának közepette a dinasztia megtanulta, hogyan őrizheti meg a hatalmat, s hogyan használhatja ki saját előnyére az új elképzeléseket. Az államigazgatás azonban már nem volt képes arra, hogy a 18. századhoz hasonlóan kontrollálja a tudást. Szembe kellett néznie egy információs forradalommal, továbbá azzal, hogy bizonyos eljárások fokozatosan az egész országban elterjedtek. A gondolkodásnak és viselkedésnek a külvilággal való állandó kölcsönhatásban kibontakozó forradalma a kínai modernitás új formájának korai áttörése volt.

CSIA-CSING URALKODÁSÁNAK NEGYEDIK ÉVÉBEN, 1800-ban a kínaiak, ha külföldiekkel találkoztak, többnyire a dinasztia alattvalóinak tartották őket. A birodalom hatalmas volt, különböző bőrszínű, különböző nyelveket beszélő és különböző vallásokban hívő emberek lakták. Jóllehet az ország fizikai határai nem voltak egyértelműek, Kína politikai hatalma Ázsia nagy részét meghatározta – a Koreai-félszigettől a közép-ázsiai Tien-san hegységig, a szibériai Bajkál-tótól Burma partjaiig. A császári irányítás belső körén kívül az adófizető államok helyezkedtek el. A szóban forgó országok, ilyen vagy olyan formában, mind elfogadták a Csing-császár fennhatóságát, ám saját ügyeiket ők intézték. Koreában a császár közvetlen politikai befolyással rendelkezett. Ezzel szemben a messzi Thaifölddel és Nepállal Kína inkább jelképes adófizetői kapcsolatot ápolt, de ahhoz ragaszkodott. A Csingek befolyása a birodalom szélein már kezdett megkopni. A hivatalosan adófizető Vietnámban a pekingi udvar a bukott oldalt támogatta egy hosszúra nyúlt polgárháborúban, így jelentősen veszített befolyásából.

A déli határok helyzetét az 1800-as években a Kína és szomszédai között tipikusan hullámzó kapcsolat jellemezte. Egyfelől – mindenekelőtt kulturális és politikai szempontból – a kínaiak és a külföldiek is egy nagyobb régió központjaként tekintettek a birodalomra. Másfelől ha a pekingi császár beszállt egy – valamelyik adófizető államán belül zajló – helyi harcba, akkor több-kevesebb idő után azt vehette észre, hogy túlterjeszkedett. A 18. század második felében a Csing-dinasztia néhány hadjárata egyáltalán nem volt sikeres. Az 1760-as években Csien-lung megpróbált beavatkozni Burmában, hogy a kínai befolyási övezeten belül tartsa az országot. A hadjárat nem érte el a célját, viszont rendkívüli áldozatot követelt – legalább hetvenezer kínai katona vesztette életét –, a burmaiak pedig megőrizték a függetlenségüket. Az 1780-as években az újonnan egyesült Vietnámmal folytatott

háború (a kétszáz évvel későbbi konfliktushoz hasonlóan) katasztrofális következményekkel járt. Kína több ezer embert veszített egy, a vietnámi belső harcokat befolyásolni kívánó, rosszul megtervezett és hiábavaló próbálkozással. A vietnámi király ugyan hamarosan a császár bocsánatát kérte, s hangsúlyozta országa vágyát, hogy újra adót fizethessen a pekingi udvarnak, de a Csingek presztízsvesztesége felmérhetetlen volt.

Néhány történész szerint azt, hogy Kína nem rendelkezett a szükséges erővel regionális hegemóniájának fenntartásához, belső gyengeségek eredményezték. Az ehhez hasonló állítások azonban vélhetőleg nem állják meg a helyüket, hisz az USA két évszázaddal későbbi vietnámi vereségét is nehéz lenne a belső hanyatlás melléktermékeként értelmezni. Ha nincs a politikai céltalanság és a stratégiai ostobaság, a Csing Birodalom győzhetett volna az említett konfliktusokban. 1800 körül valóban kezdtek megjelenni bizonyos belpolitikai nehézségek, ám ezek egyikének sem volt jelentős hatása Kína külkapcsolataira. A hanyatlás első számú oka az ódivatú Csing-császárok zárt körű döntéshozatalából fakadó gyengeség volt, amely vákuumot teremtett a külpolitikai döntésekért felelős kisszámú csoport központjában. A birodalom autoriter rendszerként épp annyira volt erős, amennyire azt szűk uralkodó elitje lehetővé tette.

Csien-lung hatvan éven át uralkodott, s bár 1796-ban lemondott a trónról, az öreg császár ekkor sem kívánta feladni hatalmát. Csak azért mondott le, hogy ne sértse meg jeles nagyatyja, Kang-hszi emlékét azzal, hogy tovább ül a trónon. Az egyre gyengébb Csien-lung 1799-ben bekövetkezett haláláig minden hatalmat a kezében tartott. Egész életében hitt abban, hogy Kína sokasodó határproblémáit katonai eszközökkel kell megoldani. Hadjáratai kezdetben sikeresek voltak. Azt állította (és nyilván hitt is benne), hogy csupán megvédi Kína határait, nem terjeszkedik; ennek ellenére az 1750-es évekre elfoglalta Közép-Ázsia nagy részét, katonai egységeket küldött, hogy ellenőrizzék az Indiába vezető hágókat, s rávette Nepált, hogy fogadja el Peking fennhatóságát. Közben sikerült a már Kína részét képező Tibetet, Mongóliát és a gazdag Szecsuan tartományt szilárdabb Csing-irányítás alá helyeznie. A hadjáratok azonban költségesek voltak, s a császár személy szerint is megszenvedte őket. Az 1760-as évek végére Csien-lung elvesztette a nagy múltbéli győzelmeket lehetővé tevő zseniális alku- és kompromisszumkészségét. Egyre nagyobb merevsége és a külvilágtól való elzárkózása következtében jóval jelentéktelenebb uralkodó lett, mint volt egykoron.

Csien-lung fia, Csia-csing (1796–1820), valamint unokája, Tao-kuang (1820–1850) császárok gyenge vezetők voltak, egyikük sem rendelkezett a korai Csing-uralkodók rafinériájával. A ténylegesen harminckilenc éves fejjel kormányozni kezdő

Csia-csing, Csien-lung tizenötödik fia lelkiismeretes, de rugalmatlan császárnak bizonyult. Apja harmadik választása volt az utódlásban (a két korábbi jelölt még Csien-lung életében meghalt). Csia-csing uralkodásának első néhány évét a korábbi időszak két egymással összekapcsolódó szerencsétlen fejleményének (hivatalnoki korrupció és regionális vallási fanatizmus) kezelésével töltötte. A korrupciót kissé visszaszorította, ami több-kevesebb népszerűséget ugyan hozott a számára, de csökkentette személyes hatalmát. A vallási fanatizmus megfékezésében már kevésbé volt sikeres. Különösen a Kína középső részének szegény betelepülői által támogatott buddhista Fehér Lótusz Társasággal gyűlt meg a baja. A szekta ellen nyolc éven át, egészen 1804-ig viselt hadjárat kiürítette a kincstárat. Ezután Csia-csing apjának tábornokai magukhoz ragadták az irányítást, s a régi módszerekkel – áttelepítések, védett falvak és a helyi milícia lázadók elleni bevetése – folytatták a harcot.

Csia-csing végül vereséget mért a Fehér Lótusz Társaságra, ám egyaránt kritizálni kezdték azért, mert eltúlozta a szekta jelentőségét, és azért, mert ügyetlenül lépett fel a zavargással szemben; ez hovatovább a Csing-uralom elleni átfogó támadásnak tűnt. A Fehér Lótusz-felkelés kezelésével sokak szerint a dinasztia saját magát sebezte meg. Csien-lung még legelhamarkodottabb beavatkozásait is képes volt pozitívumként tálalni, de utóda már a diadalait sem tudta győzelemként elfogadtatni. 1803-ban az egybegyűlt tömeg megtámadta a császárt a nyílt utcán, 1813-ban pedig összeesküvők próbálták elfoglalni a Tiltott Várost. Mikor Csia-csing 1820-ban váratlanul meghalt – azt mondják, villám sújtott le rá, miközben valamelyik nyári palotájába tartott –, egyik tanácsadója megjegyezte, hogy a halála volt életének legizgalmasabb momentuma.

Csia-csing kormányzása a császári tekintély csökkenéséhez vezetett, a központi hatalom gyengesége pedig fia és utóda, Tao-kuang harmincéves uralkodását is megnehezítette. Tao-kuang jó szándékú, ám akaratgyenge férfi volt, gyakran betegeskedett, s hajlamos volt a legfrissebb jelentés vagy javaslat fényében hirtelen megváltoztatni a politikáját. Ahogy telt az idő, egyre inkább az udvar befolyásos frakcióinak túszává vált. Nagybátyjai, unokaöccsei, ágyasai, miniszterei és palotaszolgái erős csoportokat hoztak létre, s egymással harcoltak a hatalomért és befolyásért. A császár pedig kiemelkedő elődei – különösen nagyapja, Csien-lung és szépapja, Kang-hszi – cselekedeteiben, továbbá a bevett szokásokban és rutinban keresett útmutatást. De míg a Csing-dinasztia alapítói újítók voltak (noha újításaikat a hagyományhoz való visszatérésként prezentálták), addig Tao-kuang ügyefogyottan próbálta Kínát visszaterelni egy olyan dicsőséges múltba, amelyet egyáltalán nem értett, miközben birodalmában a zűrzavar és a külföldi országoknak való alávetettség lett az úr.

A TÖRTÉNÉSZEK Kína 19. századi gazdasági és társadalmi nehézségeinek számtalan magyarázatával előhozakodtak, de ezek közül, ha a rendelkezésre álló forrásokat is megvizsgáljuk, viszonylag kevés tartható fenn. Fölvetették a túlzott lakosságnövekedést, az erőforrások kimerülését, a belülről fakadó technológiai elmaradottságot és a piaci mechanizmusok hiányát. A mostanában hozzáférhetővé vált anyagok az ilyen magyarázatok egyikét sem támasztják alá. Példának okáért az újabb kutatások szerint Kína mezőgazdasági termelékenysége egy szinten volt a világ többi fontos részével. Ebben az időszakban a Csing Birodalom legtermékenyebb régiójának, a Jangce alsó mellékének vidéki életszínvonala nagyjából megegyezett Európa legtermékenyebb régióinak (Anglia) életszínvonalával. Ami a lakosság növekedését illeti, a kínai termékenységi ráta változása az európaihoz volt mérhető. A legsikeresebb térségek lettek a legnépesebbek. Bár a gazdasági és népességbővülés miatt nőtt az erőforrásokra nehezedő nyomás, Kína ökológiai helyzete nem volt számottevően rosszabb Európáénál, sőt néhány területen – a hatékony és olcsó közlekedés miatt – sokkal jobbá vált a helyzet. A parasztok és kézművesek rendelkezésére álló technológia eléggé fejlett volt ahhoz, hogy a (globális összehasonlításban) jelentős termelékenység és a magas agrár- és kézműipari termelés fenntartható legyen.

A 19. század elejére a kínai gazdaság stabilnak számított, de nem prosperált. Elérte azt a termelési plafont, amelyet csak technológiai átalakulással tudott volna áttörni. A viszonylag kiegyensúlyozott belpolitika és a pusztítóbb háborúk hiánya miatt a szegénység drámai megugrása valószínűtlen volt. Ám valószínűtlen volt az a földindulásszerű változás is, amely 1750 és 1850 között Európát jellemezte. A politikai pezsgés, az országok közti háborúk, az olcsó és elérhető energia, továbbá az Újvilágból származó erőforrások együtt segítették elő a korszerű technológiák térnyerését, s megkezdődött az integrált kapitalista piacok terjeszkedése. Vagyis Európa – és különösen Anglia – volt a kivétel, nem pedig a Csing-állam.

Noha a Kínát megtépázó 19. századi szerencsétlenségek közül jó néhányat gazdasági vagy társadalmi természetűnek tekinthetünk, szinte egyiknek sem a birodalom fejlődéséből elkerülhetetlenül következő gyengeség volt az oka. Épp ellenkezőleg, a háttérben rossz kormányzást, külföldi inváziókat, háborúkat és forradalmakat találunk. Két jelentősebb trendre mindenképp figyelmet kell szánnunk, hogy megérthessük a külkapcsolatokat érintő konzekvenciákat. Az első a perifériának a kormányzat felbomlása közepette érzékelhető szegénysége volt. A másik a gazdag tengerparti területek kereskedelmének Kína belseje felől a külföld, elsősorban (bár nem kizárólag) Délkelet-Ázsia felé való elmozdulása. Természetesen mindkét trend szorosan összekapcsolódott politikai eseményekkel, de együtt – a

19. század közepére-végére – egy olyan Kínát hoztak létre, amely sokkal egyenlőtlenebb és kevésbé integrált volt, mint száz évvel korábban. Az állami szervezésű szállítás eltűnése előnytelen helyzetbe hozta a Santungtól Észak-Kínán át a Jangce középső részéig és a déli folyamokig terjedő gazdasági határvidéket, ahova pedig a 19. században nagy számban költöztek kínaiak, hogy nyersanyagokat termeljenek ki a gazdasági központ számára. Időközben a külkereskedelem az említett területek egy részét kiszorította a gazdasági versenyből. Így például a tengerpart és a Jangce-mellék növekvő városaiban a Hunan tartományból származó rizs helyett délkelet-ázsiai rizst kezdtek el fogyasztani.

A 19. századi Kína átfogó gazdasági helyzetét az egyenlőtlen növekedés jellemezte. A gazdaság egyes részei meglehetősen gyorsan nőttek, míg mások stagnáltak vagy teljesen eltűntek. A földrajzi elhelyezkedés mindent meghatározott. A gazdag tengerparti területek – akkor is, ha a háborús hatások időlegesen visszafogták őket – még gazdagabbak lettek, a periféria szegény területei, főleg más térségekhez mérten, még szegényebbek, miközben különösen sebezhetők voltak egy fegyveres konfliktus és az azt követő társadalmi földindulás idején.

Az egyenlőtlen növekedés kétségkívül a kínai gazdaság 19. századi bővülésének egyik fontos tényezője volt, de ennél is meghatározóbbnak számított az országot két részre osztó nyugati behatolás. Az 1840–50-es években a kapitalista magvak külföldi elvetése a Csing Birodalomban kulcsfontosságúnak bizonyult a gazdasági fejlődés szempontjából. Bár egy évszázadba telt, míg a határon túli termékek és termelési módok a kínaiak többségéhez eljutottak, s bár az ország gazdasága még ma is alapvetően agrárjellegű, a Nyugattal való találkozás nem csupán a termékek, a munkahelyek és a fogyasztás mély átalakulását indította el, hanem megváltoztatta azt is, ahogyan a helyiek saját gazdaságukról gondolkodnak.

A radikális változás nem korlátozódott a Csing Birodalomra: a külföldön élő kínaiak is megtapasztalták. Az ország lakosai Kína történetének kezdete óta próbálnak szerencsét külföldön, kereskedelmi lehetőségeket, kalandot keresve, vagy a jobb élet reményében maguk és a családjuk számára. Az emberi kíváncsiság és gyarapodási vágy, más népek vállalkozószellemű tagjaihoz hasonlóan, a kínaiak egy részét is arra ösztönözte, hogy hatalmas kockázatok árán ismeretlen vidékeket fedezzenek föl és népesítsenek be. Az első nagy kivándorlási hullám a 15. század végén, a Délkelet-Ázsiával folytatott kereskedelem felfutása közepette kezdődött. A vietnámi, kambodzsai, Fülöp-szigeteki, jávai, maláj és thai telepek eredetileg mind áruforgalmi céllal jöttek létre, Kína és a tőle délre fekvő országok kereskedelmi útvonalai mentén. Noha a császári udvar többször is megpróbálta korlátozni a külkereskedelmet és a kivándorlást – a Csing-dinasztia elején a nem hivatalos utak

megkísérlését lefejezéssel büntették –, a vonzó külső és taszító belső tényezők miatt egyre többen akartak külföldre menni. Miután a Csing-dinasztia a 18. század derekán enyhített az utazási korlátozásokon, a második kivándorlási hullám kínai városokat hozott létre szerte Délkelet-Ázsiában.

A következő száz év során, egészen a 19. század közepéig, legalább egymillió ember hagyta el a Csing-állam déli részét, s igyekezett megtelepedni a birodalom közvetlen hatókörén kívül. Bár az óriási európai kivándorlásokhoz képest e szám korántsem magas, a folyamatnak jelentős hatása volt Kínára és a befogadó országokra nézve egyaránt. Az új kivándorlók legtöbbször olyan helyekre mentek, ahol már eleve élt egy kis kínai közösség, és – a világ többi migránsához hasonlóan – a szűkebb régiójukból, falujukból vagy klánjukból származó emberek közelében telepedtek le a legszívesebben. Thaiföld és Jáva egyes régióiban a bevándorlók egy idő után többen lettek, mint az őslakók. Jóllehet a helyiekkel való házasságok szinte azonnal megkezdődtek, sok kínai család egészen máig megőrizte sajátos identitását. Erős társadalmi és kereskedelmi hálózatokat hoztak létre, amelyek összekötötték kínai szülőföldjüket és új lakóhelyüket.

1850 után, ahogy a Csing-állam egyre gyengült, megváltoztak a kivándorlás mintái. A külföldiekkel kialakuló friss kapcsolatoknak és a kivándorlási korlátozások megszűnésének köszönhetően a kínaiak új célokkal új régiók felé is elindultak. Délkelet-Ázsiába továbbra is tömegesen költöztek, de 1850 és 1875 között már Hawaii, az Egyesült Államok, Kanada (ide a kínai kivándorlók 17 százaléka emigrált), Kuba (11 százalék) és Peru (9 százalék) is célpont lett. A kiköltözőket gyakran külföldi vállalatok szerződtették, s ültetvényeken vagy bányákban kezdtek el dolgozni. A legtöbb esetben nehezebb sors várt rájuk, mint amivel a korábbi kivándorlók szembesültek. Ám otthon még nehezebb életük lett volna, ezért sokan kockáztatták meg – legalábbis időlegesen – az emigrálást.

A 18–19. században Kína legtöbb kivándorlója keletről, elsősorban a partvidéki Kuangtung és Fucsien tartományokból származott. Az említett területekről való kiköltözés a szintén e régiókban történő nyugati megtelepedés ellenpárjává vált, így a déli partvidék lakossága kétszeresen is összekapcsolódott a terjeszkedő világgazdasággal. A kivándorlók kalmárok, munkások és fogyasztók gyanánt szolgálták ki az otthoni gazdaságot, miközben az új kereskedelmi útvonalakat működtették. Helyismeretükkel gyakorta igen bizonytalan szerepet töltöttek be a külföldi kereskedők és gyarmatosítók környezetében. A 19. század végére Ázsia keleti részén és Amerika néhány térségében is a kínai munkások és kalmárok jelentették azt a kötőanyagot, amely egyben tartotta a helyi és a kereskedő gazdaságokat. A diaszpóra közösségei meghatározó szerepet játszottak a kései Csing Birodalom külügyeiben és időnként a

tágabb értelemben vett történetében is. Egy – gyakran a nyugatiak és kínaiak által egyaránt rosszallt – globális Kínát hoztak létre, s az egymástól idegen világok gyakorlatait és elképzeléseit a másik féllel megismertető kulcsközvetítőként szolgáltak.

A KÜLFÖLDRE KÖLTÖZŐ KÍNAIAK egymással versengő etnikai és társadalmi csoportjai rivalizáló kultúrák és kaotikus kormányzati formák összetett világába érkeztek, de otthon is egy identitás (és annak kifejeződése) szempontjából fölöttébb bonyolult helyzetet hagytak maguk mögött. Ma már tudjuk, hogy a centrális kínai területek lakói az elmúlt ötezer évben, etnikai értelemben, különböző módokon határozták meg magukat. Az önmagára egyre inkább „han" kínaiként tekintő csoport, amely az aktuális kínai kormányzat szerint az ország lakosságának 92 százalékát (és a globális népesség majdnem 20 százalékát) jelenti, a mai Kína központi területeiről, leginkább a Sárga-folyó vidékéről származik, s nagyjából i. e. 200 körül, a Han-dinasztia kezdetekor vált kulturálisan meghatározó csoporttá. Ez a kultúra a Han-császárok alatt és után a jelenlegi Kína más területein, különösen az ország déli és nyugati részein is elterjedt. Hódítás, asszimiláció és bizonyos esetekben – különösen a Han-dinasztia bukását követően – a központi területekről való kényszerű migráció egyaránt segített a terjeszkedésben. Dél-Kína elkínaiasodása nagymértékben a Han-dinasztia utáni korszakban, az északibb államalakulatok összeomlása nyomán meginduló menekülteknek köszönhető. A kulturális és etnikai egyesülés folyamata 1800-ra meglehetősen előrehaladt (bár az ország bizonyos részeiben máig zajlik).[1]

A Csing Birodalom szempontjából az etnikai hovatartozás nehéz kérdés volt. A császári család eredetileg nem volt kínai, nem rejtette véka alá mandzsu eredetét, s szeretett (ha a céljait szolgálta) kérkedni a „másságával". A „Csing-projektet" vezető belső csoport kohéziója bizonyos mértékig attól is függött, hogy külön kezelte magát alattvalóitól, a kínaiak óceánjától. A Csing-állam ugyanakkor birodalom volt, rengeteg különböző csoport lakta, így bonyolult szabályok alakultak ki, hogy miként kezeljék az egyes közösségeket, amelyek közül néhány – vagyis a mandzsuk, a mongolok, a tibetiek és a változatos déli lakosság, például a miaók (Indokínában hmongok), a baiok vagy daiok (thaiok) – a nyelv és a kultúra alapján szerveződtek. Más csoportokat a hitük kötött össze: a kulturálisan kínai muszlimokat, a lámaista (buddhista) kazahokat, valamint Jünnan, Kuanghszi, Kujcsou vagy Tajvan különböző vallásos gyakorlatot folytató közösségeit. A legtöbb Csing-császár elszántan küzdött, hogy valamennyi csoportot megismerje, de még a szorgalmas Csien-lung is bevallotta, hogy időnként összekeveri a kazahjait a türkjeivel, így nem tudott mindegyikkel a Csing-korban kialakult eljárás szerint bánni.

A fenti közösségek definiálása nem volt egyszerű. Még a számszerűleg domináns népesség – kínai írott kultúrát, konfuciánus társadalmi rendet elsajátító és a centrumban elődöket felmutató – elitje is nehezen tudta meghatározni, hogy pontosan kicsoda is a „kínai ember". A Csing Birodalom nem rendelkezett az Európában lassan kialakuló nemzetfogalomhoz hasonló elképzeléssel, a „mi" és a „mi földünk" – az Eurázsia nyugati felén élő parasztok fogalomkészletével összehasonlítva – sokkal inkább az adott személy faluját, régióját vagy tartományát jelentette, semmint az országot.

A kínai kultúra magva nem volt zárt. A császári vizsgák, annak előfeltételei, hogy valaki az államot szolgálja, még a 19. század végén is figyelemre méltóan nyitottak voltak. Minden csoport elitje előállhatott legtehetségesebb fiaival; egyszerűen csak el kellett sajátítaniuk a kínai kultúrát, önnön meggyőződéseiket és etnikai hovatartozásukat pedig meg kellett tartaniuk maguknak. A birodalom univerzális természetűnek, valamennyi értelmes civilizáció kulcsának tekintette magát. „Az ég magas, a császár messze él" – tartja az ősi mondás. Így a legtöbben elfogadták a császári állam legitimációját, de meghatározó identitásuk helyi vagy a klánjukhoz fűződő maradt.

Nincs egyszerű válasz arra a kérdésre, hogy mit jelentett kínainak lenni ebben az időszakban. Az emberek zöme többszörös identitással rendelkezett. Az írásos forrásokból világosan kiderül, hogy egyáltalán nem volt lehetetlen valakinek – akár egy napon belül – kicsit kínainak, valamivel jobban szecsuaninak vagy kantoninak lennie, miközben a birodalom szolgája (vagy esküdt ellensége) volt. Az identitás és lojalitás a kínai vidék templomaiban gyakorolt eklektikus valláshoz hasonlított. Sok istenséget lehetett különböző módokon imádni, ám a földjüket és szülőfalujukat szimbolizáló saját őseik és helyi hőseik álltak legközelebb az emberekhez. Míg az ország szívében a bonyolult identitás volt jellemző, a határvidékeken a folyamatosan alakuló. Akadt, aki az egyik nap még nagyon kínai volt, de másnap már jóval kevésbé; mindezt az befolyásolta, hogy a birodalom milyen lehetőségeket vagy védelmet kínált fel neki.

Kik voltak hát kínai szemmel a külföldiek? A válasz természetesen attól függött, hogy kit kérdezett meg az ember. Az ország központi részein élők vagy onnan származók szerint külföldiek voltak mindazok, akik kulturálisan nem számítottak kínainak, noha a „kulturálisan kínai" definíciója egyáltalán nem volt egyértelmű. Modern értelemben vett nacionalizmus híján – egy időnként a másságát büszkén hangsúlyozó dinasztia uralkodása alatt – a szűk meghatározás arról, hogy mi a *nej* (belső) vagy a *vaj* (külső), már aligha bizonyult használhatónak a 18–19. századi Kína lakói számára. A Csing-dinasztia azonban megörökölte a korábbi államala-

kulatok – gyakran *huajikuan* néven emlegetett – értékrendszerét, amely szerint kulturális kontextusban „a kínai magasabb rendű, a többi alacsonyabb rendű". E világkép évszázadokon keresztül befolyásolta, hogy a kínaiak hogyan tekintettek más népekre és azok viselkedésére. A kulturális etnocentrizmusnak egy formája valószínűleg ebben az időszakban erősebb volt, mint bármely hasonló európai jelenség, már csak azért is, mert fél évezreden át a szomszéd népek elitjének java része is képviselte.

A Ming- és a Csing-dinasztia alatt a külföldiekkel kapcsolatos képet két elsődleges hatás formálta: a hazatérő kínai utazók és a Kínában megtelepedő idegenek. Az előbbiek számos írásos beszámolót készítettek a határon túli országokról. Legtöbb esetben a könyvek – a 18. századi európai művekhez hasonlóan – újra és újra elbeszélt történetek voltak, s gyakran legalább annyira szóltak Kínáról, mint eredeti tárgyukról. A birodalomra általában három koncentrikus kör központjaként tekintettek. Közvetlenül a centrumon kívül a határvidék gyarmatosított és a kínai civilizáció befolyása alatt álló népei és országai voltak találhatók. A második körbe tartoztak azok, akik már kívül estek ugyan a kínai kultúrán, de legalább időnként adót fizettek a császárnak. A harmadik körbe pedig a Kínával és civilizációjával kapcsolatot nem ápoló ismeretlen népek tartoztak, akikről csak néhány leírás állt rendelkezésre. Talán nem meglepő módon a középponttól legtávolabb eső népek voltak a legkülönösebbek és legbarbárabbak. Féktelen szokások, szexuális perverziók és kannibalizmus jellemezte őket. A „külső barbárok" bűzlöttek, illetlen módon öltözködtek, és furcsán néztek ki. Néhány esetben ezek a „vademberek" közelebb álltak az állatokhoz, mint az emberekhez. A Csing-állam meggyőződése szerint az ilyen népeket az ősi mondásnak megfelelően kell kezelni: „kint kell hagyni, nem szükséges behívni, sem kormányozni vagy oktatni őket, az országukat nem szabad elismerni".[2]

Kína földrajzi tudása a 18. században nagymértékben kibővült. Bár Ázsiát már a 12. század óta feltérképezték, s a 16. század vége óta rendelkezésre állt több teljes európai világtérkép is, a tudósok Csien-lung uralkodása alatt kezdték pontosabban elhelyezni és jellemezni Európát az általuk készített írásos munkákban. Noha érthető módon az 1800-as évek közepéig a császári térképészet a Kínával interakcióban lévő világra koncentrált – jó példa rá az 1761-es kiadású tízkötetes, lenyűgöző *Huang Qing zhigongtu** („A Csing Birodalomnak adózó népek térképe") –, az újabb atlaszokba már több, időnként meglehetősen pontos információ is belekerült Európáról. 1794-ben Csuang Ting-fu földrajztudós egy olyan tekercset nyomtatta-

* *Huang Csing csekungtu*

tott ki, amely nemcsak pontosan jelölte Európa földrajzi viszonyait, de a kontinens országairól és a köztük lévő kapcsolatokról is beszámolt. Csuang műve, ez a mesteri kulturális kompromisszum, Kínát teszi meg a világ középpontjának, miközben elismerően nyilatkozik a nyugati térképészetről, az eszközről, mely lehetővé teszi, hogy minden nép tiszteletét fejezhesse ki a pekingi udvar felé.[3] Ahogy Nyugaton, úgy a császári Kínában sem kizárólag a pontos megjelenítésről szólt a térképészet: a központiság, a kultúra és a hatalom is fontos szempont volt.

A 18. században és a 19. század elején a Csing Birodalomban a külföldiekkel összekapcsolódó sztereotípiák az ázsiai szárazföldi határokról és a feltörekvő tengeri perifériáról származó híresztelések részleteiből álltak össze. Az európaiak és a más kultúrájú emberek találkozásához hasonlóan, a civilizált vagy barbár viselkedés definícióját a kínaiak is az egyéb népekkel való korábbi kapcsolattartásból eredő értékítéletek prizmáján keresztül szemlélték. Figyelemre méltó, hogy mekkora számban olvashatók a mongolokra vagy kazahokra aggatott jelzők a hollandokról vagy svédekről készült korai leírásokban. Míg az angol írók az íreket érintő sztereotípiákat használták az amerikai vagy afrikai őslakókra, addig a kínaiak saját sztereotípiáikkal fogadták az új idegeneket. A Csing-állam előtt ismert világ egyre nagyobb lett, s azt az ország etnográfusai némileg elkopott gondolkodásmóddal kezdték magyarázni. Mikor pedig már többet megtudtak róluk, az európaiak új „vademberekké" váltak. Kína számára ők lettek a „mások", a távoli népek, akiket a birodalom a saját „okcidentalizmusával" szemlélhetett; különböztek, ezért lenyűgözőek voltak, de civilizációnkívüliségük fenyegetővé is tette őket.

AZ EURÓPAI ORSZÁGOK közül a Csing-állam elsőként Oroszországgal ápolt rendszeres külkapcsolatokat. Megalapozottan állítható, hogy Kína először a Kelet-Ázsiába északról benyomuló másik birodalommal vette föl – nyugati értelemben véve – a kapcsolatot. Az orosz cárral valamilyen formában szövetséges vadászok és kereskedők már a Csing-dinasztia uralmának elején megjelentek Kína határain. Kang-hszi akkortájt kezdte el Közép-Ázsia keleti részének meghódítását, az óriási vállalkozást, amelyet unokája, Csien-lung fejezett be. Épp eleget tudott a Nyugatról, és épp eléggé aggasztotta az orosz hatalom ahhoz, hogy ezt az új „barbár csoportot" másként próbálja megbékíteni, mint a korábbiakat.

1689-ben, tanácsadói egy részének véleményével szembehelyezkedve, Kang-hszi megkötötte a nyercsinszki szerződést, Kína első olyan államközi megállapodását, mely hasonlított az európai országok közötti egyezményekhez. A szerződéssel nem csupán elismert egy neki adót nem fizető külföldi uralkodót, a cárt, de – legalábbis elvi szinten – elfogadta az Amur folyó demarkációs vonalnak való kijelölését is.

A legnagyobb Csing-császár gyakorlatias ember hírében állt. Kulcsfontosságú volt számára, hogy Oroszország semleges maradjon, miközben ő a nyugati mongolok, a dzsungárok ellen folytatta hadjáratát. A szerződéskötés sokban hasonlított a mai Sanghaj-csoport létrejöttéhez, a közép-ázsiai muszlim „terroristák" elleni 21. századi kínai–orosz együttműködéshez. Kang-hszinak (és utódainak) érdekében állt, hogy Oroszország elegendő kereskedelmi haszonhoz és területhez jusson, s cserébe hagyja, hogy a Csing-állam gyarmatosítsa a Kasgártól Ulánbátorig terjedő területet. Mindkét birodalom szempontjából különösen gyümölcsöző megegyezés volt ez, bár az 1750-es évekre szinte teljesen kiirtott dzsungárok bizonyára másként vélekedtek róla.

A 17. század vége és a 19. század közepe között Kína és Oroszország – Észak- és Kelet-Ázsia két nagy „birodalmi projektje" – nemcsak elkerülte a háborús konfliktust, de korlátozott mértékben együtt is működött. 1727-ben aláírták a korábbi kikötéseket újra megerősítő és rendező kjahtai szerződést. A Csing-udvar beleegyezett abba, hogy háromévenként kétszáz orosz kalmár menjen Pekingbe, s engedélyezte a (18. század végén és a 19. század elején mindinkább magánüzletté váló) virágzó határkereskedelmet. Ez gazdaságilag, főleg Oroszország számára, egyáltalán nem volt jelentéktelen: a 18. századra külkereskedelmének a 10 százaléka érintette kínai határát. Ám egészen a 19. század végéig Peking volt kereskedelmi szempontból előnyösebb helyzetben. Az oroszok prémeket (a cobolyt, tigrist és farkast különösen nagyra értékelték a Csing Birodalomban) exportáltak, a kínaiak selymet, porcelánt, később pedig gyapjút és bútorokat. A cár tábornoka, Alekszandr Szuvorov kínai selyemből készített zászlók alatt lovagolt ki Napóleon ellen.[4]

Jóllehet a Csing-udvar otthon adófizetői viszonyként igyekezett eladni orosz kapcsolatait, a reláció nyilvánvaló módon különbözött a birodalom bármely más országgal fennálló gyakorlatától. S a diplomáciában gyakran segít egy kis illúziógyártás. Kína első „diplomáciai" kapcsolatai azért voltak annyira stabilak, mert mindkét oldal azt látta bennük, amit látni akart. A cár tanácsadói meg voltak győződve róla, hogy a kínaiak idővel – a nyugat-európai hatalmak rovására – szövetséget fognak kötni velük. A Csing-nemesség pedig jól tudta, hogy ha a hátukban lévő oroszok nem fenyegetik őket, nyugodtan folytathatják belső-ázsiai területeik kolonizációját. És bár a kínaiak többet nyertek a kereskedelmen, az oroszok is hozzájutottak a számukra értékes árukhoz. A növekvő árucsere nem vezetett olyan politikai problémákhoz, mint amilyeneket a Nyugattal folytatott kantoni kereskedelemről szólva még érinteni fogunk. Ugyanakkor a pekingi kis orosz közösséget kiszolgáló ortodox papok nem térítettek a kínaiak között. Az egy évszázaddal korábban a Távol-Keleten tevékenykedő jezsuitákhoz hasonlóan kulturális tolmácsok, nem pedig lélekgyűjtők voltak. Következésképp a két birodalom kapcsolatai figyelemre méltóan békések maradtak, legalábbis a 19. század közepéig, mikor a belső felfordulásokban és a Nagy-Britannia elleni háborúban meggyengült Csing-állam az orosz imperializmus következő korszakának csábító áldozata lett.

AZ 1800-AS ÉVEK KÍNÁJA már régóta kereskedő birodalomnak számított, noha – méretére való tekintettel – természetes módon az árucsere legnagyobb része a határain belül és a közvetlen szomszédaival zajlott. A távolságok óriásiak voltak, a kommunikáció lassan és nehézkesen folyt, de a földi és vízi szállítás tekintetében előnyösebb helyzetben volt, mint a Nyugat. Az állam a kereskedelem minden formáját kontroll alatt tartotta és szabályozta, s szükséghelyzetben vagy természeti csapások idején ellátta a lakosságot. Az adókedvezményeknek – jobban mondva az adórendszer nemtörődömségének – köszönhetően a magán-, illetve a félig-meddig magánkereskedelem különböző formái kezdtek elterjedni a birodalomban. Az udvar sznob módon kezelte a kalmárokat, s hanyag módon nem vetett ki átfogó kereskedelmi adókat. Eközben a piacok szinte az ország minden régiójában terjeszkedtek, ahogy a banki intézmények is.

A 19. század elején a Csing-dinasztia még a külkereskedelem területén is hagyta teret nyerni a magánérdekeket. Arra, hogy Kína miért fizikai adó „megfizettetésével" demonstrálta az adott régiót érintő befolyását, részben az lehet a magyarázat, hogy így az uralkodók a külföldi luxuscikkek kiállításán keresztül mutathatták meg saját nagyszerűségüket. A császárok nyilvánosan kijelentették, hogy a birodalom önellátó, de azért szerették, ha szibériai prémet viselve vagy délkelet-ázsiai hangszerrel a kezükben festik le őket.

A 18. század közepétől fogva Kína fokozatosan megnyílt a valóban jelentős külkereskedelem számára. Ez utóbbi három részre osztható. Az első az adófizetőkkel fennálló kapcsolatok. A thaiföldi kereskedelem például azokon a tengeri útvonalakon kezdett kialakulni, amelyeken a császárnak szánt ajándékokat szállították Kuangtung tartomány kikötőibe, majd a fővárosba. Miután a pekingi udvar 1720-ban feloldotta a kínaiak tengeri külkereskedelemben való részvételét érintő tilalmát, a legtöbb árut Kuangtung és Fucsien tartományok és a délkelet-ázsiai kínai közösségek adták. A 19. század elejére a Csing-állam szomszédai által fizetett adó fogalmába rendkívül pragmatikusan az árucsere is beleolvadt. A külkereskedelmet monopolizálni akaró thai királyok nagymértékben profitáltak a Kínából importált selyem, tea és réz eladásából, míg a kínai kalmárok thai szárított termékeket és rizst adtak el busás haszonnal a Csing Birodalomban.

A két másik zónában Kína európai hatalmakkal kereskedett. A kjahtai rendszer lehetővé tette és szabályozta a 17. század végétől figyelemre méltó módon stabil ha-

tár menti kereskedelmet Oroszországgal. A harmadik zóna már problematikusabb volt. A 18. század közepére a császár próbálta megszervezni az európai kalmárokkal folyó tengeri kereskedelmet. A rugalmas rendszer az oroszokkal és az adófizető országokkal folyó árucsere gyakorlatából egyaránt vett át elemeket. Mivel egyedül Kanton (Kuangcsou) város kikötőjét nyitották meg a nyugati hajók előtt, ez lett a kantoni rendszer. A többnyire a Brit Kelet-indiai Társaságnak (KIT) dolgozó külföldiek kizárólag az októbertől márciusig tartó kereskedelmi időszakban köthettek ki a városban. Először meg kellett szerezni a kínai engedélyt a portugál fennhatóság alá tartozó Makaóban, s hajóikkal csak utána vethettek horgonyt a Kantontól délre található Huangpuban. Itt léphettek kapcsolatba a megfelelő engedélyekkel rendelkező helyi kalmárokkal. Kínai részről a kereskedelmi tevékenységet a császár közvetlen kinevezettje, Kuangtung tartomány tengeri vámhivatalának főellenőre irányította. Ő volt az, aki kibocsátotta a helyi kereskedők engedélyét, s beszedte az adókat és díjakat, mielőtt a külföldi hajók elhagyták volna a kikötőt. Más szóval a kínai kalmárok felelősek voltak azoknak a hajóknak a viselkedéséért, amelyekkel üzleteltek.

A 18. század végére a Kantonban folyó kereskedelem – jórészt az angolok kínai tea iránti szeretete miatt – jelentősen nőni kezdett. Miközben a KIT a Brit Birodalom részeként gyarmatosította Indiát, az angolok ázsiai kereskedelme integrálni kezdte Dél-Kína egyes területeit a feltörekvő világpiacokba. Egyes dél-ázsiai termékek, így a gyapjú importálása Kantonon keresztül történt, a brit hajók pedig kínai teát, porcelánt és selymet is vittek Európába. A helyi kalmárok és közvetítők meggazdagodtak, de ami még fontosabb, kiépítették a Gyöngy-folyó deltájától befelé, a partvidéken végighúzódó és a nagy folyókat, illetve Délkelet-Ázsia részeit (melyekkel már korábban is kapcsolatban álltak) érintő saját kereskedelmi hálózatukat. Ahogy beköszöntött a modern világ, néhány kínai könnyűszerrel megtalálta benne a helyét. A pekingi udvart pedig, bár merkantilista módon közelítette meg a külkereskedelmet, túlságosan csábították a kantoni rendszerből származó adók, semhogy – egészen addig, míg a birodalom szuverenitása veszélybe nem került – lemondjon róluk.

A haldokló Csien-lung azon siránkozott, hogy jóllehet trónra lépése óta dolgozott rajta, nem sikerült kialakítania Kína külkapcsolatainak egyensúlyát. Egy világosan lefektetett rítusokból és intézményekből álló rendszert örökölt, egy rendszert, amellyel a Csing-állam megfelelően tudott működni a 18. század közepén. Ám uralkodása vége táján az öreg császár azzal szembesült, hogy változik a világ. A változásokkal megbirkózni kívánó Csien-lung és utódai két irányba indulhattak el. A Csingek kialakult gyakorlataiban kereshettek menedéket, vagy nyithattak a

külföldiekkel való interakció új formái felé. Ami a gyakorlati kereskedelmet illeti, Kína a lassú és megfontolt változást választotta. A diplomáciában hol előrelépett, hol hátra. Időnként sikerült új formákra lelnie ideológiai keretrendszerében, míg máskor az egyebütt sem ismeretlen birodalmi felsőbbrendűséggel, arroganciával és meg nem alkuvással reagált.

A Csing Birodalom a 19. század elején kezdett kifutni az időből, hogy változtasson azon, miként közelíti meg a világot. 1793-ban, a húsz éven át tartó európai (napóleoni) háborúk hajnalán a brit kormányzat elküldte első hivatalos képviselőjét Kínába, hogy a kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok felvételét kérje. A Karib-térségben és Indiában tett szolgálatai után (később dél-afrikai kormányzó lett) nemesi rangot kapó ír George Macartney-t és segédeit, azzal a feltétellel, hogy az uralkodó nyolcvanadik születésnapjának tiszteletére ajándékot adnak át, fogadták a Zsöho* településen található császári nyári rezidencián. Csien-lung és tanácsadói meglehetősen kíváncsiak voltak az új jövevényekre, ezért a szokásos rituálét megkerülve a császár személyesen fogadta őket. A misszió azonban már akkor meghiúsult, amikor Lord Macartney a csillagászati eszközei bemutatásával próbálta lenyűgözni a Csing-udvart. Arcátlanság, gondolták a kínaiak. Az pedig már egyenesen katasztrofális volt, mikor a britek további, a szertartásokkal ellentétes engedményeket szerettek volna elérni, például egy párját ritkító második találkozót a császárral. A küldöttség ezután még a javaslataival is előhozakodott. Mikor Macartney a kereskedelmi korlátozások általános csökkentését, valamint a pekingi és partvidéki angol jelenlét lehetővé tételét kérte, Csien-lung elveszítette a türelmét. A brit delegáció üres kézzel tért haza.

Mint később világossá vált, a Macartney-misszió baljós előjel volt Kína számára. 1816-ban, a napóleoni háborúk végével az angolok visszatértek. Az új küldöttséget Lord Amherst vezette, s noha még az előzőnél is nagyobb fiaskó volt, Csia-csing császár tanácsadóit aggasztani kezdte, hogy milyen tervei vannak a briteknek a Dél-kínai-tengeren. Attól féltek, hogy a külföldiek részvételével zajló, szabadjára engedett kereskedelem a tengerparti régióból elindulva az ország belseje felé terjedhet, illetve hogy mind több idegen misszionárius jön Kínába. Mikor 1820-ban Csia-csing meghalt, a birodalmat már egy, a partvidék elleni angol támadás foglalkoztatta. Az 1812-es brit–amerikai háború a távol-keleti vizekre is átterjedt, mikor az angolok a kínai partvidék mentén amerikai hajókat támadtak meg. „Mikor két kis ország szánalmas vitákat folytat külföldön, a Mennyei Birodalom nem foglal-

* A mai Csengtö. *(A szerk.)*

kozik velük" – jegyezte meg a császár. Ha azonban a háborújukat Kínába hozzák, „nemcsak el kell pusztítanunk a hadihajóikat, de fel kell függesztenünk a velük folytatott árucserét is".[5]

Bár a 19. század elején egyre aggasztóbb volt a külkereskedelem és a nyugati hatalmak közötti összefüggés, a Csing-állam még mindig azt szerette volna, hogy a korábbi kereskedelmi rendszerek valamilyen formában tovább működjenek. Túlságosan gyümölcsözők voltak ahhoz, hogy egyszerűen csak felszámolják őket. 1818-ban egy császári rendelet leszögezte, hogy „a szabályainkat követő barbárok felé jóindulattal fordulunk; akik ellenben megszegik a szabályainkat, azoknak az erőnkkel kell szembenézniük. [...] Nem kívánunk háborút indítani. [De] gyávák sem leszünk, hogy bátorítsunk a törvénytelen cselekedetekre."[6] Tao-kuang tanácsadói ugyanezt a stratégiát követték. Ám miközben a kereskedelem az 1820–30-as években növekedett, Kína nem hozott létre egyetlen olyan külügyi intézményt sem, amely képes lett volna kezelni az új körülményeket. A Szertartások Tanácsának minisztere által felügyelt, régóta működő Adózó Küldöttségek Szállása (Hujtung szejikuan) és a Nagy Tanács különleges hivatala, a Gyarmatügyi Udvar (Lifanjüan) nem tudott megbirkózni a feladattal. Az idegen hatalmakat illető, szabatos hírszerzési információ Tao-kuang uralkodói periódusának szakadatlan frakcióharcai közepette épp akkor lett hiánycikk, mikor a legnagyobb szükség lett volna rá. Tetejébe a szűk látókörű császár azoknak engedett befolyást szerezni, akik minden külhoni dolgot érintően a lehető legszélsőségesebben elutasító álláspontot képviselték. Jó néhány tanácsadó pedig egyre nagyobb ellenérzéssel tekintett a Kínába kerülő külföldi termékekre.

Az egyik ilyen termék az ópium volt. Időtlen idők óta fogyasztottak különböző formában narkotikumot Kína-szerte és másutt. Az ópium a Ming-dinasztia elején jelent meg az országban. Délkelet-Ázsiából szállították kereskedelmi árucikként és adóként, s idővel az elit drogjává (nyugtatóvá és fájdalomcsillapítóvá) vált. A 19. század elején – feltehetőleg a hozzáférhetősége, divatja és a vásárlóerő növekedése miatt – még nagyobb teret nyert, s hatásai aggasztani kezdték a kormányzatot. A hivatalnokok szerint a droghasználók ellustultak és elpuhultak, ezért az ópium az állam jólétét fenyegette. „Korábban csak városi gazemberek szívtak ópiumot, de manapság a szolgák, őrök és tisztviselők is élnek vele. Visszataszító mindez" – panaszkodott 1813-ban Csia-csing császár.[7]

Az 1810-es évek második felében Peking hatékony módszereket keresett, hogy be tudja tartani az 1796-os uralkodói határozatot az ópiumimport teljes betiltásáról.[8] A Csing-udvart épp akkor kezdte nyugtalanítani az ópium hatása, mikor a drogcsempészet a Brit Kelet-indiai Társaság Kína-stratégiájának központi részévé

vált. A társaságnak majdnem két generáción át kereskedelmi hiánya volt a Csing Birodalommal szemben, mígnem aztán megtalálta azt a terméket, amely nemcsak népszerűnek bizonyult, de nagy mennyiség állt belőle rendelkezésre Brit Indiában. A kínai kereskedelem angol szemszögből hirtelen jelentős méretűvé és nyereségessé vált. Sokan kételkedtek Nagy-Britanniában az indiai gyarmati vállalkozás költséghatékonyságát illetően, de az ópiumtermelés állami monopóliuma kezdett bevételeket hozni. Időközben magánbefektetők is profitáltak a kínai kábítószer-fogyasztásból, főleg miután 1833-ban eltörölték a KIT kereskedelmi monopóliumát. Az 1820-as években a kínai ópiumimport több mint megháromszorozódott. Peking megérezte a narkotikumért fizetett ezüst kiáramlását a birodalomból, s inflációtól, illetve az állam elszegényedésétől kezdett tartani.

Az apját ért villámcsapás után, 1820-ban trónra lépő Tao-kuang, valószínűleg azért, mert fiatalabb korában maga is kísérletezett vele, az ópium betiltásának meggyőződéses híve volt. Uralkodása második évtizedére a drogháború a császár (hanyatlás, korrupció és hűtlenség elleni) meglehetősen határozatlan politikájának központi elemévé vált. Kevesen vetették fel a legalizációt – a kábítószer-ellenes harc győztes befejezését, majd az importőrök, termelők és fogyasztók megadóztatását –, de az udvar túlnyomó többsége ezt amúgy is elképzelhetetlennek tartotta volna. Attól féltek, hogy az ópiumimport egy Kína meggyöngítését és elfoglalását célzó terv része. A kereszténységhez hasonlóan a drog is arra sarkallta az embereket, hogy ne azzal foglalkozzanak, amivel kell: a Csing-állam szolgálatával, illetve a császár és képviselői iránti hűséggel.

Évekig tartó habozás után Tao-kuang elhatározta, hogy belépési pontján indít támadást az ópium ellen. 1838-ban császári megbízottat küldött Kantonba a kábítószer-csempészet beszüntetése érdekében. Az udvar azonban stratégiai hibát követett el azzal, hogy talán nem a megfelelő személyt jelölte ki a feladatra. Lin Cö-hszü, Hunan és Hupej tartományok hajdani kormányzója Kína egyik legmagasabb beosztású hivatalnoka volt, akit mélyen nyugtalanított az ópium romboló hatása az irányítása alá tartozó területeken. Lin 1839 márciusában érkezett Kantonba, s haladéktalanul elkezdte felszámolni a drogkereskedelem kínai oldalát: ezerhétszáz csempészt tartóztatott le. Azután a britek és amerikaiak következtek; felajánlotta nekik, hogy hatalmas ópiumkészleteiket becserélhetik teára. Mikor ebbe nem mentek bele, Lin csapatai benyomultak a külföldi enklávé területére, s elkobozták, majd a városfalon kívül megsemmisítették az összes ópiumot. Bő 1200 tonna, mésszel és sóval kevert kábítószert dobtak a Gyöngy-folyóba. Lin követelte, hogy azokat a nyugatiakat, akik a felfordulás során kínai rendfenntartókat sebesítettek vagy öltek meg, adják ki a hazai hatóságoknak, s az idegenek írásban

tegyenek ígéretet, hogy soha többé nem fognak ópiumot csempészni. Az angol hatóságok visszautasították e követelést, s kötelezték a külföldi kereskedőket, hogy hagyják el Kantont. Abban bizakodtak, hogy az embargó nagyobb kárt fog okozni Kínának, mint a Brit Birodalomnak.

Ám sem Lin Cö-hszü, sem a pekingi udvar nem kívánta beadni a derekát egy embargónak. A megbízott (reménykedve a józan ész erejében) levelet küldött Londonba Viktória királynőnek. Lin így írt: „Tegyük fel, hogy egy másik ország szeretne kereskedni Angliában. Biztos vagyok benne, hogy be kellene tartania az angol törvényeket. Márpedig akkor mennyivel inkább így van ez a Mennyei Birodalomban! Államunk törvénye, hogy minden kínait, aki ópiummal kereskedik, halálbüntetéssel kell sújtani. [...] Álljunk meg, és gondolkodjunk el egy pillanatra: ha a külföldiek nem hoznák országunkba az ópiumot, honnan szereznék be azt a kínai viszonteladók?"[9] A brit válasz mással foglalkozott. Angol szempontból a konfliktus nem a méltóságon aluli kábítószer-kereskedelemről szólt. A brit külügyminiszter, Lord Palmerston szavaival a tét az ország becsülete, kereskedelmi hozzáférése és az volt, hogy végül is melyik birodalom szabályai a meghatározók.

A kínai–angol fegyveres konfliktus, más néven ópiumháború, 1839 márciusában tört ki. Nem a külföldi szállítmányok elleni kínai támadások szolgáltatták az okot, hanem az, hogy a Csing-hatóságok próbálták megvédeni azokat a hajókat, amelyek hajlandók voltak megszegni a brit embargót. A Lin által Kantonból kiűzött, az angol tilalmat betartó kereskedők a Gyöngy-folyó torkolatában található portugál Makaó kikötőjében leltek menedéket. A helyi hatóságok azonban nem vállalták túl sokáig a kockázatot, így az érintett kalmárok családostul a (külföldiek által csak Hongkongként emlegetett) közeli Hsziangkang szigetére költöztek át. A kereskedőket felháborította a brit kormányzat pénzügyileg látszólag tragikus stratégiája, s kemény fellépést követeltek a kínaiakkal továbbra is üzletelő társaik ellen. 1839 novemberében az angol hadihajók megpróbálták feltartóztatni az ironikus módon *The Royal Saxon* („királyi szász") nevű brit bárkát, amely már leszállította Ausztráliába deportált fegyencekből álló rakományát, és a hazaúton – dacolva az embargóval – Jávából vitt volna rizst Kantonba. A császári flotta közbelépett a *The Royal Saxon* védelmében, mire az angol haditengerészek tüzet nyitottak, s négy kínai hajót elsüllyesztettek. Ezzel a gyászos epizóddal vette kezdetét a Csing Birodalom külkapcsolatait örökre megváltoztató konfliktus.

Kína és Nagy-Britannia sem akart teljes körű háborút. Utóbbi azonban meg volt győződve róla, hogy védelmébe kell vennie az angol elveket és érdekeket, míg Peking bizonyos volt benne, hogy Londont fel kell tartóztatni. Az alsóházban az ellenzék támadása alatt álló brit kormánynak egy, a szabadkereskedelmet támogató és megóvó, de nem az ópiumkereskedelem mellett nyíltan fellépő választ kellett találnia. Palmerston politikájának központi eleme az embargó katonai eszközökkel való betartatása lett. Ő és kollégái hittek benne, hogy az immár világhatalomnak számító Nagy-Britannia elég erős ahhoz, hogy rákényszerítse a haladást az „elmaradott" népekre. Az Ádenben, Szingapúrban, Indiában és Srí Lankán katonai bázisokkal rendelkező angolok megfelelően ellátott hadihajókat tudtak küldeni Kelet-Ázsiába. Egy szárazföldi összecsapás kimenetelével kapcsolatban Palmerston ugyan bizonytalan volt, de a brit hadiflotta egyértelmű fölényéről – még akkor is, ha messze és parti támogatás nélkül kellett küzdenie – meg volt győződve.

Az 1840-es évek elején megszakításokkal zajló tárgyalások a süketek párbeszédének bizonyultak. Az angolok, miután nem jártak sikerrel, nyáron megostromolták Kantont, s észak felé haladva megszállták két part menti tartomány, Fucsien és Csöcsiang kulcsvárosait. Tizenkét hónap leforgása alatt a britek elérték, hogy az ő hajóik kontrollálják a Jangce-deltát és a Nagy-csatorna déli bejáratát, valamint a torkolatvidék több települését, például a későbbi Sanghajt is. A fővárosának biztonságát féltő Tao-kuang császár a dinasztia legjobb mandzsu csapatait vetette be, így a Kína középső részén zajló harc hevesebbé vált. Ám ez nem akadályozta meg, hogy miközben a déli káosz fokozódott, a britek (flottájuk segítségével) átvegyék az irányítást a birodalom szívének legfontosabb gazdasági útvonalai felett. 1842-ben a császár, leginkább a további háború belpolitikai következményeitől tartva – többek közt a dinasztia túlélése érdekében –, békéért folyamodott.

A Csing Birodalom először veszített el háborút az ellenség domináns haditengerészeti tűzereje, jobb manőverezési képessége és szervezettsége következtében. A kínai egységek, részint számbeli fölényük miatt, a szárazföldön zajló néhány ütközetben helyt tudtak állni, de a *Nemesis*hez hasonló alacsony merülésű angol gőzhajók, pontos tüzérségüknek köszönhetően, minden tengeri vagy partvidéki ellenállást felszámoltak. A központi Csing-csapatok bátran és többnyire fegyelmezetten indultak csatába, ám a helyi erők már kevésbé lelkesedtek a gondolatért, hogy egy nagy bajban lévő rezsimért harcoljanak.[10] A brit flotta technológiai fölénye nem képezte vita tárgyát. Olyan hadviselés volt ez, amilyennel a kínaiak korábban nem találkoztak. A császári megfigyelők túlnyomó többsége azonban (nyilvánvaló harcképességük ellenére) kalózhajóknak tartotta az angol vízi járműveket, vagy – ahogy ma mondanánk – terroristák eszközeinek, s nem a Csing-hatalom alternatívájának. Erősek, de nem maradnak majd sokáig, vélték az udvarban.

Rövid távon Tao-kuang tanácsadói nem tévedtek a kínai vizekre benyomuló brit hadiflotta jövőjét illetően. Az Egyesült Királyság sohasem szándékozott jelentős területeket megszállni Kínában, a londoni whig kormány boldogan rábó-

lintott a pekingi békeajánlatra, amint az angol érdekek érvényesültek a háborút kirobbantó elvi kérdésben. Nagy-Britannia és Kína 1842-ben írta alá a nankingi szerződést. A császári dinasztia jóváhagyta, hogy megnyitja a külföldiek és kínaiak közötti közvetlen kereskedelem céljára Kantont és négy másik kikötőt, így legészakabbra Sanghajt. Hongkong szigete örökre brit fennhatóság alá került, s a Csing Birodalom beleegyezett, hogy huszonegymillió ezüstöt fizet a Kantonból kiűzött kalmárok kárpótlására. Egy következő évben aláírt másik szerződés értelmében minden brit alattvaló területenkívüliséget – vagyis a helyi törvények alóli mentességet – élvezett Kínában.

Az angolokkal kötött egyezmények lehetőséget adtak a pekingi udvarnak, hogy újracsoportosítsa erőit, s újragondolja a császárságot és lakosságát védő képességeit. Az északon és a fővárosban tevékenykedő, a brit hadviseléssel közvetlenül nem szembesülő hivatalnokok inkább homokba dugták a fejüket. A déliek – legyenek akár a dinasztia támogatói, akár a mandzsuk egyre sokasodó ellenségeinek pártolói – nem tehettek így.

1842-BEN A CSING-ÁLLAM két évszázad óta először veszített háborút, s százötven év óta első ízben fordult elő Dél-Kínában nagyobb fegyveres konfliktus. A társadalmilag és etnikailag vegyes déli lakosság egy része csöndben továbbra is megkérdőjelezte a mandzsu dinasztia legitimitását, a burkolt kétely pedig hamarosan nyílt szembenállássá fajult. Ráadásul Kuangtung és Kuanghszi – számtalan megosztott csoporttal, súrlódással, vetélkedéssel és haraggal teli – peremterületeinek mindig is volt némi határvidék jellege. A császár pedig messze trónolt, s az ópiumháború után már nemcsak messze volt, de vereséget is szenvedett. Így aztán a külföldiek erejét és a pekingi udvar gyengeségét ecsetelő szóbeszédből és pletykákból sem volt hiány.

A dél-kínai népesség megváltozó hozzáállása különösen fontos hatást gyakorolt a birodalom sorsára. A Csing-dinasztiára mért első vereség azonban az ország minden területére kihatott. A hivatalnokok és értelmiségiek kezdték kétségbe vonni az uralkodóház hitelességét és nagyságát. Amint a tájékozott alattvalók számára világos lett, hogy a birodalom vesztésre áll az angolokkal vívott háborúban – bár Peking a veszteségeket tagadó kifinomult és elhúzódó propagandakampányt folytatott –, jó néhány kínai kilépett a „Csing-projekt" mögül. A mandzsuk hirtelen újra a kínai trónt elbitorló népcsoport lettek. Az országban mendemondák kezdtek terjedni a menekülő császári katonák helyett a britekkel szembeszegülő helyiekről (a külföldi források szerint ennek homlokegyenest az ellenkezője történt). Az egyik csatát a másik után elvesztő mandzsuk lettek az általuk felépített birodalom szégyenének bűnbakjai, miközben egyre több kínai jött rá arra, hogy valójában sose értett egyet a Csing-dinasztia által kijelölt célokkal.

Az 1842-es vereséget követően a kínai városokban mind nagyobb lett a külföldi nyomásgyakorlás. A nyugatiakkal kontaktusba kerülő elit néhány tagja szerint már az idegenek puszta jelenléte is arcpirító és megalázó volt. Lin Csang-ji, egy Fucsou városban élő tudós és hivatalnok – az ópiumháborúval híressé vált császári megbízott, Lin Cö-hszü klánjának tagja – az 1840-es években a brit képviselő otthonával szemben lévő házban lakott. Így ír a naplójában:

A dolgozószobámtól északkeletre áll egy pavilon. A mostanság éhes sasmadarak menedékéül szolgáló Hátsó szikla dombon található Csicuj templomra néz. A sasok fészket építettek, és bent tanyáznak. Akárhányszor odapillantok, undor és keserűség tölt el. Kedvem lenne íjat ragadni, s halálos nyílvesszővel leteríteni őket. De hát a lövésem úgyse lenne végzetes, elkeseredve mondok le a vágyamról. Egy festményt vázoltam fel, hogy megnyugtassam magam, címe a következő lett: „A sasok lelövése és a farkasok elüldözése". Így hát Sasokat Lövő Pavilonnak neveztem el a dolgozószobámat.[11]

Ám a brit befolyásnak a kínai partvidéken látható megjelenési formái nem csak ellenállást váltottak ki. A Nyugat iránti érdeklődés is megnőtt. A háború mindkét oldalán harcolók immár első kézből származó információkra támaszkodhattak; az 1840-es évektől több kínai kiadvány foglalkozott behatóan Európával, mint korábban bármikor. 1844-ben a Lin Cö-hszüvel Kantonban együtt dolgozó Vej Jüan a *Tengeri királyságokról szóló képes értekezés* című munkájában közzétette Lin külföldiekről szóló minden anyagát. (A háború kirobbantásához kapcsolódó állítólagos hibái miatt 1842-ben hszincsiangi száműzetésre ítélt Lin nem sok hasznát látta a műnek.) Vej volt az első kínai, aki sürgette, hogy a birodalom modern, nyugati katonai technológiákkal szerelkezzen fel, hogy megvédhesse partvidéki területeit. Az 1850-es években, főleg Sanghajban és Hongkongban, gyakran misszionáriusok és velük együttműködő személyek kiadásában, megjelentek az első tudományos tárgyú fordítások is.

Jóllehet Kínának a Nyugatot érintő tudása, illetve a vele fennálló kapcsolatai terén az országban működő misszionáriusok hatása mindig is jelentős volt, kevés kínait sikerült keresztény hitre téríteni. A Csing-dinasztia az 1800-as évek elejétől fogva egyre nagyobb fenyegetésnek tartotta a külföldieket, ezért megpróbálta beszüntetni a hittérítői tevékenységet. Ám a betiltásra irányuló erőfeszítések nem jártak sikerrel. Az 1820–30-as években Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban erőre kapó protestáns vallási mozgalmaknak, illetve a növekvő kereskede-

lemnek köszönhetően nagyszámú keresztény misszionárius működött a birodalom peremterületein. Az első teljes kínai nyelvű Bibliát 1822-ben adták ki Brit Indiában, s a következő harminc évben további szövegváltozatok születtek. Bár az áttért személyek száma még az ópiumháború után fokozódó hittérítés ellenére is alacsony maradt, épp elég volt ahhoz, hogy felkeltse a kínai tisztviselők ellenérzését. Egy hivatalnok nem minden ráció nélkül jelentette ki: „A legtöbb tudatlan és félrevezetett ember a nyomor miatt jár el azokba a kápolnákba. A nélkülözés és éhségük csillapítása viszi őket oda."[12]

A FENNÁLLÓ RENDRE azonban nem a misszionáriusok kápolnái jelentették az igazi fenyegetést, hanem egy Kínán belül született új, militáns vallási mozgalom. A Dél-Kínában megfordult érzelmek árjára felkapaszkodott egy fiatalember, Hung Hsziu-csüan.

Hung 1814-ben született egy Kantontól északra található faluban, amelynek területe ma közel esik a város új nemzetközi repülőteréhez. Ám Hung szülőhelye az 1800-as évek elején is kapcsolatban állt a külvilággal. Már akkor sokan vándoroltak ki innen, a lakosság pedig kantoni anyanyelvűekből és hakkákból* állt. A közeli nagy kikötő révén a falu bekapcsolódhatott a nemzetközi kereskedelembe is.

Hung okos fiatalember volt, a klánjának reménysége. 1836-ban – családja társadalmi előrelépésének reményével – a városba küldték, hogy vegyen részt a hivatalnokvizsgán. Hung nem ment át a vizsgán, és a következő évben is elbukott. Lelkileg összetörve tért vissza a falujába, megbetegedett, s a manapság pszichotikus depressziónak nevezett rohamai közepette egy amerikai protestáns füzetét kezdte olvasni, amely Kantonban került a kezébe. A népszerűsítő keresztény munka Isten embereknek szóló üzenetéről értekezett, és arról, hogy a hit morális vállalkozás. A következő öt évben Hung a környék egyfajta vallási vezetőjévé próbált válni, legalábbis a saját szemében. Falujában klánja inkább szégyenkezett miatta. 1843-ban, az ópiumháborúban elszenvedett kínai vereség után, a környéken eluralkodó zűrzavar közepette Hung Hsziu-csüan bejelentette, hogy ő Isten fia, Jézus ifjabb fivére. Kuanghsziba indult, hogy támogatókat gyűjtsön az égi atya számára. Az elmúlt kétezer év millenista szektáinak oly sok alapítójához hasonlóan Hung is zavaros nézeteket vallott egy zavaros időben; személye és igéje magához vonzotta

* A „vendég emberek" jelentésű szó eredetileg azokat a kisebb-nagyobb népcsoportokat jelölte, akik egy-egy területre máshonnan települtek be. A feltételezések szerint a han kínai etnikumba tartozó mai hakkák ősei a középkorban Észak-Kínából vándoroltak be a déli tartományokba. *(A szerk.)*

a szegényeket, kisemmizetteket és rettegőket, akikből egy olyan hadsereget hozott létre, amilyennel a földi hatalmak nehezen tudtak megbirkózni.

A Csing-hatóságok többször is megpróbálták elfogni Hungot, de a követői elüldözték őket. 1850-ben fordult a kocka, s már ő tudott fellépni korábbi üldözői ellen. Húszezer férfival és nővel, Isten katonáival kezdte megostromolni Dél-Kína központi részének városait. A rá következő évben bejelentette a kínai keresztény állam, a Nagy Béke Mennyei Királysága (Tajping Tjen-kuo) létrejöttét. Kettős célja szerint el akarta űzni a mandzsukat a hatalomból, hogy Hung Hsziu-csüan és idősebb fivére, Jézus Krisztus váljon minden uralom forrásává. Tizenhárom év háborúskodás következett, amelynek legalább húszmillióan estek áldozatul, s Dél-, Közép- és Kelet-Kína óriási területeit pusztították el a harcokban.

Hung tanítása a Bibliának az ő főszerepét hirdető revizionista változatán alapult. A mandzsuk kiűzendő vagy lemészárolandó ördögök voltak. A kínaiaknak a Hung bibliaértelmezésének fényében szemlélt hagyományaik szerint kellett újraszervezniük társadalmukat. A Tajping-felkelők („tajpingok") úgy hitték, hogy a Mennyei Királyságnak és külhoni felebarátainak együtt kell létrehozniuk az egyetemes keresztény államot, s akkor beköszönthet a béke. Az utóbbi üzenet sok hívet szerzett a nehéz időkben, és elsősorban nem is vallásos tartalma, hanem az elromlott dolgok helyreállításának ígérete miatt. A tanításban szereplő társadalmi aspektusok azonban jobbára elidegenítették maguktól a helyi elit tagjait, akik az 1850-es évek végétől csatlakoztak a Mennyei Királyságot legyőzni akaró Csing-dinasztiához.

A kínaiak zöme Nyugat-majmoló bajkeverőnek és istenkáromlónak tartotta Hungot.[13] A Tajping-mozgalom akadályozta a külföldiek egyik első számú célját, a kereskedelem terjedését, így a legtöbb tengerentúli ország és vállalat boldogan segített, legalábbis a megfelelő ellenszolgáltatás fejében, a lázadók ellen küzdő császári hadseregnek. Kína keleti részén jelentős támogatást nyújtott a Csing-udvarnak az amerikai Frederick Townsend Ward, majd a brit Charles Gordon (utóbbi később a szudáni Mahdi elleni hadakozásban vesztette életét). Az európai kormányok – különösen London – szempontjából szerencsésebb volt egy gyenge, a nemzetközi kereskedelembe már szerződésekkel bekapcsolt Csing Birodalom, mint egy kegyetlen és vérengző szekta, hiába inspirálja tagjait a keresztény Biblia.

Miközben Hung víziója egyre szélsőségesebb lett, s a „tajpingok" alacsonyabb rangú prófétái egymással kezdtek harcolni, Kína középső részének helyi elitje végül elegendő támogatást mozgósított, hogy 1864-ben elpusztítsa a mozgalmat. Ezt követően – az 1860-as években és az 1870-es évek elején – az ópiumháborúban elszenvedett vereség után fölemelkedő többi kisebb lázadócsoportot is felszámolták.

A birodalom hatalmas árat fizetett érte, de fokozatosan sikerült felülkerekedni a kelet-közép-kínai Nien-felkelés résztvevőin (a „fáklyavivőkön"), valamint a jünnani és a hszincsiangi muszlim, továbbá a dél-kínai helyi zendülőkön is. Voltak, akiket a hegyek közé kényszerítettek, így néhányan közülük más zászló alatt folytatták a harcot.

A lázadó mozgalmak vezetőit gyakorta kínai és külföldi gondolatok egyvelege inspirálta. „Friss" emberek voltak, akiket még nem látott a birodalom. Ám ha a felkelők újdonságot jelentettek, akkor az őket legyőző hivatalnokokat, például a hunani tábornokot, Ceng Kuo-fant és protezsáltját, Li Hung-csangot* is új fából faragták. Ezek az emberek nem a Csing-udvar érdekeit képviselték, hanem a szülőföldjüket akarták megmenteni. A Nyugattól tanulva szerették volna visszahozni a birodalom nagyságát, de úgy, hogy közben a kínai állam és társadalom is megőrizhesse hagyományait.

A NYUGATI IRÁNYÍTÁS ALATT ÁLLÓ KERESKEDELEM 19. századi kínai bevezetése nyomán Peking és London összecsapott, s a konfliktus a Csing Birodalom meggyengüléséhez vezetett. Néhány kínai hasznot húzott a központi hatalom visszaszorulásából, míg másokat megviselt az alapvető szolgáltatások eltűnése. A Csing-állam problémáinak sokasodásával párhuzamosan megkezdődött a Kínán belüli gazdasági és társadalmi kapcsolatok átalakulása. A 18. századot elhagyó kínai társadalom életerejéből és a 19. századi nyugati behatolásból eredő folyamat nagyrészt alulról ment végbe. Az időszak háborús felfordulásai miatt a változás rendkívül fájdalmas volt. A harcok és a nyomor megtörték a kínai népet, a gazdasági kizsákmányolással és társadalmi pusztítással szemben pedig sebezhetőbbé tették.

A 19. század első felében a birodalom külkapcsolatai és belső politikája megérett a változásra. A tudomány és technológia európai és észak-amerikai átalakulása elősegítette, hogy hatalmas hadseregek jöjjenek létre, s így – katonai szempontból – a Nyugat legyen a legnagyobb erő a világban. A francia forradalmat követően, a század első évtizedeiben az európaiak (majdnem egy generáción keresztül) háborúkban tépázták meg saját kontinensüket. Mikor a harcok véget értek, Kína és Japán is azon országok között volt, amelyekkel a vezető nyugati államok mindenáron kereskedni akartak. Aligha lehet megkérdőjelezni, hogy a kínai és a japán társadalom bizonyos csoportjai alkalmasak voltak rá, hogy bekapcsolódjanak a külföldi

* E kiváló késő Csing-kori generálist és vezető tisztviselőt joggal nevezték a „Kelet Bismarckjának". *(A szerk.)*

vállalatoknak az Indiai-óceánon és a Csendes-óceán nyugati részén létrehozott kereskedelmi hálózataiba. Kínában – kiváltképp az ország déli régiójában –, ha nem is nagy számban, de akadtak olyanok, akik sokat tudtak az Ázsia más térségeiben zajló változásokról, s profitálni kívántak belőlük.

Az a tény, hogy a Csing-udvar képes volt felülkerekedni a Tajping-felkelésen és a 19. század közepének többi lázadásán, központi fontosságú, ha meg kívánjuk érteni Kínának a következő évtizedekben kialakított nemzetközi kapcsolatait. Kiderült, hogy a „Csing-projektben" még figyelemre méltó életerő szunnyad. A birodalom a kínaiak egy meghatározó része számára a stabilitást és a biztonságot jelentette, akkor is, ha egyébként nem kedvelték a mandzsukat. A Csing-udvar a felkelések leverése után az „önerősítés" (elsősorban a nyugatosodás), valamint a hagyomány és a „kínaiság" olyan keverékével állt elő, amely már csak azért is elfogadható volt sokak számára, mert az új kezdeményezések közül többet nem mandzsu származású katonai hősök vezettek. A lakosság pedig még mindig jobban tartott a hatalomféltésből kegyetlen brutalitásra képes – s ezt bizony Kína az előző kétszáz évben újra és újra megtapasztalhatta – Csingektől, mint a lázadóktól és külföldiektől együttvéve.

1856 VOLT A DINASZTIA TÖRTÉNETÉNEK egyik mélypontja. Miközben a Tajping-csapatok észak felé nyomultak, a nyugati hatalmak újabb háborút robbantottak ki Kína ellen, hogy további kereskedelmi engedményeket csikarjanak ki. Amikor a császári udvar ellenállt, a brit és francia egységek partra szálltak északon, s elindultak Peking irányába. Először visszaverték őket, de 1860-ban a megerősített csapatok újra támadtak. Peking nyugati szélén, Palicsiaónál (Nyolc li híd) volt a Csingek mongol lovasságának utolsó védelmi vonala. A francia tüzérség végzett velük. A császári haderő ötezer katonát veszített, de a támadók veszteségei sem voltak elhanyagolhatók. A hadifoglyokat mindkét fél lemészárolta, mint ahogy azt a nagyszámú kínai civilt is, akik a nyugati előrenyomulás útjába estek.[14]

A Pekinget elfoglaló brit és francia tábornokok úgy döntöttek, hogy felgyújtják a birodalom hatalmának tetőpontján Csien-lung parancsára épített Tökéletes Ragyogás Kertjét. A palotakomplexum több száz épülete – művészeti pavilonok, pagodák, templomok és könyvtárak – napokig égtek, a katonák és tisztjeik pedig megpróbáltak annyi zsákmányt gyűjteni, amennyit csak lehetett. Egy francia harcos így írt: „Megdöbbentett, elnémított és lenyűgözött az, amit láttam, s hirtelen *Az Ezeregyéjszaka meséi* teljesen valószínű históriáknak tűntek a számomra. Két napon át jártam a mintegy harmincmilliót érő selymek, ékkövek, porcelánok, bronzok, szobrok [és] kincsek között! Nem hiszem, hogy történt ilyen azóta, hogy a barbárok kifosztották Rómát."[15]

II. fejezet

Az imperializmus kora

A Britek elleni 1839–42-es Csing-vereséget követő időszakban – három generáción át – a külföldi országok imperializmusa és betörései határozták meg Kína és a nagyvilág kapcsolatának keretrendszerét. Akadtak olyan kínaiak, akiknek az idegenek jelenléte által létrehozott gazdasági és társadalmi rend a kereskedelmi, utazási és szociális előrelépés új lehetőségeit kínálta fel. Ahogy majd látni fogjuk, a nyugati birodalmi struktúrákon belül működő sokféle hálózata közül jó néhány kínai eredetű és működtetésű volt. Ám a konfuciánus elit elkeseredetten szemlélte a külföldi hatalmak kelet-ázsiai behatolását. A kínai hagyományok nyugati lenézése és a fegyveres támadások megdöbbenést és szégyent váltottak ki. Még száz évbe került – vagyis egészen a 20. század végéig tartott –, hogy a Nyugattal találkozva létrejött értékek, termékek és együttműködési formák a vidéki Kínába is eljussanak. De megtörtént egy, az egész országot érintő, a 6. század buddhista térítése és a 17. század „mandzsu forradalma" óta nem tapasztalt gondolkodásbeli és politikai átalakulás előkészítése. Az új dráma első felvonása a Csing Birodalom összecsapása volt a lábukat immár Kína szívében megvető ellenfeleivel.

A császárság és a külföldi hatalmak közötti konfrontálódás hatására a 19. század közepén a pekingi udvar még korántsem adta meg magát. Okkal gondolhatjuk, hogy ha nem kell belső nehézségekkel is szembenéznie, tovább kitarthatott volna nyugati kihívóival szemben. A nagy felkelések azonban a mélypontra küldték a Csing-államot, s a külföld felismerte e gyengeséget. Sok nyugati jósolta Kína közelgő, belső felkelések vagy külső nyomás kiváltotta bukását. Gyakori párhuzam volt az Oszmán Szultánság példája, vagyis hogy fokozatosan kisebb országrészek válnak le, míg végül csak a „mag" marad.

Ám az 1870–80-as években a császári kormányzat figyelemre méltó visszatérést produkált. Úgy tűnt, a birodalom elitje szemrevételezte saját kultúráját, s eldöntötte, hogy kiáll érte. Az önerősítő mozgalom azon az elképzelésen alapult, hogy

a nyugati formát – főleg a honvédelem és a tudomány területén – ötvözni lehet a konfucianizmussal. Kína külföldi fegyvereket és technológiát használva megvédheti magát anélkül, hogy elveszítené a lelkét. Továbbra is a kínai kultúra marad az ország megingathatatlan sarokpontja. Nehezen lehetne megmondani, hogy az önerősítés megakadályozta-e, hogy a Csing-állam újabb imperialista támadások áldozata legyen. Valószínűbb, hogy a nagy lázadások végével a Nyugat elérte céljait, így időlegesen elégedett ábrázattal hátradőlt. Az mindenesetre kétségtelen, hogy Li Hung-csang és társai reformpolitikája megmentette a birodalmat belső ellenségeitől, s egy időre életet lehelt belé. Egyes büszke mandzsuk a korszak első felét Tung-cse-restaurációnak nevezték el (Tung-cse császár 1861-ben, ötévesen lépett trónra). Abban reménykedtek, hogy idővel rá is úgy fognak gondolni, mint a japán forradalmi változásokat felügyelő Meidzsi császárra.*

Tung-cse azonban nem volt Meidzsihez mérhető, már csak azért sem, mert tizenkilenc évesen, 1875-ben meghalt. A birodalom soha többé nem kapott felnőtt uralkodót. Tung-cse utódja, Kuang-hszü négyévesen lépett trónra, az őt követő Hszüan-tung – az utolsó császár, eredeti nevén Pu Ji – pedig kétévesen. A hatalmat egyre inkább Tung-cse anyja, a megrögzötten konzervatív császári özvegy, Ce-hszi birtokolta. A Csing-klán túlnyomó többségéhez hasonlóan, Ce-hszi megvetéssel tekintett az idegen befolyásra. Minél többet tudott meg a Nyugatról (és idővel meglehetősen tájékozott lett), annál kevésbé vonzódott hozzá. Azt szerette volna – az udvarral egyetértésben –, hogy a külföldi tudás és eljárások minél kisebb befolyásra tegyenek szert. Úgy vélte, hogy a nyugati módszerek (akár önvédelemből való) elsajátítása egyenértékű a Kína lényegét jelentő kultúra feladásával. Egy ilyen folyamat végeredménye pedig bizonyára tragikus lenne.

A Csing-udvar kínos helyzetét a legjobban úgy érthetjük meg, ha tekintetbe vesszük, hogy a 19. században mi történt Ázsia többi részén. Jóllehet gyakran átvették a helyiek útvonalait és eljárásait, a nyugatiak központi szerepet kezdtek betölteni a kontinens kereskedelmében. Cégeik és valutáik dominánssá váltak. Nagy-Britannia és Hollandia a maláj világban – a mai Malajzia és Indonézia térségében – terjesztette ki uralmát, miközben Franciaország elfoglalta Indokínát, az USA pedig megszállta a Fülöp-szigeteket. S bár csak egy emberöltő telt el azóta, hogy a Nyugat erővel megnyitotta a kereskedelem és idegen befolyás számára Japán határait, a szigetország máris tagja lett az imperialista államok táborának.

* Eredeti nevén Mucuhito (ur. 1867–1912), akit csak halála után neveztek el így, a többé-kevésbé általa kezdeményezett, 1868-ban kezdődő Meidzsi (felvilágosult kormányzat) nyomán. *(A szerk.)*

Kínában az Egyesült Királyság maradt az első számú külföldi hatalom. Elsőbbségét a kereskedelem fejlesztése szempontjából kulcsfontosságú bázisok és lerakatok – Szingapúr, Hongkong és nagymértékben Sanghaj – alapozták meg. Ám amíg a struktúrát kétségkívül a britek tartották kézben, az infrastruktúrát a kínaiak biztosították. A kelet-ázsiai kereskedelemben használt raktárak mind kínai városokban voltak, működtetésükbe pedig a brit hatóságok mellett – legalább annyira – a helyi hálózatok is bekapcsolódtak.

Miközben a Nyugat behatolt a Csing-államba, a kínai utazók és kivándorlók is elindultak a világ többi része felé. A 19. század nem csupán a háború, diplomácia, tudomány és kereskedelem tekintetében volt nagy találkozás Kína és a Nyugat között. A Menny Birodalom lakóinak szemléletmódja ebben az évszázadban – a kivándorlás és az utazások megugrásával – vált globálissá. A világot már szó szerint egyre inkább kínai szemmel nézhették, hisz az utazók és kivándorlók csakugyan a földkerekség minden tájára eljutottak. A diaszpóra terjeszkedése új kérdéseket vetett fel a „kínai" és az „idegen" közötti eltéréseket illetően. Következésképp e fejezetben a keveredés különböző formáival, valamint azon új hálózatok, közösségek és intézmények létrejöttével foglalkozom, melyek a magukat a „kínaiság" és „nem kínaiság" skálájának egy-egy pontján elhelyező személyek közti kapcsolatokat szabályozták.

AZ 1850-60-AS ÉVEK Csing-ellenes nagy lázadásai lehetőséget adtak a nyugati hatalmaknak, hogy további engedményeket erőszakoljanak ki Pekingtől. De a mandzsu kormányzat még a legrosszabb időkben, az 1850-es évek végén sem volt hajlandó rá, hogy bármit is feladjon – legalábbis hivatalosan – a szuverenitásából. Épp ellenkezőleg, mindent megtett, hogy lassíthassa a csak kényszerűségből elfogadott 1842-es megegyezés végrehajtását. Így hát 1857-ben a britek ismét katonai műveletekbe kezdtek Kínában. Látszólag azt akarták megtorolni, hogy kínai katonák szállták meg az *Arrow* nevű hongkongi hajót, de valójában még többet szerettek volna kicsikarni a megroggyant Csing-udvarból. Az év végére a Lord Elgin irányítása alatt álló angol és a Jean-Baptiste Gros vezette francia csapatok – a gyenge ellenálláson felülkerekedve – elfoglalták Kantont. Je Ming-csent, a szerencsétlen kínai kormányzót elfogták. A két évvel később brit fogolyként magát halálra éheztető Jét, némileg igazságtalan módon, csak a „hat nem" néven kezdték emlegetni a helybéliek (nem tárgyal, nem védekezik, nem harcol, nem hal meg, nem adja meg magát, nem menekül).

Miután a szövetséges csapatok Kantonból továbbindultak észak felé, a császári udvar pánikba esett, s küldöttek útján beleegyezett abba, hogy kibővíti a Kínában élő külföldiek jogait. Így többek közt nagykövetségek jöhettek létre Pekingben,

az idegenek korlátozások nélkül utazhattak az országban, a Jangce folyót pedig megnyitották a külföldi hajók előtt. A kínai tárgyalók azt is elfogadták, hogy az ország hatalmas kártérítéseket fizessen. De amikor 1858-ban a brit küldött ragaszkodott hozzá, hogy angol katonaság állomásozhasson Pekingben, a kínaiak hímezni-hámozni kezdek, s a háború újrakezdődött. Részben a hadsereg „tajpingok" elleni mobilizálásának köszönhetően a Csing-udvar most jobban fel volt készülve a harcra: a fővárost célzó első brit támadást visszaverték, négy ágyúnaszádot pedig elsüllyesztettek. 1860 nyarán azonban majdnem húszezer fős angol és francia sereg szállt partra Észak-Kínában. Noha a Csing-haderő – ezúttal főleg mongol és mandzsu csapatok – ellenállt, az európai tüzérség diadalmaskodott, s a külföldi katonák eljutottak Pekingig. Kifosztották a fővárost, és csak a pusztítás kedvéért földig rombolták a császár nyári palotájának jelentős részét. Peking 1860-as kirablása a 19. század legnagyobb fosztogatása volt, az innen származó kincsek még ma is számos nyugati múzeum ékességei.

Miközben a britek a Csing-dinasztia felett aratott győzelmeikkel megszilárdították a Kínával folyó kereskedelmüket, Oroszország Mandzsúria külső részén és a csendes-óceáni partvidéken nyomult előre. 1858-ban, a Tajping-válság tetőfokán, a Nagy-Britanniával és Franciaországgal vívott második ópiumháború közepette Szentpétervár átadta a követeléseit Pekingnek. A kikényszerített határrevízió következtében egy Francia- és Olaszország összterületének megfelelő méretű országrész került a cár kezébe. A Csingek szempontjából az új orosz expanzió legalább annyira fenyegető volt, mint a brit, már csak azért is, mert a szárazföldön keresztül történt, s potenciálisan Kína Közép-Ázsiától Koreáig húzódó, hatezer-ötszáz kilométeres határvonalát érintette. Így aztán, mikor Oroszország az 1860-as években muszlim szeparatista rezsimeket próbált felépíteni Hszincsiang tartományban, a Csing-ház fegyveres erővel válaszolt. A dinasztia utolsó nagy katonai hadjárata a függetlenségpárti csoportok 1878-as elpusztításában csúcsosodott ki, s egy időre visszaszorította a régióban tapasztalható cári befolyást.

A Csing-udvarnak délen az egyre terjeszkedő, a birodalom indokínai adófizetőit befolyása alá vonó francia gyarmatosítókkal kellett szembenéznie. 1874-ben Párizs átvette az irányítást Vietnámban, és – bár Peking nem volt abban a helyzetben, hogy szembeszálljon vele – a megszállt ország északi részén működő kínai lázadócsoportok hamarosan konfliktusba keveredtek a franciákkal. Mikor 1883-ban Párizs formálisan is uralma alá vonta Vietnámot, a Csing-haderő északról benyomult a délkelet-ázsiai országba. Némileg zavaros háború kezdődött, a francia haderő Tajvanon és a fucsieni partvidéken is partra szállt, s elpusztította a nemrég épített kínai flotta jó részét. Ám az európai politikai feszültségek miatt Franciaországnak

vigyáznia kellett arra, hogy ne tűnjön úgy, mintha a többi nagyhatalom (elsősorban az angolok) távol-keleti érdekeit fenyegetné. Miután a francia parancsnok kiűzte a kínai haderőt Vietnámból, megpróbált benyomulni Kuanghszi tartományba, de az 1885-ös Csing-ellentámadás miatt kénytelen volt visszavonulni Hanoiba. A vereség jelentős politikai felfordulást eredményezett Párizsban: Jules Ferry miniszterelnök kormánya megbukott. S jóllehet a további katonai fellépéssel való fenyegetés arra késztette Pekinget, hogy mondjon le a franciák javára Indokínáról, a tonkini (és a hszincsiangi) hadműveletek a kínaiak és külföldiek felé egyaránt jelezte, hogy a Csing-udvar még meggyengülve is félelmetes ellenség.

KÍNA GYARMATI TAPASZTALATÁT Hongkong alapozta meg. Bár a kereskedelem és ipar szempontjából Sanghaj a 19. század végétől fontosabb lett a Gyöngy-folyó torkolatában található kikötőnél, Hongkongban alakultak ki először a hibrid (kínai–európai) társadalmak mintázatai. A település egyszerre volt raktár és menedékhely. Megkönnyítette a dél-kínai brit kereskedelmet, de közben a birodalom minden részéből származó betelepülőket – menekülteket, disszidenseket, vállalkozókat és szerencsevadászokat – vonzó tőrőlmetszett kínai város lett. 1860-ban az öböl több helységét is magába olvasztotta, s így lakosainak száma elérte a százhúszezret (ebből csak háromezren voltak külföldiek).

A brit gyarmati városokhoz hasonlóan Hongkong is jól irányított település volt, noha korrupciótól és kizsákmányolástól szenvedő külső részei kívánnivalókat hagytak maguk után. A mélyben pedig ott munkáltak az óriási ellentmondások és a képmutatás. A misszionáriusok az erényről prédikáltak a kínaiaknak, miközben a külföldi kalmárok gondoskodtak róla, hogy ópiumfüggők legyenek. A britek a törvényes rendről szónokoltak abban a városban, amelynek területét nyers erővel szerezték meg. A kínaiak azért mentek Hongkongba, hogy kihasználják a város lehetőségeit, a városét, mely nem volt az övék, s ahol vállalták, hogy egy szigorú faji hierarchia másodrangú polgárai legyenek, mert csak így tudtak elmenekülni a Csing-állam más részein összeomló világból. A hongkongi kínaiak, a többi diaszpórához hasonlóan, idővel létrehozták saját szervezeteiket, habár fizikai értelemben véve ők sosem hagyták el a birodalmat.

Hongkong külföldi kereskedelmi tevékenységének központjában a nagy kereskedőházak álltak. A legtöbb ilyen vállalat – Jardine Matheson, Butterfield & Swire, Hutchison – a Kelet-indiai Társaság 1834-es feloszlatása utáni indiai brit üzleti életből nőtt ki. Noha a külföldiek előtt megnyitott számos kínai kikötőben megjelentek, a legbefolyásosabbá Hongkongban váltak. Nem csupán a település (és a helyi politika) irányítói voltak, de egyenesen a város létét alapozták meg. Az említett kereskedőházak kezdettől fogva nemzetközi szervezetek voltak. Angol (vagy a Jardine esetében skót) üzletemberek vezették őket, ám kínai, indiai, európai és amerikai alkalmazottakat is foglalkoztattak. A 19. század végére nemcsak Hongkongban, hanem az egész Csing Birodalomban a kínaiak és külföldiek közötti első számú mediátorokká nőtték ki magukat. Ehhez nem kis mértékben a kínai bankrendszer feletti erősödő befolyásuk is hozzájárult.

Ám nem csupán a gazdasági lehetőségek vonzottak kínaiakat Hongkongba, hanem az oktatás is. Igaz, utóbbi szintén a gazdasági előnyszerzéssel kapcsolódott össze. Ahogy a kínai társadalomban általában, először Hongkongban is a családok és a különböző szervezetek magániskolái jelentek meg, de az 1850–60-as években a külföldi missziós és egyéb tanintézetek is teret nyertek. Az 1870-es évektől Hongkong kezdte kiépíteni állami támogatású alapszintű oktatási rendszerét, s ebbe fokozatosan a kínai gyerekeket is integrálta. Az iskolák kezdetben a klasszikus kínai szövegek, a Biblia és az angol nyelv tanítására helyezték a hangsúlyt, ám a 19. század végén a tudományos tárgyak oktatása is helyet kapott. 1881-ben megalapítottak egy tanítóképző főiskolát, 1887-ben egy orvosképző intézetet, 1910-ben pedig egy egyetemet. Az oktatáshoz való viszonylag egyszerű hozzáférés sok kínai szülő szemében fontos érv lett a Hongkongba költözés és a város gazdaságába történő integráció mellett.

Hongkong kényelmes raktárként támogatta a dél-kínai brit terjeszkedést. Történelmének első száz éve alatt azonban sokkal kevésbé számított, mint a 19. századi háborúk során a Csing Birodalomtól megszerzett fontosabb külföldi koncessziós területek. A rendszer aranykorában, közvetlenül az első világháború előtt, az idegenek negyvennyolc szerződéses kikötőben *(treaty port)* telepedhettek le, üzletelhettek, s élvezhették a területenkívüliség előnyeit. A legfőbb szerződéses kikötők koncessziós területein teljes mértékben külföldi joghatóság alatt működtek, kormányzatuk jobbára a konzul alá volt rendelve. A kizsákmányolás e bonyolult rendszere apró, informális birodalmakat hozott létre Kínán belül. A koncessziókat szinte kizárólag zsarolással szerezték. A legtöbb nyugati hatalom ágyúnaszádokat állomásoztatott a kínai vizeken, s ha az általa lefektetett feltételeket nem tartották be, rendszerint nem késlekedett parancsba adni a part menti városok bombázását. Néhány koncessziós terület a pekingi császár és kínai alattvalói számára is fontos szerepet kezdett betölteni, sőt időnként fontosabbat, mint a külföldiek számára. Szándékuk szerint egyenlőtlen és elnyomó konstrukciók voltak, de elhozták Kínába a nyugati igazságszolgáltatási rendszer fogalmait, és – kísérletet téve a Csing Birodalomban aktív multinacionális jelenlét szabályozására – hozzájárultak a nemzetközi jog globalizációjához.

A kínaiak és a külföldiek is rengeteg badarságot írtak össze a koncessziós területek szerepéről. Egyáltalán nem egy Kína alávetettségére kimunkált precíz és elválólagos modellről volt szó. A *treaty port* rendszere a 19. század végének és a 20. század elejének eseményeire adott esetleges, összetett és gyakran sikertelen válaszok sorából épült fel. A legtöbb szerződéses kikötő nem játszott szerepet a kereskedelem előmozdításában. Példának okáért a tiencsini olasz koncessziós területet a nemzeti büszkeség miatt hozta létre egy Kínával szinte semmilyen kapcsolatot nem ápoló európai hatalom, s akadtak olyan települések, ahol szinte csak kínaiak laktak, mert a külföldi kalmárok sokkal kényelmesebbnek találták, ha kínai szolgálóikkal, szeretőikkel és üzleti partnereikkel együtt a nyugati joghatóságú területeken kívül élnek. Igazán fontosnak a sanghaji, tiencsini, kantoni és vuhani nagyobb koncessziós övezetek számítottak, míg a csingtaói és harbini német és orosz területek speciális esetek voltak. Az említett városok különböző – helyi vagy külföldi irányítás alatt álló – negyedei nagyban hozzájárultak a modern Kína gazdasági, kulturális és politikai létrehozásához. Összetett kormányzati és társadalmi interakciós rendszereik teret adtak annak, hogy a jelenkor kínai társadalmának kevert jellege és simulékonysága megszülethessen.

A három városrészből – „nemzetközi", francia és kínai – álló Sanghaj volt a *par excellence* koncessziós város, a kínai modernség egyik legfontosabb szülőhelye. A már korábban is virágzó kikötő köré felépített új Sanghajnak az első világháború időszakára 1,3 millió lakosa lett. Bár a negyvenezer főnél sosem nagyobb külföldi lakosság néhány tagja irányította a nemzetközi telepet és a francia koncessziós területet, e két városrész is – előbbiben a sanghajiak harmada, utóbbiban tizede élt – teljesen kínai volt. A település kereskedelmi jelentőségét már évszázadok óta nem kérdőjelezték meg. A kínai partvidék középső részén, a Jangce torkolatánál helyezkedett el, közel a legfontosabb tea- és selyemtermelő területekhez. Ám a 19. század végén ipari központként emelkedett ki a többi hasonló város közül. Az országba irányuló külföldi befektetések fele Sanghajba érkezett, s a kínai gazdaság itt kezdte integrálni és beolvasztani a nyugati technológiákat, termékeket és ízlést.

A koncessziós területek első ötven évét a külföldi dominancia jellemezte, noha a kereskedelmi útvonalakat, az ellátást és a sokasodó gyárakat a kínai munkaerő működtette. Miközben a Csing-udvar megpróbált betörni a független államok alkotta nemzetközi rendszerbe, hogy egymás ellen játssza ki az őt zaklató országokat, a partvidék és a nagy folyók egyes városaiban újfajta társadalmak jelentek meg. Az e társadalmakban gyorsan megszülető elképzelések és eljárások – legyen szó utcai világításról és részvényekről, vízvezetékekről és vallásos hittételekről, hajógyárakról és iskolákról – Kína többi részén is fokozatosan elterjedtek. Az üzleti életben a külföldi-

ek és a helyiek a kezdetektől fogva együttműködtek egymással. A hétköznapi életben pedig minden résztvevő számára új kölcsönhatások és megfigyelések jöhettek létre.

MIKÖZBEN A KÜLFÖLDIEK kikanyarították részüket a nagyobb kínai településekből, a többi új jövevény is azon volt, hogy megszerezze a sajátját. A 19. század közepétől a 20. század elejéig a városokba utazásra és a letelepedésre vonatkozó császári korlátozások háttérbe szorulásának és a gazdasági lehetőségeknek köszönhetően több kínai város mérete a kétszeresére nőtt. A helyi és a külföldi gazdaság, termékek és elképzelések érintkezése a kései Csing-korszak urbanizációjának legfontosabb okai közé tartozik. Ám a hivatalos korlátozások csökkenése is szerepet játszott, különösen, ami a városokat vonzóvá tevő üzleti vállalkozások és szervezetek növekedését illeti. A megérkező fiatalok, telepedjenek le akár a kínai, akár a külföldi joghatóság alá eső negyedekben, új identitásokat – munkás, kereskedő, boltos vagy épp értelmiségi – hoztak létre maguknak, ezt pedig nem tehették volna meg, ha a szabályozhatatlan városokkal szemben szkeptikus Csing-udvar befolyása nem csökken.

A Sanghajba, Vuhanba vagy Tiencsinbe száz éve újonnan érkező betelepülőket hihetetlen látvány fogadta. A lenyűgöző – időnként döbbenetet kiváltó – széles utcákon, vonatokon és villamosokon, távírón, mozikon és táncos mulatóhelyeken kívül furcsa és új volt még a városlakók öltözködése is (a hagyományos köntösök helyett szoknyák, blúzok és öltönyök), valamint életmódja (az egyedülálló és nem családos élet). A külföldiek jelenlétének megvolt a maga izgalma, ahogy a termelést és szállítást az emberi tudat előterébe helyező fényeknek és szagoknak is. A megvásárolható termékek széles köre (tükröktől a szappanokig, bicikliktől a fényképezőgépekig, fűzőktől a zseblámpákig) szintén megdöbbentő volt. Előfordult, hogy az új tárgyak – például az előszobákban a gonosz szellemek távol tartására elhelyezett tükrök – megtalálták helyüket a régi kozmológiában. De többnyire csak bámulták e tárgyakat, mígnem aztán a helyi kézművesek lemásolták, s némi csavarral a helyi piachoz és ízléshez igazították őket.

A kereskedő szerepe a városias Kínában a 15. század végétől egyre fontosabb lett, ám a 19. század alkonyán, ahogy a Csing Birodalom mindinkább bekerült a táguló világgazdaság vérkeringésébe, új jelentőségre tett szert. A tárgyalásokon részt vevő, üzleti asszisztensi szerepet betöltő vagy a nyugati cégeket Kína belső részeiben képviselő komprádorok (a portugál „vevő" szóból származó kifejezés) – a külföldiekkel való kereskedelemben közvetítő szerepet játszó, kettős kultúrájú kínaiak – álltak a gazdasági változás középpontjában. Ironikus módon, bár komparatív előnyüket a kulturális képességek, elsősorban a nyelvtudás adta, a komprádorok újfajta gazdasági gondolkodást képviseltek a városokban, ahol immár a tőkefelhalmozás és az anyagi gazdagság vált az első számú státuszszimbólummá. A konfuciánus kontextus, amely éppoly fontosnak tartotta a becsületet, az őszinteséget és a társadalmi kapcsolatokat, mint a gazdasági gyarapodást, háttérbe szorult, s ugyanerre a sorsra jutottak a tudósok, sőt a császári hivatalnokok is.[1]

A 19. század végének és a 20. század elejének kínai városai – új és régi lakóik szempontjából egyaránt – kaotikus helyek voltak. Ahogy a várostervezést joggal egyik erősségének tartó Csing-elit kezdte elveszíteni az irányítást, a fennhatóság új, időnként meglehetősen régi példákra hivatkozó formái jelentek meg. Az urbánus Kínára jellemző egyik ilyen forma, amely az adott területről, tartományból vagy régióból a városba érkező munkásokat képviselte és segítette, a *hujkuan* vagy *tunghszianghuj*, a születési hely szerinti egyesület volt. Ezek a Sanghajhoz, Tiencsinhez vagy Vuhanhoz hasonló városokban irányításuk alatt tartották a tagságuk által lakott, az ő nyelvjárásukat használó kerületeket, ahol az éttermekben is az ő ételeiket szolgálták fel. Kulcsfontosságú volt, hogy a külföldön élő honfitársakkal is ápolták a kapcsolatot. A születési hely szerint szerveződő egyesületek befolyásosak voltak, de azért versenyezniük kellett a kereskedelmi ligákkal és munkásszakszervezetekkel, illetve a különböző titkos társaságokkal, a Csing-ellenes agitátorok szövetségétől kezdve a bűnszövetkezetekig bezárólag. Az új, városias Kína időt és teret összekötő, bonyolult kapcsolódású, zabolátlan vidék volt, s mert nehezen lehetett meghatározni, nehezen lehetett irányítani is.[2]

1832-BEN AZ ÓPIUMKERESKEDÉSBŐL extra jövedelemhez jutó William Jardine skót hajóorvos és honfitársa, James Matheson létrehozta azt az üzleti vállalkozást, amely idővel a 19. századi Kína meghatározó külföldi cége *(hung)* lett. A Jardine Matheson & Co. központjai Hongkongban és Sanghajban voltak, de tevékenysége kiterjedt Kína összes országon belüli, Japánnal és Délkelet-Ázsiával kiépült kereskedelmi útvonalára, továbbá a Kelet-Ázsia és Európa közötti útvonalakra. Sok szempontból az első kínai multinacionális nagyvállalatról volt szó, melynek kevert struktúráját a legtöbb külföldi *hung* átvette. Igazgatótanácsában kizárólag külföldiek ültek, ám a cég kapcsolatban állt azokkal a kínai komprádorokkal, akik a fontosabb helyi termelőkhöz és kiskereskedőkhöz biztosították az összeköttetést, s a vállalat üzleti tevékenységének alapját jelentő tőke java részét nyújtották. Jardine (többnyire európai) ügynökökkel rendelkezett a partvidék és a fontosabb folyók minden számottevő kikötőjében, az ügynökök pedig kiépítették saját kínai kalmárokból álló hálózataikat. A skót cégalapító elsődleges célja természetesen az volt – s ennek találó szimbóluma lett az ópiumkereskedelem –, hogy a

lehető legtöbb profitot termelje ki külföldi befektetői számára. A vállalat struktúrája azonban legalább annyira volt kínai, mint európai, s működésképtelen lett volna a birodalom ősidők óta létező piacaihoz és kereskedelmi útvonalaihoz hozzáférést biztosító ezernyi kínai nélkül.

A Délkelet-Ázsiában (és Délkelet-Ázsiával) folyó árucsere volt az egyik olyan terület, ahol az európai kereskedőházak beépültek a már régóta létező kínai hálózatokba. A külföldi vállalatok több esetben is egyszerűen benyomultak a kínai diaszpóra által generációk alatt felépített kereskedelmi struktúrákba. Az újonnan érkező cégek tőkét és a korábbiaknál szilárdabb európai kapcsolatokat kínáltak fel. Miközben az európaiak 1850 és 1914 között nagy hévvel folytatták Délkelet-Ázsia gyarmatosítását, a kínaiak alkották a gyarmatokat egyben tartó kiskereskedői és alacsony beosztású hivatalnoki réteget. Szingapúr lett a regionális árucsere központja, egy brit irányítás alatt álló „kínai város" a térségben. Batáviában (Jakarta) és Saigonban (Ho Shi Minh-város) a kínai kalmárok kulcsfontosságú támaszt jelentettek a holland és francia gyarmatosítóknak, a területen megtelepedő külföldi cégeknek és a kínai központú vállalatoknak. Noha a délkelet-ázsiai elitek és az európaiak egyaránt tartottak a kínaiak befolyásától és a velük való versenytől, függtek a segítségükkel létrejött terjeszkedő piacoktól is. A brit fennhatóság alá tartozó Malájföldön például az 1870-es évek óta kínai orvosságokkal kereskedő Jü Zsen Seng cég lett a Maláj-félszigetet a Csing Birodalom déli részéhez kötő, banki szolgáltatásokat, élelmiszert és munkaerőt biztosító kapocs.

A sanghaji és hongkongi központú új, nyugati típusú bankok is integrálódtak a régebbi helyi hitelezői és befektetési szokásokhoz, s így hatalmas pénzügyi láncolatok jöttek létre. A különböző intézmények szorosan kapcsolódtak egymáshoz, a kölcsönök és értékpapírok gördülékenyen mozogtak a nagy és kis pénzintézetek, az új és régi típusú kínai bankok között. A 19. században, még a városokon kívül is, gyorsan nőtt azon kínaiak száma, akikre így vagy úgy hatással volt a hitelintézetek tevékenysége. A bankok természetesen a kisebb-nagyobb kereskedőházakkal is összefonódtak. A Jardine cég fucsoui komprádora például a Hongkong and Shanghai Banking Corporation, a legbefolyásosabb külföldi típusú intézmény megbízásából adott el részvényeket. A HSBC (ötmillió hongkongi dollár tőkével) 1865-ben kezdett el működni egy helyi bérleményben. Az 1880-as években már a legnagyobb, az egész birodalomban képviseletekkel és ügynökökkel rendelkező kínai pénzintézet volt. Banki szolgáltatásokat nyújtott a hongkongi kabinetnek, brit kormányszámlákat vezetett Kínában, Japánban, Malájföldön és Szingapúrban. Fizetőeszközöket adott ki Hongkongban és Thaiföldön. Ám ennél is figyelemre méltóbb volt, hogy a pekingi kormányzat bankára lett. 1874 és az 1920-as évek között ez a hitelintézet

kezelte a távol-keleti óriás állami kölcsöneit, amit a részvényesek örömére jelentős nyereséggel tett.

A 20. századi Kína hosszúra nyúlt háborús és forradalmi periódusai közepette a kapitalista terjeszkedésből profitáló kínaiak a HSBC-hez hasonló külföldi irányítású nagybankokat részesítették előnyben. Jóllehet a Csing Birodalom 1911-es bukása után az összes helyben működő külföldi pénzintézet tevékenysége kockázatosabb volt, a nyugati banki eljárások és a kínai tőke románca egyáltalán nem hűlt ki. Ewen Cameron, a HSBC sanghaji főhadiszállásának irányítója 1890-ben azzal dicsekedett, hogy „a bank az utóbbi huszonöt évben tekintélyes, több százmillió *tael*re* rúgó üzleteket kötött Sanghajban, fizetésképtelen kínaival pedig sohasem találkoztunk".[3]

Ami a helyi ipart illeti, az idegen jelenlétet csak a 20. század elején lehetett a kereskedelemben tapasztalhatóhoz mérni. Az egyik ok az volt, hogy az 1890-es évekig a külföldiek nem fektethettek be a Csing Birodalom területén folyó termelésbe. Egy másik ok, hogy Peking ellenállt a nyugati kereskedelmi jog bevezetésének; a gazdasági társaságokra vonatkozó korlátolt felelősség fogalmát csak 1904-ben sikerült elfogadtatni.[4] Az első kínai ipari vállalkozások már létező, többnyire kézműves termékeket gyártó cégekből alakultak ki. Az 1870-es években a Csing-állam és tartományi kormányzatai – a *kuantu sangpan*** jelmondat égisze alatt – az önerősítő mozgalom részeként kapcsolatokat kezdtek kiépíteni a külföldi magánvállalatokkal. Az így létrejött cégek jelentős része – például az 1872-ben alapított Kínai Kereskedelmi Gőzhajó Vállalat, a Csiangnan Fegyvergyár (1865), a Sanghaji Gyapjúszövetmalom (1878) és a Kajpingi Bányavállalat (1877) – nyugati technológián alapult. Noha az új cégek közül néhány valóban lenyűgöző teljesítményt nyújtott a külföldi gépek megértéséhez és gyártásához szükséges „visszamodellezésben" *(reverse engineering)*, nehezen tudtak versenyezni a nyugati tulajdonban lévő szállítással és importtal. A külföldi befektetések a századforduló után gyorsan nőttek, először a bányaiparban, majd az élelmiszer-, energia- és textilipar területén is. A folyamatban Sanghaj vált a legnagyobb termelési központtá. Sok üzleti vállalkozás számottevően bővült, s rendkívül nyereséges lett.

A városokban dolgozni kívánó parasztokból mindig jelentős többlet állt rendelkezésre, de a születőben lévő iparágakban – legyen szó akár külföldi, akár kínai irányítású cégről – tapasztalható munkakörülmények gyakran embertelenek voltak. A munkaidő hosszú volt, az életkörülmények nyomorúságosak, a bérek pedig (a városi

* kínai dollár
** hivatalos ellenőrzés, kereskedelmi irányítás

élet költségeivel összehasonlítva) alacsonyak. A beteg dolgozókat, terhes asszonyokat azonnal elbocsátották, a legtöbb piszkos vagy veszélyes munkát gyerekekkel végeztették. A századfordulótól kezdve a városokba (különösen a textilipar területére) egyre nagyobb számban érkező munkásnőknek szembe kellett nézniük főnökeik szexuális kizsákmányolásával, s közben szerették volna bérük minél nagyobb részét hazaküldeni a szüleiknek. Bár a legtöbb kínai nem szabad akaratából, hanem a családja vagy klánja kívánságára lett munkás, akadtak, akiket épp az vonzott a városba, hogy megszabaduljanak a családi kontrolltól. Ahogy az iparosodás hajnalán más országokban is történt, a kínai gyárakban kemény és kockázatos volt az élet, de a külföldi jelenlét megtörte a gazdálkodás monotóniáját, s a város gazdag jutalommal kecsegtette azokat, akik kellő lelkesedéssel léptek át a múlt morális szabályain.

SOK KÍNAI ELŐSZÖR hittérítő külföldiekkel találkozott. Az 1800-as évek közepén, ahogy a Csing Birodalom rákényszerült, hogy megnyissa kapuit, a kikötőkben keresztény missziók jöttek létre, s utazó misszionáriusok járták be az ország számos részét. A hivatalnokok és a lakosság ellenérzésének dacára a külfölddel folyó kulturális és oktatási interakció java a keresztény missziókon keresztül zajlott. A hittérítő vállalkozás legfontosabb területe az oktatás és tudomány, nem pedig a vallás volt. Mégis, a kereszténység, továbbá az érintkezésből kisarjadó vallásos keveredés és kulturális közvetítés nem kis hatást gyakorolt a kínai társadalom egyes részeire.

A Csing-állam 19. századi társadalmi és gazdasági rendjének kizökkenése termékeny talajt jelentett egy új, transzcendentális hit számára, de a kereszténység és a külföldi agresszió kapcsolata nagymértékben mérsékelte a misszionáriusok üzenetének hatékonyságát. Sokakat lenyűgözött a külföldi és kínai keresztények személyes bátorsága és önfeláldozása, ám még többen háborodtak fel a nyugati kormányoknak a hittérítés megkönnyítésére irányuló követelései miatt. Mikor Franciaország minden kínai katolikus misszió védelmezőjeként jelentkezett be, vagy mikor a britek és a németek bosszút álltak a keresztények elleni támadásokért, a rokonszenv, melyre alapozva az idegen hit terjeszkedhetett volna, el is párolgott. Úgy tűnt, a Krisztus-hívők közössége csak egy a Kína rendjének szétzúzására törekvő sok nyugati csoport közül, s ez egyáltalán nem tett jót az ügynek. A falvakban egymás után törtek ki a gyakran erőszakkal járó viták, mikor a keresztények nem kívántak hozzájárulni egy helyi ünnep megrendezéséhez vagy az ősi szentély fenntartásához. A katolikus és protestáns templomokat érintő vandalizmusról, illetve a hagyományos szentélyek és más szakrális helyek elpusztításáról szóló hírek egymást követték. A konfuciánus hivatalnokok mélységes rosszallással tekintettek a kereszténységre. Mikor egy kínai opera-előadáshoz való hozzájárulást megtagadó,

majd verekedésbe keveredő keresztény kínai került Sanhszi tartomány bírája elé, az első neki szánt kérdés az volt, hogy melyik országból való. „A Csing Birodalom alattvalója vagyok" – válaszolta a férfi, mire a bíró haragosan szónokolni kezdett:

Ha a Csing-dinasztia alattvalója vagy, mégis miért követed a külföldi ördögök szokásait és az ő lázadó hitüket? Mikor a falu kérte, nem fizetted ki a pénzt az opera-előadásra, ezért ellátták a bajod. Hogyan merészelsz pereskedni miatta? Meg kell fizetned az operára való pénzt. Ha nem így teszel, nem élhetsz a Csing Birodalom földjén. Külföldre kell távoznod.[5]

Két társadalmi réteg volt, a nők és az etnikai kisebbségek, amelyek körében a keresztény misszionáriusok – ahogy később a kommunisták is – korai sikereket értek el. Bár néhány régióban és klánban (különösen délen) a szokásosnál erősebb pozíciót vívtak ki maguknak, a nők voltak a 19. századi Kína legnagyobb elnyomott csoportja. Nem rendelkeztek olyan jogokkal, mint a férfiak; az apjuk, fivéreik, férjük vagy akár fiaik irányítása alatt álltak. A leginkább kizsákmányolt nők egy része számára a választást és személyes üdvözülést hangsúlyozó kereszténység kiutat kínált, noha aki rálépett erre az útra, legtöbbször szakítani kényszerült a családjával és szűkebb közösségével. Egyes etnikai kisebbségek, így a dél-kínai miaók vagy a tajvani őslakók körében szintén viszonylag nagy volt az áttérők aránya. A Tajping-lázadás végén a hakkák népesebb csoportjai csatlakoztak a helyi misszióhoz – például a svájci–német Bázel-misszióhoz –, védelmet keresve nem hakka szomszédaik bosszúja ellen. A Teng klán (a kommunista KNK egyik kulcsvezetője, Teng Hsziao-ping rokonsága) is közéjük tartozott.

Kína a 16. századtól elsősorban európai katolikusok személyében találkozott a kereszténységgel, ám a 19. század misszionáriusainak túlnyomó többsége angolszász protestáns volt. Az Egyesült Államok „nagy ébredése" és a brit evangélikus újjászületések ösztönözte fiatal férfiakról és nőkről van szó. A legbefolyásosabb misszionáriusok egy részét sokkal inkább a nyugati oktatási elképzelések terjesztése, mintsem a térítés érdekelte. A Londoni Misszionárius Társaság küldöttje, Robert Morrison az 1830-as években könyveket kezdett megjelentetni kínaiul. A Külföldi Missziók Biztosainak Amerikai Tanácsát (American Board of Commissioners for Foreign Missions) képviselő Elijah Bridgeman pedig angol és kínai folyóiratokat adott ki Kantonban. Az idegen katonatisztektől, diplomatáktól és kereskedőktől eltérően, a hittérítők gyakran megtanultak kínaiul, így a Csing Birodalom fordítói és tolmácsai lehettek a Nyugat, s a Nyugat fordítói és tolmácsai a Csing Birodalom felé. Közülük néhányan a nyugdíjazásuk után európai vagy amerikai egyetemek

orientalisztikai tanszékeinek oktatóivá váltak. A skót James Legge Hongkongban volt misszionárius, majd az Oxfordi Egyetem első Kína-kutató professzora lett, s elkészítette a konfuciánus klasszikusok ünnepelt fordításait.

Kevés társadalomban helyeztek akkora hangsúlyt az oktatás fontosságára, mint a Csing-államban. A világ többi részével összehasonlítva az alapműveltségi szint érezhetően magasabb volt. A férfiak harmada-fele és a nők 10 százaléka tudott olvasni. A nagyobb városokban sok iskola működött, de kiélezett verseny folyt a bejutásért. A legtöbb kínai tisztában volt vele, hogy a sikerhez az írástudáson, a klasszikus szövegek ismeretén és a vizsgák letételén vezet az út. A hivatalnok és tudós felmenőkkel rendelkezők előnyben voltak, de minden generációban akadt néhány szegény család, amelynek sikerült elérnie, hogy fiai keresztülverekedjék magukat a császári vizsgarendszeren, s olyan beosztást szerezzenek, melyről az őseik legfeljebb csak álmodhattak. Nem csoda, hogy a klánok összeadták az erőforrásaikat, hogy területük vagy szélesebb rokonságuk fiataljai megfelelő iskolákban tanulhassanak, s aki tényleg tehetséges volt, támogatást kapott, hogy magán-, állami vagy hivatalos intézetekbe, esetleg a császári akadémiára kerüljön.[6]

A 19. században nem az oktatás kiemelt helye változott meg, hanem a tartalma és szervezeti felépítése. A legalább a Szung-dinasztia óta létező iskolatípusok mellett megjelentek Kínában a misszionárius társaságok működtette, valamint a gyakran kínai irányítás alatt álló, a klasszikusokon kívül a tudományos tárgyakra is koncentráló szekuláris tanintézetek. A nők számára nyitott iskolák szintén kezdtek elterjedni, különösen 1900 után. A Ceng Kuo-fan, Li Hung-csang és mások által az 1860-as években elindított önerősítő mozgalom központi tantétele szerint az ideális ember képes egybeilleszteni a kínai műveltség eszenciáját a nyugati tudomány és technológia külső formáival. Az 1870–80-as években – gyakorta a Csing-udvar számára fegyvereket szállító új hajó- és fegyvergyárak környezetében – megnyíltak a „nyugati tudományokat" oktató akadémiák. A kínaiak nagy része azonban még a 20. század elején is olyan, az emberi személyiség konfuciánus csiszolását célul kitűző iskolákba járt, ahol a nyugati tudomány, földrajz és nyelvek csak elvétve tűntek fel. Ám azok a diákok, akik már korán megismerkedhettek a régi vágású tanmeneten kívüli tudással, kulcsszereplők lettek: az emberi létezés két rendkívül különböző értelmezése közti hídépítők.

Az 1870-es évekre egyre több kínai ment külföldre tanulni. A korábbi úttörők, például a Yale Egyetemen 1854-ben első kínaiként amerikai diplomát szerző (Nyugaton Yung Wing néven ismert) Zsung Hunghoz hasonló emberek tudására alapozva a kormányzat és a családok elkezdtek fiatalokat küldeni Amerikába és Európába, s ahogy látni fogjuk, idővel Japánba is. Ceng Kuo-fan személyesen állt

az egyik állami kezdeményezés, az 1872-től százhúsz fiatalembert az USA-ba tanulni küldő Kínai Oktatási Misszió mögött. Németországba, Nagy-Britanniába és Franciaországba is hasonló csoportok kerültek. Miként egy évszázaddal később a határon túl tanulni kezdő kínai diákok következő (1980–90-es évekhez kötődő) nagy hullámának tagjaival történt, jó néhányan külföldön is maradtak, de a többiek visszatértek Kínába, s orvosként, tanárként, hajóépítőként, hivatalnokként, valamint vasúti és bányamérnökként járultak hozzá hazájuk boldogulásához.

A 19. század végének legkiemelkedőbb – külföldi tanulmányokat folytató – diákja Szun Jat-szen volt, a Kínai Köztársaság 1911-ben hivatalba lépő első elnöke. A legtöbb határon túl tanuló társához hasonlóan déli származású Szun tizenhárom évesen, 1879-ben utazott Hawaiira, ahol a bátyja sikeres kereskedőként működött. Szun Honoluluban tanult, s abba az iskolába járt, ahol száz évvel később Barack Obama is végzett. Ezután Hongkongban hallgatott orvostudományt, és az új orvosi kar egyik első végzőse lett.

Egy másik példa arra, hogy milyen karriert futhattak be az 1870-es években Amerikában tanuló kínai fiatalok, Tang Sao-ji, aki a New York-i Columbia College-ban tanult. Tang a Csing-kor egyik vezető kommunikációs szakértője, diplomatája és tartományi kormányzója lett. A dinasztia összeomlása után volt miniszterelnök, pénzügyminiszter és Szun Jat-szen, majd Csang Kaj-sek főtanácsadója. 1938-ban épp a japánokkal próbált tárgyalni, mikor merényletet követtek el ellene, s az életét vesztette. Szintén kiemelkedő példa a Hartford Public High Schoolt elvégző Zsung Sang-csien, aki a Csing-hadsereg tisztje lett, százados, és a kínai–francia, majd a kínai–japán háborúban is megsebesült. A később vasúti hivatalnok Zsung sokáig élt, 1954-ben halt meg Sanghajban. Tang, Zsung és a többi külföldön tanuló úttörő erős hatást gyakorolt Kínára. Nem volt ritka, hogy karrierjük során három kormányzatnak is szolgáltak.

A 20. század elejére a Csing Birodalomban folyó oktatás termékeny talajt biztosított a helyiek és a külföldiek közti találkozásokhoz. Egyre több fordítás jelent meg, az idegen műveltség befolyása növekedett. A külföldi telepek iskoláin és egyetemeim mind több kínai diák tanult, s ugyanez volt a helyzet a kínai városok külföldi irányítású tanintézeteiben is, például a mai Pekingi Egyetem elődjén, a Jencsing Egyetemen, valamint a Kantoni Keresztény Főiskolán, amelyből 1916-ban a Lingnan Egyetem lett. A Csinghua Egyetemet 1911-ben alapították a fővárosban, elsősorban azért, hogy felkészítőként szolgáljon a később állami ösztöndíjjal amerikai oktatási intézményekben tanuló hallgatóknak. A diákok új csoportjai kiváltképp lelkesen ragadták meg e lehetőségeket; 1905-ben már tízezer fiatal kínai nő tanult a protestáns misszionárius iskolákban.[7] A tanintézeteken keresztül egy-

mással találkozó kultúrák jelentős hatást gyakoroltak azok gondolkodására, akik később Kínát vezették, s így az országra is. Mikor 1905-ben a Csing-udvar – „a kor hatalmas nehézségeire" hivatkozva – eltörölte a császári vizsgarendszert, a kínai oktatás már kezdett a konfuciánus értékek és az empirikus tudományok ma is jellemző keverékévé válni.[8] Az utolsó országos (1902-ben Kajfengben tartott) vizsga témakörei jól szimbolizálják ezt a keveredést:

1. SZEKCIÓ:
Kuan-ce katonapolitikája
Han Ven-ti Dél-Vietnámot érintő politikája
A törvények császári alkalmazása
A hivatalok munkáját értékelő folyamatok
Liu Kuang-cu javaslatai a déli Szung-dinasztia megszilárdítására

2. SZEKCIÓ:
Az utazás fontosságának nyugati hangsúlyozása a tanulásban
A nyugati oktatás intézményi modelljeinek japán alkalmazása
A különböző országok bankpolitikája
A rendőrség és a törvények
A vagyon és a hatalom ipari alapjai[9]

A 19. század előrehaladtával – a nyugati tudomány és orvoslás hatására – a természettel és az emberi testtel kapcsolatos kínai nézőpontok lassan változni kezdtek. Egy semmi esetre sem egyoldalú folyamat során a külföldi elképzelések 1900-ra korábban sose tapasztalt mértékben hatották át az univerzumról és az ember abban betöltött helyéről szóló kínai gondolkodást. Talán nem is volt ennél fontosabb kapcsolódási terület a Csing Birodalom és a nagyvilág között. Kína évezredes saját tudományos és orvosi hagyományokkal rendelkezett, de ahogy egyre több kölcsönhatásra került sor a Nyugattal, a helyi orvosok és tudósok olyan (a nőgyógyászattól a csillagászatig terjedő) új ismereteket kezdtek elsajátítani, melyek átalakították az élet fizikai formáit illető tudásukat. A 20. század elejére a kínai értelmiség – a világban általánosan elfogadott mércéket és kívánalmakat alapul véve – csatlakozott európai, amerikai és más ázsiai társaihoz, hogy részt vehessen a természettudományos igazság megbabonázott keresésében.

A tudományos élet nem egy sarkalatos áttörése is abban az időszakban történt, mikor Kína és a Nyugat kapcsolatai megsokasodtak, s a kínaiaknak több esetben is lehetőségük nyílt hozzájárulni az egyetemes fejlődéshez. Egy példa erre a közhigiénia.

Mikor a brit csapatok 1860-ban megszállták Tiencsint, az állóvízből származó „miazmától" való félelmükben feltöltötték a táboruk mellett található árkokat. Közben véletlenül elvágták a város csatornarendszerét, nagy árvizet és betegséget okozva.[10] Ezalatt a hadsereg néhány ifjú brit orvosa elgondolkodott azon, hogy talán a városok tisztántartásának kínai módszere a legjobb fegyver a járványok ellen. A szennyvízelvezetés előnyeit nagyjából ugyanabban az időben fedezték fel Európában és Kínában, az európai és kínai orvosok közös munkája pedig csökkentett pár olyan egészségügyi kockázatot, amelyekkel a növekvő kelet-ázsiai városoknak szembe kellett nézniük.

A misszionáriusok a nyugati orvoslás és tudomány helyieknek való átadásában is kulcsszerepet játszottak. 1838-ban az amerikai Peter Parker létrehozta Kantonban a legújabb külföldi kezelési módokat a kínai érdeklődőkkel megismertető Orvosi Misszionárius Társaságot. Benjamin Hobson brit hittérítő fontos nyugati tudományos könyveket adott ki kínai fordításban. Helyi fordítókkal, például a matematikus Li San-lannal együtt dolgozva Hobson csillagászatról (1849), fiziológiáról (1851), sebészetről (1857) és belgyógyászatról szóló könyveket jelentetett meg. A kínai orvosok és természettudósok szomjazták az új ismereteket, de érthető okból nem szívesen dobták ki régi, jól bevált módszereiket, s még a 20. században is egészséges szkepszissel szemlélték a határon túli sebészet és gyógyszertan bizonyos területeit. A Vuhsziban élő tehetséges optikus és vegyész, az 1850-es években a nyugati kémián fellelkesedve kísérleteket végző Hszü Sou gyakran beszélt a kínai és a külhoni orvostudomány ötvözésének szükségességéről. Ám ahogy az európai vagy amerikai intézményekben tanult kínaiak száma – dolgozzanak aztán belvagy külföldön – nőtt, a határon túli tudományos megközelítések dominanciája egyértelművé vált.

Nagyon kevés kínai fért hozzá a nyugati tudást ismertető fordításokhoz vagy összefoglalókhoz, így a nagyközönség percepciójának változása sokkal lassúbb folyamat volt. Akadt ugyanakkor a 19. század utolsó harmadában néhány külföldi és kínai, aki tudomány-népszerűsítő folyóiratokat adott ki. Közülük messze a legfontosabb John Fryer anglikán misszionárius volt. Fryer a Csiangnan Fegyvergyárban dolgozott, majd az 1870-es évek közepén létrehozta a Sanghaji Műszaki Főiskolát. Kiadványa, a *Kocse Hujpien* (Kínai Tudományos-technikai Magazin) a tudósok közösségén kívül is nagy hatást gyakorolt.[11] A levelezési rovatból kitűnik, mekkora befolyásuk volt az új elméleteknek. 1880-ban egy csingcsoui olvasó ezt írta: „A kínai könyvek szerint a szivárvány [...] az ég és föld illetlen *csi*je,* amelyet a nap

* A *csi* a hagyományos kínai világnézet szerint az univerzumot betöltő alapanyag, energia, varázslatos életerő. *(A szerk.)*

és az eső elnyújtott közösülése [okoz], vagyis olyan dolgoké, melyeknek nem lenne szabad közösülniük [...] Mi a tudósok magyarázata?"[12] A régi megszokott módszerek még az oktatásból is nehezen koptak ki. Kuo Mo-zso író számolt be arról, hogy a századfordulón az egyik természettudományokat oktató tanára félreolvasta a *tienzsan csinghsziang* (létfeltételek) kifejezés második írásjegyét, s így a *tienlung csinghszianggról* (mennyei sárkányok megjelenése) kezdett el beszélni, vagyis tudományos előadását az egekben szálló misztikus lények népesítették be.[13]

TÖRTÉNELMÜK SORÁN A KÍNAIAK ugyanannyit utaztak, mint bármely más népcsoport, de az utóbbi kétszáz évben többet, többen és többfelé jártak a nagyvilágban, mint korábban bármikor. Az áttörés a 19. században történt, mikor a nyugati hatások, az új járművek és a gyenge állam együttes megjelenése kedvezett a külföldre merészkedésnek. A legtöbben, akik kihasználták e lehetőséget – kereskedők, munkások és mindenféle kivándorlók – nem hagytak maguk után írásos beszámolót a tapasztalataikról. De általában még a kínai utazók elitje által készített összegzésekkel sem foglalkoztak (legalábbis ha összehasonlítjuk őket a korszakban készült számos kínai utazásról szóló nyugati munkával, amelyek nyomdába is kerültek). A kínaiak éppen annyira egzotikusnak találták, s kulturális előítéletekkel, előfeltevésekkel és félreértésekkel szemlélték Európát, Amerikát, Nyugat-Ázsiát és Afrikát, mint a külföldiek a Csing Birodalmat. Az utazás személyes tapasztalat útján és az írásokon keresztül is kétségkívül hozzájárult a rendelkezésre álló tudáshoz, ám Kínában, mint ahogy máshol is, e tudás egy konkrét szellemi kontextuson – ahogy az utazó interpretálta benyomásait – keresztül jött létre.

Az egyik első nagy kínai útikönyvíró Vang Tao volt. Ő 1828-ban született Szucsou közelében; a Tajping-felkelés alatt konfliktusba keveredett a Csing-udvarral, s Hongkongba menekült. Itt találkozott a különc skót misszionáriussal, a kínai klasszikusok angol fordításával is foglalkozó James Legge-gel. 1867-ben Legge felajánlotta Vangnak, hogy utazzon hozzá Skóciába, Vang pedig Szingapúron, Srí Lankán, Ádenen és Kairón át Marseille-be ment. Több hetet töltött Párizsban és Londonban, mielőtt megérkezett volna a beszédes nevű skót városkába, Dollarba, ahol két évig élt, s az iparosodás láza közepette Legge-gel a *Dalok könyve*, a *Változások könyve* és a *Szertartások feljegyzései* fordításán dolgozott. Minekutána Vang hazatért Európából, Japánban is járt. Utazásairól részletes feljegyzéseket készített, s ezeket – miután a Csing-udvar megbékélt vele, hogy visszatért Kínába – közzé is tette.

Az Észak-Amerikában járó első kínaiak még Európába utazó társaiknál is jobban meg voltak döbbenve azon, amit láttak. És talán azok zavarodtak össze legjobban,

akik mindkét helyen jártak. „Az angolok és az amerikaiak közeli rokonságban vannak egymással, sok minden közös bennük, de sok a különbség is, így legnyilvánvalóbbak a viselkedésbeli különbségek" – jegyezte meg Kína első washingtoni nagykövete, Vu Ting-fang.[14] Az Egyesült Államok demokratikus politikájára minden látogató rácsodálkozott: hogyan lehetséges közigazgatási ügyekben a széles körű kollektív döntéshozatal, miközben gazdasági ügyekben a szélsőséges individualizmus az uralkodó? A 19. század közepének Amerikájában beszélt számos nyelv, az iparosodó északi városok mocska és káosza, az etnikai, faji, társadalmi és politikai kérdéseket érintő összetűzések arra ösztönözték a kínai látogatókat, hogy harmónia és stabilitás után kiáltsanak. Ugyanakkor a technológiai vívmányok, különösen a vonatok és gőzhajók, nem szűnő lelkesedést váltottak ki belőlük. „A vonat – írta 1868-ban a mandzsu Cse-kang – könnyebben, megbízhatóbban és gyorsabban halad, mint Lie-ce [legendás taoista bölcs] a szél hátán. Olyan, mint egy faház. [...] Mindkét oldalán háromrétegű üvegekkel, függönnyel és a szél, eső, fény és sötétség ellen védő fazsalukkal felszerelt ablakokkal [van ellátva]."[15] A „tűzkerekű járműveken" való utazásait követően Cse-kang részletekbe menően tanulmányozni kívánta a vonatokat, s aprólékos beszámolót küldött haza a vasútépítésről.

Jó pár kínai kezdetben a Csing Birodalom ellentétének látta a Nyugatot. Egy olyan helynek, ahol a kínai értékrend és morál a feje tetejére állt. Néhányan még azt is leírták, hogy ez nem is lehetne másképp, hisz Európa és Amerika (Kína szemszögéből) a világ másik oldalán található. Voltak, akik Kína múltjában kerestek magyarázatot a Nyugaton látott jelenségekre; megpróbáltak olyan korszakokra lelni országuk történetében, amely szervezeti szempontból és külsőségekben hasonlóképp festhetett, s azon gondolkodtak, hogy a külföldiek Kína hosszú történelmének vajon melyik időszakából merítették ötleteiket. A kínaiakat leginkább a szülőtisztelet és a cselekedetek nem is annyira materiális, mint inkább erkölcsi indoklásának hiánya érdekelte. „Nem arról van szó, hogy dinasztiáink császárai vagy miniszterei kevésbé lettek volna intelligensek, mint nyugati megfelelőik – fakadt ki az 1876-ban Londonba látogató Liu Hszi-hung –, de egyikük sem tört az egek meghódítására, vagy a természettel versenyezve a föld saját meggazdagodásukat szolgáló kiaknázására. Előrelátó őseinket is érdekelte a jövő, ám nem úgy, ahogy a teljes erőbedobással saját előnyeiket kereső angolokat."[16]

A külföldi nyelvekkel, ételekkel, szokásokkal és higiéniával szembesülve érzett zavarodottság mellett az utazók folyamatosan azon töprengtek, hogy a nyugati országok emberei miért tartják többre az anyagi előrehaladást a morális épülésnél. A Nyugatra látogató kínaiak megrökönyödve számoltak be a külföldi politikai rendszerekről, a nők szerepéről és a faji hierarchiákról. Ugyanakkor aggódtak, hogy

Kína vajon túl fogja-e élni a találkozást a nagyvilág ennyire más és ennyire hatalmas országaival. Az USA és egyes nyugat-európai államok iparosodását megfigyelő kínaiak az új technológiák pusztító oldalairól is gyakran említést tettek. A környezetszennyezés, a táj megváltozása, a viselkedésformák, módszerek és életmód állandó alakulása sokkolta az utazókat, még akkor is, ha közben a külföldi termékeket vonzónak találták, s lenyűgözte őket a nyugati ipar ereje és termelékenysége. A látogatók közül sokan végül maradtak. Vagy azért, mert úgy érezték, hogy a külföldi országok egy, az otthoninál jobb életet biztosíthatnak nekik és családjuknak, vagy azért, mert nem sok jót jósoltak a Nyugattal hamarosan valóban találkozni kénytelen Kínának, vagy pedig azért, mert szemben álltak a Csing-rezsimmel. De még a hazatérők történetéből is kiviláglik, hogy a Nyugat megváltoztatta az utazók szemléletét. A földkerekség már nemcsak a világ közepét jelentő, az etikai és ízlésbeli kérdésekben is döntőbíró Kínát jelentette számukra, hanem egy sokkal nagyobb és sokkal egyenlőbb helyet, ahol jóval több döntést lehetett hozni, s ahol a kínaiak meggyőződései és politikai nézetei is jóval változatosabbak lehettek, mint korábban.

A KELET-ÁZSIAI SINOCENTRIKUS VILÁGREND haldoklása sokáig tartott. Az 1870-es évekre azonban már azok számára is, akik tiltakoztak a legtöbb változás ellen, jól láthatóvá vált egy új imperialista rend. Az adófizető államok – a császári fővárosban (vagy Délkelet-Ázsia esetében Kantonban) található képviseleteiken keresztül – látták a Csing Birodalmon belüli változásokat, a pekingi udvar gyengeségét, s fokozatosan alkalmazkodtak a nyugati hatalmak meghatározta új világhoz. Még a Kínához kulturális és földrajzi szempontból legközelebbi országok – Vietnám, a Rjúkjú-szigetek és Korea – is felismerték, hogy új korszak kezdődött a nemzetközi kapcsolatokban. A Burmához és Thaiföldhöz hasonló távolibb államok szempontjából már szinte jelentősége sem volt a Csing Birodalommal fennálló régi viszony formális felszámolásának. Történtek ugyan kínai próbálkozások, hogy az új fejleményeket a rítusok és a hagyományok keretrendszerében értelmezzék, de a Csingek világrendje végül ugyanolyan esetlegesen zárult, ahogy elkezdődött.

Miként a következő fejezetben látni fogjuk, a sinocentrikus rendszerből kiváló országok közül Korea esete volt a legdrámaibb és legdestruktívabb. A Rjúkjú-szigetek (kínaiul Liucsiu) – ez a hosszú, sarló formájú, Kjúsú déli végétől Tajvanig ívelő szigetvilág – egy másik jellemző példa. A Rjúkjú-szigetek királyai háromszáz éven át párhuzamosan voltak adófizetői a Csing Birodalomnak és alattvalói a legdélibb japán tartomány, Szacuma uralkodóinak. Az 1870-es években Kína kezdett háttérbe szorulni a térségben, így esély nyílt a Rjúkjú-szigetek *de facto* függetlenségére. A következő évtizedben Kínával folyamatosan tárgyalásokat folytató Japán 1872-ben bejelentette a terület fölötti fennhatóságát, 1875-ben csapatokat küldött oda, s 1879-ben a helyi királyságot felszámolva annektálta az Okinava prefektúrává alakított szigetvilágot. Peking hiába fordult amerikai és brit közvetítőkhöz. A Rjúkjú-szigetek függetlenségének felszámolása előhírnöke lett a régióban várható folyamatoknak.

A távoli Thaiföld (Sziám) vezetői is érzékelték, hogy Kína kelet-ázsiai elsőbbsége villámgyorsan kezd háttérbe szorulni. Amikor 1853-ban egy thai adófizető küldöttség érkezett Kantonba, valószínűleg még kevés sziámi és kínai sejtette, hogy ez lesz az utolsó alkalom, mikor a thai monarchia hivatalos formában ismeri el a Csing Birodalomnak való alávetettségét. A sziámi király kínai kapcsolatokért felelős minisztere – jellemző módon maga is kínai származású – az 1860-as évek közepén az alábbi bocsánatkérő levélben fejtette ki Thaiföld álláspontját Kanton kormányzójának:

Bangkok és Peking régóta baráti kapcsolatokat ápol, s mikor eljött az adófizetés ideje, Sziám sohasem késlekedett, hiszen nem kívánt ártani az oly régóta fennálló barátságnak. Ám [1853-ban] Sziám [küldöttségét] banditák támadták meg, és erővel elragadták a thai udvarnak szánt császári ajándékokat. [...] Mikor pedig eljött a nyúl évének [1856] monszuni időszaka [...], a Kínának fizetendő adó lerovásának ideje, kiderült, hogy a lázadók még nagyobb gondot jelentenek, mint korábban, ezért az adó átadására nem került sor. Majd [1860-ban] ismét ideje volt adót küldeni Kínába, de megtudtuk, hogy Kanton városa háborúban áll Angliával, és a kormányzó máshol tartózkodik. Ha Sziám küldöttséget menesztett volna, senki sem fogadja. Majd [1862-ben] értesültünk róla, hogy Anglia és Franciaország egészen Pekingig jutott, s Peking épp egy nagy háborút vív.[17]

Az 1870-es évekre a thaiok már tudták, hogy a régi idők sohasem fognak visszatérni. Elkezdték az adófizetéshez kapcsolódó kereskedelmük átszervezését az immár Nagy-Britannia és Franciaország irányítása alatt álló tengeri útvonalaikon. Ám Bangkok csak 1882-ben jelentette be – egyoldalúan –, hogy a Pekingnek való alárendeltsége véget ért.

Az imperialista hatalmak oly módon alkalmazták a nemzetközi jogot a Csing Birodalom leigázásának igazolására, hogy a kínaiak aligha gondolhatták, hogy bármelyik adófizető államuk teljes jogú tagként bekerülhet a nagy országok nyugati központú rendszerébe. Mégis, a pekingi vezetőket az első brit támadástól kezdve rendkívül érdekelte a nemzetközi jog. A kulcsszövegek – így Emer de Vattel *A népek törvénye* című 1758-as művének – részleges fordítása már az 1840-es években,

az első ópiumháború idején is rendelkezésre állt. De az 1850-es évek külföldi megszállásai után világossá vált, hogy Kínának maradéktalanul meg kell tanulnia a nyugati hatalmak közti nemzetközi kapcsolatok alapelveit. William Martin presbiteriánus misszionárius 1864-ben lefordította kínaira az amerikai diplomata, Henry Wheaton 1836-ban írt, *A nemzetközi jog elemei* című értekezését. Bár Wheaton meggyőződése, miszerint a nemzetközi jog a keresztény civilizáció alkotása, kevésbé volt univerzális, mint Vattel alapállása, a pekingi Nagy Tanács hasznosnak találta a munkát. A következőképp fordultak a császárhoz:

Mi, a minisztereid, áttekintettük ezt a külföldi törvényekről szóló művet, s úgy találtuk, hogy nem teljesen felel meg a hazai rendszernek. Mégis van benne egy-két hasznos szövegrész. [...] Mi, a minisztereid, mindig is óvtunk attól, hogy felhasználd és kövesd az ilyen könyveket, így közöltük [Martinnal], hogy Kínának megvannak a saját törvényei és intézményei, helytelen lenne hát külhoni könyvekhez fordulnia. Martin azonban rámutatott, hogy noha a Csing-dinasztia összegyűjtött törvényeinek szövegét lefordították külföldi országok nyelveire, Kína sosem próbálta rákényszeríteni a kérdéses országokat a követésükre. Egy külhoni könyv [kínai nyelvre való fordítása] miatt nem fogják Kínát az abban szereplő szokások követésére kényszeríteni.[18]

Az 1890-es évekre egyes pekingi vezetők már a birodalom érdekeinek lehetséges védelmezőjeként tekintettek a nemzetközi jogra. Ahogy a Csing-állam képviseletében számos nemzetközi tárgyaláson részt vevő (és a Japánnal folytatott 1895-ös háború után a hasonló eseményeket rendre levezénylő) Li Hung-csang kifejtette: „A nemzetközi jog a világ minden nemzetére vonatkozik. Ha betartják, csendben maradhatnak; ha nem így tesznek, hamarosan bajuk lesz belőle."[19] Akadtak olyan tudósok, akik egyenesen azt állították, hogy a nemzetközi jog hasonló a tavasz és ősz korszaka (i. e. 722–481) vagy a hadakozó fejedelemségek kora (i. e. 403–221) alatt kikristályosodott alapelvekhez. Az említett időszakokban Kína több államra oszlott, s erről Konfuciusz is részletesen írt. Az összehasonlítások azonban nem készítették fel a kínai diplomatákat arra, hogy országuk érdekeit képviseljék. A korai fordítások nyelve sem segített, hisz gyakran az interperszonális kapcsolatokkal foglalkozó kínai etika szókincsét használták, s így egyáltalán nem világlott ki a törvények változékony természete és a hatalomnak való alárendelése.

Bár Kínában szokás volt delegációkat meneszteni külföldre, s Peking jelentős tudással rendelkezett a környező országokról, nem törekedett arra, hogy állandó képviseletei legyenek a határain túl. A Csing Birodalom – a 17. századtól Európában uralkodó szokásoktól eltérően – még elméletben sem ismerte el a többi államot

egyenlő félnek, amelyekkel folyamatos kapcsolattartásra lenne szükség. Így európai értelemben véve nem volt szüksége diplomatákra. A 19. század nyugati intervenciói és nagy felkelései után Peking sajnálkozva ugyan, de rákényszerült az európai gyakorlat átvételére. Kung herceg – Tao-kuang császár hatodik fia és Ce-hszi császári özvegy 1860-as évekbeli hatalomra kerülésének egyik legfőbb egyengetője – így érvelt az udvar előtt a küldöttségek fontosságáról:

Úgy hiszem, hogy az utóbbi években a külföldi országok elkezdték megérteni Kínát, míg Kínának a külvilágról rendelkezésre álló ismeretei továbbra is hiányosak. A különbség annak köszönhető, hogy amíg nálunk idegen diplomáciai küldöttek tevékenykednek, addig külföldön egyáltalán nincsenek kínai külképviseletek. Mindez ahhoz vezet, hogy ha az országunkban tartózkodó külföldi diplomaták semmibe veszik a szabályainkat, és helytelenül viselkednek, mi legfeljebb nyugtatgathatjuk őket. Mivel nem tilthatjuk be a viselkedésüket, egy másik megközelítést kell kipróbálnunk. Folyamatosan aggaszt és nyugtalanít a helyzet.[20]

A tájékozott, de gyakran kicsapongó Kung herceg volt az egyik meghatározó szereplő Kína első külügyminisztériuma, a Minden Ország Ügyeivel Foglalkozó Iroda (Cungli Kokuo Sivu Jamen vagy egyszerűbben Cungli Jamen) 1861-es létrehozásában. Jóllehet kezdetben a császári bürokrácia időleges és másodrendű intézményeként tekintettek rá, hamarosan a Csing-udvar, a tartományok, a hadsereg és a külföldiek közti tárgyalások egyik első számú közvetítőjévé vált. A Cungli Jamen megalapította a Fordítási Intézetet (Tungvenkuan), a jövőbeli diplomatákat idegen nyelvekre és nyugati tudásra oktató iskolát, mely a fizikától a nemzetközi kapcsolatokig terjedő témakörökben a külföldi szövegek fordításának és kiadásának talán legfőbb központja lett.

A Cungli Jamenhez hasonlóan a Császári Tengeri Vámhivatal is a kínai–nyugati kooperatív érintkezés egyik helyszíne volt, külföldi munkatársakkal. A háborúk és összecsapások után az idegen hatalmak gyakorta ehhez az intézményhez fordultak, hogy segítsen a kárpótlások begyűjtésében. Az intézmény azonban fordításokat is készített, társadalmi és statisztikai vizsgálódásokat végzett, sőt közreműködött a kínai posta létrehozásában is. A Csing-korszak végére már nem külföldi kényszerre felállított hivatalként tekintettek rá, hanem a kormányzati bevételek fontos forrásaként és a helyi hivatalnokok kiképzőhelyeként. A vámhivatalt illető kínai vélemény átalakulása elsősorban Robert Hart – az 1861-től 1907-ig ott szolgáló, ír születésű főfelügyelő – munkájának volt köszönhető. Hosszú karrierje alatt az északír Portadownból származó fiatalember a pekingi udvar fő nyugati bizalmasa

lett. Bár a neki dolgozó, több mint húsz országból érkezett, a külföldi koncessziók kikötőit (és gyakran a nagyobb folyókat, valamint a tengerparti területeket) megrendszabályozó munkatársai kivívták a kínaiak haragját, Hart a Csing-udvart szolgáló külföldi szimbólumává vált.

A századfordulóra Peking megkezdte életképes külföldi képviseleti hálózatának megteremtését. Első nagykövetségeit 1877-ben nyitotta meg Londonban, Berlinben és Tokióban, ezeket követték 1878-ban a washingtoni és moszkvai külképviseletek. A diplomaták a Tungvenkuanból és más császári hivatalokból kerültek a követségekre. Néhány kínai konzulnak sikerült felnőnie a feladathoz, míg mások csak az államkincstárra nehezedő terhek voltak. Az értelmetlenül elköltött pénzeken és az elkallódó információkon feldühödő pekingi udvar azzal is szembesült, hogy diplomatái között kiemelkedően tehetséges hivatalnokok is akadtak, például Kuo Szung-tao, az első londoni nagykövet, jelentős késő Csing-kori politikus, aki segített megszervezni a Tajping-felkelésre adott császári válaszlépéseket. Kuót a nagy lázadások korszakában a kínai politikára meghatározó hatást gyakorló Csing-hivatalnok, Ceng Kuo-fan fia, Ceng Csi-cö váltotta, aki később Párizsban és Moszkvában is szolgált. Az 1880-as években ő volt a legfőbb kínai diplomáciai probléma megoldója: az Oroszországgal kötött szentpétervári szerződést megelőző tárgyalások során is Ceng képviselte Kínát. A hozzá hasonló diplomaták azért lehettek befolyásosak Pekingben, mert mindamellett, hogy reálisan számoltak be a Nyugat erejéről, a konfuciánus megközelítést sem adták fel. Ceng így írt Londonról a naplójában:

Ahogy a Nyugatra tekintve el tudjuk képzelni a régi Kínát, úgy a mai Kínára tekintve a Nyugat jövője is elképzelhető. Biztosan el fog jönni a nap, amikor visszatér a dolgok eredeti állapota, mikor nem a találékonyságot vagy az összetettséget, hanem az egyszerűséget fogjuk keresni. Hiszen az anyagi források korlátozottak, és nem elegendők ahhoz, hogy a világ valamennyi országának szükségleteit kielégítsék.[21]

A 19. SZÁZAD VÉGÉN Kína központi területei – a nyugati kereskedők, misszionáriusok és hivatalnokok betelepülését követően – fokozatosan beletörődtek a külföldi jelenlétbe. A Csing-állam habozott az újonnan érkezők és az őket támogató országok befogadása, illetve az idegen jelenléttel szembeni ellenállás között. A kínaiak és külföldiek helyi szinten időnként együttműködve, időnként egymással konfliktusba keveredve hatottak egymásra, de a másik szokásai és nézetei felett érzett zavarodottság állandó volt. 1900 környékére a városokban kezdtek megjelenni az ízlés- és technológiabeli kínai–nyugati keveredések, így Kína két részre szakadása csak fokozódott. Ott volt egyfelől a hatalmas vidék, ahol a külföldi jelenlét elhanyagolható volt (vagy egyáltalán nem lehetett érezni), másfelől pedig a szigetszerű városok alkotta világ, egy új társadalom szülőhelye. A kínai és nyugati szokásokat egyaránt magukénak valló városlakók új Kínája nemzetközi volt: délkelet-ázsiai és amerikai előőrsökkel rendelkezett. Ám mivel egyfelől a nyugati imperializmus hozta létre, másfelől pedig néha őszintén bízott benne, hogy külföldi módszerekkel, pénzzel és gépekkel megmentheti az országot, egyáltalán nem volt biztos magában. S ahogy beköszöntött a 20. század, az új és régi, a város és vidék közti – a külföldi jelenlét által csak felfokozott – feszültségek azzal fenyegettek, hogy kettészakítják a birodalmat.

A Nyugat meggyengítette ugyan a Csing-államot, de mivel a 19. század végén belső ellenségeihez képest mégiscsak Pekinget támogatta, segített megőrizni a császárságot. Mint többen megjegyezték, tökéletes kizsákmányoló kapcsolat volt ez. A nyugati hatalmak előnyükre használták ki a Csing Birodalom gyengeségét, ám támogatták, hogy ne omoljon össze, s így még jobban kizsákmányolhassák. A valóság ennél jóval összetettebb volt. A császári udvar, saját céljainak megfelelően, ügyesen manőverezett a külföldi hatalmak között, s tudatosan sose vált idegen érdekek eszközévé. Peking remélte, hogy egyszer majd eljön a nap, mikor Kína valóban szembeszállhat a külföldiekkel. Mindemellett a kínai elit tagjai is mesterien kizsákmányolták a Csing-kormányzatot, s az állami gazdasági tevékenység álcája alatt a személyes vagyonszerzésükön dolgoztak. Intenzív politikai és gazdasági verseny volt ez, s bár sok szempontból az idegenek voltak előnyben, bizonyos területeken a helyieké maradt az elsőbbség.

Közben a külföldi elképzelések és eszmék átjárták Kínát, s az ország (vagy saját maguk) számára kiutat kereső bölcselők új inspirációkat kaphattak. Ahogy az Nyugaton is megfigyelhető volt, a forradalmi gondolkodás – feltételezve, hogy Charles Darwin elmélete az emberi közösség értelmezésének szempontjából is releváns – gyakran foglalkozott a tudomány és társadalom viszonyával. Az 1875-ben született Maj Meng-hua is az európai és amerikai szociáldarwinisták nézőpontját visszhangozta:

Vegyük szemügyre a földgolyó összes civilizációját. Mindegyikük egy küzdelemből nőtte ki magát. Korábban Kínában nem folyt küzdelem, és lakosai nem is kívántak küzdeni. Nem csoda hát, hogy Kína nem tudott fejlődni. Ma azonban [a helybéliek] küzdenek. A 20. század kétségkívül egy lehetőség Kína számára, hogy fejlődni kezdjen, s visszaállítsa ősi civilizációjának fényét.[22]

III. FEJEZET

KÍNA ÉS JAPÁN

NEM VOLT MÉG EGY KÉRDÉSKÖR, mely annyira meghatározta volna Kína külkapcsolatait a 20. század elején, mint a Japánhoz fűződő viszonya. A huszonötször nagyobb földterületű Kínával összevetve Japán kis ország. Ebből a szempontból nagyjából úgy viszonyulnak egymáshoz, mint a Föld és a Hold, s az analógia tovább szélesíthető. Japánnak mindig is kezelnie kellett óriási szomszédja gravitációs vonzását. Bár a japán szigetek sohasem álltak Kína közvetlen irányítása alatt, a kínai kultúra, írásrendszer és vallás több mint ezer éven át gyakorolt hatást Japánra. A 17. században élő japán neokonfuciánus bölcselő, Kumazava Banzan* „a központi fluoreszkálás birodalmának" nevezte Kínát, majd hozzátette, hogy az ország „a gyermekek, a déli, a nyugati és az északi barbárok szülője, valahogy úgy, ahogy a hegy szülője a folyó gyermekeinek".[1] De a kulturális szatellit szerepét játszó Japán azért hatással volt Kínára.

A 19. század közepétől a Nyugattal találkozó Csing Birodalom inspirációként és lehetséges szövetségesként tekintett a felkelő nap országára. Ám az 1880-as évek közepén a mandzsu vezetés már riválisnak és fenyegetésnek tartotta a tőle keletre található szigeteket. 1894–95-ben a kelet-ázsiai befolyásért versenyző két ország véres és pusztító háborút vívott, a Csing-állam pedig elszenvedte első olyan vereségét, amelyet egy másik regionális hatalom mért rá. Korea és Tajvan Japán protektorátusai (majd később gyarmatai) lettek, míg Kína megszégyenült. A Csing Birodalom összeomlása utáni Kínát sok japán kaotikusnak és ingatagnak tartotta. Úgy vélték, hogy óriási szomszédjuk mágnesként fogja magához vonzani a még több nyugati befolyást, ezért – kereskedelmi, biztonsági és ideológiai okok miatt – kísérletet tettek rá, hogy inkább hazájuk töltse be a keletkező űrt. A japán elit – az Afrikáról és Dél-Ázsiáról gondolkodó európai

* Szorosan átírt magyaros alakban: Kumadzava Bandzan.

nagyhatalmakhoz hasonlóan – meg volt győződve róla, hogy civilizációs küldetése van Kínában.

A TOKUGAVA-KORBAN, 1603 és 1868 között Japán erősen korlátozta külkapcsolatait, de a Kínával folyó árucserét teljesen sohasem számolta fel. A korszak vezető értelmisége mind a sógun edói (tokiói) udvarában, mind a kiotói császári udvarban a kelet-ázsiai konfuciánus univerzum középpontjaként tisztelték Kínát, s ebben alig különböztek koreai vagy vietnámi társaiktól. A 18. század végétől azonban a japán gondolkodás lassan kezdett külföldellenessé válni, s a hazai természetességet, takarékosságot és szorgalmat szembeállította a kínai perverziókkal, tunyasággal és ravaszkodással. Miután a Csing-állam egymás után vesztette el a Nyugattal vívott csatározásait, s az országon belüli lázadásokon is csak nehezen tudott felülkerekedni, a negatív hozzáállás a Kínával szembeni kritika áradatává duzzadt. A világ hajdani középpontja immár szörnyűséges példa volt arra, hogy Japán mit szeretne elkerülni. Megosztott, megalázott ország, „csak névlegesen birodalom", egy pária. Egyre több japán tartotta úgy, hogy mivel külsőleg hasonlítanak a kínaiakhoz, a tenger túlpartján élő szomszédaik megpróbáltatásai őket is rossz színben tüntetik fel. A 20. század első felében Tokió faji feladatként tekintett arra, hogy megmentse a bepiszkolódott és gyanús hírbe keveredett Kínát.

Egészen az 1920-as évekig a kínaiak is változatos módokon tekintettek Japánra. Egy régi értelmezés szerint a keleti barbárok elvágták magukat a császári központtal fennálló helyes interakciótól, épp ezért ostobák és/vagy tisztességtelenek voltak. Ám a 19. század közepe felé annak megítélése, hogy Japán mit jelent a régióban, fokozatosan megváltozott. A szigetországba látogató kínaiak arról kezdtek beszélni, hogy a japán elit miként fogott hozzá a Meidzsi-korban a nyugati tudás és technológia hasznosításához. Akadtak persze olyan kínaiak is, akik szerint a japánok becstelen módon szakítottak a helyes, konfuciánus világképpel, s egész társadalmuk megőrült; az ősi japán tájat üzemek és hajógyárak épületei csúfítják el, jegyezték meg sokan. Mások, elsősorban persze azok, akik azt szerették volna, hogy Kínában is több nyugati eredetű reformot hajtsanak végre, lemásolandó mintaként tekintettek a szigetországra. Japán volt „a példa": lám, egy ázsiai társadalom is képes lehet rá, hogy megerősítse és jobbá tegye magát. Miközben a háborúk és konfliktusok közepette Peking aggodalommal figyelte Tokió növekvő erejét, a keleti szomszéd eredményei felett érzett csodálat reményt adott egyes kínaiaknak, hogy ők is elérhetnének valami hasonlót. Pontosan e kettősség határozta meg a 19. század végének és a 20. század elejének kínai–japán kapcsolatait, s ez fordult át aztán fokozatosan ellenségeskedésbe és gyűlölködésbe.

A 19. század alkonyán Kína és Japán egyaránt olyan politikai változásokon ment keresztül, amelyeket később restaurációnak neveztek el. A Meidzsi-restauráció valójában forradalom volt, amely örökre megváltoztatta Japán gazdasági, társadalmi és politikai felépítését. A Csing-elithez hasonlóan a 17. század óta uralmon lévő Tokugava-rezsim elszigetelte a japán társadalmat, s az önellátás megteremtésén munkálkodott. Az 1860-as évektől kezdve azonban olyan mély átalakulásra került sor, amely a nemzetközi szempontból addig érdektelen szigetországot egyetlen generáció alatt jelentős régiós hatalommá tette. Meidzsi császár közvetlen uralmának restaurációja adott keretet a japán változásoknak, de a császár személyénél jóval fontosabb volt a Tokugava-sógunátus 1868-as bukása után a hatalmat megszerző befolyásos csoport, mely a növekvő külső fenyegetéssel és belső nyugtalansággal szembesülve új irányba kívánta elindítani az országot. A hasonló problémákkal küzdő kínai Tung-cse-restaurációtól eltérően, a Meidzsi-restauráció folyamán olyan vezetők lettek meghatározók, akik valóban szakítani kívántak a múlttal, hogy megmenthessék hazájukat. A külföldi irányítástól és társadalmi instabilitástól megrettent Meidzsi-elit hozzáfogott egy új – kifelé tekintő, iparosodott, megfelelő haderővel rendelkező, a biztonsági szempontokat elsődlegesként kezelő – Japán létrehozásához.

Aligha lehetne eltúlozni az 1860–70-es évek során a szigetországban zajló változások mélységét, így nehezen hibáztathatjuk a kínai vezetőket azért, hogy nem ismerték fel az őket érintő lehetséges konzekvenciákat. A kormányzati kezdeményezéseknek és a lakosság lelkesedésének köszönhetően Japán arculata teljesen megújult: a frizuráktól és ruházkodástól a könyvekig, közlekedésig, földtulajdonig, oktatásig és a hadsereg felépítéséig minden. Az 1880-as évek elején a felkelő nap országa elindult egy új alkotmány és a parlamentáris politikai rendszer felé. Ami a külpolitikát illeti, Japán legfőbb célja az volt, hogy megszüntesse a restauráció előtt egy évtizeddel a nyugati országok által rákényszerített egyenlőtlen szerződéseket. A Meidzsi-vezetők úgy vélték, hogy ennek az az egyik feltétele, hogy Japán hangsúlyosan jelenjen meg az ázsiai szárazföldön, s mutassa meg, hogy képes kapcsolatokat kialakítani a szomszédaival, a diplomácia vadonatúj formáit követve. Miközben hozzáláttak egy új, központosított, nyugati kiképzésű szárazföldi hadsereg és flotta kiépítéséhez, a Meidzsi-kor oligarchái kezdtek információkat gyűjteni arról, hogyan tudnák a kelet-ázsiai nemzetközi rendszert oly módon átalakítani, hogy az Tokió megerősödését és a nyugati hatalmakkal szembeni autonómiájának visszanyerését segítse elő.

A Meidzsi-restauráció újraélesztette Japánt, a Tung-cse-restauráció azonban délibábnak bizonyult Kínában. Az államférfiak (és a befolyásos nők, hiszen Ce-hszi

császári özvegy kulcsfigurának számított) tisztában voltak vele, hogy a rezsimnek milyen veszélyekkel kell szembenéznie, s a „tajpingokat" és más lázadókat legyőzve, illetve a kínai állam újjáépítését megkezdve azt is megmutatták, hogy képesek a túlélésre. Bár csoportjuk politikai szempontból megosztott és egymás iránt bizalmatlan volt, s bár a Csing-hatalom restaurációja közepette meglehetősen csínján bántak a reformokkal, a kínai és nyugati módszereket – ahogy már láttuk – sok esetben sikeresen ötvözték. Az 1870-es években a pekingi vezetők és a külföldiek között is elterjedt a nézet, hogy a Csing Birodalom megtalálja majd a saját útját; egyszerűen túl nagy ahhoz, hogy elbukjon. A Tung-cse-korszak vezetői, Kung herceg és Li Hung-csang nem kételkedtek benne, hogy a neokonfuciánus önerősítés meg fogja menteni Kínát. Képesek lesznek majd felhasználni a nyugati technológiát arra, hogy megvédje az ősi birodalmat. „Kínai lényeg, nyugati forma" – szólt a modernizáció híveinek jelszava. A kínai kultúra konfuciánus magja továbbra is érvényes maradt. „Csak egyetlen dolgot kell megtanulnunk a barbároktól: az erős hajók és hatékony fegyverek készítését" – jelentette ki a tudós Feng Kuj-fen.[2]

Li Hung-csang, az 1870 és a századforduló közötti korszak első számú politikai és diplomáciai vezetője egyetértett Fenggel a hajókat és a fegyvereket illetően. A hadsereg modernizációja nélkül Kína örökre a külföldi hatalmak áldozata marad, fejtette ki Li. A politikus 1823-ban Anhuj tartomány egyik falujában született, klasszikus képzésben részesült, s 1847-ben tette le a hivatalnokvizsgát. A Tajping- és a Nien-felkelés leverése idején emelkedett ki a tisztviselők sorából. Hopej és Honan (így Peking) kormányzójaként ambiciózus programot indított, mely azt célozta, hogy a császári udvar nyugati technológiát beszerezve fegyver- és hajógyárakat építsen. A későbbi Csang Kaj-sekhez hasonlóan Li is abban bízott, hogy Kína el tudja kerülni a háborút addig, míg elég erős nem lesz, hogy megvédje magát.

Miközben Li Hung-csang a pekingi udvarban konszolidálta hatalmát, az első külpolitikai probléma, amellyel szembe kellett néznie, Tokió volt. Noha Japánt is rákényszerítette a Nyugat egyenlőtlen szerződések elfogadására, a Meidzsi-vezetők ugyanezt próbálták megtenni Kínával. Válaszul a Csing-udvar egy olyan szerződésjavaslattal állt elő, mely kölcsönös területenkívüliséget foglalt magában. 1870-ben – a tárgyalások közepette – Li Hung-csang megjegyezte:

Japán, amely sohasem függött Kínától, mindig is teljesen más helyzetben volt, mint Korea, a Rjúkjú-szigetek és Annam [Vietnám]. Az, hogy Tokió a nyugati hatalmak segítségét nem kérve kopogtat nálunk, hogy kereskedni kíván, függetlenségének és jó szándékának bizonyítéka. Ha Kína visszautasítaná, elpárologna a nyájassága, s akár nyugati intervenciós támogatást is kérhet. Az utóbbi esetben pedig országunk másodszor

már aligha utasíthatja el. Egy ellenséges Japán, földrajzi közelségénél fogva, nagyobb problémát jelenthet még a nyugati államoknál is. Kína érdeke tehát, hogy Japánnal baráti és egyenlő alapokon nyugvó viszonyt létesítsen, megbízottakat küldjön az országba, akik vigyáznak az ott élő kínaiakra, figyelemmel kísérik a tokiói kormány lépéseit, s ápolják a harmonikus államközi kapcsolatokat.[3]

A két ország közötti viszonyt szabályozó szerződések azonban nem voltak elegendők Tokió számára. A japán vezetők úgy vélték: a nyugati hatalmak elfoglalják Kelet-Ázsia többi részét, hogy így szigeteljék el őket. Az 1873-ban Kínába utazó – az egyik fiatal Meidzsi-politikus, Szoedzsima Taneomi vezette – japán delegáció, arra hivatkozva, hogy jogában áll csapatokat küldeni abból a célból, hogy a japán hajókra támadó tajvaniakat megbüntesse, kísérletet tett rá, hogy megszilárdítsa a szigetország pozícióját a kínai partvidéken. A Cungli Jamen oktalanul a mellébeszélést választotta, s kijelentette, hogy Tajvanon külső és belső barbárok is élnek, s csak az utóbbiak tartoznak kínai hatáskörbe. Vagyis a Csing Birodalom nem vállal felelősséget a partvidék külső (japán hajókat megtámadó) barbárainak cselekedeteiért. Tokió válaszából jól kiolvasható a Pekinggel fennálló kapcsolatait két emberöltőn át mérgező félelem:

Ha a külföldi hatalmak, a bennszülöttek által elkövetett mészárlásokra hivatkozva, megszállják a bennszülött területeket, s e területek hasonlók lesznek a vietnámi francia gyarmatokhoz, Makaóhoz, Hongkonghoz és Oroszország egyre terjeszkedő, az Amur folyótól északi határainkig nyúló befolyási övezetéhez, akkor olyan fenyegetéssel kell majd szembenéznünk déli partjainknál, amely az ott található szigeteinket veszélyezteti.[4]

1874-ben Japán, kihasználva a Tajvan szuverenitására vonatkozó homályos kínai nyilatkozatokat, büntetőexpedíciót küldött a szigetre. Ez volt az első alkalom, hogy az új japán szárazföldi hadsereget és flottát külföldön vetették be. A hadművelet kudarcba fulladt – tízszer annyi japán halt meg betegségek miatt a szigeten, mint ahány őslakót megöltek –, s a csapatok gyorsan visszavonultak. Egy fontos üzenete azonban volt a történteknek: Tokió, ha úgy dönt, számottevő haderőt tud bevetni Kína partvidékén, míg Pekingnek nincs sok lehetősége rá, hogy ezt megakadályozza. A baljós tanulságnak a következő évtizedekben lett igazi jelentősége.

KÍNA ÉS JAPÁN a 20. században ellenségként tekintett egymásra. A konfliktust azonban együttműködés, csodálat és ismeretek átvétele-átadása előzte meg. Az utóbbi kapcsolatok egy része a két ország közötti rossz viszony ellenére, a háborúk és megszállás közepette is megmaradt. Egészen az első világháború végéig jó néhány reformpárti kínai úgy vélte, hogy a Japánból származó technológiai, tudományos, politikai és a nemzetközi kapcsolatokat érintő ismeretek alkalmasabbak kínai felhasználásra, mint a közvetlenül Nyugatról származók. Pár esetben a „japán tanulságok" félreértésen alapultak. Egyes kínai megfigyelők azt feltételezték, hogy azért, mert bizonyos tudás a szigetországból érkezett, s a japán közvetítők ragaszkodtak hozzá, hogy az ő tulajdonukat képezi (holott például egy néhány évvel korábban kiadott német folyóiratból sajátították el), csakugyan japán is. Más esetekben a kínaiak azért szerették volna elhinni, hogy egy-egy újdonság japán eredetű, mert jóval könnyebb volt meggyőzni honfitársaikat, hogy a szóban forgó dolog valóban helyénvaló, ha már egy másik konfuciánus társadalomban elfogadták. A Nyugatról származó adott törvényt, intézményt és technológiát a japán céloknak megfelelő adaptálás után adták tovább Kínának, így az ország közvetítő szerepének megvolt a maga haszna.

A Meidzsi- és a Taisó-korszak (1912–1926) Japánja termékeny táptalajt nyújtott az új elképzeléseknek. A világ minden tájáról érkező látogatókat lenyűgözte a szigetország energiája, a vitákkal és ellentmondásokkal teli, nyüzsgő Tokió, a reformokat még a legrégibb szabályokkal szemben is végrehajtó kormányzat. Japán – nem utolsósorban a többi ázsiai számára – egyfajta politikai laboratóriumnak tűnt, ahonnan (az általuk szerencsésnek tartott iránynak megfelelően) a változtatni kívánó szomszédok inspirációt kaphattak. Néhány kínai szintén a japánok gyors átalakítását tartotta volna szerencsésnek Kínában; egy vállalható alternatíva volt ez a Csing Birodalom lassú és nehézkes modernizációjával szemben. A tengerparti városokban a Nyugat által kikényszerített területenkívüliség védelme alatt működő kereskedők, a felkelő nap országába látogató utazók és diákok, valamint a politikai menekültek egyre nagyobb csoportjának tagjai mind a japán átalakulás gyorsaságáról és sikeréről számoltak be.

A legtöbb Japánból Kínába érkező elképzelés tudományos természetű volt. Az ismeretek pedig mintha gyártósoron érkeztek volna. A japán könyveket, értekezéseket, pamfleteket, folyóiratokat és cikkeket lefordították, s más, nyugati nyelvekből átültetett szövegekkel, továbbá a vagy külföldön tanult, vagy külföldiektől Kínában ismereteket szerző kínaiak által írt mind több művel együtt használták. A Csing-kor végének tudósai különösen hasznosnak találták a japán szövegeket, mert a Keleti-tenger túlpartján élő társaikhoz hasonlóan ők is az új kémiai, fizikai, biológiai és orvosi tudás praktikus felhasználási lehetőségeit keresték. De másfajta gondolatok is elértek Ázsiába. Az állampolgárság és a személyes jogok kérdései a Meidzsi-korszak vitáinak részét képezték, így a japán írásokon keresztül Kínába is

eljutottak. Jean-Jacques Rousseau műveit először az 1870-es évek végén a szigetországban fordították le kínaira.[5] Ezt további – például néhány 19. századi filozófus, köztük Karl Marx munkáiból válogató – fordítások követték. Később majd látni fogjuk, hogy a Japánon keresztül Kínába került politikai elképzelések meghatározó hatást gyakoroltak az ország 20. századi történetére.

Az egyik olyan terület, ahol a japán tudományosság egyenesen fenyegetést jelentett, az Kínának a világban (a nemzetközi jog szempontjából) betöltött helyét érintette. A Kelet-Ázsiával foglalkozó japán és nyugati tudósok is egyöntetűen kijelentették, hogy a Csing-állam, mivel nem rendelkezik elfogadható jogrendszerrel, nem lehet partner a globális kapcsolatok terén. A kínai elit néhány tagja egyetértett az értékeléssel, a pekingi kormányzat pedig több nagy fordítóprojektet indított a nemzetközi köz- és magánjog témakörében. Az utóbbi tematikával foglalkozó szinte mindegyik kínai szöveget a magas kort megérő Jamada Szaburó, a Tokiói Egyetem jogi karának vezetője – és a japán megszállás alatt a szöuli Keidzsó Egyetem rektora – írta. A tárgykör kínai terminológiája még ma is Jamada megoldásain alapul.

A két ország diplomáciai kapcsolataitól függetlenül a japán fogalmak minden területen beszivárogtak a kínai nyelvbe. Furcsamód a konfliktusból adódó közelség sokak számára még vonzóbbá tette a szigetország társadalmát és kultúráját. Ahogy később látni fogjuk, a modern Japán igazi kínai felfedezése a két állam 1894–95-ös háborúja után kezdődött. Liang Csi-csao, a századforduló egyik legkiemelkedőbb Csing-kori reformere még 1898-ban kezdődő (a felkelő nap országában töltött) politikai száműzetését is örömmel fogadta:

A gyászos körülmények miatt már jó néhány hónapja Japánban tartózkodom, tanulom a nyelvet [...], és japán könyveket olvasok. Olyan könyveket, amelyeket korábban sohasem vehettem kézbe. Korábban ismeretlen gondolatok ejtenek zavarba. Mint amikor a napfény ragyog egy sötét szobába, mint amikor bort kortyolhat a kiszáradt torok. Annyira átjár a boldogság, hogy magamban sem tudom tartani, ezért így kiáltok nektek, kínai honfitársaim: aki új tudásra vágyik, jöjjön, és tanuljon velem japánul.[6]

Hogy Ázsia többi részen hogyan fogadták az egyre erősebb Japánt? Kulturális, politikai és szervezeti szempontból a régió sinocentrikus nemzetközi rendszerének kulcsállama Korea volt, amely önidentitás szempontjából közelebb állt Kínához, mint bármelyik független ország. A helyi konfuciánus tudósok segítették egy közös intellektuális agenda megteremtését. Kínaiul értekeztek, s úgy tartották, hogy országuk szorosan kapcsolódik a Csing Birodalomhoz, de mégis különbözik tőle.

A koreai elit sokáig az új gondolatokat szabadon átengedő hídként szolgált Kína és Japán között. A kínai írás a 4. században érkezett meg Koreából Japánba, a buddhizmus két évszázaddal később követte, majd a papír-előállítás és a nyomtatás, a selyem- és a porcelángyártás következett. Miközben a világ a 19. század közepén megváltozott, s a gondolatok áramlása irányt váltott, a koreaiak nem voltak hajlandók felülvizsgálni a Kínát középpontba helyező perspektívájukat. Nagyszámú konfuciánus tudós kérte a helyi kormányzatot, hogy ne sértse meg a kialakult gyakorlatot azzal, hogy Pekinggel egyenrangú félként fogadja el Tokiót. Egy 1881-es petícióban kifejtik Korea hagyományos álláspontját, valamint a változtatás veszélyeit:

Kínának adót fizető ország vagyunk. Kétszáz éven keresztül küldtük az adót [...], s közben elfogadtuk, hogy függőségben vagyunk. Elfogadhatjuk a Japánból származó, „császár" és „császári" szavakat használó hivatalos iratokat is, de mi lesz, ha Kína megkérdezi, hogyan vehetjük tudomásul mindezt. Mi lesz a magyarázatunk?[7]

1864-től a *tevongun* (az udvar nagyhercege) címet használó I Haung régens uralkodott Koreában fia, a kiskorú Kodzsong király nevében. I herceg (más néven Hungszon tevongun) meg volt győződve róla, hogy a Koreára irányuló nyugati és japán fenyegetés egyre növekszik, így a hatékonyabb ellenállás érdekében igyekezett központosítani. Meghiúsított egy 1866-os francia és egy 1871-es amerikai partraszállást, de nagykorúvá vált fia 1873-ban eltávolította a hatalomból. Kodzsong király tárgyalni akart a külföldiekkel, s Peking is erre bátorította. Kína a Koreát a kereskedelem számára megnyitó közvetítő és a fennhatóságát megtartó birodalom szerepe között manőverezett. A helyzet pedig nem különbözött oly nagyon a mai kínai–észak-koreai kapcsolatoktól.

A Meidzsi-kor japán elitjének más elképzelései voltak. A tokiói vezetők egészen a hazai változások elindulása óta attól tartottak, hogy Korea nyugati uralom alá helyezése megfojthatja a japán reformokat. Különösen akkor lettek izgatottak, mikor megtudták, hogy Oroszország a koreai határ felé terjeszkedik. A rezsim forrófejű politikusai válaszlépéseket sürgettek. Szaigó Takamori, aki később fellázadt a Meidzsi-rendszer ellen, már 1873-ban azt javasolta, hogy Japán szállja meg Koreát, lezárva az országért folyó külföldi versenyt, s megbosszulva a japán császár elleni koreai sértéseket. Egy ilyen vállalkozás több ezer dologtalan szamurájnak adott volna munkát. Szaigó tervét nem fogadták el, de Japán növelte a nyomást, hogy hozzáférhessen a koreai erőforrásokhoz és piacokhoz. 1875 szeptemberében az *Unjó* hadihajó a Szöulba vezető Han folyó torkolatánál lévő Kanghva szigetéig

nyomult előre. A koreaiak lőni kezdték a hajót, mire a japán haditengerészek partra szálltak, s mindent elpusztítottak a szigeten, amit csak lehetett, sőt jó néhány helybélit is megöltek. A tokiói kormány, miután először használta éles helyzetben az új flottát, ragaszkodott hozzá, hogy a Japánra és Kínára kényszerített szerződésekhez hasonló, nyugati stílusú megállapodást írjon alá Koreával. Az 1876-os Kanghva-egyezmény nem adott területenkívüliséget a japánoknak, de megnyitotta Koreát a kereskedelem számára. És ami a legfontosabb, az országot független államként kezelte, s nem foglalkozott a Szöult Pekinghez kötő adófizetői viszonnyal.

Az 1880-as évek nemcsak Kínában és Japánban, hanem a koreai politikai életben is felfordulásokkal teli évtized volt. Miközben a hagyományos elit igyekezett megtartani a hatalmát, s arra törekedett, hogy legalább néhány kapcsolódási pontot megőrizzen a Csing Birodalommal, a reformerek új csoportját, ahogy kínai megfelelőiket is, már a japán példa inspirálta. Az alapvető változások ellenzői számára a szigetország lett az első számú ellenség. „Nyilvánvaló – írta egyikük –, hogy a japánok és a nyugatiak ugyanolyanok. Mégis hogyan lehetne hinni nekik, mikor azon erősködnek, hogy japánok, nem pedig nyugatiak?" A reformerek – például a Tokiót kétszer is meglátogató, karizmatikus fiatal nacionalista, Kim Ok Kjun – számára Japán szükséges szövetséges volt az erős és független Koreáért folytatott küzdelemben. Két évvel azután, hogy Kína Szöulba csapatokat küldve jelezte, hogy még érdekelt az országban, a reformpártiak puccsot kíséreltek meg. Azt remélték, hogy Pekinget túlságosan lefoglalja a franciákkal vívott háború ahhoz, hogy beavatkozzon Koreában, mindemellett Kim ígéretet kapott a japán nagykövettől, hogy szükség esetén Tokió segíteni fog. A kormányzat vezető tisztségviselői elleni merényleteket összehangoló terv kudarcot vallott, a Csing- és a helyi hadsereg szembeszállt a lázadókkal, akik háromnapos harc után Incshon kikötőjébe menekültek, s felszálltak egy Jokohamába tartó hajóra. A kínai–koreai szövetség egyelőre stabilnak tűnt.[8]

A pekingi udvar, tekintettel arra, hogy épp elég nehézsége volt az ország déli részén a nyugati hatalmakkal, nem kívánt Korea miatt indokolatlanul ellenséges viszonyba kerülni a japánokkal. Kína kettős stratégiát alkalmazott. A hagyománykövető koreaiak és a Csing-csapatok (lázadók felett aratott) győzelmére építve növelte Szöulban a kínai katonák számát, s a császár képviseletére a birodalom egyik legkiválóbb parancsnokát, Jüan Si-kajt küldte a koreai fővárosba. A hivatalnokvizsgákon kétszer is kudarcot valló és ezért a hadsereget választó energikus, huszonhat éves honani katonatiszt egyfajta kínai alkirály lett Koreában. Az uralkodói palotában lakott, s előfordult, hogy a Kodzsong király melletti helyiségben aludt. Tizenkét évig tartó koreai tartózkodása jelentős lökést adott a később kínai elnök

(és a császári trónról épphogy lemaradó) Jüan karrierjének. Szöulban nem csak Peking érdekeinek képviseletével és a roskadozó koreai királyság megőrzésével kellett foglalkoznia. El kellett érnie azt is, hogy a sikertelen puccsot követően a koreaiak megfelelően rendezzék kapcsolatukat a japánokkal, így a helyi politika ne váljon még inkább kiszolgáltatottá a nemzetközi folyamatoknak.

Jüan Si-kaj nem tudott stabilabb helyzetet teremteni Koreában. Noha 1885-ben Szöul és Tokió megegyezett arról, hogy a koreai király bocsánatot kér az egy évvel korábbi harcban japán tulajdont érő rongálásokért, s lehetővé teszi egy kisszámú japán egység állomásoztatását a koreai fővárosban, a félszigetet érintő, Kína és Japán közti közvetlen tárgyalások megkérdőjelezték, amit Jüan elért. A két ország által kötött tiencsini konvenció a Koreában állomásoztatható csapataik számának jelentős korlátozásával azt célozta, hogy egyik fél se folytathasson intervenciós politikát a félszigeten. Az egyezmény aláásta Kína fennhatóságát, s aligha ösztönözte Szöult, hogy próbáljon meg mindkét szomszédjával zöldágra vergődni. A koreai politika a következő tíz évben egyre megosztottabb lett, miközben a japán modell mindinkább inspirálta a reformereket, a szöuli kínai képviselő szerepe pedig megnehezedett.

Az 1890-es évek elejére a koreai társadalom is töredezetté vált. Délen egy új, *tonghak*nak (keleti tanítás) nevezett szinkretikus vallás jelentett kihívást a hatóságok számára. A *tonghak* hívei arra ösztönözték a koreai népet, hogy az országot érő tragédiák közepette keljen fel a külföldi befolyás ellen. Így írtak egyik füzetükben: „Az emberek a nemzet gyökerei. Ha a gyökér elszárad, a nemzet is legyengül. [...] Nem üldögélhetünk azt figyelve, ahogy nemzetünk elpusztul."[9] A többnyire az ország legszegényebb területeit képviselő, paraszti származású „tonghakok" különálló és meghatározott koreai nemzetről beszéltek, s így összekapcsolódhattak egy új szöuli csoporttal, a nem csupán a hazájukat megreformálni kívánó, de közben a régió másik két államával szemben a koreai identitást is hangsúlyozó hivatalnokokkal. Az új koreai nacionalizmust a kínaiak, a japánok és a szöuli udvar hagyománykövető frakciója is fenyegetésnek tartotta. 1894-ben a „tonghakok" megindultak a főváros ellen, Kodzsong király pedig kínai segítséget kért a mozgalom leveréséhez. A Peking külpolitikáját irányító Li Hung-csang, miután a tiencsini konvenciónak megfelelően tájékoztatta Tokiót, megtette a szükséges lépéseket. Erre válaszul – állampolgáraik védelmére hivatkozva – a japánok is elindították csapataikat. 1894 júniusára minden készen állt egy kínai–japán háborúhoz.

Először Tokió és Peking is megpróbálta elkerülni az általános konfliktust. Miután hétezer fős serege partra szállt, Japán igyekezett meggyőzni Kínát, hogy hozzanak létre egy, a koreai kormányzat reformjával megbízott közös bizottságot.

Peking visszautasította a javaslatot. Jó néhány vezető hivatalnok úgy érezte: Kína épp eleget tett, hogy Korea kérdésében megbékítse Japánt. Meg voltak győződve róla, hogy a két évtizede tartó önerősítésen keresztülment Csing Birodalom elég erős ahhoz, hogy „megvédje" Szöult. A háborús hangulatot csak fokozta a pekingi udvarban az 1880-as évek végén és az 1890-es évek elején megerősödő egyik frakció, amelynek hangadói szerint Kína saját reformjai is túlmentek a határon, s immár az ország kultúrájának lényege van veszélyben. Ez a frakció, más néven Csingliu Tang (vagy purista párt) úgy vélte, hogy a külföldi hatalmakkal való – a „hűbéres" országokkal kapcsolatos ügyeket érintő – kompromisszummal Kína önnön civilizációját számolja fel, a „barbárok" kedvéért feladva a helyes nézeteket és az igazságosságot. A Csingliu Tang gyakran kérte a császári özvegy Ce-hszit, hogy írja felül Li Hung-csang és más mérsékelt reformerek terveit. Ce-hszi attól tartott, hogy a reformpártiaknak sikerül meggyőzniük a fiatal Kuang-hszü császárt, hogy álljon a radikális változtatások mögé, s szorítsa ki őt a hatalomból. Épp ezért általában a konzervatívokkal értett egyet. Az ő pártjukra állt 1894 sarkalatos (háború vagy béke) kérdését illetően is.

Li Hung-csang kényszerhelyzetbe került: nem tudott közvetlen támogatást szerezni a nyugati nagyhatalmaktól, miközben a pekingi puristák háborúzni akartak, Japán pedig átvette az irányítást Szöul felett. Miután július végén Kodzsong király visszautasította Tokió kormányzati reformterveit, a japán csapatok betörtek a királyi palotába, elrabolták a királynőt és gyermekeit, s velük zsarolva visszahozták az öreg Hungszon tevongunt a hatalomba. Ő kikiáltotta Korea függetlenségét, és hadat üzent a Csing Birodalomnak. Li hajóval próbált erősítést küldeni Koreába, de a bérelt brit hajót, a *Kow-shinget** a japán flotta július 25-én elsüllyesztette. Kilencszázötven kínai katona veszett oda. A háborút nem lehetett többé elkerülni.

Az 1894–95-ös kínai–japán háború volt az első olyan fegyveres konfliktus, amelyben Peking új, nyugati típusú szárazföldi hadsereget és flottát használt. Kína és Japán háromszáz év után először csapott össze, s megkezdődött egy Kína külkapcsolatait a következő száz évre meghatározó ellenségeskedés.[10] Ám furcsamód maga a háború és az utána következő két évtized mégis elkülöníthető a későbbi időszaktól. A Csing Birodalom és Japán véres és szörnyű háborút vívott, de Peking veresége nem csökkentette a kínaiak egy részének az új típusú államot és hadsereget felépítő szigetország iránti bámulatát. Épp ellenkezőleg, a kínai áldozatokért a Tokió példáját követni képtelen Csing-dinasztiát okolták. Néhányan közülük, kissé visszás módon, azt gondolták, hogy pontosan a Kína felett aratott győzelem

* Kínai neve *Kaoseng. (A szerk.)*

igazolta a japán modellt. Aminek nem szabad megtörténnie, s ezért nem is történhet meg a konfuciánus világban – a fiatalabb testvér megveri és rossz hírbe hozza bátyját –, most megtörtént. Kína hanyatlása és dekadenciája bebizonyosodott. A régió országaiban – Koreától Burmáig – élő emberek szemszögéből a háború újrafogalmazta a hatalmi viszonyokat, s feje tetejére állította az addig meghatározó világrendet.

A konfliktus kitörésekor a japán győzelem egyáltalán nem tűnt magától értetődőnek. A kínai haderő jó helyzetben volt Koreában, a Csing-flotta kétszer annyi hajót számlált, mint a japán. Tokióban a civil és katonai vezetők is aggódtak a háború kimenetele miatt. A szigetország stratégiáját alapvetően meghatározta az a prioritás, hogy gyorsan döntő csapást mérjenek a Csing-hadseregre, így kényszerítve Pekinget a japán háborús cél elfogadására, vagyis a kínai befolyás koreai megszüntetésére. Attól féltek, hogy egy hosszú, a hazai erőforrásokat és munkaerőt lekötő háború az ellenségnek kedvezne. Az első, Korea déli részén történt szárazföldi összecsapásból Japán került ki győztesen, de az ország katonai vezetőit továbbra is aggasztotta, hogy mi lesz majd északon, ahol a kínai hadsereg jóval erősebb volt. Ám leginkább attól tartottak, hogy mi fog történni a tengeren.

1894 szeptemberében a japán haderő partra szállt Szöul kikötővárosában, Incshonnál, ott, ahol az amerikai Douglas MacArthur tábornok katonái ötvenhat évvel később követték a példájukat. S ahogy a hidegháború idején a Koreai-félszigeten harcoló honfitársaik teszik majd, a kínai csapatok az ország északi részének védelmére koncentráltak: legtöbb katonájukat a fővárostól kétszáz kilométerre található Phjongjang (Phenjan) környékére vonták össze. A kínaiak többen voltak, a kardokkal és lándzsákkal küzdő tradicionális mandzsu lovasság mellett a birodalom legjobban felszerelt és legjobb kiképzésben részesült nyugati stílusú csapatai is harcoltak soraikban. De amikor november 15-én elkezdődött a háború, a Csing-hadak szervezettség, logisztika és tűzerő tekintetében azonnal leszerepeltek. A kínai védelem koordinációja kritikán aluli volt, és – többek közt amiatt, hogy az egységek más és más fegyvereket használtak – a lőszer gyorsan fogyott. A régi stílusú Csing-hadsereg hatalmas bátorságáról elismerően nyilatkozó japán tüzérség szisztematikusan szétlőtte a hullámokban támadó mandzsu lovasságot. Miután a várost körbevették a japánok, s a kínai erők az ellenség nehéztüzérségének célkeresztjébe kerültek, a csapdába esett tisztek megadták magukat. Az ütközetben kétezer kínai és hétszáz japán veszett oda, a Meidzsi-hadsereg pedig továbbnyomult észak felé.

Másnap a Csingek egyik flottája megtámadta a kínai–koreai határfolyónál, a Jalu torkolatánál tartózkodó japán hadihajókat. Papíron megint csak a kínai haderő lett volna erősebb. A haditengerészet – és különösen a szóban forgó északi flotta – a bi-

rodalom modern kori büszkesége volt. A pekingi udvar óriási összegeket költött hajóvásárlásra és a kiszolgálásukra alkalmas kínai kikötők fejlesztésére. Az északi flotta két legnagyobb hadihajója a Németországban épített *Tingjüan* és *Csenjüan* volt. A kor legnagyobb vízi járművei közé tartoztak (7500 tonnájukkal meghaladták az amerikai rekorder csatahajó, a *Maine* méreteit). Ám japán társaikkal összehasonlítva a kínai tengerészek képzetlennek számítottak, s tisztjeik – beleértve a velük szolgáló nyugatiakat is – nem voltak annyira járatosak a haditengerészeti taktikában, mint a japán tisztek. Az összecsapás kimenetelét végül is a kiképzés és a taktika szintkülönbsége döntötte el. A helyzetet jól jellemzi, hogy a csata hevében a hajóhídon álló kínai parancsnoknak, a Tajping-lázadóból Csing-hadvezérré lett Ting Zsu-csang tengernagynak a saját hajójáról származó lövedék okozott súlyos sebesülést. Az alig néhány óráig tartó ütközet alatt négy kínai hadihajó süllyedt el, az összes többi pedig súlyosan megsérült. A visszavonuló szárazföldi hadseregével és elpusztított északi flottájával szembesülő Csing-udvar elkezdett kiutat keresni a háborúból.

Tokióban vita alakult ki a vezetők között, hogy folytassák-e a harcot, vagy egyezzenek meg Kínával. A háborúpártiak kerekedtek felül, hisz meggyőzően érveltek amellett, hogy ostobaság lenne kihagyni annak lehetőségét, hogy Japán megteremtse a nyugati – különösen az orosz – betörések ellen óvó védelmi övezetét. A japán haderő tengeren és szárazföldön is benyomult Mandzsúriába, továbbá partra szállt a Santung-félszigeten és Tajvanon. A kínai északi flotta maradéka 1895-ben adta meg magát, Ting tengernagy öngyilkos lett. A következő hónapban megkezdődtek a fegyverszünetről szóló tárgyalások. A Csingek tanácsadója John W. Foster egykori amerikai külügyminiszter volt (a Kína következő koreai háborújában kulcsszerepet játszó John Foster Dulles nagyapja). A simonoszeki szerződésben Peking elismerte Korea (japán gyámság alatti) függetlenségét, beleegyezett, hogy 133 millió dollárnyi (ez a mai értéken bő százszorosa) kárpótlást fizet, átadja Tokiónak Tajvant, a Penghu-szigeteket és a mandzsúriai Liaotung-félszigetet, még több kikötőt nyit meg a Jangce folyón, valamint engedélyezi, hogy a japánok gyárakat üzemeltessenek a Csing Birodalomban. Ha egy helybéli férfi – a tokiói kormányt kellemetlen helyzetbe hozva – nem próbál merényletet elkövetni a kínai delegáció vezetője, az idős Li Hung-csang ellen, a megállapodás a pekingi udvar szempontjából még előnytelenebb lett volna. Bár a franciák és németek támogatta orosz diplomáciai beavatkozásnak köszönhetően Japán kénytelen volt visszaadni Kínának a Liaotung-félszigetet, a háború a Csing-állam hanyatlásának keserű bizonyítéka lett.

A vereség miatt a kínai eliten súlyos válságérzet hatalmasodott el. A problémát (Kína gyengesége) illetően szinte teljes volt az egyetértés, de a gyógyírban már

nem sikerült megegyezni. Az özvegy császárné és az udvar nagy része úgy vélte, hogy Kína túl sokat adott fel konfuciánus kultúrájából, s a birodalom csak spirituális lényegének visszaszerzésén keresztül vívhat ki tekintélyt a nagyvilágban. Az országon belüli és kívüli helytelen cselekedetek kijavításához az igazsághoz és a józan észhez kell folyamodni, s akkor a bűnösök megértik majd a természetes rend mibenlétét. Kínának ragaszkodnia kell konfuciánus alapelveihez, és ez esetben minden dolog önmagát fogja kiigazítani. „Nem az a baj, hogy nincsenek jó intézményeink, hanem az, hogy mi nem vagyunk elég egyenesek" – közölte az udvarral Csu Cseng-po császári cenzor.[11]

Az ország megalázását figyelemmel kísérő sok kínai tartalmatlannak ítélte a hagyományos alapelvekre való hivatkozást. Egyre többen követelték a birodalomban a kormányzati rendszer átfogó reformját. Az elit fiatalabb tagjai úgy érezték, hogy ha a társadalom és az állam nem alakul át gyökeresen, Kína nem fogja túlélni a következő évtizedeket. Azok a fiatalemberek, akik épp akkor utaztak Pekingbe a hivatalnokvizsgára, mikor megjött a kínai vereség híre, már nem foglalkoztak a konfuciánus tudás továbbvitelével, ami miatt a fővárosba jöttek, hanem a reformokat követelő csoport élére álltak. Egyikük, a Kuangtung tartománybeli prominens tudós-mandarin család sarja, a harminchét éves Kang Ju-vej megszervezte, hogy legtöbb társa aláírja a simonoszeki szerződés ellen tiltakozó és a kínai berendezkedés alapvető megújítására felszólító petíciót. Az elit fiatal tagjainak tömeges, intellektuális lázadását a Csing-udvar nem vehette semmibe, különösen azután, hogy a reformmozgalom szövetségeket és vitaklubokat hozott létre a fővárosban és azon kívül, melyeket a következményektől tartó kormányzat nem mert feloszlatni.

Bár Kang magát a konfuciánus hagyományból táplálkozó újítónak tartotta, külföldön – mindenekelőtt Japánban – keresett példákat Kína számára, amelyeket adaptálva az ország ismét a nemzetközi rendszer tiszteletre méltó tagjává válhatna. „A világ összes államának felméréséből kiderül – írta Kang a császárnak szánt 1898-as beadványában –, hogy a reformot végrehajtó országok megerősödtek, a maradiak pedig elpusztultak..."

Bajaink abból erednek, hogy ragaszkodunk a régi intézményekhez, s fogalmunk sincsen, hogy min kellene változtatni. Az államok közötti verseny időszakában az univerzális egységesülés és a laissez-faire korának megfelelő módszerek használata olyan, mintha nyáron bundákba burkolóznánk, vagy szekérrel próbálnánk átkelni egy mély folyón. A végén csak belázasodunk vagy megfulladunk. [...] Könyörgök felségednek, hogy vegye át az orosz Nagy Péter cár által kijelölt célokat, vagy legyenek a Meidzsi-reformok a minták a mi újításainkra. A japán reformok időben és térben nincsenek messze tőlünk,

országuk vallása és szokásai pedig hasonlók a mieinkhez. A japán siker nyilvánvaló, a példa könnyen követhető.[12]

Az ifjú Kuang-hszü császár, akit eddig sikerült Ce-hszi özvegy császárnénak és az udvar hivatalnokainak kordában tartaniuk, hallgatott a reformerekre, s ők 1898 nyarán a gyakorlatba is átültethették javaslataikat. Intenzív változtatási időszak következett: Kang az uralkodó áldásával nemcsak a központi kormányzatot alakította át, hanem az új hadvezetési struktúrákat is megalapozó, nyugati stílusú oktatási rendszert épített ki, s javított az államigazgatás finanszírozási körülményein. A császár hosszas párbeszédeket folytatott Itó Hirobumival, aki a háború alatt Japán miniszterelnöke volt. Egy pillanatig úgy festett, hogy Kínában is olyan alapvető reformok következnek, mint Nagy Péter Oroszországában vagy a Meidzsi-féle Japánban. Kuang-hszü szemlátomást nem késlekedett. Egyik rendeletében így írt:

Tudósaink nem rendelkeznek megbízható, gyakorlati tudással; nincs, aki kézműveseinket oktassa; hamarosan látni fogjuk, hogy mennyire gyengék is vagyunk más országokkal összehasonlítva. Van, aki azt gondolja, hogy csapataink olyan képzettek, és olyan szintű vezetők irányítják őket, mint a külföldi hadseregeket? Van, aki azt gondolja, hogy sikeresen szembeszállhatnánk velük? Muszáj változtatni, hallgatva az idők szavára. [...] Emlékeznünk kell a nagy tudású, bölcs emberek tanítására, arra kell új és jobb épületeket emelnünk. Modern fegyverekkel és a nyugati felépítést követve kell átszerveznünk a hadseregünket; tisztjeinket a nyugati katonai tudományokat követve szükséges kiválasztanunk; a külföldi országok példáját szem előtt tartva általános és középiskolákat, főiskolákat és egyetemeket kell alapítanunk. Nem a vencsang hagyományait kell követnünk többé, hanem az ősi és modern világtörténelmet érintő tudásra kell szert tennünk, különös tekintettel korunkra, az öt nagy kontinens országainak kormányzataira és intézményeire; s elengedhetetlen megértenünk az említett országok humán és természettudományait is.*[13]

A konzervatívok azonban elfogadhatatlannak találták Kangnak egy alkotmány megszövegezésére és egy országgyűlés felállítására tett javaslatait. Ce-hszi meg volt győződve róla, hogy ha nem cselekszik, káosz uralkodik el a birodalmon, ezért 1898 szeptemberében puccsot hajtott végre, s leállította a „száznapos" reformkorszakot. Kemény intézkedéseket hozott: Kuang-hszü császár csak a Tiltott Városban lévő tó kis szigetén tartózkodhatott (nem messze attól az épülettől, ahol a „kulturális forradalom" alatt Liu Sao-csit, Kína elnökét tartották fogva), a reformokat visszavonták, s az újítók egy részét – így Kang Ju-vej öccsét is – kivégeztették. Ce-hszi és fundamentalista szövetségesei bizonyosak voltak benne, hogy 1898-ban nemcsak saját személyes hatalmukat védték meg, hanem Kínát is megóvták egy belső, a külsőnél is veszélyesebb támadástól. Úgy vélték, semmit sem érnek a reformok, ha a birodalom közben elveszíti konfuciánus lelkét.

* irodalmi esszé

Mindenkit, még magát Kang Ju-vejt is meglepte, hogy sikerült elmenekülnie az özvegy császárné haragja elől, s brit hivatalnokok segítségével eljutott Hongkongba. Első számú munkatársa, Liang Csi-csao egy japán ágyúnaszádon Tokióba utazott. A két férfi a felkelő nap országában találkozott, s létrehoztak egy, a hazájuk alapvető reformjáért küzdő szervezetet. Kang és Liang japánra átültetett nyugati könyveket vagy japán nyelvű kivonatokat kezdett kínaira fordítani. A következő évtizedben további száműzöttek és – a külön nekik létrehozott szigetországi intézményekben tanuló – kínai diákok csatlakoztak hozzájuk. A legnagyobb ilyen intézmény a Kobun Gakuin (Mérhetetlen Tudás Akadémiája) volt, ahol az 1900-as években több mint hétezer hallgató tanult a nyugati órarendnek megfelelően (például a későbbi nagy író, Lu Hszün, továbbá Csen Tu-hsziu, a Kínai Kommunista Párt egyik alapítója). Csak 1905-ben nyolcezer kínai diák tartózkodott Japánban, s akadtak néhányan, akik a legjobb helyi egyetemek padsorait koptatták. A Hószei Egyetemen egy speciális, jogot és államigazgatást oktató programot indítottak a részükre. Mások természettudományt, technológiát, mezőgazdaságot vagy – mint az utóbb Japán ellen hétéves háborút vívó Csang Kaj-sek – hadtudományokat tanultak. A kínai és japán fogalmak és kifejezések mindjobban közelítettek egymáshoz. Több ezer új alapszó – a tudománytól *(kohszüe)* és jogtól *(falu)* a köztársaságig *(kungho)* és szocializmusig *(söhujcsuji)* – került át az egyébként javarészt Kínától kölcsönzött írásjeleken nyugvó japán szövegekből a kínai nyelvbe.

Két kulcsfogalom, amelyeket az új század első évtizedében a szigetországban és máshol élő kínaiak gyakran megvitattak egymás közt, a nacionalizmus és a köztársasági rendszer volt. Legtöbbjüknek a „nemzet" nyugati fogalma szokatlannak és kényelmetlennek tűnt, ezért inkább az lett meghatározó számukra, hogy egy ősi alapelvek szerint működő és közösen elfogadott kultúra által összetartott birodalomban élnek. Még Kang Ju-vej sem tekintett úgy honfitársaira, mint egy nemzet tagjaira; az alkotmányért és a népképviseletért küzdött, de a birodalmat nem kívánta felszámolni. Ez az értelmezés azonban nem vágott egybe a japánokéval. Talán utóbbiak nem hangsúlyozták ki nemzeti egyediségüket, illetve a vérségi kötődésből és a közös örökségből származó egységet, ami segített abban, hogy Japán egy hatékony és motivált modern országgá váljon? Nem hangsúlyozták az

európaiak és új gondolkodóik a nemzetállam általános érvényű mivoltát a nemzetközi kapcsolatokban? A Csang Ping-linhez hasonló fiatalabb tudósok nyíltan a Csing-dinasztia megbuktatása és egy kínai nemzetállam létrehozása mellett tették le voksukat:

Ma ötmillió mandzsu uralkodik négyszázmillió han kínai felett, csak azért, mert a romlott hagyományok ostobává és tudatlanná teszik a hanokat. Ha ők egy napon felébrednének, a mandzsuk nyugalma, úgy, ahogy az osztrákoké Magyarországon, vagy a törököké a Keletrómai Birodalom mai területén, véget is érne. Az emberi természet része, hogy szeretjük saját fajunkat, és azt kívánjuk, hogy boldoguljon.[14]

Míg Japánban az uralkodó dinasztiát a nemzetet egybetartó erőként lehetett ábrázolni, a kínai nacionalisták számára a Csing-ház a probléma része volt. De mégis kik kerüljenek az esetleg megdöntött Csingek helyére? Az utolsó han kínai dinasztia, a Ming néhány leszármazottja még élt, de hát épp a Ming-ház volt az, mely a 17. században nem tudta megakadályozni, hogy a mandzsuk megszerezzék a hatalmat.

A demokráciáról és népképviseletről szóló vitához kapcsolódó kínai köztársaságpárti eszme külföldön, mindenekelőtt Japánban született meg, noha egyik fő képviselője, Szun Jat-szen az első száműzetése nagyobbik részét nem a szigetországban töltötte. A századforduló vitáiban szereplő elképzelések zömével hasonlóan a „demokrácia" kínai fogalma is leginkább a nyugati modellek és a korábbi kínai gondolkodók tanításainak egyvelege volt, amely leginkább az emberek jogait és a császári udvarban való képviseletét érintette. A kínai köztársaságot illető első konkrét javaslatokat japán értelmiségiek inspirálták. Utóbbiak amellett érveltek, hogy Kína vegye át azt a politikai rendszert, amelyet legszívesebben Japánban láttak volna, de amelyért nem mertek küzdeni. 1905-ben Tokióban néhány kínai forradalmárcsoport megalapította a Tungmenghujt (Szövetséges Liga). Kiáltványukban, melyet Szun egyik tanítványa, Hu Han-min írt, a köztársaság Szun Jat-szen-i értelmezése mellett álltak ki:

Aligha kérdéses, hogy az abszolutista monarchia nem felel meg korunk elvárásainak. Természetes tehát, hogy azok, akik a 20. században új kormányzati formát javasolnak, az abszolutizmus minden elemétől megszabadulnának. Kínában egyik felkelés tört ki a másik után, de mivel nem került sor a politikai rendszer reformjára, semmi jó sem sült ki belőlük. A Ming-ház megdöntötte a mongol dinasztiát, ám háromszáz év múlva a nemzet ismét hanyatlani kezdett. Bár kínai rezsim került a külföldi helyébe, az autoriter kormányzat változatlan maradt, a nép pedig újra kiábrándult. Mivel a kínai nacionalizmus és demokratikus gondolat immár kellőképp fejlett, mi képesek leszünk a mandzsu uralom megdöntésére és saját államunk megalapítására.[15]

A kis forradalmárcsoportnak abban ugyan igaza volt, hogy hazájuk politikai szempontból ismeretlen tájék felé tart, de mint kiderült, korántsem a nacionalizmus és a demokrácia felé. A Herbert Spencert és John Stuart Millt (Nakamura Keiu és Fukuzava Jukicsi* japán közvetítésével) visszhangzó Tungmenghuj-kiáltvány Kína jövője és nem századfordulós jelene szempontjából lett releváns. A kínaiak nemzetet és kormányzatot érintő, Japánban összegereblyézett elképzelései csak elhanyagolható szerepet játszottak a Csing-állam haldoklásában, különösen azért, mert a birodalom – jóllehet meggyengült – még mindig jelentős ideológiai és konkrét fegyverarzenállal rendelkezett, hogy megvédje magát.

Tokió (Peking felett aratott) 1895-ös győzelméből következett, hogy Kína elvesztette központi helyét a kelet-ázsiai nemzetközi kapcsolatok területén. Mindez azonban nem jelentette, hogy Japán a helyére lépett volna. A Meidzsi-vezetők aggodalmai jogosnak bizonyultak. Az európai hatalmak és az Egyesült Államok eltökélt volt amellett, hogy megakadályozza: a térségben egyetlen – és kivált ázsiai – nemzet legyen a domináns. Ahogy a Nyugat nem értette meg, milyen következményei lehetnek Japán figyelemre méltó felemelkedésének, a japánok sem sejtették, hogy akár az összes külföldi hatalom szövetkezhet ellenük. Tekintettel arra, hogy az európaiak már uralmuk alá hajtották a Kelet-Ázsián kívüli világ jelentős részét, a felkelő nap országának saját régiójában kellett konszolidálnia a kivívott elsőbbséget. Tokutomi Szohó, a Japánban élő kínaiakra hatást gyakorló egyik helyi liberális 1896-ban így írt:

A mi nemzetünk nem támogatja, hogy a Távol-Kelet államai az európai nagyhatalmak áldozatául essenek. Nem fogadhatjuk el, hogy Kelet-Ázsiában a felfordulás legyen az úr. Kötelességünk Japán partjain túlra sugározni a civilizáció ragyogó fényét, hogy szomszédaink is részesülhessenek a fejlődés áldásaiból. Kötelességünk addig segíteni az elmaradott országokat, mígnem képessé válnak rá, hogy magukat kormányozzák. Kötelességünk, hogy ebből a célból fenntartsuk a békét Kelet-Ázsiában. Miként egy embernek is megvan a maga hivatása, egy nemzetnek is megvan a maga küldetése.[16]

* Szorosan átírt magyaros alakban: Fukudzava J.

AHOGY A 20. SZÁZAD HALADT ELŐRE, Japán egyre több liberális és alkotmányos alapelvet számolt fel, pontosan azokat az elveket, melyek arra ösztönöztek oly sok ázsiait, hogy Tokió példáját kövessék. A szigetországot csodáló kínaiak is aggódtak Korea egyre fokozódó gyarmatosítása és Tajvan megszállása miatt. De miközben az európai hatalmak a század elején a korábbinál is nagyobb nyomást gyakoroltak Pekingre annak érdekében, hogy az irányításuk alá tartozó kínai övezetek területe növekedjék, Tokió a Csingek szemében kevésbé tűnt égető problémának. A háború és a kínai veszteségek ellenére a japán hadsereg visszavonult a birodalom területéről. Önmagáért beszélt, hogy azokat a kikötőket, ahonnan a japánok kivonultak – Lüsun (Port Arthur) és a liaotungi Talien, illetve a santungi Csingtao és Vejhajvej –, az európaiak foglalták el (az első kettőt Oroszország, a harmadikat Németország, a negyediket pedig Nagy-Britannia). Az orosz terjeszkedés különösen nyugtalanította a Csing-kormányzatot. Úgy tűnt, a következő lépés a már idegen irányítás alatt álló Harbintól és Senjangtól (Mukden) a partvidékig terjedő, vasútvonalakat és kereskedelmi telepeket magában foglaló Mandzsúria orosz bekebelezése lesz. A császári klán szempontjából nem egyszerűen egy hatalmas területről volt szó; azt a régiót kellett megvédeniük, amely őseik földjének számított.

Bár Mandzsúria csupán egy évtizede került többé-kevésbé japán befolyás alá, a szigetország vezetőit ugyanannyira feldühítette az orosz terjeszkedés, mint a pekingi udvart. Ám amíg a Csing-dinasztia (szinte egyáltalán) nem tudott szembeszállni a cári gyarmatosítással, addig Tokióban nemcsak az akarat, hanem az eszközök is rendelkezésre álltak. A kelet-ázsiai orosz befolyást ellensúlyozandó, a japán vezetők szövetségre léptek Szentpétervár európai riválisával, Londonnal, s jelentős fegyverkezésbe kezdtek. Mivel Japánt elsősorban nem maga Mandzsúria, hanem Korea biztonsága aggasztotta, azt javasolta Oroszországnak, hogy kössenek megegyezést egymás befolyási övezetének tiszteletben tartásáról. II. Miklós kormányzata elutasította a felkelő nap országának küldöttségét. A háborúra szomjazó cár a japánokat „majmoknak", hadseregüket pedig „gyerekesnek" titulálta.[17] 1904. február 8-án a japánok megkezdték a támadást. Szentpétervárott még meg sem kapták a hadüzenetet, mikor a szigetország haditengerészete Lüsunnál (Port Arthur) súlyos csapást mért az orosz távol-keleti flottára. Koreai csapatai megerősítése után a japán hadsereg megindult északnak, Mandzsúria felé. Az oroszok még az Európából érkező erősítést várták, mikor a tengeri dominanciára szert tevő és az ellenséget a szárazföld belsejébe visszakényszerítő Tokió már meg is nyerte a háborút. Lüsun elfoglalását követően, 1905 elején a japánok Senjangból is kiűzték az oroszokat, májusban pedig a csuzimai (cusimai) ütközetben elpusztították a cár harminchárom ezer kilométeres utat megtevő balti flottáját is. Az összecsapásban az oroszok

nyolc csatahajót és több mint ötezer tengerészt veszítettek; a japán veszteség 116 főt tett ki. Szentpétervár megadta magát.

Kína szempontjából az orosz–japán háború kimenetele kettős volt: Oroszország kínai terjeszkedése leállt, Japáné pedig felgyorsult. A pekingi udvar néhány tanácsadója (és jó pár forradalmi ellenfelük) úgy vélte, hogy a kisebbik rossz valósult meg. Könnyebb lesz majd idővel kiűzni a japánokat, mint az oroszokat. Mindezt árnyalta azonban a lehangoló tény, hogy a Csing-állam részvétele nélkül vívtak meg egy nagyobb háborút – némileg túlzó elnevezéssel a „nulladik világháborút" – a birodalom területén. Az amerikai New Hampshire állambeli Portsmouthban, Theodore Roosevelt kormányának moderálásával tartott békekonferenciára Kínát meg sem hívták. A portsmouthi szerződés alapján Oroszország átadta Japánnak mandzsúriai területeit és a Szahalin-szigetek déli része feletti ellenőrzést. A Csing Birodalom szuverenitása megmaradt a területei felett, de a háború kimenetele egyértelmű volt: Kína északi és északkeleti részén Japán lett a meghatározó erő. A harcias amerikai elnök, Theodore Roosevelt 1906-ban – a portsmouthi szerződés tető alá hozásáért – megkapta a Nobel-békedíjat, s ezzel egészen Henry Kissinger 1973-as kitüntetéséig ő volt a többi díjazott közül leginkább kilógó politikus.

A jövőt előrevetítette, hogy mindhárom érintett ország elégedetlen volt a szerződéssel. Japánban úgy érezték, hogy a megszerzett terület nem áll arányban a katonai győzelem mértékével; nacionalista forrongások kezdődtek Tokióban és más városokban, lemondásra kényszerítve a kormányt. Oroszországban a legfontosabb következmény az 1905-ös forradalom volt, aminek nyomán a cárnak fel kellett adnia teljhatalmát. Kínában pedig a területét láthatóan megvédeni képtelen Csing-udvarnak olyan tiltakozáshullámmal kellett szembenéznie, mely rákényszerítette a rezsimet egy alkotmány és az országgyűlés felállításának elfogadására. Az első világháború utáni Európában tapasztaltakhoz hasonlóan, a régió kormányzatai szembesülhettek vele, hogy a nacionalizmus kétélű fegyver, amelyet a forradalmi erők ellenük is fordíthatnak. A Csing-állam története során először félt attól, hogy uralmára elsősorban nem a külföldi hatalmak, hanem saját népe jelent fenyegetést.

Tajvan japán megszállása a legfontosabb tényezők között volt, ami a kínai nacionalistákat tiltakozásra ösztönözte. Kína a 17. század vége óta kezelte a szigetet szuverén területeként, de Tajvan lakói 1895-ig sem integrálódtak teljesen a Csing Birodalomba. Sok szempontból egy tipikus határrégióról volt szó, ahol a térségbeli és a központi joghatóság egymással versengett. Azok a pekingi hivatalnokok, akiket a szigetre küldtek, hamar rájöttek, hogy a béke és stabilitás a céljuk, s a legjobb, ha kiegyeznek a hatalom régi birtokosaival, s elfogadják az igazság és rend helyi

fogalmait. A 19. század végén Tajvan két és fél milliós lakosságának túlnyomó többsége szárazföldi felmenőkkel büszkélkedő kínai volt. Utóbbiak a sziget nyugati partvidékén fekvő városokban éltek, így a terület jelentős része, a hegyes keleti partvidékkel együtt, a tajvani őslakóké maradt. A japánok 1874-es első, dicstelen partraszállását követően a kínai kormányzat közút- és vasútépítéssel, iskolák alapításával, illetve a kereskedelem és a mezőgazdaság fejlesztésével próbálta a térséget szorosabb kontroll alá vonni. Mikor Tajvan 1895-ben japán fennhatóság alá került, a helyi elit ellenállása is hozzájárult a népszuverenitás elvére hivatkozva a szigetet kínai területnek megtartani kívánó Tajvani Köztársaság kikiáltásához. A kérészéletű „ország" tekinthető így a történelem első kínai, egyszersmind kelet-ázsiai köztársaságának. Ám a japán túlerő és a világ kormányainak érdektelensége miatt az új államalakulat alig néhány hónap alatt elhalt.

Tajvan tehát Japán legelső gyarmata lett. A tokiói vezetők tisztában voltak vele, hogy a nyugati hatalmak minden lépésüket árgus szemmel figyelik. Nagy kérdés volt, hogy egy nem európai ország képes-e létrehozni és sikeresen működtetni egy modern gyarmatot. Japánban – ahogy a hasonló területeket, például a Fülöp-szigeteket hozzávetőleg ugyanekkor megszerző Egyesült Államokban is – megosztotta a nemzetet a gyarmatosítás kérdése. Akadtak, akik a teljes asszimiláció mellett szálltak síkra, s azt szerették volna, hogy a tajvaniak nyelvileg, kulturálisan, majd politikailag is váljanak japánokká, míg mások szerint az áthidalhatatlan etnikai távolság miatt a szigetet Japán központi részétől külön (saját törvényeit és politikai rendszerét tekintetbe véve) kell irányítani. A kolonizáció első időszakában az utóbbi gondolkodásmód volt meghatározó. A gyarmati hivatalnokok egzotikus és kaotikus területnek vélték Tajvant, amelynek lakossága három csoportból áll: a szárazföldre visszatérni kívánó kínaiak; a Tokióhoz lojálissá tehető kínaiak; valamint – az USA és az indiánok példájához hasonlóan – az új keretek közé szorítva meggyengített állapotban tartott őslakók.

A legtöbb tajvani kínai hamarosan tevékeny részesévé vált a kialakuló gyarmati rendszernek. Voltak, akik számára a japán hatalomátvétel friss üzleti lehetőségeket vagy a mezőgazdaság körülményeinek javulását jelentette. De az új oktatási, népegészségügyi és egyéb programok szinte minden érintett lakos életszínvonalán nagymértékben emeltek, így a tajvaniak zöme örömmel fogadta az első világháború utáni Tokió liberális politikai vezetése által kezdeményezett integrációs és aszszimilációs politikát. A tajvani elit egyre nagyobb része japán egyetemeken tanult, japán ruhát viselt és a japán törvényeket hívta segítségül, hogy megvédje üzleti érdekeit (még a kínai szárazföldön is, ahol hasznát vehették a felkelő nap országának állampolgáraira vonatkozó területenkívüliségnek). Az 1920-as évektől a gyorsan

bővülő elit mindinkább kétnyelvű lett; a sajátos – kínaiul vagy japánul írt – tajvani irodalom is segítette az önálló identitás kialakulását. A sziget számos üzleti lehetősége, illetve társadalmi és politikai stabilitása a szárazföldi Kínában is vonzóvá vált. 1936-ban, egy évvel a következő kínai–japán háború kitörése előtt több mint hatvanezer han érkezett Tajvanra dolgozni vagy letelepedni.[18]

Kína és Japán 1937-ben újra háborúzni kezdett, s ez nagyszámú tajvaninak okozott identitásproblémát. Az 1920–30-as években egy mind magabiztosabb kínai vezetés alakult ki a szigeten. A csoport azonban megosztott volt: akadtak, akik a Japán Birodalom keretein belül szerettek volna nagyobb autonómiát kivívni Tajvannak, s akadtak, akik a szárazföldi Kínával való újraegyesülésben reménykedtek. Bő kétszázezer tajvani jelentkezett önkéntesként a japán fegyveres erőkbe, miközben számos honfitársukat felbőszítette a háború alatti erőszakos asszimilációs politika, ami többek közt a sintó vallás meghonosítását és a japán nevek felvételét célozta.[19] A tajvani gyarmati projekt – Hongkonghoz hasonlóan – lehetővé tette az emberek számára, hogy új azonosságtudatot építsenek fel, de közben folyamatosan megvolt a kockázata annak, hogy a történelem erőinek változásával ez az identitás darabokra hullik. A tajvaniak nem felejtették el kínai gyökereiket, s egyszerre váltak Tokió fölemelkedésének kedvezményezettjeivé és áldozataivá.

A JAPÁNHOZ FŰZŐDŐ KAPCSOLAT kulcsfontosságú volt mind a Csing Birodalom utolsó (reformer) korszakában, mind a császárkor 1912-es bukása utáni ingatag periódusban. A japán felemelkedésből fakadóan Tokióra a kínai vezetők, politikai meggyőződéstől függetlenül, modellként és lehetséges támogatóként tekintettek. A Kang Ju-vej köréhez tartozó alkotmánypártiak azt szerették volna, hogy a Meidzsi-kor közéleti inspirációként szolgáljon Kína számára. Szun Jat-szen forradalmi csoportja bálványozta a szigetország katonai és gazdasági erejét, s japán támogatást kívántak szerezni saját céljaik eléréséhez. Az utóbbi és a hozzá hasonló kínai csoportok központja jobbára Tokióban volt, így egyszerre profitálhattak a helyszín adta szabadságból és a japán nagyvonalúságból. Mindeközben az 1901-es pekingi közigazgatási reform szintén a tokiói példákat követte. 1910 körül a Csing-udvar hívei és ellenfelei egyaránt az egy generációval korábbi Meidzsi-korszak jelmondatait vágták egymás fejéhez. „Államreform és a császár tisztelete!" – kiáltották az előbbiek. „Csak a külföldi [tudás] mentheti meg Kínát" – válaszolták az utóbbiak.

1910-ben a Nyugat egyre nagyobb kelet-ázsiai befolyásától tartó Japán úgy döntött, hogy teljesen annektálja, saját tartományává teszi Koreát. Az erősödő koreai nacionalizmus közepette e döntés – a két nép közötti kapcsolatok szempontjából

– nem is jöhetett volna rosszabbkor. Még azok a koreaiak sem voltak hajlandók együttműködni az új hatóságokkal, akik egyébként csodálták a japánokat. Kezdetben legalábbis ez volt a helyzet. Majd Tokió tekintete Pekingre szegeződött, hisz a Koreát a külföldiek célpontjává tevő káosz és szétesés immár Kínát fenyegette. Japán nem kívánt a vesztesek oldalán lenni, ezért brit szövetségesként lépett be az első világháborúba, hogy megpróbálja megszerezni a németek kínai érdekeltségeit. 1914 novemberében a német haderő kapitulált a japán flotta előtt, Tokió pedig stratégiai szempontból fontos pozíciókat szerzett a Santung-félszigeten. Az ország vezetői azonban így is attól féltek, hogy a háború végén – 1895-höz és 1905-höz hasonlóan – nem veszik majd figyelembe az érdekeiket, így még 1915 januárjában a Kínát saját, speciális befolyási övezetükként kezelő hivatalos követelésekkel álltak elő.

Japán „huszonegy követelése" a diplomáciai hatáskör túllépésének klasszikus példája. A tokiói kormány egyik pontot a másik után fogalmazta meg, hogy a maga területén minden minisztere elégedett legyen, a végeredmény pedig egy olyan dokumentum lett, melyet ha Kína elfogad, akkor gyakorlatilag a felkelő nap országának protektorátusává válik. (Tokió megkapja Santung tartomány egészét, megerősítheti mandzsúriai jelenlétét, s a már japán irányítású Tajvannal szemben található partvidéki Fucsien tartományban is elsődleges pozícióra tesz szert. A kínai hadsereg és rendőrség egyes részei szintén japán irányítás alá kerülnek. Peking ugyanakkor ígéretet tett volna rá, hogy egyetlen másik nagyhatalom sem kap további koncessziókat a partvidékén, s a szigetország vasútvonalakat építhet déli tartományaiban.) A többi szövetséges hatalom, így Japán régi barátja, Nagy-Britannia is tiltakozott a szöveg tartalma, illetve az ellen, hogy Tokió titokban szerette volna tartani a tárgyalásokat. Végül a japánok megalázva vonultak vissza; alig szereztek többet annál, mint ami eleve az övék volt, s új szerzeményeiket is csak annak köszönhették, hogy háborúval fenyegették meg a gyenge pekingi kormányzatot.

A „huszonegy követelés" a kínai–japán kapcsolatok vízválasztójává vált. Sok kínai számára a hazája függetlenségére fenyegetést jelentő agresszív Japán szimbóluma lett. Azé a Japáné, amely Kínát is kezdte úgy kezelni, mint az annektálás előtti Koreát. A diákok az egész országban tiltakoztak a tokiói nyomás ellen, a japán termékeket bojkottálták. Jüan Si-kaj kormánya és az ellenzék egyaránt meggyengült. Jüan azért, mert próbált együttműködni a japánokkal, az ellenzék pedig azért, mert súlyosan megosztotta őket a kérdés. Szun Jat-szen – ez volt talán az egyik legkevésbé népszerű tette – igyekezett túllépni Jüan pekingi rezsimjén, s felajánlotta, hogy ha visszakapja az elnöki széket, Tokió vétójogot szerez Kína diplomáciai megegyezéseit illetően. A fiatal kínaiak teljesen kiábrándultak a Japánnak túlságosan is behódoló hazai elit egész spektrumából.

Annak, hogy Japán képe Nyugaton és Kínában is megváltozott, egyik eredménye az lett, hogy Peking 1917 augusztusától, miután az Egyesült Államok feladta semlegességét, szövetséges félként vehetett részt az első világháborúban. Rengeteg kínai munkást verbuváltak, hogy az európai frontokon dolgozzanak az antanthatalmaknak. Messze ez volt a legnagyobb kínai munkáscsapat, melyet egy másik kontinensre szállítottak. Nekik köszönhetően még a hatalmas ország legtávolibb részébe is eljutottak információk Európáról. Sokan közülük új elképzelésekkel és új tudással felvértezve tértek vissza hazájukba. Ám hiába csatlakozott Peking a győztes oldalhoz, diplomáciai jutalma elhanyagolható volt. Az 1919-es versailles-i szerződés 156. cikkelye alapján Japán kapta meg a Kínán belüli német területeket. A döntés után demonstrációk kezdődtek, s elindult az új nemzettudatot megteremteni kívánó és a két világháború közötti kínai gondolkodást átalakító Május 4-e mozgalom.

PEKING MANDZSU URALKODÓI évszázadokon keresztül arra törekedtek, hogy a birodalom északkeleti részét lezárják a han kínai migránsok elől. Mandzsúria gyönyörű vidék: bár kemény a tél, a tavak, erdők és kimeríthetetlen természeti erőforrások régóta vonzották a kalandvágyó embereket, s a határvidék egy jobb élet reményével kecsegtetett. Miközben a 19. században a Csing-államot külső és belső ellenségei ostromolták, nagyszámú han költözött Mandzsúriába, s lett a termékeny földek lakója. De nem csupán kínaiak sóvárogtak az északkeleti tartományok után. Oroszország, majd Japán is megjelent a színen, arra hivatkozva, hogy a terület afféle senki földje, s ezért szabadon gyarmatosítható. Az 1850-es években Szentpétervár megszerezte Pekingtől Mandzsúria keleti partvidékét, a későbbi Tengermelléki határterületet, ahol a mai Vlagyivosztok (a „Kelet ura") kikötőváros található. 1905 után Mandzsúria déli része japán fennhatóság alá került, ám az északi rész továbbra is orosz kézen maradt. A két nagyhatalom több titkos megegyezést aláírt, s demarkációs vonalakat húzott Mandzsúriában és Mongóliában egyaránt. Az utóbbi Csing-terület volt, amelynek északi fele 1912-ben kikiáltotta (orosz gyámság alatti) függetlenségét. Mindeközben a régió délkeleti részei egyre inkább japán befolyás alá kerültek. Úgy tűnt, hogy Kína szempontjából a mandzsúriai és a szomszédos területek elvesztek.

Az 1911–12-es polgári forradalom után Mandzsúria sorsa a kínai nacionalisták és a térségből származó vezetők központi politikai kérdése lett. Az, hogy Peking fokozatosan kiszorult innen, jó néhány kínai számára kellemetlenebb volt, mint az ország más részeinek külföldi megszállása. A partvidék európai koncessziói a legtöbben visszafordítható, következésképp ideiglenes jelenségeknek tartották.

Ám az északkeleti tartományok megszállása, tekintettel arra, hogy a hódítók Kína szomszédai voltak, könnyen véglegessé válhatott. Mandzsúriát örökre el akarták ragadni Pekingtől. „Kínai Mandzsúriát!" – harsogott országszerte a nacionalisták jelszava. Néhány író azt állította: úgy lehet eldönteni valakiről, hogy kínai vagy sem, ha megkérdezzük tőle, hajlandó-e az életét kockáztatni az északkeleti régió visszaszerzéséért és a birodalom területi egységének helyreállításáért.

Mikor a bolsevikok 1917-ben megdöntötték a cári rezsimet, majd megkezdték a szocialista állam felépítését, egyoldalúan kijelentették, hogy minden orosz katonát visszavonnak a kínai területekről, s felbontják az egyenlőtlen szerződéseket. Ígéreteiket többnyire be is tartották, aminek óriási hatása volt: rengeteg fiatal kínai kezdett el szimpatizálni a szovjethatalommal, a kommunizmussal. Mandzsúriában viszont 1917 után a helyzet csak rosszabbodott. Japán és a nyugati hatalmak megtámadták Szovjet-Oroszországot, s ennek következtében a japán befolyás még erősebb lett a térségben, Kínát is beleértve. Az 1920-as években Tokió – az országos ambíciójú helyi kínai vezetővel, Csang Co-linnel kötött kelletlen szövetségben – Mandzsúria egészét uralma alá hajtotta.

Japán először gazdasági szempontból vette át az irányítást a három északkeleti tartományban. Azért, hogy kiaknázza a régió hatalmas mezőgazdasági lehetőségeit, a kínai parasztokat földjeikről elüldözve egy exportorientált, feldolgozott és feldolgozatlan agrártermékeket előállító szektort hozott létre. A japán vállalatok emellett kis, de egyre befolyásosabb, textíliákkal és háztartási gépekkel foglalkozó iparágakat hívtak életre. 1928-ra a kínai export 32 százaléka Mandzsúriából érkezett,[20] s az egész térség gazdasága, bel- és külpolitikai szempontból egyaránt, mindjobban összekapcsolódott Japánéval. Ugyanezen évben Tokió elkezdte azt a folyamatot, mellyel az északkeleti tartományokat formálisan is teljesen le kívánta választani Kínáról. A japánok úgy vélték, hogy Csang Co-lin a tervük útjában áll, ezért a hadsereg helyi tisztjei bombát helyeztek el japán gyártmányú vasúti kocsija alatt, amely darabokra tépte a szigetország hajdani szövetségesét. A történtekből világossá vált: a japánok bármeddig hajlandók elmenni, hogy magukhoz láncolják Mandzsúriát. Amellett, hogy Tokió egyre inkább kezdte elveszíteni az irányítást külföldön állomásozó csapatai felett, a japán kormány tartott a kínai nacionalizmus megerősödésétől és Csang Kaj-sek életerős új rezsimjétől is. Hasonlóképp aggodalom övezte a nagy gazdasági világválság Japán fejlődésére gyakorolt hatását. A válasz része volt, hogy Tokió mindenre hajlandó azért, hogy kizárólagos befolyási övezeteként őrizze meg Mandzsúriát, még akkor is, ha további háborúkat kell vívnia érte.

KÍNAI SZEMSZÖGBŐL Japán egyetlen generáció alatt az új állam és társadalom létrehozását segítő példaképből a Kína létét veszélyeztető első számú fenyegetéssé vált. Az 1920–30-as években még mindkét oldalon akadtak olyanok, akik egy súrlódásmentesebb, együttműködőbb kapcsolatot tartottak volna szerencsésnek. Szun Jat-szen 1924-ben elmondott egyik legutolsó beszédében azt állította, hogy a két országot továbbra is összeköti a vérrokonság és a közös érdek:

Milyen problémát szeretne megoldani a pánázsiai eszme? A problémánk az, hogyan számoljuk fel az ázsiai népek szenvedését, és hogyan álljunk ellen az erős európai országok agressziójának. Egyszóval a pánázsiai eszme az elnyomott ázsiai népeket képviseli. [...] Elégtételt kívánunk venni az erőszak civilizációja ellen lázadók eltiprásáért, egy, a békét, egyenlőséget és minden faj felszabadulását elhozó fejlődést keresve. Japán jól megismerte a nyugati erőszak-civilizációt, de megtartotta a keleti igazságos világ jellemzőit. A kérdés, hogy a nyugati erőszak-civilizáció sólyma lesz-e belőle, vagy a Kelet védőbástyája. A japán népnek ezt kell eldöntenie.[21]

Ám miközben a császári Japán Birodalom egyre inkább megerősítette pozícióját, éspedig a Kínai Köztársaság kárára, az együttműködésre buzdító hangok elhalkultak, míg forrásaiknak a honfitársak megvetésével kellett szembenézniük. A két világháború között kialakult nacionalizmus egyik alaptézise lett, hogy Tokió Peking halálos ellensége, s ez az elképzelés még a mai Kínában is meghatározó. Nem teljesült be a 19. századi álom, az új Kelet-Ázsiát nem Kína és Japán partnersége határozta meg, a régióra a 20. században egy konfliktusokkal teli rémálom telepedett, s az 1930-as évekre már úgy tűnt, hogy a rémálomból nem lesz ébredés.

Ennek több fontos oka is volt. A két ország a 19. század végén kezdett megszabadulni saját hagyományos rendszerétől, s hamarosan rájöttek, hogy egyre kevésbé hasonlítanak egymásra. A japán konfucianizmus Kínából eredt ugyan, de a kétszázötven évig tartó Tokugava-korszakban önállóan fejlődött, így a nyomás fokozódásával már ez sem volt összetartó erő. 1890 után a kínai társadalom állapota sok japán számára egyfajta figyelmeztetés lett: egy csődöt mondott állam, amolyan törvények nélküli, betegségeknek és terrorizmusnak táptalajt adó kormányozhatatlan térség. Az, hogy (legalábbis nyugati szemmel) a japánok és a kínaiak faji szempontból közeli rokonoknak tűntek, csak tovább rontott a helyzeten: a szigetországnak minden nézőpontból Kína ellentétévé kellett válnia, így az 1920-as években a szomszédos társadalomra már úgy tekintettek, mint holmi ellen-Japánra. Koszos volt, míg Japán tiszta és higiénikus. Elmaradott volt, míg Japán progresszív. Gyenge volt, míg Japán erős. Önfejű volt, míg a felkelő nap országa céltudatos.

A japán és a kínai nacionalizmus egyaránt a nyugati elképzelések átvételével fogalmazta meg alapvető célkitűzéseit, de a kettő mégis számottevően eltért egymástól. Tokió ideológiája a Németországban, Olaszországban és Kelet-Európa egyes részein kialakult etnikai nacionalizmushoz hasonlított. Minden japán egyetlen etnikai csoportot képezett, az állam pedig egy vallást (sintoizmus), egy oktatási rendszert és egy hadsereget működtetett, ami azt az üzenetet közvetítette, hogy a japánok – vérségi és földrajzi (németül *Blut und Boden*) kapcsolatban állva – egy nemzetállamot alkotnak. Ez a fajta „népi" nacionalizmus Kínában nehezen lett volna kivitelezhető. A hatalmas ország társadalmáról sok mindent el lehetett mondani, de semmiképp nem egy közös vérségi örökség által összekötött embercsoportról volt szó. A Középső Királyság kultúra és birodalom volt, az pedig, hogy a kínaiak teljes mértékben egy, a lakhelyük és kinézetük által meghatározott közösség tagjaiként tekintsenek magukra, igen lassú – máig tartó – folyamat eredménye. Mindennek ellenére a 20. századi államközpontú kínai nacionalizmus épp elég kihívást jelentett a nagyhatalmaknak (főleg a szomszéd országba való betöréseit az életképes kormányzat hiányára alapozó Japánnak).

Tokió Pekinggel fennálló kapcsolatát alapvetően meghatározta a félelem a külföldi uralomtól. Japán erejének a 20. század első felében bekövetkező növekedésével párhuzamosan a helyi elit egy részében kialakult az a meggyőződés, hogy országuk túlélése egy – a vezető nyugati államokéhoz hasonló – saját birodalom kiépítésétől és az elszigetelődés megakadályozásától függ. Az 1930-as években militarizmusba forduló japán gondolkodás szerint Kína a hódítás tárgya volt. Akadtak azonban olyan japánok is, akik őszintén hitték, hogy egy kelet-ázsiai kooperáció védelmet jelenthet a Nyugat ellen, s hazájuk segíthet a vele szorosan együttműködő Pekingnek megóvni önmagát és felépíteni egy új államot. Abban mindkét csoport egyetértett, hogy Japán nem hagyhatja magára a szomszédos országot. Tokiónak – hódítással vagy példamutatással – meg kellett akadályoznia, hogy egy nyugati uralom alá hajtott Kína ellene forduljon.

Ami a másik oldalt illeti, a kínai elit egyes tagjai között a 20. század elejére meghatározó lett az érzés, hogy szülőföldjük meggyengült; ez pedig a Japánnal fennálló kapcsolatokra is hatást gyakorolt. A szigetország egyre kevésbé volt már az a mintaállam, amelyhez Peking segítségért fordulhatott, a kínaiak sokkal inkább gondjaik egyik fő okaként tekintettek keleti szomszédjukra. Kína azért lett gyenge, mert Japán megerősödött. Tokió nem csupán kihasználta vetélytársa sanyarú állapotát, de tett is annak fennmaradásáért. Voltak ugyanakkor olyan, a hagyományos közhelyekbe kapaszkodó kínaiak, akik szerint Japán csak hazájuk elpusztításával válhat Kelet-Ázsia első számú hatalmává. Tokió természetellenesnek tartott pró-

bálkozása, hogy a Mennyei Birodalom helyébe lépve hozza létre saját birodalmát, lényegében Peking legfőbb problémájává vált. Mindegy, hogy máshol mi a helyzet, ebben a térségben kizárólag egy nagyhatalom számára van hely. Akadtak kínaiak, akik még riválisuk látványos második világháborús összeomlása után is így gondolkodtak Japánról.

IV. FEJEZET

A KÖZTÁRSASÁG ALATT

A 20. SZÁZAD ELEJÉN Kína egy sor olyan politikai megrázkódtatáson ment keresztül, amely meghatározta későbbi külkapcsolatait. 1900-ban közemberek egy számottevő csoportja kezdett tiltakozni a külföldi jelenlét ellen. A mozgalom Nyugaton bokszerlázadás (holott a bokszerforradalom pontosabb lenne) néven lett ismert. 1911-ben a különböző régiók elitjei országszerte felkeltek a Csing-udvar ellen, s a hadsereg egy részének zendülése arra kényszerítette az utolsó császár, a négyéves Pu Ji édesanyját, hogy fia nevében mondjon le a trónról.. A császári rendelettel Kína köztársasággá vált, noha csak kevesen tudták, hogy ez mit is takar valójában (a köztársaságra a *minkuo* kifejezést használták, amely a népet és országot jelentő írásjegyekből létrehozott szóösszetétel). Választásokról és képviseleti kormányzásról volt szó? Vagy a legalkalmasabb szakértők uralmáról? Készen állt rá Kína, hogy respublika legyen, vagy arra kellett számítani, hogy visszatérnek a régi reflexek? Azt jelentette a köztársaság, hogy innentől kezdve mindenki a maga ura, a központi hatalomnak vége, a konfucianizmus érvényét veszti, s a Csing-állam darabokra hullik? Vagy az új hatóságok képesek lesznek életre hívni egy, a kínai mivoltát megőrző, de a világ többi részével összekapcsolódó modern országot?

1900 és az 1920-as évek vége között Kínában több különböző rezsim is létrejött, idegen beavatkozások történtek, s tartományi erőközpontok alakultak ki. A Csing Birodalmat gyenge – a Pekingen és az észak-kínai területeken kívüli régiókban a befolyásukat lassan elvesztő – központi kormányzatok sora váltotta fel. A nagyhatalmak, főleg Japán, sokkal erősebbek lettek az országon belül, mint a Csing-dinasztia alatt valaha is voltak (bár a politikai káosz miatt Kína jóval kevésbé vonzotta a külföldi befektetéseket, mint az várható lett volna). A helyi – például nemzeti kisebbségeket képviselő – hatalmasságok politikai kulcsszereplőkké váltak, s gyakran tényleges irányításuk alatt tartották térségük politikáját és keresked

kedelmét egyaránt. Óriási változások történtek az emberek mindennapi életében, valamint a kínaiak világ- és önképében.

Ha meg szeretnénk érteni e viharos idők külkapcsolatait, két körülményt kell szem előtt tartanunk. Minden – belső és külső – változás ellenére a korszak Kínája elegendő kohéziós erővel rendelkezett ahhoz, hogy egy külpolitikai mandátumú, központi kormánynak tűnő intézményrendszert működtessen. Ez azért volt fontos, mert a többi állam sokkal könnyebben bekebelezte volna a peremtartományokat, ha nincs egy, az egész ország képviseletét magáénak valló kormányzat. A figyelemre méltó tény, hogy Kína mai határai szinte teljesen megegyeznek a kései Csing Birodalom határaival, tanúsítja, hogy még a köztársaság leggyengébb időszakában is fontos volt az egységes ország gondolata. Elengedhetetlen azonban azt is megérteni, hogy egyetlen nagyhatalom sem kívánta Kína teljes feldarabolását. Még a Mandzsúria feletti totális kontroll felé közelítő Japán sem szeretett volna azzal szembesülni, hogy a nagy faltól délre eső kínai területeket külföldi megszállási övezetekre osztják, hisz Tokió joggal tartott tőle, hogy egy ilyen felosztás a Nyugatnak kedvezne. A nyugati hatalmak – beleértve az oroszokat (szovjeteket) is – szívesen együtt dolgoztak a helyi kiskirályokkal, frakciókkal vagy politikai pártokkal. Mindig azt a politikai gócpontot választották, ahonnan a legkedvezőbb ajánlatot kapták, de úgy vélték, hogy érdekeiknek jobban megfelel egy gyenge központi kormányzat, mint annak teljes hiánya. A nyugati üzletemberek szerint egy kis kínai zűrzavar jót tett az üzletnek, ám a teljes szétesésből fakadó belső és külső küzdelmek csak hátráltatták volna a Kínával folytatott kereskedelmet.

A másik fontos körülmény az, hogy a 20. század elején a társadalom minden szektorában nőttek a helyi képességek. A Nyugattal való találkozást követően két generáción át levert és dermedt Kína magához tért: a nemzeti célokhoz alakították a külföldi konstrukciókat, használni kezdték (saját módszerekkel vegyítve) a külföldi technológiákat, tanultak az idegen példákból, s új autoritásformákat és önértelmezéseket hoztak létre. 1937-re Kína gazdaságának egy része nyugati stílusú és a világ többi része felé nyitott szektorrá vált. Technológiai, menedzsment- és tulajdoni szempontból az ipar, bányászat, közlekedés, kommunikáció, pénzügy és bankvilág egyre nemzetközibb lett. Noha az említett szektor csak kis része (egyes becslések szerint 10 százaléka) volt a mezőgazdasági alapú kínai gazdaságnak, de egyre láthatóbbá vált. A fegyver-, hajó- és egyéb gyárak, továbbá a vasútvonalak mind azt jelezték, hogy valami más van születőben. Az új termékek, szokások és módszerek pedig az egész országban elterjedtek, így azokban a régiókban is, amelyek messze estek a kínai modernitás szülőhelyeitől.[1]

A 20. század elején már szinte minden kínai tisztában volt vele, hogy a világ változóban van, de természetesen rendkívül eltérő perspektívákból szemlélték e változást. Akadtak olyanok – számos hivatalnok és értelmiségi –, akik összeomlásként élték meg a folyamatot. A hajdan rendezett és helyes, a Csing Birodalom és Kína hagyományainak központja köré épült világ a feje tetejére állt. Mások számára az új világ friss lehetőségeket jelentett, új életmódot, korábban sose tapasztalt lehetőséget az utazásra vagy épp az olvasásra. A legtöbb írástudatlan és (a szokások szerint vagy szerződéssel) röghöz kötött kínai személyes pozíciója ugyan nem változott, ám falujának erőviszonyai, az átutazó személyek vagy támogatást kérő hadseregek hovatartozása annál inkább. Átalakuló világ volt ez, a változások pedig – akaratukkal megegyezően vagy annak ellenére – jó néhány ember közé falat emeltek.

1898 OKTÓBERÉBEN egy parasztok kezdeményezte kisebb népmozgalommal megkezdődött Kína és a Nyugat konfliktusának egy új, erőszakos időszaka. A Kelet-Santungban régóta a mindennapi élet részét képező harcművészet és titkos társaságok ihlették meg a csoportot, mely a Jihocsüan (Igazság és Béke Ökle) nevet választotta magának. A külföldiek egyszerűen bokszereknek nevezték őket. A csoport régóta küzdött egy helyi templomért, amelyet a közösség keresztényei és nem keresztényei is magukénak vallottak. A bokszerek úgy vélték, hogy a régió minden baját – nyugati behatolás, keresztény térítés, árvizek és szárazságok – az okozza, hogy a kínaiak ellenállás nélkül megadják magukat a külföldieknek és kiváltképp az idegen vallás képviselőinek. Egy, a külföldiek igazságtalanságaitól megtisztított Kína létrehozásáról álmodtak, s neki is kezdtek, hogy vérrel és tűzzel tisztítsák meg térségüket és országukat a megaláztatástól.

A bokszerek kínai és külföldi szemmel egyaránt furcsa látványt nyújtottak. Vörös turbánt és bőrcsizmát viseltek, hittek a mágia, a varázsigék, kiáltások és dalok erejében, így még az egyébként titkos társaságok tagjaival – szecsuani őrült szerzetesek, kuangtungi Jézus-nővérek, fucsieni Ming-örökösök, mantrák ismétlésével és ópiumszívással földi nirvánát megteremteni kívánó Sanhszi tartománybeli buddhisták – teli nyugtalan társadalomból is kitűntek. A Csing-udvarnak épp elég feladat volt kordában tartania a bajkeverőket és a dinasztia hatalmát megkérdőjelező csoportokat. A bokszerekkel nem ez volt a helyzet. Úgy tűnt, hogy különös és időnként brutális viselkedésük ellenére Kína valós problémái foglalkoztatták őket, s lehetőséget adtak a szegényebb fiatal kínaiaknak, hogy megmutassák, mennyire bátrak és hazaszeretők. Santung tartományban egyre nagyobb volt a német jelenlét, így a misszionáriusok támogatása és a helyiekkel szembeni brutalitás is nőtt.

Következésképp Ce-hszi és az udvar konzervatív frakciója nem számolta fel a bokszermozgalmat, legalábbis addig nem, amíg lojálisak maradtak a Csing-állammal.

A bokszerek – külföldiek, elnyugatosodott kínaiak és különösen helyi keresztények elleni – támadásai kettétörték a társadalmat, s egy Peking nemzetközi jó hírét végleg megsemmisítő háborút indítottak el. Kína sok részén (főleg északon) a bokszerekről szóló hírek táplálni kezdték a külkapcsolatokat ápoló és az ilyen kapcsolatokat ellenző kínaiak közti konfliktust. Mindez erőszakos összecsapásokat eredményezett. A nyugati beszámolók a misszionáriusok és helyi keresztények legyilkolását emelik ki, holott a bokszerlázadás három éve alatt meghalt százhúszezer áldozat negyede volt keresztény, s csupán kétszázötven külföldi. A nem keresztény többi kínai áldozatot a külföldi csapatok vagy a hozzájuk csatlakozó kínaiak ölték meg. Az álláspontot ezúttal is meghatározza az üléspont. Mikor 2000-ben a Vatikán boldoggá avatott 116 katolikust, akit a bokszerek mészároltak le, a kínai külügyminisztérium ugyanezeket a személyeket „erőszakoskodó és fosztogató gonosztevőknek, a nyugati imperialisták ügynökeinek" nevezte.[2] Vannak, akik szenteknek tartják a Csing Birodalomban legyilkolt keresztényeket; mások szerint a dolgok természetes haladása ellen vétő bűnösök voltak – ez ma is így van, és már akkor is így volt.[3]

A bokszerek első csoportjai 1900 tavaszán érték el Pekinget. A Csing-állam, a két évvel korábbi reformhoz hasonlóan, kezdett megosztott lenni a kérdésben. Néhány régióban a helyi hivatalnokok és katonai parancsnokok hajtóvadászatot rendeztek a bokszerbandák ellen, vagy legalábbis megpróbálták fenntartani a békét a keresztények és a keresztényellenesek között, s segítettek a külföldieknek, hogy elhagyják az érintett területeket. Máshol azonban a keresztényellenességet elfogadó vagy a népszerű mozgalommal szemben fellépni nem kívánó parancsnokok és tisztviselők maguk is csatlakoztak a bokszerekhez. Június elejére a Pekingben állomásozó császári katonák és milicisták is kezdtek részt venni a templomok, külföldi iskolák és kórházak, továbbá a külföldiek lakóhelyei ellen indított támadásokban. Ce-hszi egyre inkább szimpatizált a bokszerekkel, bár nyilvánosan csak azután állt ki mellettük, hogy az idegen hadihajók kínai erődöket támadtak meg, hogy partra szálljanak Tiencsinben, amelynek külföldi közössége szintén a bokszerek támadása alatt állt. Június 21-én Ce-hszi rendeletet adott ki a hatalmától teljesen megfosztott Kuang-hszü császár nevében: „Őseink a segítségünkre siettek, az istenek meghallgatták kérésünket, s még sohasem láttuk a lojalitás és hazaszeretet ennyire egyetemes megnyilvánulását. Könnyező szemmel jelentettük be a háborút ősi szentélyeinkben."[4]

Kína háborúba lépett, a pekingi udvar pedig elrendelte, hogy hadereje a milíciák és egyéb fegyveres csoportok (így a bokszerek) bevonásával közösen védje

meg a birodalmat. Számos parancsnok és regionális vezető megtagadta a rendelet végrehajtását. Délen a legtöbben megígérték, hogy ha az idegen erők nem támadnak, megvédik az ott lakó külföldieket. A bokszerektől viszolygó régi, tapasztalt Csing-tanácsadók a nyilvánosság kerülését választották. A hadsereg északon állomásozó központi része azonban követte a parancsot, s július végére támadás alá vette a Peking belvárosában található, a diplomáciai közösség tagjai és más külföldiek benépesítette követségi negyedet. Június 13-án, sok halálos áldozatot szedve, leégett a Szeplőtelen fogantatás katedrálisa, míg az Északi katedrálisban több mint háromezren tartottak ki a bő nyolc héten át zajló, elszórt támadások ellen. A német nagykövet, az arrogáns és vakmerő porosz katonatiszt, Clemens von Ketteler báró a Cungli Jamenbe indult, ahol hivatalosan kívánt tiltakozni a történtek ellen, mikor a hordkocsijában lelőtték, és meghalt.

1900 augusztusának elején már valódi fegyveres harc robbant ki Pekingben. A követségi negyed környéke, így a Hanlin Akadémia nagy császári könyvtára, porig égett. Tizennyolcezer külföldi katona indult Tiencsinből a fővárosba, s harcolt előrenyomulva a császári csapatokkal és a bokszerekkel. Városokat és falvakat gyújtottak fel, több tízezer civil vesztette életét. Az újonnan érkezett csapatokból sokan úgy vélték, hogy bármelyik kínai, a nők és a gyermekek is, álruhás bokszerek lehetnek, s a misszionáriusok és családtagjaik brutális lemészárlásáról szóló pletykák csak tovább tüzelték a vérfürdők elkövetőit. A külföldi vezetők szempontjából Kína volt az első „csődöt mondó állam", az 1900-as intervenciót pedig az első „hajlandók koalíciója" *(coalition of the willing)*, vagyis a legfontosabb nyugati országok és Japán szövetsége hajtotta végre a kínai „barbárság" és a „civilizált" kormányzati és általános viselkedési normákat fenntartani nem kívánó Csing-udvar ellen.

A bosszúra éhes koalíciós csapatok augusztus 14-én érték el Pekinget. Ce-hszi és az udvar Hszianba menekült, így a helyi köznép élhette át az invázió dühét. Orosz és francia katonák mészároltak kínai civileket. Egy Pekinghez közeli városban ötszáz fiatal lány és nő követett el öngyilkosságot vagy azért, mert az idegen katonák megerőszakolták őket, vagy az erőszaktól való félelmükben. „Vannak dolgok, amelyeket nem írhatok le; ezek nem jelennének meg Angliában, mert jól mutatják, hogy a mi nyugati civilizációnk csupán a kegyetlenségünk máza" – jegyezte meg George Lynch brit újságíró, a megszállás egyik szemtanúja. A kínai fővárost, beleértve a császári palotákat, teljesen kifosztották. A külföldi csapatok irányítóinak parancsai, illetve a katonák viselkedése miatt botrány tört ki több részt vevő államban is. Az egyik nagyobb japán újság panaszos hangvételű cikke szerint a szigetország katonasága „olyan hadsereg kíván lenni, mely a civilizációs párbeszéden keresztül megvédi a humanitást és az igazságot. Honfitársaink az 1894–95-ös

háború óta különösen büszkék minderre. [...] Ez a fosztogatás [...] a hadsereg legfelháborítóbb szégyene, Japán legvisszataszítóbb nemzeti szégyenfoltja."[5]

Akármennyi kritika érte is a külföldiek kínai viselkedését, szinte minden kívülálló (és nagyszámú városi kínai is) a bokszereket és a Csing-udvart tartotta felelősnek az 1900 nyarán történt tragédiáért. A bokszer háború, bármely más korábbi eseménnyel összehasonlítva, a lehető legkívülállóbb tagjává tette Pekinget a nyugati vezetésű nemzetközi rendszernek. Kína páriaállammá, a gyarmati elnyomásnak ellenálló, Szudántól Afganisztánig és Koreáig terjedő „gonosz tengelyének" középpontjává vált. A hatalmához elkeseredetten ragaszkodó Ce-hszi visszahívta egy utolsó feladatra az öreg Li Hung-csangot. A hetvenes évei végén járó hivatalnoknak a tárgyalóasztalnál kellett elérnie, hogy a Csing Birodalom túlélje a felfordulást és a császári özvegy visszatérhessen Pekingbe. A Kínára kényszerített külföldi diktátumot, az úgynevezett bokszerjegyzőkönyvet 1901 szeptemberében írták alá. Az ország lényegében az intervencióban részt vevő államok gyámsága alá került. Szigorú fegyverembargó lépett életbe, a kormányzat vezető bokszerpárti tagjait kivégezték vagy száműzték. A Pekinget védő kínai erődöket lerombolták, a fővárost és a tengert összekötő utakon külföldi csapatok állomásoztak. Az ország állami bevételeinek nagy részét a szövetségeseknek fizetendő – az 1900-as éves bevétel négyszeresére rúgó, negyven év alatt törlesztendő – kárpótlásra kellett fordítani. A Csing Birodalom Japán és a nyugati országok politikai és gazdasági érdekeinek túsza lett.[6]

JAPÁNT LESZÁMÍTVA az Egyesült Államok és Németország számított Kína kizsákmányolásában újoncnak. Miközben az alapvetően brit kialakítású rendszeren belül működtek, Washington és Berlin két egymástól eltérő úton indult el, olyan irányokba, amelyek még jóval a 19. század vége után is következményekkel jártak Peking számára. Az USA-ban az 1890-es évek óta erős volt a gyanú, hogy a többi ország nagyhatalmi ambíciói megnehezíthetik az amerikai üzleti érdekek kínai piacokon való érvényesítését. A *Philadelphia Press* kijelentette, hogy „nem szabad a jövőt kockáztatni. [...] Kína az emberi faj negyedének otthona. Életfontosságú, hogy kereskedelmünk és termelésünk számára szabadon hozzáférhető legyen." Az úgynevezett „nyitott ajtó politikáját" felvázoló, 1899-ben az összes nagyhatalomnak megküldött anyagában John Hay amerikai külügyminiszter sürgette „az »érdekszférákkal« előálló különböző hatalmakat, hogy az említett »szférákban« kereskedelemi és navigációs szempontból tökéletesen egyenlő elbánásban részesüljenek".[7] Az Egyesült Államok azon volt, hogy biztosítsa az amerikai termékek és tőke számára a kínai piacokhoz való hozzáférést, még úgy is, hogy nem akart olyan

területeket szerezni az országon belül, melyeket saját maga ellenőriz. Az 1871-ben erős császársággá egységesülő Németország a hagyományosabb utat választotta, s területi koncessziókat szeretett volna szerezni Kínában, bár ezeket a porosz gondolkodásnak megfelelően kívánta modernizálni és kereskedelmileg kihasználni. Miután a Santung tartománybeli Csüjében megöltek két német misszionáriust, honfitársaik flottája 1897-ben elfoglalta Csingtao kikötőjét. A 20. század elejére a Santung-félsziget jelentős része német uralom alá került, s megkezdődött egy Berlinből irányított modellkolónia kialakítása.

Az 1898-as spanyol–amerikai háború után az USA belefogott saját, immár Kubát és a Fülöp-szigeteket magában foglaló, tengeren túli birodalmának létrehozásába, de tartózkodott attól, hogy befolyási régiókat válasszon le magának Kínából. A magyarázat egyfelől ideologikus természetű volt; a legtöbb amerikai egyszerűen visszataszítónak találta a gyarmatosítást (és azokat a nem fehér emberekkel kapcsolatos konfliktusokat, amelyekhez vezethet). A magyarázat másik része, hogy az Egyesült Államok gyengébbnek érezte magát Nagy-Britanniához és a többi (Kínában már pozíciókkal rendelkező) hatalomhoz képest. Úgy vélték, hogy sokkal jobb, ha az amerikai politika sarokpontja inkább a szabadkereskedelemhez hasonló magasztos alapelvek hangoztatása lesz. A nyitott ajtók elképzelése azt követelte, hogy minden ország szabadon működhessen a befolyási övezetekben, illetve a külföldi hatalmak kínai koncesszióiban. Washington követelte ugyanakkor, hogy a nagyhatalmak támogassák Kína „területi és kormányzati integritását". Ám a többi ország, noha szóban az amerikai álláspont mellett volt, nem változtatott saját Kína-politikáján. Ahogy Hay kifejtette William McKinley elnök számára: „Álláspontunk belső gyengesége a következő: mi magunk nem kívánjuk kirabolni Kínát, de országunk közvéleménye nem nézné jó szemmel, ha a többieket erővel próbálnánk megakadályozni a rablásban. Mindemellett nincs is [ott] hadseregünk. Leírhatjuk ugyan egy papírlapra, hogy »kiemelkedő morális álláspontunk felhatalmaz bennünket arra, hogy diktáljunk a világnak«, ám ez üres fecsegés marad."[8]

A Kínát érintő amerikai érdekek elhalványultak, de sose szorultak teljesen háttérbe. A 20. század háborúi és forradalmai közepette érintetlen maradt a „nyitott ajtó politikájának" az az aspektusa, hogy a többi nagyhatalom nem tolhatja ki Amerikát Kínából. Az USA elhatározása megmaradt, ám közben Japán ereje növekedett, s egyre éleződött a konfliktus a két ország között. E konfliktust a diplomácia képtelen volt áthidalni. A két hatalom közti, 1917-ben (Lansing–Isii-megegyezés) és a Washingtoni Tengerészeti Konferencia alatt 1921–22-ben (kilenchatalmi szerződés) kötött megállapodások ellenére a „nyitott ajtó politikája" inkább ideológia maradt, s nem lett belőle valóság. Az amerikaiak ragaszkodtak hozzá, hogy

kereskedhessenek Mandzsúriában is, és 1928 után támogatták Kína új vezetését, a Kuomintang-kormányzatot, így Tokió idővel az ázsiai kontinentális pozícióját fenyegető legnagyobb ellenségei közé sorolta Washingtont.

Azok az amerikaiak, akiket érdekelt a külvilág, a hazai reform- és modernizációs vágy első számú tárgyaként tekintettek Kínára. Az 1890-es években jelentős reformermozgalom kezdett formálódni az országban. Misszionáriusok, egészségügyi dolgozók, közgazdászok, mérnökök és üzletemberek mentek a Csing Birodalomba az amerikai kísérletből levont tapasztalatok birtokában. Miután Kína 1912-ben köztársaság lett, néhány amerikai úgy vélte, hogy az USA köztársasági öröksége különösen fontos lehet a kínaiak számára. De először Pekingnek kellett magáévá tennie a gondolatot, hogy fontos a helyzet javítása. A Washingtonnak fizetendő bokszerkártérítés egy részét kínai diákok egyesült államokbeli tanulmányainak finanszírozására fordították. Az összegből futotta még egy pekingi amerikai főiskola, a későbbi Csinghua Egyetem létrehozására is (több kínai kommunista vezető, így Hu Csin-tao elnök szintén itt végzett).* További oktatási kezdeményezés – a legtöbb misszionárius hátterű – is virágzott. A pekingi Jencsing Egyetemet John Leighton Stuart, későbbi amerikai rektor vezette. A Jencsing a régi és új nyári palota között elterülő hajdani császári park területét kapta meg, s felépített egy, a mai Pekingi Egyetem részét képező modern főiskolát, az ország első számú oktatási intézményét. Amerikai misszionáriusok és tanárok segítették a Nankingi Egyetem, a sanghaji Szent János Egyetem és a kantoni Lingnan Egyetem létrehozását is.[9]

Sok kínai szeretet-gyűlölet viszonyban állt az Egyesült Államokkal. Vonzották őket az amerikai eszmények és az amerikai segély, de taszították a rasszizmus és az ebből következő bevándorlási korlátozások. Az egyszerű kínaiak nem értették, hogy az egész kontinenseket elfoglaló európai gyarmatosítók miért nem engedték be e területekre a kínai bevándorlókat. 1905-ben az otthon és külföldön élő kínaiak bojkottot hirdettek az amerikai áruk ellen, s nyomást gyakoroltak a Csing-hatóságokra, hogy keményen ellenezzék a kínai bevándorlók Egyesült Államokból való kitiltását. A bojkott nem változtatott Washington hozzáállásán, illetve azon, hogy Peking tudomásul vette a döntést. Azt azonban elérte, hogy sokak figyelmét felhívta az amerikai rasszizmusra és a Csing-udvar erőtlenségére. Nyilvánvalóvá vált, hogy a nyitott ajtó egyfelé volt csak nyitva. Kína nyitva állt az amerikai tőke számára, de az Egyesült Államok bezárult a kínai emberek előtt. Az USA-t illető csalódás szavai még generációkkal később is visszhangzottak.

* ...unista párt mostani főtitkára és a KNK jelenlegi elnöke, Hszi Csin-ping is ennek az egyetem... ...latója volt. *(A ford.)*

Németország, a Kínába későn érkező másik állam megpróbálta lemásolni Nagy-Britannia és Franciaország példáját. Mindezzel együtt a santungi német vállalkozás sok szempontból különbözött a brit és a francia koncessziós területektől, hisz kihangsúlyozta a Csing Birodalom javítását és modernizációját. Ebből a szempontból közelebb állt az amerikai idealizmushoz. Németország számára a misszionáriusok kínai behatolása és a császári terjeszkedés kéz a kézben haladt. A berlini kormány már évek óta kiszemelte Csingtaót haditengerészeti bázisnak, és a – bokszermozgalmat kiváltó – santungi német keresztény missziókat a nagyhatalmi térnyerést szem előtt tartva tervezték meg. Kolóniájukat modellnek szánták, minden szempontból jobb teljesítménynek, mint amit korábban az európai hatalmak nyújtottak. A santungi német kormányzó 1905-ben azt jelentette Berlin felé, hogy „a feladatok, melyekkel nekünk, németeknek kulturális és nevelési szempontból szembe kell néznünk a kolóniánkban, [...] jelentős mértékben befolyásolják a szellemet és jellemet, így eszközül szolgálhatnak, hogy az egész tartományt átitathassa a német tudás és a germán szellemiség."[10]

A kezdetektől egészen addig, amíg 1914-ben a brit szövetséges japánok meg nem szerezték Csingtao koncessziót és környékét, a Csiaocsou-öböl területét a német flotta irányította. Célja szerint a figyelemre méltó projekteken – oktatási és orvosi intézmények és missziós állomások építésén – keresztül Berlin kelet-ázsiai érdekeinek védelmét és Németország régiós jelenlétének megerősítését szolgálta. A legtöbb gyarmatéhoz hasonlóan a santungi német projektek egyszerre vonzották és taszították a helyi lakosokat. A kínai elitet lenyűgözte a germán hatékonyság és szervezettség, de inkább szerették volna magukénak tudni és Kína egészében alkalmazni ezeket az erényeket. A köztársaság első elnöke, Szun Jat-szen 1912-ben ellátogatott a Berlin irányítása alatt álló területekre, s arra ösztönözte a német intézményekben tanuló kínai diákokat, hogy sajátítsák el, amit csak lehet:

Legyen a diákok számára Némethon az új Kína modellje. [...] Országunk a maga több ezer éves kultúrájával nem ért el semmi olyat, amit össze lehetne mérni Németország [itteni] tizenkét év alatti teljesítményével. Az utcák, épületek, kikötők és közegészségügy egytől egyig a szorgalom és az ambíció bizonyítékai. Ennek arra kell sarkallnia a diákokat, hogy tanulják meg, amit csak bírnak, s egész Kínában terjesszék el a modellt, hogy hazájuk minden része tökéletesedjék.[11]

Jóllehet az első világháború véget vetett Berlin koncessziós jelenlétének, a kínai köztársaságpártiak egészen a következő világégésig potenciális szövetségesként számoltak vele. Német tanácsadók, így a kudarcot valló 1920-as németországi puccs egyik vezetője, Max Bauer segítették a húszas évek végén Kína kormányzását magához ragadó megújult Nemzeti Pártot, a Kuomintangot a pénzügyek és a hadsereg átalakításában. A harmincas években, Csang Kaj-sek irányítása alatt, a német tanácsadók elsők között támogatták az új vezetést. Hans von Seeckt, a német haderő egykori főparancsnoka dolgozta ki a kínai hadsereg elit egységeinek kiképzését. Minden katonai akadémián és a haderő legtöbb egységében német tisztek is dolgoztak. Berlin szakértőket és kölcsönöket biztosított Peking vasútépítéseihez, a német–kínai kereskedelem nagymértékben növekedett, s Németország lett Kína legnagyobb kormányzati hitelezője. Mikor Alexander von Falkenhausen, az utolsó német katonai tanácsadó 1938-ban, Berlin és Tokió szövetségkötése után elhagyta Kínát, Csang Kaj-sek még mindig hitt benne, hogy Németország lehet hazája jövőjének egyik modellje.[12]

A 20. SZÁZAD ELEJÉN Kínának nemcsak azt kellett eldöntenie, hogy kik lesznek a szövetségesei, hanem azt is, hogy milyen kormányzati formát kíván követni. A nyugati stílusú köztársaság nem az egyetlen választási lehetőség volt. A század első évtizedében a Csing Birodalom igyekezett megvédeni magát külső és belső ellenségei ellen, s számos megfigyelő úgy vélte, hogy a korábbiakhoz hasonlóan ezúttal is sikerrel fog járni. A londoni *Times* 1909-ben megjegyezte, hogy „semmi sem meglepőbb, mint a tiszteletteljes alázat, amellyel a külföldi hatalmak képviselői megaláztatásnak vetik alá magukat [...] Kína külügyminisztériumában. Mintha a trón régi, a más országokat képviselő küldötteket egyenlőként kezelő meghallgatásokat ellehetetlenítő kizárólagossága éledne újra."[13] A Csing-udvarban tisztában voltak vele, hogy az idegenek függtek tőlük, ha bármit is el szerettek volna érni Kínában, s ezt a függőséget saját előnyükre kívánták fordítani. Ugyanakkor szerették volna, hogy a kínai nép lássa, a kormányzat a modernizáció folyamatának részeként képes engedelmességre kényszeríteni a lakosságot, képes végrehajtani a szükséges reformokat és kivívni a többi hatalom tiszteletét. 1910-re a külföldiek és a forradalmárok is attól kezdtek tartani, hogy a jövő Csing-elitje hasonló lesz, mint a múlté, csak jobb szervezettséggel és jobb fegyverekkel.

Ce-hszi, a császári özvegy 1908. november 15-én halt meg. Unokaöccse, Kuang-hszü császár egy évvel előtte hunyt el. Azok mérgezték meg, akik nem szerették volna, hogy újra teljes hatalmú uralkodó legyen. A császári özvegy negyvenhét éven át határozta meg az udvar életét. Élete utolsó éveiben, saját bevallása szerint, azt szerette volna elérni, hogy a dinasztia felkészülten várja a következő, a 19. század közepi felkelésekhez hasonló, országon belüli hatalmi harcot. Az alkotmány alapelve és a tartományok korlátozott képviseleti kormányzása ellen – amivel a

Csing-elit a dinasztia hatalmi igényét kívánta megerősíteni – nem volt kifogása. Ce-hszi mindemellett eltörölte a császári vizsgarendszert és az Egyesült Államokat, Európát és Japánt meglátogató hivatalnokok jelentései alapján kormányzati újításokba kezdett. A bokszertragédiát követően, már 1901-ben belefogott új, fokozatos reformjaiba:

Kína gyengeségének oka a szabályok ereje és a szabályok merev hálózata. Sok középszerű hivatalnokunk van, ám kevés köztük a tehetséges és bátor ember. A középszerűek önvédelemből alkalmazzák a szabályokat, a kormányzati tisztviselők pedig profitforrásokként használják ki őket. A hivatalnokok iratokat írogatnak egymásnak, de nem foglalkoznak a valósággal. A tehetséges emberek kinevezését megakadályozó szabályok annyira merevek, hogy még az igazán tehetségeseket sem választják ki. Egyetlen szóval megfogalmazható, hogy mi viszi félre az országot, s ez az önzés; a korábbi példákra való hivatkozás pedig az egész ég alattit fojtogatja.[14]

A reform korai lépése volt, hogy létrejött egy új külügyi iroda. Az 1901-ben, nagy nyomásra létrehozott Vajvupu lépett a Cungli Jamen helyébe. Sok szempontból a Vajvupu a többi új minisztérium működési modelljévé vált. Míg a régi Cungli Jamen minden külföldi dologgal – a sajtoktól a vasútig – foglalkozott, addig az új minisztérium kizárólag a kínai kormányzat külkapcsolataira koncentrált. Feladata az volt, hogy megpróbálja visszaverni a Csing-államra kényszerített szerződések hatásait. Ugyanakkor folyamatosan kereste, hogy mi – különösen a hitelhez, technológiához és katonai felszerelésekhez való hozzáférés – szolgálhatná a dinasztia érdekeit. Bizonyos szempontból a pekingi udvar „új politikájának" *(hszincseng)* keretén belül a külfölddel való együttműködés nem sokban különbözött attól, mint ami az 1960–70-es évek tragédiái után a Kínai Kommunista Párt „négy modernizációjának" keretén belül történt.

Az 1906-os kormányzati és alkotmányos reform arra tett kísérletet, hogy a birodalom egy nyugatiasodott ország arcát mutassa a riválisnagyhatalmak felé. Engedményt tett azok irányában, akik nagyobb demokráciát igényeltek volna az országban. Az új rendszert két „alkotmányos expedíció" jelentéseire alapozva alakították ki. Mindkét csoport Japánban, az Egyesült Államokban és Európában is járt. Az első inkább Németországra, a másik inkább Nagy-Britanniára és Franciaországra fókuszált. Helyi politikusokkal és szakértőkkel találkoztak. Az angol fővárosban járt csoportnak Percy Ashley, a London School of Economics fiatal történésze tartott előadást a brit kormányzat különböző ágairól.[15] Végül a japán modell lett a győztes. 1908 augusztusában Peking ígéretet tett népének, hogy a következő kilenc

év során alkotmányos rendszert vezet be, ám a hangsúly a végrehajtó hatalmi ág erején, vagyis a Csing-dinasztián lesz. Az udvar és támogatóinak elképzelése szerint a reformnak muszáj fokozatosnak lennie, másként a birodalom elveszítené megkülönböztető lényegét. És mondanunk sem kell, a mandzsuk elvesztették volna Kínát.

Ce-hszi halála után a császári család, az udvar és a Csing-féle hivatalnokréteg elitje a túlélésre koncentrált. Elsősorban nem a forradalmár ellenzéktől féltek, hisz annak legtöbb képviselője száműzetésben volt, vagy már meghalt. Az igazi fenyegetést a tartományi és régiós „erős emberek" jelentették, akik a külföldiekkel szövetkezve feldarabolhatták Kínát. A Csing-stratégia arra törekedett, hogy minden lehető módon meggyengítse a tartományi vezetőket és megerősítse a központi kormányzatot. Az udvar – a stratégia részeként – a befolyásért harcba szálló helyi „parlamenteket" hozott létre, külföldi kölcsönöket vett fel, hogy irányítása alá vonja a részben idegen vállalatok vagy a tartományok tulajdonában lévő teljes vasúthálózatot. A Csing-elit remélte, hogy elég időt tud szerezni a reformjaihoz, ugyanakkor kezdett felkészülni egy várható összeütközésre is.

AZ ÖSSZECSAPÁSRA 1911 ŐSZÉN került sor. Október 9-én a közép-kínai Vuhanban a hadseregbe beépülő egyik forradalmárcsoport felrobbantott egy hentesüzletet a város orosz koncessziós területén. A rendőrség letartóztatott két összeesküvőt, s kiderült, hogy a csoport részletes tervekkel rendelkezett egy felkelés kirobbantására.[16] Másnap este az összeesküvők vezetői cselekedni kezdtek, hogy mentsék a bőrüket. A fiatal tisztek tudták, hogy a Csing-udvartól nem remélhetnek kegyelmet, ezért elfoglalták a központi fegyverraktárt, megtámadták a kormányzó irodáját, és nyilvános hűségesküt tettek a „kínai köztársaság" mellett. Néhány napig tartó, elszórt harcok után átvették az irányítást Vuhan fölött. Táviratokat küldtek szét a többi tartományba, hogy együtt győzzék le a mandzsu dinasztiát, s hozzák létre a köztársaságot. November végére világossá vált, hogy a császári udvar hatalmas bajban van. A Jangce folyótól délre a legtöbb aktív tartományi „erős ember" a forradalmárok mellé állt, Peking hatalma pedig szemlátomást kezdett megfogyatkozni.

A nemzetközi helyzet kulcsfontosságú volt a kínai forradalom kimenetele szempontjából. Jó néhány kínai ugyan – beleértve a Csing-udvart – azt várta, hogy a nagyhatalmak segíteni fogják a dinasztiát, de ahogy az 1860-as években és az 1890-es években is történt, a többi országot túlságosan lekötötték más problémák, így nem foglalkoztak különösebben Kínával. Az Egyesült Államok a szomszédjában zajló mexikói forradalomra szegezte tekintetét. Franciaország és Németország

egymással versenyeztek Észak-Afrikáért. Az orosz miniszterelnök nem sokkal korábban merénylet áldozata lett. Nagy-Britanniának pedig az Írországot érintő parlamentáris és alkotmányos válságot kellett kezelnie. Kizárólag Japán gondolkodott az intervención, ám a japán elit nem tudta eldönteni, hogy kit támogasson. Tetszett ugyan nekik a monarchikus alkotmányos kormányzat (Japánban is ez volt), de tudták azt is, hogy a régiós „erős emberek" támogatása inkább elősegíthetné, hogy hazájuk kínai befolyása növekedjék. Végül Nagy-Britannia cselekedett, hiszen szüksége volt egy olyan kínai kormányzatra, mely kellően stabil ahhoz, hogy Anglia üzleti érdekeit ne érje kár. Az európai nagyhatalom bármilyen csoportot hajlandó volt támogatni, amely, ha rövid időre is, képes egyben tartani az országot. Szokás szerint London megközelítése lett a domináns.

1911 végére a britek letették voksukat a számukra legoptimálisabb jelölt, Jüan Si-kaj császári tábornok, a kínai–japán háború hőse és a Peking környéki régió, Cseli kormányzója mellett. Jüan 1909-ben a Csing-udvar tisztogatásának áldozatává vált, mert attól tartottak, hogy túlságosan megerősödik. 1911 végén már miniszterelnök és a császári csapatok főparancsnoka volt. Katonáival decemberben elérte Vuhant, s tárgyalásra kényszerítette a forradalmárokat. Jüan tudta, hogy a konfliktus patthelyzethez közelít. Vuhant elfoglalhatja, de Kína déli részét nem képes visszahódítani. És szerette volna elkerülni, hogy vér folyjon a dinasztiáért, amelyben egyáltalán nem hitt. 1912 elején már az új köztársaság Nankingban működő vezetőivel egyeztetett.

Jüan a megfelelő embernek tűnt a nyugati érdekek védelmére, ám a forradalmárok voltak azok, akik a nyugati politikai elképzeléseket tanulmányozták, majd átültették őket a gyakorlatba. A déli városokban számos politikai elképzelésnek – az anarchiától az alkotmányos monarchiáig – megvoltak a maguk képviselői. A hangadó forradalmárok közül sokan a korábbi évtizedben kialakult nacionalizmus álláspontjára helyezkedtek. Az immár „mandzsunak" titulált Csing-dinasztiát tartották felelősnek Kína bajaiért. Hu Han-min, Szun Jat-szen kulcstámogatója 1906-ban így írt: „A mandzsu kormányzat gonosz, egy gonosz faj képviselői bitorolták el a kormányzatunkat. Gonoszságuk nem korlátozódik néhány politikai intézkedésre, hisz a faj kiirthatatlan és megjavíthatatlan természetében gyökerezik."[17] Cou Zsung, a börtönben 1905-ben életét vesztő fiatal forradalmár hős hasonló hangvételt használ egy 1911-ben széles körben terjesztett szövegében. Miközben megidézi Kína legendás alapítóját és az amerikai nemzet atyját, így ír:

Söpörjük el ezer év despotizmusának minden formáját, szabaduljunk meg ezer év rabszolgaságától, pusztítsuk ki a szőrös és szarvakat viselő ötmilliós mandzsu fajt, mossuk

le magunkról kétszázhatvan év kíméletlen és szakadatlan fájdalmát, s így Kína földje megtisztul, a Sárga Császár leszármazottai pedig mindannyian Washingtonok lesznek. Visszatérnek a halálból az életbe, kiszabadulnak a pokol tizennyolc bugyrából, s felemelkednek a mennyország harminchárom palotájába; méltóságteljesen és gazdagon érik el a zenitet, az egyszeri és semmihez sem mérhető célt, a forradalmat. Milyen magasztos a forradalom, milyen fenséges![18]*

Aligha meglepő módon a nem han ősökkel rendelkező Csing-hivatalnokok a forradalom után gyakran váltak a lakosság célpontjaivá. Vuhanban tízezer ilyen tisztviselőt mészároltak le. Az 1920-as évekre már nagyon kevés kínai vallotta magát a pekingi udvar támogatójának vagy a Csing-nemesség tagjának.[19]

A monarchikus alapelveket a köztársaságiak váltották fel. Ám a különböző politikai csoportok értelmezései nagymértékben eltérek egymástól. A Szun Jat-szen vezette Tungmenghuj (Szövetséges Liga) az állami tevékenységeket irányító választott végrehajtóval működő elnöki respublika mellett tette le a voksát. Közép- és Dél-Kína jó néhány forradalmára a tartományoknak erős befolyást biztosító szövetségi köztársaságot részesítette előnyben. A városi kereskedők a különböző társadalmi rétegeket képviselő parlamentáris köztársaság mellett álltak ki. Ami azonban összekötötte szinte az összes csoportot, az volt, hogy meggyőződésük szerint a forradalommal minden lehetségessé vált. Úgy érezték, hogy Kína elérheti ugyanazt – csak épp nagyobb méretben –, mint Japán, s az új politikai rendszer gazdaggá és erőssé teheti Kínát. A felemlegetett példák gyakran nem vették tekintetbe a kínai realitásokat. Ahogy egy tudós megfogalmazta: „A kínai intellektuális életet az 1911-et megelőző nagyjából egy évtizedben elsősorban az idegen eszmék határozták meg."[20] Miközben a forradalmárok a különböző alkotmányokról vitáztak, a császári katonatisztek és hivatalnokok felkészültek a birodalom nélküli életre.

A Csingek uralkodásának utolsó két évtizedében a társadalmat meghatározó kínaiak a magas beosztású tisztviselők és gazdag tőkések vegyes csoportjának tagjai voltak. Gyakorta ugyanaz a személy egyszerre volt hivatalnok és üzletember. A maoista korszak végéhez és a Szovjetunió kommunizmust követő időszakához hasonlóan, sok hivatalnok tollasodott meg, kihasználva a birodalom és a külföldiek kapcsolatát. Jüan Si-kaj is közéjük tartozott; több észak-kínai vállalkozásban is érdekelt volt.[21] A sanghaji Huahszin Szövőgyárat, a hazai textilipar legendás cégét

* A Sárga Császár (Huang-ti) az ősi Kína mitikus uralkodója és kultúrhérosza. Történelmi léte vitatott, alakját talán egy késő neolit kori törzsfő ihlette. A hagyomány szerint az i. e. 27. században uralkodott. *(A szerk.)*

a tartományi kormányzó fiai működtették. A Csing-udvar hatalmának korlátozása a vállalkozó hivatalnokok gazdasági érdeke volt. Attól tartottak, hogy a megerősödő dinasztia korrupcióra hivatkozva megbüntetné őket. A termelés, kereskedelem egyre fontosabbá vált, a birodalom elitje pedig mind kevésbé kötődött a császári házhoz.

A kínai diaszpóra kulcsfontosságú volt a forradalom sikere szempontjából. Szun Jat-szen tízezer kilométer messze, a coloradói Denverben egy, a helyi kínai közösségeket végiglátogató, a revolúció ügyéhez pénzt gyűjtő körúton értesült a vuhani rendkívüli eseményekről. Szunnak ezzel a kínai forradalom ügyét népszerűsítő világ körüli útja véget ért. Az azonban jól jelzi a nemzetközi tényezők kiemelt szerepét, hogy 1911 októberében nem sietett azonnal vissza Kínába, hanem először Londonba és Párizsba ment, hogy kölcsönöket kérjen az új köztársaság számára. Semmit sem kapott, de annyit kiderített, s ez létfontosságú volt, hogy London és Párizs nem kíván a Csing-udvar oldalán beavatkozni a konfliktusba. Szun végül amerikai katonai főtanácsadója, Homer Lea, a 148 centiméter magas, púpos „tábornok" és geostratéga társaságában 1911 karácsonyán érkezett vissza Kínába. Haladéktalanul a területek, fegyverek és – leszámítva a külhoni kínaiaktól származó összeget – pénz nélküli Kínai Köztársaság ideiglenes elnökévé választották.[22]

A köztársaság megalapításának további részletei könnyen összefoglalhatók. Jüan Si-kaj elárulta a Csingeket, februárban közölte Lung-jü császári özveggyel, hogy az uralkodócsalád csak úgy menekülhet meg, ha kiad egy köztársasági államformát támogató nyilatkozatot. Az udvar hosszú vitái és az érintettek személyes biztonságát érintő garanciák felajánlása után Lung-jü 1912. február 12-én egy figyelemre méltó rendeletet tett közzé a hatéves császár nevében:

A köztársasági hadsereg felkelésének következményeként [...] a birodalom forrong, a nép körében mélységes a nyomorúság. [...] Világossá vált, hogy a nép többsége a köztársasági kormányzati formát tartaná szerencsésnek: a déli tartományok elsőként támogatták az ügyet, az északi tábornokok pedig csatlakoztak hozzájuk. Az emberek szívének óhajából érthetjük meg az ég akaratát. Hogyan is helyezkedhetnénk szembe – egyetlen család dicsőségét kívánva – milliók vágyával? Következésképp [...] mi és őfelsége, a császár a szuverenitást a népbe helyezzük, s az alkotmányos kormányzás köztársasági formája mellett állunk ki. Szervezze meg Jüan Si-kaj az ideiglenes köztársasági kormányt, s tárgyaljon a republikánus hadsereggel az egyesülés módjairól, így biztosítva a nép békéjét és a birodalom nyugalmát, létrehozva a mandzsu, a kínai, a mongol, a muszlim és a tibeti nemzet részvételével és területeivel a Nagy Kínai Köztársaságot.[23]

A Csingek beleegyezésével elnökké lett, de közben az északi hadsereg lojalitását magáénak tudó és egyre nagyobb külföldi támogatást élvező Jüannak sikerült a hatalomért folyó játék legtöbb ütőkártyáját begyűjtenie. A császári család trónról való lemondását követő nap Szun Jat-szen is leköszönt az ideiglenes elnökségről. Jüan Si-kaj, a Kínai Köztársaság új elnöke Pekingben és Nankingban is átvette a kormányzat irányítását. A kétszázhatvan évig tartó mandzsu uralom egy csettintéssel véget ért, a birodalom jövőbeli nemzetközi szerepe pedig bizonytalanabb volt, mint történelme során bármikor.

KÍNA ELSŐ KÍSÉRLETEZÉSE a nyugati stílusú köztársasági államformával nem volt épp sikertörténet. A vita és alkotmányozás hektikus periódusa után Jüan Si-kaj saját dinasztiát alapítva megpróbált visszatérni a korábbi rendszerhez. Súlyos vereséget szenvedett, s 1916-ban megtört emberként hunyt el. Jüan legnagyobb problémájának az bizonyult, hogy képtelen volt mások – és saját maga – számára világosan lefektetni, hogy mi legyen Kína. Egy birodalom, amely nemzetállammá kíván válni? Egymástól különböző népek – a hosszú történelmi hagyománynak köszönhetően – egyetlen országgá vált koalíciója? A hadurak korszakában (1916–1928) működő utódaihoz hasonlóan Jüan sem választott egyértelműen a Kínát és politikai jövőjét érintő különböző koncepciók közül. Külföldi tanácsadóinak serege – köztük számos amerikai – egyetértett önbeteljesítő próféciájával, miszerint Kína nem áll még készen a demokrácia egyetlen formájára sem. Egyikük, a Johns Hopkins Egyetem későbbi rektora, Frank Goodnow, Jüan első számú jogi tanácsadója szerint:

Kínában sohasem működött más kormány, mint az időtlen idők óta gyakorolt szokásokat követő személyes kormányzat. A kínai nép [...] jelenleg képtelen a társadalmi együttműködésre [...]. Ilyen körülmények között politikai reform útján legfeljebb annyi érhető el, hogy egy erős végrehajtó szervezet mellé egy olyat is felállítunk, mely többé-kevésbé megfelelően képviseli a közös érdeküket felismerő társadalmi osztályokat. [...] Meglehetősen kétséges, hogy a hagyományokkal való erőszakos szakítás egy próbálkozás, hogy olyan rendszer épüljön ki, amely más országoknak megfelel, de nem veszi tekintetbe Kína történelmét és társadalmi-gazdasági körülményeit, valós haladást eredményezne-e az alkotmányos kormányzás irányába.[24]

Rengeteg kínai – különösen azok, akik évtizedeken át szemben álltak a Csing-udvarral, s reménykedtek egy demokratikus forradalomban – nem értettek egyet ezzel az állásponttal. Bár a helyi „erős emberek" és katonák a partvonal-

ra tolták őket, továbbra is elkötelezettek maradtak a demokrácia mellett. Szung Csiao-zsen, Szun Jat-szen első számú asszisztense, aki ellen 1913-ban Jüan emberei követtek el merényletet, a halálos ágyán így szólt főnökéhez: „A nemzet alapja még nem elég szilárd, az emberek élete nem lett jobb. Sajnálattal telve hagyom itt ezt a világot. Alázatosan remélem, hogy őexcellenciája az őszinteség bajnoka, az igazságosság szószólója lesz, hogy a parlament egy mindörökre maradandó alkotmányt készíthessen el."[25] Ironikus módon a Kuomintang (KMT), amelynek létrehozásában Szung is részt vett, kulcsszerepet játszott Kína egységének és erejének előmozdításában, de becsületességből, igazságosságból és demokráciából akadtak hiányosságai.

A külföldi hatalmak szempontjából az volt a legfontosabb, hogy 1912 után is legyen egy központi erőnek látszó tényező Kínában, ám közben együtt tudjanak dolgozni azokkal, akik helyi szinten rendelkeznek kellő befolyással, hogy megvédjék és előmozdítsák kereskedelmi érdekeiket. A nemzetközi kölcsönök felszínen tartották a pekingi kormányzatot; a messze legfőbb hitelező egy több nagy összegű kölcsönt, így az 1913-ban Jüan rezsimjének huszonötmillió fontot biztosító, brit túlsúlyú konzorcium volt. A bankárok és a mögöttük álló országok ragaszkodtak hozzá, hogy a vámokból és illetékekből befolyó minden bevételt a külföldi irányítású sanghaji bankokban helyezzék el, s elsősorban a hitelek kamatainak és a Csing-korszakból származó jóvátételek kifizetésére használják fel őket. E trükkel nemcsak pénzügyi autonómiájának jelentős részétől sikerült megfosztani a központi kormányzatot, hanem az idegen bankárok magát a kínai politikát befolyásolhatták azzal, hogy az ország saját bevételeit az általuk preferált szereplők számára tették hozzáférhetővé. Ahogy egy kínai megfigyelő szóvá tette: hazája nemzeti bevételeinek java része egy hatalmas, külföldi irányítás alatt álló pénzügyi rendszerbe került, s csak a töredékét lehetett otthon elkölteni. Az 1980-as évek adósságválságát átélő harmadik világbeli kormányok jól ismerik ezt a problémát.

1928-ig a pekingi kormányrúd mellett a kaotikus körülmények közt egymást követő északi politikusok és hadurak álltak. Több háborút is vívtak riválisaik ellen, hogy megszerezzék a központi hatalmat. Ez a hatalom azonban egyre kevesebbet jelentett. Noha Kínában továbbra is működött egy, a többi ország által elismert kormányzat, az igazi hatalom mindinkább a tartományokhoz vagy a tartományok koalícióihoz került, amelyek már csak névleg nem voltak függetlenek. A Hunanhoz, Kuangtunghoz és Szecsuanhoz hasonló kulcstérségek felett megszűnt a pekingi kontroll. A tartományok néhány lakója úgy érezte, hogy a központi hatóságok oly mértékben kudarcot vallottak, hogy a régiós függetlenség az egyetlen járható út. Kína túlságosan nagy volt a reformhoz, hisz egy birodalomról, nem pedig egy

megszokott országról volt szó, ahol a népszuverenitás elve csak kisebb, integráltabb, kulturálisan és nyelvileg koherensebb, például az európai államokhoz hasonló egységekben lett volna érvényesíthető. Egy Hunan tartománybeli fiatalember is foglalkozni kezdett az autonómia keresésével. „Hunanunknak fel kell ébrednie" – írta 1920 szeptemberében.

A hunaniak számára csak egyetlen lehetőség kínálkozik: a tartományi önrendelkezés és önkormányzás; fel kell építeniük otthon a „Hunani Köztársaságot". Őszintén azt gondolom, hogy ha meg kívánjuk menteni Hunant és Kínát, s együtt kívánunk működni a világ többi felszabadult népével, nem tehetünk másként. Ha a hunani emberek nem elég elszántak és bátrak ahhoz, hogy a tartományukból országot teremtsenek, nem lesz remény Hunan számára.[26]

A köztársasági korszak elején, bár Kína politikai jövőjét rengeteg aggodalom övezte, a kínaiak szabadabban fedezhették fel a világot, mint korábban bármikor. Évente negyedmillió fiatal férfi és nő hagyta el faluját, hogy a városokba menjen dolgozni. Egy idegen tőke, kínai vállalkozások, eklektikus morál és divat által meghatározott nyüzsgő, transznacionális világgal találkoztak. Jóllehet a külföldi kormányok rendkívül szigorú utazási korlátozásokat léptettek életbe, diákok és munkások kerültek más országokba. A legtöbben Kína jövőjét érintő új elképzelésekkel tértek haza. Az államot és az államközi versengést elsődleges fontosságúnak tartó kínaiak számára a Csing-dinasztia összeomlását követő időszakot bomlás és szélsőséges veszélyek jellemezték. Ám azoknak, akik élvezték a hatékony kontroll hiánya miatt lehetővé váló hibrid megoldásokat, izgalmas évek voltak ezek.

A Csing Birodalom bukása után rögtön felvetődött a kérdés, hogy miből is fog összeállni az eljövendő Kína. A kérdés különösen akut volt a dinasztia által meghódított területekkel – Mongólia, Tibet és Belső-Ázsia nagy része – kapcsolatban. De a legutóbbi évszázadokban elkínaiasított és a birodalomba integrált déli és északkeleti területek szempontjából is központi fontosságú problémáról volt szó. Néhány, a kínai forradalmárok nacionalizmusát átvevő aktivista azonnali függetlenségre vágyott. Mások egy kínai államszövetségen belül szerettek volna autonómiát és speciális jogokat maguknak. A legtöbb régióban kalandorok és „erős emberek" tettek kísérletet arra, hogy kihasználják a helyi nemzeti érzületet és külföldi érdekeket, valamint Peking visszatérési kísérleteit. Az egykori birodalom határvidékein a császári hadsereg által erővel a Csing-állam részévé tett népcsoportok igyekeztek meghatározni saját politikájukat és identitásukat.

Kína meghatározása azonban sose volt könnyű feladat, s a mandzsu eredetű dinasztia összeomlása után sem vált könnyebbé. Miközben a birodalom központjában az idegen betörések visszaszorításával és a helyi lázadások leverésével foglalkozott, a Csing-udvar továbbra is megerősítette jelenlétét a határvidékeken. A császárság alkonyának több vezetője alapvető küldetésének tartotta a határok védelmét, a helyi zavargások leverését és egy kizárólagos identitás megőrzését. Meg voltak győződve róla, hogy az utóbbi nélkül Kína halálra lenne ítélve, még akkor is, ha sikeresen védik ki az összes többi veszélyt. 1908-ban a pekingi udvar csapatokat küldött, hogy vonják közvetlen irányítás alá Tibet fővárosát, Lhászát. Néhány évvel korábban a hivatalnokok – szakítva régi politikájukkal – arra kezdték bátorítani a kínai telepeseket, hogy vegyék birtokukba a mongóliai füves területeket. A legnyugatibb tartományban, Hszincsiangban a központi hatóságoknak sikerült legyőzniük egy hatalmas felkelést, s szigorú kontroll alatt tartották a helyi muszlim aktivizmust. A Csing-udvar jelezni kívánta, hogy bár megsebesítették a nyugati és japán betörések, még mindig képes fellépni az irredenta vagy szakadár mozgalmak ellen.

1912-ben a dinasztia összeomlott, s azok, akik nem az egyesült Kínán belül képzelték el a jövőjüket, lehetőséget kaptak a cselekvésre. A külföldi hatalmak – stratégiai érdekeik miatt – szerencsésnek tartották volna, hogy a központtól távol eső kínai tartományok kiszabaduljanak a pekingi hatóságok irányítása alól, ez pedig a függetlenedni vágyóknak kedvezett. Előfordult, hogy a nagyhatalmak ahhoz, hogy elismerjék az új köztársasági kormányzatot, feltételül szabták az elszakadó tartományok sikerét. Az oroszok ragaszkodtak Észak-, azaz Külső-Mongólia függetlenségéhez, a britek Tibet autonómiájához, a japánok pedig – mint látni fogjuk, kevésbé sikeresen – arra törekedtek, hogy egyes északkeleti vidékek legyenek önállók. Egyedül az orosz követeléseket koronázta teljes siker, ám ez nem annyira Szentpétervár befolyásának, mintsem a függetlenségi nyilatkozatukat 1911 decemberében közzétevő mongol szeparatista vezetőknek volt köszönhető:

Gyakran halljuk mostanság, hogy a mandzsuk és kínaiak zavargásokat okoznak a déli vidékeken, s a Csing-dinasztia bukását siettetik. Tekintettel arra, hogy Mongóliánk eredetileg független nemzet volt, úgy döntöttünk, hogy [...] régi hagyományaink alapján, mások beavatkozását kizárva, egy új független nemzetet alapítunk. Nem uralkodhatnak felettünk a mandzsu-kínai hivatalnokok. Miután megfosztottuk őket jogaiktól és hatalmuktól, egy kiadatási ultimátummal véget vetettünk az uralmuknak, noha nem célunk, hogy visszaküldésük a kínai kereskedővárosokban élő átlagos helyi kereskedők kárára legyen. [...] Mindannyiótoknak békében és harmóniában, gyanakvás nélkül kell egymás mellett élnetek. Ekképpen kibocsátjuk ezt a nyilatkozatot.[27]

Az új vezetőt Bogdo Kán néven emelték trónra Észak-Mongóliában. Vallásos személy volt, aki a buddhizmusnak a mongolok között általánosan elfogadott tisztelete alapján szólította fel népét az egységre. 1912 után a függetlenség melletti érvei egyértelműek voltak: egy kínai köztársaság nem örökölte és nem is örökölheti a Csing Birodalom egészét; a császári udvar által meghódított területeken élő népeknek joguk van megalapítani saját államaikat. Jüan Si-kaj kormányzata, bár elvi szinten tiltakozott ellene, 1913-ban orosz nyomásra beleegyezett, hogy autonómiát biztosít Mongólia északi részének, a térség azonban továbbra is „Kína szuverén területe marad".[28] A kínai nacionalisták szemszögéből a Mongóliát érintően Oroszországgal kötött megegyezés – a japán követelésekhez hasonlóan – a köztársaság gyengeségének újabb jele volt. A mongol nacionalisták ugyanakkor azt látták, hogy az egyezség kettéosztotta országukat, a déli rész közvetlen kínai irányítás alatt maradt, s még névleg sem lettek teljesen függetlenek. Az igazi győztes Szentpétervár volt. Hatalmas befolyási övezetet kapott Belső-Ázsiában, s közben megállította a régióban a további japán terjeszkedést.

Tibetben, ahol a buddhizmus szintén nagy egyesítő erőt jelentett, az 1911-es helyzet meglehetősen hasonlított a mongóliaihoz. Csak ez esetben Nagy-Britannia játszotta Oroszország szerepét. Lhásza mandzsu-kínai megszállása miatt Tibet első számú vallási és politikai vezetője, a tizenharmadik dalai láma brit indiai száműzetésbe kényszerült. Itt próbált segítséget szerezni Londontól, hogy Tibet független lehessen. A Csing Birodalom összeomlását követő lhászai felkelés után a dalai láma visszatért, majd kiadott egy függetlenségi nyilatkozatnak tekinthető iratot:

A Mandzsu Birodalom összeomlott, s ez bátorította a tibetieket, hogy elűzzék a kínaiakat hazájuk központi részéből. Én is biztonságban visszatérem törvényes és szent országomba, s azon vagyok, hogy a kínai csapatok maradékát is kiűzzem a kelet-tibeti Do Khamból. A kínai szándék, hogy Tibetet gyarmatosítsák, elhalványult, ahogy a szivárvány tűnik el az égen. Megint elértük, hogy a boldogság és béke időszaka következzék számunkra, én pedig a következő feladatok gondos végrehajtását kérem mindannyiótoktól: Az e világi béke és boldogság csak a buddhista hit megőrzésével lehetséges. [...] Tibet gazdag természeti erőforrásokkal rendelkező ország; de tudományos szempontból fejletlenebb, mint más államok. Kis, vallásos és független nemzet vagyunk. Lépést kell tartanunk a világ többi részével, meg kell védenünk országunkat. A múlt külföldi megszállásainak fényében népünknek nehézségekkel kell majd szembenéznie, de ezeket figyelmen kívül kell hagynia. Országunk függetlenségének védelme és fenntartása azt követeli, hogy mindenki önként, keményen dolgozzon. A határaink közelében élő alattvalóinknak figyelmesnek kell lenniük, s különleges küldöttek útján tájékoztatniuk kell

a kormányzatot minden gyanús fejleményről. Alattvalóink ne kezdeményezzék a két nemzet közti nagyobb összecsapásokat jelentéktelen események miatt.[29]

A mongol Bogdo Kánhoz hasonlóan a dalai láma is csak részben érte el célját. London rákényszerítette Jüan Si-kaj rezsimjét, hogy vegyen részt egy, az angolok indiai nyári fővárosában, Simlában tartott, Tibet státuszát illető tárgyaláson, de Peking képviselői nem voltak hajlandók meghátrálni. Továbbra is az egykori birodalmon belüli kapcsolatokat érintő Csing-elképzelésekre támaszkodtak: „Tibet elidegeníthetetlen része a Kínai Köztársaságnak, és Lhásza vagy London nem próbálhatja megszakítani a területi integritás folytonosságát. Kína területi integritásból fakadó jogait Tibetnek tisztelnie kell, Nagy-Britanniának pedig el kell ismernie."[30]

A kínaiak végül nem voltak hajlandóak aláírni semmilyen autonómiát biztosító megállapodást. Ezt részben az is magyarázta, hogy a tibetiek és a britek egyaránt túlzó követeléseket fogalmaztak meg a határok kapcsán. Tibetet földrajzilag nehezebben lehetett (és lehet még mindig) meghatározni, mint Mongóliát. A lhászai kormányzat, történelmi példákra hivatkozva, a mai Szecsuan és Csinghaj tartományok – Kelet- vagy Belső-Tibetnek tekintett – egy részét is magának követelhette. A dalai láma ragaszkodott hozzá, hogy Belső-Tibet is az új nemzethez tartozzon, s ez lehetetlenné tette a megegyezést. London végül csak a dalai lámával írt alá egy megállapodást, amelyben az angolok autonómnak ismerték el Tibetet, cserébe jelentős földterületeket – a mai Arunácsal Prades tartományt – csatolhattak Brit Indiához.

Az 1911-es forradalom után a kínai köztársaságpártiak legjobban Hszincsiang miatt aggódtak. A Csing Birodalom a 18. században kebelezte be a hatalmas északnyugati területeket, s a császári haderő csak 1911 előtt néhány évvel hódította vissza az elszakadt térséget. Peking új vezetői tisztában voltak vele, hogy mindkét hadjárat keservesen nehéz volt, s arra lehetett számítani, hogy a régió muszlim csoportjai (orosz támogatással) fellázadnak. Jüan Si-kaj épp ezért elégedetten nyugtázta, mikor a távoli tartományban folyó események váratlan fordulatot vettek. Jang Ceng-hszin, a délnyugati Jünnanból származó, de Hszincsiangban állomásozó Csing-hivatalnok a császári csapatok jóvoltából átvette a tartományi főváros, Ürümcsi irányítását. Jang személyes, terroron alapuló diktatúrát vezetett be. Egyik hivatalos vacsoráján két vélt riválisa fejét vágatta le az asztalnál. A tartomány muszlim és kínai lakossága rettegett Jangtól, miközben ő körültekintően próbálta az oroszokkal szemben megőrizni a hatalmát, s legalább jelképesen engedelmességéről biztosította a kínai központi kormányzatot. Pekingben sokan azt gondolták, hogy ennél jobban nem is alakulhattak volna a dolgok a nyugati határvidéken.

Jang Ceng-hszin azonban nem oldotta meg a kínai kormányzat számára Hszincsiang problémáját. A pántörök elképzelésen, illetve az Indiából és a Közel-Keletről származó modern muszlim gondolatokon felbuzdult fiatal ujgurok és kazahok egyre nagyobb számban kezdtek úgy gondolni magukra, mint egy félig orosz, félig kínai megszállás alatt álló Turkesztán (Türkisztán) lakóira. Az orosz forradalmat követően a határ mindkét oldalán szárba szökkentek a függetlenségi mozgalmak, s a szovjetek – miután szétzúzták saját muszlim lázadóikat – szívesen adtak leplezett segítséget Hszincsiang potenciális felkelőinek. Egészen a kínai kommunista forradalomig helyi han kínai rezsimek uralkodtak a térségben, s még a legutolsó is – Seng Si-caj mandzsu tábornoké – egyre inkább előnyben részesítette a Szovjetuniót.[31] Mindennek ellenére a hajdani birodalom határai még e viszonylag újonnan meghódított, Pekingtől háromezer kilométerre lévő területen is érintetlenek maradtak.

Ha a Kínai Köztársaság egy népképviseleti civil kormány létrehozását célzó kísérlet lett volna, idővel alkalom kínálkozik rá, hogy az identitást, kultúrát és vallást illető kérdéseket egy közös keretrendszeren belül lehessen kezelni. De még a régi birodalom határait megőrző egységes állam elképzeléséhez is nehezen találhattak volna támogatókat a periférián, hisz az 1912-es kormányzati váltás alapja a kínai nacionalizmus volt, a nacionalizmus egy olyan formája, amely a közvélemény szemében mindjobban hívei kínai etnikai eredetéhez kötődött. Ha az 1911–12-es felkelés a han kínai többség Csing-elnyomása miatt volt szükséges, akkor az egyes nemzetiségek politikai entitásainak felépítésével logikusan a mongolok, tibetiek és muszlimok kínai elnyomását is meg kellett volna szüntetni. Hisz pontosan ez történt, mikor az Oszmán Szultánság és az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlott. Ám Kínában a császárságból a köztársaságba való – Jüan Si-kaj és utódai által meghatározott, vonzónak aligha nevezhető – átmenet úgy zajlott le, hogy a legtöbb nemzetiségi terület nem tudott elszakadni. Közben a han többséget túlságosan lekötötték saját identitásának újabb és újabb meghatározási kísérletei ahhoz, hogy elgondolkozzék a forradalom tágabb következményein.

Mi Kína? Azok, akik a Csing-kor végének átalakulásai közepette és a köztársaság időszakának elején lettek felnőttek, csupán összetett, felkavaró és fenyegető válaszok közül válogathattak. A mandzsu uralomtól megszabadult Kína egyenlő volt többségi népcsoportjával? Vagy az a tartomány volt a lakosaival együtt, ahol az adott ember született? Vagy pedig a köztársaság által hirdetett változatnak megfelelően mindenkit magában foglalt, aki az egykori birodalom – Mandzsúriától Közép-Ázsiáig és Burmáig terjedő – határai között élt? Vajon Kína elsősorban egy

elképzelés vagy műveltség volt, sokkal inkább, mint egy állam vagy társadalom? Ha pedig kultúráról van szó, az említett kultúra vajon az utolsókat rúgta-e a nyugati hatás miatt, s ha meghal, Kína is vele pusztul? A meghatározást célzó erőfeszítések az első világháború utáni művelődési és politikai újjászületés központi fontosságú fejleményei lettek. A kínai történelemnek e periódusát gyakran nevezik – a külföldiek okozta megaláztatás elleni, 1919. május 4-én kezdődő tüntetések után – a Május 4-e mozgalom korának. A Kína és a külvilág közötti kapcsolat új periódusának kezdete volt ez, kifejezetten keverék kultúrák, politikai mozgalmak és állami intézmények létrejöttének időszaka. Az elkeseredett tiltakozásként induló Május 4-e mozgalom egy idő után kiutat mutatott mindazoknak, akik a „régi Kína" halálának szemtanúiként tekintettek magukra.

A pekingi kormányzat bízott benne, hogy a világháború végével jutalmat kap azért, mert a szövetségesek oldalára állt. Úgy hitték, a külföldi nagyhatalmak felszámolnak néhány olyan kedvezményt, amelyet Kínán belül saját maguknak biztosítottak. A kormányzat tagjai és kínaiak milliói bíztak Woodrow Wilson amerikai elnökben. Wilson tizennégy pontja sokakat meggyőzött arról, hogy a háború az önrendelkezés és a nemzetek egyenlőségének kivívása érdekében zajlott. Csen Tu-hsziu író, a Kínai Kommunista Párt egyik későbbi alapítója Wilsont „a világ legjobb emberének" és egy új korszak látnokának nevezte. Ama korszakénak, melyben „nem lehet többé csak az erőre támaszkodni, az igazságot és értelmet megtagadni".[32] Az Egyesült Államokban tanuló kínai diákok röplapja így könyörgött az amerikai támogatásért:

Négyszázmillió ember várja a halálbüntetést vagy felmentést Párizsban, az ítéleten múlik majd az egész világ békéje. Kína semmi másra nem vágyik, csak igazságos és józan ítéletre. A világbéke és négyszázmillió ember érdeke alapján a felvilágosult hatalmak, kiváltképp a Kína feltétel nélküli bizalmát élvező és a Népszövetség remek tervével előálló Amerikai Egyesült Államok nem fogadhatja el a halálbüntetést.[33]

Ám a versailles-i békekonferencián a kínaiaknak nemcsak azt nem sikerült elérniük, hogy a hajdani német koncessziók visszakerüljenek hozzájuk, hanem (és ez még fontosabb volt) az sem kapott általános támogatást, hogy azon szabályozásokat töröljék el, amelyek Kínán belül területenkívüliséget biztosítottak a külföldieknek. Az önrendelkezés alapelve szemlátomást nem vonatkozott a kínaiakra vagy – a nyugati eszközöket elsajátító japánok kivételével – más nem fehér népekre. Mikor 1919 májusában a santungi koncessziókat Japánnak ítélték, a kínai városokban óriási tiltakozások kezdődtek. A Tokióval kötött 1915-ös megállapodást aláíró egyik

miniszter házát felgyújtották. A kormányzat a lakosság haragjával szembesülve meglehetősen gyengének tűnt, miközben pekingi és sanghaji egyetemisták élére álltak a Kína nemzetközi tehetetlensége és megaláztatása elleni tiltakozásnak.[34]

A Május 4-e mozgalom egy olyan időszakban kezdődött, amikor számos értelmiségi fáradozott azon, hogy újrafogalmazza Kína lényegét és világban betöltött helyét. A kulturális és politikai szempontból különböző irányzatokat képviselő említett értelmiségiek inspirálták az 1919-es tiltakozásokon részt vevő diákokat. Az értelmiségiek némelyike, például Csen Tu-hsziu szerint Kína politikai irányán kellett változtatni (az állam felelősséggel tartozik a polgárai felé). Mások, így az író Lu Hszün számára a felkelés művelődési forradalom volt (először meg kell szabadulni a haszontalan tudástól, üres formáktól és frázisoktól, a hagyományra való hivatkozástól, s csak azután lehet újra felépíteni egy modern, hatékony és igazságos társadalommal rendelkező Kínát). Néhányan a kizárólag az elit által elsajátított klasszikus mandarin nyelvet kívánták eltörölni. A Csenhez és Luhoz hasonló emberek egyre inkább a köznyelvet használva írtak, s új kínai szavakat alkottak a külföldi kifejezések leírására. Kiindulópontjuk egyáltalán nem volt optimista. Csen úgy vélte, hogy „népünk többsége fásult, s nincs tisztában vele, hogy nemcsak az erkölcsünk, politikánk és technológiánk, de még a mindennapokban használt árucikkeink is alkalmatlanok a harcra, s meg fognak semmisülni a természetes kiválasztódás folyamatában."[35] Lu Hszün *Egy boldog család* című novellájában pellengérre állítja az elnyugatosodott kínai burzsoáziát:

A család természetesen férjből és feleségből – az úrból és a szeretőjéből – áll, akik a szerelemért kötöttek házasságot. Rendkívül részletes házassági szerződésük negyven pontot tartalmaz, így különleges egyenlőségben és teljes körű szabadságban élhetnek. Mindketten egyetemet végeztek, a művelt elit tagjai. [...] A Japánból visszatért diákok már nem divatosak, így inkább térjenek vissza Nyugatról. A ház ura mindig nyugati stílusú öltönyt visel, gallérja hófehér. A felesége haja elöl – fecskefészekhez hasonlóan – felfelé kunkorodik, gyöngyfehér foga mindig kivillan, de kínai ruhát hord.[36]

A borúlátásra az 1919-ben tiltakozó diákok és más csoportok azzal válaszoltak, hogy egy új kínai kultúra, valamint egy új, erős, egységes és igazságos állam szükségességét hirdették. „Mi a kötelességünk?" – tette fel a kérdést az öreg forradalmár, Liang Csi-csao. A válasz: „A civilizációnk nyugati segítséggel való fejlesztése, illetve a nyugati civilizáció sajátunkkal való kiegészítése, hogy a kettőt szintetizálva és átalakítva egy új civilizáció jöjjön létre."[37] Mindeközben radikális csoportok – olyanok, amelyek kihangsúlyozták, hogy egy gazdag és erős, a letűnt

császárság határait fenntartó Kínára van szükség – jelentek meg a politikában. Az oroszországi forradalom és a németországi demokratikus változások, illetve az ázsiai gyarmatosítás ellen fellépő mozgalmak kellő inspirációval szolgáltak. Úgy tűnt, hogy a szocializmusé a jövő, s e jövőből egyes kínaiak is ki szerették volna venni a részüket. A Csen Tu-hsziu mellett a Kínai Kommunista Párt (KKP) 1921-es létrehozásában segédkező Li Ta-csao szerint „csak rá kellett nézni Kínának a többi nemzet közt betöltött pozíciójára. Miközben vannak, akik túlléptek a szabad versenyen, s felépítették a szocialista kollektív társadalmat, mi mások nyomát követjük. Ha a jelen körülmények között szeretnénk alkalmazkodni és együtt létezni a többiekkel, le kell rövidítenünk a folyamatot, s előre kell ugranunk a szocialista gazdaság szintjére, csak így lehetünk biztosak a sikerben."[38] A Május 4-e mozgalomnak köszönhetően akadtak olyanok, akik felhagytak a pesszimizmussal, s immár határtalan lehetőségeket láttak az ország és maguk előtt.

Szun Jat-szen, az 1912 óta lázadó ifjúságának útját újrajáró „öreg forradalmár csataló" is megérezte az új lehetőségeket. Már négy éve Japánban élt, s bár Tokió mind nagyobb nyomás alatt tartotta Kínát, támogatói java részének megdöbbenésére továbbra is pénzt fogadott el a japánoktól. Szunt nem érdekelte, hogy ki támogatja; forrásokra volt szüksége ahhoz, hogy egy új forradalmi szervezetet építhessen fel. Ugyanakkor az Egyesült Államokkal is egyre több lett a kapcsolata, miután elvette a Wesleyan College-ban végzett, huszonkét éves Szung Csing-linget, az egyik leggazdagabb sanghaji lányát (Csing-ling apja, Charlie Soong 1879-ben egy amerikai hajó potyautasaként érkezett Bostonba, s olcsó fordítások kiadásából gazdagodott meg). Végül azonban nem Japán és nem is az USA ösztönözték Szunt arra, hogy még egyszer megkísérelje Kína meghódítását. Az igazi inspiráció az oroszországi bolsevik forradalom volt, az esemény, mely a Csen Tu-hsziuhoz és Li Ta-csaóhoz hasonló embereket is meggyőzte arról, hogy a jövő a szocializmusé. Szun sohasem volt kommunista, ám csodálattal nézett a szovjet hatékonyságra, könyörtelen koncentrációra és az ígéretre, hogy egy fejletlen országból gazdag és erős államot hoznak létre. Noha elsősorban a kormányzat megerősítése szempontjából, de kedvére való volt a szovjet stílusú kommunizmus társadalmi üzenete. 1920-ban Szun és az újraépített Kuomintang visszatért Kantonba.

A Szun Jat-szen irányította új KMT sokkal központosítottabb és militánsabb szervezet volt, mint korábban. Követői a párt örökös vezetőjeként és Kína ideiglenes elnökeként tekintettek Szunra (az utóbbi címet 1912-ben birtokolta is néhány hónapig). Ő a pártideológia alapját „a nép három alapelvének" – nacionalizmus, demokrácia és megélhetés – nevezte el. Jóllehet az ideológiában fölfedezhető a k

nai baloldali gondolkodók és a szovjetek hatása, Szun felismerte, hogy Kínának, ha fejlődni akar, külföldi tőkére és kereskedelemre van szüksége. Egy országegyesítő, észak felé tartó hadjáratot tervezett. Meggyőződése szerint a hadjárat végeztével az új Kínának jelentős kölcsönöket kell majd felvennie, hogy kiépíthesse a kommunikációs eszközöket, segíthesse az ipart, s benépesíthesse Mongólia, Hszincsiang és Tibet szűz területeit. *Kína nemzetközi fejlesztése* című könyvében így írt:

Nemzetközi fejlesztési elképzelésem szerint az ipari modernizációból származó profitból először is a befektetett külföldi pénzek kamatait és magát a tőkét kellene visszafizetni, másodsorban biztosítani kellene a munkások magas bérét, harmadjára pedig fejleszteni és terjeszteni a termelésben használt gépeket. A maradék profit a termékek és közszolgáltatások csökkentett árának formájában a lakossághoz kerülhet. Így mindenki élvezhetné bizonyos szinten a modern civilizáció gyümölcseit. [...] Dióhéjban azt szeretném, hogy a kapitalizmus szocializmust hozzon létre Kínában, s így az emberi fejlődés két gazdasági ereje a jövő civilizációjában egymást erősítve dolgozzon.[39]

Az 1920-as évek elején Szun legfőbb gondja az volt, hogy bár rengeteg, időnként a mai kínai reformprogramokhoz hasonló elképzelést vázolt fel, nem rendelkezett jelentős hatalmi bázissal. Az sem segített, hogy hajlamos volt még azokkal is összeveszni, akiknek a támogatásától függött. 1922–23-ban a helyi „erős ember", a tartományi autonómia pártján álló, a fegyveres hódítást ellenző anarchista hátterű katonai vezető, Csen Csiung-ming ideiglenesen kidobta Kantonból. Szun megpróbált más helyi vezetőkkel tárgyalni, de mindannyian úgy vélték, hogy a Kuomintang támogatásával saját hatalmukat és a külföldi államokkal való független együttműködésük lehetőségét korlátoznák, ezért udvariasan visszautasították ajánlkozását, hogy az elnökük legyen. A Japánnal és a nyugati hatalmakkal folytatott tárgyalásai sem voltak sikeresebbek. Noha időnként korlátozott anyagi forrásokkal látták el, nem voltak hajlandók támogatni újraegyesítési terveit, s nem ismerték el Kína elnökének sem. Az északi területeket visszahódító hadjáratot a lehető leghamarabb elkezdeni kívánó Szun azt kérte a nagyhatalmaktól, hogy legalább ne akadályozzák céljai elérésében. A hamarosan bekövetkező háború – közölte velük – „nem Kína északi és déli részének háborúja lesz, hanem a hazaárulás és a hazaszeretet között fog folyni. Az északi emberek szimpatizálnak a déli célokkal és szándékokkal, amit az is igazol, hogy ugyanezekkel a célokkal és szándékokkal spontán módon tüntetéseket és bojkottokat szerveztek."[40]

Miközben Szunnak a nagyhatalmakhoz intézett, azok kínai pozícióját veszélyeztető kérése naivan hangzott, éles szemmel vette észre, hogy a Kuomintang el-

képzelései országszerte egyre nagyobb társadalmi támogatást élveznek. Az, hogy a Május 4-e mozgalomnak sikerült a reménytelen közhangulatot várakozásteljessé formálnia, az ő terveinek kedvezett azon régiókban, amelyekről keveset tudott, s ahol a pártja nem volt jelen. A parasztszövetségek, melyeket gyakran olyan diákok vezettek, akik már jártak a városokban, időnként belefoglalták követeléseik közé Szun Jat-szen és a nacionalizmus támogatását. Az északon sztrájkoló vasúti munkások elismerően szóltak a Kuomintang patrióta politikájáról, s elítélték saját nyerészkedő és áruló főnökeiket. A városi szervezetek – gyakorta új politikai csoportok és szakszervezetek, hagyományos céhek, helyi közösségek és bandák elegyei – egy egységes Kína létrehozását és a külföldi előjogok eltörlését követelték. Az 1922–23-ban Kína nagyvárosaiban – Hongkongtól Tiencsinig – tartott sztrájkok konkrét nemzeti követelésekkel álltak elő. A kínai újságok, tantestületek és diákszervezetek egy új, aktív patriotizmust követeltek. Egy olyasfajta patriotizmust, amelyben a tömegszervezetek válnak a nemzet lelkiismeretének őreivé. Az 1920-as évek közepén Kína több részén kellőképp megváltozott a közhangulat ahhoz, hogy a Kuomintang olyan erővé váljon, mellyel a kínaiaknak és a külföldieknek egyaránt számolniuk kellett. A brit külügyminisztérium némileg rémeket látva ezt jelentette:

[A KMT] régóta világszerte jelen lévő szervezettel rendelkezik, ágai és szövetséges társaságai a földgolyó számos pontján megtalálhatók. [...] A társaság mindig is szélsőségesen demokratikus platformra helyezkedett, kiáltványaiban kiállt a szocializmus mellett. Szun Jat-szen [...] különböző időszakokban a forradalmi érzület minden árnyalatával kokettált, így gyorsan kiépült [a KMT-n belül] egy szélsőségesen forradalmi frakció [...], amely ma már számban és befolyásban olyan méretű, hogy gyakorlatilag átvette a párt gépezetének irányítását. A társaság közeli kapcsolatot ápol a Holland Kelet-Indiában működő kommunista párttal és az indiai forradalmárokkal, így bizonyos mértékig pánázsiai mozgalommá vált, melynek elsődleges célja az Ázsia felett zsarnokoskodó, következésképp a világ demokráciájának első számú akadályát jelentő, de-pota Nagy-Britannia elpusztítása. A szervezet tevékenységének veszélyes mivoltát csak fokozza a szovjetekkel az utóbbi években kiépített szoros együttműködés. A KMT jelentős támogatást kap Moszkvából, s szélsőséges frakcióját bolsevik elképzelések és nézetek fertőzték meg.[41]

Az 1920-as évek elejére az új KMT népszerűvé vált és erős támogatókat szerzett a Szovjetunióban. Az orosz forradalom ugyanúgy, ahogy Európában, Ázsiában is felforgatta a politikát. A szovjetek kiálltak a nemzeti önrendelkezés és a társadalmi igazságosság mellett. Moszkva nem csupán egy új ország központja lett. Internacionalista célok – többek közt az antikolonializmus, a proletárhatalom és a radikális kultúra – szimbólumává vált. Kínában a bolsevikok elképzelései táplálták a Május 4-e mozgalmat, a fiatal értelmiségiek pedig rajongóivá váltak a látszólag igazságos, modernitást és egyenlőséget ígérő szovjet fejlődési modellnek. Lev Karakhannak, a szovjet-orosz külügyek helyettes komisszárjának 1919. júliusi kijelentése felvillanyozta Pekinget: „A munkás-paraszt kormány érvénytelennek tekinti a Japánnal, Kínával és a volt szövetségesekkel kötött összes olyan titkos szerződést, mely lehetővé tette, hogy az orosz kormány az uralkodó és szövetségesei, a kapitalisták, pénzemberek és cári tábornokok érdekében – megfélemlítve és megvesztegetve – rabszolgasorban tartsa a Kelet népeit, főként Kína népét."[42] Nem meglepő, hogy a kínaiak egy része hitt abban, hogy a szovjetek fogják meghatározni a földkerekség jövőjét.

Néhány fiatal férfi és nő számára a bolsevik forradalom egy új világ ígéretét jelentette. Részei szerettek volna lenni a szovjet kommunizmus nemzetközi mozgalmának. Vezetőiktől, a Csen Tu-hsziuhoz és Li Ta-csaóhoz hasonló kínai szocialistáktól ösztönözve, az említett fiatalok városi radikális csoportokat hoztak létre, amelyek fokozatosan részei lettek egy központosított szervezetnek, a sanghaji francia koncesszió területén 1921-ben megalapított Kínai Kommunista Pártnak (KKP). A pénzt és a *know-how*-t a Komintern – az 1919-ben, Moszkvában Lenin által létrehozott Kommunista Internacionálé, az Oroszországon kívüli szélsőbaloldali mozgalmakat irányító moszkvai központ – ügynökei biztosították az új párt számára, de a kínai kommunizmus továbbra is a keleti álmokban és vágyakban gyökerezett. A kínaiak a japán nyelvből kölcsönzött *kungho* (köztulajdon) szót használták a kommunizmusra, de egyelőre bizonytalan volt számukra, hogyan lehetne elérni e célt a marxista tanítás segítségével. Első éveiben a KKP kicsi, gyakran megosztott csoport volt, azzal az elsődleges céllal, hogy támogassák Szun Jat-szen forradalmát. „A revolúció ügye korántsem könnyű dolog, különösen Kínában, ebben a külföldi hatalmak és a militaristák miatt kétszeresen is nyomás alatt álló országban – írta Mao Ce-tung, a Pekingi Egyetemi Könyvtár fiatal hunani portása, a KKP egyik alapítója. – Az egyetlen megoldás, hogy felhívjuk a kereskedőket, munkásokat, parasztokat, diákokat és tanárokat szerte az országban, és mindenki mást, aki a népünket alkotja, s akire ugyanazon nyomás nehezedik, hogy hozzanak létre egy szorosan együttműködő egységfrontot. A forradalom kizárólag így lehet sikeres."[43]

A szovjetek úgy vélték, legfontosabb kínai feladatuk, hogy segítsék a Szun Jat-szen vezette mozgalom katonai és szervezeti erejének kiépítését, amiben a kommunisták kicsi, de aktív szerepet játszhattak. Ideológiai és gyakorlati oka is volt mindennek: Lenin és utódai szerint Kínának először egy nemzeti burzsoá forradalmon kellett keresztülmennie, a szocializmus csak ezután következhetett. Úgy tűnt, a

Kuomintang – tekintettel politikai elképzeléseire és vezetőjének otthoni tekintélyére – levezényelhetett egy ilyen forradalmat. Bár Szunt kétségkívül fellelkesítette a moszkvai támogatás, megtartotta a politikai távolságot a szovjetektől és a kommunistáktól. A hadiakadémia létrehozására irányuló orosz segélyt azonban kiváltképp szívesen fogadta, így jött létre Kantonban Szun egyik kedvence, Csang Kaj-sek vezetésével a Huangpu Akadémia. Az intézményben szovjet katonai tanácsadók mellett a KMT vezetői oktattak, így Vang Csing-vej, aki később a legnagyobb japán kollaboránssá vált, de ott tanított a kínai kommunisták közül Csou En-laj, a későbbi miniszterelnök, valamint Je Csien-jing, az a katonatiszt, aki ötven év múlva, a maói „kulturális forradalom" után szétzúzta az előző években domináns szélsőbalos csoportot. A Kuomintang-haderő újraszervezését az orosz Vörös Hadsereg tisztje, Vaszilij Blücher (Bljuher) segítette. A párt politikai újjászervezésére pedig a magát Borogyinnak nevező Mihail Gruzenberg, egy veterán Komintern-ügynök gyakorolt jelentős hatást. 1925-re – a szovjet támogatásnak köszönhetően – a Kuomintang sokkal erősebb párt volt, mint valaha.

Lenin első számú moszkvai utódai, Trockij és Sztálin együtt dolgoztak a KMT-vel, de nyitva hagyták a lehetőséget, hogy a szovjet biztonsági érdekeknek megfelelően a pekingi kormányzattal vagy épp helyi „erős emberekkel" is tárgyaljanak. Az orosz irányítás alatt álló Kínai Keleti Vasút ellenszolgáltatás nélküli visszaadását megígérő Karakhannal szemben Trockij úgy érvelt, hogy ő „nem érti, hogy az imperializmus elutasítása miért feltételezné a tulajdonjogról való lemondást [...], [és] miért kapjon a kínai paraszt egy vasutat az orosz paraszt kárára [...], [hiszen] Oroszország is rendkívül szegény, s egyáltalán nem engedheti meg magának, hogy anyagi áldozatokat hozzon azért, mert szimpátiával tekint gyarmati vagy félgyarmati sorban élő népekre."[44] Miután Sztálin a hatalomért folyó játszmában túljárt Trockij eszén, még hangsúlyosabb lett az elvárás, hogy a kínai forradalom céljainak meg kell felelniük a szovjet érdekeknek és doktrínának. Sztálin először azt szerette volna, hogy a helyi kommunisták kössenek szövetséget a Kuomintang baloldali részével, s így növeljék befolyásukat a mozgalomban. Majd amikor a KMT nem kommunista tagjai frakciózás vádjával kezdték támadni a KKP-t, a szovjet vezető ragaszkodott hozzá, hogy a kínai kommunisták politikai jövője csak a Kuomintangon belül van biztosítva. Sztálin politikája létfontosságú segítséget nyújtott a helyi nacionalistáknak, de az is neki volt köszönhető, hogy idővel a kis kommunista csoportra szövetségesei irigységgel és bizalmatlansággal tekintettek.

Szun Jat-szen első kísérletei, hogy elindítsa a Kínát újraegyesítő hadjáratot, kudarccal végződtek. Ám 1924 végén Szun és számos tanácsadója, valamint a legtöbb külföldi megfigyelő is úgy vélte, hogy eljött a Kuomintang ideje. Az észak-

regionális vezetők között egyre élesebb lett a konfliktus azt illetően, hogy melyikük vezesse a köztársaságot. A szovjet támogatás nagymértékben növelte a KMT katonai képességeit. És ami kulcsfontosságúnak bizonyult, Dél-Kína néhány „erős embere" arra a következtetésre jutott, hogy a Kuomintang elég ütőképes lett ahhoz, hogy jobban megérje együttműködni vele, mint ellenállni neki. Szun azonban még bizonytalannak értékelte a politikai helyzetet, és stílusához híven meggondolta magát. Úgy döntött, északra utazik, s még egy kísérletet tesz, hogy meggyőzze az ottani vezetőket, fogadják el harc nélkül a KMT fennhatóságát. Útközben megállt a japán Kobéban, ahol a talán leginkább japánbarát beszédét tartotta, jelezve, hogy koránt sincs a szovjetek zsebében. Tiencsinbe érkezve megbetegedett. 1925. március 12-én – legközelebbi tanítványa, Vang Csing-vej és első számú szovjet tanácsadója, Borogyin jelenlétében – Pekingben halt meg. Ötvennyolc éves volt. Halálos ágyán arra biztatta a követőit, hogy egyesüljenek, írt egy utolsó szovjetpárti levelet, s megerősítette keresztény hitét.

Ám akik azt gondolták, hogy a briliáns, bár következetlen ember halála a „Kuomintang-projekttel" is végzett, alaposan meglepődhettek. 1925 tavaszán Kelet-Kína jelentős részén antiimperialista tüntetések kezdődtek, a külföldi hatalmaknak az ország irányítására 1911 után létrehozott rendszere először ingott meg. Május 30-án a sanghaji nemzetközi koncesszió területén a brit rendőrség megölt kilenc diáktüntetőt. Más városokban az idegen rendőrség szintén tüzet nyitott a külföldi hatalom kulcsintézményeinek megtámadásával fenyegető diákokra és munkásokra. Egyre több lett a sztrájk és a blokád, néhányat közülük a KMT szimpatizánsai vagy a kommunisták szerveztek. A mélységesen megosztott és északi riválisai kihívásával szembenéző – velük nemrég rövid, de véres polgárháborút vívó – pekingi kormány tehetetlen volt. Az események Május 13-a mozgalom néven vonultak be a történelembe. Résztvevői a nemzeti ügy mártírjaként és egy új, erős és egyesült Kína előhírnökeként tekintettek Szun Jat-szenre.[45] Ven Ji-to, a túlzások nagymestere így adott hangot az idegen fennhatóság alatt álló kínai területek vágyának, hogy újra az anyaország részei legyenek:

Tudod, hogy „Makaó" nem az igazi nevem?
Túl régóta vagyok távol tőled, anyám.
Megszerezték a testemet.
De a lelkem örökre a tiéd.
Ó, anyám, háromszáz éve rád gondolok.
Szólíts úgy, ahogy csecsemőként szólítottál! Szólíts „Aomennek"!
Anyám! Haza akarok jönni, anyám!

Közben Kantonban a Kuomintang fiatal vezetői és kommunista szövetségesei kezdték megérteni, hogy Szun mártírsága, a szovjet támogatás, az északi politikai kilátások és a Május 13-a mozgalom kombinációja az eddigi legjobb lehetőséget kínálta fel arra, hogy a KMT hadserege elinduljon Peking felé. A Huangpu Akadémia befolyásos parancsnoka, Csang Kaj-sek mindjobban sürgette az északi hadjárat megkezdését. Csang meg volt győződve róla, hogy eljött a Kuomintang ideje. Azért is szorgalmazta a cselekvést, hogy így tisztelegjen az általa nagyra becsült Szun Jat-szen emléke előtt, illetve mert felháborította, hogy a külföldi csapatok Sanghajban, Vuhanban és más városokban kínai civileket mészároltak le. Úgy vélte, hogy bár csak harmincnyolc éves, ő a magától értetődő jelölt a csapatok vezetésére. Szinte misztikusan hitt benne, hogy élete és Kína külföldi befolyástól való megszabadításának ügye egy és ugyanaz.

Csang Kaj-sek 1887-ben született a Sanghajtól délre található Ningpóban, Csö-csiang tartomány egyik külföldiek számára is nyitott kikötőjében. Japánban kapott katonai kiképzést, s két éven át szolgált a szigetország hadseregében. Az 1911-es forradalom után visszatért Kínába, Szun Jat-szen egyik legközelebbi harcostársa lett, Sanghaj és Japán között ingázva segítette mentorát. Miután Szun Kantonban tette át a székhelyét, Csang a KMT hadügyeinek egyik első számú felelőse lett, és egyre inkább az a személy, akit az elnök a személyes biztonsága szavatolásával bízott meg. Csang Kína-víziója egyszerű volt ugyan, de ragaszkodott hozzá. Értékeit szigorú konfuciánus neveltetésének és japán katonai kiképzésének köszönhette. Egységes, rendezett és erős hadsereggel rendelkező országot szeretett volna látni. Szun Jat-szen halála mélységesen megrázta Csangot, ám nemsokára a halott vezető helyébe képzelte magát, ahogy beteljesíti Szun álmát az új Kínáról.

Az északi hadjárat 1926 júliusában kezdődött, s hamarosan lenyűgöző politikai és katonai siker lett. A Kuomintang és a kommunisták, valamint pártkötődés nélküli helyi nacionalisták földalatti bizottságokat hoztak létre, sztrájkokkal és hazafias tüntetésekkel készítették elő a forradalmár hadsereg érkezését. A Csang, Blücher és más KMT-s katonai vezetők által kidolgozott stratégia figyelemre méltóan sikeresnek bizonyult. Gyorsan nyomultak észak felé, a haderőt három fő seregre osztva, s egyenként tarolták le ellenségeiket. Jó néhány helyi vezető okosabbnak találta harc helyett megadni magát. A propaganda mind fontosabb szerepet játszott. Egymástól lényegesen eltérő társadalmi és politikai céljaik ellenére, a Kuomintang összes tagja a patriotizmus és nemzeti megújulás egyszerű üzenetét harsogta. „Kínát a kínaiaknak kell uralniuk! – szólt a világos üzenet. – Éljen Szun Jat-szen! Éljen a nép három alapelve! Éljen a nemzeti forradalom!" Ahogy a felkelők csapatai Közép-Kína nagyobb városaihoz közeledtek, a harcok fokozódtak. Kuo Mo-zso, a forradalmi hadseregben Vuhannál harcoló költő elesett katonákat látott „a vasút

sínek két oldalán feküdni. [...] A közeli tavakban [...] megszámlálhatatlan hulla úszott – fölfelé fordult arccal, lefelé fordult arccal, és volt, aki az oldalán."[46]

1926 októberében a KMT csapatai elfoglalták Vuhant, s Vang Csing-vej irányítása alatt megalakult az új, nemzeti kormány. A nacionalisták örömittasan ünnepeltek. Kuo Mo-zso „áramló csoportokat, párt- és nemzeti zászlókat [látott]; az *Internacionálét*, az *Előőrs dalát* és a *Forradalom dalát* énekelték; jelmondatokat kiabáltak, a *vanszuj* [éljen soká] szót üvöltötték, beszédeket tartottak a sokaságnak".[47] Az új, baloldali vuhani kormányzat azonban nem volt lojális Csang Kaj-sekhez. Miközben a csapatai Sanghaj felé közelítettek, Csang egyre szkeptikusabban szemlélte kommunista szövetségesei céljait. Már Kantonban sem bíztak teljesen egymásban. Csang meg volt győződve róla, hogy a kommunisták meg akarják ölni. Ám az észak felé tartó menetelés nem várt sikere végképp ellehetetlenítette a szövetséget. A KKP és a szovjetek egy potenciális katonai diktátorként, holmi ázsiai Napóleonként tekintettek Csangra. Ami pedig őt magát illeti, mindinkább aggódott, hogy ha Kínának sikerül megszabadulnia a nyugati befolyástól, a KKP és a Kuomintang balos szárnya Moszkva irányítása alá fogja helyezni az országot. A naplójában egyre kritikusabban nyilatkozott szovjet tanácsadóiról: „Őszintén fordulok feléjük, de ők ezt csalárdsággal viszonozzák."[48] A kommunisták nyilvánosan kritizálták Csangot, s arra készültek, hogy még azelőtt megszerzik Sanghaj irányítását, hogy a KMT-csapatok megérkeznének. Közeledett a leszámolás órája.

Csang Kaj-sek vitte be az első csapást. Vuhan baloldali kormányzata elrendelte a letartóztatását, de ezt kellő erő híján nem tudta végrehajtatni. Csang katonái válaszul – mihelyt bemasíroztak Sanghajba – statáriumot rendeltek el a városban. A parancsnok pedig elindította alighanem hónapokon át fontolgatott tervét, hogy elpusztíthassa a KKP-t, s visszaszoríthassa a Kuomintang balszárnyának befolyását. Ügynökei és a különböző hozzá hű szervezetek tagjai (például a partvidéki városok néhány bűnbandája) elfogták vagy megölték a kommunisták szinte teljes vezetését, több tízezer párttagot és balos szimpatizánst. Jóllehet néhány pártvezér (például a Dél-Kína hegyei közé menekülő Mao Ce-tung) túlélték a vérfürdőt, a KKP-t mint szervezetet hosszú évekre sikerült elpusztítani. Moszkvában Sztálin hangosan követelte a kínai forradalmi választ. A szovjet diktátor azt természetesen nem hangoztatta, hogy a kínai kommunisták lemészárlása annak köszönhető, hogy ő a KKP–Kuomintang-szövetség megőrzését szorgalmazta.

A vuhani kormány fokozatosan megadta magát. 1928 tavaszára Csang Kaj-sek lett a Kuomintang megkérdőjelezhetetlen vezetője. 1928-ban az utolsó fontosabb régiós „erős ember" is hűségesküt tett az új rezsimnek, így a KMT – legalábbis névleg – Mandzsúria kivételével egész Kínát ellenőrzése alá vonta. Bár három éve

sokan egy fantaszta képzelgéseként nevették ki Szun északi expedícióját, a vállalkozás sikere még kezdeményezőjének legvadabb álmait is felülmúlta.

Az északi expedíció diadala és a kínai nacionalizmus térnyerése sokkolta a külföldi megfigyelőket. A regionalizmust favorizálva a saját pozíciójukat kiépítő helyi „erős embereket" sikerült megnyerni az idegen befolyástól mentes, egységes Kína eszméjének (vagy legalábbis rémületükben nem álltak ellen), így a Nyugatnak is újra kellett értékelnie távol-keleti kilátásait. Nagy-Britannia, amely sok szempontból a lehető legtöbbet veszíthette, tartott a kínai munkaerő és a szovjet szervezettség ötvözetétől. „Gyakorlatilag háborúban állunk Oroszországgal" – írta 1927 decemberében Sir William Tyrrell, a londoni külügyminisztérium állandó államtitkára.[49] Sanghaj elvesztésének lehetősége különösen nyugtalanította az angolokat. Ahogy a brit külügyminiszter a kabinettel közölte: „Ottani érdekeink jelentőségére való tekintettel, elvesztése tragikus következményekkel járna ázsiai pozícióinkra, illetve nagy visszhangja lenne Indiában és Japánban."[50] Egyes nyugati megfigyelők a bokszerfelkelés képeit idézték föl, s az oroszokat leszámítva az összes külföldi lemészárlását jósolták. Az angolok 15 ezer katonát küldtek sanghaji koncessziójuk védelmére. Brit szemszögből a csata a civilizáció megóvásáról szólt a lázadó kínaiak és alattomos szovjet irányítóik ellenében.

LONDON NEM ÉRTETTE, ahogy egyetlen más külföldi kormány sem, hogy Csang Kaj-sek és a Kuomintang mennyire szeretett volna úr lenni a saját házában. A KKP elpusztítása egyike volt a figyelmen kívül hagyott jeleknek. 1928 végére az összes helyi „erős ember" rákényszerült, hogy hűségesküt tegyen Csang kormányának, bár a KMT befolyása az egykori birodalom határához közel eső tartományokban, egészen a kínai–japán háború 1937-es kitöréséig, rendkívül gyenge maradt. Nankingi központú irányításának tíz éve alatt a Kuomintang egy mai fogalmak szerinti fejlesztő államot épített ki, a 19. század közepe óta (a korrupció és gyenge adminisztráció ellenére) leghatékonyabb kínai kormányzatot. Politikai szempontból a Szovjetuniót és Olaszországot, majd Németországot mintául választva, Csang állama az ideológia átvétele nélkül próbált tanulni a nyugati és japán fejlesztési tapasztalatokból. A húszas évek vége és a harmincas évek kedvezőtlen nemzetközi gazdasági hangulata ellenére a Kuomintang-kormány figyelemre méltó növekedést ért el a gazdaság városi szektoraiban. Vannak, akik szerint a bővülés legalább annyira a KMT politikája ellenére, mint annak köszönhetően ment végbe. Az azonban világos, hogy az új kormányzat jelentette viszonylagos stabilitás nélkül valószínűtlen, hogy a kínai gazdaság bizonyos részei olyan gyorsan tudtak volna növekedni, mint a „nankingi évtizedben".

Csang külpolitikájának célja az volt, hogy amilyen hamar csak lehet, visszaszerezze Kína teljes szuverenitását. Két stratégiát tartott alapvetőnek, hogy elérje e célt: az összes külső tartomány visszaintegrálása Kínába, illetve minden külföldi területenkívüliséget biztosító jogosultság felszámolása. Noha időnként ért el sikereket az említett stratégiák végrehajtása során, jobbára sikertelennek bizonyult, elsősorban Japán folyamatos és egyre fokozódó nyomása miatt. Csang tájékoztatta a koncessziós hatalmakat, hogy szándéka szerint 1930. január 1-jével egyoldalúan megszünteti a külföldiekre Kínán belül vonatkozó összes egyenlőtlen, területenkívüliséget biztosító jogot. Ám azzal kellett szembesülnie, hogy a Nyugat nem hajlandó tárgyalni, egy Japánnal folytatott háború lehetősége pedig egyre fenyegetőbb lett, így nem volt abban a helyzetben, hogy valóra váltsa célkitűzését. A nyugati hatalmak meg nem alkuvása, jogaikat és privilégiumaikat érintő elfogultsága nem tette lehetővé, hogy segítsenek Kína megerősítésében, amely Japán ellensúlyává válhatott volna Kelet-Ázsiában. Szűk látókörű és korlátolt politika volt ez, arra a félelemre alapozva, hogy a Kuomintang végül a szovjetek markába kerül. A brit álláspont nem hagyott kétséget: „Egy pillanatig sem tétovázok – írta Tyrrell –, mikor kijelentem, politikánkat arra az előfeltevésre kell alapozni, hogy az ellenségünk Oroszország, nem pedig Japán. Utóbbitól legfeljebb a kereskedelmi versengés miatt kell tartanunk."[51]

Ahogy a kínai–orosz szövetség 1960-as évekbeli felbomlásakor, a nyugati hatalmaknak jó sok időre volt szükségük, mígnem felismerték, hogy az 1927-es KMT–szovjet szakítás állandó és valóságos. Nem vették észre, Csang mennyire eltökélt, hogy visszaszerezze Kína jogait az oroszoktól, s nem észlelték azt a meggyőződését sem, miszerint az országon belül szovjet ötödik hadtestet képező kínai kommunistákat minden lehetséges eszközzel el kell törölni a föld színéről. Mikor Sztálin 1929-ben nem volt hajlandó tárgyalni a mandzsúriai Kínai Keleti Vasút átadásáról, Csang megpróbálta azt erővel megszerezni. Rövid határháború tört ki a szovjetekkel. A Vörös Hadsereg az egykor kantoni KMT-s katonai főtanácsadó, Blücher irányítása alatt álló csapatai 1929 novemberében döntő győzelmeket arattak Észak-Mandzsúriában. A Szovjetunió 1931-ig, míg a japánok meg nem szerezték, megtartotta magának a vasutat. Sztálin politikája azonban legalább annyira kontraproduktív volt, mint a nyugati hatalmaké, hisz áttételesen Japánt erősítette, s valószínűbbé tette a két ország közötti jövőbeli közvetlen összecsapást. A szovjet diktátor igyekezett a kínai kommunistákat mozgósítani céljai elérése érdekében – így a KKP többek közt sikertelen támadásokat hajtott végre a déli városokban –, amivel ellehetetlenítette, hogy a kommunisták szövetséget kössenek a KMT-vel, Csang pedig még inkább szószegőnek és árulónak tartotta a KKP-t.

Moszkva valóban fenyegetést jelentett a Kuomintang Kínájára, de a halálos veszély forrásának Tokió bizonyult. Japán volt az egyetlen külföldi ország, amelyet Csang Kaj-sek ismert és tisztelt, s amelyre – tanítómesteréhez, Szun Jat-szenhez hasonlóan – ideális szövetségesként tekintett. Együtt olyan pánázsiai fejlesztési szövetséget hozhattak volna létre, mely kiszoríthatta volna a nyugati dominanciát. A japán vezérkar azonban nem adta meg a lehetőséget, hogy ezt felvesse. Miközben a KMT hadoszlopai Kína egyesítésének utolsó szakaszában észak felé nyomultak, Tokió erősítést küldött Santungba, hogy megvédje már meglévő pozícióit. 1928 áprilisában harcok törtek ki a tartományi fővárosban, Csinanban: a szigetország seregének katonái megtámadták Csang csapatait, a Kuomintang pedig több mint ezerötszáz embert veszített. A japánok Mandzsúriában a kínai nacionalizmus erősödésétől tartottak. A helyi „erős ember", Csang Hszüe-liang* hűségesküt tett a nankingi kormánynak. Az, hogy néhány éve japán tisztek orvul megölték apját, Csang Co-lint, nyilvánvalóan növelte az elszántságát, hogy átálljon a másik oldalra. A japán vezetők, továbbá a Koreában és Mandzsúriában állomásozó csapatok parancsnokai úgy érezték, hogy a Szovjetunió túlságosan megerősödött, s a KMT-vel együtt a káoszt képviseli Északkelet-Ázsiában.

Csang Kaj-sek Mandzsúriát Kína elidegeníthetetlen részének tartotta. Nem szerepelt a terveiben, hogy lemondjon róla; ám időt kellett nyernie. Csak egy egységes és katonailag felkészült Kína tudott szembeszállni Japánnal. Az 1930-as évek elején pedig még rengeteg belső problémával kellett megküzdenie. Az elégedetlen Kuomintang-vezetők és helyi „erős emberek" valós fenyegetést jelentettek számára, míg a KKP (bár megnyirbált képességekkel) továbbra is működött dél-kínai rejtekhelyein. A kínai hadsereg nem volt jól kiképezve, sem jól felszerelve, de a jelentős – részben Csang német tanácsadói által vezetett – fegyverbeszerzési és kiképzési programok eredménye kezdett megmutatkozni. A mandzsúriai feszültségek közepette a Senjangban állomásozó japán tisztek 1931 szeptemberében bombát helyeztek el a Dél-mandzsúriai Vasút közelében, majd Csang Hszüe-liang csapatait vádolva megtámadták a város kínai helyőrségét. A Tokióból érkező utasítások ellenére a mandzsúriai japán hadsereg megindult a vasútvonal menték, s néhány hét alatt elfoglalta a régió legtöbb nagyobb városát. A szovjetek egyáltalán nem szerettek volna fegyveres konfliktusba keveredni Japánnal, a tokiói kabinet pedig vonakodva elfogadta Mandzsúria katonai meghódítását. Csang Kaj-sek reménytelen helyzetbe került. Jó pár honfitársa kemény kritikával illette azért, mert nem

* Ezt az akkor még fiatal hadurat „ifjú marsallnak" becézték, s hiába élt kereken száz évet, e ragadványnéven vonult be Kína történelmébe. *(A szerk.)*

indított 1931-ben totális háborút Japán ellen, de – tekintettel a külső segítség hiányára – Kínának valójában nem volt más választása. „Meg kell majd vívni a háborút Japánnal" – mondta Csang legközelebbi munkatársainak. Ám Kína túlélése függött attól, hogy a háborúra a lehető legkésőbb kerüljön sor.

1912-BEN KEVÉS TÁJÉKOZOTT kínai vagy külföldi adott érdemi esélyt az új köztársaság túlélésének. Rendellenességként tekintettek az államalakulatra: demokratikus alapelveken nyugvó kormányzat egy 80 százalékban írástudatlan lakosságú országban, alkotmányos rezsim abban a Kínában, mely hosszú története során csak autokrata rendszert ismert. A köztársaság azonban túlélte a következő évtizedeket, bár egyáltalán nem olyan formában, mint amilyet alapítói elképzeltek. Az ország kormányzati formáját immár nemzetközi szinten is el lehetett ismerni (ez a különböző egyedi vonások ellenére is így volt). A társadalom egyre nyitottabbá vált, az egyének és csoportok maguk dönthettek kereskedelemről, utazásról és emberi kapcsolatokról. S lehetővé vált, hogy Kína előrelépjen a kívülről érkező elképzelések és gyakorlatok elterjesztése, valamint az oktatási hálózatok kiépítése terén. Az utóbbi kulcsfontosságú lett a következő sötét évtizedekben.

Két alapvető oka volt a Kínai Köztársaság túlélésének, s mindkettő a nemzetközi porondhoz kötődött. A megmentő erőnek a kínai nacionalizmus bizonyult, amely modern formájában az 1910–20-as években hódított teret. A nacionalizmusnak ez a válfaja nélkülözhetetlennek tartotta egy erős állam létrehozását, legfontosabb képviselői pedig mindig hajlandók voltak rá, hogy támogassák a hatalom birtokosait, ha szemlátomást Kína érdekében léptek fel. Továbbá az új köztársaság szerencsés külpolitikai csillagzat alatt született: az első világháború miatt a jelentősebb nyugati imperialista országok Európára koncentráltak, s a harcok mindannyiukat (legalábbis ideiglenesen) kimerítették. A napóleoni háborúk és a hidegháború időszakához hasonlóan, a gyenge kínai állam túlélése annak volt köszönhető, hogy a legfontosabb idegen ragadozók épp máshol tevékenykedtek. A nemzetközi rendszer problémái ugyanakkor lehetőséget adtak Kínának, hogy együttműködjön a világ többi kitaszítottjával, főleg a Szovjetunióval és a weimari Németországgal.

Ebben a globális keretrendszerben Japán lett az elsődleges fenyegetés. Az 1930-as évek elejére már kristálytisztán látszott, hogy a kínai nacionalizmus és a japán expanzionizmus – bár mindkét oldal többször is próbált a közös kulturális és faji örökségre hivatkozni – nem létezhetnek egymás mellett. Ironikus módon Japán menetelése a világgal való konfrontáció felé lehetőségekkel is szolgált a Kínai Köztársaságnak. A hazafias reakciónak köszönhetően az ország egységesebbé vált, a stratégiai természetű nézeteltérések dacára. Csang Kaj-sek 1931 után hangoztatott

üzenete – miszerint Japán „természetellenes" ambícióiból csak baj lesz, s létre fog jönni egy, a szigetországot legyőző széles koalíció – rámutatott Kína esélyére, hogy a háború utáni új nemzetközi rendszer alapító tagja legyen. A kínai állam vezetői elkezdték önmagukat a globális színtér részeként szemlélni, melyhez ugyan nem önszántukból csatlakoztak, de kétségkívül előnyöket kínálhatott hazájuknak.

1937-re, mikor megindult a Japánnal szembeni totális háború, Kína olyannyira része lett már a világnak, amit a századforduló mértékadó politikusai el sem tudtak volna képzelni. A köztársaság jogrendszere nyugati mintákat követett. A külföldi termékek az ország legeldugottabb zugaiba is eljutottak. Az oktatás többnyire külföldi elképzelések alapján működött. A fiatalabb generációk már másként tekintettek kínai mivoltukra, mint elődeik. Nem voltak többé egy messzeségben élő nép; azt akarták, hogy ugyanolyan elbánásban részesüljenek, s hasonló lehetőségeik legyenek, mint más államok lakóinak. Az 1930-as évek azonban Kínában és egyebütt sem volt ideális időszak a felnőtté válásra. Sokan érezték úgy az országban, hogy az évtizedet a céltalanság, a világpolitikához való kínai hozzájárulás hiánya és a hazájukkal szembeni méltatlan bánásmód jellemezte egy olyan világban, ahol a diktatúrák elszántan törtek előre. Miközben a honi nacionalizmus a japán agresszió nyomása alatt formálódott, a transznacionális hálózatokat magukévá tevő városlakók egyre gyanakvóbbak lettek. Amikor pedig kitört a háború, még a sanghaji, tiencsini, pekingi és kantoni tanult – esténként nyugati ruhákban dzsesszt hallgató – fiatalemberek egy része is biztos lett abban, hogy Kína betegségeire csak Kínán belül lehet gyógyírt találni.

V. FEJEZET

Külföldiek Kínában

A Középső Királyság a 20. század első felében nemzetközivé vált. 1900-ban a kínaiak és külföldiek egyaránt valami minden mástól különbözőként tekintettek a Csing Birodalomra, de az ország az 1940-es évek végére már integrálódott a terjeszkedő piacok, illetve a szabadon utazó emberek és elképzelések kapitalista világába. A Kínában élő külföldiek kiemelkedő szerepet játszottak a szóban forgó átalakulásban. Ezek a világ különböző részeiből érkező, változatos hátterű és hivatású emberek segítették átformálni az országot (ha nem is mindig abba az irányba, amit a kínaiak szerettek volna). Misszionáriusok és üzletemberek, tanácsadók és kalandorok, forradalmárok és menekültek egyaránt akadtak közöttük. Néhányan csak a gyors profitért jöttek, de sokan Kínában maradtak, s ott is haltak meg. Minden esetben hatással voltak helybéli kapcsolataikra, akik persze rájuk is hatást gyakoroltak, a hatások pedig gyakran nagymértékben, máig hatóan befolyásolták Kínát és a világot.

A 20. század közepéig a kínaiak és külföldiek kapcsolata az országon belül mélyen egyenlőtlen volt. A legtöbb idegenre a területenkívüliség elve vonatkozott, vagyis jogi ügyeikben kizárólag a saját országuk bírósága volt illetékes. Sokan a kínai városokban létrehozott, külföldi dominanciájú tanácsok által irányított és külföldi hivatalnokok által igazgatott koncessziók területén éltek. A klasszikus gyarmati érintkezésnek megfelelően, a kínaiak egymás között nemritkán kritizálták az idegeneket és szokásaikat, de nyilvánosan elismerően szóltak róluk. Ez az egészségtelen és időnként rasszista interakciós forma gyakorta akadályozta meg a kínaiak és külföldiek közti közeli személyes kapcsolatok kialakulását, hosszú távon azonban nem tudta meggátolni az elképzelések és gyakorlatok cseréjét.

A Kínában tartózkodó idegenek száma az országban tapasztalható és a nemzetközi körülmények függvényében folyamatosan változott, ám valószínű, hogy a 20. század első felében háromszázezer és félmillió között lehetett (talán meglepő,

de 2005-ben ugyanez volt a szám).[1] A külföldiek hozzávetőleg fele japán állampolgár volt; a hosszú időn át legnagyobb befolyású britek száma sohasem emelkedett tizenötezer fölé. Bő százezren voltak, akik a kontinentális Európából – például az orosz forradalom és a náci zsidóüldözés elől – egészen Kínáig menekültek. Java részük városokban lakott, de nem mindig a külföldi koncessziók területén. Harbinban és Senjangban sok orosz és később japán telepedett meg, ám a legtöbb idegen – 1932-ben hetvenezer – Sanghajban élt. De vidéken is lehetett külföldieket – általában misszionáriusokat, tanárokat vagy az ország határainál kereskedőket – találni. A kínaiak számára az idegen jelenlét szokatlan benyomások tárháza volt, sokukat pedig arra ösztönözte, hogy közelebbi kapcsolatba kerüljenek a Kínán kívüli elképzelésekkel és tudással.

Az ország egyes részei külön világokká váltak. Azok a régiók voltak ezek – a brit Hongkong, a portugál Makaó és a japán igazgatású Tajvan és Mandzsúria (főleg 1931 után) –, melyeket a külföldiek teljesen kézben tartottak. A gyarmati tapasztalatból létrejött hibrid formák itt virágoztak igazán, olyannyira, hogy már kezdett elmosódni, hogy mi kínai és mi nem. Hongkong kiemelkedő kínai lakosai brit állampolgárok lettek, Oxfordban, Cambridge-ben vagy a London School of Economicson (LSE) tanultak. Tajvanon a fiatal generáció elsajátította a japán nyelvet és kultúrát; voltak, akik a szárazföldi Kína, Japán és Tajvan között ingáztak. A felkelő nap országának ízlése és szokásai – a művészettől a baseballig – hosszú távra hatóan megtelepedtek a szigeten. A világ pedig időnként visszaadta az emigráció gyümölcseit. A 20. század során számos magasan képzett, külföldön született kínai származású ember költözött Kínába minden kontinensről, s játszott vezető szerepet abban az országban, ahonnan ősei elindultak. A háború és a folyamatos politikai változás ellenére, az 1900-as évek első fele a nyitottság kora volt Kínában, egy olyan időszak, melyben a külföldiek biztosították az ország számára fejlődésének néhány kulcsfontosságú előfeltételét.[2]

A 20. század első felében Kína nemzetközi kereskedelmének jelentős része még mindig idegen kézben volt. A nagyhatalmak vámot szedtek a Kínába importált termékek után, amiről a helyi kormányzatot csupán tájékoztatták. 1917-ben kilencvenkét város volt nyitva a közvetlen külföldi kereskedelem előtt, ezek nagyjából fele volt idegen koncesszió vagy telep, ahol a külföldiek tartózkodhattak, kereskedhettek és tulajdonnal rendelkezhettek. A koncessziók lakói az idegen irányítás alatt álló helyi közigazgatási rendszernek, nem pedig a kínai kormánynak, tartománynak vagy városnak fizettek adót. A külföldi koncessziók területét kisajátították, majd örökbérbe adták a nagyhatalmaknak, amelyek utóbb albérletekre osztva továbbadták a földeket magánszemélyeknek vagy üzleti vállalkozásoknak. Szabály szerint a kínaiak nem birtokolhattak földet a koncessziók területén, de meghatalmazottjaik révén néhányan megkerülték a szabályt. A felforgató elemek – ügyeskedő kapitalisták, forradalmárok és vallási fanatikusok – is kihasználták egy-egy külföldi telep területenkívüliségét, hisz ott a kínai hatóságok csak a felelős konzul engedélyével tartóztathatták le a kínaiakat. Épp ezért alapító kongresszusának jó részét a KKP is a sanghaji francia koncesszió egykori missziós iskolájában tartotta.

Sanghaj számított a legnagyobb koncessziónak, de a többi is hasonlóképp kozmopolita és összetett volt. A legfontosabb északi kikötővárosban, Tiencsinben – a három brit városi kerületet is beleszámítva – hét külföldi közigazgatás működött. A Jangce melletti Vuhanban eredetileg négy – ortodox templomokkal, angol vámházakkal, német sörfőzdékkel és francia éttermekkel zsúfolt – aprócska európai várost mintázó koncesszió volt. Az 1920-as években egy külhoni látogató így írt Vuhanról: „Nyüzsgő város, az építészete és elrendezése teljesen nyugati, még úgy is, hogy minden oldalról Kína veszi körül, magas épületei az egekbe törnek, több mozija is van, bár csak amerikai filmeket játszanak, miközben az automobilok dölyfösen suhannak a rakparton."[3] A folyók és a partvidék mellett fekvő koncessziókat éjjel-nappal cirkáló idegen hadihajók védték. Noha ez a külföldi katonai jelenlét korlátozva volt, szükség esetén halálos is lehetett. Az „ágyúnaszád-diplomácia" keretein belül időnként sor került a kínai városok ágyúzására, ami csak akkor állt le, ha az adott nagyhatalom megkapta, amit akart. A brit haditengerészet speciálisan Kínán belüli célokra kifejlesztette az Insect osztályú, hatinches ágyúkkal felszerelt, jól manőverezhető hajókat. A főbb koncessziókon és telepeken külföldi szárazföldi csapatok kis kontingensei is állomásoztak. S természetesen ott voltak még a tajvani és mandzsúriai japán csapatok, a britek Hongkongban és a franciák Indokínában. A külföldiek megfelelő védelemben részesítették kínai érdekeltségeiket.

A legfontosabb koncessziók kellőképp önállóak voltak. Az idegenek gyakran büszkélkedtek vele, hogy üzletük intézése során mennyire nem elengedhetetlen érintkezniük az átlagos kínaiakkal, mivel ez a helybéli közvetítők feladata volt. Mindazonáltal a Kínában élő külföldiek meglepően nagy része társalgási szinten megtanult kínaiul. Sokan megkedvelték a kínai ételeket (ami kevésbé meglepő, mert ezeken kívül leginkább angol ételekhez lehetett hozzájutni), a kínai művészetet és esztétikát. A gyarmati környezetből fakadó korlátozások ellenére rengeteg különböző személyes kapcsolat alakult ki; baráti, tanár-diák és szerelmi viszonyok. Sir Sidney Barton, a sanghaji brit főkonzul folyékonyan beszélt kínaiul, s úgy ismerte városa üzleti környezetét és politikai közösségeit, mint senki más. A bagdadi zsidó családban született Silas Hardoon, Sanghaj leggazdagabb ingatlanmágnása a kínai Lo Csia-linget vette feleségül, s a metropolisz buddhista ügyeinek első számú

támogatója lett. A modern város kavargása és látványosságai, a lóverseny, a táctermek és a mozik egyre közelebb hozták egymáshoz az amúgy távolságtartásra törekvő kínaiakat és külföldieket.

Nem minden Kínában élő idegen volt azonban gazdag világpolgár. Néhányan, főként a Mandzsúriába vagy Tajvanra költöző japánok és koreaiak, illetve az 1917-es bolsevik forradalom előtt érkező oroszok, egyszerű telepesek voltak. De akadtak köztük menekültek is (például az 1917 után megjelent oroszok és az 1933 után jött német zsidók), illetve a birodalmak szolgálói: Sanghajban és Hongkongban dolgozó indiaiak és malájok, a francia koncessziókon és a Párizs által Kuangtung tartományban bérbe vett Kuangcsouvan területén feladatokat ellátó észak-afrikaiak és indokínaiak. Tekintettel a dél-mandzsúriai vasúti zónára, a Liaotung-félszigetre és a japán telepesek és befektetők számára megnyitott térségbeli területekre, továbbá arra, hogy a kínai helyi kormányzatok az egész régióban a szigetországi tanácsadók alkalmazását részesítették előnyben, egyáltalán nem meglepő, hogy a Kínában élő külföldiek fele a japán császár alattvalója volt. Már jóval azelőtt, hogy Tokió 1932-ben létrehozta északkelet-kínai bábállamát, Mandzsukuót, a Dél-mandzsúriai Vasúttársaság japán pszeudoállamot működtetett (gyárakkal és bányákkal, szállítmányozási vonalakkal és raktárakkal, iskolákkal, kórházakkal és közszolgáltatókkal). Az „állam" működtetésével összefüggő feladatok java részét koreaiak végezték.

A koncessziókon dolgozó kínai szolgálókat, utcaseprőket vagy gyári munkásokat – illetve átutazó honfitársaikat – egyszerre vonzotta és taszította a külföldiek világa, értékei és viselkedése. A kapzsiság, kizsákmányolás és pénzen vásárolt státuszok láttán a konfuciánusok és a radikálisok egyaránt felháborodtak. A pekingi külföldi városrész – a követségi negyed – alig néhány lépésnyire volt a régi császári palota Tienanmen téri bejáratától, s rengeteg kínait sértett, hogy a negyed bankjait, üzleteit, kórházait, templomait és szállodáit csak külföldiek használhatták. S még akkor is, ha a sanghaji parkokba a kutyák és kínaiak belépését tiltó tábla csupán városi legenda, a „bennszülöttek" legalább az 1920-as évek végéig *de facto* ki voltak zárva a koncessziókon lévő több klubból, parkból és sportpályáról. Jang Ji-po esszéíró szerint Sanghaj „egy bugyborékoló üst. [...] Szeretném elpusztítani, ökölle összezúzni az imperialista uralomnak ezt a keleti bástyáját, hogy örökre elhantoljam a vérszívó vámpírok álmait."[4] Jang és a legtöbb kínai a koncessziókon maradandó benyomásokat szerzett arról, ahogy a külföldiek lankadatlanul nyomást gyakorolva próbálnak – hazájuk rovására – egyedülálló anyagi előnyökhöz jutni saját maguk és országuk számára.

KÍNA HATALMAS, így a változás különböző intenzitással érte el különböző régióit. Az 1930-as években a Közép-Ázsiába vezető nagy kereskedelmi útvonalakat bejáró vagy a Sanhszi északi síkságaitól a szecsuani hágókig eljutó utazó arról számolt volna be, hogy az ország nem sokat változott a nyugati betörések kezdete óta. Ám ha ugyanez az utazó a fontosabb folyókat, a partvidéket, az összes nagyvárost vagy a kisebb déli városokat, a Jangce-deltát, Santung tartományt vagy Mandzsúriát járja be, merőben másképp vélekedett volna. Az utóbbi beszámoló a változásról, az emberek ruhájának, lakásának és társadalmi kapcsolatainak átalakulásáról szólt volna; a kínaiak életébe – a látogatók szemszögéből meglepő könnyedséggel – beépülő tárgyakról és technológiákról, s nem utolsósorban arról, ahogy a helybéliek magukévá tették a változást. Még az új világ eszközeivel uraikat legyőzni kívánó forradalmárok is nyugati stílusú ruhákba öltöztek, külföldi szövegeket olvastak, s európai politikai elméleteket képviseltek.

A dolgok az elképzelések társaságában utaznak, ám időnként előfordul, hogy maga a dolog valamivel gyorsabb, mint az azt megalapozó elképzelés. Az ipari forradalom termékei a 20. század elején Kína távoli sarkaiba is eljutottak; a kikötőkből (közvetítőkön át) a falusi vásárokba, utazó kereskedőkhöz vagy városi boltokba kerültek. A biciklik, elemek, üvegek, telefonok, lámpák, gyapjúáruk, bőrcipők, parfümök, karórák, fotók és rádiók – minden külföldi és következésképp modern dolog – hasonló izgalmat keltettek Kínában, mint amikor néhány évtizede az őket létrehozó kontinensen bemutatkoztak. A kínaiak szinte azonnal integrálták e termékeket életstílusukba és esztétikai elképzeléseikbe, s a legelőnyösebb tárgyakat hamarosan már ők is gyártani kezdték előbb belső fogyasztásra, majd exportra. Azokat, akik a külföldi áruk 20. század eleji kínai bevezetését tanulmányozták, egyáltalán nem lepte meg a sebesség, mellyel három generációval később – a politikai ingának a vállalkozói értékek és a világkereskedelem felé való visszalendülése után – az ország „exportdinamóvá" vált. Noha az elszántság a gyors változáshoz történő alkalmazkodásra időnként lanyhult, a kínai és külföldi dolgok integrálásához szükséges módszerek meglelésének képessége sok megfigyelőt zavarba ejtett, s úgy tűnt, hogy Kína városai jó helyzetben voltak a modernizáció beköszöntéhez.

Az embereknek lakó- és munkahelyet adó házak is több korszerű változáson mentek keresztül. Az 1930-as években a legtöbb városban, sőt néhány faluban is új típusú, praktikus, nagy üvegablakokkal, elektromos világítással és fűtéssel ellátott, Chicagóban, Párizsban és Londonban kialakult elvárások szerint megtervezett épületeket lehetett találni. Természetesen a nagyvárosok – különösen a folyópartján hatalmas házakkal büszkélkedő Sanghaj – úttörők voltak ebben a tekintetben. A brit építész, Walter Scott tervei szerint 1908-ban emelt Palace Hotelben használtak

először liftet Kínában. Az utca túloldalán magasodó tizenhárom emeletes Cathay Hotel – tetején a bagdadi zsidó származású üzletember, Sir Victor Sassoon magánlakásával – 1929-es átadása idején a leglenyűgözőbb épület volt az országban. Az 1930-as évekre Sanghaj a modern architektúra egyik központja lett, ahol a világ legjobb építészei és dizájnerei versenyeztek egymással a megbízásokért. A stílusok Kína más részein is változóban voltak. Az új pekingi középületeket többnyire a század elején dívó stílusban húzták fel; jellemző példa rá az ideiglenes köztársasági parlament épülete, amelyet a német Curt Rothkegel tervezett.[5] Az 1910-es években a kínai építészek is kezdtek újfajta – nyugati társaikhoz hasonlóan az architektúra nemzetközi irányzatait szorosan követő – épületeket tervezni az országban. Bár néhány külföldi és helyi szakember kísérletezett a klasszikus kínai stílus elemeinek használatával, a legtöbb megbízó már azzal is elégedett volt, ha az ódivatú házaknál kényelmesebb épületekbe költözhetett be.

A ruhastílusok szintén gyorsan változtak. Az 1880-as években a kínai elit jobbára csak különleges alkalmakra vett fel nyugati ruhákat, de harminc évvel később már inkább ez utóbbiak voltak láthatók a városi és néha a falusi Kínában is. A szemlélőt pedig meglephette, ahogy a kínai elemeket a nyugati stílusba vegyítették, az importált divatot helyi szokás szerint módosították, s osztálykülönbségeken, etnikai és olykor nemi határokon átnyúlóan használták. A sanghaji *Senpao* magazin 1912-ben így írt: „A kínaiak külföldi ruhákat viselnek, míg a külföldiek kínai ruhákat; a férfiak úgy feldíszítik magukat, mint a nők, a nők pedig úgy, mint a férfiak; a prostituáltak diáklánynak öltöznek, a diáklányok prostituáltnak." A pamutszövet-termelés 1920-as évekbeli robbanásszerű növekedése, illetve a varrógép és a tehetséges orosz és német szabók megérkezése forradalmasította a kínai divatot. A képes magazinok és a reklámok országszerte terjesztették a divat üzenetét. A kínaiak, más népekhez hasonlóan, eltérő okokból szoktak változtatni ruházkodási stílusukon, de az, hogy valaki „jól néz ki", gyakran valami üzenetet is hordozott. A kínai üzenet az „új nemzet" üzenete volt.[6]

Két ruhanemű különösen fontos lett az új nemzeti módiban. A *csipao*, a hosszú, ujj nélküli női ruha 1910 után jött divatba, a *csungsan*, a később Mao-ruhaként újjáéledt kétrészes öltözéket pedig a kommunista győzelem után viselték a KNK női és férfijai. A *csipao* a mandzsu felső osztály 19. századi ruhájának nyugatiasodott változata volt. Népszerűségét elősegítette, hogy egyszerre volt kínai és nyugati, mindenféle anyagból el lehetett készíteni, olcsón vagy épp drágán, s a körülményeket figyelembe véve fedhette el vagy mutathatta meg a lényeget. A *csungsan* célja hasonló volt. Szun Jat-szen látta azokat a katonai stílusú német iskolai egyenruhákat, melyek az inspirációt adták, s a politikus tiszteletbeli neve, Csung-san („központi hegy") lett a névadó.[7] Szun maga az 1920-as években kezdte hordani – a Kína nemzeti forradalmához szükséges katonás rend szimbólumaként – ezt az egyszerű öltözéket. A harmincas években már a nacionalisták és kommunisták kötelező ruhadarabja volt, legalábbis akkor, ha egy politikai üzenetet szerettek volna aláhúzni. Viselőjének státuszát a szabás, illetve a baloldali szivarzsebben hordott töltőtoll minősége mutatta.

A 20. században a kínai anyagi kultúra, hasonlóképp a világ legtöbb országához, egyre eklektikusabbá vált. A külföldi és a hazai annyira összekeveredett, hogy hamarosan lehetetlenné vált szétválasztani őket. Időnként, a *csipao*hoz vagy a *csungsan*hoz hasonlóan, nagyszámú kínai biztos volt benne, hogy egy nemrég az országba importált dolog valójában ősi kínai találmány, s ebbéli meggyőződésükben támadták azokat, akik esetleg mást szerettek volna viselni. Ám a mozgásban lévő – amivel a legtöbb ember tisztában volt – társadalomban rendszerint elfogadták a helyi ruha- és épületstílusok, fogyasztói mintázatok eklektikus voltát. Kínában a külföldi dolgokkal való találkozás felfokozott társadalmi változások kontextusában történt, s gyakorta keveredtek össze korábbi hagyományok és minták. Ebből a szempontból a kínai anyagi kultúra hasonló módon változott, mint a világ más részein: gyorsan és a többség számára váratlanul. A francia vagy olasz parasztok, az USA nyugati felének mezőgazdasági dolgozói, illetve kínai megfelelőik tapasztalatai nem különböztek túlságosan. Az egymástól akár évtizedekkel is eltérő időzítés nemritkán elhomályosította a tényt, hogy a folyamatok tartalmilag meglepően hasonlók. A városokban, ahol a modernitás fogalma létrejött, még kisebbek voltak a különbségek. A század közepére a kínai urbánus életet ugyanaz jellemezte, mint a világ többi városát, Párizstól Berlinig és New Yorktól Tokióig. Ám a korszerű helyi metropoliszok közül is kiemelkedett Sanghaj.

A KÍNAI MODERNIZÁCIÓ SZÜLŐHELYE Sanghaj volt. A Jangce folyó torkolatában fekvő nagyváros formálta a technológia és szervezettség, ízlés és stílus kevert mintáit, amelyek értelmet adtak a modern Kínának. A sanghaji korszerűség mindig is vitatott volt. Néhány kínai, a külföldire való vágyakozással és morális felfordulással szembesülve, illetve a helyi, nemzeti vagy eredeti fogalmak összezavarása miatt viszolygott tőle. Kína egyes vezetői, Ce-hszi császári özvegytől Mao Ce-tungig, úgy képzelték, hogy Sanghaj tisztátalan, a szajha, akinél mindenki járt, de aki nem volt senkié; kaotikus, irányíthatatlan és nem kínai. 1949-ben Mao és a kommunisták komolyan elgondolkodtak azon, hogy felszámolják a várost, s Pol Pot későbbi módszerét követve minden lakosát vidékre üldözik. Ám a legtöbb olyan kínai számára, aki járt vagy élt a városban, vagy épp álmodott róla, Sanghaj

azon életmód szimbóluma volt, melyet magának és gyermekeinek kívánt. A város valós állapotánál talán tisztább és rendezettebb életmódot szerettek volna, de a sehol másutt nem tapasztalható dinamizmus, a szórakozási lehetőségek és a gazdagság önmagáért beszélt.

1936-ban a három és fél milliós Sanghaj a világ egyik legnagyobb városának számított. A metropolisz központjának jelentős része, az eredetileg brit és amerikai övezetekből álló International Settlement (nemzetközi negyed) a délre fekvő francia telepnél kétszer akkora volt. Ennek ellenére a lakosság túlnyomó többsége a külföldi negyedeken kívüli óvárosban, a hatalmas keleti ipari zónákban és a város körül kialakult kunyhótelepeken lakott. Mindenki, aki megengedhette magának, beköltözhetett a külföldi negyedek területére is. Az International Settlementet irányító Sanghaji Városi Tanács (Shanghai Municipal Council, SMC) összetételét meghatározó választáson azonban csak azok a külföldi lakosok vehettek részt, akik bizonyos értékű földet birtokoltak. Az SMC a századelőn szerezte meg a hatalmat az idegen konzuloktól; közigazgatása egyre fontosabbá vált. A többnyire angol és brit indiai hivatalnokok foglalkoztak a politikai döntések megvalósításával, a közművekkel, utakkal és mindinkább az iskolákkal és kórházakkal is. Egészen 1927-ig a negyed polgári és büntetőügyeiben, valamint még azokban az ügyekben is, melyekben kizárólag kínaiak voltak érintve, egy úgynevezett vegyes bíróság döntött. Egy külföldi ügynök mindig ott ült a kínai bíró mellett, s általában meg is határozta az eljárást. Sanghaj – összes járulékával együtt – egy hibrid város volt, ahol nagyjából hetvenezer külföldi állampolgár élt, akik a helyi elit egyes csoportjaival közösen mind elszántabban szerették volna kizárni ügyeikből a kínai államot (hozzáállásukat mellesleg az idegen konzulok is gyanakodva nézték).

A Sanghajba érkező külföldiek megtalálták a módját annak, hogy együtt legyenek. Nyugati tevékenységeknek – társastánc vagy bridzs – helyet adó, a kínaiakat tagjaik közül sokáig teljesen kizáró klubokba tömörültek. Még akkor is, ha nem ülhettek le ugyanahhoz a kártyaasztalhoz, vagy nem táncolhattak ugyanabban a teremben, a nyugati tevékenységek és ízlés a helyiekre is hatással volt. Mao Cetung mindig is szeretett nyugati zenére táncolni, Teng Hsziao-ping utolsó vezető tisztsége pedig az 1990-es években a Kínai Bridzsjátékosok Szövetségének elnöki pozíciója volt. Más szövetségek nagyobb célokat tűztek ki maguk elé. Az YMCA* kínai szervezetét az 1890-es években alapították, s az 1920-as években élte aranykorát: nagy közoktatási programokat bonyolított le a közegészségügy, továbbá a szakmai, sport- és angol nyelvi képzés területén. Az eredetileg kizárólag külföldi egyesület mindinkább kínaivá vált, s az ország 20. századi radikális vezetői közül sokan bevallották, hogy segítségükre volt az YMCA.

* Az 1844-ben Angliában alapított Young Men's Christian Association rövidítése (magyarul Fiatalok Keresztény Egyesülete). Az YMCA testvérszervezete a Young Women's Christian Association (YWCA). A két egyesület célja, hogy a keresztény elveket a gyakorlatban is valóra váltsák. *(A szerk.)*

Nem kis mértékben a koncessziós területek nyújtotta védelemnek köszönhetően a modern kínai újságírás is Sanghajban született meg. Az angol nyelvű, 1850-es években alapított *North-China Daily News* és az inkább szenzációhajhász, 1920-as években létrejött *Shanghai Evening Post and Mercury* inspiráló módon hatottak a kínai hírlapokra – *Senpao* (1871-től), *Tiensicsaj* (az első képes újság az 1880-as évekből), valamint bulvárlapokra, például a Cseng Sö-vo sajtómágnás által kiadott, bő kétszázezres példányszámot elérő *Lipaó*ra (1935-től).[8] A harmincas évek Sanghajában virágzott a nyomtatott sajtó, a kínai és angol nyelvű lapok mellett német, orosz, japán, lengyel és jiddis újságokat is lehetett vásárolni. A város külföldi és hazai kézben lévő, de kínai szerkesztők működtette könyvkiadói szintén a legfontosabbak voltak az országban.

Az 1949 előtti Sanghajt gyakran a „bűn városaként" emlegették, amiben volt némi igazság, bár nemritkán azok hívták így, akiket taszított a metropolisz kulturális vagy faji keveredése. Sok kínai szemében a bűn az idegen jelenléttel magyarázott hatalmas egyenlőtlenség volt, továbbá a gazdagság fitogtatása. A külföldiek (főleg a britek) általában a szexszel azonosították a bűnt, mégpedig azokban a helyzetekben, mikor az egyik partner kínai volt. A Sanghajjal foglalkozó történeti munkák jelentős része megpróbál szakítani az éjszakai életre, szórakozásra, vásárlásra és szerencsejátékra koncentráló hozzáállással. Ám nem könnyű rekonstruálni egy „neonfényeken túli Sanghajt", hisz a neonfényeket szó szerint mindenhol látni lehetett a városban.[9] Ha a faji megkülönböztetés nem akadályozta meg, az összes lakos, aki megengedhette magának, részt vehetett a város által felkínált valamilyen szórakozási formában. Ott volt a harminchét mozi, a ló- és kutyaversenypályák, a nagy szórakoztató központok, például az éttermekkel, tánctermekkel, színházakkal, cirkusszal és kaszinókkal teli Ta Sicsie (Nagyvilág) a VII. Edward körúton. Vásárolni és nézelődni is lehetett a Nanking Roadon, Ázsia legnyüzsgőbb utcáján, ahol egymással szemben állt a két hatalmas áruház, a Wing On és a Sincere. A nem megfelelően öltözött vagy „rosszfélének" látszó embereket pedig egyszerűen kidobták, ahogy ez a mai Sanghaj gigantikus bevásárlóközpontjaiban is előfordul. Ettől persze az érintettek később visszajöttek (esetleg közben csatlakoztak egy, a sanghaji szegénységet és elnyomást ellenző forradalmárcsoporthoz).

A két nagy sanghaji bevásárlóközpont tulajdonosai külföldön tanultak bele a kereskedelembe. A Wing Ont megnyitó testvérpár, Kuo Jüe és Kuo Csüan korább-

ban Ausztráliában éltek; ott lettek keresztények és működtettek egy zöldségüzletet. Mikor 1900 körül visszatértek Kínába, Hongkongban telepedtek le, s onnan terjeszkedtek kereskedelmi birodalmukkal. A kulcsleányvállalat hamarosan a sanghaji lett. A Sincere Áruház hasonlóképp jött létre: Ma Jing-piao és Ma Jung-can szintén Ausztráliából érkeztek Hongkongba. A Kuo és Ma testvérek családjai eredetileg Makaóhoz közel, Kuangtung tartomány szomszédos falvaiban éltek. Egyazon család leányait vették el, akik közül az egyik, Huo Csing-tang a kínai YWCA alapítói közé tartozott. A Kuo és Ma testvérpárhoz hasonló kínai kereskedők a saját hagyományaikra, utazási szabadságukra és a külföldiekkel való együttműködési képességükre alapozták gazdagságukat és küldetésüket, hogy segítsék egy modern Kína eljövetelét. Tanultak a nyugati partnercégektől, s hozzájárultak olyan üzleti vállalkozások felépítéséhez Kínában, amelyek részint idegenek, részint hazaiak voltak.

A 20. század elején az országban lévő nagy külföldi cégek is megváltoztak. A kínai közvetítőkkel szorosan együttműködő Jardine Matheson tőrólmetszett konglomerátum lett, a kereskedelem mellett rakpartok, raktárak, gyapjúmalmok működtetésével foglalkozott, bánya- és mérnöki vállalatokat irányított, saját vasútvonalai és gőzhajói voltak. 1907-ben korlátolt felelősségű társasággá alakult jelentős kínai tőkebefektetésekkel; a központja 1912-ben Sanghajba költözött. A Jardine több, tágabb értelemben a szállítmányozáshoz kötődő funkciót is ellátott. A szállítással és a hozzá kapcsolódó szolgáltatásokkal összekötötte Brit Indiát, Malájföldet, Szingapúrt és Ausztráliát Kínával és Japánnal. Sanghaj túlpartja – a Jardine Putungban (a metropolisz mai pénzügyi központjának helyén) található kikötőinek jóvoltából – a világ nagy kereskedelemi hálózatainak egyik csomópontjává vált. Az összes jelentősebb kínai városban működött a cégnek egy szállítást, biztosítást és gyakran bankolást intéző ügynöke. Kulcsfontosságú, hogy a Jardine egy – a vállalatnak dolgozó komprádorokon túlmutató – kínai üzleti hálózatot épített ki. Az ország számos részében (nem utolsósorban Hongkongban) a terjeszkedéshez szükséges szolgáltatásokat felajánló Jardine-hoz vagy más hasonló cégekhez kötődő, hazai irányítás alatt álló kisebb vállalkozások nőttek ki a földből.

Kína egészen az 1930-as évek elejéig a külföldi befektetések kedvelt célországa volt. A vállalatok a belpolitikai felfordulás ellenére lehetőségeket láttak Kínában. Kedvükre volt ugyanakkor a tevékenységüket korlátozni képes erős, központi hatalom hiánya. Még 1932-ben is az összes külföldi francia befektetés körülbelül 5 százaléka Kínában történt. (Ez a 2000-es adatok nagyjából tízszerese.[10]) Az említett cégek helyben termelt profitjának jó részéből a kínaiak sohasem részesültek. De a nagyobb nemzetközi játékosok – a Standard Oil, Shell, Singer Varrógép Vállalat, British American Tobacco – tudása alapvetően átalakították a kínai üzleti

gyakorlatot, különösen az üzleti modelleket és a menedzsmentet. Messze tűntek azok a napok, mikor a kínai elit tagjai a konfucianizmus és az üzleti józanság között őrlődtek. Az 1920-as évekre legtöbben úgy vélték, hogy a család, hierarchia, személyes felelősség és takarékosság konfuciánus kihangsúlyozása és a külföldi menedzsment alapelvei könnyen ötvözhetők. A két háború közti évek „tudományos menedzsmentjének" – elsősorban amerikai – prófétáit nagy lelkesedéssel tanulmányozták Kínában (nagyobb lelkesedéssel, mint például Európában vagy Japánban). A legtöbb kínai üzleti vezető rájött arra, hogy ha versenyképesek szeretnének lenni a külföldiekkel, az észszerűsítés és az átszervezés létfontosságú dolgok. Előfordult, hogy a munkásokat hazai főnökeik keményebben fogták, mint az idegenek, de ez is csak a kapitalizmus külföldi rendszere iránti ellenérzést táplálta. Miután a munkások Sanghajba vagy más nagyvárosokba özönlöttek, hogy munkát találjanak a gyárakban, néhányan közülük egy olyan világról kezdtek álmodozni, ahol a termelőeszközök az ő tulajdonuk.

Hosszú ideig tartott, míg a korlátolt felelősségű társaság kapitalista alapelve Kínában is elterjedt. A kínaiak az egy család által irányított magántulajdont részesítették előnyben: a legtöbb vállalat kevés részvényessel – családtagok és régi üzletfelek – működött. A korlátozott banki hitelek és a privát kereskedelmi társulások nehézkes tőkestruktúrája egészen a kínai–japán háború 1937-es kitöréséig behatárolták a rendelkezésre álló működő tőke mennyiségét.

A kínai vállalkozók csak fokozatosan tanulták meg, miként lehetséges úgy terjeszkedni, hogy a cég továbbra is a kezükben maradjon, vagy (ha ezt választották) hogyan mondjanak le a kontrollról a profitmaximalizálás érdekében. Az üzletemberek megtanulták, miképp szolgálják ki részvényeseiket, miután a vállalat tőzsdére lépett. A gyenge jogi védelmet biztosító országban szükséges és nyereséges volt a konfuciánus alapelvek használata. A folyamat mestere az üzleti karrierjét a Kínai–Brit Bányatársaságnál kezdő, majd sikeres cement- és gyufacégeket alapító Liu Hung-seng volt. Összeolvadások és felvásárlások után a Hung Szung gyufavállalat a szektor egyik első számú tényezője lett. 1936-ban Liu létrehozta a Kínai Nemzeti Gyufagyártók és Kereskedők Szakszervezetét, az árakat és a termelést kormányzati áldással meghatározó kartellt. Az 1930-as években, ahogy mostanában is, a kínai üzletek akkor működtek legjobban, ha kooperáltak a kormánnyal.

Ami a szállítást illeti, a harmincas évekre a vasút szinte ugyanolyan fontos lett az üzleti vállalkozások számára, mint a vízi út. Egyes vasútvonalakat külföldi cégek vagy államok építettek, másokat – a hazai oldalon gyakran egyéni és tartományi érdekcsoportokat magukba foglaló – vegyes tulajdonú konzorciumok. A kínai kormányzatok 1927 előtt és után is lelkesen támogatták a vasútfejlesztést, a külföldi

érdekcsoportok pedig szükség esetén örömest vásároltak kötvényeket vagy adtak kölcsönöket. Annak ellenére, hogy az eladósodott ország 1920-ban és 1929-ben fizetésképtelenséget jelentett, s 1935-ben is közel állt hozzá, hogy így tegyen, az idegen bankok és befektetők továbbra is hiteleztek. A magas kamatokra és arra való tekintettel, hogy a világgazdaság felfordulásai közepette kevés jobb választási lehetőség állt rendelkezésre, a pénz nem apadt el. Jó néhányan reménykedtek benne, hogy az infrastruktúra-építés élénkíteni fogja a külföldi gazdasági vágyálmok netovábbját, a kínai piacot. Az idegen tőkét elsősorban azért érdekelte a második világháború előtt a hatalmas ország, mert a nyugati üzletemberek feltételezték, hogy a kínai fogyasztók a jövőben külhoni termékeket fognak vásárolni.

1945 előtt Kínában a japán tulajdonban lévő Mantecu, a Dél-mandzsúriai Vasúttársaság volt a legnagyobb külföldi vállalkozás. Gotó Sinpei alapító elnöknek, Tajvan egykori kormányzójának irányítása idején a cég a Tokió befolyása alatt álló Északkelet-Kína átalakításának megkerülhetetlen tényezője kívánt lenni. A Mantecu részleges állami tulajdonú, a japán kormányzattal szoros kapcsolatban lévő magánkonszern volt. Amerikai felszerelésekkel építette újjá a régió vasúti pályáit, majd szénbányákig, kikötőkig, hotelekig és raktárakig hosszabbította meg őket. Az 1910-es évektől a cég iskolákat, könyvtárakat, kórházakat és közműveket építtetett, hogy így ösztönözze a japánok és koreaiak betelepedését. Az ipari méretű mezőgazdasági termelést vizsgáló tudományos részlege a Kína területén működő addigi legnagyobb kutatási vállalkozás volt. Az 1930-as évekre a mandzsúriai Mantecu szinte már állam volt az államban. Leányvállalatai acélt, porcelánt és üveget, lisztet és sütőolajat gyártottak, elektromosságot és kemikáliákat állítottak elő. Nemcsak Kínában, de az anyaországban is a legnagyobb cégnek számított. A Mantecut joggal tartották a Kínán belüli japán gyarmatosítás egyik eszközének. Ám Tokió egyúttal azt is bizonygatta vele a nyugati államok számára, hogy Japán és a szigetország üzleti vállalkozásai hozzájárultak Kína mindenki által remélt modernizációjához.

Az 1900-as évek elején a külföldi kereskedők és cégek tudást adtak át a kínaiaknak a kapitalizmusról, a piacokról és a menedzsment módszereiről. De az a fajta fejlődés, melyet képviseltek, mindig is ellentmondásos volt. Akik nagyra értékelték a régi Kína erényeit, gyanakodva néztek a kereskedőkre, befektetőkre és üzleti menedzserekre, mindazokra, akiket a személyes erény helyett a vállalati profit hajtott. A fiatal radikálisok kiváltképp gonosznak tartották a kapitalizmust, mert azt a kizsákmányolási formát szimbolizálta, amelyet a külföldiek igyekeztek Kínára erőltetni. De mindenekelőtt a kereskedelem szerepe volt problematikus, hiszen a termékeknek csak rendkívül kis része jutott el a parasztokból álló többségig. A kereskedelem egy új, a faluval szemben a városnak kedvező folyamat jelképe volt,

a vidéki területek társadalmi választóvonalait az elit urbánus központokba való költözése közepette elmélyítő piacgazdaságé. Sok kínai számára az idegen kereskedők és áruik a vágyott modernitás és a társadalom gyűlölt átszervezésének megosztó szimbólumai lettek. Ám a külföldiek és termékeik fontosságát nem lehetett tagadni. Amíg csak néhány kínai paraszt tudta, hogy ki az a Szun Jat-szen, addig a British American Tobacco Company cigarettáin keresztül a legtöbben jól ismerték e vállalat nevét.[11]

Az új gazdaság új bankrendszert is jelentett. Kínában legalább a Szung-dinasztia (960–1279) óta léteztek bankok, de a 19. század végétől a befolyásos nyugati irányítás alatt álló hitelintézetek lettek az ország első számú pénzügyi intézményei. A Hongkong and Shanghai Banking Corporation 1865-ben jött létre Hongkongban. A HSBC brit alapszabály alapján működött azzal a céllal, hogy Kelet-Ázsia egyik angol pénzintézete legyen. De „a Bank", ahogy Kínában ismertté vált, a tervezettnél jóval többre vitte. A megalapítása utáni évtizedekben a kínai kormányzat első számú hitelezője lett, s Tokiótól Bangkokig végzett tranzakciókat az egyes kereskedelmi partnerek számára. Saját valutát bocsátott ki, új banki és könyvelési gyakorlatokat vezetett be, s Kínát ismerő bankárokat képzett, akik aztán később Ázsiában és szerte a világon dolgoztak. Az alapítók szándéka szerint a HSBC – a kínai kormány által a nyugati hatalmaknak fizetett háborús kártérítések törlesztésére felhasználható kölcsönök biztosításával – a helyi kizsákmányolás eszköze volt. Ám a bank mandátuma idővel kibővült, s az ország iparosodását, illetve új pénzügyi szektorának létrehozását segítette elő.

A HSBC igazgatói kezdettől fogva új módszereket kerestek, hogy a profitjukat maximalizálják. Rájöttek: ahhoz, hogy Kína kereskedelmi fejlődéséből hasznuk származzon, tradicionális helyi bankokon keresztül is kölcsönöket kell folyósítaniuk. Annak ellenére, hogy a hitelintézet fiókjai egyre több helyen jelen voltak, a kínai bankok egészen a 20. század közepéig közvetítőkként szolgáltak, s így mindkét irányba tudást szállító távvezetékek épültek ki a bankszektorban. Bár a vezetésben kizárólag európaiak dolgoztak, egyre több helybéli kapott állást a HSBC különböző szintjein, akik élvezhették a külföldi munkahely jelentette területenkívüliségből fakadó előnyöket, amelyekből (ha a személyük nem is) legalább a vállalkozásuk részesült. A brit joghatóság miatt a pénzintézet központja Hongkongban maradt, még azt követően is, hogy 1912 után üzleti szempontból leginkább Sanghajhoz kötődött.

A 20. század első évtizedében Kína megkapta saját monetáris intézményeit. Ám ezek legtöbbjét – így az 1912-től Bank of China néven ismert központi bankot is – még mindig külföldiek vezették. A hitelintézetek jobbára átvették a HSBC belső

szabályait, s villámgyorsan megjelentek az ország minden régiójában. A hatékony banki szabályozás (és jogrend) hiánya ellenére a nyugati stílusú kínai bankok jóval nagyobb területeket szereztek meg, mint ahogy a legtöbb megfigyelő várta. Szorosan együttműködtek a hazai vállalatokkal, s gyakran meg tudták védeni magukat a zsákmányéhes kormányzati eljárásoktól. Az 1930-as évekre a Kuomintang-kormány rájött, hogy az említett pénzintézetek kulcsszerepet játszanak Kína fejlődésében. Akkor is adtak hitelt, mikor a külföldi bankok nem. Az évtized folyamán egyik krízistől a másikig támolygó kínai államháztartás fontos közvetítői voltak. Lehet, hogy a kormányzat és a társadalmi elit nem szerette a nyugati stílusú bankokat, de legtöbb kedvelt tevékenységük 1937-re már a szóban forgó intézményektől függött.

A kínai kapitalista pénzügyi szektor bajait legjobban a magánkönyvelői gyakorlat szakadatlan problémái mutatják. Kínában, egészen a 19. század végéig, a belső könyvelés a nem monetáris értékeknek – így a helyi hivatalnokokkal kialakított barátságnak vagy együttműködésnek – elegendő helyet biztosító, egyszerű könyvviteli rendszeren alapult. A konfuciánus eszmék szükségtelenné tették a nyereség dokumentálását, a hozzáférhetővé tétel pedig (a kormányzati visszaélésektől való félelem miatt) szinte elképzelhetetlen volt. Miután 1918-ban bevezették az első általános könyvelési rendelkezést, a legtöbb hazai magáncég és bank továbbra is a korábbi módszereket részesítette előnyben, nem pedig a nyugati stílusú kettős könyvvitelt, így aztán létrejött a helyieket a terjeszkedés kapitalista módszereitől elszigetelő puffer. A professzionális számvitel még Hongkongban és Szingapúrban is csak az 1960-as években vált általánossá, s a KNK nagy részén máig gyenge a könyvelés és elszámoltathatóság közti kapocs.

KÍNÁBAN A TISZTVISELŐK ritkán foglalkoztak hivatalból a vallással, leszámítva azokat az eseteket, mikor a kormányzat megkísérelte szabályozni vagy megfékezni a hit befolyását. Ehelyett inkább – értelmet adva életüknek, s a túlvilági lét reményével kecsegetetve – a szegények és a kisemmizettek túlélésének eszköze volt. Az Indiából importált buddhizmus évszázadokon keresztül látta el e szerepet. A szintén importált kereszténység pedig a 19. században lett Kína egyik meghatározó vallása. Az utóbbi húsz évben újra megélénkült az érdeklődés a vallások iránt, de korábban az 1900 és 1920 közötti időszakot lehetett Kína keresztény évtizedeinek nevezni. Ebben az időszakban két-három millió helybéli vette fel az idegen vallást, így a hittérítő vállalkozásból helyi vezetésű jelenség lett. Ám a misszionáriusok, különösen iskoláikon és egyetemeiken keresztül, továbbra is hatást gyakoroltak Kínára. Noha ezek az intézmények nem bocsátottak ki annyi kínai keresztényt, mint a

misszionáriusok remélték, de hatást gyakoroltak az ott tanulókra, akik közül sokan részt vettek a KNK 20. század végi átalakításában.

Kínában a 7. századig visszanyúlóan lehet föllelni a kereszténység nyomait. A 16–17. században már a többnyire Makaóból és Japánból beutazó jezsuita misszionáriusok próbáltak gyökeret verni az országban. A 19. század kettős tragédiáját – a keresztény ihletésű Tajping-felkelést és a kereszténységellenes bokszerlázadást – követően a kínai katolikus egyház elővigyázatosan hozzáfogott szervezetének újjáépítéséhez. Néhány területen a keresztény közösségek a korai térítések óta – egyes esetekben egészen a 17. század elejétől – megmaradtak. Máshol a katolikus misszionáriusok, többnyire lazarista és jezsuita papok vezetésével, elkezdték a fáradhatatlan térítő munkát. Sok közülük a városokban dolgozott, alapított oktatási intézményeket (például a sanghaji Szent Ignác Iskolát), kórházakat, árvaházakat. Emellett jó néhány kiemelkedő európai katolikus értelmiségi éveket töltött Kínában. Pierre Teilhard de Chardin filozófus, őslénykutató és geológus húsz évet élt az országban. Mindazonáltal a katolikus vallási gyakorlat leginkább vidéken terjedt el, a már működő közösségekkel, illetve kínai és külföldi papokkal rendelkező területeken. A helyi katolicizmus e ma is létező, sőt néhol terjeszkedő központjait az egész országban megtalálhatjuk, különösen a déli kisebbségek között, Fucsien és Csöcsiang tartományokban, Hopej egyes részein és Északkelet-Kínában.

A 20. század elején azonban mégiscsak a protestantizmus volt a kereszténység leggyorsabban terjedő válfaja. Szun Jat-szent is amerikai kongregacionalista misszionáriusok keresztelték meg tizenévesen. Csang Kaj-sek 1930-ban lett keresztény, s a metodista hit élete hátralévő részében fontos volt számára (még akkor is, ha kritikusai egy újabb „keresztény hadúrként" emlegették). Csang kereszténységének harciassága egyáltalán nem mondott ellent annak, ahogy jó néhány protestáns misszionárius az evangéliumot hirdette. Ilyen hittérítő volt C. T. Studd is, a cambridge-i hetek – a Cambridge-i Egyetemen végzett, életüket Kínában töltő misszionáriusok – egyike. A keresztény élet tele van csatákkal, állította Studd. „Akad, aki templom vagy kápolna harangjának hangja közepette szeretne élni; én inkább lelkeket menekítenék egy méterre a pokoltól."[12] Studd és társai, 19. századi elődjeikhez hasonlóan, keresztény küldetésüket a tudás Kínában való elterjesztésével ötvözték. Henry W. Luce, a *Time* magazin alapítójának apja presbiteriánus hittérítő volt. Három évtizedet töltött el Kínában, a legtöbb időt Santung tartomány fővárosában, a csinani Csilu Egyetemen. A Rockefeller Alapítvány támogatásával és Luce segítségével a Csilu Kína egyik első számú egyeteme lett. 1911-ben alapított orvosi kara teljes körű képzést biztosított a kínai férfiak és nők számára. A legfigyelemreméltóbb kínai orvosképző oktatási intézmény – az 1901-ben Kantonban ala-

pított Hackett Orvosi Főiskola – szintén missziós vállalkozás volt. Végzősei máig hatással vannak hazájukban a közegészségügyre. (Nem csoda, hogy néhány fiatal kínai nő azért választotta a kereszténységet, hogy ki tudjon törni a patriarchális társadalom határai közül.)

A missziós egyetemek egyike különösen fontos szerepkört töltött be, mert később a mai Kína leghíresebb felsőoktatási intézménye lett belőle. Az 1919-ben öt pekingi keresztény főiskola összeolvadásából létrejött Jencsing Egyetem liberális, magas szintű oktatást nyújtó tanintézmény volt. Fennállásának nagy része alatt egy második generációs, Kínában működő amerikai presbiteriánus hittérítő, az 1876-ban Hangcsouban született John Leighton Stuart vezette. Amerikai alapítványok és adományozók támogatásával Stuart megvásárolt egy Pekingtől északra található régi Csing-kertet, ahol egy modern oktatási intézményt, a mai Pekingi Egyetem központi campusát építette fel. Az 1920–30-as évek végzősei közül utóbb sokan vezető politikai figurák lettek. Például amikor a tragikus időszakban amerikai nagykövetté kinevezett Leighton Stuart 1949-ben egyezkedni próbált a kommunistákkal, tárgyalópartnere a Jencsing Egyetem egykori hallgatója, a KKP külügyi szakértője és az Amerika-ellenes jelmondatok felelőse, Huang Hua volt.[13]

A 20. század eleje a kereszténységnek, egyszersmind a kereszténység helyi viszonyokhoz való idomulásának kínai csúcspontja volt. A gyülekezetekben dolgozó nyugatiak helyébe fokozatosan kínai papok és tiszteletesek léptek, vagy legalábbis a külföldiek közeli munkatársai lettek. Semmi sem járult hozzá jobban e folyamathoz, mint az 1920-as évek santungi újjászületési mozgalma, mely arra buzdította a keresztény közösségeket, hogy Isten érzelmi úton való, közvetlen megélése érdekében kövessék a Szentlelket. A megújhodás kezdeményezője, Marie Monsen látszólag egy pünkösdista norvég misszionárius volt, de a mozgalom hamarosan új, bizonyos esetekben más helyi vallásoktól, például a buddhizmustól és a taoizmustól transzcendens elemeket átvevő kínai keresztény közösségekben öltött testet. Az Igazi Jézus Egyházhoz, a Jézus Családhoz és a Kis Nyájhoz hasonló neveket viselő szektákból jelentős kínai prédikátorok nőttek ki, s néhányan közülük az országon belül és kívül is hatást gyakoroltak. Ni To-seng (más néven Őrző Ni), a Kis Nyáj alapítója az újjászületés egyik vezetője lett Ázsiában és Európában. Az „új" egyházak autonomista és nacionalista ágai kihívást jelentettek a hazai keresztények és nem keresztények számára egyaránt. A Ni To-senghez hasonló prédikátorok meg voltak győződve róla, hogy Kína kulcsfontosságú Krisztus második eljövetele szempontjából, ezért azzal foglalkoztak, hogy létrehozzák a kereszténység helyi formáját. Másoknak pedig, akár tetszett nekik az üzenet, akár nem, válaszolniuk kellett rá.[14]

A 20. század derekának Kínájában a kereszténység és a nacionalizmus kapcsolata meglehetősen bonyolult volt. Az 1920-as évek közepe hazafias agitációjának csúcsán jó néhány kínai radikális kezdte azt gondolni, hogy a kereszténység a nyugati imperializmus eszköze, egy szűk látókörű és intoleráns hit. Kifejtették, hogy a tudomány megcáfolta a keresztény – illetve iszlám, buddhista és taoista – tanítás java részét, s a modern embernek nincs szüksége ilyen babonákra. Mások azonban Kína újjáéledésének szellemi hátttereként tekintettek a kereszténység helyi viszonyokhoz alakított formájára. Miért ne lehetne a vallásnak ugyanaz a rendeltetése Kínában, mint Nyugaton, ahol majdnem kétezer éven át célt és értelmet adott a nyugtalan lelkeknek, állandóságot a változó korban? Az ország keresztényei gond nélkül hazájuk megmentőit látták magukban, még akkor is, ha ezt a nézetet ellenfeleik hevesen cáfolták.

A CSING-KORSZAK BOKSZEREINEK tombolását és Mao „kulturális forradalmát" leszámítva a 20. század kínai kormányzatai mind alkalmaztak külföldi tanácsadókat. Ezek egy része hűségesen szolgálta főnökeit, s hatalmas hasznot hozott a kérdéses rezsimnek. Mások legalább annyira korruptak és nemtörődömök voltak, mint a helyi köztisztviselők zöme. Ám Kína infrastruktúrája és államszervezete az említett külföldi tanácsadók munkája nélkül igencsak különbözőképp festett volna. Sokkal kevesebb bevételhez jutott volna, még akkor is, ha a kínai kormányzat számára adókat és illetékeket beszedő idegenek részben azért végezték tevékenységüket, hogy az ország vissza tudja fizetni a külföldi intézmények kölcsöneit, mivel ami megmaradt, az az állami bevételek túlnyomó többségét jelentette. A termelőket és importőröket érintő sóadót beszedő hivatal az 1920-as években az ország bevételeinek közel 20 százalékát adta. De még ennél is fontosabb volt, hogy e tanácsadók hatást gyakoroltak a velük együtt dolgozó kínaiakra, s a közigazgatás olyan formáit vezették be, amelyek egy része még ma is működik az országban.

Ahogy a 19. században európai nyomás alá kerülő többi államban is történt, Kína legfőbb külföldi tanácsadói a diplomáciára, jogra és katonai ügyekre összpontosítottak. Később különböző helyi kormányszerveknél kezdtek el dolgozni, az infrastruktúrától az egészségügyig, oktatásig, nyelvreformig és propagandáig. A Csing-dinasztia végén és a köztársaság időszakának elején inkább japánokról, míg a korai kommunista korszakban főleg szovjetekről volt szó. Ariga Nagaó, a nemzetközi jog egyik első számú japán tudósa Jüan Si-kaj kormányzatában szolgált. 1860-ban született Oszakában, majd Németországban és Ausztriában tanult jogot. Ariga szerint a szuverenitás az államiság kulcselemének számított, s meg volt győződve róla, hogy Kínának centralizációra van szüksége ahhoz, hogy megvédje

függetlenségét. Attól tartott, hogy ázsiai terjeszkedése miatt Japán egyre távolabb kerül azoktól a nemzetközi és belpolitikai normáktól, amelyekhez meggyőződése szerint ragaszkodnia kellett volna, ezért arra biztatta Jüan Si-kajt, hogy erővel vonja irányítása alá a tartományokat. Az 1915-ös „huszonegy követelés" megszületése után felszólította a japán kormányt, hogy erő alkalmazásával ne kényszerítse semmire Kínát. E tanácsa – néhány szélsőséges japán nacionalista miatt – majdnem az életébe került.[15]

A Császári Tengeri Vámhivatal főfelügyelője, Sir Robert Hart utódai mindig az államhatalom legfontosabb külföldi tanácsadói voltak. A hivatalt azért hozták létre, hogy a nyugati érdekeket szolgálva kezelje Kína vámbevételeit, de a 20. században a központi kormányzat integráns részévé vált. Az utolsó külföldi főfelügyelő, Lester Knox Little pályafutása jól szimbolizálja mindezt. Little Rhode Islanden született 1892-ben, s negyven évet töltött Kínában. Először a vámhivatal tisztviselője, majd vámügyi vezetője volt, a kínai kormány külügyi tanácsadója, és végül (a második világháború után) főfelügyelő. Utóbbi beosztásában menekült 1949-ben Csang Kaj-sekkel Tajvanra. Több száz kollégájának volt hasonló karrierje. Az olasz Luigi de Luca Kína legfőbb vám- és kereskedelmi tárgyalója lett. A francia Théophile Piry kiépítette az ország postaszolgálatát. A norvég Johan Munthe vámhivatalnok, katonai tanácsadó és bankár volt. Az említetteket egész pályafutásuk Kínához kötötte. Megtalálták számításukat az országban, s cserébe hozzájárultak Kína fejlődéséhez.

A köztársasági időszak másik fontos külföldi irányítású intézménye a tengeri vámhivatallal közel azonos súlyú sófelügyelőség volt. Alapító igazgatója, az indiai közigazgatás hajdani feje, Sir Richard Dane az 1910-es években egy olyan hivatalt hozott létre, mely a kínai kormányzatnak dolgozott, de független volt az összes többi minisztériumtól. A helyi és külföldi alkalmazottakkal működő felügyelőség kiemelt fizetéseket, világos előrelépési lehetőségeket és nyugdíjat kínált. A kedvezményeknek köszönhetően a dolgozók rendkívül lojálisak lettek a szervezethez. Az alkalmazottak rotációja és a nepotista vagy korrupt munkatársak elbocsátása is növelte az intézmény színvonalát. De legalább ennyire fontosak voltak azok a pozitív értékek, amelyeken keresztül a szervezeti eszményekből világos adminisztratív stratégiák lettek. A sófelügyelőség tapasztalataiból egy másik fontos külföldi tanácsadó, Jean Monnet is tanult. Ő 1934 és 1936 között dolgozott Kínában. A helyi kormányzat egy olyan bizottságát elnökölte, mely célul tűzte ki, hogy megkönnyíti a kínai vállalatok és az országban befektetni kívánó külföldi cégek kölcsönfelvételét. A kozmopolita francia közgazdász segített létrehozni a legnagyobb kínai bankokból és kormányügynökségekből álló Fejlesztési Pénzügyi Társaságot,

amely képes volt finanszírozni az ígéretes vállalkozásokat. Monnet később az Európai Unió egyik legfontosabb alapítója lett.[16]

A külföldi szakértők egyszerre járultak hozzá Kína gyengeségéhez és erejéhez. Akadtak kínaiak, akik úgy érezték, hogy a tanácsadók rossz fényt vetnek az országra, mert azt sugallják, hogy hazájuk idegenek szakértelmétől függ, ezért nehezményezték a jelenlétüket. Úgy vélték, hogy a külföldiek mindig elsősorban a saját kormányuknak dolgoznak; s ha a helyzet úgy alakul, hírszerző tisztekké válnak, akik szülőhelyük parancsát követik. Más kínaiak ódákat zengtek azokról a becsületes és szorgalmas külföldi tanácsadókról, akik az állami intézmények felépítése közepette új adminisztratív és gazdasági tudást honosítottak meg Kínában. A Kuomintang és Csang Kaj-sek nemzeti kormánya tisztában volt vele, hogy modellekre van szüksége ahhoz, hogy felépíthesse a kívánatos modern államot. Egy új állam kellett. Az új államnak pedig – ellenségei szorításában – védelemre volt szüksége.

AZ 1927 UTÁN HIVATALBAN LÉVŐ Kuomintang-kormány számára a korszerű hadsereg megteremtése elengedhetetlen volt. Csang Kaj-sek – maga is katona lévén – azt szerette volna, hogy Kína a japán, amerikai vagy európai csapatokhoz hasonló haderővel rendelkezzen. A hadseregre nem csupán az ország és a rezsim védelmére volt szükség. A fegyveres erők testesítették meg a modernitásnak azt a formáját, amelyben Csang hitt, a jól szabályozott államot, az egyértelmű alá-fölé rendeltséget, a céltudatos kiképzést és az emberek életének szervezettségét. Azt szerette volna, hogy a hadsereg kulcsrésze legyen az új államnak, s nemcsak azért, mert a védelmére alapvetően mindenki rászorult, hanem azért is, mert kisebb méretben jelképezte azt a fajta társadalmat, mely Csang és számos kortársa szerint egy modern Kína feltétele. Az ilyen haderőhöz pedig a lehető legjobb – külföldi oktatók vezette – kiképzésre volt szükség.

Katonai szempontból a Kuomintang Kínáját érő legfontosabb hatás Németországból eredt. A nácik az 1920-as évekbeli kapcsolatfelvételt követően továbbra is együttműködtek Kínával, s 1934-ben Hitler Hans von Seecktet, a weimari köztársaság idején hivatalban lévő katonai főparancsnokot küldte Kínába. Von Seeckt a gazdaságtervezésben és hadügyekben segítséget nyújtó Német Tanácsadó Bizottság vezetője lett. 1935-ben a kínai hadsereg tervezési és kiképzési kérdéseire koncentráló Alexander von Falkenhausen került a helyére. Nemzedékének egyik legjobb stratégájaként Von Falkenhausen azonnal érzékelte, hogy Kínának esélye sem lenne Japánnal szemben egy nyílt csatában. Az javasolta Csang Kaj-seknek, hogy a katonai erőforrásokat a majd bekövetkező háborúra összpontosítsa, s a felmorzsolás taktikáját követve kényszerítse rá a japánokat arra, hogy meg kelljen küzdeniük

minden megszerezni kívánt négyzetkilométerért. A németek azt az ígéretet tették, hogy 1938-ra húsz kínai gyalogoshadosztályt fognak kiképezni, s az 1940-es évek elejéig a haditengerészet felépítésében is segíteni fogják távol-keleti partnerüket. Berlin ugyanakkor más forrásból be nem szerezhető fejlett fegyverekhez és katonai technológiákhoz is hozzáférést biztosított Kínának. Német perspektívából a Kuomintang felfegyverzésével a Harmadik Birodalom világhatalomként tudta megmutatni magát, s hozzáférést kapott Kína stratégiai fontosságú nyersanyagkészletéhez.

A náci diktatúra Csang számára vonzó modernséget jelentett. Bár sohasem volt fasiszta, a rendet nagyra tartotta. Hitt benne, hogy Németországot és Kínát szinte egymásnak teremtették. Mindkét párianemzet kezdett fölemelkedni. Csang testőreinek német kiképzője, Walter Stennes egyike volt azoknak, akik meggyőzték a kínai vezetőt e rokonságról. Korábban ő is tagja volt a náci mozgalomnak, de 1931-ben szakított Hitlerrel, mert egy sokkalta radikálisabb társadalmi forradalmat szeretett volna látni Németországban. Stennes érthető okokból távolságot tartott a Kínában tartózkodó hivatalos német tanácsadóktól, ám jelentős hatással volt Csangra és a KMT rendőrfőnökére, Taj Lire. Egészen 1949-ig Kínában maradt, még azután is, hogy Hitler Japánnal kötött szövetsége miatt 1938 közepén Von Falkenhausennak kelletlenül távoznia kellett az országból. Csang Vej-kuo – Csang Kaj-sek fia – német földön kapott katonai kiképzést, s egészen 1939-ig, Lengyelország megtámadásáig ott is maradt. (A Kuomintang-vezér idősebb fia, Csang Csing-kuo – szó szerint egy másik világ gyermeke – 1937-ig a Szovjetunióban tanult.[17])

Ami a légierőt illeti, a németek nem tudtak segíteni, ezért Csang az Egyesült Államokhoz fordult. 1934-re az USA nagyszámú katonai repülőgéppel látta el Kínát, s az amerikai vadászpilóták kiképzéséért korábban felelős John Jouett ezredes kapta meg az új kínai légierő kiképzésének irányítását. 1937-ben, mikor Claire Chennault lépett Jouett helyébe, Kína már tizenkét taktikai repülőszázadba rendezett 645 katonai repülőgéppel, számos repülőgépgyárral és légi kiképző iskolával, illetve több mint kétszázötven repülőtérrel rendelkezett. Az Amerikai Légi Csapatoknál változatos karriert magáénak tudó Chennault százados volt az, aki a Japán elleni háború nagy része alatt – Pearl Harbor előtt (ekkor Washingtonnak még semlegesnek kellett volna lennie) és után is – a Kuomintang légierejét irányította.[18] Időközben az amerikai tanácsadók – A. S. Woods vezetésével – a kínai rendőri erők kiképzéséből is jelentős részt vállaltak. Woods korábban a legendás kaliforniai rendőrfőnök, „a modern rendészet atyjának" tartott August Vollmer keze alatt dolgozott. Csang Kaj-sek úgy gondolta, hogy az Egyesült Államok rendfenntartó módszereié lesz a jövő, bár az amerikai társadalom általa vélt morális lazaságával szemben szkeptikus volt.

Ahogy fokozódott Japán Kínára gyakorolt nyomása, Csang segítséget kért egy régi vetélytárstól is. Katonai utánpótláskészletekre volt szüksége, ezért 1932-ben rendezte a kapcsolatokat Moszkvával. Sztálin felismerte, hogy egyetlen módon tudja csak növelni a Szovjetunió Japán elleni védettségét: ha a kínai kommunistákkal vívott összetűzések ellenére segítséget nyújt a Kuomintang-kormánynak. Miután 1937 nyarán kitört a kínai–japán háború, a szovjetek jelentős mértékben támogatták Csang csapatait. A távozó német tanácsadók és technikusok helyébe oroszok léptek. Sztálin több fontos emberét – így a későbbi második világháború kulcsfontosságú tankhadviselés-stratégáját, Pavel Ribalkót, a szovjet légierő majdani parancsnokát, Pavel Zsigarevet és az 1945-ben Berlint bevevő Vaszilij Csujkovot – Kínába küldte. A mandarinul tanuló Csujkov, aki az 1920-as évek elejének első szovjet–kínai szövetsége idején a KMT-t támogató csapat tagja volt, nagy hatást gyakorolt a helyi parancsnokokra, akik számára ő jelentette a győzelem akarásának megtestesülését. Az orosz tábornok meg volt győződve róla, hogy a kínaiak nemcsak Japánnak állhatnak ellen, de egy akkora modern hadsereget is létrehozhatnak, amilyet – mint azt önéletrajzában írta – még sosem látott a világ.[19]

Csujkov sok szempontból összekötő láncszem volt Kínában a külföldi kommunisták 1920-as évek eleji első és az 1937-es japán–kínai háború kezdetén történt második aktív megjelenése között. Az 1926-os északi hadjárat során – a nacionalisták és akkori kommunista szövetségeseik hadseregének felépítésében és felfegyverzésében segédkező több szovjet tiszttel együtt – fiatal katonai tanácsadóként támogatta a Kuomintangot.

A húszas évektől a negyvenes évekig Kína a világ – jobbára a Kommunista Internacionáléhoz kötődő – baloldali forradalmárainak fókuszpontja volt. A KKP (számos kínai szervezetet, szövetséget és intellektuális trendet befolyásoló) külföldi radikálisok tanácsát követve jött létre és épült ki. Az említett személyek voltak a kapocs az orosz forradalom és Kelet-Ázsia, illetve az európai, észak-amerikai marxisták és kínai elvtársaik között. Kétségtelen, hogy Kína jövőbeli fejlődése szempontjából e radikálisok a legfontosabb külföldiek közé tartoztak.

A KKP 1921-es létrehozása nagy részben az 1917-es bolsevik forradalomnak köszönhető. A holland Komintern-küldött, a Kínában Maring néven ismert Hendricus Sneevliet jelentős befolyást gyakorolt a doktrinális és stratégiai kérdésekre. Ami a legfontosabb, ragaszkodott hozzá, hogy az új párt lépjen szövetségre a Kuomintanggal, s hozzon létre vele egységfrontot. A korábban Indonéziában (akkoriban holland gyarmat) élő Sneevliet képviselte az Indonéz Kommunista Pártot a Komintern moszkvai alapító kongresszusán, s maga Lenin választotta ki, hogy hozza létre a kínai kommunisták pártját. Utóda, a szovjet Mihail Borogyin volt az,

aki megtervezte az egységfront működését és a Kuomintangnak biztosított orosz segélyt. Borogyin régi bolsevik volt, tapasztalt Komintern-ügynök, aki Kínába érkezése előtt már az Egyesült Államokban, Mexikóban és Nagy-Britanniában is tanúbizonyságot adott kivételes képességeiről. Meg volt győződve arról, hogy hosszú távon is életképes lehet egy szövetség a Kuomintang és a sokkal kisebb KKP között, s miközben utóbbi segíti a nemzeti forradalmat, tagokat toborozhat és növelheti befolyását.

Az, hogy az 1920-as évek végén Csang Kaj-sek majdnem teljesen elpusztította a KKP-t, a Komintern ügynökei és a kínai kommunizmus külföldi radikális támogatói szempontjából tragikus fejlemény volt. Sztálin elfogadta azt az egyszerű magyarázatot, hogy Kína még nem érett meg a szocializmusra, de a nemzetközi szocialista stratégia Kominternben tömörülő hívei reménykedtek a KKP feléledésében. Az 1930-as évek elején – a későbbi spanyol polgárháború alatt a nemzetközi brigádokat Emilio Kléber néven irányító – Manfred Stern volt a Komintern Kínába küldött első számú ügynöke. Stern azt a feladatot kapta, hogy bírja rá a szövetségkötésre a KKP-t és a Kuomintangon belüli baloldali ellenzéki csoportot, illetve fogalmazzon meg egy stratégiát a kínai kommunisták számára, hogy elszórt vidéki erődjeikből visszatérhessenek a városokba. A stratégia csődöt mondott. Az pedig már az utódra, a német kommunista veterán Otto Braunra maradt, hogy segítsen a KKP-nak elmenekülni a Kuomintang-hadsereg támadásai elől. Ironikus módon a KKP 1934–36-os híres „hosszú menetelése" alatt a kommunistákat és üldözőiket is német tanácsadók segítették: Braun a KKP-t, Alexander von Falkenhausen a KMT-t. Mao Ce-tung állítólag utóbb megjegyezte, hogy a Kuomintangnak voltak a legjobb németjei.[20]

Néhány külföldi radikális nem a Komintern utasítására, hanem saját elhatározásból utazott Kínába. Jó példa rá – már csak azért is, mert megtelepedett az országban, s ott is halt meg – Anna Louise Strong amerikai újságírónő, aki azért jött a Távol-Keletre, hogy a kínai forradalomról tudósítson. Strong, egy nebraskai lelkipásztor lánya, az 1920-as években a Szovjetunióba utazott, s 1935-ben így írt: „Vajon Dél- és Kelet-Ázsia százmilliós sárga és barna fajainak is központja lesz-e Moszkva, akik távol és mégis oly közel állnak a Szovjetunióban élő muzsik testvéreikhez?" Strong egy orosz férfihoz ment feleségül, s a bolsevik rendszer vezető propagandistája lett; leghírhedtebb könyve *(Az új szovjet alkotmány – Tanulmány a szocialista demokráciáról)* Sztálin tisztogatásainak csúcspontján, 1937-ben jelent meg.[21] Strong meg volt győződve róla, hogy csak egy szocialista forradalom és a Moszkvával kötött szövetség mentheti meg Kínát az összeomlástól, s adhat reményt azoknak a szegénységben élő százmilliónak, akiknek képviselőivel az országban utazva találkozott.

A 20. század elején más ázsiai államok forradalmárai is megfordultak Kínában. Az 1890-ben, Vietnám középső részén született kommunista vezető, Ho Si Minh (eredeti nevén Nguyen Ai Quoc) konfuciánus iskoláiban kínaiul is tanult. Az 1910-es évek nagyobbik felét Európában és Amerikában töltötte, majd a Francia Kommunista Párt alapító tagja lett. A Komintern 1924-ben Kínába küldte, ahol a kantoni Huangpu Katonai Akadémián oktatott. Csang Kaj-sek parancsnok, Csou En-laj pedig politikai komisszár volt ugyanitt. Ho egy kínai nőt vett feleségül, s ugyanabban a házban lakott, mint Borogyin. Csang 1927-es puccsa után kiutasították az országból, de 1929-ben titokban visszatért, és Sanghajban, illetve Hongkongban a KKP-nak dolgozott. Az 1938 és 1945 közötti éveket a KKP dél-kínai egységeiben töltötte, leszámítva 1942–43-at, mikor a Kuomintang börtönében raboskodott. Ho élete végéig rendkívül közeli viszonyt ápolt a pekingi kommunista pártvezetőkkel.

Az 1945 után Észak-Korea vezérévé váló Kim Ir Szen még közelebbi kapcsolatban állt Kínával. Ő 1912-ben született egy mandzsúriai keresztény koreai családban, Csilin városában tanult, s itt kezdett el tevékenykedni Korea japán megszállásának felszámolása érdekében. Kim 1931-ben, tizenkilenc évesen lett a KKP tagja, rövid ideig a japánok egyik börtönében raboskodott, majd egy kínai kommunista gerillacsapathoz csatlakozott. Az 1930-as évek végén már egy nagyjából százfős, többnyire koreai kommunistákból álló, időnként Koreába is jelképesen be-betörő csoportot irányított Mandzsúria déli és keleti részén. 1940-ben, miután a japánok egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a csoportra, a vezetőket kimenekítették a Szovjetunióba. Kimet a Vörös Hadsereg tisztjének képezték ki, s 1945-ben már a szovjetek által kiválasztott új elnökként térhetett vissza Koreába. Kim tehát Kínában lett vezető, s miközben felnőtt a feladathoz, Korea hatalmas szomszédjáról is sok mindent megtanult, ami segítségére volt abban, hogy sikeresen navigáljon a nemzetközi kapcsolatok terepén a hidegháború alatt.[22]

A 20. SZÁZADBAN HATALMAS MENNYISÉGŰ külföldi szöveget fordítottak le kínaira, s ezek közül néhány óriási hatást gyakorolt az ország kultúrájára. Ilyenek voltak a természettudományról, vallásról, kormányzásról, politikáról és társadalomról szóló munkák. Ahogy korábban már láttuk, a tudományos szövegek különösen nagy hatást fejtettek ki Kínában. Az elit világképe egy generáció alatt átalakult, megalapozva a kutatások jövőbeli fejlődését és a szükséges technológiák külföldről való átvételét. A jogi és társadalomelméleti könyvek legalább akkora befolyást gyakoroltak, mint természettudományokról szóló társaik. John Dewey amerikai filozófus és pedagógus 1919–1921 között Kínában oktatott; lefordított

művei számottevő hatást fejtettek ki. A kínai közönség a nyugati bölcseleti hagyomány java részét Dewey munkáinak fordításaiból ismerhette meg. Az 1910-es években már Karl Marx és Friedrich Engels műveit is olvasni lehetett kínaiul, rendszerint japán változatokból ültetve át.[23]

Az 1920-as évekre a külföldi nyelvekből készült fordítások kiadása óriási üzlet lett Kínában. A jelentősebb könyvkiadók a nyugati kánont tartalmazó nagy – gyakran több száz kötetből álló – könyvsorozatokat adtak ki. A kínai polgárcsaládok pedig mindenképp szerettek volna beszerezni egyet-egyet. El lehet képzelni, hogy jó pár fordítás messze volt az autentikustól, s akadtak köztük tragikusan silány minőségűek is. Néhány esetben a fordítók megváltoztatták a külföldi regények cselekményét, hogy (saját vagy kiadójuk véleménye szerint) jobban megfeleljenek a kínai közönség ízlésének. Az említett változtatások ellenére a határon túli szépirodalom egyre népszerűbb lett Kínában. A 19. század nagy orosz írói – Lev Tolsztoj, Fjodor Dosztojevszkij, Ivan Turgenyev – különösen kedveltek voltak, de a későbbi szovjet irodalmat és a társadalom problémáival foglalkozó nyugati szerzőket – például Henrik Ibsent vagy George Bernard Shaw-t – is sokat olvasták. Az igazi győztes azonban a krimi és a szórakoztató irodalom lett. Ha a példányszámot nézzük, a legnépszerűbb nyugati író a második világháború előtti Kínában egyértelműen Sir Arthur Conan Doyle volt. Sherlock Holmes történetei helyi változatokat inspiráltak, melyek közül kiemelkednek Cseng Hsziao-csingnek a sanghaji mesterdetektívről, Huo Szangról és hű segédjéről, Pao Langról írt történetei. Huo és Pao többet foglalkozik a társadalmi kérdésekkel, mint Holmes és Watson, ám nyomozói képességeikre sem lehetett panasz, miközben bejárták az 1920-as évek kínai alvilágát.[24]

A 20. század egyetemes művészeti formája a film lett, s ez Kínában sem volt másképp. Először 1898-ban mutattak be mozgóképeket nyilvánosan a Csing Birodalomban, s az első filmszínház 1908-ban nyílt Sanghajban. Az 1920-as évekre már az összes nagyobb kínai városban, sőt azok munkásnegyedeiben is voltak mozik. Többnyire amerikai filmeket mutattak be, s így a mozgókép lett az a médium, amelyen keresztül a legtöbb kínai megismerte az Egyesült Államokat. Az amerikai sztárok Kínában is hősök lettek, s a hollywoodi stílus és divat egyes elemei az ázsiai országban is elterjedtek. A kínai filmipar korai időszakában gyakran amerikai filmek remake-jét készítették el kínaiul, helyi színészekkel. Ezek egyik sztárja volt Csiang Csing, aki később Mao Ce-tung felesége lett. 1922-ben film készült például Charlie Chaplin (elképzelt) kínai látogatásáról. 1933-ban a nagy amerikai filmvállalatoknak már képviseletük volt az országban. A távoli falvakban, melyek lakói többnyire írástudatlanok voltak, és sohasem hagyták el szülőföldjüket, vándor mozigépészek mutattak be filmeket. Akadtak, akik napokig gyalogoltak, hogy

láthassanak egy-egy ilyen vetítést. Jó néhány kínainak, akivel az 1970-es évek végén találkoztam, a kommunizmus előtti időszakról szóló emlékei a falu főterének egyik falára vetített amerikai filmekhez kapcsolódtak.

A külföldi jelenlét más művészeti formákra is hatást gyakorolt. A kínai alkotók évszázadok óta tudtak az idegen technikákról és stílusokról, de a 19. század végére e tudás minden művészeti formát átjárt, s több hibrid stílus is megjelent. A helyi festők és szobrászok – az exportpiacra dolgozó porcelánművészek nemzedékeihez hasonlóan – mesteri módon keverték a nyugati és kínai motívumokat. Mindeközben Nyugaton a késő viktoriánus korban a klasszikus – főleg a Ming-dinasztia (1368–1644) idejéből származó – porcelánok gyűjtése óriási divat lett. A gyűjtésnek köszönhetően a téma kutatása a kínai művészet mélyebb külföldi megértését eredményezte. A nyugati festészeti és irodalmi modernizmust kelet-ázsiai példák is inspirálták; Claude Monet-hoz, Picassóhoz és Matisse-hoz hasonló nagy alkotók merítettek a kínai képzőművészetből, míg Ezra Pound és más költők kínai stílusban írtak verseket. A zenében is kölcsönös volt a hatás. A kínai városokban a modernitás jellemző részeiként adták elő a nyugati klasszikus zeneműveket, s a tonális rendszerek befolyásolták a helyi hangszerekre írt szerzeményeket. Európában pedig több formabontó komponista – elsőként Sztravinszkij és Mahler – a kínai zene elemeit építette be műveibe. Ám az 1930-as években a dzsessz volt az, aminek köszönhetően a Kelet és a Nyugat zeneileg igazán közel került egymáshoz. Sanghaj a műfaj egyik központja lett; külföldi – elsősorban amerikai – együttesek versenyeztek és keveredtek a kínaiakkal abban a metropoliszban, amelynek talán a dzsessz lehetett legpontosabb kifejezési módja.[25]

Az 1929-es első kínai világkiállítás a modern Kínát kívánta bemutatni helybélieknek és külföldieknek egyaránt. A Nyugati-tónál található csodaszép város, Hangcsou négy hónapon keresztül demonstrálta, hogy mit tud előállítani az ország, s miként segíthetnek az új technológiák a kínai gazdaság további növekedésében. A kiállítás nyolc nagyobb terme többek közt az új kormányzat terveit, a kínai hagyományos művészetet és korszerű dizájnt, mezőgazdasági termékeket és technológiákat, textileket, gyógyászati készítményeket és az ipar kilencvenhat egyéb ágát mutatta be. A szervezők azt remélték, hogy a rendezvénynek köszönhetően ismertebbek lesznek a hazai áruk, és sikerül ösztönözni az exportstratégiák kidolgozását is. Ám ekkortájt kezdődött a nagy gazdasági világválság, így a kínai piacon való terjeszkedésben érdekelt számos idegen vállalat is megjelent. Noha a hasonló párizsi és chicagói kiállításokkal összehasonlítva kis léptékű eseményről volt szó, a külvilágra kitekinteni vágyó keletiek – ha szűk keretek közé szorítva is – tájékozódhattak a nyugati államokról.[26]

KÍNA 20. SZÁZADI ÁTALAKULÁSÁNAK jelentős része az oktatásra, képzésre és kutatásra gyakorolt nemzetközi hatásoknak köszönhető. Ahogy korábban láttuk, a keresztény intézmények kulcsszerepet játszottak az átalakulásban, de több más tényező is – egyetemek, külföldi oktatók és szakértők, a kínai és nem kínai tudósok transznacionális hálózatai – hozzájárult a változáshoz. Az országban működő radikálisok célja az volt, hogy ha szükséges, idegen elképzeléseket és segítséget felhasználva teremtsenek egy modern nemzetet. Csen Tu-hsziu, a KKP első főtitkára 1919-ben „Demokrácia úr" és „Tudomány úr" segítségével világította meg mindezt:

Demokrácia urat támogatva ellen kell állnunk a konfuciánus oktatásnak és szertartásoknak, az erkölcsösségnek, a régi etika és politika értékeinek. Tudomány urat támogatva ellen kell állnunk a régi művészeteknek és vallásoknak. [...] Mennyi felfordulás történt, mennyi vér folyt Nyugaton D. urat és T. urat támogatva, míg a két úriember fokozatosan kivezette a nyugatiakat a sötétségből a ragyogó világba? Szilárdan hiszünk benne, hogy ők ketten életszthetik újjá Kínát, s vezethetik ki a politika, erkölcs, tudomány és gondolkodás jelenlegi sötétjéből.[27]

Az 1930-as évekre Kínában bevezették az első modern, egységes iskolarendszert. A kötelező hatéves alapfokú oktatás nagyjából az amerikai modellt követve, központosítva szabályozott órarenddel zajlott. A valóságban persze régiónként eltért, hogy hányan tudtak iskolába járni. Az alulfinanszírozott rendszerre tartományi és iskolai szinten hatalmas korrupció volt jellemző. Az sem szolgálta a kínai oktatási rendszer fejlődését, hogy a Kuomintang többször is kísérletet tett a külföldi irányítású intézmények feletti befolyás megszerzésére. E problémák ellenére az 1920 körül született generáció olyan oktatási lehetőségek közepette nőtt fel, amilyeneket a korábbi nemzedékek el sem tudtak képzelni. Az új generáció pedig élt a lehetőségekkel.[28]

A felsőoktatás – nyugati hatásra – gyorsabban átalakult, mint a kínai közoktatás bármely más aspektusa. A keresztény egyetemek és főiskolák, valamint a világi intézményekben dolgozó misszionáriusok szerepéről már szót ejtettünk. Mindezek mellett a kormányzati irányítás alatt álló univerzitások is gyorsan terjeszkedtek. Az 1952-ben Leighton Stuart Jencsing Egyetemével összeolvadó Pekingi Egyetem volt a legnagyobb és legrangosabb. Két figyelemre méltó vezetője is akadt a korszakban, az 1917–1927 között kancellár Caj Jüan-pej és az 1930–1937 között hivatalban lévő Csiang Meng-lin. Caj klasszikus oktatásban részesült tudós volt, 1907-től Németországban tanult, s később Kína legismertebb pedagógusa lett. Csiang 1917-ben a Columbia Egyetemen szerzett doktori fokozatot, s az ismeretszerzés vegyes (külföldi és kínai) megközelítéseinek bajnoka volt. Így írt a céljairól:

A dolgok vagy a természet vizsgálatával kezdődő és az emberi kapcsolatokig eljutó konfuciánus tudásrendszer ágát be kell oltanunk a szintén a dolgokat vagy természetet vizsgáló, de kölcsönös kapcsolatuk felismeréséig a másik oldalról eljutó tudományos tudás nyugati rendszerével. Az erkölcsi univerzum, ahogy Nyugaton, úgy Kínában is együtt fog létezni az intellektuális univerzummal. Előbbi a stabilitást, utóbbi a haladást fogja szolgálni.[29]

A modern Kína leginkább figyelemre méltó előrelépései a fizika, a kémia és a biológia területén történtek, aminek előfeltétele a nyugati szövegek fordítása, a külföldi tanárok jelenléte és a színvonalas alapképzést adó programok megléte, illetve a határon túli tanulmányok folytatásának lehetősége volt. Egyes tudománytörténészek szerint az ország azért is profitálhatott a kutatások legfrissebb eredményeiből, mert nem rendelkezett az új elképzelések térnyerését akadályozó hagyományos megközelítésekkel. Kína a legfrissebb és legújabb nyugati tudományos eredményeket sajátította el. A relativitáselmélet jól példázza ezt. Mikor Albert Einstein 1922-ben Caj Jüan-pej meghívására Kínában járt, a legtöbb helyi természettudós már elfogadta alapelveit. A következő generáció vezető fizikusa, a szintén a Pekingi Egyetemen oktató Vu Ta-ju egy sor később világszerte elismert kínai tudóst nevelt ki, így az elemi részecskéket érintő felfedezéseikért 1957-ben Nobel-díjat kapó Li Cseng-taót és Jang Csen-ninget. A kínai tudomány szűk ötven év alatt figyelemre méltó átalakuláson ment keresztül.

A tudás terén történt előrelépések semmiképp sem korlátozódtak a természettudomány területére. A 20. század elején a kínai nyelv maga is – külföldi példák ihletésére – alapvető változásokon ment keresztül. Az elit kizárólag írásban használt nyelvét, a klasszikus kínait fokozatosan felváltotta a *pajhua*, a köznyelv, mely a pekingi dialektuson alapult. Noha már a korábbi nagyjából két évszázadból is lehet találni példákat köznyelvi szövegekre, a gyakorlatot a 19. század bibliafordításai tették igazán népszerűvé. A klasszikus kínai nyelv vereségével sok szempontból lezárultak a külföldi befolyás ellenzői és hívei közti nagy csaták. A reform ellenzői attól tartottak, hogy az új típusú nyelv elsajátítása Kína kultúrájának elvesztését jelenti. Az 1920-as években fokozatosan diadalmaskodó reform hívei aztán a kínai nacionalizmus – Hu Si által 1916-ban, a Cornell Egyetemen folytatott tanulmányai alatt kidolgozott – új formájának alapjára helyezkedtek.

Ma egy olvasható, hallható, énekelhető, beszélhető és diktálható nyelvre van szükségünk, amelyet úgy tudunk hangosan felolvasni, hogy nem kell utána a beszélt nyelvre lefordítani. Egy olyan nyelvre, melynek segítségével jegyzetelni tudunk anélkül, hogy a szöveget irodalmi nyelvre kellene lefordítani. Egy olyan nyelvre, amelyet nyilvános beszédekben és a színpadon is használni tudunk, s még a falusi nagymamák, nők és gyerekek is megértik, ha azon olvasunk nekik. Amelyik nyelv nem felel meg a felsorolt feltételeknek, nem élő dialektus, és semmiképp sem lehet országunk hivatalos nyelve.[30]

A szóban forgó vita jól jellemzi a 20. század elejének kínai műveltségről szóló vitáit. Különböző csoportok (gyakran eltérő külföldi elképzelések hatására) különböző irányokba szerettek volna elmozdulni. Néhány tudós azt javasolta, hogy töröljék el a kínai nyelvet, s legyen helyette az angol az ország hivatalos nyelve. Időközben Moszkvában Csü Csiu-paj – az ázsiai szovjet tagköztársaságok számára kidolgozott átírásrendszerek alapján – a kínai nyelvre is létrehozott egy fonetikus ábécét, amely végül egy ma is használt, latin betűs átírás lett. Természetesen nem Kína volt a világ egyetlen része, melynek a modern körülmények közepette kellett szembenéznie a klasszikus örökséggel; Görögországban és az arab világban ugyanez volt a helyzet. A kínai megoldás azonban beleillett az ország modernséget érintő megközelítésébe: a régi írott nyelv helyébe a főváros lejegyzett beszélt dialektusa került, így a tudás megszerzése egyszerre lett nehezebb, de hozzáférhetőbb.

A világ többi részével kialakult kapcsolatok örökre megváltoztatták a kínai nők és család szerepét is. Bár régiótól és társadalmi csoporttól függően egymáshoz képest eltérő helyzetben voltak, általában véve ez a helyzet mindig alárendeltséget jelentett a Csing-kori Kína apákat, férjeket és elsőszülött fiúkat előnyben részesítő patriarchális rendszerében. A háztartáson kívül rendszerint nem vehettek részt oktatásban, tevékenységük – gyakorta egy őket becsmérlő anyós vagy a beleegyezésüktől függetlenül kijelölt férj irányításával – a reprodukcióra és a házvezetésre korlátozódott. Jóllehet Kínát negyven éven át egy nő – Ce-hszi császári özvegy – vezette, nem született meg a felismerés, hogy a nők általános helyzetének változnia kellene. A konzervatív Ce-hszi – az elbeszélések szerint – szívesen bújt a legkevésbé kedvelt anyós szerepébe. Ám a 19. század végén a kínaiak fokozatosan értesültek a nők nyugati emancipációjáról. Az elitből származó, gyakran missziós iskolákat végzett, nemzeti érzelmű fiatal nők új szerepeket kívántak kivívni maguknak a társadalomban és a politikában. Jó néhány konzervatív gondolkodású kínai számára a női emancipáció volt a külföldi hatás legkatasztrofálisabb része, mely szerintük elpusztította a családot, s el fogja pusztítani Kínát is.

A nők jogaiért küzdő korai agitáció főként a *politikai* jogokat érintette. A mindkét nembeli aktivisták egyaránt meg voltak győződve róla, hogy ha a nők részt vehetnek egy új, nacionalista állam létrehozásában, a helyzetük bízvást javulni fog. Az 1907-ben kivégzett Csiu Csin, a Csing-ellenes, férfiruhában járó, kardot lóbáló forradalmár nő a tendencia egyik szimbóluma lett. Ő úgy gondolta, hogy a mandzsu dinasztia megdöntését követően a nők meg fogják kapni a társadalomban őket megillető helyet. A későbbi feministák nem voltak ennyire derűlátók. A Május 4-e mozgalom korszakában – függetlenül az uralkodó államtól – már magát a kínai társadalmat tartották a probléma gyökerének. A külföldi elképzelések ösztönzésére megindultak a támadások a szülők által előre elrendezett házassághoz és a patriarchális irányításhoz hasonló intézmények ellen. Lu Hszün egy Henrik Ibsen *Babaház*áról írt híres esszéjében azon morfondírozott, hogy vajon hova ment Nóra, miután faképnél hagyta az otthonát, majd levonta a következtetést: a nők gazdasági függetlensége létfontosságú ahhoz, hogy a társadalom megváltozzon. Mao Ce-tung, aki megtapasztalta, hogy milyen egy boldogtalan elrendezett házasság, teljes mellszélességgel kiállt a hasonló egyezségek ellen. 1919-ben a következőket írta egy fiatal lányról, aki az esküvője előtt öngyilkos lett: „A nyugati családokban az apa és anya elismeri a fiai és lányai szabad akaratát. Ez Kínában nincs így. [...] Világos, hogy Csao kisasszonyt a szülei arra kényszerítették, hogy valaki olyat szeressen, akit nem akart szeretni [...], ez a nemi erőszak egy formája [...], a kínai szülők közvetetten megerőszakolják fiaikat és lányaikat."[31]

A helybéliek és idegenek közötti kapcsolatok is terhelték a hagyományos családrendszert. A 19. században néhány városlakó kínai nő külföldi férfiak szeretője lett, akik aztán a hazájukba visszatérve el is hagyták őket. Ezek a gyarmatokra jellemző kapcsolatok mélyen egyenlőtlenek voltak, de a nők mégis olyan tudáshoz és vagyonhoz juthattak általuk, amelyekhez másként nem lett volna hozzáférésük. A 20. században már jóval több ilyen szerelmi viszonyból lett tartós házasság, még akkor is, ha az uralkodó nyugati szemlélet továbbra is elítélte az emberfajták közötti keveredést. 1927-ben a sanghaji brit rendőrkapitány kijelentette, hogy „a vegyes házasságok nem szolgálják a rendőrség érdekét".[32] Mégis sor került rájuk, s ezt a kínaiak és a nyugatiak is kénytelenek voltak elfogadni. Néhány külföldi férfihoz hozzáment kínai nőből kulturális közvetítő lett. Az 1925-ben Csen Hsziang-mej néven született Anna Chennault – Claire Chennault tábornok felesége – ötven éven át volt befolyással a kínai–amerikai kapcsolatokra. Csang Kaj-sek fia, Csang Csing-kuo egy szovjet állampolgárságú nőt vett el hosszú oroszországi száműzetése alatt. Faina Vahreva (Csiang Fang-liang néven) a tajvani Kínai Köztársaság *first lady*je lett.

A kínai és nyugati átlagemberek szemszögéből az ország- és kulturális határokon átnyúló házasságok problematikusak voltak ugyan, de egyre gyakoribbak. A Kínában szolgáló külföldi katonák helybéli lányokat vettek el: a második világháború után kilencezer kínai feleség követte az Egyesült Államokba visszatérő amerikai férjét. Közülük jó páran akkor házasodtak meg, mikor az amerikai bevándorlási törvények tiltották, hogy valaha is a férjük hazájában éljenek. Voltak ugyanakkor olyan külföldi nők, akik kínai férjükkel Kínában éltek. Nemcsak a városokban, hanem vidéken is előfordult ilyesmi, különösen Kuangtung és Fucsien falvaiban. Mary Yue, született Ferguson, egy skóciai származású új-zélandi nő 1890-ben a gyermekeivel utazott férje szülőfalujába, ahol később a gyerekek felnőttek. Transznacionális család volt az övé, annak a globális Kínának a része, melyről a következő fejezetben fogunk szólni. De lokális jelenség is volt mindez: a külföldi feleségek jelenléte nagyobb mértékben változtatta meg a lakóhelyükül szolgáló kínai falut, mint azt a helyiek közül sokan bevallották maguknak.[33] Előfordult persze, hogy a kulturális feszültségek már-már elviselhetetlenné váltak. Esther Cheo Ying, a London School of Economics kínai diákjának és *cockney* feleségének lánya mindkét szülőjével együttérzett:

Munkásosztályból származó anyám aligha tudhatta előre, hogy mit jelent hozzámenni egy kínai mandarin fiához. Túlságosan fiatal volt, és semmit sem tudott a Kelet és Nyugat kulturális különbségéről, így aztán nehezen alkalmazkodott a kínai élet szokásaihoz. Apámat a családja kitaszította azért, mert egy „külföldi ördögöt" vett el. Mindkét fiatalnak hatalmas ellenállással kellett megküzdenie, hogy egy működőképes házasságban élhessen.[34]

A kultúrákon átnyúló feszültségek ellenére a kínaiak és külföldiek közti szerelem hatással volt a régió és a világ külkapcsolatainak történetére. Legalább ennyire fontosnak bizonyult a férfiak és nők, illetve generációk közti kapcsolatok új formáiról szóló vita. Akadtak, akik fenyegetésként tekintettek a külföldi mintákra, mások számára a szabadságot és a lehetőséget jelentették. E percepciók Kínában a teljes 20. századon keresztül, egészen máig hullámoznak. Az eltervezett házasságokat gyűlölő, s ezért a kínai nők szerepének átalakításában segédkező Mao Ce-tung megpróbálta elvágni Kínát a világ többi részétől, így jó néhány transznacionális família került nehéz helyzetbe. De még Mao rezsimje is képtelen volt rá, hogy teljesen megszüntesse Kína nemzetközi rokoni viszonyait, illetve hogy csökkentse a kínai családmodell értékét. Végül mindig a családon belüli szeretet diadalmaskodott a nemzet, nacionalizmus vagy ideológia felett.

SOK, EGYMÁSNAK NEMRITKÁN ELLENTMONDÓ módon lehet értelmezni a külföldieknek az 1949 előtti Kínában betöltött szerepét. Egyes megfigyelők a kapitalista modernitással való kínai érintkezés első időszakának eredményeit leépítő, kizsákmányoló, gyarmati jelleget emelik ki. Ebben a negatív megközelítésben az ország gyakran csak a külföldiek kiűzése, vagyis 1949 után nyeri vissza autonómiáját és nemzetállamiságát. Mások szerint a kínaiak és külföldiek között az 1850 és 1950 közt eltelt száz évben történt interakciók inkább voltak pozitívak, mint negatívak, s e kölcsönhatások segítettek abban, hogy létrejöhessen a modern Kína. A téma megvitatását egyáltalán nem segíti az ország történelméből az idegeneket (leszámítva egy-két kedvencet) teljesen kiiktató pekingi kommunista kormány. Így nem meglepő, hogy a diákjaim manapság sokszor nincsenek tisztában vele, hogy 1949 előtt Kína mennyire nyitott állam volt, illetve hogy a külföldiek milyen kulcsszerepet játszottak az ország fejlődésében. Másrészt a nyugatiak gyakorta nem értik azt a szégyent, melyet a múltjukra – legalábbis annak egyféle módon való elbeszélésére – visszatekintő kínaiak éreznek. A koncessziókat, a területenkívüliséget, a pénzügyi jóvátételeket és a hazájukban tevékenykedő idegenek lenéző viselkedését bármely ország honpolgárai nehezen viselnék, de különösen élénk felháborodás kíséri abban a Kínában, ahol egy egész nemzedék nőtt fel a kormányzat által szentesített nacionalizmuson.

Valójában a Kelet-Ázsiában élő külföldiek is ugyanolyan sok szerepben tűntek fel, mint a kínaiak. Néhányan Kínáért és népéért lelkesedve költöztek az országba. Voltak aztán, akik lelkeket szeretettek volna megnyerni Krisztus számára, vagy kereskedelmi előnyöket szerezni saját maguknak. Néhányan kínaivá váltak (éppúgy, ahogy jó pár kínai külföldivé vált). Akadtak köztük, akik a szerelemért jöttek, s voltak, akik büntetni és pusztítani akartak. Az életük tanúskodik e szerepekről, s gyakran több szerep egy élet során való átéléséről is. Gondoljunk csak Silas Hardoonra, a bagdadi zsidóra, aki hat évtizeden át élt Sanghajban, a vagyonát ingatlanfejlesztésből és gyapjúból szerezte, s a város leggazdagabb polgáraként halt meg. Brit állampolgár volt (bár sosem járt az Egyesült Királyságban), kínai nőt vett feleségül (noha csak néhány szót beszélt kínaiul), és zsidó, illetve buddhista szertartások szerint temették el. Hardoon egy személyben testesítette meg azt, ami gyanakvással töltött el birodalmakat, s felbőszítette a nacionalistákat. Nem volt se iraki, se kínai, se brit, és mégis hatalmas hatást gyakorolt Kínára. Az a nacionalista próbálkozás, amely szeretné őt vagy a többi „idegent" kitörölni az ország történetéből, súlyosan leegyszerűsíti az összetett valóságot.

A „kínai" és „külföldi" 20. századi kapcsolata a történelmi változás megértését is érinti, politikai és terminológiai szempontból egyaránt. Kína nem egyik pilla-

natról a másikra nyerte vissza teljes szuverenitását 1949-ben. Lassú, bizonytalan lépésekből álló folyamatról volt szó a Kuomintang-kormány alatt, 1925 és 1946 között. Kína ebben az időszakban – jóval a kommunista hatalomátvétel előtt – vívta ki a vámautonómiát, s kapta vissza a külföldi koncessziókat. Az új kormányzat nacionalista alapelveket követve kívánta kijelölni az ország jövőjét, s nehezményezte az idegeneknek és a helyieknek saját életük szabályozására lehetőséget biztosító „káoszt". A Japán elleni háború és a kommunista győzelem csak az utolsó szögek voltak Kína „külföldi évszázadának" koporsójában.

VI. FEJEZET

KÍNAIAK KÜLFÖLDÖN

A HIVATALOS ROSSZALLÁS ellenére, a Csing-korszak végén a kínaiak mind nagyobb számban utaztak a határon túlra, töltöttek időt és telepedtek meg más országokban. A 18. század csordogálása a 19. században – elsősorban Délkelet-Ázsia felé irányuló – áradásba fordult. Az 1949 előtt külföldre távozó húszmilliónyi kínai közül a 19. században minden második, míg az 1920-as években tízből kilenc a Kínától délre fekvő országokba ment. A brit irányítás alatt álló Maláj-félszigetet hathét millió, Holland Kelet-Indiát (a mai Indonéziát) négy-öt millió, Francia Indokínát kettő-négy millió kínai célozta meg. Három és fél millióan mentek Thaiföldre, egymillióan pedig a Fülöp-szigetekre. A világ többi részére, beleértve az amerikai kontinenst is, két és fél millió kínai bevándorló jutott el.

A kínai migráció számai jelentősek, de eltörpülnek a kifelé irányuló európai migráció méretei mellett. Míg az európaiak három kontinenst hódítottak meg, többnyire a helyi lakosság kiirtásával, a kínai népmozgást kizárólag a kereskedelmi előnyök motiválták, s rendszerint a nagyhatalmak kereskedelmi útvonalait követte. Mindennek eredményeként több mint 350 millió európai gyökerű ember él Európán kívül, de csak 40 millió kínai leszármazott Kínán kívül. Még akkor is, ha a végső számokba belevesszük a határvidékekre (Mandzsúria, Hszincsiang, Belső-Mongólia, Jünnan és Tibet) betelepülő hanokat, sokkal kevesebb kínai költözött külföldre, mint európai, s leszármazottaik száma is jóval csekélyebb. Így (leszámítva Délkelet-Ázsia bizonyos részeit) a kínai diaszpóra jelentősége nem a számokban áll, hanem a választott országra és még inkább az anyaországra gyakorolt hatásban.

Az európaihoz hasonlóan a kínai migrációnak is különböző okai voltak. Az ösztönzők között megtalálható a nyomor, a háború és a természeti csapások; a kereskedelmi, oktatási és földhöz jutási lehetőségek pedig húzóerőt jelentettek. A legtöbb külföldön szerencsét próbáló kínai szegényen érkezett a célországba,

s meg kellett küzdenie a lehetőségekért. A birodalmak peremterületein próbálkoztak, ahova könnyebben beengedték őket, s ahol valószínűbb volt, hogy gazdasági lehetőségek várnak rájuk. A kínaiak külföldi megtelepedésének története épp ezért jórészt a Dél-kínai-tenger és a Csendes-óceán kereskedelmi útvonalainak története. Az Európát és Ázsiát egymáshoz közelebb hozó Szuezi-csatorna 1869-es megnyitásával egy új szakasz kezdődött. De az óriási távolságokat bejáró utazásokat általában kínai, nem pedig külföldi erők szervezték. A kivándorlás kezdettől fogva belső ügynek számított.

A kínai migráció, más kibocsátó országokéhoz hasonlóan, gyakran kétlépcsős folyamat volt. Az emberek először a városokban kerestek munkát, majd külföldre mentek. Általában önkéntes választásról volt szó, hisz a kivándorlók tudatosan döntöttek a távozásról, noha a munkaközvetítők időnként becsapták vagy akár el is rabolták őket, hogy elérjék kitűzött célszámaikat. A legtöbb migráns a földeken vagy gyárakban dolgozott; gyapjút vagy cukornádat termesztett, bányákat vagy alagutakat ásott, lőszert vagy élelmiszert gyártott. Voltak, akik varrtak, főztek vagy mostak. Ugyanolyan változatos munkakörökben dolgoztak, mint az európai kivándorlók. A legtöbben közülük szegények maradtak, s jóval többen tértek vissza a szülőfalujukba, mint európai sorstársaik. De azért akadtak olyanok is, különösen Délkelet-Ázsiában, sőt a 20. század végén már Amerikában is, akik meggazdagodtak. Jóval kevesebb kínai lett azonban igazán vagyonos, mint azt a befogadó országokban hitték.

A kínai migrációs folyamatnak megvoltak a maga hullámai, még akkor is, ha a számok általában véve egy-egy gazdasági válságig vagy bevándorlási korlátozásig folyamatosan nőttek. Az 1870-es évek végén a migráció megduplázódott, amit az 1911-es forradalom utáni és az 1920-as években tapasztalt újabb tetőpontok követtek. A női kivándorlók száma az 1920-as évektől nagymértékben növekedett, vagyis több kínai család telepedett meg a határon túl. Ám néhány esetben a kínai férfi kivándorlók megengedhették maguknak, hogy otthon és külföldön is legyen egy-egy családjuk. A kínaiak integrációja a befogadó országoktól függően eltért, de nem különbözött az európai migránsok első és második nemzedékének tapasztalataitól; gyorsan helyiként tekintettek magukra (bár kelet-ázsiai identitásuk jó része érintetlen maradt).

A kínai migránsok nagy többsége délről, elsősorban a partvidéki Kuangtung és Fucsien tartományokból származott. Noha ugyanazokból a kikötőkből indultak, egymástól merőben különböző célállomások felé tartottak. A Délkelet-Ázsiába bevándorlók bő 30 százaléka Fucsienben született, míg az Amerikában letelepedettek több mint felének kuangtungi gyökerei voltak. A kínai szokásokhoz hasonlóan a migránsok mindig valamely őket védelmező és az új hazában kollektív véleményformálási lehetőséget biztosító testvériségek és vállalatok tagjai lettek. Az első ilyen intézmények a *kungszók*, vagyis – kissé szabad fordításban – céhek vagy kereskedelmi szövetségek voltak. Mivel a kereskedők mindig nagyobb hatalommal rendelkeztek, mint a többiek, először jobbára ők hozták létre szervezeteiket. Ezután következtek a *hujkuan*ok vagy *tunghszianghuj*ok, a szülőhely alapján szerveződő, egy régió, falu vagy klán migránsait tömörítő csoportok. A *pang* (társaság) és *huj* (szövetség) hasonló szerveződést jelentett. Utóbbi gyakorta az egymást segítő vagy politikai csoportokat takarta, amilyen például a Kuomintang volt, de lehettek bűnszövetkezetek is (későbbi nevükön földalatti társaságok vagy triádok). Az, hogy a kínaiak kifejezetten hajlamosak voltak idegen környezetben szerveződni és összetartani, megkönnyítette ugyan az életüket külföldön, ám a közösségen belüli kizsákmányoláshoz is vezethetett.

A kínai migráció legfontosabb szerepe az volt, hogy elképzeléseket és technológiákat közvetített az óhaza és a nagyvilág többi része között. Az egy ideig külföldön élő kínaiak friss gondolatokkal és célokkal tértek vissza szülőhelyükre; arra ösztönözték a többieket, hogy ők is utazzanak, új üzleti vállalkozásokat indítsanak, s szervezeteket építsenek fel. A Távol-Keleten élő külföldiekhez hasonlóan nyugati termékekkel és szokatlan ízlésvilágokkal ismertették meg Kínát, megmutatták, hogy másképp is lehet élni. Megszervezték, hogy honfitársaik meglátogathassák határon túli lakhelyeiket, kínai iskolákat nyitottak, s üzleti hálózatokat építettek ki. A 20. század végére a transznacionális kínai famíliák egyszerre több helyen is boldogultak (például Hongkongban, Kaliforniában és Szingapúrban, vagy épp Londonban, Tajvanon és Sanghajban). Azt, hogy a KNK 1980 után újra gazdasági nagyhatalommá vált, lehetetlen lenne megmagyarázni, ha figyelmen kívül hagyjuk a keretrendszert, melyben az ilyen családok működtek. Ők voltak és még mindig ők a kötőanyag, amely egyben tartja – jó és rossz időben – Kína kapcsolatait a világgal.

NANJANG, A DÉLI TENGER a 18. században a kínai migráció első számú célpontja lett, s azóta is az maradt. A *nanjang* fogalmába beletartozik mindaz, amit mi Délkelet-Ázsiának hívunk, ideértve az Ausztráliáig és India keleti partjáig húzódó területeket. A kínaiak már évszázadok óta kereskedtek a térségben, s korlátozott mértékben meg is telepedtek. Bruneiben megmaradt egy 13. századi kínai küldött sírja, Nankingban pedig egy brunei szultán 15. századi sírköve. Az érintkezés ösztönzője évszázadokon át az árucsere volt; ahogy korábban láttuk, a pekingi császárnak való adófizetés kínai elgondolása gyakran járt kéz a kézben a kereskedelemmel.

A 18. század végére – az európai gyarmatok növekedésével párhuzamosan – kínai csoportok kezdtek megtelepedni egyes délkelet-ázsiai területeken. A 19. században a korábbi csordogálásból valóságos emberáradat lett, mely a Csing Birodalom és Délkelet-Ázsia között ide-oda hullámzott. Nem volt még egy olyan része a világnak, ahol a kínai migráció akkora befolyással lett volna az adott régióra és magára az anyaországra is, mint ez.

A délkelet-ázsiai telepesek jelentős hányada Fucsien tartományból érkezett. Leszármazottaik manapság az indonéziai és malajziai kínaiak felét jelentik. A tengerparti tartomány a kínai migráció mikrokozmosza volt. Mai 36 milliós lakosságát több, társadalmi szempontból és nyelvileg megosztott csoport alkotja; közvetlenül a partvidéken gazdag kereskedővárosok találhatók, míg a beljebb élő csoportoknak mindig is meg kellett küzdeniük a túlélésért. A lakosság hozzávetőleg negyedét hakkák adják, egy elkülönülő kínai etnikai csoport tagjai, akiknek ősei a 14. században telepedtek meg a tartományban. A 18. századtól a fucsieniek elkezdték meghódítani Tajvant, s a sziget lakosságának 70 százalékát ma az ő leszármazottaik alkotják. A tengerjáró képesség és az eladható termékek* kombinációja lehetővé tette a környező országokba indított hosszú expedíciókat, kikövezve a munkaerő migrációjának útját. Manapság minden fucsieni faluban találni olyan családot, amelynek rokonai élnek külföldön, s a falvak sok lakója töltött valamennyi időt a határon túl.

A Délkelet-Ázsiába utazó kínaiak zöme munkás volt, s még ha néhányan rendelkeztek is kereskedői érzékkel, a legtöbben szegények maradtak. Ám ha azzal az élettel hasonlították össze a sajátjukat, ami szülőtartományukban általános volt a 19. század végén és a 20. században, a Délkelet-Ázsiába kivándorlók még mindig szerencsésnek mondhatták magukat. Sokáig hasznot húztak a politikai stabilitásból és a gazdasági lehetőségekből, viszonylagos autonómiát élveztek, s haza tudtak küldeni valamennyi pénzt is. Következésképp egyre többen lettek. Ma a malajziai lakosság nagyjából 30 százaléka (7,5 millió ember) kínai eredetű. Ugyanez az arány Indonéziában 3 százalék (6 millió fő), Thaiföldön 10 százalék (6,5 millió), a Fülöp-szigeteken pedig 2 százalék (2 millió). Brunei négyszázezer lakosának 25 százaléka kínai felmenőkkel rendelkezik. A térség más részein – Indokínától Burmáig – a kínai származású elit jelentős pozíciókat birtokol az üzleti életben és az iparban. A 20. század végére a főleg fucsieni eredetű betelepülők nagymértékben járultak hozzá Délkelet-Ázsia modern átalakulásához.

* Ilyen áru volt különösen a tea: a termék angol [és magyar – *a ford.*] elnevezése a fucsieni *te* szóból származik. *(A szerző megjegyzése.)*

A „nanjang kínaiak" óriási hatást gyakoroltak az anyaországra. Még a japán megszállás és Mao Ce-tung mozgalmai közepette is lehetetlen volt teljesen elvágni a délkelet-ázsiai kínaiak és az óhaza kapcsolatát. Pénz, levelek és időnként emberek is bejutottak az elzárt Kínába. A legrosszabb időkben a bátrak Hongkongból utaztak fel a folyón, vagy Tajvanból keltek át vízum és más dokumentumok nélkül. Mióta az 1970-es évek végén a reformperiódus elkezdődött, megújították a Délkelet-Ázsiával összekötő kapcsokat. Kuangtung és Fucsien tartomány számos falvában Marx és Mao képei helyett immár a közösség tengerentúli jótevőinek arcképei lógnak a falakon. Az említett tartományokba – különösen Hongkongon keresztül – irányuló befektetések felvirágoztak. A Charoen Pokphand thai vállalatot, az egyik legnagyobb Kínában jelen lévő külföldi konglomerátumot 1921-ben alapították, mikor a kuangtungi Csenghajból származó Hszie Ji-csu és testvérei megnyitották magüzletüket a bangkoki kínai negyedben. Magvakat és zöldségeket importáltak az anyaországból, illetve disznót és tojást exportáltak Hongkongba. Hszie sziámi nevet használó fia* ma Thaiföld egyik leggazdagabb embere, s Teng Hsziao-ping hatalomra kerülése óta minden pekingi vezetővel közeli kapcsolatot ápol.

Miközben a 20. században párhuzamosan erősödött a kínai és délkelet-ázsiai nacionalizmus, a térségbeli kínai jelenlét egyre fontosabb lett az óhaza számára, s egyre problematikusabbá vált lokális szinten. A „nanjangok" korán a Kuomintang kulcstámogatói lettek, s a második világháború után néhányan közülük beléptek a helyi kommunista pártokba is. Az 1911–12-es kínai forradalom és az, hogy a KMT a húszas években megszerezte a hatalmat, nem lett volna lehetséges délkelet-ázsiai segítség nélkül. Szun Jat-szen a forradalom anyjának nevezte a külföldön élő kínaiak közösségét. A régió szervezeteitől érkezett pénzek a szűk esztendőkben is életben tartották Szun „projektjét", s lehetővé tették, hogy a Kuomintang 1928-ban hatalomra kerüljön. Ugyanakkor a kínai nacionalizmus új, büszkén viselt identitást adott a délkelet-ázsiai bevándorlóknak. Már nem csupán a falujukból vagy tartományukból jöttek, hanem az újra életre kelt Kínából. Jóllehet a „nanjangok" többsége integrálódni próbált, néhány csoportjuk büszke kívülálló maradt.

Mikor a második világháború után összeomlottak a gyarmatbirodalmak, s olyan új országok születtek Délkelet-Ázsiában, amelyek egyfajta nemzeti önazonosságra alapozták létüket, a kínai kisebbségek helyzete problematikusabb lett. Hasonlóan az évszázad első felének európai zsidóihoz, a külföldön élő kínaiakat azért bírálták, mert meggazdagodtak, holott valójában kevesen voltak közülük igazán tehetősek.

* Dhanin Chearavanontról, a Charoen Pokphand Group tulajdonosáról van szó, akinek thai neve angolos átírásban terjedt el a nemzetközi üzleti életben, így nálunk is. *(A szerk.)*

Az a vád is felmerült, hogy kommunista ügynökök, bár ilyenek még a vagyonosoknál is kevesebben akadtak közöttük. Malajziában meglehetősen sok átlagos kínai csatlakozott a Maláj Kommunista Párt felkeléséhez. A legtöbben attól tartottak, hogy egy független maláj állam megalakulása esetén a partvonalra kerülhetnek. Miután a lázadást felszámolták, a malajziai kínaiaknak el kellett fogadniuk, hogy olyan országban élnek, ahol semmilyen politikai hatást nem fejthetnek ki. Máshol a dolgok sokkal rosszabbul alakultak. Indonéziában, az 1965-ös puccsot követően több ezer helyi kínait gyilkoltak meg, annak dacára, hogy nem foglalkoztak politikával. Ám a „nanjangok" elleni legkeményebb atrocitások azokban az államokban estek meg, amelyek hatóságait a kommunista Peking befolyásolta. Történetesen épp ezek a hatóságok fordultak aztán a helyi kínaiak ellen. Kambodzsában a KKP támogatását élvező vörös khmerek 1975 után az ország kínai lakosságának felével végeztek. Az újraegyesített Vietnámban a kommunista rezsim burzsoáellenes kampányai a kínai származású kereskedőket és boltosokat is célba vették, s kialakult egy rasszista politikai hadjárat is. Vietnám kínai lakosságának fele elhagyta az országot. Az összeomló Dél-Vietnámból hajóval menekülők 60-70 százaléka kínai eredetű volt, északon pedig legalább kétszázezer ember szökött át az óhazába.

Más államokban az integráció jól haladt, legalábbis a felszínen. A Fülöp-szigeteken a kínaiak prosperáltak, s közben nem rekesztették ki őket a politikai életből sem. Emilio Aguinaldo, a filippínók függetlenségi harcos hőse és Benigno Aquino elnök is részint „nanjang" hátterű volt. Kínai nyelvű iskolák és újságok működnek az országban, miközben a legtöbb fiatal kínai az angol, tagalog vagy mindkét nyelvet használva integrálódott a filippínó kultúrába. Noha Thaiföldön érezhető a kínai befolyással szembeni ellenérzés, a legfőbb bankokat és az ipari beruházások jelentős részét kínai származású emberek vezetik. Legalább három thai miniszterelnök volt részben kínai, köztük az ellentmondásos megítélésű Thakszin Csinavat is, akinek ükapja a Kuangtung tartománybeli Mejcsouból jött az országba. Fontos, nagyobbára elhallgatott tény, hogy a sziámi királyi család tagjai is részint a 18. századi Kuangtungból érkezett bevándorlók leszármazottai. A kínai jelenlét, Délkelet-Ázsia legtöbb államához hasonlóan, Thaiföldön is olyannyira része az ország szövetének, hogy nehezen szálazhatná ki bármilyen nacionalizmus.

A nacionalizmussal az anyaországba külföldről visszatérő kínaiaknak is szembe kellett nézniük. Ezeket az embereket az 1930–40-es években a japán megszállók brit vagy amerikai kémeknek nézték. A Kuomintang megpróbálta magához édesgetni őket, hogy vegyenek részt Csang Kaj-sek modernizációs erőfeszítéseiben; aki pedig ellenállt, azt árulónak bélyegezték. Ám a Kínába hazatérő kínaiak legroszszabb időszaka a nagy kommunista kampányok kora volt, mely az ötvenes évek végétől a hetvenes évek közepéig tartott, mikor a külföldi kapcsolat bármilyen apró jele is halálbüntetést vonhatott maga után. A partvidéken élő falusiaknak harcolniuk kellett a klánjuk külföldről visszatért tagjaira támadó vörösgárdistákkal. Bár a határon túli rokonokkal vagy barátokkal fennálló kapcsolatok szálait teljesen még a „kulturális forradalom" káoszában sem sikerült elvágni, a korábban külföldön élő és dolgozó kínaiaknak folyamatos gyanakvással kellett szembesülniük. Ironikus módon annak a nacionalizmusnak estek áldozatul, melyet ők vagy őseik segítettek létrehozni azzal, hogy a 20. század elején nyugati elképzelésekkel tértek haza az anyaországba.

Mára a külföldről visszatértekkel szembeni ellenérzés jórészt megszűnt. Noha még mindig léteznek olyan akadályok, amelyeket az országközi ingázóknak meg kell ugraniuk, ha azt akarják, hogy elfogadják őket Kínában, de az, hogy valaki külföldön él és közben kínai marad, többé-kevésbé elfogadott gondolat. Ám azoknak, akik csak részben tartják magukat kínainak, vagy elsősorban egy transznacionális hálózat, illetve család láncszemeként tekintenek magukra, kényesebb a helyzetük. A hazai nacionalisták nehezen tudják befogadni a transznacionalizmus fogalmát. Holott a dél-kínai partvidéken egész térségek gazdasági fejlődése függ a globális családi kapcsolatoktól. Az úgynevezett *csiaohsziang*ok (vendégfalvak) területén szépszámú határon túl született vagy egykor külföldön élő és a honi gazdaság fejlődéséhez tudásközvetítéssel, illetve vállalkozások indításával nagymértékben hozzájáruló kínai tartózkodik. Mindemellett Délkelet-Ázsiában, Katalóniában vagy Belfastban élő rokonaik vagy összeköttetéseik jóvoltából az exportvezérelt gazdaság növekedésében is részt vesznek. Így aztán még a leginkább szemellenzős nacionalista is nehezen talál érveket a vendégfalvas kapcsolatok vagy a transznacionális lét ellen.

CSAK EGYETLEN OLYAN HELY volt Kínán kívül, ahol a kínaiak többségbe kerültek a népességben, illetőleg meghatározták a politikát és az üzleti életet: Szingapúr. A britek 1819-ben alapított gyarmata raktárbázisként szolgált, s előretolt bástyaként tartotta kézben a Malaka-szorost. Mikor Szingapúr létrejött, már számottevő kínai népesség volt aktív Batávia (ma Jakarta), Pineng és Malaka (Melaka) között. Az 1840-es évekre a kereskedelemben és szállításban érintett Szingapúr egyértelműen „kínai várossá" vált. Az 1880-as években pedig ez lett az a gyarmati kikötő, ahova a malájföldi ültetvényeken és bányákban dolgozó kínai munkások megérkeztek az óhazából. Az újonnan jöttek kizsákmányolása olyan mértékűvé vált, hogy a britek létrehozták a „Malaka-szorosi telepek kínai védnökségét". Az első protektor William Pickering lett. A mandarin és a kantoni dialektust egyaránt

beszélő Pickering, a Császári Tengeri Vámhivatal veteránja az egyik kulcsfigurává vált, aki azon dolgozott, hogy meggyőzze a helyi kínaiakat arról, hogy hasznuk lehet a Brit Birodalom védelméből.

A haszon, legalábbis néhányuknak, egyértelmű volt. A 20. század elején már kínaiak kezében is lehettek gumiültetvények, ópiumfarmok, bankok, kereskedelmi cégek, hajózási társaságok és gépgyárak. Míg a kínaiak zöme, a többi lakoshoz hasonlóan, szegény maradt, a szerencsés kisebbség számára Szingapúr egyfajta kettős raktárként szolgált, ahova olcsó hazai munkaerőt importálhattak, s ahol külföldi tudást tanulhattak, tőkéhez juthattak, s kihasználhatták a Brit Birodalom által felkínált kereskedelmi lehetőségeket. Nem meglepő, hogy a szingapúri kínai burzsoázia szinte mániákusan hűséges volt a brit trónhoz. A kínai szervezetek egy szobrot ajándékoztak Viktória királynőnek 1887-ben, uralkodásának ötvenedik évfordulóján, melyen a felirat felhívja a figyelmet „Őfelsége kínai alattvalóinak hűséges szeretetére és hálájára a királynő uralkodásából származó jótéteményekért". Néhányukat a birodalom érdekében tett szolgálataikért lovaggá ütötték. A Cambridge-ben tanult ügyvéd, Sir Song Ong Siang (Szung Vang-hsziang) iskolákat és újságokat hozott létre, a malakai Sir Tan Cheng Lock (Csen Csen-lu) pedig üzleteket és kulturális szervezeteket alapított.

Ugyanakkor Sir Cheng Lock megtestesítette az irányt, amerre jó pár délkelet-ázsiai kínai elindult. A második világháború előtt a gyarmatbirodalom eltökélt támogatója a háború után kiállt a Szingapúrt magában foglaló, független maláj unió mellett. Tan Kah Kee (Csen Csia-keng) egy másik példája volt az új gondolkodásmódnak. Fucsienben született, 1890-ben került Szingapúrba, s akkora vagyont halmozott fel a gumiiparban, hogy a „maláj Henry Ford" néven emlegették. De az 1930-as évek végén már jobban érdekelte a háborút vívó Kína segítése: 1950-ben, a KKP győzelmét követően hazaköltözött, s 1961-ben Pekingben halt meg. Ez a két irányvonal – a Malajziával való integráció és a kínai nacionalizmus iránti hűség – az 1940–50-es években azzal fenyegetett, hogy ellehetetleníti Szingapúr helyzetét. Ám 1965-ben, a Maláj Államszövetségben töltött két szomorú esztendő után – a Kuala Lumpur-i kormány adópolitikájának, valamint malájbarát személyzeti politikájának ellenálló – Szingapúrt kizárták Malajziából. Azóta a Népi Akciópárt (People's Action Party, PAP) irányítja a városállamot Lee Kuan Yew* (Li Kuang-jao), majd 2004 óta fia, Lee Hsien Loong (Li Hszien-lung) vezetésével.

* Magyar szövegkörnyezetben a Li Kuan Ju alak is előfordul. Ez a rendhagyó átírásváltozat a szingapúri miniszterelnök „angol nevének" kiejtésén alapul. *(A szerk.)*

A PAP meritokráciára törekedve a tekintélyelvű kormányzást, a szociális jólétet és a többnemzetiségű kultúrát hangsúlyozza ki. Bár elméletileg demokráciáról van szó, a gyakorlatban Lee Kuan Yew egy olyan szigorúan szervezett államot kívánt létrehozni, amelyben a liberális politika helyett a gazdasági fejlődés dominál. A PAP eredetileg szociáldemokrata párt volt, s az 1970-es évek végén kezdett elmozdulni a szabadpiacot előnyben részesítő gazdaság felé. Hongkong sikerét vizsgálva Lee levonta a következtetést: „Az állami jólét és a támogatások az egyének sikerre való törekvése ellen hatnak." „Csodálkozva néztem – írta –, ahogy a hongkongi munkások fizetése a konjunktúra idején megnőtt, recesszió idején pedig csökkent. Elhatároztam, hogy pártom a brit Munkáspárttól örökölt vagy lemásolt jóléti politikájának ellentétét fogom követni."[1] A 2000-es évekre a 77 százalékban kínai lakosságú Szingapúr Hongkonggal együtt vezette az országokat szabadpiaci mutatók szerint rangsoroló listát, még úgy is, hogy a GDP 60 százalékát a kormányzat tartotta kézben.

1848-BAN A KALIFORNIAI ARANYLÁZ HÍRE Kínát is elérte, s a kínaiak képzeletében aranyhegyek jelentek meg. A világ más tájain élő társaikhoz hasonlóan ők is szerették volna kivenni részüket az általuk Arany-hegynek (Csin-san) elnevezett régióban a meggazdagodásból. Ezrek indultak el a következő évtizedben az Egyesült Államok csendes-óceáni partja és Kanada nyugati része felé. Bár a megelőző évszázadban kevés kínai élt Észak-Amerikában (néhányan a Fülöp-szigetekről érkeztek a spanyolokkal, s voltak, akik a két amerikai kontinens felé tartó kereskedelmi útvonalakat követték), 1848 egyértelmű választóvonallá vált. 1880-ban már több mint százezer kínai élt és dolgozott – bányákban, vasútépítéseken, ruhakészítőként, a konzerviparban, a mezőgazdaságban, mosodákban vagy szakácsként – az Egyesült Államokban. Még többen töltöttek valamennyi időt Észak-Amerikában, majd tértek vissza Kínába. A felkelések és éhség gyötörte Dél-Kínában az Aranyhegy a leginkább kalandvágyó, az óceán túlpartján letelepedni kívánó emberek célpontja lett.

A kínaiak álma, hogy úgy bánjanak velük, mint bármelyik más Észak-Amerikába érkező bevándorlóval, sohasem vált valóra. Az 1870-es évek gazdasági recessziója idején rasszista agitátorok azzal vádolták a kínaiakat, hogy elveszik a fehér amerikaiak munkáját, s amellett érveltek, hogy teljesen álljon le a Kínából való bevándorlás. Néhány nyugati parti munkásvezér különösen aktív volt. „A kínaiaknak menniük kell!" – szólt a kaliforniai Dolgozó Emberek Pártjának jelmondata. Egy 1879-ben kiadott pamfletjükben amellett törtek lándzsát, hogy a kínaiak kizárása élet-halál kérdés: „Vagy kizavarjuk a kínai rabszolgát, s megszégyenítjük a pöffeszkedő arisztokratákat, vagy hamarosan mi magunk is rabszolgák leszünk."[2]

Különböző értelmiségiek kerestek bizonyítékokat a kirekesztés jogosságára. Bayard Taylor költő, útikönyvíró és Goethe *Faust*jának fordítója például így írt:

Megfontolt véleményem szerint a kínaiak morális szempontból a föld legalacsonyabb rendű népe. [...] Azok a vétkek, melyeknek más országokban még elnevezésük is alig van, annyira elterjedtek Kínában, hogy a helyiek meg sem említik őket. És ez csak a felszín, alatta pedig a romlottság mélysége [...] oly döbbenetes és szörnyűséges, hogy még utalni sem lehet rá. Vannak sötét árnyai az emberi léleknek, ahova természetünknél fogva nem kívánunk behatolni, [és ez] arra ösztönzött, hogy erős idegenkedéssel viseltessek a kínai faj iránt. Az érintésük szennyező, s bármennyire is keménynek tűnhet a véleményem, saját fajunk igazsága követeli, hogy ne telepedhessenek meg a földünkön.[3]

Az amerikai kormány 1882-ben betiltotta a kínai bevándorlást. Ez volt az egyetlen alkalom, mikor az Egyesült Államok Kongresszusa egy konkrét ország összes állampolgára ellen hozott valamilyen törvényt. A tiltás 1943-ig volt életben, ekkor a kínai hivatalnokoknak sikerült olyan kellemetlen helyzetbe hozniuk háborús szövetségesüket, hogy a törvényt visszavonják. A tilalom megállította az USA-ban élő „sárgák" számának növekedését, de csökkentenie sohasem sikerült (ez a kínai bevándorlást 1885 és 1947 között korlátozó Kanadában is ugyanígy történt). A rasszista agitáció egyenlő arányban késztette a kínai közösségeket magukba nézésre és ellenállásra. Akadtak, akik úgy érezték, eltérő kultúrájuk, szokásaik és nyelvük miatt váltak céltáblává. Ők vagy elmentek, vagy megpróbáltak gyorsan asszimilálódni. Mások harcolni kezdtek. Az Egyesült Államokban és az óhazában is tiltakoztak az igazságtalan és fajgyűlölő kirekesztés ellen. Míg az USA-ban működő hagyományos kínai szervezetek protestálása nem volt hatékony, addig az új szervezetek, például a New York-i Kínai Egyenlő Jogok Ligája és a San Franciscó-i Kínai Amerikai Állampolgárok Szövetsége egyre fontosabbak lettek. A már Amerikában született kínaiak új generációja a 20. század elején társadalmi értelemben előre tudott lépni, bár a kirekesztés miatt kénytelenek voltak megszakítani kapcsolataikat az anyaországgal, ami (csak kemény munkával leküzdhető) gazdasági és kulturális problémákat okozott.

Ma a kínaiak az egyik legsikeresebb bevándorló csoport az Egyesült Államokban és Kanadában. Huszonöt évesnél idősebb tagjaik több mint fele szerzett diplomát (az összlakosságban ez a szám 25 százalék), az egész családra vonatkozó jövedelmük magasabb az átlagnál. Noha még ma is jelen van a diszkrimináció, a sikeres kínai-amerikai vállalkozók vagy tudósok – például Jeffrey Yang, a Yahoo! vagy Steve Chen, a YouTube alapítója – egy olyan képet közvetítenek, hogy az

Egyesült Államokban élő fiatal kínaiak hovatovább attól tartanak: *geek*eknek vagy *nerd*eknek könyvelik el őket. Ennek ellenére a közösség jelentős része legalulról kezdett felkapaszkodni a jólét felé. A három és fél millió amerikai kínai kétharmada külföldön, sőt egyre nagyobb számban a KNK-ban született. A legtöbben keményen küzdenek, miután az USA-ba érkeznek, hogy meg tudjanak élni, sokszor olyan munkákat vállalva, melyekhez túlképzettek. Az 1980-as évek után érkezett kínaiak legtöbbje még csak reméli, hogy eljön az a boldog jövő, amiért útra kelt.

Az Egyesült Államoknak az a része, ahol a kínaiaknak kevesebb diszkriminációval kellett szembenézniük, s ahol a lakosságon belül (a többi államhoz képest) a legnagyobb arányban képviseltetik magukat, Hawaii.[4] A szigeteken már azelőtt éltek kínaiak, hogy 1898-ban az USA-hoz csatolták őket. Bár a kirekesztés itt is megkezdődött, a vonzóbb munkalehetőségek és főleg a javarészt misszionáriusok működtette, soknemzetiségű, a kínai szülők reményeinek inkább megfelelő oktatási rendszer miatt jóval kevesebb embert űzött el. Hawaii a kínai politika és vállalkozások fontos felvonulási területe lett, a délkelet-ázsiai és amerikai kínaiak közti kulcsfontosságú kapcsolódási pont. Sokkal több vegyes házasságot kötöttek itt, mint az Egyesült Államok más részein. Talán az Ázsia felé félúton fekvő Hawaii volt az a hely, ahol a kínai és más etnikumú amerikaiak könnyebben kezdhettek el együttműködni és más kontinensek felé fordulni. Végül pedig mindenki csak gazdagabb lett.

Tekintettel az őket a mérsékelt éghajlatú területekről kiszorítani akaró következetes európai próbálkozásokra, a kínai migránsok egy része először a trópusokon telepedett meg. Így Délkelet-Ázsiában, a Csendes-óceánon és a Karib-térségben régóta jelen lévő kínai közösségeket találhatunk. E bevándorlás néhány országban – a munkaerő vagy a kereskedelmi hálózatok szempontjából – figyelemre méltó következményekkel járt. Gyakran meglepő, de mindig érdekes, sőt nemritkán ma is élő összeköttetések jöttek így létre Kína és távoli helyek között. Mikor például egy kínai származású brazil politikai vezető hivatalos látogatást tesz Kínába, annak a vendég és vendéglátó közös kulturális hátterén túl is jelentősége van. Ez a kínaiak számára rámutat országuk és a világ évszázados kapcsolódásaira. A látogató pedig szembesülhet azzal az ősi örökséggel, amely jogos büszkeséggel töltheti el. Valószínűleg olyan lehetőségeket kap, melyekben más külföldi vendégek ritkán részesülnek. De ami a lényeg, az említett látogatások mindkét fél által erősíteni kívánt kapcsolatokat hoznak létre.

Latin-Amerikában a legtöbb kínai Peruban és Kubában él. Peruba a zömük szerződéses munkásként érkezett az 1850-es évektől. Cukornádültetvényeken, guanóbányákban dolgoztak, vagy az Andokon át húzódó vasutat építették, brutá-

lis körülmények között. A legtöbbjük úgy érezte, hogy alig kezelik jobban a rabszolgáknál; elcsalták a bérüket, megkorbácsolták vagy éheztették őket a legkisebb szabályszegésért. A kizárólag férfi bevándorlókat egyre jobban nyugtalanították a szörnyű életkörülmények és a rasszizmus, amellyel szembe kellett nézniük. Az 1879–83-as – Chile, illetve Bolívia és Peru közti – háborúban minden érintett kínai a megszálló, számukra felszabadító chileiek mellé állt. Néhányan az ópiumháborúk alatt a brit oldalon harcoló és kantoniul pár szót tudó Patricio Lynch hadseregében szolgáltak. Közel ezer kínai vesztette életét a háborúban, többségüket a chilei támadás főcsapásával dacoló afroperuiak ölték meg.[5]

A kínai-peruiak a 20. században fokozatosan kivívták maguknak a tiszteletet, s vagyonosodni kezdtek. Sokan közülük perui nőket vettek feleségül, egypáran Amazónia kisvárosaiban telepedtek meg, s kereskedelemmel vagy földműveléssel foglalkoztak. Ma a többé-kevésbé kínai hátterű peruiak – nagyjából a lakosság 15 százaléka – előnyként gondolnak saját etnikumukra. Néhányan élén jártak abban, hogy Perut a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi hálózatokhoz kössék, míg mások politizálni kezdtek. A közelmúlt két miniszterelnöke – José Antonio Chang és Víctor Joy Way – kínai származásúak voltak.

Kuba a másik latin-amerikai ország, ahova nagy számban érkeztek kínaiak. 1847 és 1874 között legalább 125 ezren szálltak partra közülük az akkor még gyarmati sorban lévő szigeten; a legtöbben cukornádültetvényeken kezdtek dolgozni. A peruihoz hasonló kegyetlen bánásmód arra sarkallta a kínaiakat, hogy ellenálljanak spanyol gazdáiknak, s végül a pekingi császárhoz fordultak:

Őfelsége jósága hatalmas, mint az óceán, a világ minden sarkába elér. […] Mi, közönséges polgárok, alázatos és balga munkások vagyunk, akik bajba kerültek. Csapdába esett fiatalok, messze az otthonuktól; felnőttek, akik egy külföldi országban vesztegetik el az életüket. Sajnáljuk, hogy szegények és betegek vagyunk. Szomorúak vagyunk, hogy az itteni kemény kormányzat csak kegyetlen politikára képes. Ez az oka, hogy a bánatunkat megosztani merészeljük.[6]

Mikor kiderült, hogy hiába fordultak a császárhoz, a kubai kínaiak másokkal együtt fellázadtak. Kétezren vettek részt közülük az 1870-es évek első kubai függetlenségi háborújában.[7] Néhány kínai katona bizonyára rendelkezett – valószínűleg a Tajping-felkeléshez kötődő – harctéri tapasztalatokkal, így jelentős szerepet játszottak a Kuba szabadságáért vívott, 1902-ig tartó küzdelemben. Az elesettek tiszteletére Havannában emelt emlékművön a következő felirat olvasható: „Egyetlen kubai kínai sem dezertált, egyetlen kubai kínai sem lett áruló." Az új nemzet

hálájának ellenére a helyi kínaiak csak lassan kerültek jobb anyagi helyzetbe. Akiket pedig ez frusztrált, csatlakoztak az 1950-es években Fidel Castro felkelőihez. Közülük a legismertebbek, Armando Choy, Gustavo Chui és Moisés Sío Wong a kubai hadsereg tábornokai lettek, s később Venezuelában, Angolában és Nicaraguában is harcoltak. A kubai kínaiak többsége azonban egyáltalán nem rózsaszín szemüvegen át látta a Castro-rezsimet. Mára hétezernél is kevesebben maradtak. A többiek Floridában vagy New Yorkban kerestek maguknak jobb életet.

A karibi régió angolul beszélő része sokkal kevesebb kínait fogadott be, de itt idővel nagyobb kereskedelmi lehetőségek vártak a vállalkozószellemű bevándorlókra. Ezekben az országokban erős kínai szervezetek működnek, s a közösségi, illetve üzleti vezetők között számos kínai származású találunk. Guyana első elnöke (1970 és 1980 között) Arthur Chung volt, az első kínai hátterű személy, aki Ázsián kívüli országot irányított. Figyelemre méltó, hogy az utóbbi néhány évtizedben nagyszámú, magasan képzett karib kínai költözött vissza az anyaországba. De már korábban is történtek meglepő visszatelepülések: az 1878-ban Trinidadon született Eugene Chen az 1920–30-as években többször is Kína külügyminisztere volt, holott nem beszélte a nyelvet. Egyik fia, Percy Chen elkötelezett kommunista és (orosz nevét használva) a Komintern egyik kiemelkedő ügynöke lett. A Karib-térség transznacionális természete még Kína szempontjából is megkérdőjelezhetetlen.

A Csendes-óceán szigeteire hajóval megérkező első kínaiak tengerészek, szakácsok és ácsok voltak. Fidzsin, Szamoán, Új-Guineában és Tahitin Kuangtung tartományból származó munkások dolgoztak az ültetvényeken és építkezéseken. Manapság nagyjából húszezer kínai eredetű ember él a csendes-óceáni régióban, s gyakorol jelentős, egyre erősödő hatást az üzleti és politikai életre. Fidzsin a legtöbb szálloda és étterem helyi, délkelet-ázsiai és KNK-beli kínaiak birtokában van. Sir Julius Chan kétszer is ült Pápua Új-Guinea miniszterelnöki székében. Anote Tong 2003 és 2016 között volt Kiribati elnöke, Gaston Tong Sang pedig többször kapott mandátumot, hogy Francia Polinézia elnöke legyen. Mindhárom személy őseinek otthona Kuangtung tartomány északkeleti részén, egymáshoz közel található.

Ausztrália és Új-Zéland a kínai utazók és bevándorlók kedvelt célpontja. De az Egyesült Államokhoz és Kanadához hasonlóan a helyi fehér hatóságok itt is megpróbálták kizárni őket az országból. Új-Zéland 1880-tól korlátozta a kínaiak bejutását, s az 1900-as évek elejétől szinte ellehetetlenítette a betelepülésüket (egy törvény alapján az országba belépni kívánó személynek fel kellett tudnia olvasni egy száz, véletlenszerűen kiválasztott angol szóból álló listát). Az 1910-es években még arra is összehangolt kísérletek történtek, hogy a már letelepedett kínaiakat ki-

szorítsák Új-Zélandról. Ausztráliában hasonló volt a helyzet. A 19. század közepén a kínaiakat vonzották a kontinensnyi ország munka- és tanulási lehetőségei; fél generációval később az új államszövetség – rasszista alapokra támaszkodva – megpróbálta elűzni őket. Ám az ausztrál munkásmozgalomban kevésbé volt jellemző a kínaiakkal szembeni agitáció, s a helyi kínai munkások csoportjai képesek voltak szerveződni és harcolni a kormányzat szisztematikus megkülönböztetése ellen. Az ausztráliai születésű újságíró, Vivian Chow (Csou Cseng-kuj), az 1930-as évek egyik számottevő kínai újságjának szerkesztője egyáltalán nem volt meglepve: „Küldj el egy kínait Amerikába, és a korábbi példákat követve azért fog dolgozni, hogy saját monopóliuma legyen; küldd el a brit Szingapúrba, s vállalkozó lesz belőle, aki arra vágyik, hogy lovaggá üssék. [...] Küldd el Ausztráliába, és munkásvezér lesz, aki »a munkások paradicsomáért« fog harcolni."[8]

A VILÁG BÁRMELY RÉSZÉT vették is célba a kínaiak, a fehér emberek dominanciájával találkoztak. Az európai származásúak gyarmatbirodalmaikkal és amerikai, ausztrálázsiai, illetve kelet-oroszországi etnikai oldalhajtásaikkal politikai, gazdasági és katonai szempontból egyaránt uralták a vidéket. A legtöbb kínai Európán kívül – a több lehetőséget nyújtó és könnyebben hozzáférhető helyeken – kívánt megtelepedni, de az elragadtatás és gyűlölet elegye az európai földrészre is vonzotta őket. Akik aztán eljutottak a kontinensre, döbbenten szembesültek a helyi iparral és fegyverekkel. Csodálattal szemlélték azon termékeket, melyekhez hozzájuthattak azok, akik megengedhették maguknak, s beleszédültek a termelés és a környezet változásának sebességébe és intenzitásába. De ugyanakkor lehangolta őket az univerzális erkölcs és a személyes őszinteség hiánya, illetve a kínaiak ellen irányuló rasszizmus. Európa talányos volt, egyszerre vonzó és taszító.

A kínaiak évszázadokon át utaztak Európába, s néhányan meg is telepedtek. A Liverpoolhoz, Bristolhoz és Londonhoz hasonló brit kikötővárosokban már a 18. században volt kínai közösség, ahogy Párizsban, Moszkvában és Szentpétervárott is. A korai megtelepedők többsége kereskedelemmel foglalkozott, s a 19. század végére kialakították az európai városok kínai negyedeit. Az első nagy, Európát célba vevő hullámot azonban nem munkások, hanem diákok alkották, akik az 1890-es évektől kezdve minden esztendőben százával érkeztek a kontinensre. A 20. század első felében a kínai diákok legnagyobb számban Németországot választották, de Franciaországba és Nagy-Britanniába is sokan mentek. A legtöbben mérnöki tudományokat hallgattak, s voltak köztük, akik (az európai kínai értelmiség első képviselőiként) maradtak is. A hongkongi és szingapúri kínaiak nyilvánvaló okoknál fogva rendszerint az Egyesült Királyságba mentek. 1960-ra a brit kínai népesség

negyvenezer fő körül volt, a mai szám ennek tízszerese. Anglia messze a legkedveltebb célpont a kínai bevándorlók számára.

1980 után a KNK nyitottabb lett a külföld felé, s újra egyre többen kezdtek Európába látogatni. Voltak köztük Nagy-Britanniába és Olaszországba utazó turisták; és néhányan le is telepedtek. Az olasz Prato városában ma több mint huszonötezer kínai – az összlakosság 15 százaléka – él és dolgozik a ruhaiparban. Magyarországon az 1989 előtti kommunista időkben összesen kilenc nyilvántartott kínai lakos volt, ma ez a szám huszonhétezer. Miközben az európai lakosság száma csökken, egyre több kínait csábíthatnak az Európai Unió jó fizetései és elfogadható munkakörülményei. A kulturális vonzerő azonban csökkenő lehet. Egy, a 2007-es franciaországi utazására egy életen át gyűjtő kínai turista korántsem volt lenyűgözve. A *Der Spiegel* cikke szerint:

Fiatal lányként Liu csodálta a kifinomult és elegáns franciákat, s úgy vélte, hogy érdemes őket utánozni. De a Champs-Élysées közepén, videokamerával a kezükben, átlagosnak látta őket, lökdösődő, elhízott és rosszul öltözött városlakóknak. Az utcákon papír- és műanyag flakonok. „Összetört az álmom" – mondja.[9]

A kivándorló kínaiak több mint 90 százaléka egyszerű fizikai munkát végzett új hazájában. Fákat vágtak, bányákat ástak, és vonatsíneket fektettek. Volt, ahol (ahogy korábban láttuk) cukornád-, gyapot- vagy ópiumültetvényeken dolgoztak. A legtöbben saját elhatározásukból mentek külföldre, de egyeseket rákényszerítettek, s akadtak, akik még azelőtt hajóra szálltak, hogy elég érettek lettek volna hozzá, hogy fel tudják mérni a sorsot, ami rájuk vár. Sokan közülük – talán a kivándorló kínaiak harmada is – közös szerződéssel rendelkező munkáscsoportok tagjaiként dolgozták le első külföldi időszakukat, gyakran akár hét-nyolc évet, vagy még többet. A külföldre távozók zöme idővel visszatért Kínába, bár néhányan később újra külföldre mentek. A legtöbben nem gazdagodtak meg, de olyan tapasztalatokra és benyomásokra tettek szert, amilyenekben az otthon maradt, külföldre soha el nem jutó klántársaiknak és szomszédaiknak sose volt részük.

Más migránscsoportokhoz hasonlóan a kínaiak is gyakorta gondolták, hogy csak egy ideig mennek külföldre, s aztán hazatérnek. Ám nemritkán mégis állandó lakosok lettek. Dolgoztak, megházasodtak, magukévá tették a helyi életstílust, s ezer szállal kezdtek kötődni új hazájukhoz, amelyet így nehezen tudtak otthagyni. Meglepő, hogy mégis nagy számban voltak olyanok, akik valóban csak korlátozott ideig maradtak külföldön, s utána visszamentek az anyaországba. A „fordított" vonzó és taszító erők természetesen hozzájárultak ehhez: a nyugati rasszizmus és

kizsákmányolás, a próbálkozások, hogy szerződésük lejártával az adott állam elhagyására kényszerítsék őket, a szülőföldjükön maradt család. A legtöbb tanulatlan kínai bevándorló megdöbbenéssel szembesült a külföldi szokásokkal és társadalommal. Nehezen tudták megemészteni a helyi viselkedést (az ételekről nem is beszélve), s hiányzott nekik az otthonuk. Egyikük, aki 1900 körül érkezett New Yorkba, azt a figyelmeztetést kapta, hogy furcsa emberekkel fog találkozni.

[Ezek] vadak, erőszakosak és gonoszak, nem érdeklik őket Konfuciusz és a bölcsek etikai tantételei; nem adják meg a tiszteletet őseiknek, s bölcsebbnek gondolják magukat apáiknál és nagyapáiknál. Szeretik megverni a társaikat, szeretnek rabolni és gyilkolni. Sokan közülük Hongkongban is az utcán fetrengenek részegen. A beszédük vadállatias üvöltés, olyan, mint a tigris vagy a vízibivaly hangja. A férfiak és nők is állatok módjára élnek együtt, nem foglalkoznak a házassággal vagy a hűséggel, s annyira szégyentelenek, hogy fényes nappal kéz a kézben járják az utcákat.[10]

A migráció azonban folytatódott. Akik a falvakból indultak el, hogy a városok gyáraiban dolgozhassanak, gyakran hasonlóképp taszítónak találták új környezetüket, de olyan lehetőségek tárultak fel előttük, amelyek a falvaikban egyszerűen elképzelhetetlenek voltak. Utazásukat általában azok a klántagok fizették, akik már éltek külföldön; vagy kölcsönt vettek fel, melyet aztán eladtak az új munkaadónak, s így a munkás neki fizette vissza béréből az út árát. Sok (rendszerint kínai) közvetítő profitált a folyamatból, s a diaszpórákban kialakultak a migránsok szállítására szakosodott hálózatok. A kölcsön visszafizetése nemritkán hosszú ideig tartott, de a legtöbb munkás olyan tudásra tett szert közben, amelyet később – külföldön vagy otthon – használni tudott.

A célországokban általános jelenség volt a kínaiak kizsákmányolása. Ők időnként rosszabb helyzetbe kerültek, mint más bevándorlók. Az okok között megtaláljuk a rasszizmust és annak kihasználását, hogy a falusi kínaiak semmit sem tudtak a nyugati országok törvényeiről. A régebb óta idegenben élők is kiszipolyozták újonnan érkezett társaikat. A bűnbandák jelen voltak egyes külföldi kínai közösségekben, s szülőhely szerinti szervezeteket vagy önsegítő szövetségeket hoztak létre, amelyek munkát és lakhatást biztosítottak, s a hozzáadott költséggel zsákmányolták ki a frissen érkezett migránsokat. Az újak közül sokan teljesen ki voltak szolgáltatva a régebben ott élőknek. Noha meglepően sok kínai bevándorló család második generációja lett saját munkájának köszönhetően sikeres, a szüleik gyakran nagy árat fizettek azért, hogy rájöjjenek honfitársaik igazi természetére. Kínához hasonlóan a „konfuciánus értékek" vagy a „közjó" tökéletes frázisok voltak a kizsigerelés elfedésére.

Az emigránsok nemritkán ellenállással és lázadással válaszoltak a rossz munkakörülményekre. Az engedelmes kuli képe korántsem felel meg a valóságnak. A kínaiak nem egyszerűen csak csatlakoztak az elnyomóikkal szembeni ellenálláshoz, ahogy azt Latin-Amerikában és Délkelet-Ázsiában láttuk, de előfordult, hogy ők maguk hozták létre az ellenállást. Ott, ahol nehéz volt belépni a (kínai bevándorlás ellen kampányoló) szakszervezetekbe, a migránsok megszervezték saját magukat, s gyakran nemcsak a külföldi, hanem kínai munkaadóikkal is szembeszálltak.

A kínai bevándorló közösségeken belüli – a helyi hatóságok által családi viszályoknak vagy bandaháborúknak bélyegzett – konfliktusok túlnyomó többsége osztályalapú volt. A hazai forradalmak több kulcsfigurája is az európai kínai munkások megszervezése közben szerezte első munkásmozgalmi tapasztalatait. A katona Csu Tö 1922-ben érkezett Berlinbe, s már a kommunista pártba való belépése előtt a kínai munkavállalók egyik szervezője volt. 1928-ban, miután hazatért, a kínai Vörös Hadsereg* kiépítésében segédkezett. Csu társai közül többen is harcoltak a Franco elleni polgárháborúban; nagyjából száz kínai szolgált Spanyolország-szerte.[11]

A kínaiak jelentős szerepet játszottak a nem csupán otthon vívott 20. századi fegyveres konfliktusokban. Az első világháborúban nagy számban szolgáltak az európai hadszíntéren, a második világháborúban pedig minden fronton harcoltak kínai származású katonák. A hadviselés egyszerre pusztított el és teremtett lehetőségeket. Jó pár kínai-amerikai először a második világháború során érezte, hogy a többiekkel egyenlő bánásmódban részesül, nem kis részben annak köszönhetően, hogy hatalmas szükség volt tudásukra a háborús erőfeszítések során. „A háború mindenki életét megváltoztatta. Nemcsak a miénket, de azért a miénket, kínaiakét a legjobban. Nagy segítség volt" – mondta Tommy Wong, egy Amerikában született kínai, aki a haditengerészet gépészeként a Csendes-óceánon szolgált.[12] A háború – különösen az a háború, melyben az Egyesült Államok és Kína egyazon oldalon harcolt – kiegyenlítette a hatalmas nyomást érző kisebbség helyzetét. Japán polgártársaiktól eltérően a kínai-amerikaiak általában pozitív eseményként élték meg a második világégést.

A kínaiak valójában az első világháborúban szembesülhettek először igazi külföldi háborúval. Nagyjából százötvenezer kínai munkás dolgozott az európai nyugati fronton, s legalább ötvenezer Oroszországban a keletin. Toborzásukkal a hazai kormányzat próbált jó pontokat szerezni a reményeik szerint győzelmet arató antanthatalmaknál. Az első kínai munkások 1916-ban érkeztek meg Fran-

* Az 1927-ben létrehozott kommunista fegyveres erő 1946-ban a Népi Felszabadító Hadsereg (NFH) nevet kapta. *(A szerk.)*

ciaországba, hivatalosan magánvállalatok alkalmazottaiként, hiszen Kína ekkor még semleges volt a háborúban (végül 1917 augusztusában üzent hadat Németországnak). Az antant veszteségeinek növekedésével egyre nagyobb szükség lett a kínai munkaerőre. Mire a háború befejeződött, a kínai munkások már nemcsak a francia, hanem az orosz, brit és amerikai hadsereget is segítették. Lövészárkokat ástak, lőszergyárakban, acélművekben és bányákban dolgoztak, közreműködtek a temetésekben. Legalább háromezren haltak meg a nyugati fronton vagy oda tartva. A keleti fronthoz kapcsolódó áldozatokról nincsenek adatok.

A kínai munkásoknak nehéz életük volt Európában az első világháború alatt. Sokat közülük a kontinensre kíváncsi diákok és tanárok közül toborozták, nem pedig a munkásosztályból. Kemény munkát végeztek, katonai fegyelmezés közepette, kevés jutalommal és rengeteg lehetséges büntetéssel. A kínai munkásoknak a munka végeztével vissza kellett térniük táboraikba, bár a táborokat működtető rendszer hamar csődöt mondott. Nem kevesen a saját bőrükön érezték a kegyetlen európai rasszizmust, az utcákon kinevették őket, parancsnokaiktól rugdosást kaptak. A londoni *Times* beszámolója szerint, noha „szorgalmas munkások, [...] a burnuszoshoz hasonlóan a ferdeszeműre is oda kell figyelni, ha nem dolgozik. Ha jól irányítják, nem okoz nagy bajt. Szereti a szerencsejátékokat, de nem részegedik le, s nem követ el erőszakos bűncselekményeket. Alapvetően kezelhető és engedelmes. Nem szabad azonban engedni, hogy érintkezzen az európaiakkal, mert megvannak a saját kis trükkjei és cselei. [...] Meg lehet tanítani arra, hogy elfogadja a brit közegészségügyi, tisztasági és fegyelmi szabályokat."[13] Nem csoda, hogy sok kínai úgy érezte, európai tartózkodása egy hosszú, szomorú időszak az anyaország kedvéért. A táborokban gyakorta énekelt alábbi dalból jól kiérződik ez a szomorúság:

Sűrű köd rejti el a napot,
És csak puha csöpögés sürget
Folytatni az egyhangúságot.[14]

Előfordult azonban, hogy egy időre megszűnt az általános nyomorúság. 1917 elejére éjszakai iskolák indultak, otthoni híreket tartalmazó kínai nyelvű újságok jelentek meg (legalábbis a nyugati fronton). A kínai munkások megtanulták, hogyan szervezzék meg magukat, majd sor került a rossz munkakörülmények, alacsony fizetés és nyílt rasszizmus elleni első tiltakozásokra. Egyre több lett a kapcsolat a francia és belga civilekkel. Néhány kínai helyi barátnőt talált, akit később feleségül vett. Az egyik munkás, a Csiangszu tartományból származó Csang Csang-szung 1920-ban vette el francia barátnőjét. Tizenhárom gyerekük született, s hatvan évig

éltek együtt. Sokan még a háború után is hosszú ideig Európában maradtak, részint azért, mert nem volt kapacitás a hazaszállításukra. Az időt pedig gyakran fontos képességek elsajátítására fordították. Több mint háromezer háborús munkás maradt meghatározatlan ideig Franciaországban, s a diákokhoz csatlakozva létrehozták az első kínai szakszervezeteket Európában.

A Kína és az első világháború közötti több nemzetközi kapcsolódás kevéssé ismert. Az egyik a Kanadán keresztül az európai nyugati frontra szállított munkásokat érinti. A helyi hatóságok mindent megtettek, hogy ellehetetlenítsék a szökéseket, valamint a kanadai átlagpolgárok és az átutazó ázsiaiak közti barátkozást, ám utóbbiak mégis felfedezték maguk számára a hatalmas észak-amerikai államot, mely idővel a kínai bevándorlók egyik kedvenc célországává vált. Egy másik alig vizsgált történet a keleti frontra szállított kínai munkásoké. Többségük valószínűleg az Orosz Birodalom távol-keleti vagy Mandzsúria cári irányítás alatt álló területeiről származott, s első csoportjaik már 1915 elején feltűntek a nyugati orosz határokon. Sokuk csatlakozott – főleg a bolsevik forradalmat követően – az ott állomásozó hadseregekhez, s a legtöbben a vörösök oldalán harcoltak a balti térségben és a román fronton. Jóllehet a bolsevikokkal érték el, amit elértek, a túlélők (idegen származásuk miatt) megszenvedték Sztálin tisztogatásait: legalább tizenegyezret letartóztattak közülük, s nyolcezret a keleti határokhoz deportáltak.[15]

A munkások mellett a diákok voltak a Kína határait elhagyó másik számottevő csoport. Az ázsiai ország és a nagyvilág legfontosabb kapcsolódásai közül jó pár a határon túli oktatási intézményeket érinti (a 19. század első, kormányzati kezdeményezésre külföldre küldött diákjaitól a legfontosabb egyetemeken a 21. században tapasztalható kínai zsenialitásig). A diákok csoportja sokkal mobilisabbnak számított, mint a kínai népesség bármely más része. Legtöbbjük az országon belül volt kénytelen az egyetemi felvételi után egy új városba utazni, míg néhányan külföldre mentek. Elképzeléseik pedig velük utaztak, így többek közt új gondolatok arról, miként kellene a világot formálni, s hogyan kellene a dolgoknak lenniük. A munkások népesítették be a kínai bevándorlók közösségeit, de a diákok töltötték meg intellektuális erővel. Ők voltak az a csoport, amely megmutatta Kínát a nagyvilágnak, s a nagyvilágot Kínának.

A külföldön tanuló kínaiak száma a 20. század elején nőtt meg robbanásszerűen. Már 1911-ben legalább tízezer diák tanult a határon túl, legtöbben Japánban és az Egyesült Államokban. Bár ez a szám a gazdasági világválság és a Japánnal folytatott háború alatt csökkent, valószínű, hogy 1949-re már legalább 150 ezer kínai tanult külföldön. Nagyjából minden második diák tért vissza az anyaországba. 2010-re immár összesen bő másfél millióan tanultak a határon túl, s a Kína 1978-as nyitását

követő első huszonöt évben csak 25 százalékuk tért haza.[16] A munkásokhoz hasonlóan sok külföldi végzettséget szerző diák az óhaza és más országok között élte az életét, s egyszerre alapított kínai és transznacionális családot. Leszámítva az 1950 és 1980 közti időszakot, a legtöbb diák saját kezdeményezésére utazott külföldre, s családi, nem pedig kormányzati segítséggel. Többségük sikeres lett, megküzdött egy idegen nyelvvel és kultúrával, s osztálya legjobbjai között végzett.

A külföldön tanuló kínaiak zöme egyre nacionalistábbá vált, vagy már eleve az is volt. Egyikük így írt diáktársainak 1915-ben az Egyesült Államokban, kihangsúlyozva, mennyire nehéz az ő nemzedékük helyzete:

A legtöbben 1894 körül születtünk. Azt pedig mindannyian megtanultuk, hogy mi történt abban az évben Kínában. A Korea miatt vívott kínai–japán háború. [...] Mi még csak felsírtunk, miközben a hazánkat megalázták. Hát nem értitek, hogy akkor születtünk, mikor országunk megsemmisülőben volt? [...] Rájöttünk, hogy egy megsemmisülőben lévő nemzet tagjai vagyunk, s ösztönösen tudni szeretnénk, mit kell tennünk, hogy megmentsük Kínát.[17]

Az 1894 táján született, külföldön tanult, majd az országuk megmentésére hazasietők valóban sokan voltak. A kommunista csúcsvezetők közül az 1895-ös születésű Caj Ho-szen, továbbá Csou En-laj és Liu Sao-csi (akik 1898-ban látták meg a napvilágot), Li Li-szan (1899), Vang Ming és Teng Hsziao-ping (1904) mind a határon túlra utaztak tanulni. Az első generációból egyedül Mao Ce-tung nem járt külföldön. Nem volt pénze, s nehéznek találta a nyelvtanulást.

Caj, Csou, Li és Teng az 1919–21 között a „munka és tanulás" program keretében Franciaországba küldött ezerhatszáz diák közé tartozott. A mozgalmat kínai radikális pedagógusok szervezték. A diákok (a háború után munkaerőhiányban szenvedő) francia gyárakban kaptak munkát, hogy elegendő pénzt keressenek ahhoz, hogy később egyetemre jelentkezhessenek. Csou En-laj 1920-ban érkezett Marseille-be; azt remélte, hogy az Edinburgh-i Egyetemen tanulhat, de végül három éven át a Renault cég egyik gépgyárában dolgozott, s 1921-től szervezőmunkát végzett a kommunistáknak. Teng Hsziao-ping alig tizenhat éves volt, mikor 1920-ban megérkezett Franciaországba, ahol megszerette a croissant-t, a bridzset és az olvasást. 1926-ban a Szovjetunióba távozott, hogy csatlakozzon a világforradalomhoz.

Miután a kommunisták átvették a hatalmat Kínában, Moszkva lett a kínai diákok legfőbb célállomása. Az 1950-es években a Szovjetunióba kizárólag a pekingi kormány küldött diákokat, akiket aztán szigorú politikai kontroll alatt tartott.

Többségük természettudományt tanult, vagy mérnöki tanulmányokat végzett, s már külföldi oktatásuk megkezdése előtt kijelölték számukra, hogy a diploma megszerzése után melyik intézetben vagy gyárban fognak dolgozni. A zömük boldog volt az oroszországi időszakban. Helyi kormányösztöndíjat kaptak, a többszörösét annak, mint amit Kínában kerestek volna (vagy amivel szovjet diáktársaiknak kellett beérniük). Jól tanultak, de arra is maradt idejük, hogy szórakozzanak, s szerelmesek legyenek, még akkor is, ha kommunista felügyelőik igyekeztek teljesen megszervezni az életüket. A gondok akkor kezdődtek, mikor visszatértek saját zárt társadalmukba és politikai körülményeik közé. A KKP közölte velük, hogy „ami a szerelmet illeti, vissza kell fogniuk magukat, kezeljék megfelelően a kérdést; a házasság nincs megengedve a tanulmányok alatt". Kínai férfiak ezrei voltak kénytelenek elhagyni a barátnőjüket, akivel nagy részük soha többé nem találkozott. A tanulmányaik mellett talán épp ez hatott rájuk legmélyebben a szóban forgó periódusban. Még a KKP PB 2002-es tagságának is a harmada tanult annak idején a Szovjetunióban vagy a keleti blokk országaiban, s jellemzően szovjet módon közelítettek az élet dolgaihoz és a politikához.[18]

1980-tól kezdve a külföldön tanuló kínai diákok száma egyre növekedett. A nyolcvanas években a többség az Egyesült Államokba ment; sokan ott is maradtak, így gazdagítva az amerikai akadémiai életet és a tudásalapú iparágakat. Később más országok is népszerűek lettek, ám a diákok még mindig leginkább az angol nyelvterületre kívánkoznak. 2010-ben a külföldön tanulni szándékozók 43 százaléka az Egyesült Államokba, 19 százaléka Nagy-Britanniába és 12 százaléka Ausztráliába szeretett volna menni. A nyelv természetesen elsődleges tényező a választásban, de valószínű, hogy a kínaiaknak a legjobb amerikai és brit egyetemeken jellemző szoros tanár-diák kapcsolat szintén fontos. A 2010-ben Nagy-Britanniában tanulni szándékozók zöme üzleti tanulmányokat kívánt folytatni; arányuk majdnem 70 százalékos volt, s legalább mesterdiplomát akartak szerezni.[19] A legtöbben az 1990-es években kezdődő kínai gazdasági boom idején is külföldön szerettek volna maradni (legalább egy darabig), miután végeztek tanulmányaikkal. A hazafias érzület, más feltörekvő országok diákjaihoz hasonlóan, a kínaiakat sem akadályozta meg abban, hogy megragadják a bárhol kínálkozó lehetőségeket.

A 20. SZÁZADBAN KÜLFÖLDÖN élő kínaiak óriási hatással voltak anyaországuk politikai sorsára. Kínában minden változás belülről ered, szól a gyakran ismételt közhely, de úgy vélem, nincs még egy olyan nagyobb ország, amelyre diaszpórája és száműzetésben lévő polgárai ekkora hatást gyakoroltak volna. A Csing-dinasztiával szembeni ellenállás külföldön kapott erőre, ahogy az 1910–20-as

évek Kuomintangja is. A kommunisták nemcsak inspirációt kaptak külföldről, hanem pénzügyi támogatást és kiképzést is. Az 1980–90-es évek piaci forradalmárai szintén kötődtek a diaszpórához. A jelenlegi rezsim ellenzéke is, hasonlóan a Csing Birodalom ellenzékéhez, Kínán kívül mozgolódik. A helyi forradalmárok számára a külföld mindig is álmaik és reményeik első ugródeszkája volt.

Szun Jat-szen, a Kínai Köztársaság alapító atyja több mint húsz évet töltött idegenben: Hawaiin, az Egyesült Államokban, Kanadában, Japánban, Európában és Délkelet-Ázsiában. Külföldön tanult, dolgozott, s ott is gyűjtött pénzt – elsősorban Hawaii és Szingapúr gazdag kínai lakosaitól – a forradalom számára. Testvére, Szun Mej a Maui szigetén lévő Kula városban működtetett virágzó ranchot. Szun Jat-szen egy prominens kínai-amerikai család lányát, a Georgia állambeli Maconban található Wesleyan College egykori diákját, Szung Csing-linget vette feleségül (a nő testvére, Szung Mej-ling, Csang Kaj-sek felesége lett). 1896-ban Szunt elrabolták a londoni kínai nagykövetség alkalmazottai, s miután egy brit újság kampányának köszönhetően elengedték, közzétette szenzációhajhász könyvét, *Elrabolva Londonban* címmel; így lett ismert a kínai értelmiségiek körében. Az ő forradalma szinte teljesen külföldi eredetű volt. Már említettük, hogy coloradói pénzgyűjtő körútja miatt csaknem lemaradt az 1911-es eseményekről. Az amerikaiakat emlékeztette a saját forradalmuk külföldi közreműködőire, miközben megpróbált kötvényeket értékesíteni, melyeket majd tízszeres áron vásárol vissza, ha hatalomra kerül Kínában:

Abból a célból, hogy bebiztosítsuk sikerünket, megkönnyítsük mozgásunkat, elkerüljük a szükségtelen áldozatot, illetve hogy megelőzzük a félreértéseket és a külföldi hatalmak beavatkozását, kérjük az Egyesült Államok népének szimpátiáját és morális vagy anyagi támogatását, hiszen önök a nyugati civilizáció úttörői Japánban; és mert nemzetük keresztény; és mert új kormányzatunkat az önök kormányzata alapján szeretnénk létrehozni; és mindenekelőtt, mert önök a szabadság és demokrácia bajnokai. Csak reméljük, hogy sok Lafayette-et találunk önök közt.[20]

A Szunt követő kínai forradalmárok generációi számára Moszkva lett a külföldi központ. Sokan tanultak ott, s néhányan szovjet állampolgárokká váltak. Közéjük tartozott Csang Kaj-sek fia, Csang Csing-kuo, a Tajvan későbbi demokratizálódásában szerepet vállaló elnök. Csang 1925-ben utazott a Szovjetunióba, s tizenkét évet töltött az országban, így mérnökként az Urál hegységben is dolgozott. A Franciaországban tanulmányokat végző és a KKP főtitkárává megválasztott Li Li-szan 1931-ben ment Moszkvába, s tizenöt évig maradt; a kínai „kulturális forradalom" alatt aztán halálra kínozták.[21] Vang Ming, a Komintern kedvence és Mao Ce-tung KKP-n belüli felemelkedésének egyik ellenzője 1956-ban orvosi kezelésre ment Moszkvába, de jobbnak látta ott maradni; életének utolsó húsz évében Mao diktatúráját kritizálta.

A kínai diaszpóra, ahogy később látni fogjuk, kulcsszerepet játszott a KNK 1978 utáni átalakításában. Az első ország, melyet a legfelsőbb pekingi vezetővé váló Teng Hsziao-ping meglátogatott, Szingapúr volt. A Tenghez hasonlóan Csianghszi tartományból származó, hakka felmenőkkel rendelkező Lee Kuan Yew, a városállam ravasz antikommunista vezetője nem tudta, mire számítson. Lee beszámol róla, hogy első vacsorájukon Teng felé fordult, s gratulált, hogy milyen „jó munkát végzett Szingapúrban":

„Mégis miért?" – kérdeztem. „Mikor 1920-ban Marseille felé tartva Szingapúrt érintettem, vacak egy hely volt. Maga pedig megváltoztatta" – mondta. „Köszönöm! Bármit is tettünk, ön még többet elérhet. Mi itt föld nélküli dél-kínai parasztok leszármazottai vagyunk. Maguknál ott vannak a mandarinok, az írók, a gondolkodók, az összes okos ember. Többet is elérhet..." – mondtam. Néhány héten belül a Zsenmin Zsipao *megváltoztatta fogalmazásmódját, s Szingapúr nem volt többé az amerikaiak láncos kutyája. Szép, parkokkal teli város lett, szociális lakásokkal, egy nagyon tiszta hely. Megváltozott az értékelés. Bevezette a „nyitott ajtó politikáját". Hetvennégy évesen, miután egy életet élt le kommunistaként, rávette a hosszú menetelésben részt vevő kortársait, hogy térjenek vissza a piacgazdasághoz.*[22]

A Tienanmen téri – demokráciát követelő – tüntetők elleni 1989-es brutális fellépés után már a kínai forradalmárok ötödik generációja tevékenykedik külföldön. A vezető asztrofizikus Fang Li-cse – egy hazája demokratizálódását sürgető esszé közzétételének köszönhetően – a diákmozgalom szimbólumává vált, majd az Egyesült Államokban élt.* Han Tung-fang, egy Sanhszi tartományból származó vasúti munkás a bimbózó független munkásmozgalom vezetője lett Hongkongban („Kínában, de nem Kínából", mint egyszer nekem mondta). Vang Tan, a Pekingi Egyetem hajdani történelem szakos hallgatója – az 1989-es tiltakozások fiatal értelmi szerzője – hét évig tartó kínai börtönbüntetése után továbbtanult, s 2008-ban PhD-fokozatot szerzett a Harvard Egyetemen. A felsoroltak (elődjeikhez hasonlóan) remélik, hogy egyszer majd visszatérhetnek Kínába, hogy jobbá tegyék az országot. Helyzetük gyakran reménytelennek tűnik, de ez Szun Jat-szen és az ifjú Teng Hsziao-ping esetében sem volt másként.

* 2012-ben hunyt el. *(A ford.)*

Számos külföldön élő kínai, még azok is, akik sohasem jártak az óhazában, remélik, hogy egy nap megláthatják őseik földjét. Rengetegen vannak olyanok, akik egy ideig külföldön éltek, majd visszatértek Kínába. Jóllehet az utóbbi két nemzedék során csökken a számuk, okkal hihetjük, hogy a KNK gazdasági virágzása sokakat csábít majd a hazaköltözésre. Természetesen probléma, hogy nem könnyű visszatérni egy olyan országba, melyről az ember úgy gondolja, hogy ismeri, de valójában nagyon különbözik attól, ahogyan a képzeletében él. Bár nem egy visszatérő sikeres lett Kínában, sok optimista és patriotizmussal teli embernek kellett elutasítással és végül pokoli élettel szembenéznie.

A 20. század elején visszatérő generációnak többnyire jó sora volt Kínában, ám életük vége felé azzal szembesültek, hogy amit elértek, jórészt a háború és forradalom áldozatául esett. A Wing On és Sincere áruházakat alapító, Ausztráliából hazajövő Kuo és Ma testvérek a japánok megszállta Hongkongban haltak meg. A szárazföldi Kínában működő üzleteiket a kommunista kormány államosította. A késői Csing-korban gyökerező egyik legnagyobb textilvállalatot megöröklő Zsung Ji-zsen vagyonát az 1950-es években elkobozták, a „kulturális forradalom" alatt céltáblává vált, megverték, s nyolc éven át gondnokként dolgozott. 1978-ban Teng megmentette, s kérte, segítsen az ipar- és cégfejlesztésben, hogy Kína újra gazdag lehessen. Zsung megalapította a Citic állami vállalatot. Fia, Zsung Cse-csien a KNK egyik leggazdagabb embere.

Néhány visszatérő kínai azonban nem tudott felépülni az üldöztetésből. Az 1930-as években a London School of Economicson tanuló és egyik diáktársához ebben az időszakban férjhez menő Cseng Nien a Shell alkalmazottjaként került haza, s az 1949-es forradalom után is maradt. Az 1960-as években minden tulajdonukat elvették, Cseng lányát a vörösgárdisták megölték, ő pedig börtönbe került. Hat éven keresztül kínozták azzal, hogy a briteknek kémkedik. Mikor az LSE fabiánus hátterével próbált védekezni, fogvatartói az arcába nevettek: „Lenin elítélte a fabiánus szocialistákat – mondta egyikük. – Nem voltak igazi szocialisták, mert nem álltak ki az erőszakos forradalom mellett. Ne próbáld magad kedvezőbb színben feltüntetni! [...] A külföldi vállalatok vezetői mind kémek."[23]

Az új, szocialista Peking felépítésében segíteni akaró, nyugati végzettségű építészek is megszenvedték a „kulturális forradalmat". A franciaországi születésű és az 1930-as években Le Corbusier-vel együtt dolgozó Hua Lan-hung (Léon Hoa) 1949-ben látogatott először Kínába, hogy a pekingi várostervezési hatóság helyettes vezetőjeként kezdjen dolgozni. Hua irányította a Ming-korból örökölt város elpusztítását. Később a nyugatiasodás szószólójaként lett a tisztogatások áldozata, s húsz éven át falusi kommunák vécéit építette, miközben időről időre nyilvános

megszégyenítésben részesítették (mint a „deviáns építészet" képviselőjét). Hua Lan-hung végül 1977-ben vissza tudott menni Franciaországba. Ironikus módon lánya, a francia építész Hua Hszin-min az egyik fő védelmezője annak, ami az apja terveinek ötvenes évekbeli végrehajtása után a régi Pekingből megmaradt.[24]

Ám néhány visszatért kínai még a „kulturális forradalom" legsötétebb éveiben is élvezte a kommunista párt védelmét. Csien Hszüe-szent, a kínai rakétaprogram korábban Amerikában dolgozó atyját, valamint a Németországban tanult atomfizikust, a szovjet blokk közös dubnai nukleáris kutatóintézetének igazgatóhelyettesét, Vang Kan-csangot egyaránt megkímélték a nyilvános megaláztatásoktól. Ugyanakkor Csien helyettesét, a Németországban végzett zseniális mérnököt, Csao Csiu-csangot a vörösgárdisták 1968-ban öngyilkosságba kergették. Holott még a „kulturális forradalom" néhány aktív szereplőjének is külföldi háttere volt. Tang Ven-seng (Nancy Tang) brooklyni születésű harmadik generációs amerikai volt, aki a szüleivel tért vissza az 1950-es években Kínába, majd Mao angoltolmácsa lett. A külügyminisztériumban ő vált a vezető „kulturális forradalmárrá", s Mao unokahúgával, Vang Haj-zsunggal együtt meghatározták a hetvenes évek elejének kínai külpolitikáját.

Kevésbé valószínű, hogy a manapság visszatérők olyan tragikus sorsra jussanak, mint elődeik, de azért nem szokták bezárni a kapukat maguk mögött. Sokan amerikai zöldkártyával vagy más állandó külföldi tartózkodásra jogosító engedéllyel rendelkeznek. Még azok is, akik sohasem éltek a határon túl, szeretik megteremteni a külföldre távozás lehetőségét. Cung Csing-hou, a vezető kínai italvállalat, a Vahaha alapítója, aki állítólag az ország leggazdagabb embere, szintén zöldkártyabirtokos. Noha a kínaiak sokszor gyanakodva figyelik külföldről visszatérő honfitársaikat, ennek inkább az irigység, semmint a politika az oka. Az elmúlt harminc évben hazajövő nagyjából félmillió diák általában jól járt, néhányan meggazdagodtak és híresek lettek az anyaországban. Az egyetlen terület, ahova kevesen kerülnek be közülük: a politika. A kommunista párt továbbra sem bízik a külföldi kapcsolatokkal rendelkező kínaiakban. Annak ellenére, hogy az egykori elnök, Csiang Cö-min a Sztálin gépkocsigyárban végzett mérnöki tanulmányokat, s a volt miniszterelnök, Li Peng is a Moszkvai Energetikai Intézetben tanult vízügyi mérnök szakon, manapság a Harvardon vagy Oxfordban MBA-fokozatot szerző kínaiakat ritkán engedik közel a politikai hatalomhoz Kínában.[25]

VII. FEJEZET

VILÁGHÁBORÚ

A JAPÁNNAL VÍVOTT nyolcéves háború meghatározó esemény a modern Kína történelmében. Az ország az előző száz évben sem volt épp békésnek mondható, de 1937-től 1945-ig a kínaiak java része úgy érezte, hogy egy hazájukat a térképről is eltüntetni akaró ellenséggel küzdenek. Az 1830-as évektől az 1930-as évekig a külföldiekkel való konfliktusok helyi és elszórt természetűek voltak, ám a japán megszállás elleni harc idején a háború minden területre kiterjedt. Senhszi és Fucsien parasztjait éppúgy érintette az esemény, mint Sanghaj vagy Peking városlakóit. A legtöbb kínai akkor találkozott először külföldivel, mikor egy japán katonatisztet hallott parancsokat ugatni holmi érthetetlen nyelven. Nem meglepő, hogy Kínának a világpolitikába való beavatása boldogtalan élmény volt, s máig ható mítoszok és dogmák táptalaja lett.

A Japánnal folytatott háború akkor tört ki, mikor a kínai nacionalizmus 19. században kezdődő lassú fejlődése elért egy tetőpontot. Bár a Csang Kaj-sek vezette Kuomintang-kormány stratégiai okból halogatta volna a harcot Japánnal, a kínai közvélemény miatt nem volt más lehetőség: a széles körben érezhető ellenségeskedés kitörése után ellentámadást kellett indítani. Az 1920-as évek közepe óta a kínai nacionalizmus különböző formái érezhetően erőre kaptak, de a Mandzsúria elleni 1931-es támadást, majd a térség Mandzsukuo néven „független" állammá való átalakítását látva kezdték a kínaiak zsigerből kívánni a japán agresszió elleni egységes katonai fellépést.[1] E szempontból mind az 1937 előtti, mind a háború kitörése utáni japán politika nagyrészt egy félreértésen alapult. Noha Tokió tartott a szomszéd ország nacionalizmusától, nem értette meg, hogy azt elsősorban saját maga táplálja. Az állami szintre emelt Kuomintang-politika kezdettől fogva a Japán Császársággal szembeni ellenállást célozta.

Az 1937-ben kezdődő második kínai–japán háborúban két Kína-kép került konfliktusba. Az első (és a legtöbb japán így tekintett hatalmas szomszédjára) a 19.

századból származott, s az országot nem annyira egy államnak, mintsem különböző hatalombirtokosok – rivalizáló kormányzatok, helyi „erős emberek" és külföldi képviselők – működési területeként értelmezte, mely a rend látszatát nyújtotta, miközben az iparosodott hatalmak, köztük Japán is, a fejlődést vitték Kínába. A Tokió politikájának ellenálló nacionalista erő, a Kuomintang volt az, amely veszélyeztette a nemzetközi kapcsolatokat érintő nyugodt, pragmatikus kínai megközelítésről kialakult képet. Az ellenállás pedig pontosan akkor kezdődött, mikor sok japán úgy érezte, hogy országa a többi nagyhatalom (beleértve a Szovjetuniót is) és a nyugati világból származó globális gazdasági válság nyomása alá került. A másik Kína-képet egyre nagyobb számban a fiatal kínai városlakók, továbbá vidéki és külföldi harcostársaik vallották magukénak: a köztársaság az egész nemzetet képviselő állam, amelynek természetes és legitim határai megegyeznek a Csing Birodalom határaival. Ellenségei pedig a Kínát nem egyenlő félként kezelő országok, s különösen az a Japán, mely szemlátomást minél nagyobb részeket szeretne kiszakítani a hajdani Csing-állam területéből. Az említett értelmezés hívei szerint Kínának egyesülnie kell, hogy harcolhasson Japán ellen.

A háború szörnyű következményekkel járt az országra nézve. Rengeteg katona és civil vesztette életét, az infrastruktúra java része elpusztult. Kína legalább kétmillió katonáját veszítette el a csatákban, s tizenkét millió civil halt meg a harcok közvetlen következtében. További százezrek estek áldozatul az éhínségeknek, a gátak elpusztításának, a betegségeknek és a nemzeti hadseregen belüli rossz bánásmódnak. Japán négyszázezer katonát veszített el Kínában (és még másfél milliót a többi háborúban, amelyek a kínai konfliktust követték). A szigetország polgári áldozatainak száma 1,2 millió volt a második világégésben, ideértve a háború után az elsősorban mandzsúriai és szovjetunióbeli fogolytáborokban meghalt háromszázezer hadifoglyot is. Mindemellett a japán hadsereggel együtt harcoló négyszázezer kínai is meghalt Kínában vagy Ázsia más részein.[2] Megdöbbentő számok! A hatásuk – vád és bűntudat formájában – pedig két generáción át érezhető volt a Távol-Keleten.

Az 1640-es évek mandzsu hódítása óta Kína területén lezajló legnagyobb külföldi háború örökre megváltoztatta a politikai tájképet. A kínai nacionalizmust harminc éven át képviselő Kuomintang belerokkant a háborúba. Mindez persze részben a harcok miatt következett be. De a háborúnak a KMT által csak minimálisan kezelt civil kihívásai is ott voltak a háttérben. Miközben a Kuomintang Japánnal volt elfoglalva, a KKP megkapta az esélyt a túlélésre, majd a terjeszkedésre. A harcok óriási társadalmi és politikai mozgásokkal jártak: a hagyományos elit uralma eltűnt, az állam hatalma megkérdőjeleződött, emberek millióinak kellett

elköltöznie. A háború ismét a modernitás katalizátora lett, még ha nem is úgy, ahogy a legtöbb ember látni szerette volna.

AZ 1930-AS ÉVEK ELEJÉN Japán a berendezkedésénél fogva ingatag állam volt. Akadt, aki az ország politikai rendszerét „merényleti kormányzásnak" nevezte. Hamagucsi Oszacsi miniszterelnököt 1931-ben lőtték le, utódját, Inukai Cujosit egy évvel később. Mindketten autokratikusabb otthoni rezsimre és terjeszkedőbb külpolitikára vágyó fiatal szélsőségesek áldozatául estek. 1936-ra a jobboldali terror teljesen lebénította a japán demokráciát. Az éles jobboldali fordulat egyik oka a Japánt keményen sújtó és az ország modern iparának első mély krízisét okozó nagy gazdasági világválság volt. Egyes politikusok, értelmiségiek és nem kevésbé számos katonatiszt a japán gazdaság felemelkedése elleni szándékos összeesküvésként tekintettek a világválságra. Az 1920-as években az ország több fegyverkezési korlátozásra, vámokra és nemzetközi intézményekre vonatkozó nyugati javaslatot is elfogadott. De a versenytársak immár Tokió önkorlátozásával kívánták tönkretenni a japán gazdaságot. A jobboldal meggyőződése szerint az országnak meg kell szabadulnia a Nyugatról átvett politikai rendszertől, s az „ázsiai értékek" felé kell fordulnia, miközben kiterjeszti saját kontinensén az irányítása alatt álló területeket.

A japán terjeszkedés első lépése Mandzsúria volt. 1931 szeptemberében a császári hadsereg tisztjei, kihasználva a japán politikai káoszt, megtámadták a Senjangnál állomásozó kínai haderőt, majd gyorsan elfoglalták a régió többi részét. A lázadó hódítást a tokiói kormány és a japán hadsereg vezérkara sem állította le. Tokió ehelyett elfogadta a Kínában állomásozó Kvantung-hadsereg radikális tisztjeinek akaratát. A támadást követő harcok során a mandzsúriai kínai erők hamar védekezni kényszerültek, s Japán öt hónap alatt megszerezte a Kína északkeleti tartományai feletti irányítást. A korábbiaktól eltérően Tokió ezúttal nem engedett a nemzetközi nyomásnak, s nem vonult vissza. Mikor a Népszövetség agressziónak bélyegezte a katonai akciót, Japán 1933 márciusában kilépett a szervezetből. A szigetország már a Nyugattal való szakítás előtt elkezdte a Kína északkeleti tartományaiból álló független állam, Mandzsukuo – a „mandzsuk országa" – létrehozását. A hatalmat korábban birtokló kínaiak nagy részét kiszorították, egy Japán felé teljesen lojális, új kormányzatot építettek ki, melyet a szerencsétlen Pu Ji, az utolsó Csing-császár vezetett, aki immár szülőföldjének császáraként uralkodott Kang-tö néven. Mandzsukuo szerepe Japán kelet-ázsiai rendszerében egyértelmű volt: Pu Ji egy bonyolult kvázi szertartáson is részt vett, s így hivatalosan Hirohito japán császár ifjabb féltestvére lett.[3]

Mandzsukuo kiépítése az 1930-as évek több kulcsfejleményéhez hozzájárult. Rákényszerítette Japán gyenge civil kormányzatát, hogy fogadja el az államszervezés új, a hadsereg által meghatározott és a külföldi terjeszkedést célzó formáját. A történtek fokozták a kínai nacionalizmust, s meggyőzték a fiatal kínai generációt arról, hogy egy egységes, központosított országért kell küzdeniük. Mindemellett ellehetetlenítette a nemzetközi együttműködést Kelet-Ázsiában. A térségben érdekelt új nagyhatalmak, az Egyesült Államok és a Szovjetunió egyaránt kénytelenek voltak – ki-ki a maga módján – foglalkozni a japán expanzionizmussal. Annak ellenére, hogy Moszkva nem volt hajlandó szembeszállni Tokióval, Washington pedig az európai hatalmak támogatása nélkül képtelen volt rá, az 1930-as évek közepén már nem kellett prófétának lenni hozzá, hogy valaki megjósolja: Kelet-Ázsiában hamarosan háború fog kitörni. A Japán elleni nemzetközi koalíció kialakulását visszafogta, hogy mindegyik nagyhatalom főleg az európai helyzettel és a náci Németország felemelkedésével foglalkozott. De Tokió is figyelmesen szemlélte, hogy Berlin mire törekszik a saját kontinensén: hegemonikus integrációs formákat hozott létre, melyek aztán segítették abban, hogy ellen tudjon állni az országot megfékezni kívánó külföldi hatalmaknak.

Mandzsukuo a japán imperializmus egy új, a gazdasági fejlődést és közszolgáltatásokat előnyben részesítő formájának szimbólumává vált. A tokiói kormány felkészülten kezdett bele a megvalósításba. A szigetország külföldi befektetéseinek 85 százaléka már a világválság előtt Kínába irányult, s a beruházások 80 százaléka Mandzsúriát érintette. 1932 és 1941 között (méretéhez képest) jóval többet invesztált Mandzsúriába, mint a többi hatalom a saját gyarmataiba. 1945-re e befektetés nagyobb lett, mint a Koreába, Tajvanra és Kína többi részébe irányuló japán beruházások összesen. Az ipari és mezőgazdasági termelés megháromszorozódott, leggyorsabban a gépeket, szerszámokat és fogyasztási cikkeket előállító szektorok nőttek. Mandzsukuo kormányzata és japán tanácsadói szintén jelentős befektetéseket hajtottak végre a közlekedésben, oktatásban és közegészségügyben. Az évtizedes háborúskodást és gazdasági káoszt végigszenvedő lakosság számára egy másfajta fejlődési modellt kínáltak fel. Nem meglepő, hogy néhányan – kiváltképp a hagyományos elit tagjai – szorosan együttműködtek az új állammal és külföldi támogatóival.

Az 1930-as évek elejére Mandzsúria népességét 90 százalékban kínaiak alkották, akik koreaiak, mandzsuk, mongolok és oroszok kisebb csoportjaival éltek együtt. Az arányok nem változtak meg lényegesen a Mandzsukuo-korszakban sem, egyedül a japán irányítású Koreából szabadon belépő koreaiak száma nőtt meg. A mandzsúriai kínaiak nagy többsége továbbra is úgy vélte, hogy lakóhelyük Kína része, s noha csak kis csoportok voltak hajlandók fegyverrel ellenállni az új államnak, a harag és ellenállás passzív megnyilvánulásaival mindenhol szembesülni lehetett.

A japán hadsereg elnyomással és erőszakkal választ, így földeket koboztak el, hogy bevezethessék az ipari mezőgazdaság új formáit. Bár a japánok szerettek egy minden nemzeti identitásnak lehetőséget biztosító multinacionális fejlesztő államként gondolni Mandzsukuóra, a kínaiak úgy érezték, hogy ők profitáltak legkevesebbet az új rendből.

A mandzsúriai bábállam létrehozásával a szigetország a terjeszkedés új szakaszába lépett, s bizonyos szempontból egy új Japán jött létre. A Nyugattal konfrontálódó Tokió lépései inkább az amerikai és szovjet befolyás kiterjesztésének módszereit követték, semmint a brit vagy francia gyarmatbirodalom mintáit. A következő tizenkét évben – egészen 1945-ig – megvalósítani próbált pánázsiai fejlesztési modell sok fiatal japán életének (és később halálának) adott értelmet. Nyugat-ellenes hozzáállásával és modernizációs sikereivel néhány kínai is szimpatizált. Ám ahogy Hitler Európájában, úgy Japán Ázsiájában is csupán egyetlen nemzetnek jutott hely a fejlődési létra csúcsán. A „felkelő nap birodalmának" árnyékában élők csak úgy tudtak volna maradéktalanul modernizálódni, ha japánokká válnak. Ez pedig szinte lehetetlen volt, hisz ilyesformán szakítaniuk kellett volna egyre erősebb saját nacionalizmusukkal.

AZ 1920-AS ÉVEKTŐL KEZDVE Csang Kaj-sek, a Kuomintang vezetője Japánt tartotta a Kína egységét és integritását fenyegető első számú veszélyforrásnak. Jóllehet csodálta a japánok harci és szervezési képességeit, tudta, hogy Tokió e képességeket Kína ellen is fordíthatja. 1931 után azzal is tisztában volt, hogy hamarosan kitör a háború, de szerette volna halogatni a konfliktus kirobbanását, hogy rezsimjének elegendő ideje legyen Kína egyesítésének befejezésére és külföldi szövetségesek keresésére. Bár sokan pocskondiázták és még mindig pocskondiázzák érte, Csang nem rugaszkodott el a valóságtól: mindenki másnál jobban tudta, hogy hazája mennyivel gyengébb Japánnál. „Nemzeti projektjét" kizárólag az időhúzás menthette meg. Az 1930-as évek elején – kínai barátainak és ellenségeinek meglehetős ellenállása ellenére – Csang ragaszkodott a stratégiájához. Csak abban az esetben volt hajlandó teljes körű háborút vívni Japán ellen, ha rákényszerül, ám akkor egy olyan elhúzódó konfliktusra lehetett számítani, melytől Kína túlélése függött. Ehhez a háborúhoz pedig egységre, fegyverekre és külföldi támogatásra volt szükség.

Az 1930-as évek elején a Kuomintang-kormány az előző két évtizedhez képest egységesebb országot vezetett, noha Kína területének jelentős részei önhatalmú autonómiában működtek. A japán fennhatóságú Mandzsúrián kívül ott volt a kommunista Külső-Mongólia, amelyre Csang joggal tekintett Moszkva meghosszabbított kezeként. Hszincsiangban egy ujgur felkeléssel és a szovjetek szövetségeseivel kellett szembenéznie. Habár mindkettőn sikeresen felülkerekedett, a tartomány irányítását 1937-ben mégis az oroszok mellé álló Seng Si-caj KMT-hivatalnok szerezte meg, miközben Csang kormányzata és a japánok közti végső harc megkezdődött. Tibetben a gyermek dalai láma rezsimje – fenn kívánva tartani Kínával szembeni autonómiáját – az Indiában állomásozó britekhez fordult. Délen pedig Jünnan lett félig-meddig független a helyi „erős ember", Lung Jün, míg Kuanghszi tartomány Paj Csung-hszi és Li Cung-zsen alatt. Csang továbbra is messze volt Kína teljes újraegyesítésétől. S akkor a legnagyobb problémáról, az 1928-as lemészárlásukat túlélő és tíz év múlva Csianghszi, valamint Fucsien határterületein gerillatevékenységet végezve visszaszivárgó kommunistákról még nem is beszéltünk.

Csang szemében a kommunisták egyértelműen különböztek összes többi kínai kihívójától. A végtelenül magabiztos generalisszimusz* meg volt győződve róla, hogy az etnikai szakadárok vagy helyi potentátok végül be fognak tagozódni az általa épített központi kormányzatba. A kommunistákkal azonban – ideológiájuk miatt – más volt a helyzet. Őket a politikai meggyőződésük és a Szovjetunióhoz való kötődésük irányítja, gondolta helyesen, tehát egészen addig fognak ellenállni, amíg katonailag el nem pusztítják őket. Épp ezért 1934-ben Csang Kaj-sek hadjáratainak célpontjai a KKP bázisai lettek: kitolta a kommunisták fő hadseregét délről. A túlélők észak és nyugat felé menekülve 1935-ben egy új bázist hoztak létre Senhszi tartomány kietlen részén. A kommunisták megint túlélték a kiirtásukra irányuló kísérletet, bár ez nem sokon múlt.

A délről való menekülés, mely a „hosszú menetelés" néven vált ismertté, a második világháború alatt a megújult KKP alapvető mítosza lett. A visszavonulás során emelkedett ki új vezetőjük, Mao Ce-tung, aki 1936-tól negyven éven át, egészen haláláig irányította a pártot. Mao vezette a KKP hadseregének nagyobbik részét Senhszibe, s a kommunisták által felépített fővárosban, Jenanban egyre inkább az ő személye és politikai gondolkodása lett meghatározó. Mao harcos volt, s azt remélte, hogy seregeit északon újjászervezve bosszút állhat Csangon. Ám kötötte a Komintern fegyelme és a Sztálintól kapott utasítás (az utóbbit aligha hagyhatta figyelmen kívül, tekintettel a KKP főhadiszállása és a szovjet területek közelségére). Márpedig Sztálin azt akarta, hogy a KKP alkosson egységfrontot a Kuomintanggal, s így harcoljon a Moszkva számára is legveszélyesebb ellenség, a japánok ellen. Mao ugyan duzzogott valamennyit, de aztán engedelmeskedett. Nem tehe-

* A Kuomintang-vezér ezzel a kitüntető ranggal ruházta fel magát, akárcsak később Sztálin. *(A szerk.)*

tett mást, már csak azért sem, mert ő maga is látta, hogy milyen előnyei vannak propagandaszempontból egy Japán elleni egységfront meghirdetésének.

Majd 1936 decemberében kiélesedett a helyzet. Csang Kaj-sek a hadseregének északnyugati főhadiszállására, Hszianba utazott, hogy arra biztassa csapatait, újra indítsanak támadást a KKP ellen. Mint korábban oly gyakran, Csang úgy vélte, hogy nem kellene sok hozzá, s teljesen el tudná söpörni a kommunistákat. Ám a helyi tisztek, a Mandzsúriából a japánok által kiűzött „ifjú marsall", Csang Hszüeliang hadúr vezetésével foglyul ejtették a generalisszimuszt. Arra akarták kényszeríteni, hogy engedélyezze a KKP és a többi autonóm hadsereg Japán elleni közös harcát. Ő felháborodott, de szokásos lelki nyugalmával nézett szembe az árulással. Inkább lőjék le, de nem hajlandó engedményeket tenni. A fiatal hadúr hamarosan rájött, hogy nagy bajba került. A kínai társadalom minden rétegéből azt az üzenetet kapta, hogy eressze szabadon a Kuomintang-vezért. A legtöbben meg voltak győződve róla, hogy Kína csak a generalisszimusz vezetése alatt képes szervezetten küzdeni Japán ellen. Még a szovjetek is ezen a véleményen voltak, mert úgy vélték: bárki más legyen is a parancsnok, valószínűtlen, hogy Csangnál sikeresebben tudna háborúzni Japán ellen. Csou En-laj (Mao helyettese a KKP-ban) Hszianba utazott, hogy szavatolja Csang Kaj-sek szabadon bocsátását. Mao bizonyára tajtékzott, hogy első számú ellensége kiszabadul, de tudta, hogy Sztálin minden lépésén rajta tartja a szemét, s egyszerűen nem maradt más választása. Még az is lehet, hogy a szíve mélyén egyetértett honfitársai többségével: Csang irányítása alatt volt valamennyi remény, hogy sikerül legyőzni a japánokat, de nélküle a harc teljesen reménytelen volt.

Csang Kaj-sek 1936 havas karácsonyán tért vissza a KMT-kormány fővárosába, Nankingba foglyul ejtője, az „ifjú marsall" társaságában (utóbbi alighanem Hszianban marad, ha tudja, hogy a következő évtizedeket a generalisszimusz kedvenc rabjaként fogja tölteni). Csang ígéretet tett, hogy fegyverszünetet köt a kommunistákkal, s a lehető leghomályosabb kifejezéseket használva egységfrontot hirdet Japán ellen. Legközelebbi tanácsadóival pedig közölte: felháborítja, hogy egy csapat hadúr és áruló tönkretette a háború előtti időnyerésre vonatkozó tervét. De ő is tudta, hogy kezd kifutni az időből. Már a hsziani incidens előtt leírta naplójába, hogy noha szüksége lenne még kétévnyi felkészülésre, lehet, hogy „az élet" nem ad neki ennyit. Márpedig ha aközött kellett választania, hogy elveszíti Kínát, vagy háborúba bocsátkozik Japánnal, Csang Kaj-sek nyilvánvalóan az utóbbi mellett döntött.

1937 tavaszára sikerült létrehozni Tokió ellen egy korlátozott mértékű együttműködést. A kínai központi kormány és a legtöbb regionális hatalombirtokos el-

kezdett összedolgozni. A KKP 1935 óta hangsúlyozta a Japán Elleni Kínai Népi Egységfront létrehozásának szükségességét, s két évvel később már Csang legközelebbi kollégái is használni kezdték az elnevezést. A Japán-ellenes retorika tovább erősítette a Kuomintang-vezér pozícióját, de – érthető okokból – rendkívül negatív következményekkel járt Tokióban és Mandzsukuóban. A legmérsékeltebb japán és japánpárti politikusok is úgy vélték, hogy a kínai nacionalizmus robbanásig feszült, s nincs messze a háború. Mindemellett nemzetközi elszigeteltsége még inkább nyomasztotta Tokiót. Nemcsak az Egyesült Államok és Nagy-Britannia jelezték, hogy támogatják a keményvonalasabb kínai álláspontot, hanem Japán ősellenségei, a szovjetek is. De még a náci Harmadik Birodalom (papíron a szigetország szövetségese) sem rendelte vissza katonai tanácsadóit Kínából.

A tokiói kormány hajlott volna rá, hogy csökkenti a Csang rezsimjére nehezedő nyomást, s így kerüli el a háborút, de Észak-Kínában egyre nőtt a feszültség. A helyzet különösen Peking környékén, Hopej tartományban, a japán Kvantung-hadsereg által az 1930-as évek közepe óta Mandzsukuo és Kína többi része között létrehozott ütközőzónában volt törékeny. 1937. július 7-én este, miközben a császári haderő Pekingtől délnyugatra – közel a város mai ötödik körgyűrűjéhez – bejelentés nélküli hadgyakorlatokat végzett, kínai katonák rájuk lőttek. A kavarodásban egy japán katonának nyoma veszett, s a keresése közben társai azt követelték, hogy engedjék be őket az egyik közeli erődbe. Mikor a kínai tisztek késlekedtek, a Kvantung-hadsereg lőni kezdte az erődöt, és elfoglalta a városból kivezető kulcsfontosságú Lukou hidat, mely a nyugati világban Marco Polo híd néven ismert. A kínai erők reagáltak a támadásra, s másnap reggelre visszafoglalták a hidat. Erre a japán parancsnokok bocsánatkérést követeltek, amit a kínaiak megtagadtak. Az elszórt harcok egészen július 26-ig folytatódtak, mikor is a császári hadsereg tűzszünetet rendelt el. A Kuomintang-haderő tisztjei azonban még a harcok felfüggesztése után is elutasították az immár a terület teljes kínai kiürítésére vonatkozó japán követeléseket.

Nem sokkal a hopeji harcok kitörése után Csang Kaj-sek úgy érezte, hogy eljött az idő: a háború, amelytől tartott, s amelyre készült, kezdetét vette. Nem utasíthatta arra csapatait, hogy fogadják el a japán követeléseket. Július 30-án kijelentette, hogy „most már egyetlen útra léphetünk csupán, vezetnünk kell a nemzet tömegeit, egyetlen tervet követve, és harcolnunk kell a végsőkig". Látva az Észak-Kínába özönlő japán egységeket, a generalisszimusz úgy döntött, hogy ott vág vissza, ahol a legjobb csapatai állomásoznak, Sanghajban és környékén. A város parancsnoka, a KKP-val és a szovjetekkel is kommunikáló Csang Cse-csung noszogatására a KMT légiereje augusztus 14-én megtámadta a sanghaji kikötőben tartózkodó ja-

pán zászlóshajót, a már jó ideje szolgálatban lévő *Izumót*. Noha a csatahajót nem sikerült eltalálni, a támadás jelezte Tokió felé, hogy az általános háború elkezdődött, a japán flotta pedig a Kuomintang-hadsereg sanghaji pozíciói felé fordította ágyúit. Csang a kínai néphez intézett rádióbeszédében közölte, hogy „Japán korlátok nélküli terjeszkedése miatt Kínának nincs más választása, mostantól védekeznie kell, [és] fegyveres erővel kell ellenállnia".[4] A Sanghajért vívott ütközet két hónapon át tartott, miközben mindkét hadsereg igyekezett elkerülni a külföldi koncessziós területeket. Végül november elején a japánok elfoglalták a várost, s megindultak Nanking felé.

Bár Tokió próbálta a KMT-kormány lépéseit a Csing-államnak a bokszerlázadás alatti lépéseivel párhuzamba állítva bemutatni, nemzetközi elszigeteltsége csak fokozódott a háború kitörése után. A náci Németországgal kötött szövetségére hivatkozva ugyan elérte, hogy Berlin visszahívja Csang német tanácsadóit, de Nagy-Britannia immár agresszorként tekintett rá. Az Egyesült Államok is közel került hozzá, hogy azonnal elítélje Japánt, ám egyelőre vonakodott a kollektív fellépéstől. Franklin Roosevelt elnök 1937. október 5-én egy nyilvánvalóan a szigetországnak címzett beszédében elítélte „a szerződések megsértését és az emberi ösztönök semmibevételét, melyek nemzetközi anarchiát és instabilitást keltenek, amiből a puszta izoláció vagy semlegesség nem jelent kiutat". Időközben a Németország és Japán elleni kétfrontos háborút elkerülni kívánó Moszkva lépéseket tett Tokió növekvő erejének megfékezésére. Sztálin nemcsak a kínaiak felfegyverzésébe egyezett bele, hanem szovjet repülőgépeket és pilótákat is küldött, hogy harcoljanak a japán légierő ellen. A háború első évében az oroszok 348 bombázóval, 542 vadászgéppel, 82 T-tankkal, 2118 katonai járművel, 1140 tüzérségi ágyúval, 9720 géppuskával és ötvenezer hagyományos puskával látták el a kínai kormányt. 1939 nyarán a Szovjetunió és Japán megütközött egymással a Halhin-Gol folyónál, Mandzsukuo és Mongólia határán. A Vörös Hadsereg Zsukov tábornok irányítása alatt egyértelműen diadalmaskodott az ellenség felett. A szovjetek kilencezer katonát veszítettek, míg a japánok legalább kétszer annyit.[5]

Az 1937-ben Kína ellen háborúba lépő Japán pontosan azt érte el, amit jó pár vezetője szeretett volna elkerülni: nemzetközi elszigeteltséget, az oroszokkal vívott harc megzavarását, hatalmas emberi és anyagi erők lekötését egy bizonytalan cél érdekében. Bár a császári hadsereg alakulatai előrenyomultak, óriási árat fizettek érte, a másik oldalon álló Csang Kaj-seknek pedig nemcsak saját országát sikerült mobilizálnia, hanem a világ szimpátiáját is elnyerte. A tokiói kormány fokozatosan megértette, hogy Csang eltökélte magát a háború megvívása mellett, s reménykedik a nemzetközi segítségben. 1937–38 telén Japán már tudta, hogy

ez a háború nem Kína múltbéli háborúihoz fog hasonlítani, nem olyan lesz, mint azok a konfliktusok, melyekben a kínai fél már az első összecsapásokban elszenvedett vereségek után leült tárgyalni. Hosszú és keserű, modern háború lesz. Egy japán katona, miután 1937-ben megérkezett a kínai partvidékre, így írt a naplójában:

Szerencsésnek éreztem magam, s hálás voltam, amiért biztonságban partot értem azon a földön, amelyet tengerészeink és előretolt földi egységeink vért és könnyeket hullajtva szereztek meg. Imádkoztam egyet a háborúban elhunytak lelkéért, s a távoli keleten uralkodó császár felé fordulva azt éreztem, mennyire hálás vagyok az országomnak, Japánnak, de közben azt is éreztem, hogy valójában mennyire szörnyűséges dolog ez a háború.[6]

A konfliktus legkegyetlenebb összecsapásai közé tartoztak a Sanghaj és a Kuomintang fővárosa, Nanking között 1937 őszén folyó harcok. A KMT legjobb csapatai védték Nankingot, de fokozatosan megtizedelődtek, s visszavonulásra kényszerültek. A japán hadsereg december 7-én kezdte meg az ostromot, Csang pedig megesküdött, hogy a végsőkig védeni fogja a várost. A Nanking falainál zajló több csata után a japánok december 13-án áttörték a vonalakat, míg a kínai védősereg elmenekült. A következő hat hétben a civil lakosságnak a legszörnyűbb atrocitásokat kellett elszenvednie azok közül, amelyekre egy, a második világháborúban elfoglalt városban sor került. A japán katonák a nankingi régió több mint kétszázezer lakosát és hadifoglyokat mészároltak le, gyakran a tisztjeik bátorítására vagy egyenesen parancsára. A nemi erőszak és a kínzás általános volt. John Rabe német üzletember és a náci párt tagja, a Nankingi Biztonsági Zóna Nemzetközi Bizottságának megszervezője és vezetője saját szemével látta a poklot:

Két japán katona mászott át a kert falán, s készült arra, hogy betörjön a házunkba. Mikor megjelentem, azzal indokolták jelenlétüket, hogy látták, ahogy két kínai katona átmászott a falon. Miután megmutattam nekik a pártjelvényemet, visszamásztak ott, ahol bejöttek. A kertfalam mögötti szűk utcában megerőszakoltak egy nőt, majd bajonettel megvágták a nyakát. Mentőt szereztem, hogy a Kulou kórházba vigye. [...] A hírek szerint az előző este ezer nőt és lányt erőszakoltak meg, csak a Kinling Leányfőiskolán százat. Nem hallani másról, csupán nemi erőszakról. Ha a férjek vagy testvérek közbeavatkoznak, agyonlövik őket. Mindenhol csak a japán katonák brutalitását és állatias viselkedését látni.[7]

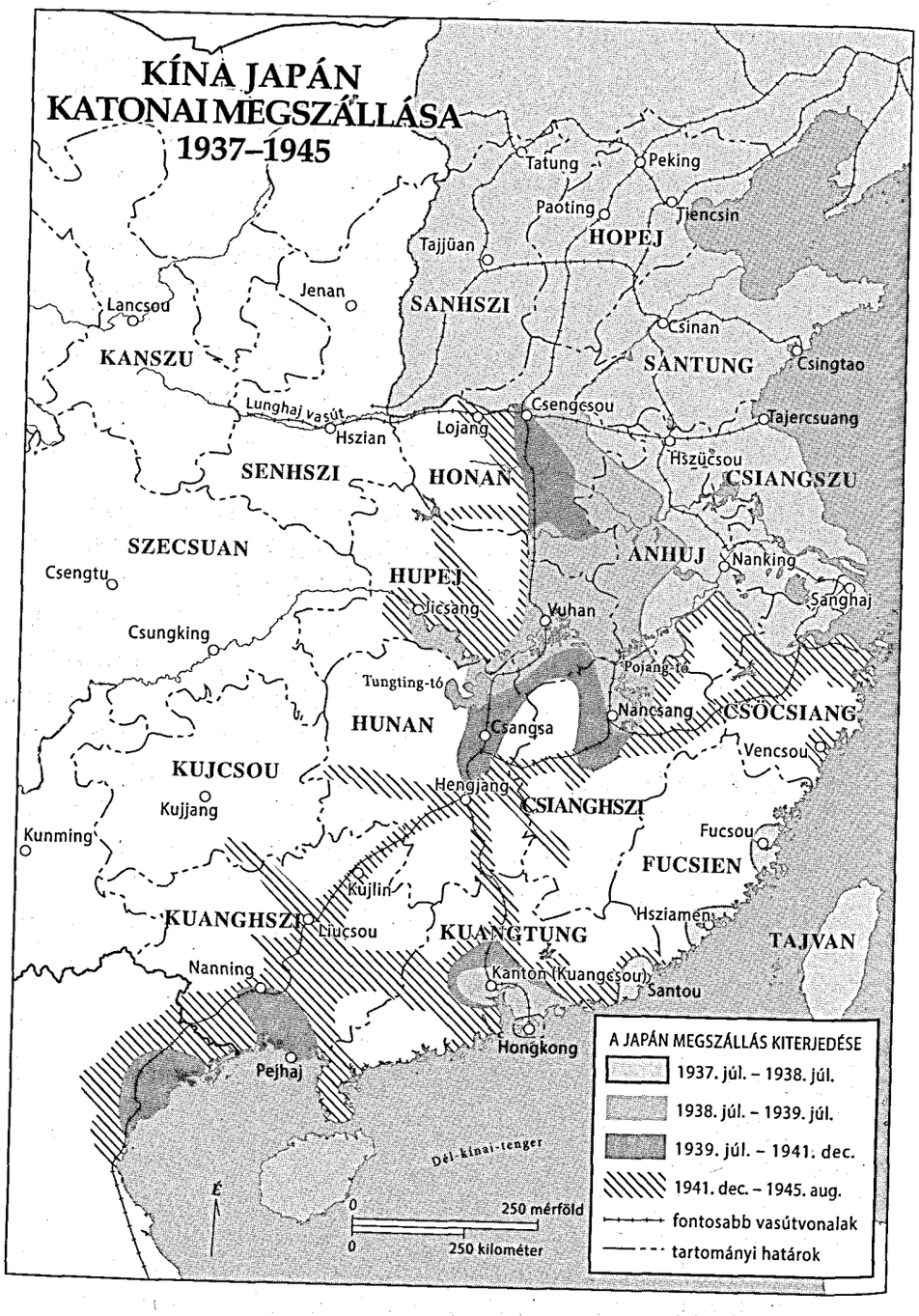

Nehéz megmagyarázni, hogy miért került sor ezekre az atrocitásokra. A japán katonákat nyilván dühítette, hogy annyi év egymás mellett élés után a kínai hadsereg visszatámadt. Magasabb rendűnek tartották magukat a kínaiaknál, bosszút akartak állni az ellenséges golyóktól elesett bajtársaikért. A végső felelősség azonban a városba nyomuló japán hadsereg tisztjeit, elsősorban a császár unokabátyját, a csapatokat vezető Aszaka Jaszuhiko herceget terheli.

A „Nanking megerőszakolása" néven ismertté vált mészárlás segített megerősíteni a megszállókkal szembeni kínai ellenállást. 1938-ban és 1939-ben, miközben a császári haderő egyik győzelmet aratta a másik után, a kínai front megmerevedett, s a japánoknak tovább kellett harcolnia az általuk meghódított területek megtartásáért. 1938 októberében Vuhant, Kína középső részének legnagyobb városát, valamint a legnagyobb déli várost, Kantont is elfoglalták. 1939 végére a császári hadsereg szinte teljesen irányítása alá vonta a kínai partvidéket, illetve délről és nyugatról megindult a belső területek felé, miközben az északi területek nagy részét már korábban elfoglalta. Tokió azt várta, hogy Csang Kaj-sek kapitulál, vagy legalább gyors megegyezést keres majd. De a generalisszimusz nem hátrálhatott. A kínai nacionalizmus vezetőjeként visszavonhatatlanul felvonta zászlaját a Japánnal szembeni nemzeti ellenállás zászlórúdjára. Kortársához, a francia Charles de Gaulle tábornokhoz hasonlóan Csang is meg volt győződve róla, hogy ő testesíti meg szülőhazáját, s a sorsfordító hónapokban az ország csak rajta és a megszállókkal szembeni ellenállásán keresztül létezett. A tárgyalásokról szó sem lehetett, Tokió pedig ebben a helyzetben már nem tehetett mást, meg kellett próbálnia elpusztítani Csang kormányát, hogy Kínát több részre szabdalva japán gyámság alá vonja.

Mint kiderült, ezt nem volt könnyű megvalósítani. Sikerült ugyan kollaboráns kormányzatokat létrehozni az ország különböző területein, de a Csang Kaj-sek feletti döntő győzelem mindig elmaradt. Jóllehet a kínaiak ritkán győztek a csatamezőn, a japán offenzívával szembeni folyamatos ellenállásuk nagy áldozatokat jelentett az egyre rosszabb morális helyzetbe kerülő császári hadseregnek. A védekező Kuomintang és KKP egyaránt gerillaharcot folytatott, így az igazi frontvonal eltűnt, ami több esetben is ahhoz vezetett, hogy a japánok túlterjeszkedtek, s védtelenül hagyták utánpótlásvonalaikat és előőrseiket. A tokiói vezetők továbbra is hittek benne, hogy katonai módszerekkel le lehet zárni a háborút, de a becslések mind távolabbra és távolabbra tették a befejezés dátumát. A kínai ellenállás kizárta Japán gyors, teljes körű győzelmét.

Ám a háború első két évében Kína hatalmas árat fizetett a szóban forgó ellenállásért. A katonai vereségek mellett a polgári lakosság is megszenvedte a háborút és következményeit. 1938 júniusában Csang rezsimje úgy döntött, hogy a japán

előrehaladás lelassítása érdekében felrobbantja a Sárga-folyó gátjait, így Honan, Csiangszu és Anhuj tartományban 93 ezer négyzetkilométernyi területet öntött el a víz. Legalább félmillió ember halt meg, s hárommillió lett hontalan. A háborús népmozgás következtében Kína északi és középső részén jó néhány tartományban éheztek. Elkeseredett parasztok menekültek el otthonaikból, hogy elkerüljék a harcokat, bosszúhadjáratokat és kényszersorozásokat. A japán megszállók – az ígért rend helyett – csak felfordulást okoztak a kínai vidék egyes részein, miközben Csang haderejével küzdöttek. A Kuomintang-kormány a lakosságtól megkövetelt áldozatok ellenére is túlélte a harcokat.

1939-ben Csang Kaj-seknek és egyre kimerültebb embereinek két fontos okuk volt a reményre, vagy legalábbis arra, hogy ne keseredjenek el végképp. A KMT sikeresen átköltöztette adminisztrációja egy részét az új háborús fővárosba, a nyugaton fekvő Szecsuan tartománybeli Csungkingba, messze a frontoktól, s továbbra is szövetségben állt az egyelőre szabad nyugati és déli területek helyi vezetőinek többségével. Ugyanakkor Japánt még mindig nyugtalanította a Szovjetunió, ezért legjobb csapatai közül néhányat kénytelen-kelletlen a kínai fronttól messze északon állomásoztatott (tartalékban egy orosz támadás esetére).

1939 NYÁRUTÓJÁN A HÁBORÚ külső körülményei drámaian megváltoztak, s nem épp Kínának kedvező módon. Augusztus végén a Szovjetunió és Németország megegyezést írt alá az európai ügyekben való együttműködésről (Molotov–Ribbentrop-paktum). Hitler pár nappal később megtámadta Lengyelországot, s elkezdődött a második világháború. A japánokat eleinte sokkolta az ideológiai ellenségek házassága, továbbá az, hogy német szövetségesük meg sem kérdezte őket az ügyben, de a szovjet–náci egyezség csökkentette az északi szárnyukra nehezedő nyomást, így a Kína elleni háborúra összpontosíthattak. A KMT-kormány elveszítette Moszkva segítségét. Kínának huszonnyolc hosszú, idegőrlő hónapon át egyedül kellett harcolnia Japán ellen. Hatalmas próbatétel volt ez a helyi nacionalizmus és a Kuomintang vezette állam számára.

1939-ben a Kínai Köztársaságban szabadon előrenyomuló japánok több fronton is offenzívát indítottak. Számos irányból megtámadták az ország középső részén található Hunant, s bár nem tudták elfoglalni a tartomány fővárosát, Csangsát, nagymértékben javítottak stratégiai pozíciójukon. Az év vége felé megtámadták a déli Kuanghszit is, amelynek székhelye, Nanning 1940 januárjában esett el. Ennél is kínosabban érintette Csang Kaj-seket, hogy a pártjával régóta kapcsolatot ápoló néhány északi „erős ember", például a Sanhszi tartománybeli Jen Hszi-san, külön tűzszünetben állapodott meg a japán hadsereggel. A háború – a KMT szemszögéből – nemzetközi szempontból is rossz irányba tartott. 1940 júliusában, a Berlin és Tokió viszonyát elmérgesítő szovjet–német paktum után a Japánnal korlátozott mértékben együttműködni kívánó Nagy-Britannia ideiglenesen lezárta a burmai utakat, amelyeken a csungkingi rezsim számára elengedhetetlen utánpótlás egy részét szállították. Ugyanekkor a német irányítású Vichy-Franciaországhoz lojális vietnámi francia hatóságok elvágták a déli utánpótlási útvonalakat. 1940 szeptemberének végén pedig újabb tragédia következett: a császári Japán és a náci Németország katonai szövetségre lépett. Az aláírt egyezmény szövege szerint „ki kívánnak állni egymás mellett, miközben együttműködnek a Nagy-Kelet-Ázsia és Európa régióit érintő erőfeszítéseikben, hogy új rendet hozzanak létre és tartsanak fenn, a kölcsönös virágzás és az érintett népek jóléte érdekében".[8]

Tokió – akárcsak a németek Nagy-Britanniában – hatalmas bombázással ünnepelte meg új nemzetközi áttörését. Kína légiereje elpusztult, így Japán uralta a levegőt, míg a következményeket a kínai városok és civil lakosságuk viselte. Nankingban megalakult egy új, kollaboráns rezsim, a tokiói kormány pedig úgy vélte, hogy Csang végre kénytelen lesz tűzszünetet kötni. De a generalisszimusz tovább harcolt – a közép-kínai Kuomintang-csapatokban tapasztalható óriási dezertálási hullám és a parancsnokai körében erősödő engedetlenség dacára. Csangot ismét ellenfelének túlterjeszkedése mentette meg. Japán hatalmas offenzívákat indított, ami sebezhetővé tette előretolt csapatait, s megtörtént, hogy egy-egy frissen szerzett területet logisztikai problémák miatt rövidesen fel kellett adnia. Jó példa erre a dél-kínai helyzet 1941 tavaszán. Noha a császári hadsereg minden stratégiai célját elérte, a nagy távolságok miatt nem tudott egykönnyen erősítést küldeni a frontvonalba, így hatalmas veszteségei visszavonulásra kényszerítették.

A Szovjetunió egy időre kiszállt az ázsiai háborúból, Csang Kaj-sek pedig új szövetségesek után nézett. A németek európai győzelmei után már tudta, hogy az egyetlen reális reménysugár az Egyesült Államok lehet számára, így elkeseredetten próbálta rávenni Washingtont, hogy adjon segélyt Kínának. 1940 őszén az amerikaiak végre kezdték meghallgatni, s novemberben megkapta az első kölcsönöket. 1941 tavaszán, miközben a Kuomintang a legelkeseredettebb csatákat vívta az ország déli és középső részén, Franklin Delano Roosevelt Kínára is kiterjesztette a Nagy-Britanniát a legnehezebb napokban ellátó kölcsönbérleti rendszert. Amerikai önkéntesek érkeztek az Egyesült Államokból az ázsiai ország rendelkezésére bocsátott új vadászgépekkel. Noha Csang tisztában volt vele, hogy az USA egyelőre nem fog saját csapatokkal háborúzni Kína területén, a Japán elleni egyre szigorúbb washingtoni szankciók meggyőzték róla, hogy Roosevelt mind nagyobb fenyegetésnek tartja Tokiót az Egyesült Államok csendes-óceáni pozícióira. Mikor a ja-

pán vezetők 1941 áprilisában semlegességi megállapodást írtak alá a szovjetekkel, Csang azt a következtetést vonta le, hogy a császári haderő dél felé fog támadni, s igyekszik megszerezni magának Délkelet-Ázsiát. Így pedig előbb-utóbb háborúba keveredik az amerikaiakkal és a britekkel, vagyis Tokió a „saját pusztulásával nézhet farkasszemet". Kínának ki kell tartania még egy darabig, míg „a csendes-óceáni helyzet megváltozik".[9]

1937 után – történelme során először – a kínai állam nacionalista elképzelésektől sarkallva kezdett háborúzni. A hatalmas túlerőhöz képest a Kuomintang egyáltalán nem nyújtott rossz teljesítményt. De ami a legfontosabb, sikeresen elkerülte a katonai összeomlást, ami a háború első hónapjai alapján reális lehetőség volt. Az ország 1840 óta vívott nemzetközi háborúitól eltérően a kormányzati csapatok morálja nem semmisült meg a harcok kitörésének pillanatában. A kínai egységek a legtöbb területen kitartottak, holott hatalmas veszteségekkel néztek szembe, valamint egy olyan ellenséggel, amely technológiai és kiképzési szempontból sokkal magasabb szinten állt.

A Szovjetunió elleni, 1941. júniusi német támadás feszültséggel teli heteket hozott a kínai vezetőknek. Tudni szerették volna, hogy az európai harcok kiszélesedése Ázsiában is hasonló következményekkel jár-e. A japánok azonban nem kívántak az oroszokkal háborúzni, s gyorsan felismerték, hogy Németország nem fog olyan lóhalálában felülkerekedni új ellenségén, mint Berlin remélte. A Szovjetunió elleni hitlerista támadás legfontosabb következménye a Kuomintang és a KKP közötti szövetség megújulása volt. Utóbbit Moszkva arra utasította, hogy folytasson teljes körű háborút az agresszorokkal és cinkosaikkal szemben. Bár Csangnak sohasem sikerült rábírnia a kommunistákat, hogy úgy harcoljanak a japán betolakodók ellen, ahogy ő szerette volna, de legalább nem kellett foglalkoznia vele, hogy bajt kevernek az ország még szabad területein. Ugyanakkor azzal is szembe kellett néznie, hogy az immár puszta létéért küzdő Szovjetunió nem lesz képes Kínát támogatni.

A tokiói vezetőket egyre jobban frusztrálta a kínai ellenállás. Ősz elején – egy figyelemre méltóan nyílt politikai vitában – azok diadalmaskodtak, akik szerették volna megtámadni az álláspontjuk szerint Japán megfojtására törekvő Egyesült Államokat és Nagy-Britanniát. Néhány japán stratéga úgy vélte, hogy Délkelet-Ázsia meghódításával térdre kényszeríthetik a Kuomintangot, s hozzáférhetnek a még nagyobb háború megvívásához szükséges erőforrásokhoz. Az, hogy a császári hadsereg képtelen volt 1941 végén valamirevaló új területeket szerezni Kínában, amelletti érv lett, hogy Tokió csak úgy győzhet, és őrizheti meg a becsületét, ha széles fronton lép harcba ellenségeivel. Egymás közt már jó pár japán tiszt „kínai kutyaszorítóról" beszélt. Az Ázsiában állomásozó nyugati hatalmak feletti haditengerészeti győzelem felülírhatta volna a kínai fronton elszenvedett megaláztatásokat, Japán pedig a modernitást elhozó ország szerepében tetszeleghetett volna a többi ázsiai nép előtt.

Mikor 1941. december 8-án reggel egy segédje felébresztette Csangot, egyáltalán nem lepte meg a hír. A Kuomintang vezetésében ő volt a leginkább meggyőződve róla, hogy Japán előbb-utóbb elindul dél felé. Miután tájékozódott arról, hogy mi is történt valójában Pearl Harborban, üzenetet küldött Roosevelt elnöknek: „Mindenünket felajánljuk a közös csatához, s önnel leszünk, amíg a Csendes-óceán és a világ meg nem szabadul e brutális erő és végtelen hitszegés átkától."[10] Még a japánok villámgyors délkelet-ázsiai előrenyomulása sem izgatta fel a generalisszimuszt, habár az, hogy Szingapúr február 15-én túl hamar megadta magát, némileg sokkoló volt. Csang azt hitte, hogy a britek jobban fognak harcolni a városért. Tekintettel arra, hogy a császári haderő kétharmada még mindig Kínában állomásozott, a Kuomintang-vezér joggal lehetett rá büszke, hogy országában húzódott az új régiós japán berendezkedés elleni harc első számú frontja.

Csang elsősorban attól tartott, hogy a japánok déli offenzívája elvágja Kína Burmán keresztül húzódó létfontosságú utánpótlásvonalát. Nem bízott a britek harcképességében. Mikor indiai erőik parancsnoka, Archibald Wavell tábornagy habozott fogadni Csang 1942 elején Burma északi részébe küldött csapatait, a generalisszimusz kifakadt: „Magának és az embereinek fogalmuk sincs, hogyan kell harcolni a japánokkal. Nem úgy kell megállítani őket, mint ahogy egy gyarmati lázadást verünk le, vagy egy gyarmati háborút vívunk meg. Japán egy komoly nagyhatalom. [...] Mi, kínaiak már jó ideje harcolunk velük, így tudjuk a módját."[11] A félszemű brit tábornaggyal folytatott találkozóin Csangnak bizonyára eszébe jutott, hogy az erőviszonyok mennyire megváltoztak az elmúlt évtizedekben: Kína nem volt többé a nemzetközi rendszeren kívüli megvetett ország, az angolok aranykora pedig véget ért. Noha a brit haderő az újonnan érkezett kínai katonákat cserben hagyva a Jünnan tartományba vezető burmai utat sem védte többé azzal, hogy 1942-ben visszavonult Indiába, Csang nem keseredett el. Tudta, hogy a kínai csapatok burmai jelenléte mindenki számára megmutatta, hogy országa nagyhatalom, s jól vette ki magát az egyetlen olyan világpolitikai tényezőnél – az Egyesült Államoknál –, amelynek támogatására valóban számíthatott.

A Pearl Harbor elleni japán támadást követően a kínai–amerikai partnerség hamar szárba szökkent. A szövetséges gépek még a burmai út lezárása után is egyesült államokbeli ellátmányt, hadifelszerelést és tanácsadókat szállítottak Észak-Indiából Kínába, a „Púp" (Himalája) fölött repülve. Kétséges, hogy a Kuomintang-rezsim amerikai segítség nélkül túlélte volna-e a háború utolsó három évét. Ennek

ellenére Csangnak megvolt az oka, hogy kritizálja a szövetségesek Kína-stratégiáját. A KMT 1945-ig átlagosan 1 százalékát kapta a harcostársaknak szánt amerikai támogatás összességének. Az ok pedig nem csupán a szállítási nehézségekben keresendő. A szövetségesek stratégiai szempontból Európa elsőbbsége mellett döntöttek. Az erőforrások túlnyomó többségét a Németország elleni harcra kívánták fordítani, s ezeket csak az európai győzelem után lehetett bevetni Japán ellen. Csang természetesen nem értett egyet e stratégiával, de az első számú amerikai tanácsadójától, Joseph Stilwell tábornoktól kapott javaslatokkal sem. A kínai háborús erőfeszítéseket lenéző, kötözködő jenki a lehető legrosszabb partnere volt a Kuomintang hadvezéreinek, akik azzal vádolták, hogy visszatartja az ellátmányt, s haszontalan offenzívákat indít az amerikai csapatokkal. Stilwell erre korrupcióval, pazarlással és hozzá nem értéssel vádolta meg őket. 1944-ben már nyílt konfliktusban volt az általa Mogyorónak nevezett Csang Kaj-sekkel. Egy különösen pimasz összecsapás után az amerikai tábornok így verselt:

Sokáig vártam a bosszúra,
A várakozás nyúlt hosszúra.
Majd szemem megakadt Mogyorón,
S habozás nélkül rúgtam golyón.[12]

Ám az Egyesült Államok és a Kínai Köztársaság között a második világháború utolsó éveiben kifejlődött szoros katonai együttműködés túlmutatott a Csang és Stilwell közti személyes torzsalkodáson. Amerikaiak képezték ki és szerelték fel a generalisszimusz legjobb csapatait, kormányzati alkalmazottait és titkosszolgálatát. Habár Csang nem kedvelte különösebben az amerikai társadalmat és kultúrát, pontosan tudta, hogy merre alakul hatalmi szempontból a világ, s nagy lehetőségeket látott a folyamatban Kína számára.

Az ország elsősorban a nemzetközi megítélésében bekövetkező javulást köszönhette az USA-val való együttműködésnek. 1943 novemberében a szövetségesek háborús konferenciáján Csang egyenlőként ült le az amerikai elnökkel és a brit miniszterelnökkel, noha az Európával és a Szovjetunióval foglalkozó tárgyalásokon már nem vehetett részt. Ígéretet kapott rá, hogy az Egyesült Államok a világháború után is segíteni fogja Kínát, s állandó szövetséget köt majd vele. Az amerikai külügyminisztérium hivatalos iratai szerint „Roosevelt elnök azt javasolta, hogy a háború után Kína és az USA egyezzenek meg róla, hogy külföldi agresszió esetén a két ország egymás segítségére siet, s hogy az Egyesült Államok megfelelő katonai erőt fog fenntartani a Csendes-óceán különböző bázisain avégett, hogy hatékonyan osztozni tudjon az agresszió megelőzésének felelősségében".[13] Rooseveltnek szüksége volt a csendes-óceáni háborús győzelemhez Kína támogatására, így az ország a „négy nagy" egyike lett, s kivételes beleszólást kapott Japán megszállásába, illetve Korea és Délkelet-Ázsia jövőjébe. Washington és London még jóval a kairói konferencia előtt, 1943 januárjában lemondott a kínai területenkívüliségre vonatkozó jogairól. A Kuomintang büszkén jelentette ki, hogy az ország visszaszerezte az őt megillető státuszt: „Mi, a kínai nép ötven év véres forradalmai, illetve hatodfél esztendő ellenálló háborúja után végre meghaladtuk az egyenlőtlen szerződések nyomorúsága által meghatározott utolsó száz év kínai történelmét; a szerződések kora dicsőségesen véget ért."[14]

MINDEN TÁRSADALOM megszenved egy hosszabb háborút, s nemcsak a harcok alatt, hanem az utána következő években is. Kína sem volt kivétel. Bárhova jutottak is el a japán megszállók, a kínai lakosságnak háborús atrocitásokban, éhezésben vagy épp megaláztatásokban volt része. De azok is szenvedtek, akik bekerültek a védekező hatalom, a Kuomintang húsdarálójába. Valószínűleg a KMT több katonája halt meg betegségek és éhezés miatt, mint esett el a csatamezőn. Mikor a Kuomintang készletei kifogytak, a szűkölködő földművesek terményeit kezdték lefoglalni. És miközben teltek a háborús évek, a kínai parasztközösségeket egyre kevésbé érdekelte, hogy ki áll a kormányrúdnál; azzal foglalkoztak, hogy falujuk hogyan élheti túl az éhínséget és a vérfürdőket. Sok területen a japánokat csak az *egyik* elnyomó hatalomnak tartották, s a lakosság időnként dühösebben szemlélte a hazai csapatok viselkedését, mint a betolakodókét.

Gazdasági szempontból a Japán elleni háború tragédia volt Kína számára. A 20. század első felében felépített kommunikációs vonalak, ipar és öntözés java része elpusztult. Gyakran emlegetik, hogy az alapvető mezőgazdasági termeléstől függő régiók kevésbé szenvedik meg a háborút, mint az összetett gazdaságok, ám ez a 20. század közepi Kína esetében nem volt igaz. A Japán elleni háború egy, a parasztok túlélési esélyeit tragikusan lecsökkentő, évszázadnyi vidéki nélkülözés mélypontján érte az országot. A kínai mezőgazdaságban mindig kulcsszerepet játszó kereskedelem akadozni kezdett, néhány területen leállt. Korlátozottan lehetett csak hozzájutni trágyához és vízhez. 1942–43-ban Honant hatalmas éhínség sújtotta, a szárazság és a katonai lefoglalások miatt összesen két-három millió ember halt meg, s további hárommillió lett otthontalan. A tartomány parasztjai éheztek, de a kínai hadsereg még mindig gabona után kutatott, s munkásokat sorozott be. Theodore White amerikai újságíró leírása szerint:

Holttestek hevertek az úton. Egy tizenhét évesnél nem idősebb, vékony, szép leány feküdt a nedves földön, az ajka a haláltól kék; a szeme nyitva, rajta esőcseppek. Az emberek fakérget rágtak, az út szélén törték össze, hogy ehető legyen; kereskedők egy köteg levelet egy dollárért árultak. Egy sírhalmot kiásó kutya oszló hullára bukkant. Kísértetekhez hasonló emberek szűrték le a mozdulatlan tavacskák tetején lebegő zöld nyálkát.[15]

A háború alatt 60-90 millió kínaiból lett földönfutó. A túlélés érdekében néhányan a városokba mentek: új urbánus környezetet hoztak létre mind a japán megszállás, mind a Kuomintang irányítása alá tartozó területeken. A bűnözés és kizsákmányolás volt az úr, a menekültek és városlakók életét egyaránt meghatározta a káosz.[16] Az állam esztelen követelései és a jövő bizonytalansága még azokat is maga alá temette, akik megpróbáltak együttműködni a hatóságokkal. A ma hozott döntések másnapra értelmetlenné válhattak, s az adott társadalomban reggel még ünnepelt viselkedésért a következő délután már halálbüntetés járt. A felduzzadt és terrorban élő városokban a háborús évek nem annyira a kollaborációról vagy ellenállásról szóltak, hanem inkább a túlélésről vagy halálról, de legalábbis a birtoklásról vagy a nyomorúságról. A japánokat gyűlölve és a KMT-kormánytól elhagyatva a legtöbb városlakó kínai – gazdagok és szegények – elvesztette illúzióit, és leverten zárta le a háborút.

Noha a Kuomintang képtelen volt megfelelni a társadalom elvárásainak, a termelést növelte, s időnként még a Japánnal szembeni ellenállásra nem sok hajlandóságot mutató polgári lakosságot is sikerült megszerveznie. Természetesen a kormány alapvető problémája volt, hogy termelésének kétharmadát és bevételeinek szinte teljes összegét a háborúra kellett fordítania. Más kormányzatokhoz hasonlóan központosítással és (gyakorta brutális) hatékonyságnöveléssel igyekezett ellensúlyozni az állandósult válságot. Hasznára voltak a honszeretetből hazatérő – és többnyire az állami ellenőrzés növelését javasló – szakértők. Néhány módszert, mellyel később a kommunisták uralták Kínát, először a Kuomintang próbált ki a háború során. A termelési kvóta, az árkontroll és a lakosság militarizálása mind a KMT-vezetők előnyben részesített céljai közé tartozott (bár legtöbbjük úgy tervezte, hogy a békekötés után enyhítenek majd rajtuk). Jóllehet a rezsim az egységet és az önfeláldozást hirdette, legnagyobb gondja a saját pénzügyeinek kezelése volt. Szinte semmi sem maradt a háború előtti, viszonylag virágzó keleti partvidéki régiók – amelyek ekkorra már jórészt japán kézre kerültek – adózási bázisából. A KMT-nek egyáltalán nem sikerült pénzügyi stabilitást teremtenie a háború alatt. A lakosság igazságtalannak tartotta az új adókat, főleg az 1942 után természetben fizetett földadót, illetve általában a terhek áthárítását a parasztságra.

A Japán elleni honvédő harc egyszerre szülte újjá és ölte meg Kínát.[17] Egyfelől megalapozta a központosítást, a hatékonyságot és jóval a háború után – immár a kommunista kormány alatt – a 20. század végi modernizációs elképzelések valóra váltását. Másfelől szinte határtalan pusztítással járt, s az elhagyatottságot és brutalitást kihangsúlyozva gyakorolt hatást az emberek életére. Akik átvészelték a háborút, kétségkívül inkább az öldöklés és veszteségek, semmint a megújulás és korszerűsödés éveiként gondolnak vissza rá. Az ország a szenvedés egy új szintjét tapasztalhatta meg, s kínai szemmel nézve olyan páriaállammá vált, amelyet a világ megvetett és magára hagyott.

Kínán belül a Kommunista Párt húzta talán a legnagyobb hasznot a háborúból. A japán fenyegetés segítségével Mao Ce-tung és elvtársai túlélték a KMT támadásait. A háború lehetővé tette, hogy a párt új bázisokat hozzon létre északnyugaton és a túlterjeszkedő japán vonalak mögött, ott, ahol a Kuomintang-állam összeomlott. A háború kezdetekor a KKP egy kis csoport volt, de 1945-ben – 1,2 millió taggal és kilencszázezer katonával – már kalkulálni kellett vele. Ám a számbeli növekedésnél is fontosabb volt, hogy központosított döntéshozatali rendszerén keresztül a kínai társadalom valamennyi szegmensével együtt tudott dolgozni. A háború lehetővé tette a Mao Ce-tung vezetését elfogadó csoport számára két egymástól merőben különböző cél egyidejű elérését. Befelé minden tag engedelmeskedett a titkos és zárt Mao-központú belső szervezetnek, de kifelé mérsékelt és együttműködő képet sugárzott. A megdöbbentő átalakulás segített abban a pártnak, hogy építkezni tudjon a háborúból, s a harcok befejezése után sikeres legyen a kínai politikában.

A KKP támogatta a Japán elleni egységfrontot, ám miután a háború valóban elkezdődött, korántsem volt egyértelmű, hogyan is viselkedjen. A Komintern azt szerette volna, hogy a kínai kommunisták helyezzék katonai nyomás alá a japánokat, de Mao ellenállt a teljes körű háborúra buzdító – Sztálintól vagy Csangtól származó – felhívásoknak. Ehelyett inkább a gerillataktikát hangsúlyozta ki, vagyis – legtöbbször – a KKP építésére irányuló, japán vonalak mögötti jelenlétet. 1939 és 1945 között a párt elsősorban saját területének megőrzése érdekében küzdött, vagy a kommunista szempontból fontos területek civil lakossága ellen elkövetett japán atrocitásokért állt bosszút. A KKP sokkal több kínait – Kuomintang-tagot, kollaboránst vagy csak útban lévő helyi erőt – ölt meg, mint japán katonát. Maónak azonban fenn kellett tartania a jó kapcsolatot Moszkvával, így 1940-ben belefogott a „száz ezred harca"-hadműveletbe. Mindezzel Sztálin többször megismételt felszólításának és saját tisztjei sürgetésének engedett. A „száz ezred harca" – ez az

Észak-Kínában állomásozó japánok elleni, gyengén szervezett offenzívasorozat – csaknem tragikus következményekkel járt a kommunistákra. Négyszer annyi vöröskatona halt meg, mint japán harcos. A hadjárat befejeztével a császári hadsereg kegyetlen bosszút állt a helyi lakosságon.

1941-ben Mao hadereje már egy majdnem polgárháborút vívott a Kuomintang ellen. A legkeményebb csatákra Anhuj tartományban került sor: Csang itt szerette volna megállítani a KKP terjeszkedését, s behódolásra bírni a pártot. A központi kormányzat győzelmei azonban nem voltak elég meggyőzők ahhoz, hogy elrettentsék a kommunistákat. Ugyanakkor az említett összecsapások a Kuomintang több olyan egységét lekötötték, amelyekre a Japán elleni ütközetekben égető szükség lett volna. A háború hátralévő részében Mao a Komintern politikáját hangoztatta, s letette voksát az egységfront, illetve egy új koalíciós kormány mellett, de közben a KKP terjeszkedésére koncentrált. A bolgár Georgi Dimitrov, a Komintern vezetője 1943 decemberében közölte Maóval, hogy szerinte „a külföldi megszállók elleni harc mérséklése" és „a nemzeti egységfronttól való nyilvánvaló eltávolodás" politikai hiba, de Maót nem sikerült meggyőznie. Ő továbbra is a belső problémákat helyezte előtérbe a külsők rovására, s ez később jelentős nyereséggel járt számára.[18]

Miközben a KMT-vel való Japán-ellenes együttműködés háttérbe szorult, Mao egy másik egységfronttal kezdett foglalkozni a KKP irányítása alatt álló területeken. A korábbi földesúr- és üzletember-kivégzések, földosztás és elkobzás helyett a kommunisták a bérleti díjak csökkentése, a kollaboratív mezőgazdasági termelés, az ármaximálás és a hitelezés politikája mellett törtek lándzsát. A nemzeti ellenállás nevében mindenki számára felajánlottak valamit: a parasztoknak garanciát az éhezés ellen, a földesuraknak pénzt és stabil árakat, a vállalkozások tulajdonosainak kiszámítható adókat és a magántulajdon védelmét, a munkásoknak pedig bérminimumot. Marx és Lenin helyett a párt immár az „elfogadható adóterhekről" beszélt. Példának okáért Santung tartomány nyugati határvidékén a sótermelők kihasználták, hogy a háború zűrzavarában az állam visszahúzódott: nem fizették be adóikat, s meggazdagodtak. A Kínai Kommunista Párt a helyi jólét megőrzését és adócsökkentést ígérve nagyon népszerű lett a régióban. Az ország más részeiben – azt hangoztatva, hogy megőrzi az adott helyen teremtett stabilitást, s megbünteti a kollaboránsokat – a KKP tagokat és katonákat toborzott.[19] Vagyis a háború szinte tökéletes hivatkozási alap lett a kommunistáknak befolyásuk kiterjesztésére.

A pártépítés közepette Mao és követői kegyetlen belső kampányokban elpusztították régi marxista ellenfeleiket is. Meg akarták szerezni a párthoz 1937 óta csatlakozott tagok osztatlan és megkérdőjelezhetetlen lojalitását. A kiigazítási kampányok *(cseng feng)* keretén belül kritikával illették, letartóztatták vagy épp kivégezték azokat, akik nem fogadták el az új taktikát, a pártirodalomnak és programnak a KKP történelmi küldetéséről szóló maói értelmezésre való átírását. A nemzetközi marxizmus helyett Mao Ce-tung és támogatói olyan írásokkal álltak elő, amelyek a kínai népet a százéves megaláztatástól és gyengeségtől megváltó hazai párt szerepét hangsúlyozták ki. A dialektikus materializmus helyett a KKP bárkinek hajlandó volt prédikálni az akaraterővel elérhető felemelkedésről. Kína, jelentette ki pártbéli közönségének Mao, nem gyenge és szegény. Igenis erős, mert a kommunisták olyan forradalmi szellemmel töltik meg, amely szabaddá fogja tenni.

Miközben a KKP egységessé vált, a KMT kezdett szétesni. A párt számos vezetője megkérdőjelezte Csang hatalmát. Egyikük Vang Csing-vej, Szun Jat-szen közeli szövetségese és a kínai nacionalizmus egyik kulcsfigurája volt. A Csing-hatóságok 1910-ben börtönbe vetették, de az 1911-es forradalom után kiszabadult, s hős lett belőle, a köztársaság egyik miniszterelnöke. Szunhoz hasonlóan a Kuomintang balszárnyához tartozott, kiállt a KKP-val való együttműködés és az antiimperializmus mellett, még azután is, hogy 1927-ben Csang Kaj-sek támadást indított a kommunisták ellen. Ő lett Csang legnagyobb párton belüli riválisa, s a két politikus közti személyes viszony csak még jobban megromlott. 1937-ben Vang Szecsuanba menekült a kormányzat többi tagjával, ám társai jó részét nyugtalanítva kifejtette, hogy hosszú távon a nyugati imperialista hatalmak nagyobb fenyegetést jelentenek Kínára, mint Japán, ez a végtére is ázsiai nemzet. 1939-ben Vang már Hanoiban tartózkodott, s miután Csang ügynökei kísérletet tettek a megölésére; átállt a japánokhoz. 1940-ben az „újjászervezett nankingi Kuomintang-kormány" vezetője lett; novemberben békeszerződést írt alá Japánnal, melyben elismerte Mandzsukuo függetlenségét, s különleges jogokat biztosított a japánoknak az irányítása alá tartozó területeken. Ötéves léte alatt Vang rezsimje végig Tokió támogatásától függött.

Akármennyire árulónak tartották is, Vang Csing-vej nem a japánok egyszerű talpnyalója volt. Az 1930-as években bejárt politikai útja során a homályos szocializmustól eljutott egy ázsiai faji értékeket és a domináns nyugati hatalmak elleni együttműködést kihangsúlyozó álláspontig. Vang meg volt győződve róla, hogy Kína csak az erejét vesztegeti a Japán elleni harcban. Igenis csatlakoznia kellene a Tokió kezdeményezésére létrejövő „Nagy-kelet-ázsiai közös felvirágzás övezetéhez", s a szigetország mintájára kellene átalakulnia. 1943 januárjában Vang rezsimje hadat üzent a szövetségeseknek, s az 1945. augusztusi japán kapitulációig a császárság házsártos kiszolgálója maradt. A kollaboránsoknak sikerült ugyan kínai katonákat besorozniuk, akik aztán együtt harcoltak a japánokkal, de sosem volt kétséges,

hogy ki hozza a végső döntéseket. Vang legitimációját a saját kormányzatán belül az adta, hogy képes volt rávenni a japánokat: kevésbé ártsanak Kínának, mint egyébként arra hajlamosak lettek volna. Az „újjászervezett Kuomintangot" jobbára árulók gyülekezetének tartották, ám ezek az árulók is hasznosak voltak másoknak.

A legtöbb kínai egyszerűen csak túl szerette volna élni a háborút. El akarta kerülni, hogy ő vagy a családja megszenvedje a találkozásokat egyik vagy másik hadsereggel. Ez a kínai városokban – amelyek java részét elfoglalta a japán haderő – azt jelentette, hogy valamilyen együttélési módot kellett kialakítani a betolakodókkal. A legtöbben megpróbálták elkerülni Vang Csing-vej kormányzatát, s nemcsak azért, mert árulásnak köszönhette létét, hanem mert nem tartották elég hatékonynak. Ha valamiért mégis fel kellett venni a kapcsolatot e rezsimmel, akkor sokan úgy vélték, jobban járnak, ha közvetlenül a japánokat keresik meg. Természetesen a teljes körű kollaboráció a németek megszállta Európához hasonlóan a japánok megszállta Kínában sem volt könnyű. Saját nemzeti vagy etnikai felsőbbrendűségük a hódítók ideológiájának központi részét képezte, de még azok is, akik át kívánták venni a japán eszméket, képtelenek voltak japánná válni. Kína egyes területein – kivált azokon a helyeken, ahol a 20. század elejének társadalmi és politikai felfordulása a legnagyobb szenvedést okozta – valóban együtt kívántak működni az újfajta hatalommal. Ez különösen igaz volt a japánokban az engedetlen parasztok és munkások elleni védelmet látó elitre. Ám még azokat is, akik amúgy igyekeztek egy, a kollaborációt megengedő ideológiai platformra helyezkedni, gyakran elborzasztotta a betolakodók kegyetlensége. A németek megszállta Kelet-Európához – Litvánia, Lengyelország, Ukrajna – hasonlóan korántsem volt könnyű vagy biztonságos kollaboránssá válni.

A kínai városokban Tokió a harcok végeztével azonnal újraindította az ipari termelést. A hódítók rátették kezüket a helyi vállalkozásokra, s vagy a hadsereg alakulatai, vagy japán üzleti konglomerátumok – *zaibacuk* – kezdték el irányítani őket. A termelés ennek ellenére a háború előtti szint felére zuhant, így a tokiói kormány elképzelése, hogy Kína ipari kapacitásának révén önellátóvá teszi az országban állomásozó csapatait, sőt még segíteni is tudja a többi egységet, vágyálom maradt.[20] Feltehetőleg az ellátási nehézségek és a helybéli munkások lelkesedésének hiánya miatt az össztermelés alacsony szinten folyt, de még a Kínában működő japán cégek termelése is esett az utolsó békeévek szintjéhez képest. A háború előtt Sanghaj textilgyárainak fele japán tulajdonban volt, ám egy részük elpusztult a harcokban. A *zaibacuk* vonakodtak beruházni Kínában; több vállalat is úgy találta, hogy ott nem tudnak nyereséget termelni. Az ilyenkor szokásos másik lehetőség az volt, hogy a helyi tulajdonosok visszakapják gyáraikat, ha hozzájárulnak a megszállók

háborús erőfeszítéseihez. Sokan elfogadták ezt a feltételt. De a stratégiailag fontos termelési területeken – és a harcok kiszélesedésével egyre több minden tartozott ide – a japán hadsereg a háború céljainak megfelelően közvetlenül, korporatív cégeken keresztül irányította az érintett vállalkozásokat. Egyik megközelítés sem volt sikeres. A császári haderő háborús célokra lefoglalta a legtöbb hajót és vonatot, így a piac nem tudott megfelelően működni. A kötött árak pedig nem élénkítették a termelést. Egészen 1945-ig Japánnak szembe kellett néznie a hagyományos megszállási dilemmával: a hódítók növelni akarták a termelést; kollaboránsaiknak politikailag lekötelezett menedzserekre volt szükségük; a munkások megvetették tudatlan menedzsereiket és a megszállást egyaránt. Mindez aligha tekinthető sikeres felállásnak.

Vidéken sem volt sokkal több lehetőség, mint a városokban. A helyi elitek gyakorta választották a kollaborációt, de csak minimális hasznuk lett belőle. Lenézéssel fordultak Vang Csing-vej rezsimje felé, s keveset is köszönhettek neki. A stabilitást keresték, ezt azonban a japánok nem tudták vagy nem akarták biztosítani számukra. Az egyik kínai megyében történtek jól jellemzik a helyzetet. A Honan tartománybeli Nejhuang sokat szenvedett az 1930-as évek előtti polgárháborúkban. Ám a japán támadást megelőző években a Kuomintang fokozatosan felülkerekedett a banditákon, a kommunistákon és a különféle titkos társaságokon. Mikor 1937-ben közeledtek a japán csapatok, a helyi KMT-vezetők délre menekültek. A rabok kitörtek a börtönökből, s megtámadták a közösségi raktárakat. A banditák csoportjai nyíltan kezdtek el működni. 1938 márciusában, épp aznap, mikor a császári hadsereg bevonult a megyébe, két bűnbanda csapott össze, nem messze a japán alakulatoktól. A megszállók azt hitték, hogy egy közeli faluból indítanak támadást ellenük, ezért minden férfit elfogtak a településen. Meztelenre vetkőztették, majd behajtották őket egy házba, amelyet lelocsoltak benzinnel, s felgyújtottak. Aki menekülni próbált, azt agyonlőtték. Nyolcvan falusi halt meg. A háború alatt a megyét bűnözők, megszállók és önjelölt hatóságok sanyargatták; a Kuomintang védelme semmit sem jelentett. Nem csoda, hogy a régió falusi lakossága szívesen fogadta a KKP által felajánlott biztonságot, miután a kommunisták 1944-ben megjelentek a megyében.[21]

A JAPÁN HADSEREG 1942–43-ban alig haladt előre. Sok megfigyelő úgy vélte, hogy a kínai front a háború hátralévő részében viszonylag eseménytelen lesz. A japán főparancsnokság célja azonban nem a *status quo* volt. Tisztában voltak vele: ahhoz, hogy Tokiónak egyáltalán esélye legyen megnyerni a háborút, először a Kuomintangot kell kiütnie a nyeregből. Így 1944-ben megkezdődött a Kínában

levezényelt addigi legnagyobb, a helyi ellenállást megtörni, illetve az ország és Délkelet-Ázsia közti szárazföldi kapcsolatot létrehozni hivatott offenzíva. Nem sok hiányzott, hogy a támadássorozat tervezői sikerrel járjanak. 1945 elején a KMT-rezsim már az összeomlás szélén állt, s ha Japán nem adja meg magát, a szövetségesek csendes-óceáni és délkelet-ázsiai győzelmei ellenére sem élte volna túl a háborút.

Ahogyan a harcok során oly sokszor, a japán tervezők most sem értettek egyet abban, mi legyen a legfontosabb cél, vagyis az Icsigo („első számú") hadművelet. Voltak, akik az ellátási útvonalakat, mások a Kuomintang elpusztítását hangsúlyozták ki. Ahogy kibontakozott az offenzíva, a második cél közelebbinek tűnt. A Csungkingban székelő KMT-kormányon 1944-ben akut gazdasági és társadalmi válság uralkodott el, így az elszánt ellenállás megnehezedett. A kormányzat általában képtelen volt új adókat beszedni, a lakosság pedig egyre jobban szembefordult vele. A készletek kezdtek kifogyni, s a Kuomintang irányítása alatt álló területek egy részén éhínség támadt. Ilyen körülmények között természetes volt, hogy a lakosság mind nehezebben tűrte a folytatódó sorozásokat. A dezertálások és a kényszersorozás elleni lázadások fele a háború utolsó évében történt. Az a teljesítmény, amelyre a KMT a legbüszkébb volt, nevezetesen az Egyesült Államokkal kötött szövetség, a legtöbb ember számára semmit sem jelentett. Miért nem segíti az USA jobban az országot, tették fel a kérdést sokan. Ha Washington számottevő erőket tudott küldeni Brazíliába, hogy megakadályozza a tengelyhatalmak esetleges inváziójét, miért nem küldött egyetlen katonát sem Kínába? A krízisre válaszul a Kuomintang több pénzt nyomott, elengedte az inflációt, s ez szinte mindenkit, még saját támogatóit is elszegényítette. A KMT-kormány támogatása akkor lett a háború során a legalacsonyabb, mikor a pártnak leginkább szüksége lett volna arra, hogy mögé álljanak.

Az Icsigo-hadművelet 1944 áprilisában kezdődött. A japánok egy szűk hónap alatt kiűzték a Kuomintang haderejét Honanból. Ráadásul elfoglalták egy másik tartomány, Hunan fővárosát, Csangsát is, ahol a kínaiak 1939 óta dacoltak a császári hadsereg támadásaival. A japánok dél felé, Kuanghszi tartományban folytatták előrenyomulásukat, novemberben bevették Kujlint, s déli és keleti irányból is megkezdték a menetelést a KMT szecsuani központja felé. Az Icsigo sikere részben a Csangot segítő amerikai tanácsadók tervezési hibái miatt következett be, de azt is világossá tette, hogy a Kuomintang gazdasági és politikai gyengesége kihatott az ellenállási képességére is. A japánok lendülete 1945 tavaszán ugyan kezdett elfogyni, hiszen csapataikat át kellett csoportosítaniuk a csendes-óceáni hadszíntérre, de a KMT ellentámadásai ettől függetlenül kevéssé voltak ütőképesek. Csangra még mindig hősként tekintettek, ám egyre kevesebben gondolták úgy a háború végén, hogy pártja képes hatékonyan kormányozni.

A Kuomintangtól eltérően a KKP terjeszkedni tudott a harcok alatt. Miután az Icsigo kiüldözte Kína középső részének kulcshelyeiről a KMT-t, a kommunisták elkezdhették kiépíteni a túlterjeszkedő Japán vonalai mögött a saját politikai intézményeiket. Ha szükségesnek vélték – mint például a Santung–Csiangszu-határvidéken –, a megtizedelt kormányerőkre is rátámadhattak. A KKP meglepetésére még az amerikaiak is nyitottak voltak felvenni velük a kapcsolatot. Washingtonnak ekkorra már elege lett Csang elővigyázatos stratégiájából, s igyekeztek más erőket (így a kommunistákat is) mozgósítani Japán ellen. Az oroszok közölték Maóval, hogy Sztálin várakozásai szerint a szovjet–amerikai szövetség a háború után is folytatódni fog, így a KKP-vezér már az új nemzetközi keretrendszer részeként értelmezte a washingtoni nyitást. A kommunisták amerikai kapcsolatai segíthettek arra ösztönözni Csangot és más antikommunista erőket, hogy kompromisszumot kössenek a háború utáni Kínában. A KKP reményei nagyra nőttek, mikor Roosevelt elnök helyi képviselője, az öntelt és menthetetlenül naiv oklahomai ügyvéd, Patrick Hurley egy, a „vörösök" táborában tett jó hangulatú találkozó után aláírta az ország számára koalíciós kormányzást követelő Mao-féle szöveget. Hurley megígérte, hogy az USA segíteni fog a KKP ellátásában. Mao azt gondolta, hogy az amerikaiak kínai partraszállását készíti elő vele.[22]

Ám nem Hurley – saját szavaival – „indián területre" tett látogatása rombolta legjobban a Kuomintang pozícióját. S még csak nem is az a tény, hogy a párt képtelen volt hatékonyan kormányozni a háborús években. Inkább az iskolázottabb társadalmi rétegekre jellemző érzés, hogy az a nemzetközi rendszer, amelyhez a KMT oly elkeseredetten próbált csatlakozni, szinte semmit sem tudott felajánlani Kínának. A globális kapitalizmussal való találkozás egyáltalán nem jelentett sok boldogságot az ázsiai ország lakóinak, akik egy érdekeiknek megfelelő új gazdasági stratégiát szerettek volna látni a békekötés után. A háborúba belefáradt nemzetekhez hasonlóan, 1945-ben a kínaiak is nyugalomra és a hazai gondok megoldására vágytak. Ha erre Csang Kaj-sek képes lett volna, a nép követi. Ha nem, másik alternatíva után néz.

1945 FEBRUÁRJÁBAN Roosevelt, Churchill és Sztálin Jaltában találkozott, hogy megvitassa a világháború utáni jövőt. Az 1943-as kairói konferenciától eltérően Csangot nem hívták meg, ami persze rendkívül dühítette a Kuomintang-vezért. Felháborította, hogy Kína megint csak egy sakkfigura lett a nagyhatalmak játékában. Jalta azonban az ő számára is hozott hasznos eredményeket. A generalisszimusz tisztában volt a KTM-rezsim katonai gyengeségével, s attól tartott, hogy a szovjetek belépése a Japán elleni háborúba tragikus következményekkel járhat

Kína egységére nézve. Azt szerette volna, hogy Washington szorítsa keretek közé Moszkva kelet-ázsiai szerepét, márpedig a jaltai egyezmény titkos részei ezt garantálták is. Csang továbbá úgy találta volna előnyösnek, ha a háború minél hamarabb véget ér, s (Roosevelthez hasonlóan) meg volt győződve róla, hogy mindez csupán a Japán elleni szovjet támadással valósítható meg. Akárcsak a szintén nem meghívott francia Charles de Gaulle, nem a tartalma miatt ítélte el Jaltát, hanem kizárólag azért, mert nem lehetett ott. Meg akart egyezni a szovjetekkel, mégpedig gyorsan, de szüksége volt rá, hogy ennek kereteit az amerikaiak teremtsék meg.

Miután Sztálin jórészt megkapta, amit Európából akart, a jaltai dokumentum 1945. február 11-én elfogadott, Japánt érintő része már önmagáért beszélt:

A három nagyhatalom – a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia – vezetői megegyeztek, hogy két-három hónappal azután, hogy Németország megadta magát, s véget ért az európai háború, a moszkvai kormány háborút indít a szövetségesek oldalán Japán ellen a következő feltételekkel: Külső-Mongólia (Mongol Népköztársaság) status quója *érintetlen marad. [...] Dairen [Talien] kereskedelmi kikötője nemzetközivé válik, a kikötőt érintő szovjet érdekek nem sérülhetnek, s Port Arthur haditengerészeti bázisának bérlete visszakerül az országhoz; a Kínai Keleti Vasutat és a Dairen kijáratát biztosító Dél-mandzsúriai Vasutat közösen fogja működtetni egy szovjet–kínai vállalat, Moszkva érdekei megőrződnek, Kína pedig visszakapja Mandzsúriát illető szuverenitását. [...] Az aláírók elfogadják, hogy a megállapodás Külső-Mongóliát, a kikötőket és a vasutakat érintő fentebbi részének feltétele Csang Kaj-sek generalisszimusz beleegyezése. Az elnök Sztálin marsall tanácsára lépéseket fog tenni e jóváhagyás elnyeréséhez. A három nagyhatalom vezetői megállapodnak, hogy a Szovjetunió igényeinek kielégítésére Japán veresége után sor fog kerülni. A moszkvai kormány a maga részéről készen áll [...] szövetséget kötni a kínai nacionalista kabinettel, hogy támogatást adjon Kína fegyveres erőinek a japán iga alóli felszabaduláshoz.*

Miután 1945 májusában a náci Németország kapitulált, megkezdődött a versenyfutás azért, hogy ki fogja „megnyerni a békét" Kelet-Ázsiában. A Kuomintang képviselői Moszkvában tárgyaltak a szovjetekkel, de a megbeszélések sehova sem vezettek. Az Egyesült Államokat mindjobban aggasztották az oroszok és köztük kialakuló európai feszültségek, Csang pedig ezt próbálta kihasználni, hogy elnyerje az amerikai támogatást, s így csak minimális engedményeket kelljen tennie Sztálinnak. Közben a szovjet diktátor tárgyalói arra törekedtek, hogy az orosz félnek a lehető legnagyobb befolyása legyen a háború utáni Mandzsúriában. Csanggal

kertelés nélkül közölték: ha Moszkva nem kapja meg, amit akar, együttműködhet a KKP-val is, és/vagy elhalaszthatja a Japán elleni támadást.

Augusztus 6-án az Egyesült Államok atombombát dobott Hirosimára, s nyolcvanezren haltak meg. Három nappal később egy másik nukleáris fegyver hatvanezer embert ölt meg Nagaszakiban.* Ugyanezen a napon a Szovjetunió megtámadta Tokió mandzsúriai csapatait. Az oroszok, ha ki akarták hasítani saját szeletüket a Japán Birodalom tortájából, nem várhattak tovább. Csang tárgyalói aláírtak egy szerződést a Szovjetunióval, melyben Sztálin megkapta, amit Jaltában megígértek neki, de egyúttal ő is ígéretet tett rá, hogy Moszkva csak a kínai kormánnyal fog együttműködni. Végül Japán feltétel nélkül megadta magát. Mindazonáltal Sztálin a következő két hétben is rendületlenül folytatta az offenzívát, hogy csapatai a lehető legtöbb területet foglalhassák el.

1945 közepén – egy röpke hónap alatt – Kelet-Ázsia nemzetközi helyzete a feje tetejére állt. Japán nem volt független hatalom többé, noha a kapituláció után 2,3 millió japán katona és másfél millió civil tartózkodott még Kínában (Mandzsukuót és Tajvant is beleértve). A Szovjetunió által megszállt Mandzsúriában és Korea északi részén mindeközben a Vörös Hadsereg hétszázezer katonája állomásozott. A kollaboráns rezsimek összeomlottak. A Kuomintang erői (amerikai segítséggel) Kína-szerte felkészültek, hogy átvegyék az irányítást. A kommunisták szemlátomást nemigen jutottak hadizsákmányhoz. Jóllehet a pártja kimerült, hadserege pedig tagadhatatlanul megroggyant, Csang Kaj-sek diadalmaskodott. Készen állt rá, hogy húsz év sikertelen próbálkozásai után egy egységes és erős központosított államot hozzon létre. Először azonban haza kellett költöztetnie a japánokat, s le kellett számolnia azokkal a kínaiakkal, akik megítélése szerint árulók lettek.

Noha nagy nyomás nehezedett rá, hogy drákói szigorral álljon bosszút, a generalisszimusz a lehető legelnézőbb kívánt lenni azon korábbi ellenségeivel, akik hajlandók voltak elfogadni az új Kuomintang-államot. Huszonötezer kollaboráns, a lakosság 0,005 százaléka került bíróság elé. Figyelemre méltóan kis számról van szó, ha például a jóval kevesebb háborús eseményt átélő Franciaország (majdnem 1 százalék) vagy Norvégia (több mint 3 százalék) hasonló adataival vetjük össze. Bár nagymértékű lefoglalásokra került sor, s pénzbüntetéseket szabtak ki a japánokkal a megszállt városokban együttműködő gyárosok és üzletemberek között, voltak, akik szerint ez inkább a visszatérő Kuomintang-hivatalnokok zsebének

* Hirosimára a cinikusan *Little Boy*nak („kisfiú") becézett urániumbombát, míg Nagaszakira a *Fat Man* („kövér ember") nevű plutóniumbombát dobták le. Az áldozatok végső száma mindkét esetben máig vitatott. *(A szerk.)*

megtömését szolgálta, semmint hivatalos célokat. Mindenesetre a kollaboráns vezetők enyhe büntetéseket kaptak. Még Vang Csing-vej bábkormányának második emberét, Csou Fo-hajt sem ítélték halálra (Vang 1944-ben elhunyt). Többnyire a kisebbségek kollaboránsai is túlélték az elszámoltatást. Demcsugdongrub herceg, a japán támogatással működő belső-mongóliai szeparatista rezsim vezetője a hohhoti (kukuhotói) történelmi múzeum kurátoraként élhette le hátralévő életét. Pu Ji, Mandzsukuo császára, a Csing-dinasztia utolsó uralkodója Pekingben lehetett kertész, miután a szovjetek elengedték. Ha épp jóval később nem lettek a kommunista koncepciós perek áldozatai, a Kínai Köztársaság vezető japánpárti árulóinak nagyobb esélyük volt a túlélésre, mint a többi második világháborús kollaboránsnak bárhol másutt a világon.

Mikor Kína Tokió ellen vívott ellenálló háborúja véget ért, a nemzetközi helyzet már átalakult. Nemcsak Japán, de Nagy-Britannia, Franciaország és Németország sem voltak többé aktív nagyhatalmak Kelet-Ázsiában. Ám a Szovjetunió maradt, s erősebb volt, mint valaha. A másik meghatározó hatalomnak a Japánt elfoglaló és – erőforrások, illetve szállítási útvonalak szempontjából egyaránt – délkelet-ázsiai stratégiai érdekekkel rendelkező Egyesült Államok számított. Minden kínai politikai csoportosulásnak mérlegelnie kellett az új nemzetközi környezetet, mielőtt tagjai döntést hoztak jövőbeni politikájukról. A világ többi vezetőjéhez hasonlóan a kínaiak sem tudták biztosan, hogy az USA és a Szovjetunió együtt fog-e működni valamilyen formában a háború után, vagy összecsapnak egymással. Márpedig az erre a kérdésre adott válasz meghatározta a követendő külpolitikát.

Csang Kaj-sek tekintélye még sohasem volt nagyobb Kínában. Habár sokakat felháborított, ahogy a Kuomintang a háborút vívta – a szükségtelen veszteségek, a gazdaságirányítási hibák, a demokrácia hiánya –, mindebből keveset kötöttek közvetlenül a generalisszimuszhoz. Őt országszerte valódi nemzeti hősnek tartották, aki tudta, hogy mikor kell megvívni egy háborút, s elég bátor volt hozzá, hogy az esélytelenség ellenére is kitartson. Természetesen Csang és Kína nemzetközi tekintélye csak tovább növelte a politikus otthoni presztízsét. Harry Truman amerikai elnök elfogadta, hogy a Kínai Köztársaság nagyhatalom, s így az ország az ENSZ Biztonsági Tanácsa öt állandó tagjának egyike lett. Sztálin hivatalosan is Kína kormányzatának ismerte el Csang rezsimjét, s nyilvánosan kérte a többi pártot – a kommunistákat is –, hogy működjenek együtt vele. 1945-ben úgy tűnt, hogy a hajdani Mennyei Birodalom a régió legfontosabb állama lesz, Csang pedig – saját és számtalan kínai álmának megfelelően – végre egyesítheti az országot. A nacionalizmus, a dac és a nemzetközi együttműködés naggyá tette Kínát, jelentette ki Csang a honfitársainak, virágzó időszak következik.

„Őszintén meg vagyok győződve arról – szólt a generalisszimusz konfuciánus értékeket visszhangzó győzelmi üzenete –, hogy a föld minden lakója, éljen akárhol, keleten vagy nyugaton, legyen bármilyen bőrszíne, egy napon családtaggá fog válni. A világháború oszthatatlan, ahogy a világbéke is, mely a jövőbeli háborúk elleni erős akadályt képező nemzetközi megértésre és kölcsönös bizalomra bátorít."[23]

VIII. FEJEZET

MAO KOMMUNIZMUSA

A KÍNAI KOMMUNIZMUS az 1919-es Május 4-e mozgalom értelmiségének jövőre vonatkozó félelmei közepette született. Meg szerették volna menteni országukat, amihez egy Kínát gazdaggá, erőssé és kivételessé, nem pedig páriává tevő modellre volt szükségük. A Május 4-e mozgalmat átélő és kommunistává váló emberek a Szovjetunióban találták meg e modellt. Ez a kisebbség úgy vélte, hogy Lenin és elvbarátai egy új országot építettek fel az Orosz Birodalom romjaiból, egy modernitást társadalmi igazságossággal ötvöző másik államot. A Mao Ce-tunghoz hasonló fiatal kínai kommunisták számára a szovjet kommunizmussal a kecske is jóllakott, és a káposzta is megmaradt. Az egykori birodalom tovább élt, de közben egy mindenkinek egyenlőséget és igazságosságot felkínáló korszerű államként született újjá. A konfuciánus becsület koncepciója összeolvadt a szovjetek által felkínált szervezeti erővel és technológiával, egy olyan modernitással, mely előrehaladottabb volt annál, mint amivel a Kínát korábban megalázó imperialista hatalmak rendelkeztek. Egyszerre volt eszköz és cél, mégpedig tökéletes mindazok számára, akik hittek benne.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy az első kínai kommunistákat a leninizmus inspirálta, és nem a marxizmus. A szovjet forradalom szervezeti eszményképei, nem pedig a kapitalizmussal kapcsolatos előrejelzések. A marxizmussal mindig is a párt balszárnyának egy kisebbségben lévő csoportja foglalkozott, korántsem hatotta át az egész szervezetet. A pártot megalapító generáció és közvetlen örököseik – egészen az 1980-as évek végéig és Teng Hsziao-pingig – azzal foglalkoztak, hogy egy olyan szervezetet és államot építsenek fel, amely képes használni azokat az eszközöket, melyekkel Lenin és Sztálin megteremtette a modern és erős Szovjetuniót: párthatalom, hierarchia, militarizálás, illetve a párttagok és minden állampolgár életének szigorú megszervezése. A marxizmust a társadalom tudományaként értelmezték, amely biztosította, hogy a kommunisták (nemcsak Kínában, hanem az

egész világon) a történelem haladó oldalán állnak, hisz végül az egész világ célja a szocializmus elérése. Ám a modern kapitalizmusnak az a részletes megértése, amelyre Karl Marx kísérletet tett, nem állt a kínai kommunizmus homlokterében. Marx főművének, *A tőké*nek csak a második kínai–japán háború első évében, 1937-ben jelent meg a teljes kínai fordítása.[1]

Egyik oka annak, hogy a kínai kommunisták csupán periférikusan használták a marxizmust, az volt, hogy pártjuk egy háborúban megedződött szervezet volt. Szinte egyáltalán nem jutott idő arra, hogy a harc helyett szövegeket tanulmányozzanak. 1928-ban, miután Csang Kaj-seknek majdnem sikerült teljesen megsemmisítenie a KKP-t, a túlélők a hegyek közé menekültek, ahol folyamatosan Csang egymást követő hadjáratai ellen kellett harcolniuk. A párt vezetése ugyan kapcsolatban maradt a Szovjetunióval és a Kominternnel, de ahogy a KKP egyre jobban Kína peremterületei felé szorult, a prioritás mindig a túlélés és az újraszerveződés maradt. Bár némi vonakodás után Moszkva jóváhagyta Mao Ce-tung felemelkedését, sokkal inkább a szervezői zsenialitását ismerték el, semmint elméletalkotó képességeit. Semmi sem utal rá, hogy – leszámítva a fiatalkorában kínaira fordított alapvető szövegeket – Mao valaha is komolyan tanulmányozta volna Marxot. Az 1930-as években általa kialakított vezetés tőrőlmetszett harcosokból állt, akik abban voltak igazán jók, hogy túléljenek egy-egy válságot.

A második világháború előtt a KKP fő problémáját számszerűsíteni lehetett. 1928-ban, a mozgalom első csúcspontján nagyjából negyvenezer tagja volt a pártnak, s ez egyetlen cseppnek számított a kínai népesség tengerében. 1937-re, a „hosszú menetelést" követően ugyanennyi volt a párttagok száma, noha még negyvenezer nem párttag katona és civil dolgozott együtt a szervezettel. Áttörésre volt szükség a toborzásban és a területszerzésben, másként a párt nem lehetett a Kuomintang kihívója. Az áttörést, ahogy láttuk, a Kína elleni 1937-es japán támadás hozta meg. Annak köszönhetően, hogy a KMT elveszítette befolyását az ország nagyobbik része felett, s Mao (a Komintern jóváhagyásával) politikai központként és a nemzet védelmezőjeként definiálta újra a párt nyilvános imázsát, a KKP tagsága megsokszorozódott. 1938-ban már bő kétszázezer taggal büszkélkedhetett, s ez a szám 1945-ben elérte az 1,2 milliót. A szervezet készen állt a belső és külső ellenségek elleni harcra.

Ahogy már láttuk, a KKP visszafogottsága és a nemzet felé fordulása csak egyik oldala volt a háborús fejleményeknek. A másik oldalon egy konkrét, később maoizmusnak nevezett gondolkodásmód intézményesedett és internalizálódott. A kemény háborús körülmények közepette a párt új és régi tagjainak egyaránt intenzív ideológiai kiképzésen kellett átesniük, melynek tartalmát maga a „nagy kormá-

nyos"* állította össze. A kulcsrészek közé tartoztak Lenin, Sztálin és Mao Ce-tung egyes írásai, valamint egy, a KKP történetének Mao-központú verzióját felvázoló tanulmány. A független gondolkodás teljes megsemmisítését célzó kemény kiigazítási kampány segítségével a vezér kánonja és ő maga is mindinkább központi szerepet töltött be. A nyugati teológiából vett történészi meghatározás szerint a párt afféle logocentrikus mozgalom lett, erős szekretáriánus és karizmatikus jellemzőkkel.[2] Az önellátást, bátorságot, önfeláldozást és lelkierőt hangsúlyozó maói elvárások léptek a marxizmus bizonyos elemeinek helyébe az 1940-es évek KKP-jában. Liu Sao-csi, az elnök bizalmi embere így foglalta össze ezt a több mint tizenhét év szünet után, 1945-ben megtartott 7. pártkongresszuson: „Mao nem csupán a kínai történelem legnagyobb forradalmára és államférfija, de a legnagyobb teoretikus is." Ironikus módon, ahogy a párt külső imázsa egyre mérsékeltebb és népszerűbb lett, belül az ezoterikus és utópisztikus vonal nyert teret, aminek jelentős konzekvenciái lettek a nagyvilággal fennálló kínai kapcsolatokra.

1945 AUGUSZTUSÁBAN, a Hirosimát és Nagaszakit sújtó amerikai nukleáris támadásokkal és a szovjetek belépésével hirtelen véget ért a Japán elleni háború. A hónap elején a császári haderő még Csungking, a Kuomintang nyugat-szecsuani fővárosa felé közelített, s a KKP (az ellenséges vonalak mögötti politikai műveletei ellenére) alig tudta elérni stratégiai céljait, hogy megjelenjen Mandzsúriában és Kína középső részén. Augusztus végén a helyzet szinte teljesen a feje tetejére állt. Tokió megadta magát, s Csang Kaj-sek csapatai – amerikai támogatással – gyorsan átvették az addig japán kézben lévő kínai városok, vasútvonalak, kulcstelepülések és csomópontok irányítását. Az amerikai parancsnokok arra utasították a japán erőket, hogy egészen a generalisszimusz katonáinak megérkezéséig tartsák pozícióikat. Moszkvában a Kuomintang-kormány megegyezett az oroszokkal, így Mandzsúria – a Szovjetunió kezén maradó katonai bázisokért, továbbá gazdasági engedményekért cserébe – Csangé lett. A kínai kommunistákat teljesen kizárták a béketárgyalásokból, Moszkva és Washington is arra ösztönözte őket, hogy egyezzenek meg a KMT-vel.

1945 augusztusa feltehetőleg a legsötétebb pillanat volt Mao Ce-tung politikai életében. A párt 7. kongresszusa alatt kimunkált tervei mind dugába dőltek. Mao azt várta, hogy a KKP hatalma növekedni fog, így a kommunistáknak lehetőségük

* Mao másodmagával képviselte a hunani csoportot a KKP megalakulásánál (1921. július 1.), így az összesen tizenkét alapító egyike volt. A „nagy kormányos" nevet is azért kapta, mert kezdettől fogva rajta tartotta kezét a párt kormányrúdján. *(A szerk.)*

nyílik a háború utáni időkben megtartani korábban megszerzett területeik autonómiáját, máshol pedig politikailag versenyezni kezdhetnek a Kuomintanggal. Ehelyett arra kellett rábírnia a párttagságot, hogy egy gyenge pozícióból egyezkedjenek a KMT-vel, s engedményeket adjanak Csangnak, amiért nem azonnal támadja meg őket. Az olyannyira várt háborús győzelem után a kommunista hatalom villámgyorsan összezsugorodott, s hamarosan megegyezett az 1937-es állapotokkal, a terjeszkedésre pedig kevés lehetőség kínálkozott. Mao meg volt győződve róla, hogy a visszaesés a világpolitika következménye, s utólag is sajnálta, hogy a párt mennyire nem hangsúlyozta ki a nemzetközi kapcsolatok megértésének szükségességét. Veresége első számú okozójának az Egyesült Államokat tartotta, de Sztálin szerepére is szkeptikusan és kételkedve tekintett.

Csang Kaj-sek rendkívül sikeresnek bizonyult a nemzetközi szereplőkkel kötött szövetségeiben, ám rosszallóan vette tudomásul, ahogy a győztes nagyhatalmak a kínai politikát befolyásolni próbálták. Semmi szükség nem volt a korábbi amerikai vezérkari főnöknek, George C. Marshall tábornoknak – Harry Truman elnök megbízásából – 1945 decemberében Kínába küldött közvetítő delegációjára. Marshall erőfeszítései ellenére Csang továbbra is minden egyes alkalommal, ha leálltak a tárgyalások, katonai nyomás alá helyezte a Kínai Kommunista Pártot. A béke áraként a Kuomintang kikötötte, hogy a KKP összes hadereje a nemzeti kormány irányítása alá kerüljön, illetve a KMT-hivatalnokok hozzá kívántak férni a kommunisták irányítása alatt álló valamennyi területhez. Mikor a szovjetek igyekeztek elhúzni Mandzsúria megszállását, hogy további kedvezményeket csikarjanak ki a Kuomintangból, Csang az Egyesült Államokhoz fordult, hogy helyezze diplomáciai nyomás alá Moszkvát. Jóllehet Marshall valóban szerette volna előmozdítani a KKP-val folyó tárgyalásokat, Csang számára világos lett, hogy a szovjet–amerikai feszültség növekedésével párhuzamosan Washington egyre fontosabb szövetségesként tekint rá és kormányzatára.

1946 nyarán a világ a hidegháború felé sodródott, Kínában pedig eljött a döntés ideje. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nyomására Sztálin késő tavasszal elrendelte a Mandzsúriából való teljes szovjet kivonulást, de távozás közben felfegyverezte a Kínai Kommunista Párt néhány egységét. Az orosz alakulatok már nem voltak jelen, Moszkva pedig nem ragaszkodott többé ahhoz, hogy a KKP tárgyaljon a Kuomintanggal. Következésképp Mao megparancsolta haderejének, hogy álljanak ellen a KMT-csapatok mandzsúriai benyomulásának, s harcoljanak meg „minden négyzetcentiméterért". A KKP remélte, hogy a szovjetek segítenek majd ellátni és kiképezni a párt hadseregét, s így szembeszegülhetnek a számbeli és technikai előnyben lévő Kuomintang-egységekkel. Ám mindenekelőtt abban

bíztak, hogy a kommunisták túlélik az Egyesült Államok által felkészített, felfegyverzett és segített nacionalista kormányerők első támadását.

AZ 1946 KÖZEPÉTŐL 1950 ELEJÉIG TARTÓ kínai polgárháború több mint egy évtizeden keresztül meghatározta az ország külkapcsolatait. Megerősítette a helyi kommunisták és Moszkva szövetségét: a Szovjetunió nemcsak a KKP első számú nemzetközi támogatója volt, hanem egyre inkább annak modellje is, hogyan kell felépíteni egy kommunista államot. Az események világossá tették az USA számára, hogy a Kuomintangnak nyújtott nem kevés segítség ellenére milyen gyengék kínai pozíciói. A harcok eredménye pedig bő egy évtizeden át tartó antikommunista ellenreakciót váltott ki Washingtonban. De ami a legfontosabb volt, a polgárháborúban világosan megmutatkozott a helyi politika minden problémája, a kínai átlagemberek többségének elkeseredett vágya a stabilitásra. Meggyőződésük szerint ezt csak egy erős, egységes és modern állam biztosíthatta számukra.

A testvérharc folyamata, valamint nemzetközi következményei könnyen összefoglalhatók. Először (1946–47-ben) a Kuomintang támadott, s szinte teljesen kiszorította a vöröskatonákat a nagy faltól délre található területekről, így a kommunisták háborús fővárosából, az 1947 márciusában a KMT kezére kerülő Jenanból is. A KKP-t megviselték az események, de túlélte az első két évet. Aztán meglepő fordulat következett be. 1947 végén a kommunista haderő, amelyet immár Népi Felszabadító Hadseregnek (NFH)* neveztek, ellentámadást hajtott végre Mandzsúriában, s kezdte újraszervezni magát Kína északi részén. 1948 őszére a Kuomintang elveszítette Mandzsúriát és egyúttal legjobb csapatait is. 1949 tavaszán az NFH átkelt a Jangcén, s januárban elfoglalta Pekinget, áprilisban Nankingot, májusban pedig Sanghajt. Kanton és az ország déli része októberben került kommunista kézre. 1949 decemberében a Kuomintang Szecsuanban is vereséget szenvedett, s már csak korlátozott területeken – a legnyugatabbra és legdélebbre eső országrészekben – harcolt a kínai szárazföldön. Hszincsiangot az NFH 1950 áprilisában foglalta el (szovjet segítséggel). 1951 októberében bevonult a tibeti fővárosba, Lhászába is, és így a hajdani Csing Birodalom egésze – leszámítva a saját szocialista rezsimmel rendelkező Külső-Mongóliát, továbbá Tajvant, ahova Csang Kaj-sek menekült – Mao Ce-tung uralma alá került.

* Hivatalos elnevezése Csungkuo Zsenmin Csiefangcsün (Kínai Népi Felszabadító Hadsereg). Nemzetközileg használt angol neve Chinese People's Liberation Army (PLA). 1946-ban jött létre a KKP által 1927-ben alapított kínai Vörös Hadseregből. *(A szerk.)*

Miért nyerték meg a kommunisták a polgárháborút, s milyen szerepet játszottak Kína nemzetközi kapcsolatai a győzelmükben? A vöröskatonák azért diadalmaskodtak, mert kevesebb taktikai hibát követtek el, mint a nemzeti kormányerők, s mert Csang Kaj-sek – egy erős, központosított, háború utáni állam kiépítése közben – túl sok csoport érdekeit sértette meg az országban. A Kuomintang pártként meggyengült a Japán elleni háború adok-kapokjaiban, miközben a kommunisták mesteri fokra fejlesztették azt a képességüket, hogy a nacionalizmus álcájába burkolózva pontosan azt mondják a kínaiak különböző csoportjainak, amit azok hallani szeretnének. Váltig állították: csak ők méltók rá, hogy a nemzet sorsát alakítsák. Ráadásul Csang Kaj-seket az imperializmus szekértolójaként karikírozták ki.

Nemzetközi szempontból az Egyesült Államok halogathatta volna a KMT kínai összeomlását, ha több segítséget ad Csangnak, de nem akadályozhatta volna meg. A szovjet támogatás fokozatos növelése lehetővé tette, hogy a KKP támadásba lendüljön, ám nem ez döntötte el a polgárháború kimenetelét. 1947-ben Marshall tábornok frappánsan összefoglalta a nehézségeket, mikor közölte a kínai nagykövettel, hogy Csangnak „nem mindennapi logisztikai problémával kell szembenéznie. Utánpótlásának mintegy 40 százaléka az ellenfele kezébe került. Ha e szám eléri az 50 százalékot, el kell majd gondolkodnia rajta, hogy egyáltalán bölcs dolog-e ellátnia a csapatait."[3] Az USA 1945 és 1950 között több mint 1,9 milliárd dollárral (mai pénzen ez bő 40 milliárd) segítette a KMT-kormányt, de nem tudta meghatározni sem szövetségese irányvonalát, sem politikai röppályáját Kínában.

1949. október 1-jén a nehezen érthető hunani akcentust beszélő Mao Ce-tung a pekingi Tienanmen téren bejelentette a Kínai Népköztársaság megalakulását. Hideg, tiszta őszi nap volt. A KKP elnöke vékony, éles hangon szónokolt; beteg volt, gyengének érezte magát, s talán az esemény jelentősége is nyomasztotta. Nem tartott emlékezetes beszédet, csak felsorolta legközelebbi elvtársait és a pozíciókat, melyeket az új kormányzatban fognak betölteni. Ám egy héttel korábban, a Népi Konzultációs Konferencia* előtt mondott szónoklatában felvázolta a KKP-vezetés programját. Az elnök diadalittasan kijelentette: „Legyőztük a reakciós, amerikai imperialista támogatással működő Kuomintang-kormányt."

Teljesítményünk be fog kerülni a világtörténelembe, megmutatva, hogy az emberiség negyedét jelentő kínai nép immáron fölemelkedett. A kínai mindig is nagy, bátor és szorgalmas nemzet volt; csak a modern időkben maradt le a többiek mögött. És

* Egy nem párttagokból álló testület, amelyet Mao el akart törölni, de a szovjetek ragaszkodtak hozzá, ezért kénytelen-kelletlen megtartotta. *(A szerző megjegyzése.)*

mindez kizárólag a külföldi imperializmusnak és a belső reakciós kormányzatoknak köszönhető. Elődeink egy évszázadon át szegültek szembe folyamatosan a belföldi és külföldi elnyomókkal [...], immár bejelentjük a Kínai Népköztársaság megalakulását. Nemzetünk innentől kezdve a béke- és szabadságszerető népek csoportjába fog tartozni. Bátran és szorgalmasan dolgozunk majd azon, hogy előrevigyük civilizációnkat és jólétünket, miközben hozzájárulunk a világ békéjéhez és szabadságához. Nem leszünk olyan nemzet, amelyet becsmérelni és megalázni lehet. Fölemelkedtünk.[4]

Kilenc héttel azután, hogy elkezdte kiépíteni saját államát, Mao elhagyta Pekinget, s Moszkvába utazott, hogy Sztálinnal találkozzon. A „nagy kormányos" először járt külföldön. A szovjet vezér meleg fogadtatásban részesítette a kínai delegációt, de Mao rémülten vette tudomásul, hogy Sztálin nem tervezi egy átfogó, új egyezség megkötését a Kínai Népköztársasággal, helyette a Kuomintang-kormánnyal 1945-ben aláírt szerződés keretein belül kíván tovább dolgozni. A kínaiak és saját tanácsadói egy részének jelentős nyomása kellett ahhoz, hogy a szovjet diktátor meggondolja magát. 1950. február 14-én, két hónappal azután, hogy Mao megérkezett Moszkvába, az egyre elkeseredettebb pekingi vezetés megnyugvására a KNK és a Szovjetunió baráti, szövetségi és kölcsönös segítségnyújtási szerződést írt alá. Az oroszok ígéretet tettek, hogy megvédik Kínát „Japán és szövetségesei" (vagyis az Egyesült Államok) támadása esetén, illetve katonai és egyéb támogatást nyújtanak. Abba is belementek, hogy anyagi ellenszolgáltatás nélkül átadják a KNK-nak az 1945-ben szerzett mandzsúriai területeiket. Cserébe a kínaiak beleegyeztek, hogy több közös – az országok 50-50 százalékos tulajdonában lévő – vállalatot hoznak létre a konzervipartól a repülőgépiparig, elfogadják Külső-Mongólia függetlenségét, s megakadályozzák, hogy a Szovjetunión kívül bármely más állam jelen legyen Mandzsúriában és Hszincsiangban. Mao megkapta azt a biztonságot és segítséget jelentő szerződést, amelyre vágyott, de nemzeti büszkeségét megviselte az alkudozás, hisz a szovjetek korántsem kezelték egyenlő tárgyalófélként.

A szinte természetfeletti diadal megerősítette a kommunisták meggyőződését, hogy őket választotta ki a sors Kína vezetésére. Meghódították az országot, s most nekifoghattak, hogy orvosolják bajait. Egy karizmatikus vezér, Mao Ce-tung vezette őket. A legtöbb bel- és külföldi kínai közösség olyan jóindulattal fordult feléjük, s olyan presztízst élveztek, amilyen a Csing-dinasztia bukása óta egyetlen kormányzatnak sem jutott osztályrészül. A nemzetközi színtéren szakítottak a nyugati imperializmussal, s korábbi céljaiknak megfelelően a Szovjetunióval kötöttek szövetséget. Bár sokan bizonytalanok voltak abban, miként irányítsanak egy

modern államot, a történelem az ő oldalukon állt. Ha elkerülik az imperialista támadásokat, s Moszkva pártfogása töretlen marad, végül a helyére kerül minden, mondták a KKP vezetői.

AZ ÚJ ÁLLAM ÉPÍTÉSÉVEL elfoglalt kommunista vezérkar nem láthatta előre a bajt, amely hamarosan érzékelhető lett a Kínai Népköztársaság peremén. Koreát a második világháború végén egy amerikai és egy szovjet megszállási zónára osztották, az ország két részét irányító rezsimek pedig hamarosan rivalizálni kezdtek egymással. A KNK udvarias, de nem túl közeli kapcsolatokat ápolt az északi övezetet orosz gyámsággal uraló helyi kommunistákkal. A koreai háború nem szerepelt az új pekingi vezetés tervei között, még akkor sem, ha végül úgy döntöttek, hogy részt vesznek a harcokban. 1950 tavaszán Sztálin volt az, aki rábólintott, hogy Kim Ir Szen erővel egyesítse országát, hasonlóan ahhoz, ahogy Mao Ce-tung egyesítette Kínát. Moszkva folyamatosan tájékoztatta Pekinget, a KKP elnöke pedig májusban maga is áldását adta a vállalkozásra. A közvetlen kínai részvételre azonban nem születtek tervek, annak ellenére sem, hogy Mao sejtette: a Koreai-félsziget egyesítése aligha lesz olyan egyszerű, mint azt (Kimmel vállvetve) saját tanácsadói a szovjet vezér számára felvázolták. Az oroszok tisztában voltak vele, hogy a pekingi vezetés abban reménykedett, egy békés időszak következik Kínában, Sztálin pedig pontosan úgy időzítette a koreai háborút, hogy próbának vesse alá a kínai kommunisták Szovjetunió iránti hűségét. A Moszkvában kötött megegyezés ellenére a szovjet diktátor továbbra is értelmiségiek és parasztok pártjának tartotta a KKP-t, amelyből hiányoztak a munkásosztály hiteles képviselői.

A két Korea határvonalát átlépő támadásra 1950. június 25-én este került sor. A koreai kommunista hadsereg katonái gyorsan nyomultak dél felé. Mivel a szovjetek épp bojkottálták az ENSZ Biztonsági Tanácsát, Truman amerikai elnök azonnal megkapta a világszervezet felhatalmazását, hogy haderővel támogathassa Dél-Koreát. De kezdetben alig tehettek valamit Kim Ir Szen offenzívájával szemben. Augusztusra a még harcoló antikommunista koreai erők és amerikai tanácsadóik a délkeleti partvidéki város, Puszan környékére szorultak vissza, az ország többi része kommunista kézre került. Ám szeptember 15-én a Szöul kikötővárosában, Incshonban végrehajtott amerikai partraszállás kettétörte az észak-koreai offenzívát. Az Egyesült Államok csapatai a délen ragadt vöröskatonák legyőzése után elkezdtek benyomulni a szovjet megszállási zónába. A Kim Ir Szen alapította Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (KNDK) fővárosát, Phenjant az amerikai és szövetséges ENSZ-alakulatok október 19-én elfoglalták, Mao rezsimjének pedig hirtelen egy súlyos problémával kellett szembenéznie.

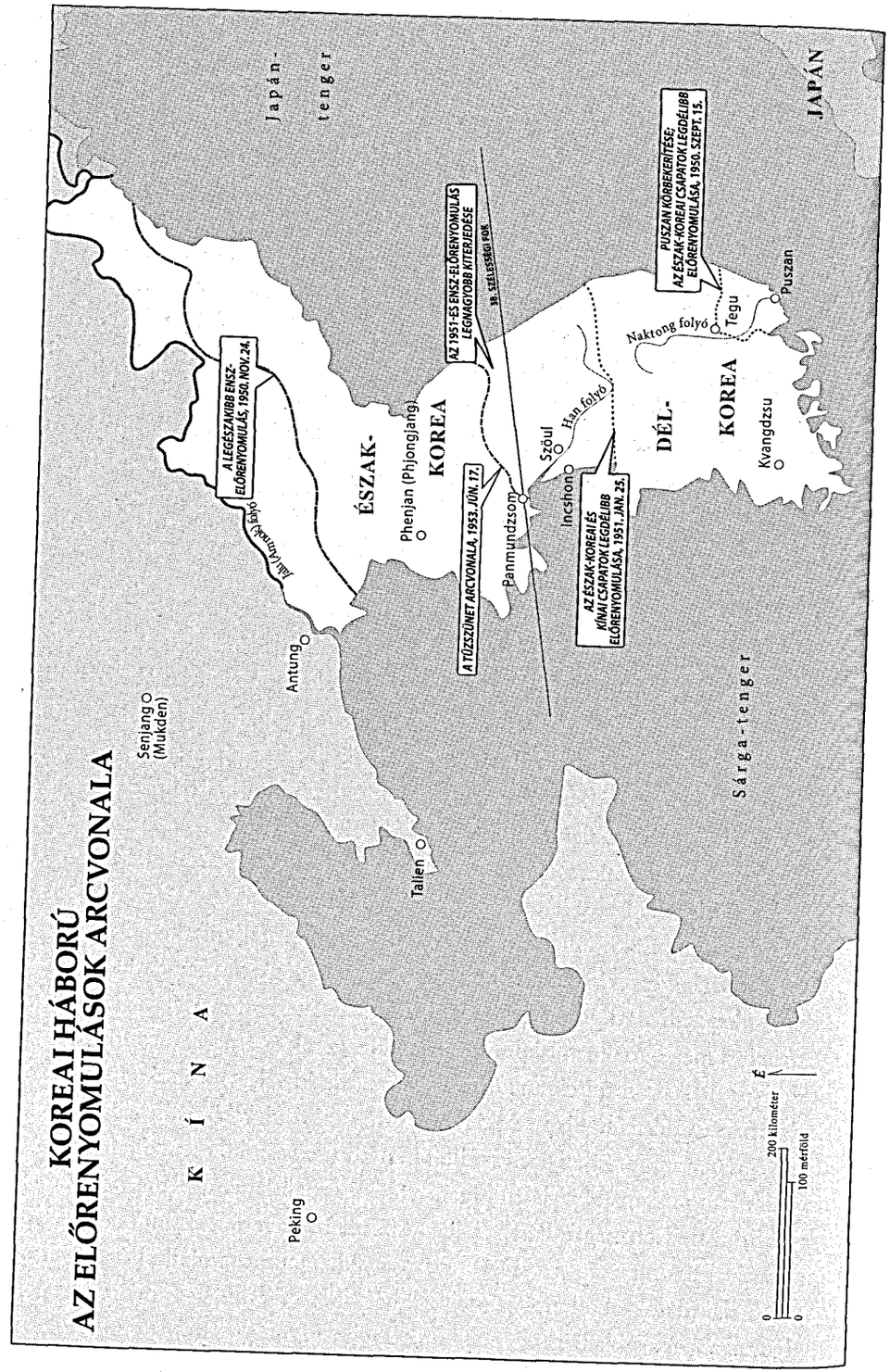

A KKP vezetése – a szovjetek és a koreai kommunisták erős nyomása alatt – több mint egy hétig vitázott arról, hogy mit kellene tenni. A kínai csapatokat már a háború kitörése után a koreai határhoz vezényelték, s készen álltak a beavatkozásra. Maónak azonban szembe kellett néznie egy politikai problémával. A legtöbb kínai a majdnem tizenöt éve tartó háborúskodás után békére vágyott. Először még a KKP döntéshozó része, a Politikai Bizottság többsége is a beavatkozás ellen foglalt állást. Lin Piao, a polgárháború hőse, akit Mao a kínai alakulatok vezetésére szemelt ki, olyannyira ellene volt egy újabb – ezúttal a világ legerősebb katonai gépezetével vívott – háborúnak, hogy visszautasította a pozíciót, s elhagyta Pekinget. Mao azonban már azelőtt döntött, hogy elkezdődött volna az USA északi offenzívája. Ahogy az amerikai csapatok a kínai határ felé masíroztak, az elnök világosan átlátta a helyzetet. „Be kell lépnünk a háborúba – mondta legközvetlenebb munkatársainak. – Nagy hasznunk lesz abból, ha belépünk, és óriási kárunk, ha nem lépünk be."[5] Mao meg akarta mutatni szolidaritását a koreai elvtársakkal, hogy így erősítse meg a kommunista világmozgalomban betöltött helyét. Arról is meg volt győződve, hogy az új rezsim belső és regionális politikája szempontjából is fontos, hogy világos legyen, Peking hajlandó megharcolni az ellenségeivel. Mao nem a Kína elleni amerikai támadás lehetőségével érvelt, mikor meggyőzte párttársait: a nemzetközi szolidaritásra, nemzeti büszkeségre és saját pozíciójára hivatkozva kerekedett felül a Politikai Bizottságban.

A KNK nézőpontjából a háború eleinte megfelelően zajlott. A kínai csapatok egy része már elfoglalta pozícióját a Jalu folyó déli oldalán, így stratégiai előnyben voltak az amerikaiakkal szemben. Az ENSZ-katonák nem készültek fel a Népi Felszabadító Hadsereg újabb és újabb támadó hullámaira, amelyek hamarosan visszaverték őket a két koreai rezsim közti demarkációs vonal mögé. A KNK-n belül azonban súlyos belpolitikai következményei voltak a harcoknak. A Kuomintanggal vívott csatákba belefáradt katonákat – akik közül néhányan a saját lábukon jutottak el Mandzsúriából Dél-Kínába – északra szállították, hogy külföldön vívjanak meg egy népszerűtlen háborút. Mindeközben az Egyesült Államok Haditengerészete védelmet nyújtott a KMT-kormány Tajvanra menekült túlélőinek, így Kína közelinek hitt újraegyesítése a távoli jövőbe tolódott ki. Az ország gazdaságát a háborúra hangolták, s a reméltnél jóval kevesebb haszna lett abból, hogy véget vetett egy szomszédos országbeli testvérharcnak. A KKP számára pedig azt jelentette a fegyveres konfliktus, hogy a kínai szocializmusnak a vártnál is mélyebb szegénységben kellett megszületnie. Ám a koreai háború következményei – egy, a korábbi *status quo*t megerősítő zavaros patthelyzet – némi előnnyel is jártak a pekingi vezetésnek. Megmutatták, hogy az új Kína a világ leghatalmasabb országával

is szembenézhet, s döntetlenre hozhat ki egy összecsapást, ez pedig erőteljes lökést adott a párt nacionalista imázsának. Noha Peking időnként panaszkodott, hogy Moszkva a lehetségesnél kevésbé támogatja a háborúban a Kínai Népköztársaságot és a KNDK-t, a szovjetekkel kötött szövetség megerősödött. Ami azonban a legfontosabb, az ENSZ hadereje elleni háború segített a párt vezetőinek elérni valamit, ami régóta a céljaik között szerepelt: lehűtötték honfitársaik java részének azt a vágyát, hogy a tágabb értelemben vett világ részei legyenek.

A HATALOMRA KERÜLŐ KOMMUNISTÁK egy Kínában sose látott kormányzati formát kezdtek el működtetni. A fegyelmezett, befelé forduló KKP-t egy szuggesztív vezető irányította. Nem léteztek a párton kívüli referenciapontok, mindent megtettek, hogy kizárják a bel- és külpolitikát érintő idegen hatásokat. Megalkották a kínai történelem pszeudomarxista változatát, melyben a múlt összes eseménye a KKP elkerülhetetlen hatalomra kerülése felé mutatott. Minden, ami az 1830-as évek külföldiekkel vívott első konfliktusai óta az országban és a nemzettel történt, csak felkészülés volt a kommunisták uralmára. Az új rezsim logikus következménye lett annak, hogy – miként azt Mao elnök megfogalmazta – a kínai nép fölemelkedett. A felszabadítás fogalma (még mindig) fontos része a kínai történelem e verziójának. A kommunisták felszabadították Kínát az idegenek és belföldi segítőik uralma alól. Természetesen az országot az előző húsz évben Csang Kaj-sek nacionalista és olykor xenofób kormánya vezette, így sok kínai szeretette volna fenntartani a kapcsolatot külföldi tanáraival, partnereivel vagy épp szeretőivel. Ám az új rezsim, mely hitt benne, hogy csak akkor lehet biztonságban, ha (a párt szovjet kötődését leszámítva) minden jelentős idegen hatást ellehetetlenít, módszeresen és szándékosan kezdte felszámolni Kína kapcsolatait a világ többi részével.

A KKP először azoktól a külföldiektől kívánt megszabadulni, akik még az országban tartózkodtak. Kezdetben ez egyáltalán nem tűnt nehéz dolognak. Sokan már a polgárháború alatt szedték a sátorfájukat. Az üzletemberek és kereskedők hamarosan önszántukból távoztak, mert az új kormányzat nem engedte, hogy nyereséget termeljenek Kínában. A nagy számok törvénye alapján a KKP elérte, amit akart: 1950–51-ben az idegenek többsége önként elhagyta az országot, vagy nem okozott gondot a deportálásuk. Problémát általában azok jelentettek, akik életük jó részét Kínában élték le, s kórházakat vagy iskolákat működtettek. Azért, hogy kiűzze őket, a KKP politikai nyomás alá helyezte kínai partnereiket, munkatársaikat és barátaikat. Nekik kellett nyilvánosan megtámadniuk és „az imperializmus láncos kutyáinak" vagy „a nép vérszívóinak" nevezniük őket. A régóta Kínában élő külföldiek egy kis része, zömmel misszionáriusok, még a kampányok után is az országban maradtak.

Második lépésben az idegenekkel közvetlenül kapcsolatban lévő vállalkozásokat és szervezeteket támadták meg. A kommunista kormány súlyos büntetéseket szabott ki a részben határon túli tulajdonban lévő cégekre, egészen addig, míg a külföldi tulajdon meg nem szűnt. Néhány esetben rögtön elkobozták az idegen kézben lévő vállalkozásokat, vagy a megszállókkal való kollaborációra hivatkozva vették el őket. A japán táborokban éveket töltő, de a háború után mégis Kínában maradó nyugatiak kiváltképp felháborodtak az említett vádak hallatán.

A külföldi befolyás alatt álló segélyszervezeteket nehezebben lehetett megtámadni. Példának okáért az YMCA-t egy darabig a szervezetet irányító külföldiek és keresztények kiűzése után is állami intézményként működtették. A máshol dolgozó orvosokat, tanárokat és misszionáriusokat pénzügyi kihágásokkal, szexuális eltévelyedéssel vagy épp kémkedéssel vádolták meg, s a szóban forgó kampányok után könnyebben kiutasíthatták őket. A KKP arra biztatta tagjait, hogy próbálják elszigetelni a külföldieket és a velük dolgozó kínaiakat is, hogy utóbbiakat, akik gyakran fontos szaktudással rendelkeztek, rá lehessen bírni a kormányzattal való együttműködésre, miután az idegenektől sikerült megszabadulni.[6]

A külföldellenes kommunista kampány harmadik lépéseként igyekeztek korlátozni a határon túli könyvekhez, filmekhez és termékekhez való hozzáférést. Ez sokkal nehezebbnek bizonyult, mint az idegenektől való megszabadulás: a párt aktivistái – még azután is, hogy a koreai háború alatt nyugodtan lehetett a nacionalizmusra hivatkozni – több városban közel álltak az elkeseredéshez. A külföldi kötetek könyvtárakból és könyvesboltokból való kiszelektálása nem volt különösebben nehéz, bár éjjel kellett végrehajtani, hogy ne legyenek kíváncsi szemtanúk. Gondot az okozott, hogy a szövegek, amelyektől a KKP meg akart szabadulni, rendszerint hamar felbukkantak a könyvesbódékban és antikváriumokban. Az amerikai filmek nélkül sem volt könnyű az élet, főleg a városi fiataloknak, akik sok erőfeszítésre hajlandónak mutatkoztak azért, hogy illegális másolatokra tegyenek szert, melyeket aztán titokban mutattak be. Bár néhány nő élvezte, hogy Mao-ruhába öltözve demonstrálhatta a párt iránti elkötelezettségét, a korábban importált fehérneműkhöz, parfümökhöz vagy rúzsokhoz hozzáférő társaiknak hiányoztak e termékek, s ha lehetett, csempészektől továbbra is beszerezték őket. A nyomdatermékek behozatalát korlátozva, a könyv- és lemezkiadókat, valamint filmstúdiókat államosítva, a rúzscsempészeket pedig kivégezve a KKP idővel teljesen átvette az irányítást.

A külföldiek elleni kampány negyedik lépése az állami terror és a börtönbüntetések kiszabása volt. A nem távozó külföldieket letartóztatták, s évekre munkatáborba zárták. A viselkedésükön vagy nézeteiken nem változtató kínaiakat, vagy azokat, akik szerint az ország önkéntes elszigetelődése ostoba, illetve bűnös dolog,

vagy akik idegen kapcsolatokkal, esetleg határon túli iskolázottsággal rendelkeztek, nyilvánosan megszégyenítették, megvádolták, megverték, majd börtönbe vagy munkatáborba küldték. A KKP példát akart statuálni ezeken az önkritikára és külföldi vonzalmuk megtagadására kényszerített embereken. Néhány esetben, még ha többszörös bűnösökről volt is szó, a párt azt akarta, hogy átnevelve a Kínai Népköztársaság jó állampolgáraivá váljanak, s a népet szolgálják. Ám a „legnagyobb bűnösöket" – például egy fiatalembert, aki hangosan felolvasta angolul az Amerikai Egyesült Államok függetlenségi nyilatkozatát, vagy egy nőt, aki feltette a kérdést, hogy mikor fogja lehetővé tenni a KKP a többpárti választásokat – kivégezték.

A külföldellenes kampányok nem csupán a terror, a nacionalizmus és a történelmi terhek ötvözete miatt jártak sikerrel. A legfontosabb ok az volt, hogy az új rezsim korábban sose tapasztalt módon megszervezte a kínai állampolgárok életét. A „szomszédsági bizottságok" és a kormányzat besúgói még a családokba és a baráti kapcsolatokba is beférkőztek. Az állami jelenlétből korábban évszázadokon át szinte semmit sem érző régiókat ugyanúgy megszervezték, mint a többit.

Aligha kérdőjelezhető azonban meg, hogy a KKP a kínaiak nagy többségének lelkesedésétől kísérve építette újjá az államot és hajtotta végre társadalmi reformjait. A rendszer sokat tett, hogy javítson a nők helyzetén: felszámolta a szülői megegyezésen alapuló házasságokat és a fiatal lányok gazdasági vagy szexuális kizsákmányolását. A gyári dolgozók munkaidejét szabályozták, a fizetésüket megnövelték. A parasztokat nem sanyargatták többé földesuraik. Az ópiumélvezet és a prostitúció elleni intézkedéseket még Kínán kívül is üdvözölték; az írni-olvasni tudást elterjesztő, szovjet tapasztalatokon alapuló kampány pedig a legsikeresebb hasonló vállalkozás volt a világon. A legtöbb embert nemigen zavarta, hogy a dzsesszlemezek vagy dzsesszmuzsikusok eltűntek, sem az, hogy a pekingi időzónát az egész KNK-ra kiterjesztve az ország nyugati részén élő parasztoknak hajnali 2 órakor kell felkelniük. Végtére is – a Szovjetunió példája nyomán – egy új Kínát szerettek volna létrehozni. „Ki akarták takarítani a házat, mielőtt vendégeket fogadnak" – mondta Mao Ce-tung.

Az 1950-es évek Kínájában tényked szovjet tanácsadók gyakran „skizofrénnek" – más szóval inkoherensnek és téveszméket követőnek – tartották a KKP megközelítését. Noha az amúgy bő tíz éven át jól működő szövetség kritikája bizonyára túlzó, azért van benne valami. A kínai kommunistáknak Moszkva támogatására volt szükségük, miközben lemásolták szovjet modelljeiket. Ám féltek az orosz térnyeréstől, ezért meg kívántak akadályozni minden engedély nélküli kapcsolattartást az országban. A KKP nehezen tudta a szovjet befolyást kizárva lemásolni a Szovjetuniót, s e problémát csak fokozta a tény, hogy a pártot megosztotta, milyen direkt módon vegyék át Moszkva tapasztalatait. A Liu Sao-csihez és Csou En-lajhoz* hasonló vezetők – az orosz elvtársakkal korábban Mandzsúriában együtt dolgozó vagy épp Moszkvában tanult tervezőkkel és szakértőkkel együtt – a KNK megalapításától fogva Kína jövőjeként tekintettek a Szovjetunióra. De ott volt Mao elnök és néhány elvbarátja a hadseregből és a pártból, akik szovjet segítségre és példákra vágytak, de meg voltak győződve róla, hogy előbb fel kell mérni, megfelelnek-e ezek a konkrét szándékaiknak. A „nagy kormányos" gyakran és pozitívan beszélt arról, hogy szükség van a külföldi dolgok kínai felhasználására, ám tartott tőle, hogy a szovjetek átveszik az irányítást a KKP politikai folyamatai felett.

Bár a pekingi vezetők orosz kapcsolatokat illető nézetei nem teljesen vágtak egybe, kétségtelen, hogy szerették volna megkapni Moszkva támogatását, amelyre szükségük is volt. Azt sem lehet megkérdőjelezni, hogy a kínai kommunisták valóban csodálták a szovjet katonai eredményeket, politikai szervezettséget és technológiát. A kulcs az orosz modernizáció volt. A Szovjetuniót meglátogató vagy arról olvasó kínai káder egy korszerű és erős államot látott maga előtt, s ez az állam nem volt imperialista, vagyis Kína ellensége. A fejlett kapitalizmus technológiáit, termékeit és kultúráját még a nyugati eredetű – például Sanghajban látható – haladást kritizálók is vonzónak találhatták. Számukra a szovjet tapasztalat egy olyan modernitást kínált fel, amelyre büszkék lehettek. Sztálin szocializmusának szörnyűséges emberáldozataira (célzott éhínségek, tömeggyilkosságok, munkatáborok) a KKP csak legyintett, imperialista hazugságoknak vagy – rosszabb esetben – az emberi haladás szükséges velejárójának tartva őket. Az 1940-es évek végére a párt legtöbb tagjának nem a valódi Szovjetunió volt fontos, hanem annak idealizált képe, egy jövőbeli virágzó, erős és igazságos Kína.

A negyvenes évek utóján a KKP tagjait két csoportra lehetett osztani. A vezetőkre, az 1920-as évek edzett kommunistáira, akik megharcoltak a párttért, és saját szemükkel látták, ahogy a barátaik életüket áldozták érte. Ők teljesen magukévá tették a Mao-központú lojalitást, az elszigeteltség és veszély érzését, valamint eltökéltséget a más vélemények kiirtására. Átélték az 1942–43-as kiigazítási kampányt, s készen álltak rá, hogy kigyomlálják a Mao vezetésével szembeni minden ellenállást. Ők voltak azok, akik a polgárháború alatt kiépítették a KKP első munkatáborait a földesurak, burzsoá elemek és politikai ellenfelek számára. Ismerték és helyeselték azokat a módszereket, melyekkel Sztálin megerősítette a szovjethatalmat a határtól északra.

* Liu Mao Ce-tung helyettese volt a pártban, míg Csou az ország miniszterelnöke. *(A szerző megjegyzése.)*

A másik csoportba a frissen toborzott, többnyire városi hátterű, fiatal párttagok tartoztak. Néhányuk egy polgári családot hagyott faképnél, hogy csatlakozhasson a kommunistákhoz. Mindannyian a pártnak szentelték magukat, de kevés tapasztalattal rendelkeztek arról, hogy ez valójában mit is jelent. A pártvezetőknek szükségük volt rájuk és a szakértelmükre, de teljesen sosem bíztak meg bennük, s attól tartottak, hogy beszennyezhetik a KKP nehezen elért tisztaságát. A pekingi vezérkar tagjai úgy vélték, hogy a Szovjetuniótól való gyakorlati tanulással hozzájuthatnak azokhoz az eszközökhöz, amelyekkel később integrálhatják az újonnan érkezetteket, s biztosíthatják, hogy hasznot hajtsanak a rezsimnek.

A KKP 1945-től dolgozott együtt közvetlenül Mandzsúriában a szovjet kommunistákkal, a párt szovjetizációja – annak megtanulása, hogyan lehet kiépíteni egy államot és egy állampártot – tizenöt éven át tartott. Mao és követői nem kívánták átvenni és használni a Kuomintang struktúráit. Egy szovjet mintára felépített új államra volt szükségük, teljes mértékben szakítani akartak Kína korábbi történelmével *és* az 1911-es forradalom után kialakult köztársasággal. Még azon vezetőknek is, akik a legelszántabban szerettek volna tanulni a KKP saját történetéből, el kellett ismerniük, hogy ez a történet nem segített nekik felépíteni egy modern államot. A Kínai Népköztársaság összes tervét szovjet minták alapján és szovjet szakértők útmutatásával vázolták fel. A várostervezéstől a mezőgazdasági reformig, a kulturális intézményektől a munkatáborokig, a kisebbségi politikától a külpolitikáig a KKP új szocialista államának kiépítéséhez az orosz tapasztalatokat használták mintaképül. A párt 1949-ben hozott döntése alapján fővárossá vált Pekinget szovjet stílusban alakították át. A legelső kommunista elképzelések egyszerűen Moszkva átépítésének 1935-ös sztálini tervét alkalmazták a még létező Ming-kori elrendezésre. A Szovjetunióval kiépített kapcsolatokon keresztül Kína az ország történelmének legnagyobb külföldi tudástranszferjét kívánta végrehajtani, hogy lehetővé tegye a nemzet zavaros múltjával való gyors és áramvonalas szakítást.

1949-ben néhány külföldi megfigyelő azt gondolta, hogy a KNK külpolitikája válaszúthoz érkezett. Voltak olyan amerikaiak, akik úgy vélték, hogy Kína a Szovjetunióhoz való közelítés helyett a függetlenséget is választhatja. Módfelett megdöbbenhettek, mikor később kiderült, hogy a kínai–orosz együttműködés szándéka mennyire áthatotta az 1940-es évek végén a KKP-t. Külpolitikai szempontból nem az volt a kérdés, hogy Peking vajon egyetért-e Moszkva álláspontjával, hanem az, hogy miként lehetne mihamarabb megismerni a szovjet gondolkodást a kínai kommunisták százszázalékos együttműködésének érdekében. Jó példa erre a jugoszláv kérdés. 1948 tavaszán Sztálin a korábban általa elismert Josip Broz Titót megbélyegezte, s azzal vádolta, hogy Belgrád ellenszegül a szovjet utasításoknak. A KKP

külügyi apparátusa elkeseredett tempóban próbálta megérteni az aktuális moszkvai gondolkodást, főleg azért, mert Tito pártja volt az egyetlen olyan kelet-európai kommunista szervezet, amellyel Peking független kapcsolatokat ápolt. Mihelyt a KKP teljeskörűen tájékozódott róla, hogy Tito hogyan esett ki Sztálin kegyeiből, Mao – Hszipajpo városában lévő ideiglenes lakhelyén – egy nyilatkozatot adott ki, s ugyanazokkal a szavakkal ítélte el a jugoszláv vezetőt, mint Sztálin. Mikor Jugoszlávia 1949-ben elismerte a KNK-t, az új kínai külügyminisztérium azt az utasítást kapta, hogy küldje vissza az elismerésről szóló levelet. Peking nem óhajtott eltérni Moszkva álláspontjától, legyen szó akár bel-, akár külpolitikai kérdésről.

A KÍNAI–SZOVJET SZÖVETSÉG nagyobb hatást kívánt gyakorolni Kínára, mint bármely más szövetség az ország modern kori történetében, s mind ez ideig valóban a legnagyobb külföldi hatásnak nevezhetjük, hisz az 1970-es évek óta a szovjet örökségtől távolodni akaró KNK csak félig-meddig járt sikerrel. Az oktatás, a honvédelem, a kormányzat és a párt intézményei még mindig – évtizedekkel az úgynevezett „reform és nyitás" után is – meglehetősen szovjet stílusúak.

Miért vert gyökeret ilyen mélyen az orosz kommunista tapasztalat Kínában? Az egyik ok a „szovjet projektnek" a KKP számára továbbra is fontos legbelsőbb értékeiben keresendő. Végtére is ez volt az alap, amelyen a pártot megalapították. Egy másik ok a szovjet tapasztalattal való találkozás köre és mélysége. A Pekingnek nyújtott orosz támogatás – relatív értelemben véve – nem csupán a történelem legnagyobb külföldi segítségnyújtó programja volt. Fontos az is, hogy akkor hajtották végre, mikor a kínai állam korábban sose látott mértékben terjeszkedett: a határon túli mintákkal először szovjet tervek, szakértők vagy oktatás formájában találkoztak az e téren korlátozott ismeretekkel rendelkező kínaiak milliói.

Sztálin ideológiai okokból bizalmatlan volt a KKP-val, így az említett segítségnyújtás az ő idejében visszafogott maradt, de utódja, Nyikita Hruscsov felszámolt minden korlátozást. Utóbbi számára a Kínai Népköztársasággal kötött szövetség elmélyítése a Sztálin 1953-as halálát követő személyes fölemelkedésének egyik sarokköve volt. Hruscsov szemében Kína magától értetődő szövetségesnek számított: olyan nagy, szomszédos országnak, amelyet egy, a Szovjetunió tapasztalataiból okulni kívánó, elszánt kommunista párt vezetett. Az, hogy Sztálin habozott teljes mellszélességgel a KKP oldalára állni, az elődjén elhatalmasodó őrület egyik bizonyítéka volt az új szovjet vezető számára. Épelméjű ember, hangsúlyozta ki Hruscsov a munkatársainak, nem hagy ki egy ilyen lehetőséget. Épp ezért az ő első nagyobb külföldi útja 1954-ben a KNK-ba vezetett. Mind Mao Ce-tung, mind a kínai átlagemberek számára sokat jelentett, hogy a frissen megválasztott szov-

jet pártvezér ment Pekingbe, s nem a kínaiaknak kellett elzarándokolniuk hozzá Moszkvába. Mindez jól jelezte, hogy a Kreml új urai mennyire fontosnak tartják az ázsiai országot, s mennyire tisztelik ottani kollégáikat. Még ennél is fontosabb volt azonban, hogy Hruscsov a korábbinál sokkal több szovjet (civil és katonai) támogatást ígért Kínának. A KNK első ötéves tervének egyharmadát orosz vagy kelet-európai segítséggel építették vagy finanszírozták. 1955-re a kínai külkereskedelem 60 százaléka a Szovjetunióval zajlott.[7]

Aligha lehetne túlbecsülni azt a segítséget, melyet a szovjet blokk a kínai kommunistáknak 1946 és 1960 között nyújtott. Enélkül pedig lehetetlen lett volna megtenni a KKP által elképzelt első lépéseket egy modern Kína felé. A teljes gazdasági támogatás, a kölcsönöket is beleértve, 1946 és 1960 között nagyjából 3,4 milliárd dollárra rúgott, 1960-as értéken számolva (ez ma 25 milliárd dollár lenne). Átlagosan nem sokkal kevesebbről volt szó évente, mint a szovjet GDP 1 százaléka. Valójában az 1954 és 1959 közötti transzferek sokkal magasabbak voltak, abszolút értékben és százalékban is. A fenti összegben nem szerepeltek a technológiai átvitelek, a Kínában dolgozó szovjet szakértők fizetései, vagy a kínai diákoknak a Szovjetunióban kiutalt ösztöndíjak. Még akkor is, ha kivonjuk azt a nagyjából 18 százalékot, melyet a KNK idővel visszafizetett, egy hatalmas erőforrás-áthelyezési programról beszélünk, amely mindkét országra számottevő hatást gyakorolt.[8]

Az 1950-es évek közepére valamennyi kínai minisztériumban, a regionális és tartományi kormányzatokban és a jelentősebb ipari vállalatokban szovjet szakértők dolgoztak. E szakértők az új Kína életének minden aspektusát érintően – a fiatalok és nők, kisebbségek, tanárok, mérnökök problémáitól az oktatáson, tudományon és bányászaton át a katonai kiképzésig és általános edzettségig – tanácsokat adtak. Rendszerint jól együtt tudtak dolgozni helyi munkatársaikkal. Noha a KKP igyekezett megelőzni a túl lelkes barátkozást, a kínaiak többsége olyannak látta a szovjeteket, amilyen maga is lenni szeretett volna: tanultnak, elszántnak és hatékonynak. A vendégek számára pedig megtiszteltetés volt, hogy házigazdáik a Szovjetuniót mintául véve kívánják felépíteni új államukat. Az étkezés, szex, higiénia és beosztás – a kulturális súrlódások szokásos elemei – miatt sok volt a konfliktus, de a gondok jobbára eltörpültek a tanácsadók tevékenységének jelentősége mellett. Holott előfordult, hogy a megszállottan szabálykövető pártkatonák – mindkét oldalon – megkísérelték felnagyítani a problémákat. A kínai–szovjet partnerség az évtized nagy részében jól működött, s elérte azt a célt, amelyet a két ország kitűzött maga elé: létrejött az Oszmán Szultánság felemelkedése óta legerősebb Nyugat-ellenes szövetség.

EGY MODERN NEMZETNEK, amilyen a Kínai Népköztársaság lenni szeretett volna, szüksége volt korszerű véderőre. A második világháború után – miközben a Vörös Hadsereg Mandzsúriában állomásozott, a Japán Birodalom pedig romokban hevert –, története során először, a KKP elkezdett kiépíteni egy modern haderőt. Noha az előző tizenöt évben megszerzett katonai tapasztalatok nyilvánvaló módon hátteret adtak az 1945-ben létrejött Népi Felszabadító Hadseregnek, a felépítést és stratégiát a szovjet minták inspirálták. A KNK megalakulása előtt hozzávetőleg ezerötszáz fiatal kínai tiszt tanult oroszországi hadiakadémiákon. Másokat 1947–49-ben képeztek ki szovjet katonatisztek. 1950 és 1960 között kilencezer kínai részesült ilyen szovjetunióbeli oktatásban. A KNK-n belül kiképzettek száma ennek bizonyára a sokszorosa volt. Így jött létre egy mindinkább a Vörös Hadseregre* emlékeztető kínai haderő, amely olyasfajta szerepet játszott az országon belül, mint szovjet megfelelője, s nagyjából hasonlóképp vívta meg a háborúit is.

Az új Népi Felszabadító Hadsereg szervezeti felépítése tudatosan és konkrétan követte a szovjet mintát. Az egységek elnevezése, a rendfokozatok, a fegyverzet, a taktika, sőt még az egyenruhák is a Vörös Hadsereg kiképzőtisztjeitől kapott katonai tankönyvekből vett példákon alapultak. Az új haderő a pekingi pártvezetők büszkesége lett. Úgy vélték, hogy a Japán elleni harcokban és a kínai polgárháborúban megszerzett tapasztalatok, valamint a szovjet tudás meggyőző kombinációját sikerült létrehozniuk. Néhány kínai tiszt ugyan nehezen adta fel a polgárháború utolsó offenzíváiban, 1948-ban és 1949-ben előnyben részesített improvizatív és rugalmas megközelítést, de a modern felszerelésben és a jól szabott egyenruhákban testet öltő megnövekedett státusz végül őket is meggyőzte. Az NFH szovjet mintájú átalakítása 1955-re többé-kevésbé befejeződött, bár a tizennégy katonai rendfokozatot kétségkívül nehezen emésztették meg az egyenlőségpárti kínai katonák.

Az NFH nem csupán véderő lett, hanem a szocializmus iskolája is: az ország leghatékonyabb eszköze a tömegek oktatására és a társadalom helyzetének javítására. A KNK ifjúságának csak kis százalékát sorozták be két-három évre az új hadseregbe. Továbbtanulással vagy épp földműveléssel is ki lehetett váltani ezt az időszakot. Ám az a nyolcszázezer fiatal, aki évente átesett a katonai szolgálaton, utazott, új dolgokat tanult meg a hazájáról, illetve a szocializmus és nacionalizmus tantételeiből. A Kínai Népköztársaság az éves költségvetése jelentős részét – az 1950-es években átlagosan 30 százalékát – a hadseregre költötte, s az bizonyos,

* 1918-as megalapításától fogva az oroszországi kommunista fegyveres erőt [Munkás-Paraszt] Vörös Hadseregnek hívták. Jóllehet 1946-tól a hivatalos neve Szovjet Hadsereg lett, közkeletű elnevezése – méltányolva második világháborús teljesítményét – még Nyugaton is Vörös Hadsereg (oroszul Krasznaja Armija) maradt. *(A szerk.)*

hogy a tisztek és katonák kiképzésére áldozott összegek később megtérültek, hisz az említettek közül sokan kiemelkedő szerepet játszottak az ország fejlődésében.

A civil és a hadügyeknek ez a szimbiózisa különösen fontos volt Kína technológiai haladása szempontjából. Az ötvenes években katonai területen a szovjetektől kapott szabadalmak, minták és kiképzés kulcsfontosságú alapot adott a következő két évtizedre. Az orosz technológia java része szándékosan kettős felhasználású volt; a hadseregben és a civil szektorban is hasznosítani lehetett. Miközben a kínai flottát és légierőt a szovjet mintákat követve állították fel, a katonai akadémiákon tanított technológiák elsődlegesek voltak az ország más területein, például a nukleáris programban, a repülőgépgyártásban és a nehézgépgyártásban is. Az első kínai építésű, általánosan használt repülőgép, a J–5 (Jünsu–5 vagy Jün–5) az 1940-es években kifejlesztett orosz An–2 kétfedelű könnyű szállítógép másolata volt. Noha rendkívül lassú repülőnek bizonyult, sokoldalúsága és alacsony működési költségei miatt jól megfelelt Kína szükségleteinek.

Az ország hadseregét még mindig meghatározza a szovjet minta. A nehézkes gépezet időnként kétségkívül képes volt egy-egy briliáns villanásra, de a sorozott állománynak kemény körülmények között kellett helytállnia. Az NFH egészen a „kulturális forradalom" káoszáig civil irányítás alatt állt, s fontos szerepet töltött be a Kínai Népköztársaságon belüli erőegyensúlyban. Ám aztán a KNK látszólag áramvonalas és tervszerűen működő része is a politikai túlzások hatása alá került.

AMI AZ OKTATÁST ILLETI, a szovjet minta átvétele 1945 után kezdődött Kínában. Még a KKP-n kívül is – a Május 4-e mozgalom korszakáig visszamenőleg – csodálat övezte az orosz kommunizmus tanítási módszereit. A második világháborúban a Kínai Népi Japán-ellenes Katonai és Politikai Egyetem és a Jenani Egyetem széles körben kezdett szovjet pedagógiai eljárásokat alkalmazni. A polgárháború során a jenani korszak tanulságait, különösen Kína északkeleti részében, tovább mélyítette az orosz oktatási és műszaki tanácsadókkal kialakult közvetlen kapcsolat. A tanításban szükséges változásokról 1950 júniusában megtartott Első Nemzeti Felsőoktatási Konferencián a szovjet mintáknak megfelelő teljes átalakítást javasolták. Minden egyetem és főiskola közvetlenül az oktatási minisztérium alá került, fiatal tanárokat küldtek a Szovjetunióba vagy az orosz oktatókkal működő kínai intézményekbe, hogy pedagógiai módszereket sajátítsanak el, s megindult a szovjet tankönyvek lefordításának hatalmas programja. Ezzel párhuzamosan a konferencián eltörölték a rendszert, amelyben egy-egy tanár volt felelős az adott diák oktatásáért. Innentől kezdve tanszékek tanítottak kollektív módon, az oktatás politikai tartalmáért pedig közös felelősséget vállaltak.[9]

Az ötvenes évek elejének tisztogatásai lelassították az 1950-es felsőoktatási program teljes körű megvalósítását, így az csak az 1952/53-as tanévben lépett életbe. Az intézményeket teljesen át kellett szervezni. A fővárosban például a Csinghua és a Jencsing Egyetem bizonyos tanszékeinek integrálásával létrejött az új Pekingi Egyetem. A legfontosabb azonban a politikát és társadalomtudományokat oktató, a diákokat a szovjetunióbeli továbbtanulásra előkészítő pekingi Népi Egyetem létrehozása volt, hasonlóan a két generációval korábbi kezdeményezéshez, amely az Amerikába utazás előtt készítette fel a hallgatókat a közeli Csinghua Egyetemen.[10]

A tananyag és pedagógia teljes körű importja nagy lelkesedéshez és komoly zavarhoz vezetett. Előfordult, hogy az újonnan lefordított szovjet tankönyvekkel a témát színvonalasabban tárgyaló amerikai vagy európai tankönyveket cserélték le, s ennek a kínai műszaki szakemberek egy egész nemzedéke fizette meg az árát. Más szövegek az országban még ismeretlen technológiákra oktattak, vagy olyan tudást feltételeztek, amely hazai egyetemeken nem állt rendelkezésre. A párt ragaszkodott hozzá, hogy a munkaképesség éppolyan fontos, mint az iskolai tanulmányok, így rengeteg alulképzett diák került be a felsőoktatásba. Az 1953-ban életbe lépő első ötéves terv szükségletei óriási nyomás alá helyezték az egyetemeket és főiskolákat, amelyeknek nagyszámú végzőst kellett kibocsátaniuk az ipar számára, ez pedig a színvonal csökkenéséhez vezetett. Irreális célokat tűztek ki, melyekből egyenesen következett az eredmények meghamisításának igénye.[11]

Nem volt még egy olyan terület, ahol annyi szovjet tanácsadó dolgozott volna, mint az oktatásban. Őket többnyire nem győzték meg a szerintük darabos kínai pedagógiai reformkísérletek. Véleményük szerint a KNK-ban reménytelenül le volt maradva az oktatás. Még az ötvenes évek közepén is túlságosan nagy tisztelet övezte a tanárokat, s kevés hangsúly esett a politikai képzésre. A központi bürokráciában működő egyes orosz tanácsadók a vidéki írástudatlanság felszámolását célzó nagy kampányokat tartottak volna szerencsésnek, s úgy gondolták, hogy túl sok erőforrást használnak el a városokban és a felsőoktatásban. Követendőnek a Szovjet Belső-Ázsiában és Mongóliában az 1930-as években kifejlesztett módszereket tekintették. Ezen a területen gyorsabban lehetett volna haladni, mint ahogy az az első ötéves tervben szerepelt.[12]

1955 a felismerés esztendeje volt a kínai oktatásban. Egyfelől mind több kritika érte az egyetemeket a csökkenő színvonal miatt, illetve mert nem termelték ki azokat a szakembereket, akikre szükség lett volna az ötéves terv végrehajtásához. A felnőttképzési programról – a munkások szovjet mintájú neveléséről – kiderült, hogy irreális és drága, ezért már az év végén beszüntették. Másfelől a pártvezetők (és valószínűleg maga Mao is) ilyen-olyan okokból egyre türelmetlenebbül tekintettek

az oktatási szektorra. Úgy vélték, hogy a pedagógiai reform túl lassan halad, nem képes felzárkózni az ország szükségleteihez. Mindezt a politikai motiváció hiánya miatti ernyedtség számlájára írták. Ugyanakkor érezhető volt (s ebben az érzésben a szovjetek is osztoztak), hogy a vidék kiváltképp lemarad. Az elnök 1956 tavaszán kezdeményezte a „kis ugrást", hogy kijavítsa a szóban forgó negatív tendenciákat.[13]

1956-ban Kína a szovjettől eltérő megközelítést vezetett be az oktatás terén. Nem egyszerűen arról volt szó, hogy a KKP úgy gondolta: „kínaibb" vagy radikálisabb politikára van szükség. Mao jórészt egyetértett az 1950-es évek elején a kínai tervezőkre vonatkozó szovjet kritikákkal, főleg ami a differenciálás és a vidék fejlődésének hiányát illette. Az „ugrásnak" nevezett megközelítésmód legalább annyira volt orosz, mint kínai találmány. Mikor a változás kikényszerítésének metódusai után kutattak, Mao és segítői éppúgy segítségül hívták a harmincas évek közepi sztálinizmust, mint saját jenani tapasztalataikat. 1957 áprilisában egy, a *Csiaosipaó*-ban megjelent cikk Sztálin 1929–30-as módszereiben leli fel a „kis ugrás" előzményeit.[14] (A szovjet tanácsadók nem kizárólag egyedi vagy kívülről jövő tanácsokat adtak. Az ideológiai összetevők gond nélkül lépték át a nemzeti határokat.)

Az új rezsim – a földreform és az oktatás mellett – a legfontosabb átalakítást alighanem a várostervezés területén hajtotta végre. Marxista gyökerei ellenére a KKP úgy nőtt nagyra, hogy mélyen szkeptikus volt a városi élettel kapcsolatban. Közismert, hogy mikor 1949 tavaszán a kommunisták elfoglalták Pekinget, Mao nem kívánt beköltözni a városba, s inkább a környező területeken állomásozó csapatokkal maradt. A kommunistáknak kívülről kellett meghódítaniuk a városokat, így aztán kevés segítségre számítottak, még a Marx számára oly fontos proletariátus köréből is. A vidékre fókuszált KKP általában a bűn és az ellenforradalom fészkének tartotta Kína nagyvárosait. 1950-ben szenvedélyes vita folyt a mandzsúriai pártszervezet fejének, a KKP egyik csúcsvezetőjének javaslatáról, miszerint Sanghajt le kellene rombolni, s a forradalom előtt beköltözött lakóit vidéki átnevelésre kellene küldeni.[15]

Az 1950-es évek elejének Kínájában az új rezsim és a nem kommunista értelmiségiek egyetértettek abban, hogy a városokat át kell alakítani. A kormányzat szabályozni kívánta az urbánus központokat, hogy megőrizze hatalmát. Az értelmiségiek úgy vélték, hogy a várostervezés javítani fog az életkörülményeken. Mindkét csoport szkeptikusan szemlélte a „régi Kínát", így a Pekinghez, Tiencsinhez és Vuhanhoz hasonló települések épített környezetét is. Vajon át lehet-e alakítani ezeket a városokat, hogy a korábbi parazita létezés helyett a társadalom produktív részévé váljanak? Ha igen, hogyan? A KKP egy „városkrízist" örökölt a Kuomintangtól. A menekültek, valamint a munkanélküliség, infláció és hiány miatt mind sürgetőbb

lett a problémák megoldása. A városok termelése a kommunista uralom első két évében folyamatosan csökkent.[16]

Az orosz marxista-leninista elméleteket felhasználó kínai oktatási szakemberekhez hasonlóan a várostervezők is a szovjet teóriák felé fordultak. A tudományág az 1930-as években jött létre, s leggrandiózusabb formájában Moszkva 1935-ös átalakítási tervében testesült meg. A harmincas évek közepén Sztálin át akarta alakítani a szovjet fővárost, hogy a szocializmus megfelelő szimbóluma és termelékenyebb lehessen, illetve biztonságosabb elhelyezést nyújthasson a bolsevik elitnek. A metropolisznak teljesebb körű centrális szabályozásra és közvetlen funkcionalitásra lett volna szüksége. A „régi Moszkva" 1920-as évekbeli féktelen elpusztítása már nem volt elegendő. Igény mutatkozott egy, a rombolást és építést magában foglaló központi tervre is, hogy – a korai kommunista időszak eseményeihez hasonlóan – ne a kísérletezés és egyének vagy csoportok építészeti projektjeinek dominanciája váljon uralkodóvá.[17] Ez a Kínában átvett terv a nyugati építészeti fejlemények ünnepélyes, historizáló összefoglalása volt.

Paradox módon néhány nem kommunista kínai értelmiségi ismertette meg a KKP kádereivel a várostervezés konkrét szovjet elképzeléseit. Az említett értelmiségiek voltak ugyanis azok, akik felkészítették a hazai kádereket a Moszkvából nagy számban érkező tanácsadók fogadására. Minél inkább megértették a pártemberek a felvázolt elgondolásokat, annál jobban tetszettek nekik. Bármennyire ódákat zengett is a pártvezetés a munkásosztály erényeiről, nem bízott saját urbánus lakosságában, így aztán gyakorlatiasnak és elméleti szempontból is helyesnek találták a szovjet városrendezési elképzeléseket. A széles sugárutak és hatalmas terek megkönnyítették a dolgozók gyárakba, majd hazafelé tartó mozgását, s akkor is hasznosak lehettek, ha az NFH-nak be kellett hatolnia a városközpontba, hogy összezúzzon egy ellenforradalmi felkelést. Ám a legfontosabbnak mégiscsak az számított, hogy a pártvezetők meg voltak győződve az átalakítás dicsőségéről. Történelme során először lettek az országnak – ha szovjet példákat követve is – modern formákat ünneplő városi központjai, tervezett, funkcionális és produktív, nem pedig a régi Kínára szerintük jellemző zavaros, diszfunkcionális és lélekromboló urbánus térségei.[18]

Az ötvenes évek Pekingje – az a kínai település, amelyet legjobban ismerek – jelképezte a korszerű fejlődést. Sok szempontból is kivételes helyről volt szó, hisz 1949-ben fővárossá nyilvánították, így a KNK várostervezésének „bemutatótermévé" vált. A metropolisz átalakítása jóval a Kínai Népköztársaság 1949. októberi kialakítása előtt megkezdődött, s rögtön az 1935-ös moszkvai terv lett a minta. Az első szovjet tervezőcsapat 1949 szeptemberében érkezett Pekingbe, s mindvégig

segítette a folyamatot, annak ellenére, hogy a pekingi általános rendezési terv lefektetésére létrehozott szovjet–kínai csapatokban időnként nézeteltérések támadtak.[19]

Az egyik fontos véleménykülönbség a párt (és a kommunista kormány) központjának elhelyezésével kapcsolatban merült fel. Egyes kínai építészek és tervezők – például Liang Sze-cseng, a reformer Liang Csi-csao Amerikában tanult fia – azt javasolták, hogy építsenek egy teljesen új kormányzati negyedet a régi városon kívül, Peking nyugati részén. Ezek a szakemberek szerették volna megmenteni a Ming- és Csing-kori részeket attól a pusztulástól, amely rájuk várt, ha az új központot a Tiltott Város és a hajdani császári negyed közelében építik fel. Liang akkori feljegyzéseiből kiolvasható a vágya, hogy egy korszerű és építészetében is modernista Peking jöjjön létre, távol a régi város összevisszaságától. Fia visszaemlékezése szerint Liang Sze-cseng „hitt benne, hogy eljött az idő a város valóban tudományos és logikus megtervezéséhez, mert a szocializmusnak köszönhetően Peking összes földterülete az ország tulajdona lett, az építészeti tevékenység pedig egységes irányítás alá került." Akármit gondolt is Liang, a KKP-hoz közel álló tervezők más okból ragaszkodtak egy új helyszínhez. Érvelésük szerint a párt számára nem biztonságos egy „nem megfelelő módon megépített" városközpont, ahol a „régi elemek" szabadon tombolhatnak.[20]

A szovjet tanácsadók azonban úgy vélték, hogy az áthelyezés gyengeséget mutatna. Egy kommunista kormányzatnak birtokba kell vennie saját fővárosát, szimbolikus és funkcionális értelemben egyaránt a település uraként kell viselkednie. Pekinget muszáj „vörös várossá", Kínát pedig „vörös országgá" átalakítani, amit csak a központból lehetett megtenni, nem a külvárosban rejtőzködve. A szovjetek tanácsokat adtak az új rezsim legtöbb építésze, így a Japánban tanult és később az Országos Népi Gyűlés Csarnokát megtervező Csao Tung-zsi és a franciaországi tanulmányok után hazatérő Hua Lan-hung számára is.

Mao egyetértett az oroszokkal abban, hogy a pártközpontot és a kormányt mindenképp a főváros szívében kell elhelyezni. Forradalmi pályafutásának harminc éve alatt annyit kóborolt, hogy elege lett már a külvárosokban való rejtőzésből. „Úgy tűnik, hogy a császárok élhetnek Pekingben, de én nem" – horkant fel állítólag, mikor elutasította Liang Sze-cseng tervét. Mao és a Politikai Bizottság felismerte, hogy bármit részesítettek is előnyben azelőtt, a fővároson belülről kell irányítaniuk. Ha a Szovjetunió létre tudott hozni szocialista városokat, Kína is képes rá. És eldöntötték, hogy Peking lesz az első számú példa. A pekingi általános rendezési tervet 1953 tavaszán tették közzé: az egész várost szigorú alapelveket követve – az ipari övezeteket kiemelve – zónákra osztották, majd négyzethálósan rendezték. A terv szempontjából kulcsfontosságú volt, hogy a metropolisz ne csak egy főváros,

hanem az ország egészét kiszolgáló ipari központ is legyen. A lakosságot pedig a munkahelyükhöz közeli új lakásokba szándékoztak átköltöztetni. Az egyes csoportoknak azonos szintű szolgáltatásokat kellett élvezniük, amelyek legnagyobb részét a munkaegységük nyújtotta volna, miközben a városi kormányzat lett az átfogó tervezés felelőse.[21]

Csábító lenne a KKP első vezetőit és szovjet tanácsadóikat vádolni a történelmi Peking elpusztításával. Ám az eseménymenet tarkább és összetettebb képet mutat. A régi város nem tudott megfelelni azoknak a követelményeknek, melyeket a helyére tervezett modern város támasztott vele szemben. A kínai településszerkezetekhez egyáltalán nem illő orosz minták kiterjedt használata lett az egyik bűnös. A régi Peking elestének legfontosabb oka azonban a Nyugaton tanult, korszerű eszméket követő, a szovjet várostervezést nagyra becsülő értelmiségiek, a gyors fejlődés szükségessége, valamint az új államigazgatás hosszú távú céljai közti kapcsolat volt. Ahogy a forradalom előtti Moszkvát a harmadik Rómaként képzelték el (Konstantinápoly volt a második), úgy Peking a második Moszkva kívánt lenni, csak épp nagyobb és modernebb kiadásban.

HA EGY SZIMBOLIKUS ÉS FUNKCIONÁLISAN működő főváros létrehozása sarkalatos kérdés lett az új kínai kormány számára, akkor aligha meglepő, hogy az összhang megteremtése a hatalmas, soknemzetiségű országban hasonló jelentőségre tett szert. Moszkva tapasztalata e téren is felbecsülhetetlenül értékesnek bizonyult. A kisebbségi vagy nemzetiségi politika lehetett a társadalom átalakításának az a területe, ahol leginkább követték a szovjet mintát. Mindennek sok oka volt. A Kreml nemzetiségpolitikáját nemcsak Kínában, hanem a világ számos más részén is rendkívül sikeresnek tartották. Emellett a kínaiak tisztában voltak vele, hogy a kisebbségügy az egyik olyan terület, amelyet Sztálin kiemelt figyelemmel kísér. A grúz származású diktátor az 1920-as évek elején a nemzetiségpolitikáért felelős komisszár volt, s hosszan értekezett a témáról.[22] Ugyanakkor a császári Kínában – a cári Oroszországhoz hasonlóan – számtalan etnikai csoport élt, így a szovjet megoldások praktikus sorvezetőül szolgálhattak a KNK számára.

A kínai kommunisták hatalomra kerülése után a Moszkvával folytatott első diálógusokban a nemzetiségi kérdés a domináns témák közé tartozott. Ennek egyik fő oka az lehetett, hogy a KKP a polgárháború során az ország etnikai kisebbségeivel kapcsolatba kerülve szinte újra felfedezte őket. A párttagok saját szemükkel láthatták az említett nemzetiségek egy részénél tapasztalható elnyomást és szörnyű társadalmi állapotokat, s együttérezhettek a zsarnokság áldozataival. Ám azt is megtapasztalhatták, hogy a han kínaiakkal szembeni évszázados gyanakvás miatt

mennyire nehéz valódi szövetséget kötni e csoportokkal. A kisebbségek felszabadítása így sürgetővé vált, amit csak úgy lehetett elérni, ha meggyőzik őket, hogy az új Kína – a korábbi rendszerektől eltérően – csakugyan mindenkit képviselni fog, aki az ország területén él. Egy új típusú központi kormányzatról lesz szó.[23]

Miközben igyekeztek javítani a nemzetiségek helyzetén, a pártvezetők ragaszkodtak hozzá, hogy Kínának egységes (és nem szövetségi) államnak kell lennie. A mozgalom kommunista genezise ezt diktálta: a KKP az országot feldarabolni kívánó imperialista tervekre válaszul született. A párt vezetői meg voltak győződve róla, hogy megfelelő politikával az egykori birodalom minden lakosát ösztönözni lehet arra, hogy kínaiként érezzen és gondolkodjon, egy kínai szocialista állam polgáraként. Az ellenállás és bizalmatlanság, amivel a bő két emberöltő óta önmagukat kormányzó térségekbe, Tibetbe, Csinghajba, Hszincsiangba és a délnyugati régió bizonyos területeire behatoló KKP találkozott, csak megerősítette a kommunista vezérkar véleményét, hogy sürgősen szükségük lesz a szovjetek tanácsaira. A pártnak szilárd elméleti alapokra kellett helyezkednie, s felismerte (tulajdonképp helyesen), hogy a marxizmus szerves, Kína aggodalmai szempontjából is releváns részét képezi a nemzetiségi kérdésről való gondolkodás. A kisebbségek megnyerése a szocializmus számára – és közben a han sovinizmus megfékezése, illetve a többség „kevésbé fejlett" népek iránti érzéketlenségének megváltoztatása – mind olyan cél volt, amelyeket a KKP irányítói kulcsfontosságúnak aposztrofáltak az új Kína létrehozásához.[24]

Az 1949 decemberében látogatóba érkező szovjet vezetők nem várták, hogy a kínai fél tájékozott lesz a nemzetiségi kérdés „haladó marxista alapelveit" illetően. Tekintettel arra, hogy számos mellőzhetetlen etnikai csoport – mongolok, koreaiak és az északnyugati népek – élt a kínai–szovjet határvidéken, az orosz szakértők egy része már a KNK-ba érkezése előtt szemügyre vehette a kínaiak és kisebbségeik kapcsolatát, s tapasztalataik alapján a legrosszabbat várták. A szovjet szakértők gyakran tudatlanságként értelmezték a kínaiak tudásvágyát. Utóbbiak pedig azt gyanították, hogy az oroszok még a KNK megszilárdulását követően is meg kívánják őrizni befolyásukat az ország kisebbségei között. Ám mindent összevetve Peking úgy tekintett Moszkvára, mint akinek birtokában van a megoldás Kína egyik legnagyobb problémájára. A pártvezetők ragaszkodtak hozzá, hogy a KKP káderei okuljanak a szovjetek tanácsaiból, s behatóan tanulmányozzák a téma marxista irodalmát.[25]

Mind a kínai, mind az orosz kommunistákat hajtotta a kategóriákba rendezés és címkézés, a számolás és nyilvántartás, no meg a civilizáció terjesztése és a gyökeres átalakítás vágya. Valamennyi nemzetiséget újra fel kellett fedezni. Az etnicitás

korábbi értelmezései nem illettek egy szocialista államhoz. Az 1950-es években kemény és rendkívül ideologikus, a „nép" kommunista fogalmának tartalmát boncolgató viták zajlottak arról, hogy melyek legyenek a nemzeti szinten elismert kisebbségek. A vita már csak azért is heves volt, mert mindegyik oldal közvetlenül a Sztálin 1913-as írásában *(A marxizmus és a nemzeti kérdés)* kifejtett nézőpontra támaszkodva érvelt. A KKP – Kína különböző kisebbségeit érintő – régi meglátásai is alapvető szerepet játszottak a javasolt politikákban. A kommunistáknak a tibetiekkel és muszlimokkal fennálló kapcsolatai az 1930–40-es években korántsem voltak harmonikusnak nevezhetők. A „vörösök" politikai projektjük ősellenségeiként tekintettek a szóban forgó közösségek jó néhány hagyományos vezetőjére. A kínai etnográfusok segítségével az elnyomott parasztokra, föld nélküli munkásokra és szolgákra hatalmat átruházó forradalmakat szerettek volna kirobbantani az említett csoportokon belül. A szovjet tanácsadók általában egyetértettek e politikával, de elővigyázatosságra biztattak, s kihangsúlyozták, hogy a végrehajtás előtt hosszú távú tervezésre van szükség. Már 1951-ben és 1952-ben nézeteltérések voltak a kérdésben. A pekingi vezetők – köztük olyanok, akik korábban a nemzetiségi régiókban dolgozva szereztek tapasztalatokat – úgy érveltek, hogy az oroszok maguk sem voltak különösebben elővigyázatosak, mikor az 1920–30-as években végrehajtották saját forradalmukat a kisebbségi területeken. Ami a szovjeteket illeti, úgy vélték, hogy a kínai kommunisták egy része az összes nemzetiségnek a nagy han népbe való beleolvasztásáért küzdő soviniszta.[26]

Az oroszok és a KNK határán élő néhány csoport közti, már meglévő kapcsolat bonyolultabbá tette a szovjet és a kínai kisebbségpolitikák találkozását. A pekingi kommunista politikusok – hatalomra kerülésüktől kezdve – nehezen tudták összeegyeztetni annak érezhető szükségét, hogy tanuljanak a nehéz kérdés szovjet politikai és tudományos elméleteiből, valamint azt a vágyukat, hogy a kínai (nem pedig az orosz) befolyást erősítsék az ország határain belül. Átolvasva a nemzetiségi kérdésről folytatott magas szintű megbeszélések anyagát, úgy érzem, hogy a pekingi tárgyalók gyakorta tudatosan kerülték a Szovjetunióval közös határvidékek kisebbségeit érintő példákat, s az ország belsejében (vagy más határok közelében) élő etnikai csoportok problémáiról egyeztettek a szovjetekkel. Bár ez időnként mindkét fél számára kellemetlen – és nemritkán kényelmetlen – volt, a Kínában tevékenykedő orosz kommunisták értették a KKP határkérdéseket illető érzékenységét, s kihangsúlyozták: segíteni szeretnék, hogy az ország területén élő ujgurok, kazahok és mongolok megleljék helyüket a népek új kínai közösségében.[27]

A fenti politikák olykor akaratlan következményekkel jártak. A KKP ragaszkodása ahhoz, hogy a 20. század elejének viszonylagos autonómiája után az 1950-es

években „újra katalogizálják" a különböző etnikumokat, meglepő eredményekhez vezetett. A népek nagy összeszámlálásában a helyi végrehajtók szándéka és a sztálini elmélet bonyolultsága alkalomadtán lehetővé tette, hogy korábban el nem ismert csoportok hallassák a hangjukat. Noha az ötvenhat nemzetiségre való kategorizálás némileg találomra történt, s pár esetben pekingi, nem pedig regionális döntések eredménye volt, egyes közösségeket, melyek a múltban sose rendelkeztek saját intézményekkel, hirtelen Kína egyik népcsoportjaként ismertek el, s képviseletet kaptak, egészen az Országos Népi Gyűlésig. Bárki, aki a KNK határain belül élt, a politikai elnyomás áldozatául eshetett, de a külön nemzetiségként való elismerés bizonyos szintű védettséget jelentett a maoista kampányok legkíméletlenebb kegyetlenkedései közepette, legalábbis az 1966-ban kezdődő „kulturális forradalomig".[28]

A KÍNAI KOMMUNISTA PÁRT külvilágot érintő képét a sztálini Szovjetunió hatása formálta. A párttagok mély sértettséget éreztek az ország korábbi európai, amerikai és japán kizsákmányolása miatt. Ehhez a negatív érzéshez társult még a koreai és indokínai háborúk tapasztalata, annak tudomásulvétele, hogy Kína a világ veszélyes részén helyezkedik el, s a frontvonalból segíti a saját országukat felszabadítani kívánó kommunista pártokat. Peking értelmezése szerint a KNK elleni fenyegetések központja Washington volt. Tekintettel a Kuomintangnak nyújtott amerikai segítségre (a nacionalista párt Tajvanra menekülése előtt és után), valamint a koreai háborúban az Egyesült Államokkal vívott véres harcokra, az ellenséges érzületen aligha csodálkozhatunk. Ha azonban azt is mérlegeljük, hogy az USA milyen mértékben járult hozzá a békekorszakban Kína fejlődéséhez, s milyen létfontosságú támogatásban részesítette a Japán elleni háborúban, mégiscsak meglepő, hogy Washington vált a legfőbb ellenséggé. Két elsődleges oka volt ennek: a szovjetek Amerika-ellenessége, továbbá azok a problémák, melyekkel a városi kínaiak „Amerika-imádatát" felszámolni akaró KKP-nak szembe kellett néznie.

A kínai kommunisták úgy gondolták, hogy ők az imperializmus és kapitalizmus ellen vívott világméretű küzdelem első vonalában harcolnak, vállvetve a Szovjetunió vezette marxista pártokkal. Még ha tartottak is a saját pártjukra irányuló külső befolyástól, szerették volna magukat az oroszok legközelebbi harcostársainak tudni a globális színtéren, Kínát pedig a legfontosabb ázsiai szocialista országgá tenni. Mao és közvetlen munkatársai örömmel fogadták, hogy Sztálin utódai enyhülést kezdeményeztek Nyugattal a nemzetközi kapcsolatok terén, hisz így szusszanni lehetett egyet sokévnyi háborúskodás után. A kínaiak és a szovjetek is támogatták Vietnám két részre osztását, s közösen próbálták megakadályozni, hogy Kim Ir Szen új háborút indítson a Koreai-félszigeten. Peking szempontjából

időlegesen épp erre volt szükség a Washingtonnal és a Nyugattal fennálló hidegháborúban. A Moszkvával folyó közeli koordináció abban is segített, hogy a Kínai Népköztársaság a Szovjetunió leginkább tisztelt szövetségese legyen, ami a KKP nacionalista érzületének és Mao egójának is jót tett.

A pekingi vezetés támogatta Ho Si Minh Vietminh mozgalmát az Indokínát 1945 óta újra megszállni akaró francia csapatokkal vívott ütközetekben. A második világháborút követő periódusban Mao többször is kihangsúlyozta Sztálinnak, hogy Vietnám (ellentétben például Koreával) a KKP külpolitikájában prioritást élvez. 1949 után a „vietminhek" támogatása kínai szempontból fontosabb lett, mint a Tajvan elfoglalására való felkészülés. Az okok világosak voltak. Vietnámban a kommunistáknak reális esélyük volt a győzelemre, s utóbbi esetben egy, a KKP-hoz bármely másik kommunista pártnál közelebb álló csoport kerülhetett volna hatalmi pozícióba. Peking a koreai háború alatt is növelte a Vietminh-nek nyújtott segítséget. Az 1954-es Dien Bien Phu-i csatában és előtte kínai katonai tanácsadók kulcspozíciókat töltöttek be a vietnámi haderőben. A franciák vereségével végződő ütközetben Mao – miként azt Koreában harcoló saját tábornokaival is tette – stratégiai tanácsokkal látta el Vo Nguyen Giáp tábornokot. A KNK büszkén vett részt az indokínai békemegállapodás genfi konferenciáján. A kínaiak egyetértettek a szovjetekkel abban, hogy a régió békéjének feltétele egy ideiglenes választóvonal kijelölése. Így nyomás alá helyezték a vonakodó vietnámiakat, hogy fogadják el a megállapodást. Csou En-laj azt tanácsolta Hónak, hogy bölcs lenne felfüggesztenie a franciákkal folyó ellenségeskedést, s konszolidálnia az irányítása alá tartozó országrészt, így később tovább növelheti a kommunista fennhatóságú területek méretét. A baloldali francia miniszterelnökre, Pierre Mendès France-ra utalva, Csou a következőket közölte Hóval: „Mindent meg kell tennünk, hogy Mendès kormányát támogassuk. Meg kell akadályoznunk, hogy háborúra szomjazó szélsőséges elemek megdöntsék."[29]

Kína a harmadik világ többi országa felé is ezzel a mérsékelt hozzáállással fordult. A posztgyarmati rezsimek Nyugat-ellenes szövetségesként való megnyerésére hangsúlyt helyező Peking – a békés egymás mellett élés lenini politikáját követve – aláírta az indiai miniszterelnök, Dzsaváharlál Nehru öt alapelvét, így elkötelezte magát a népek egyenlősége és a nemzetközi ügyekbe való be nem avatkozás oldalán. Kína 1955-ben részt vett az ázsiai és afrikai országok bandungi konferenciáján, s elismerően nyilatkozott az elnemkötelezettségről (mármint a Nyugat, és természetesen nem Moszkva iránt). A titkos kínai–szovjet külpolitikai tervekben kihangsúlyozták, hogy elengedhetetlen támogatni a harmadik világ nacionalista rezsimjeit – Nehru Indiáját, Sukarno Indonéziáját és U Nu Burmáját –, de közben fel kell készülni arra, hogy az említett országok kommunista pártjai átvegyék az

irányítást. A maói értelemben vett önmérséklet csak taktikai eszköz volt a világforradalomra való előkészületek során.

A Kínai Népköztársaság egy másik okból is visszafogott módon fordult a Nyugat felé az 1950-es évek derekán. Mao és Csou En-laj abban reménykedett, hogy az Egyesült Államok – beleláradva Csang Kaj-sekbe vagy a Szovjetunióval kötött nagy kompromisszum részeként – feladja Tajvan védelmét. Ám 1954-ben a KNK lőni kezdte a partvidék mellett található Csinmen- és Macu-szigeteket, hogy emlékeztesse Washingtont: továbbra is vissza kívánja szerezni az irányításán kívül eső kínai területeket.

PEKING ÉS A KÜLVILÁG kapcsolatát nem lehet megérteni anélkül, hogy foglalkoznánk a kommunista vezetők saját polgáraik számára kieszelt kampányainak végtelen sorával. A legnagyobb kampány, az 1960-as évek végének „nagy proletár kulturális forradalma" kis híján magát a kommunista pártot is felszámolta. De egészen addig az áldozatok a rezsim valós vagy vélt ellenségei, illetve a gyanú szerint másként gondolkodó párttagok voltak. A Sztálin harmincas évekbeli politikai lépéseinek mintájára levezényelt kampányok az állandó válság és harc érzését keltették, ami segítette a KKP-n belüli radikalizálódást. Olyan társadalom jött létre, melyben minden külföldi kapcsolat veszélyesnek számított. 1958-ban egy tizenhét éves lányt azért küldtek munkatáborba, mert egy barátjának kijelentette, hogy „az amerikai cipőkrémek nagyon jók". A vád szerint „vallásosan hitt a külföldi imperialista tárgyakban".[30]

Mihelyt hatalomra került, a párt hozzáfogott összes valódi vagy potenciális ellensége felszámolásához, s ezt olyan kegyetlenséggel tette, mely felülmúlt mindent, amit a vetélytársak kiirtására irányuló korai és középső Csing-kori kampányok óta Kínában tapasztalni lehetett. A Csing Birodalom számára a kiirtandó csoportok jobbára – az ő definíciójuk szerint – nem kínaiak voltak. A KKP célkeresztjébe azonban kínaiak kerültek, s többnyire olyan emberek, akik az égvilágon semmit sem tettek a párt uralma ellen. A nép ellensége lett, aki „szembeszáll a proletárdiktatúrával, megtámadja a kormányzat külpolitikáját, s megtámadja az ellenforradalmárok likvidálását célzó kampányt".[31] Amint 1949-ben már látszott a katonai győzelem, el is indultak e kampányok, melyek levezénylése a koreai háború kitörésével csak felgyorsult. 1951 májusában Liu Sao-csi a következő magyarázatot adta a párt híveinek:

Mihelyst az Egyesült Államok elleni önvédelemre és Korea segítésére felszólító gongok és dobok fülsüketítő hangzavart keltenek, a földreform és az ellenforradalmárok elnyomásának gongjait és dobjait alig lehet hallani, vagyis az utóbbi sokkal könnyebben megvalósíthatóvá válik. Az Egyesült Államok elleni önvédelem és Korea segítésének hangos gongjai és dobjai nélkül a földreform (és az ellenforradalmárokkal szembeni kampány) zaja válik fülsüketítővé. Valahol meghal egy földesúr, egy másikat pedig megvernek; aztán mindenki ezzel foglalkozik [...] És minden sokkal nehezebb lesz.[32]

A korai politikai akciók óriási mészárlásainak a KNK nemzetközi politikájára gyakorolt hatását gyakran alá szokták becsülni. Peking a legkevésbé sem bánt elnézőbben belső ellenségeivel, mint Moszkva, a sztálini terror legszörnyűbb időszakába visszanyúlva kvótákat határozott meg az egyes tartományoknak, hogy mennyi ellenforradalmárt kell azonosítani és kivégezni. Mao a lakosság 0,1 százalékát jelölte meg, de egyes tartományokban a lelkes helyi kommunisták jóval meghaladták ezt a számot. Az „imperialistákkal való kollaboráció" volt a halálbüntetéssel járó bűnök legsúlyosabbika, ám idetartozott az illegális határátlépés is. Kuangtungban csak 1951 áprilisában több mint tízezer embert végeztek ki. 1951 májusának végére Közép-Kína déli térségében, Honan, Hupej, Hunan, Kuangtung és Kuanghszi tartományokban kétszázezer embert likvidáltak. Lehetetlen pontosan kiszámolni, hogy a kommunista uralom első öt évében mennyi kínai halt meg vagy került munkatáborba, de Jang Kuj-szung történész szerint sokkal magasabb számokról van szó, mint amelyeket – hétszázezer halott, valamint két és fél millió letartóztatott – Mao 1957-ben beismert. Valószínűbb, hogy négy-öt millió embert végeztek ki, több mint 50 százalékukat az 1949–55-ös időszakban.[33]

Az ötvenes évek végére a KKP politikája a korábbinál is szélsőségesebb irányba kanyarodott. A rettegő lakosság engedelmessége olyan szintű lett, hogy senki sem kérdőjelezte meg az aktuális pártdirektívát, még azok sem, akik az 1930–40-es években az elnyomás vagy az imperialista befolyás ellen harcoltak. A félelemből tett lépéseket – egy barát besúgása, egy nyilvános kivégzésen való részvétel – gyakran a szovjet megfigyelők számára is végletes nemzeti büszkeség vagy ideológiai hűség motiválta. A legtöbb kínai – és messze nem csak a kommunistákról van szó – hinni akart az új rezsimben és annak az országot rövid időn belül modern, hatékony állammá átalakító törekvéseiben. Bár az emberek gondolkodási folyamatai sosem egyszerűek ilyen szélsőséges helyzetekben (hogy mi lehetett a meghatározó – félelem, büszkeség vagy nacionalizmus –, nehezen dönthető el Mao Kínája, Hitler Németországa vagy Sztálin Szovjetuniója esetében egyaránt), a közjó érdekében való áldozathozatal, s ez a gondolat Kínában mindig előtérben volt, nyilvánvalóan megjelent az áldozatok és a gyilkosok körében. Csakugyan sokan hitték az 1950-es években, hogy a terror és a végletes fegyelem előfeltétele az új Kína megterem-

tésének. Egyes orosz tanácsadók rémisztőnek találták, hogy miközben Moszkva kezdett kilábalni a sztálinista terrorból, Peking szemlátomást megindult ebbe az irányba. Miközben a szovjet táborok túlélői visszatértek Szibériából, a kínai táborok – Mandzsúria északi részén és nyugaton, Kanszuban, Csinghajban és Hszincsiangban (ahol még mindig működnek) – fokozatosan megteltek. Előfordult, hogy szökött rabok a határt átlépve a Szovjetunióba menekültek. Azon nyomban visszaküldték őket.

TEKINTETTEL ARRA, HOGY MAO CE-TUNG ORSZÁGÁBAN mit és milyen módszerekkel kívántak elérni, várható volt, hogy a külföldi reakciók megoszlanak majd. Az Egyesült Államokban a terror, a szovjetekkel kötött szövetség, a Kínának egy évtizeden át juttatott, utólag értelmetlenné vált amerikai támogatás, melyet Washington kénytelen volt leírni, mind arra ösztönzött, hogy a KNK-ra a romlott kommunista blokk legádázabb tagjaként tekintsenek. A távol-keleti országgal kapcsolatban be nem teljesült remények csak erősítették a baloldali amerikaiakat Kína „kommunistává tételével" vádoló mccarthysta hisztériát. Ha olvasunk a vezető amerikai Ázsia-szakértők ellen gyakorta megfogalmazott vádak sorai között, nem nehéz felfedezni a rasszizmust. A kínaiak saját maguk nem dönthettek a kommunizmus mellett; ehhez az USA-ban élő „vörösök" és a szovjet gonosztevők kettős nyomására volt szükség. Sok amerikai tartott tőle, hogy a kommunizmust némileg egy tudatlan gyerek módján elfogadó keletiek bel- és külpolitikailag is szélsőségesen fogják alkalmazni új ideológiájukat.

A világ felé nyitó rövid időszak után az ország visszatért abba az állapotba, amely 1900 körül jellemezte külföldi kapcsolatait. „A vörös Kína – szögezte le Walter Robertson, a távol-keleti ügyekért felelős amerikai külügyi államtitkár – ellenséges, agresszív, s növeli katonai képességeit [...]. A jelenlegi rezsim, bel- és külpolitikai viselkedése alapján [...], törvényen kívüli nemzet."[34] Míg bukása felé közeledve a Csing Birodalom mindinkább lehetővé tette, hogy lakossága kapcsolatba lépjen a nagyvilággal, a KKP igyekezett elzárni a kínaiakat, megakadályozva a kötelékek kialakítását és az utazást. Kivételt – szigorú kontroll alatt – egyedül a kommunista államok képeztek. Keveset lehetett tudni róla, hogy mi zajlik Kínában, s ez fokozta a Nyugat paranoiáját. Ha valamely – a nyugati gondolkodás szerint kollektivizmusra hajlamos – ázsiai országban a szovjetek nem jártak sikerrel a kommunizmus elterjesztésében, ott biztosan megjelentek a kínaiak. A Koreában történtek is mutatták, hogy Peking agresszívan lép fel a külvilággal szemben, s már a globális érdekek szempontjából kulcsrégió, Délkelet-Ázsia elleni fellépésre készül. Azon országok ellen, amelyeket egy évtizeddel korábban Japán próbált az

uralma alá hajtani. Hosszú távon pedig – egy terjeszkedő Kína láttán – ugyan mi fogja megakadályozni a japánokat, hogy lelkesen csatlakozzanak az ázsiai győztes szövetséghez?

E rémálomba illő víziók hozzájárultak ahhoz, hogy az 1950-es években nem fektettek le egy hatékony amerikai KNK-politikát. A Trumant követő mindhárom elnök egy egyre laposabb, a belpolitikai következményektől tartó megközelítést alkalmazott Kína kapcsán: gazdasági embargók, diplomáciai elszigetelés és a tajvani Kuomintang támogatása. Bizonyos szempontból az amerikai lépések csak megkönnyítették Mao dolgát. A KKP vezetői Kína elszigetelésére törekedtek, s rettegtek az ország belügyeire irányuló minden külföldi befolyástól. Mikor a brit munkáspárti kormány 1950-ben kísérletet tett a Kínai Népköztársaság elismerésére, Mao hallani sem akart a dologról, amíg London nem számolta fel tajvani hivatalos jelenlétét. Amikor pedig 1955 februárjában – az enyhülést elősegítendő – a konzervatív brit miniszterelnök, Anthony Eden maga kívánt ellátogatni a KNK-ba, Mao így hencegett a szovjet nagykövetnek: „A Kínai Népköztársaság szándékosan olyan választ adott, hogy Eden semmiképp se akarjon Pekingbe jönni." Mikor az Eisenhower-adminisztráció 1959-ben kevésbé ellenséges megközelítéssel fordult a KNK felé, Mao azonnal egy, az országot belülről aláásni kívánó kísérletként értelmezte a hangnemváltást, s közölte munkatársaival, hogy John Foster Dulles amerikai külügyminiszter „meg akarja változtatni a kormányzatunkat. Felforgatásra törekszik, és át akar minket formálni, hogy aztán az ő elképzeléseit kövessük [...]. Így hát az Egyesült Államok [még mindig] agresszív és expanzív, csak épp megtévesztő taktikát alkalmaz [...]. Más szavakkal: meg akarja őrizni a saját rendjét, s meg akarja változtatni a miénket. Egy békés változással korrumpálna."[35]

A faji kérdés fontos szerepet játszott abban, hogy a világ hogyan látta Kínát, s Kína hogyan látta a világot. Az amerikai vezetők és (kisebb mértékben) nyugat-európai társaik aggódtak, hogy a KNK-nak, ennek a „nem fehér országnak" a kelet-európai kommunistáknál nagyobb esélye van arra, hogy meggyőzze és felforgassa Ázsia és Afrika gyarmati létből kiemelkedő államait. Szintén ezt tükrözte, hogy a szovjetek – Sztálintól kezdve – úgy vélték: Pekingnek kellene aktivizálódnia a harmadik világ azon térségeiben, ahol Moszkva nehezebben boldogul. Az ötvenes években sok harmadik világbeli vezető potenciális szövetségest látott Kínában – a bandungi részvétel e szempontból döntőnek bizonyult –, a szocialista fejlődés egy olyan, nem európai változatának reprezentánsát, amelyet az említett országok követni kívántak. Mao Ce-tung kérdésesnek találta az előbbi megközelítéseket. Egyetértett Moszkvával abban, hogy Pekingnek sajátos szerepet kell játszania a kommunista blokk érdekében a harmadik világban, de nem tartotta a KNK-t kü-

lönleges modellnek. Marxizmus-leninizmusról volt szó, semmi másról. Kína globális befolyásra tört, ám ha az amerikaiak úgy vélték, hogy az ország bele akar bonyolódni a szocialista táboron kívüli eseményekbe, Mao szerint tévedtek. Végezetül a KKP örömmel fogadta a harmadik világ radikális szereplőit Pekingben, s szívesen épített ki kapcsolatokat velük, de csak azzal a világos kitétellel, hogy a marxizmus-leninizmus az egyetlen megoldás a fejlődő világ bajaira. Nincs harmadik út, s ideológiai szempontból Kína nem is szándékozik ilyet kifejleszteni.

A KKP vallásra vonatkozó nézetei szintén negatív hatást gyakoroltak az ázsiai ország megítélésére. Az 1950-es években minden keresztény misszionáriust elüldöztek a KNK-ból, kórházaikat és oktatási intézményeiket az állam működtette tovább. Néhány külföldi hittérítőt bebörtönöztek; James E. Walsh amerikai katolikus püspök tizenkét évet raboskodott. A kínai katolikus hierarchia szinte összes tagját letartóztatták. Kanton érseke, Dominic Teng Ji-ming húsz évet töltött börtönben, Ignatius Kung Pin-mej püspök harminc évet munkatáborban. A keresztény közösségeket feloszlatták, s „patrióta" vallásos szervezetekként szervezték újjá őket. A tibeti vagy mongol buddhista, illetve hszincsiangi és kanszui muszlim vezetők alig jártak jobban. Peking az említettek meghurcolásával az ország feletti irányítását kívánta megerősíteni. Ám a kínaiak külföldi hittestvérei a KKP lépései hatására meggyűlölték az új rezsimet.

A világ információk hiányában, de nem feltétlenül hibásan ítélte meg a kommunista uralom kezdeti korszakát. Kína egy hatalmas emberi áldozattal járó és végül elbukó kísérletbe fogott. Ám a KNK-t érő külföldi kritikák hatására egyes kínaiak még inkább meg voltak győzve afelől, hogy helyes irányba haladnak. Számukra a legfontosabb az volt, hogy a maoizmus egy hazai eszmerendszer, a kommunista párt sikeresen egyesítette az országot, s célt mutatott a lakosság többségének. Száz év gyengeség után úgy tűnt, hogy Kína végre-valahára egy megfelelő életszínvonalat nyújtó és a külvilág által tisztelt államot épít. Az 1950-es években a kínaiak zöme számára ez épp elég volt.

SAJÁT FOGALMAI szerint a KKP büszke lehetett az ötvenes években elért eredményeire. A koreai háborúban döntetlenre mérkőzött az Egyesült Államokkal. Átfogó kampányt vezényelt le belső ellenségeivel szemben, államosította a mezőgazdaságot, a kulcsiparágakat, s ugyan jelentős szovjet segítséggel, de kielégítő módon vitte végig a termelés első ötéves tervét. A terv hangsúlyos területein – vas-, acél-, cement- és gépgyártás, szénbányászat, áramtermelés – nagyjából évi 9 százalékos növekedés történt. A vezetés (és főleg Mao) azonban még mindig aggodalommal tekintett a jövőbe. Bár az agrárium területén is bővült a termelés, a mezőgazdaság nem tudott lépést tartani

sem az ipar terjeszkedésével, sem a lakosságszám növekedésével. Az időszak vége felé pedig már az ipari bővülés lassulásának jeleit is érzékelni lehetett. De ami a legfontosabb, Mao és néhány tanácsadója közel sem találták kielégítőnek Kína általános növekedését, egyszerűen azért, mert továbbra is hatalmas távolság választotta el az országot a világ fejlett részeitől. 1956-ra politikai ellentét bontakozott ki Mao és a vezetés fiatalabb tagjainak csoportja, illetve a Liu Sao-csihez és Csou En-lajhoz hasonló hagyományosabb marxista vezetők között. Előbbiek az innovációt és a gazdaság gyors átalakítását emelték ki, míg utóbbiak inkább a tervhez ragaszkodtak volna, s a szovjet tapasztalat sikereiből és hibáiból való tanulást hangsúlyozták.

1956 februárjában Nyikita Hruscsov világszerte mindenkit megdöbbentett, akit korábban Moszkva inspirált. A Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) 20. kongresszusán elmondott beszédében részletesen beszámolt a sztálini terror mértékéről. Hruscsov leleplezése elbizonytalanította a KKP vezetését és a nagyvilág kommunistáit egyaránt. Ám Mao szerint a grúz származású diktátor elítélése saját esélyeit növelte, hogy Ázsiában, majd az egész földkerekségen ő válhasson a kommunista tanítás végső döntőbírójává. Sztálin halála olyan volt, mint amikor valaki kiszabadul a kényszerzubbonyból, mondta később a szovjet nagykövetnek. A KKP vezetőinek tetszett Hruscsov ragaszkodása ahhoz, hogy elődje „orosz sovinizmussal" kezelte – Jugoszláviától Kínáig – a többi kommunista párttal fennálló kapcsolatokat. Innentől fogva Peking szabadabban választhatta meg önnön politikáját, s gyorsabban közelíthetett a szocializmus felé. Az viszont már aggasztotta a „nagy kormányost", mikor egy évvel később látta, hogy a lengyel és magyar munkások – arra hivatkozva, hogy a 20. kongresszuson kiderült a szocializmus működésképtelensége – megpróbálták megdönteni országuk kommunista rezsimjét. Ekkor Mao és jó néhány kínai vezető ráébredt, hogy a Sztálin tévedhetetlenségét és személyi kultuszát érintő bírálat a KKP és az elnök elleni támadásra is felhasználható lehet. „Láthatjuk, hogy mihez vezetett Sztálin nagyzási mániája – mondta Hruscsov. – Teljesen elveszítette a valóságérzékét."[36] Mao pedig be akarta biztosítani, hogy senki se illethesse őt ilyen szavakkal.

1956 őszének lengyel és magyar eseményei kapcsán történt meg először, hogy a KKP egy sarkalatos külpolitikai kérdésben adott tanácsot a szovjeteknek. Mao figyelmeztette a Kremlt, hogy egy lengyelországi fegyveres beavatkozás „súlyos nagyhatalmi sovinizmusnak tűnne, így mindenképp el kell kerülni".[37] De miután kommunistákat lincseltek meg Budapest utcáin, a KKP támogatta – vagy inkább ösztönözte – a magyarországi szovjet beavatkozást. Az év végére az orosz és kínai pártvezetők egyaránt próbálták helyreállítani erősen megcsappant tekintélyüket. Egy, a szovjetek által ünnepelt kínai nyilatkozat szerint:

A népi demokrácia egyetlen célja a dolgozó emberek szocializmusának megerősítése, hogy a nép energiája a szocializmus építésére és az ellenséges erőkkel való küzdelemre irányuljon [...]. A kritika célja kizárólag a demokratikus centralizmus konszolidálása és a párt vezetésének megerősítése lehet. Semmi esetre sem okozhat – az ellenségeink által vágyott – szervezetlenséget és zavart a proletariátus soraiban.[38]

Budapest szelleme nem ok nélkül volt ijesztő a KKP vezetőinek. 1956 őszén és telén Kína – 1949 óta először – a párt politikájával szembeni és a demokrácia hiányát felrovó ellenállással szembesült. Több tartományban is a titkosrendőrség által szemmel tartott nyilvános demonstrációkon követelték a munkások jobb körülményeit, nagyobb demokráciát és szólásszabadságot. A Politikai Bizottság számára készült jelentésben olvasható, hogy a gyűlések egy részén párttagok is részt vettek, s ők is skandálták a jelmondatokat: „harcolni fogunk a végéig", és „leleplezzük az alacsony beosztású [hivatalnokokat], aztán jönnek a magas beosztásúak". Néhány munkás odáig is elment, hogy „úgy látszik, nincs más út, mint tanulni Magyarország példájából".[39] Mikor a sarokba szorított párt Mao javaslatára elindította a nagyobb nyíltságot hirdető „száz virág"-kampányt, a cél kezdettől fogva az volt, hogy azonosítsák, majd elpusztítsák a belső ellenségeket. 1957 decemberére több százezer „burzsoá jobboldalit" tartóztattak le és küldtek munkatáborokba.

Az ötvenes évek vége a külpolitikában is bizonytalan időszak volt. A forradalmat még radikálisabb szintre emelve Mao megpróbálta Kínán belül visszaszerezni a kezdeményezést, s közben a nemzetközi kapcsolatok területén is új és agresszívabb politikai célokat fogalmazott meg. Úgy gondolta, eljött az idő, hogy egy kommunista offenzíva induljon az Egyesült Államok és szövetségesei ellen a harmadik világban. Washington nem reagált pozitívan a szocialista tábor önmérsékletére. Magyarország és Tajvan folytatódó „megszállása" jól mutatta, hogy az USA milyen lépéseket tesz, ha gyengének tartja a kommunistákat. Mao második, egyszersmind utolsó külföldi útján (ismét Moszkvában) sürgette vendéglátóit, hogy szálljanak szembe az imperializmussal. „Úgy vélem, hogy a nemzetközi helyzet fordulóponthoz ért – jelentette ki. – Két szél fúj manapság a világban, a keleti és a nyugati szél. A kínai mondás szerint »vagy a keleti szél diadalmaskodik a nyugati felett, vagy a nyugati szél a keleti felett«. Meggyőződésem, hogy a mai helyzetben a keleti szél diadalmaskodik a nyugati felett. Vagyis a szocializmus erői ellenállhatatlanul maguk alá gyűrik az imperializmus erőit." Nincs miért félni egy imperialistákkal vívott háborútól, mondta Mao, majd hozzátette:

Ha bekövetkezik a legrosszabb, és az emberiség fele kipusztul, a másik fele életben fog maradni. Az imperializmus megsemmisül, s az egész világ szocialista lesz. Évek múltán újra 2,7 milliárd ember fogja lakni a földet, utána pedig még több. Mi, kínaiak egyelőre nem fejeztük be a [szocialista] építést, békére van szükségünk. Ha azonban az imperializmus háborút akar, nem tehetünk mást, harcolnunk kell a végsőkig, mielőtt folytatjuk az építést.[40]

Mao beszéde egy moszkvai nemzetközi találkozón hangzott el, s a baráti országokból érkezett kommunista vezetők döbbent csöndben hallgatták, ahogy az elnök szavait tolmácsolták nekik. Egy akkor fiatal orosz résztvevő, aki saját fülével hallotta a beszédet, később elmondta nekem, hogy úgy érezte, Sztálin kelt ki a sírjából. Egyáltalán nem tudott lelkesedni azért a gondolatért, hogy a világ lakosságának fele elpusztul.

Miután Mao hazatért a Szovjetunióban tett, politikailag katasztrofális útjáról, azon kezdett gondolkodni, hogy Kína hogyan ugorhatna egy nagyot, s növelhetné meg egyszerre a nehézipari és mezőgazdasági termelését. Moszkvában azzal kérkedett, hogy a KNK gazdasága tizenöt éven belül le fogja hagyni Nagy-Britanniáét. 1958 tavaszán, mikor az új termelési célokról beszélt a vezető KKP-tagokkal, a gazdaság legtöbb szektorában megnövelt kvóták mellett tette le a voksát. A többiek, meghunyászkodva a vezér tekintélye, optimizmusa és forradalmi lelkesedése előtt, közölték vele, hogy Kína akár hét, öt vagy épp három év alatt is maga mögé utasíthatja a brit acéltermelést. Az acél – a modernség építőeleme – Mao rögeszméjévé vált, aki kijelentette, hogy nagy ugrást kell végrehajtaniuk a jövőbe, megmutatva az országon belüli kételkedőknek, a szovjeteknek és az imperialistáknak, hogy a szocializmus mire képes. A világban a küzdelem uralkodik, hangoztatta az elnök, Kínának gyorsan be kell érnie a többieket, vagy el fogják pusztítani.

AZ ÖTVENES ÉVEK VÉGÉRE Peking és külkapcsolatai teljesen átalakultak az egy évtizeddel korábbi helyzethez képest. A kommunisták új, szovjet mintájú politikai és gazdasági rendet vezettek be. A világ többi részével az előző évszázadban óvatosan és fokozatosan kialakított kötelékeket elvágták, az ezt rosszalló kínaiakat megölték, munkatáborokba küldték vagy egyéb módon némították el. A KNK elszigeteltsége pedig csak súlyosbodott, amikor Mao elindította a szocialista országokkal fennálló kapcsolatok megszakításához vezető politikáját. De Kína elszigetelődésének alapjait az 1950-es években, a szocializmus kiépítésekor rakták le.

Könnyen érthető, hogy a KKP miért szakított a kései Csing-dinasztia és a köztársaság korának nemzetközi orientációjával. Miközben húsz éven át harcoltak a

Kuomintanggal a vidéki Kína eldugott zugaiban, a külfölddel kapcsolatos tapasztalataik korlátozva voltak. A párt saját történelemértelmezése szerint az országot érintő idegen befolyás kizárólag negatív hatással járt. Peking később a szovjetek Nyugattal való szakítását kezdte másolni. A kínaiak nem értették, hogy ez a szakítás Lenin szemszögéből a folyamatos nyugati ellenségeskedés miatt következett be, s nem a Szovjetunió saját kívánsága volt. Mindennél fontosabb azonban, hogy a Kínai Népköztársaság elszigetelődése a KKP politikájának szektás oldalából fakadt. A párt szélsőségesen fegyelmezett, szűk látókörű és befelé forduló volt, vezetőjét – az egyre inkább holmi prófétához hasonlító Maót – pedig semmi sem korlátozta. Az Egyesült Államok, Japán és Nyugat-Európa ideológiailag ellenséges álláspontja, illetve Peking bezárkózáspárti politikája és hozzáállása gondoskodott róla, hogy az új állam – leszámítva a Szovjetunióval kötött szövetséget – kívül maradjon az összes nemzetközi keretrendszeren.

Jó pár kínai reménykedett benne, hogy a jövőben több interakcióra kerül majd sor a külvilággal, s fel lehet venni a kapcsolatot a KNK-n kívül – Tajvanon, Hongkongban, Makaón, Délkelet-Ázsiában vagy más diaszpórákban – élő rokonokkal és barátokkal. De kellően büszkék voltak az ország eredményeire ahhoz, hogy tömegesen osztozzanak Peking külföldi termékek és gondolatok iránti ellenszenvében. Mikor pedig a kínaiak már több információval rendelkeztek a KKP tömeges kivégzéseiről és munkatáborairól, egyszerűen nem beszéltek a párt túlzásairól a kívülállókkal. Meg voltak győződve róla, hogy a módszerek ugyan szörnyűek, de a világgal végre egyenlőként szembenéző új Kína építése igazolja őket. Néhányan még abban is hihettek, hogy a KNK valóban le fogja hagyni a többi országot a modernségért folyó versenyben. Nekik hatalmas csalódást okoztak a következő évtizedek.

IX. FEJEZET

KÍNA EGYEDÜL

A HATVANAS ÉVEKBEN a KNK egyre inkább elszigetelte magát, s irrelevánssá vált a külpolitikában. A Szovjetunióval való szakítás a kevés megmaradt nemzetközi kapcsolatától is megfosztotta. Mao politikájának radikalizmusa és különcsége miatt Kína – mai fogalommal élve – bukott államnak *(failed state)* tűnt, kaotikus, önmagába zárt és a külvilággal alig érintkező, szélsőséges országnak. Noha az iparosodott államokban (még Új-Zélandon és Norvégiában is) megjelentek kis maoista csoportok, ezek inkább a társadalmi ügyekben való tiltakozásról szóltak, s nem a maói tanításról, illetve sohasem tettek szert valós politikai befolyásra. Közben a Kína által támogatott harmadik világbeli mozgalmakból is egyre kevesebb maradt, s azok is elszigetelten folytatták a küzdelmet. A pekingi vezetők elvárták, hogy e mozgalmak a meglehetősen kanyargós utat bejáró kínai belpolitikával szoros összhangban végezzék tevékenységüket. Ez még azoknak sem volt könnyű, akik őszintén szerettek volna a KNK szövetségesei maradni.

Kína magába zárkózása a Mao által 1966-ban – a politika radikalizálása és a belső ellenségek elpusztítása végett – indított „nagy proletár kulturális forradalom" alatt nem ismert határokat. A lakossággal elhitették, hogy csak Kína jár a helyes forradalmi úton, s az ország, amely korábban az emberiség fejlődésének központja volt, rendelkezik kulccsal a jövő kapujához. A kulcs pedig Mao Ce-tung személye és az általa kidolgozott politikai út volt. Mao megszállottan dolgozott azon, hogy a „nagy ugrás" csődje után egy új kínai generációt neveljen ki, olyan embereket, akiket nem tart vissza a konvenció és konformitás – etika, család és barátság –, s teljes erővel a forradalom megvalósításának fogják szentelni magukat, még azután is, hogy ő már nem lesz. Kegyetlen, erős és bátor, illetve a külföldi és burzsoá befolyástól mentes emberekre volt szüksége, akik a kommunizmus hazai beteljesítésének útján járva áldozatokra is hajlandók. Mao álma egy, a múltját teljesen felszámoló Kína volt, ahol az emberek üres lapok, melyekre fel lehet írni a modernség

legtökéletesebb képletét. Látta a ragyogó jövőbe vezető utat, bár ennek két oldalát a haladás kerékkötőinek holttestei szegélyezték. A paradicsomba vivő maói út a „kulturális forradalom" és a lemészárolt emberek halmai között vezetett, Sztálin és Hitler múltbeli, valamint Pol Pot eljövendő rémtetteihez hasonlóan.

Az 1960-as éveket meghatározó kínai elszigeteltség jórészt saját elhatározás eredménye volt, holott egyáltalán nem kellett volna így történnie. A harmadik világ – főleg faji okokból – nagy rokonszenvvel tekintett a Moszkvával szembeforduló Pekingre. Az (európai) oroszokkal szakító, haladó, gyarmatosításellenes ázsiai hatalom még a korábbinál is vonzóbb partnernek tűnt a szélsőséges csoportok számára. Ám az 1962-ben Indiával vívott fölösleges háború után a mérsékeltebb ázsiai és afrikai kormányok már kevésbé lelkesedtek a gondolatért, hogy szorosan együttműködjenek a kínaiakkal. Peking azonban még 1964-ben és 1965-ben is színre tudott lépni a harmadik világban, mikor Csou En-laj miniszterelnök afrikai országokat látogatott meg, vagy Kína egyezményt írt alá egy Tanzánia és Zambia közti vasútvonal megépítéséről. A hatvanas évek végén a KNK már nem foglalkozott ilyesmivel, s szinte teljesen kivonta magát Ázsiából és a harmadik világból. Az egykori radikális szövetséges országok (Ghánától Indonéziáig) jobbra tolódtak, s elkergették a kínai képviselőket. Még Észak-Korea is a szovjetek oldalára állt, noha – feltehetőleg nagy károrömmel – továbbra is elfogadott pekingi segélyeket. 1970-ben Kína már csak egyetlen baráti állammal, Észak-Vietnámmal ápolt a korábbihoz hasonló kapcsolatokat, ám Dél-Vietnám 1975-ös elestével ez is megszűnt. A Kínai Népköztársaság – leginkább saját döntéseinek köszönhetően – veszélyesen magára maradt, s az egyre fékezhetetlenebb rezsim meg volt győződve róla, hogy a háború – most a szovjetekkel – csupán idő kérdése.

HOGY MIKÉNT KERÜLT PEKING ebbe a tragikus helyzetbe? A katasztrófát mindenekelőtt Mao elbizakodottsága, Kína irreális fejlesztési tervei és nemzetközi elszigeteltsége okozta. 1958 nyarára a KKP pekingi központja jelentős termelésnövelést írt elő valamennyi területen. Mao biztos volt benne, hogy a „nagy ugrással" Kína mihamarabb fejlődésének új szintjére léphet, lelkesedése pedig felülírta a pártban a szkeptikusabb gazdasági szakértők véleményét. Vidéken megszűnt a magántulajdon, a parasztokat úgynevezett népi kommunákba osztották be, hogy így nőjön a termelés. A kommunák az összes szolgáltatást – még a gyermekekkel és idősekkel kapcsolatosakat is – kollektívan nyújtották. A legtöbb tartományban a gyerekek heti hat napot az óvodában vagy iskolában töltöttek, s csak vasárnap találkoztak a szüleikkel, hogy a férfiak és nők minden erejüket a termelésnek szenteljék. A parasztoknak hatalmas, addig használaton kívüli földterületeket kellett kampányszerűen

bevonniuk a termelésbe; terményeik a városokba vagy időnként külföldre kerültek. A hiányzó műtrágya pótlására a csűrök, melléképületek és latrinák, végül pedig a paraszthá zak építőanyagát aprították fel, majd terítették szét a földeken.

Nagyon sokan akartak hinni Mao új forradalmában, s szinte halálra dolgozták magukat a sikerért. Csodákról szóló pletykák járták be az országot: Senhsziben ház nagyságú dinnyék teremtek, míg a honani burgonyahozam 600 százalékkal nőtt. Ami pedig a legrosszabb volt: a túlzó termelési adatok alapján a kormányzat teljesíthetetlen mezőgazdasági exportkvótákat jelölt ki a tartományok számára. A főnökeik kegyét kereső helyi pártfunkcionáriusok hazudtak a termelés mennyiségéről. Az ország egyes részein az emberek elhitték, hogy érdemben segíteni tudják az acéltermelés növelését, ha kohókat építenek, ahol a kommunista vezetés tiszteletére beolvasztják a fémeszközeiket. 1958 késő őszére azonban világossá vált, hogy a túlzások miatt az ország bizonyos térségeiben elfogyott az élelmiszer. 1958–59 telén már parasztok haltak éhen. 1961-ben aztán véget ért a becslések szerint 45 millió ember – jórészt éhségbe, betegségbe és kimerültségbe belehalt parasztok – életét követelő „nagy ugrás". Mao és a többi vezető még akkor sem parancsolt megálljt, mikor már világos volt, hogy hova vezet, amit elindítottak, így ez a kampány lett a történelem legszörnyűbb ember által előidézett katasztrófája.[1]

A szovjetek aggodalommal figyelték a „nagy ugrás" kezdeteit. Bár néhány szakértőjük szimpatizált a Kínát új szintre emelni kívánó KKP célkitűzéseivel, a Moszkvának 1958 tavaszán írt higgadtabb jelentések már arról szóltak, hogy Mao módszerei óriási emberáldozatot fognak követelni. Az orosz tanácsadók magánbeszélgetésekben figyelmeztették a KKP-ban dolgozó kollégáikat a lehetséges veszélyekre. Ennek hallatán Mao tombolni kezdett. Úgy döntött, hogy kihasználja Moszkvának a NATO európai példáját követő, nagyobb katonai koordinációt célzó kérését, hogy kiadja dühét, s jelezze: a politikája kínai nemzeti érdek. Pavel Jugyin szovjet konzult – a marxista filozófust, akit Mao Ce-tung személyes kérésére küldtek Pekingbe, hogy elméleti kérdéseket vitathasson meg az elnökkel – az éjszaka közepén hívták be Mao új lakhelyére, hogy végighallgassa a kínai vezető dühkitörését: „Csak az oroszokban bíztok" – üvöltötte a KKP elnöke.

Nem bíztok a kínaiakban. [Nektek] az oroszok a magasabb rendű, míg a kínaiak az alacsonyabb rendű, buta és nemtörődöm emberek. [...] Azt hiszitek, hogy néhány atombombával irányíthattok minket. [...] Sohasem bíztatok bennünk. Sztálin volt az egyik legrosszabb. A kínai kommunistákat második Titóként kezelte; Kínát elmaradott országként. Gyakran mondtad, hogy az európaiak lenézték az oroszokat. Szerintem most az oroszok nézik le a kínaiakat.[2]

1958 nyarán Mao Ce-tung kísérletet tett rá, hogy a külkapcsolatokat felhasználva ösztönözze a „nagy ugrás" mobilizációját. Mikor a szovjet vezető, Nyikita Hruscsov Pekingbe sietett, hogy tisztázza a katonai együttműködést érintő „félreértéseket", Mao mogorván és látható megvetéssel fogadta. Az elnök tételesen felsorolta a Moszkvával kapcsolatban 1920 óta összegyűlt panaszait. Egy szót sem szólt a szovjet segítség mértékéről, ám kritikával illette egyes orosz tanácsadók viselkedését. „Panaszkodhat a szakértőink ostobaságára, de nálunk a maguk egyetlen szakértője sem dolgozik. Így persze úgy tűnik, mintha csak mi hibáznánk" – jelentette ki a felbőszített Hruscsov. „Ennek a történelem az oka" – válaszolt Mao. „Erről talán mi tehetünk?" „Önöké volt az első forradalom." „És emiatt érhet-e bennünket szemrehányás?" „Ezért kell maguknak szakértőket küldeniük" – szögezte le a KKP elnöke. A második találkozójukon Mao egy úszómedence mellett fürdőnadrágban fogadta Hruscsovot, akiről jól tudta, hogy nem tud úszni. Miközben vendége a medence végében próbált a víz felszínén maradni, a házigazda komótosan tempózott, s közben kioktatta a szovjeteket a kommunista stratégiáról. Miután Hruscsov hazatért, a moszkvai vezetők először kezdhettek el azon gondolkodni, vajon hosszú életű lesz-e a Kínával kötött értékes szövetségük.

Rögtön azután, hogy az SZKP első titkára elutazott, Mao úgy döntött: megtámadja a kínai partok közelében, a Kuomintang irányítása alatt álló szigeteket. Ezúttal nem kimondottan az Egyesült Államokat és Csang Kaj-seket akarta nyomás alá helyezni, hanem egy nemzetközi válságot szeretett volna kirobbantani, hogy megerősíthesse belföldi támogatottságát. Jóllehet a szovjetek nem kaptak tájékoztatást a támadások előtt, teljes körű diplomáciai támogatást nyújtottak a kínaiaknak. Idővel a második tajvani-szorosi válság is véget ért, de úgy tűnt, Mao még mindig azt a következtetést vonta le, hogy belpolitikai céljai nem lesznek már sokáig kompatibilisek a Moszkvával kötött szövetség eredeti formájával. És mikor 1959 októberében Hruscsov újra Pekingbe látogatott, hogy a sokasodó kínai kritikák közepette rendbe tegye a két ország kapcsolatát, az elnök egyáltalán nem volt partner. Amiatt bírálta a szovjet vezetőt, hogy megadja magát az Egyesült Államoknak, mikor Indiát és más nem kommunista országokat segít, illetve kritizálta, amiért nem osztja meg maradéktalanul az orosz nukleáris technológiát Kínával. Hruscsov azzal támadott vissza, hogy vendéglátói szélsőségesek, militaristák, és nem hajlandók az együttműködésre. Csen Ji marsall, a kínai külügyminiszter szemtől szembe köpönyegforgatónak nevezte Hruscsovot. „Ha Csen Ji elvtárs azt gondolja, hogy köpönyegforgatók vagyunk, akkor ne nyújtson kezet – reagált Hruscsov. – Majd nem fogadom el. [...] Ne köpjön a marsalli cím magasából! Nincs elég nyála hozzá. Minket nem lehet megfélemlíteni. Jó kis helyzet ez: egyfelől azt mondják, hogy »a

Szovjetunió vezetésével«, másfelől pedig belém fojtják a szót."[3] Hruscsov megszakította hivatalos látogatását. A kínai–szovjet kapcsolatok összeomlottak.

A két vezető összecsapása azonban csak a Peking és Moszkva közti szakítás kezdete volt, nem pedig a vége. 1959–60 telén Mao felkészült az oroszok nemzetközi kapcsolatokat és a kommunista elméletet érintő elképzeléseit illető vitára. Teng Hsziao-ping vezetésével egy kis csoportot hívtak össze, hogy készítsenek több olyan írást, amelyek Hruscsov (a jugoszláv kommunistákhoz hasonló) nézeteit kritizálják. 1960 áprilisában, Lenin születésének kilencvenedik évfordulóján a KKP végrehajtotta az első támadást. A kínaiak váltig állították: immár ők kerültek abba a helyzetbe, hogy meghatározzák a modern leninizmust, s arra intették a világ kommunistáit, hogy „részletekbe menően leplezzék le az imperialisták és az újmódi revizionisták abszurditásait, számolják fel a tömegekre gyakorolt hatásukat, világosítsák fel azokat, akiket az ellenség időlegesen becsapott, s fokozzák a tömegek forradalmi lelkesedését."[4] 1960 júniusában a két párt nyilvánosan összecsapott a romániai kommunista párt kongresszusán, jelezve a világnak, hogy nincs minden rendben a szocialista táboron belül. A kongresszus után Hruscsov dühe szemernyit sem csillapodott. Július 18-án utasítást adott, hogy a Kínában tartózkodó ezernégyszáz szovjet szakértő zöme azonnal térjen vissza, mire a legtöbben három héten belül hazautaztak.

Mao Ce-tung és a KKP politikája két év alatt hatalmas gazdasági tragédiát okozott odahaza, miközben az elnöknek és pártjának szinte valamennyi szövetségessel sikerült szakítania. Mao kijelentette, hogy mindez Kína érdekeit szolgálja; a követett irányvonal szavatolja a nemzeti függetlenséget és ideológiai tisztaságot, vagyis megalapozza a KNK jövőbeli átalakulását. De 1960 őszére a higgadtabb szereplők kezdtek felülkerekedni. A „nagy ugrás" halálos áldozatairól szóló elképesztő számadatokkal szembesülve Liu Sao-csi és Teng Hsziao-ping – időnként (ha összeszedte a bátorságát) Csou En-laj segítségével – nekifogott felszámolni a párt politikájának legtúlzóbb vadhajtásait. Mao pedig hátradőlt, s hagyta, hogy mások hozzák helyre az általa keltett felfordulást, bár arra kiemelt figyelmet fordított, nehogy politikai elhajlásra kerüljön sor. Még azt is engedélyezte, hogy csökkenjen a feszültség Moszkvával, a szovjetek új tanácsadókat küldjenek a már folyamatban lévő projektek befejezéséhez, illetve élelmiszerrel enyhítsék az éhezést egyes tartományokban. Maónak egyáltalán nem volt ellenére, hogy további támogatást kapjon a Szovjetunióból, s kétséges, hogy 1962 tavaszáig komolyan számolt-e azzal a lehetőséggel, hogy teljes szakítás következhet be a Kremllel. Meg akarta erősíteni a világ kommunista mozgalmában betöltött pozícióját, hogy az így megszerzett cselekvési szabadság birtokában abba az irányba vigye tovább Kínát, amelyet a

legjobbnak gondolt. Ha az oroszoknak nincs kifogásuk ez ellen, még az is előfordulhat, hogy nem fog teljesen szakítani Hruscsovval, mondta a beosztottjainak.

A hatvanas évek elején a Peking és Moszkva közötti kooperáció, ha korlátozott formában is, de folytatódott. 1961 áprilisában a két ország aláírt egy új és átfogó kereskedelmi megegyezést, s legalább 1962 tavaszáig szorosan együttműködött a Laosz jövőjéről szóló nemzetközi egyeztetéseken. Néhány területen – például hírszerzési információk megosztása, katonai technológia beszerzése – a bilaterális kapcsolatok 1964 közepéig is fennálltak. Ekkor azonban Mao a Szovjetunióval való végső szakítás mellett döntött. Az elnök és legközelebbi támogatói számára világos volt a maoista projektre irányuló fenyegetés. A kínai gazdaság konszolidációja és az oroszokkal való együttműködés új formái természetüknél fogva megkérdőjelezték a „nagy ugrás" értelmét. 1962 nyarán Liu Sao-csi, aki Mao döntése alapján lett pár évvel korábban a Kínai Népköztársaság elnöke, nyíltan szembefordult vele. „Sok hibát követtünk el az általános vonal végrehajtása, a népi kommunák megszervezése és a »nagy ugrás« levezénylése során, s akadtak köztük súlyos hibák is – jelentette ki Liu a párt belső körének. – Úgy gondolom, hogy itt az ideje az önvizsgálatnak és a tanulságok levonásának. Nem folytathatjuk így tovább."[5] Ami pedig a külpolitikát illeti, a párt nemzetközi osztályának vezetője, Vang Csia-hsziang – a Kínai Népköztársaság Szovjetunióban tanult első moszkvai nagykövete, a KKP egyik kulcsértelmiségije – azt javasolta, hogy Peking újra a békés egymás mellett élést képviselje, s folytatódjon a kínai–szovjet szövetség is.

Mao tombolt. 1962 nyarának végén két találkozón vágott vissza azoknak, akiket pártbeli ellenfeleinek tartott: „Úgy vélem, hogy a hazai jobboldali opportunizmust át kell neveznünk; hívjuk kínai revizionizmusnak!" – mondta kollégái legnagyobb elképedésére. Ragaszkodott hozzá, hogy a szovjet példából jól látható: az osztályharc a szocializmus alatt is folytatódik, Kína pedig – bel- és külpolitikai szempontból egyaránt – „küzdelmet folytat a burzsoá elképzelések ellen, vagyis a marxizmus-lenizmus nevében küzd a revizionizmus ellen". „Arra a kérdésre, hogy teret nyer-e a revizionizmus országunkban, [az a válaszunk, hogy] egyfelől igen, másfelől nem. Néhány elvtársunkat egy kiló disznóhússal vagy pár doboz cigarettával is meg lehet vesztegetni." Aki kételkedik a „nagy ugrás" helyességében, az osztályharcba kezd, átveszi a párt osztályellenségeivel szemben használt korábbi módszereket, s a párttagok ellen használja őket.

Mindez azt jelentette, hogy senki sincs többé biztonságban. A Maónak szakadatlanul kedvezni akaró és az említett nézetek hosszú távú következményeit megérteni képtelen Csou En-laj azonnal beállt a sorba. „A revizionizmus elleni küzdelem új szintre lépett – állította immár a miniszterelnök is. – Az osztályharc a testvérpártokkal fennálló kapcsolataink alapvető kérdése lett." „A marxizmus-leninizmus igazsága és a világforradalom központja már nem Moszkvában, hanem Pekingben található. Bátornak kell lennünk, s nem szabad csökkentenünk a felelősségünket" – folytatta Csou.[6] Mao pedig (szokása szerint) verset írt megalomán érzéseiről:

Ezen a kis földgolyón
Pár légy a falnak repül,
Zümmög, csak zümmög,
Néhanap sikolt,
Olykor hörög...
A világ pörög,
Nincs mire várni.
Tízezer év hosszú idő,
Ragadd meg a napot, az órát!
Négy tenger kel, felhő s víz kavarog,
Megremeg az öt kontinens, szél süvít, villám dörög.
Senki sem áll ellen nekünk,
Vesszenek a kártevők![7]

AHOGY FOKOZÓDOTT A KÍNAI–SZOVJET KONFLIKTUS, mindkét ország egyre nagyobb erőkkel keresett szövetségeseket a harmadik világban. Az ötvenes évek közepén orosz mosolyoffenzíva indult az Indiához és Indonéziához hasonló nem kommunista államokban. Válaszul Kína első számú prioritása lett, hogy jó viszonyt építsen ki ázsiai szomszédaival, Indiát is beleértve. Az 1955-ös bandungi afroázsiai konferencián Nehru indiai és Csou kínai miniszterelnök átölelték egymást, s ígéretet tettek, hogy a két ország örökké baráti kapcsolatokat fog ápolni. Ám az évtized végére Peking és Újdelhi között teljesen megszakadt a viszony. Belpolitikai prioritásai balra tolódásával Kína kevésbé tudta toleránsan kezelni az indiai vezetőket, akiket a brit imperializmus burzsoá utódainak tartott. A KNK számára egyre fontosabb lett határvidékeinek biztonsága, s már sajnálta azt a rendkívül korlátozott autonómiát is, amelyet 1950-ben Tibetnek adott. A Lhászában bevezetett radikálisabb kínai politika 1959-ben a tibeti felkelés kirobbanását, majd a helyi vallási vezető, a dalai láma Indiába menekülését eredményezte. Mao úgy vélekedett, hogy a nyugtalanság mögött az abból profitálni akaró Újdelhi áll. A hatvanas évek elejére India és Kína kapcsolata eljutott a töréspontig.

A szovjetek és a KKP saját nemzetiségpolitikai szakértői is azt javasolták, hogy a pekingi kormány a kínai katonák Lhászába való 1950-es bevonulása után kezelje

kesztyűs kézzel Tibetet. A helyi pártjelentésekben kezdettől fogva elítélően nyilatkoztak a tibeti társadalomban tapasztalt feudalizmusról és a parasztok elnyomásáról, de Mao Ce-tung eleinte fokozatosan és elővigyázatosan kívánta megvalósítani a változásokat e stratégiailag fontos térségben. Mikor 1956-ban, a földreformot követően kisebb felkelések kezdődtek a tibeti határterületeken, Peking lépésről lépésre növelte a biztonsági erők jelenlétét Lhászában. 1959 tavaszán – a dalai láma kínai elrablásának terveiről szóló pletykák miatt – több százezer helybéli jelent meg a város utcáin. Az NFH keményen lesújtott, ám a kibontakozó közelharcban a tibeti vallási vezető és környezetének néhány tagja át tudott szökni az indiai határon. A kínai hatóságok már több mint egy évvel a dalai láma menekülése előtt a tibeti harcosoknak nyújtott indiai és CIA-segítségre panaszkodtak (valószínűleg nem ok nélkül). A menekülteket befogadták, s a KKP vezetői immár biztosak voltak benne, hogy Újdelhi az ellenségük, hisz szándékosan kíván zavart kelteni az ország határvidékén.[8]

A konfliktust csak elmélyítette, hogy a szovjetek nem voltak hajlandók azonnal elítélni Indiát, illetve hogy Kína belpolitikája egyre szélsőségesebbé vált. 1962 nyarán, mikor Mao azok ellen fordult, akik megpróbálták eltakarítani a „nagy ugrás" romjait, Peking India-politikájára az elszigeteltség és az ostromállapot lett jellemző. Az, hogy Újdelhi pont ebben az időszakban kezdett előretolt őrjáratokat küldeni a vitatott határterületekre, természetesen fokozta a kínai hatóságokra nehezedő nyomást. Még Mao sem akart háborúzni Indiával; épp ellenkezőleg, korlátozni kívánta a határkérdést, hogy a tibeti problémára fókuszálhasson. De mikor Újdelhi visszautasította a kínai tárgyalási kezdeményezéseket, az ezt közvetlen kihívásként értékelő elnök készen állt a válaszra:

Háborút vívtunk az öreg Csanggal. Háborút vívtunk Japánnal és Amerikával. Egyiktől sem féltünk. És mindig mi nyertünk. Most az indiaiak akarnak háborúzni velünk. Természetesen tőlük sem félünk. Nem fogunk területeket adni; ha így tennénk, akkora földet vennének el tőlünk, mint Fucsien tartomány [...]. Nehru mindenképp háborúzni akar; ha nem harcolnánk vele, udvariatlanok lennénk. Hiszen az udvariasság kölcsönösség.*[9]

A kínaiak 1962. október 20-án indítottak támadást két fronton, egymástól ezer kilométer távolságra, Bhutántól keletre és a Kunlun hegységtől délre, közel a pakisztáni határhoz. Az indiaiak mindkét fronton vereséget szenvedtek, s mikor a

* Csang Kaj-sekkel. *(A szerző megjegyzése.)*

KNK egy hónappal később tűzszünetet hirdetett, a vitatott területek már teljes egészében kínai irányítás alatt álltak. Indiát sokkolta a háború kimenetele: nemcsak megfutamították csapatait, de a nemzetközi szimpátiával és segítséggel sem ment sokra. A szovjetek a gyakorlatban semlegesek maradtak, míg retorikájukban a kínaiakat támogatták. Maót ez nem nyűgözte le; úgy vélte, hogy Hruscsov csak meg akarja szerezni Peking támogatását az ugyanabban az időben kibontakozó kubai rakétaválsághoz. Az események legfontosabb következménye azonban az Ázsia két legnagyobb országa között máig fennálló ellenséges érzület és szembenállás lett.

1963-RA MAO CE-TUNGNAK szinte egyedül sikerült tönkretennie a kínai–szovjet kapcsolatokat. Legalább az évtized eleje óta ez tudatos célja volt, de nyilván megnehezítette volna a dolgát, ha a moszkvai politikai vezetés kevésbé arrogáns, illetve ha pekingi kollégái nem szenvednek politikai vakságban. Mao azért akarta felrúgni a Szovjetunióval való szövetséget, hogy ideológiai értelemben szabad legyen, s még balosabb irányba vihesse el Kínát. Végül ez lett a „nagy proletár kulturális forradalom". A ravasz Mao úgy intézte, hogy azok a vezetők, akik gyanúja szerint a legkevésbé értenek egyet fokozódó radikalizmusával, álljanak az oroszokkal kialakuló összecsapás első vonalában mind ideológiai, mind nacionalista szempontból. Az egyik ilyen politikust, Teng Hsziao-pinget 1963 nyarán a KKP delegációjának fejeként Moszkvába küldte, azzal a kimondatlan céllal, hogy támadja meg a szovjeteket. Teng reménytelen helyzetbe került. Egyfelől – személyes nézőpontból – nem nagyon érdekelték az oroszok, másfelől azonban jól tudta, hogy menynyire függ Kína technológiai szektora és egész gazdasági fejlődése a Moszkvával való együttműködéstől. Ennek ellenére Mao utasításai szerint járt el, mint ahogy mindig, legalábbis addig, míg a vezér életben volt. Közölte szovjet vendéglátóival, hogy „törést idéztek elő a nemzetközi kommunista mozgalomban, méghozzá egyre élesebben és szélsőségesebben, egyre szervezettebben és egyre nagyobb mértékben, hogy megpróbálják eltaposni [a KKP-t]". Majd kényszeredett mosollyal hozzátette: „Azt is meg szeretném jegyezni, hogy ezek csak az önök szokásos módszerei."[10] Aligha meglepő, hogy nem került sor további találkozókra.

A két kommunista óriás közti konfliktus már-már a háborús helyzetig fokozódott. 1962-től kezdődően a kínai szóvivők többször is kijelentették, hogy az oroszok katonai nyomás alatt tartják a két ország határát. Az pedig, hogy sokan szöktek át az északnyugat-kínai Hszincsiang tartományból az államhatáron, csupán megerősítette a KKP híveit abban, hogy Moszkva immár az ellenségük (valószínű, hogy a jelentős lakosságmozgás oka a „nagy ugrás" miatt kitört éhínség és a Szovjetunió vonzerejének kombinációja volt). 1964 nyarán Mao kijelentette: „Nem tehetjük

meg, hogy csak keletre [az Egyesült Államokra] figyelünk, s nem foglalkozunk az északkal; nem tehetjük meg, hogy csak az imperializmussal vagyunk elfoglalva, s figyelmen kívül hagyjuk a revizionizmust; mindkét fronton a háborúra kell készülnünk." Az elnök ugyanebben az időszakban fogalmazta meg a szovjeteknek szóló legbaljósabb kijelentését néhány japán látogató körében: „A Bajkál-tótól keletre található vidék száz éve lett orosz terület; azóta Vlagyivosztok, Habarovszk, Kamcsatka úgyszintén az országuk részévé vált. Mi pedig még nem nyújtottuk be a számlát mindezért."[11]

Mao nagy lépést tett afelé, hogy mindkét szuperhatalommal szakítson. Az 1962-es kubai rakétaválság után a Szovjetunió és az Egyesült Államok kezdett visszaaraszolni a szakadék széléről. 1963 augusztusában a briteket is bevonva, a hidegháború feszültségén enyhítve aláírták a nukleáris kísérleteket betiltó egyezményt. Mao erről hallani sem akart. 1964 októberében az első sikeres kínai nukleáris kísérlettel minden kapcsolatot felszámolt a nemzetközi közösség nagyobbik felével. De a KNK saját tömegpusztító képességekkel rendelkezett, ami komoly biztonságot jelentett, legalábbis Mao szerint. Az év végén az elnök sötét képet festett a forradalom ellenségeiről és a Kínai Kommunista Párt „kapitalista társutasairól". 1965-ben pedig már érezhető volt, hogy egy nagyobb tisztogatás készül. Mao kritikával illette a KKP Titkárságát és a Központi Állami Tervhivatalt, hogy az irányításától független királyságokká váltak. Amikor pedig csak lehetett – az amerikaiak ellen Vietnámban, a szovjetek ellen északon, s mindenki ellen, aki el akarta pusztítani Kínát – háborús retorikát használt. 1965 októberében megdöbbent párthivatalnokok előtt kijelentette, hogy „fel kell készülnünk a háborúra. [...] Nem félhetünk lázadástól vagy felkeléstől." Aztán hozzáfűzte: „Mit fogtok tenni, ha revizionisták jelennek meg a Központi Bizottságban? Ebben az esetben fel kell lázadnotok. [...] Jól jegyezzétek meg, akárki akármit mond, legyen a KB tagja, iroda vagy tartományi pártbizottság vezetője, ha nem helyes, amit mond, ne hajtsátok végre az utasítását."[12] Nem sokkal később az elnök elhagyta Pekinget, titkos vidéki létesítményekben tartózkodott, s csak 1966 nyarán tért vissza, mikor a „nagy proletár kulturális forradalom" – ahogy új kampányát nevezte – futótűzként égette fel a KNK-t.

Mao teljes elszigeteltségbe kormányozta Kínát, hogy így készüljön fel a rettenetes tisztogatásra. De emellett arra is kísérletet tett, hogy a nép háborújáról szóló elméletét propagálja a harmadik világ országaiban és forradalmi csoportjaiban, hogy velük szövetséget kötve a nemzetközi kapcsolatok új központját hozza létre. Lin Piao marsall, az elnök legfőbb végrehajtója a hadseregben, aki a vezért az első sorban énekelve dicsőítette, s akit Mao az utódjának választott, 1965 szeptemberében egy „Éljen sokáig a nép háborújának győzelme" című szöveghez adta a nevét. Ebben főnökét zseninek nevezte, aki „nagy tehetséggel ötvözte a marxizmus-leninizmus egyetemes igazságát a kínai forradalom konkrét gyakorlatával, s a kínai nép elhúzódó harca során szerzett tapasztalatokat általánosítva és összegezve gazdagította és fejlesztette tovább a marxizmus-leninizmust." Lin arra emlékeztette a világ nemzeteit, hogy Maónak „a vidéki forradalmi bázis létrehozásáról és a városok bekerítéséről szóló elmélete kiemelkedő és általánosan gyakorlati fontosságú az elnyomott népek, különösen az imperializmus és lakájai ellen harcoló ázsiaiak, afrikaiak és latin-amerikaiak forradalmi küzdelmében."[13] Vagyis Kína kész volt más országok radikális csoportjait támogatni, de azoknak előbb el kellett ismerniük Mao stratégiai lángelméjét.

A SZOMSZÉDOS ÁLLAMOK forradalmárai szempontjából Peking nem is tolódhatott volna rosszabb időben a szélsőbaloldalra. Észak-Vietnám és Észak-Korea is hozzászokott már, hogy miként navigáljon a kínai–szovjet szakítás változékony hullámain, s hogyan szerezzen támogatást mindkét féltől. Ám Mao most választásra kényszerítette őket, épp akkor, mikor a két országnak a legnagyobb szüksége lett volna külföldi segítségre. Az amerikai szárazföldi csapatok 1965-ben partra szálltak Vietnámban, s Hanoinak olyan stratégiára volt szüksége, mellyel legyőzheti őket, hogy a helyi kommunisták egyesíthessék az északi és a déli országrészt. Ami Koreát illeti, Phenjanban Kim Ir Szen azt remélte, hogy az USA vietnámi részvétele lehetőséget ad neki, hogy nagyobb nyomás alá helyezze Szöult, ám ehelyett a meghirdetett eszméi maradéktalan elfogadását követelő pekingi rezsimmel találta magát szembe.

Hanoi és a dél-vietnámi Nemzeti Felszabadítási Front vezetői az egyre mélyebb kínai–szovjet ideológiai törés közepette még agresszívabb stratégiával igyekeztek újraegyesíteni az országot. Az 1960-as évek elején Peking legtöbbször támogatta a vietnámi politikát, míg Moszkva türelemre intett, s tárgyalásos megoldásokat javasolt, hogy lehetőség szerint elkerülje az amerikai haderő még erősebb jelenlétét. De még a KNK is arra intette az észak-vietnámiakat, hogy ne lépjenek elhamarkodottan, hisz Kína sem kívánt egy, a tizenöt évvel korábbihoz hasonló közvetlen összecsapásba keveredni az Egyesült Államokkal. Mao természetesen tisztában volt vele, hogy országa szovjet segítség nélkül nem tudna ellenállni az amerikai hadseregnek. Peking tanácsadókat és korlátozott mennyiségű hadianyagot küldött Hanoinak, s szoros politikai viszonyt alakított ki a helyi vezetőkkel. 1964-ben Észak-Vietnám már közel volt ahhoz, hogy nyíltan csatlakozzon Kínához a Szovjetunió elleni támadásokhoz, annak ellenére, hogy még mindig orosz támogatásban részesült.

A vietnámiakat (és különösen Ho Si Minh-t, illetve utódját, Le Duant) lelkesítette a szocializmus maói útja. Hittek benne, hogy a nagy ugrások és a szélsőséges kollektivizmus kínai módszerei jobban illettek a vietnámi modernizációhoz, mint a mérsékeltebbnek tartott szovjet út. Az ideológiai szimpátiát csak erősítette Kína kulturális közelsége és a két kommunista párt hosszú és szoros kapcsolata. Tisztában voltak vele, hogy a KNK az egyetlen olyan szomszédos hatalom, mely hosszú távon is támogathatja őket az országegyesítés elnyúló küzdelmei során. Bár néhány vietnámi kommunista (történelmi okokból) még mindig tartott a kínaiak jövőbeli befolyásától, a két állam kapcsolata a hatvanas évek első felében kétségkívül pozitív volt.

Az USA 1965 tavaszán végrehajtott szárazföldi intervenciója – Kína közben a „kulturális forradalom" felé rohant – Hanoi és Peking számára is megváltoztatta a stratégiai helyzetet. A fegyverekre és gazdasági támogatásra kiéhezett észak-vietnámi vezetőknek immár közvetlenül az amerikai haderő ellen kellett egy gyorsan eszkalálódó háborút vívniuk. Az Észak-Vietnám 1964. őszi bombázására dühösen reagáló szovjetek széles körű programot indítottak, hogy a legszükségesebb eszközökkel – repülőgépek, tankok és légvédelem – lássák el Hanoit. Mao úgy döntött, hogy Kína másfajta stratégiát fog folytatni. A már északon tartózkodó katonai tanácsadók és támogató csapatok számát bővítették, de a harcokban nem vehettek részt. Kína is növelte a Hanoinak szánt anyagi támogatását, de javarészt alapvető felszereléseket küldött, így nem csökkentek az ország saját védelmére fenntartott készletei. Titokban Pekingnek figyelmeztetnie kellett Washingtont, hogy Észak-Vietnám inváziója esetén a KNK is hadba lép (így kívánták elkerülni, hogy ugyanaz megismétlődjön, mint a koreai háborúban, mikor a határukhoz közeledő amerikai csapatok láttán a kínaiak kénytelenek voltak beavatkozni). És – ami a legfontosabb – Kína képviselőinek ügyelniük kellett rá, nehogy szovjet hitszegésre vagy fortélyra kerüljön sor. Mao úgy vélte: Moszkva arra is képes lehet, hogy miközben fegyvereket szállít Vietnámba, álnok módon hátba támadja a KNK-t, vagy egy pusztító kínai–amerikai háborút provokál ki.

A „nagy kormányos" útmutatásai kínai külpolitikai katasztrófát okoztak Vietnámban. Peking ugyan kimaradt a háborúból, de ez a politika felszámolta a hanoi vezetőkkel két emberöltő alatt elővigyázatosan kiépített közeli kapcsolatokat. A kínai nézeteket támogató Le Duan egyszerűen nem értette, Mao elnök miért nehezítette meg minden eszközzel, hogy a létfontosságú szovjet segítség Kínán át eljusson Vietnámba. Többedmagával együtt nehezen fogadta a taktikát és stratégiát érintő, a „kulturális forradalom" előrehaladtával egyre élesebb pekingi kritikát is, mely arra próbálta kényszeríteni, hogy válasszon a szovjet és a kínai segély között. Miközben 1965-ben beindult az észak-vietnámi haderőnek szánt megnövelt katonai

támogatást biztosító orosz program, Csou En-laj közölte Hanoival, hogy a szovjet segítség „nem őszinte": a támogatás amerikai érdekeket szolgál, s a vietnámi kommunisták jobban járnának, ha el sem fogadnák.[14] 1966-ban Teng Hsziao-ping, akit nem sokkal később szintén meghurcoltak a „kulturális forradalom" során, üvöltött a Vietnámon belüli kínai propagandával kapcsolatos aggodalmait megemlítő Le Duannal:

Mégis mitől félsz még? Attól félsz, hogy felbosszantod az oroszokat? És akkor mi a helyzet Kínával? Elmondom neked őszintén, hogy most mit érzek: ha a vietnámi elvtársaknak hátsó gondolataik vannak a támogatásunkat illetően, miért nem beszélnek velünk?... Márpedig úgy tűnik, nem csupán a szovjet segélyt érintő értékítéleteinkről van szó. Úgy sejtitek talán, hogy Kína a saját érdekeinek megfelelően segít Vietnámnak? Reméljük, hogy nyíltan beszéltek velünk, ha egyszer kell a támogatásunk. A probléma pedig könnyen megoldható. Azonnal visszahívjuk a katonáinkat. Sok a tennivaló Kínában. A határnál állomásozó hadseregünket is visszarendeljük az ország belsejébe.[15]

1969-re a vietnámi kommunista vezetők már meg voltak győződve róla, hogy Peking nem az ő érdekükben cselekszik. Úgy vélték, hogy a KNK domináns szerepre tör egy jövőbeli egyesült Vietnámban, ezért a kínaiak azt szeretnék, hogy a háború a lehető leghosszabb legyen, így mérsékelve a rájuk nehezedő stratégiai nyomást. Néhány észak-vietnámi még azt is gyanította, hogy a konfliktus elnyújtásával Peking valamilyen *modus vivendire** akarja kényszeríteni Washingtont. Dióhéjban: Kína az utolsó vietnámi katona haláláig hajlandó volt meghosszabbítani a háborút. Peking és Hanoi kapcsolata fenntarthatatlanná vált.

Észak-Vietnámban kétségkívül rossz volt a helyzet, s a baráti Észak-Koreában sem álltak sokkal jobban a dolgok. Vietnámi elvtársaihoz hasonlóan Kim Ir Szen először Kína pártját fogta a szovjet–kínai vitában. Kim meggyőződése szerint Mao Ce-tung jóval közelebb állt ahhoz a fajta – autoriter, intenzív és gyorsan kibontakozó – szocializmushoz, amelyet ő létre kívánt hozni Koreában, mint az SZKP új első titkára, Leonyid Brezsnyev. De 1966-ra már tele volt kételyekkel. Erős túlzásnak tartotta, hogy immár Phenjanban is kínai tanácsadók és diákok üvöltöztek jelmondatokat Mao tanításának nagyságáról és a revizionisták elleni harcról. Miután sikertelenül tiltakozott a KNK nagykövetségénél, hogy így próbálja meg kordába szorítani az országában aktív kínaiakat, nyilvánosan ítélte el

* Olyan megoldás, amely a különböző érdekeket próbálja áthidalni, vagy két ellentétes tényező egymás melletti létezését biztosítja. Szó szerint: megélhetési mód. *(A szerk.)*

Peking „nagyhatalmi sovinizmusát", s Mao vörösgárdistáit „politikához nem értő gyerekeknek" nevezte. Kim abban bízott, hogy egy ismét tartalommal megtöltött szövetséggel a háta mögött megindulhat a hadseregével Dél-Korea ellen, de hirtelen egy új biztonsági kockázattal kellett szembenéznie. Kína a közös határon elhelyezett hangosbeszélőkön keresztül kezdett agitálni a „koreai revizionisták" ellen. Kim a szovjetek felé közeledve, magából kikelve ítélte el a „kulturális forradalom" ostobaságát. Ugyanakkor Pekingben a vörösgárdisták arra figyelmeztettek, hogy „Kim Ir Szen és az ő amerikaiakkal vagy revizionistákkal cimboráló, Kína-ellenes politikát hirdető fajtája rossz véget ér majd. A koreai nép előbb-utóbb felkel, s benyújtja a számlát".[16]

A HATVANAS ÉVEK KÖZEPÉRE Pekingnek egyetlen külpolitikai stratégiája maradt. Mao Ce-tung ragaszkodott hozzá, hogy országa egy meg nem határozott és meg nem szervezett harmadik világbeli frontot vezet az amerikai imperializmus és a szovjet revizionizmus ellen. Mao úgy vélte, hogy az Indonéziához, Algériához, Ghánához és Kubához hasonló államok Kínával közösen fogják megdönteni a nyugati dominanciát. Közeleg a háború, mondta az elnök, s a harmadik világ Peking vezetésével diadalmaskodni fog. „A Szovjetunió az első világháborúban született – hangsúlyozta Mao egy indonéz vendégének. – A KNK és több szocialista ország a második világháborúban; a harmadik az imperializmus megsemmisüléséről fog szólni."[17] A kínai külpolitikával azonban nemcsak az volt a gond, hogy a vélt baráti államokkal ápolt kapcsolatok tele voltak nehézségekkel, hanem az is, hogy a szóban forgó országok radikális politikusai kezdték elveszíteni a befolyásukat. Az 1960-as évek végére Kína összes harmadik világbeli szövetségese eltűnt, a vezetők puccs áldozatai lettek, a szovjetek oldalára álltak, vagy egyszerűen belefáradtak Peking mindentudó viselkedésébe és öncélú militarizmusába.

Indonézia az ötvenes évek óta az első számú kínai prioritások közé tartozott. Délkelet-Ázsia messze legnagyobb országát Sukarno, egy radikális antiimperialista és eklektikus szocialista vezette, aki mind szorosabb kapcsolatokat ápolt a helyi kommunista párttal. Ahogy korábban már említettem, Indonéziában jelentős kínai származású kisebbség élt, melynek egyes tagjai befolyásosak voltak az ország kereskedelmében és iparában. A KNK-t kellemetlenül érintette e kisburzsoázia léte, de motiválta az a cél, hogy valamennyi külföldön élő kínai védelmezőjeként tűnjön fel. Mao Ce-tung mindenesetre szeretett volna szövetséget kötni az indonéz elnök rezsimjével és a helyi kommunista párttal. 1961 júniusában Sukarnóval találkozva Mao az el nem kötelezett világ vezetőjének nevezte őt, kimondatlanul jelezve, hogy a megbízhatatlan Nehru is erre a címre tör. 1963 januárjában Liu Sao-csi kijelentette, hogy India helyett immár Indonézia a harmadik világ imperializmus- és gyarmatosításellenes harcának bástyája.[18]

De Kína egyre inkább balra tolódott, s a pekingi vezetést nyugtalanítani kezdte a jakartai kormány „burzsoá karaktere". 1962-től Indonézia hadüzenet nélküli dzsungelháborút folytatott Malajzia ellen Borneón. A KNK Jakartát támogatta, s igencsak meglepődött, mikor 1964-ben Sukarno beadta a derekát, s tárgyalóasztalhoz ült. A kínaiak úgy vélték, hogy az indonéz politikus Washington hatása alá került. Robert Kennedy amerikai főügyész, a nemrég meggyilkolt elnök testvére is találkozott Sukarnóval, hogy a békéről tárgyaljanak. Kína szerint a döntés „felbujtója Robert Kennedy" volt, s ez jól tükrözte „a burzsoá nacionalisták sötét oldalát és kétszínűségét". Ezért Peking inkább az Indonéz Kommunista Pártnak szánt támogatását növelte: 1965-től fegyverekkel és kiképzéssel egyaránt segített.[19] Aligha lehet kétséges, hogy Kína támogatása felbátorította az 1965 októberében puccsot megkísérlő helyi kommunistákat és szimpatizánsaikat, ami után a hadsereg teljesen felszámolta a baloldali indonéz erőket. Egy új antikommunista rezsim jött létre, s indonéziai kínaiak ezreit ölték meg a puccsot követő mészárlásokban.

Kína Afrika ügyeibe való beavatkozása hasonló pályát járt be. A ghánai radikális elnök, Kwame Nkrumah boldogan fogadta a pekingi támogatást. De 1964–65-ben az ország a különböző baloldali mozgalmak kínai gerillakiképzésének központjává vált. A KNK azt tanácsolta, hogy jöjjön létre egy népi milícia – mire válaszul Nkrumah ellen sikeres puccsot hajtottak végre. Algéria 1962-es függetlenné válása után az Ahmed Ben Bella vezette új, forradalmi kormány rendkívül szoros kapcsolatokat ápolt a kínaiakkal. A viszony azonban 1965-re megromlott, részben azért, mert az algíri kabinet egyre több területen együttműködött a Szovjetunióval. A pekingi külügyminisztérium közleménye szerint Ben Bella antiimperializmusa „kemény beszéd és erőtlen cselekvés" volt. Kína algíri nagykövetsége megkérdőjelezte, hogy az észak-afrikai állam vezetője elég bátor-e, hogy „forradalmi eszközökkel" kerekedjen felül országa gazdasági nehézségein: „az algériai uralkodó csoport arrogáns és öntelt, de fogatlan oroszlánok gyülekezete".[20] 1965 júniusában Ben Bella rezsimjét egy katonai puccs döntötte meg, a kínaiak pedig megkönnyebbült sóhajjal nyomban elismerték az új kormányzatot. A KNK először ismert el egy katonai kormányt a harmadik világban, ám az 1970–80-as években még számtalanszor tett hasonlóképp, egyszerűen azért, mert szovjetellenesnek tartotta az új vezetést (Algéria esetében tévedett). A harmadik világban folytatott kínai irányvonal intellektuális és külpolitikai értelemben is kezdett csődöt mondani.

Peking a legnagyobb pofont a Moszkva felé forduló Kubától kapta. Noha Fidel Castro és Che Guevara tagadhatatlanul a szocializmus kínai válfajához álltak kö-

zelebb, a szovjet gazdasági modellt gyakorlati szempontból megvalósíthatóbbnak tartották; ráadásul az oroszok kevesebbet kértek a támogatásukért cserébe. A KNK azt szerette volna elérni, hogy Havanna engedélyezze a maoista propaganda terjesztését a szigetországban, s kiegyensúlyozottabb módon álljon hozzájuk, illetve a szovjetekhez. 1966-ban aztán Peking már a kínai–kubai kereskedelem csökkentésével fenyegetőzött, mire Castrónak elfogyott a türelme. Nyilvánosan azzal vádolta Kínát, hogy „bűnös gazdasági agressziót folytat Kubával szemben", s csatlakozik a karibi állam elleni amerikai embargóhoz. Majd Castro így folytatta:

[Kína lépéseit] csak országunk teljes lenézésével és népünk jellemének és méltóságának semmibevételével lehet magyarázni. Nem csupán rizsszállítmányok tonnáiról vagy ruhaanyagok négyzetmétereiről van szó, hanem a népet érintő, sokkal fontosabb kérdésekről: joguk lesz-e a jövőben az erős államoknak arra, hogy zsarolják, nyomás alá helyezzék, megtámadják és megfojtsák a kisebb népeket; vajon abban a jövőben, melyért a forradalmárok küzdenek, továbbra is a kalózkodás, az elnyomás és az obstrukció legrosszabb módszerei lesznek jellemzők [...]? Forradalmi országunk nem engedhet az ilyen, hadseregünket és adminisztratív kádereinket befolyásolni próbáló módszereknek, amelyek elárulják azt a bizalmat, barátságot és testvériséget, mellyel a szocialista államok képviselőit országunkban fogadjuk.[21]

Ezzel Kína harmadik világbeli befolyása gyakorlatilag véget ért.

A „NAGY PROLETÁR KULTURÁLIS FORRADALOM" messze a legnagyobb és legintenzívebb kormányzati kampány volt a kínai történelemben. Kevesebben haltak meg alatta, mint a „nagy ugrás" idején, s kisebb hatása volt a gazdaságra, de jóval több emberi életet nyomorított meg és tett értelmetlenné. Egész Kínában – többnyire ártatlan – embereket citáltak rögtönzött bíróságok elé, aláztak meg, s gyötörtek nyilvánosan a családjuk és barátaik szeme láttára. Az áldozatok közül sokan az életüket tették fel a forradalom és a KKP szolgálatára, a prominensek zöme pedig a kommunista párt vezetője volt. Liu Sao-csit, Kína elnökét megkínozták, s megfelelő orvosi segítség híján, börtönben halt meg. Peng Tö-huajt, a kínai csapatok koreai főparancsnokát egy nyilvános gyűlésen addig ütötték, amíg el nem tört a gerince. A gyilkosságokat és kínzásokat végrehajtó fiatalembereket maga az általuk istenként imádott Mao Ce-tung hatalmazta fel rémtetteikre. Mikor Mao megparancsolta nekik, hogy „bombázzák a főhadiszállásokat", s revizionistának és kínai Hruscsovnak bélyegezte legközelebbi munkatársait, a vörösgárdisták azt tették, amit az elnök várt tőlük. Mao és segítőinek új köre gondoskodott róla, hogy

senki se álljon az útjukba, s ha kellett, az erőszak fokozására biztatott. A „nagy kormányos" utolsó kísérlete volt ez, hogy elszigetelje Kínát és permanenssé tegye a KKP forradalmát.

A szörnyű kampány alatt Kína szinte minden külkapcsolata holtpontra jutott. A határon túl tartózkodó kínai diplomatákat és diákokat visszahívták, hogy önkritikát gyakoroljanak, s Mao Ce-tung gondolatait tanulmányozzák. A KNK-ban tanuló külföldi diákokat kiutasították, a konzulátusok egy részét bezárták. A brit nagykövetséget 1967 augusztusában megtámadták és felgyújtották. A Kínában élő külföldiek a hatvan évvel korábbi bokszerlázadáshoz hasonlították az állapotokat. Ahogy láttuk, az észak-koreaiak és észak-vietnámiak, Kína utolsó régiós szövetségesei is panaszkodtak a náluk tevékenykedő, a „kulturális forradalom" propagandáját – például a Mao-idézeteket tartalmazó *Vörös könyvecskét* – terjesztő kínai tanácsadókra. A kubaiak inkább elhagyták az országot; egyik hazatérő csoportjuk arról számolt be egy szovjet diplomatának, hogy „alig lehet elképzelni azt az ostobaságot, ami a »gárdisták« és az általuk vezetett emberek soraiban uralkodik. Még a hitleristák is tanulhattak volna tőlük". Időközben Pekingben a vörösgárdisták megostromolták a szovjet nagykövetséget, orosz és keletnémet diplomatákat vertek meg a nyílt utcán. Mikor utóbbiak panasszal éltek a kínai külügyminisztériumban, azt a választ kapták, hogy a kormány „határozottan támogatja a nép forradalmi tevékenységét".[22] Amikor pedig Moszkvában a szovjet külügyminiszter egy sürgős találkozót hívott össze, a kínai diplomaták Mao *Vörös könyvecskéjének* idézeteit kezdték kiáltozni.

A szovjet- és Nyugat-ellenes retorika a „kulturális forradalom" előrehaladtával csak fokozódott. Az amerikaiakat és briteket azzal vádolták, hogy háborút terveznek Kína ellen, amelyet Moszkva is segíteni fog. „A Szovjetunió megváltozott – állította 1967 júniusában a KKP szócsövének tekintett *Zsenmin Zsipao.* – A burzsoá diktatúrát felváltotta a proletárdiktatúra, s ügynökei segítségével a burzsoázia ellenforradalmi restaurációt hajtott végre." A párt biztonsági és hírszerzési irodájának feje, az esztelen kampány mellé állt Kang Seng mindenhol külföldi ügynököket látott tevékenykedni Kínában. „A szovjet revizionisták számos titkos ügynököt képeztek ki, akik most országunkban működnek – mondta a vörösgárdistáknak. – A mongol revizionisták mérgező tevékenységet végeznek népünk körében, s a koreai revizionisták hasonlóképp tesznek [...]. Fokoznunk kell az éberségünket."[23]

A csúcspontjára érő „kulturális forradalom" egyre inkább xenofób lett. Minden külföldire gyanakodva tekintettek. Egy barátomat azért verték meg, mert a vörösgárdisták egy határon túl nyomtatott könyvet találtak az otthonában, egy másikat azért, mert szemüveget (idegen cicomát) viselt. Közben néhány Kínában élő külföl-

di mindent megtett, hogy csatlakozhasson az új kampányhoz. A Lengyelországban született újságíró, Israel Epstein, több tisztogatás veterán kommunista túlélője, aki 1964 óta a KKP tagja volt, úgy írt, hogy „félelmetes napokat, heteket, hónapokat éltem át, melyek valóban »megrázták a világot« – megfiatalították, újra élettel telivé tették, letépték az elme bilincseit (és megtépték azokat, akik az ügy bilincseivé váltak)". Az Epstein és főnöke, Sidney Rittenberg alapította „lázadócsoport" azokat a külföldieket illette kritikával, akik nem alkalmazkodtak elég gyorsan a megváltozott politikai körülményekhez. 1968-ra azonban Epstein is „bilincs" lett, s öt évre börtönbe került. Rittenberg tíz évig raboskodott. A halála után más külföldiek nagy kínai betűkkel teleírt posztereken hirdették: „Magasra mászott, és a mélybe zuhant", továbbá „Rittenberg pontosan azokat a jellemvonásokat mutatta, melyekhez egy zsidóban hozzászokhattunk".[24]

Egy olyan világban, ahol egykori vezetőket kínoztak meg a családjuk szeme láttára, minden lehetséges volt. Liu Sao-csi elnök feleségét, a tizenhat éves kora óta kommunista Vang Kuang-mejt a hivatalos rezidenciájukról rabolták el a Csinghua Egyetem vörösgárdistái. Megverték, majd arra kényszerítették, hogy azt a selyemruhát viselje, amelyet férje jakartai látogatásán hordott, s körbehurcolták a városban. A nő kihallgatásának hivatalos jegyzőkönyve szerint a diákok a következőket üvöltötték felé:

Ma harcolni fogunk ellened. Szabadon küzdhetünk, ahogyan csak akarunk, te pedig nem vagy szabad [...]. Mi vagyunk a forradalmi tömeg, te pedig egy hírhedt, öreg ellenforradalmár boszorkány. Ne próbáld összezavarni az osztályok közötti demarkációs vonalakat! [...] Ebben a ruhában flörtöltél Sukarnóval Indonéziában, és szégyenbe hoztad a kínai népet [...]. (Együtt olvasnak [Mao Vörös könyvecskéjéből]: „Minden reakciós ugyanolyan; ha nem ütöd, nem roskad össze.")[25]

A KKP Kína külpolitikájáért felelős intézményeiben is teljes volt a káosz. Csou En-laj megpróbálta kitalálni, hogy Mao milyen irányba szándékozik indulni, s ehhez az irányvonalhoz ragaszkodva igyekezett megmenteni saját magát és a körülötte lévőket. Mikor Csen Ji, a kemény veterán kommunista (ebben az időszakban külügyminiszter) megkérdőjelezte azt, ahogy a vörösgárdisták a külügyeket intézték, Mao tombolt. Kijelentette, hogy a Központi Kulturális Forradalmi Csoport „kilencvenhét százalékban helyesen jár el. Aki ellenáll a csoportnak, annak én fogok ellenállni! Ha meg akarod kérdőjelezni a kulturális forradalmat, nem fogsz sikerrel járni". A külügyminisztérium diplomatái sietve létrehozták saját vörösgárdista csoportjaikat (az amerikai és óceániai főosztályon működő „Üsd a Fuldokló Kutyákat" brigádnak nevezték el magukat), s hirdetni kezdték a jelmondatot: „Támadjuk Csen Jit, és hagyjuk beteljesülni az osztályharcot a külügyminisztériumban."[26] Csen Jit harci gyűléseken nyilvánosan megszégyenítették, majd átnevelésre egy Hopej tartományban lévő gyárba küldték. Bizarr módon 1972 januárjában bekövetkezett haláláig megőrizte külügyminiszteri címét.

MÁR HA LÉTEZETT egyáltalán a „kulturális forradalom" alatt, energiáját a kínai külpolitika a Szovjetunió elítélésére fordította. A hatvanas évek végére Moszkva vált Kína első számú ellenségévé. Csehszlovákia 1968. augusztusi orosz megszállása – bár semmi köze nem volt a kínai–szovjet kapcsolatokhoz – megrémítette a pekingi vezetőket. Tisztában voltak vele, hogy az ország mennyire meggyengült a „kulturális forradalom" hatására. Teljes volt a zűrzavar, a nehézfegyverekkel rendelkező vörösgárdista csoportok már egymás ellen harcoltak az utcákon. A szovjet fegyveres erők Mongóliába helyezése – ezt a szomszédos felfordulástól félő mongol hatóságok maguk kérték – szintén táplálta a paranoiát. Noha a vietnámi háború és az amerikaiak indokínai jelenléte továbbra is foglalkoztatta Maót és a KKP vezetőit (azokat, akik még szabadlábon voltak), Moszkva olyan nyílt és közvetlen fenyegetéssé vált, ami – egyelőre – kézzelfoghatóbb veszély volt, mint Washington.

1968-ban Mao egyre többször nevezte a Szovjetuniót „szociálimperialistának". Az elnevezés arra utalt, hogy a szovjetek a jövőben bizonyosan meg fogják támadni Kínát, hogy megismételjék a cári Oroszország múltbeli imperialista agresszióját. A KKP elnöke a nagyhatalmi expanzionizmus különösen fertőző formájaként határozta meg a szociálimperializmust, s így Moszkva – Washingtonnal és Londonnal együtt – a „nyugati" imperialisták csoportjába került. Mao 1965-ben a szovjet miniszterelnök, Alekszej Koszigin pekingi látogatásán – utoljára találkozva bármilyen orosz vezetővel – így szónokolt vendégének: „Most az Egyesült Államok és a Szovjetunió dönt a világ sorsáról. Tessék, döntsetek! De nagyjából tíz-tizenöt éven belül eljön majd a nap, amikor nem tudtok dönteni a világ sorsáról, mert a hatalom a világ nemzeteinek kezében lesz, és nem az imperialisták, kizsákmányolók vagy revizionisták kezében."[27] Három évvel később Kína szempontjából már a Szovjetunió volt a legveszélyesebb nyugati imperialista hatalom. És jóllehet a vezér nyelvezete egyre rasszistábbá vált, a KNK egyetlen korabeli szövetségese egy európai ország, a saját szomszédaival szintén rendkívül rossz viszonyt ápoló kommunista Albánia volt. Mao a világforradalom világítótornyaként beszélt Tiranáról, de a pártvezetők egy része már az albánok puszta említésére is arra gondolt, hogy mennyire elszigetelt lett Kína a nemzetközi életben.

Peking háborúra készült. A félelem a külvilággal való összecsapástól egy bizarr programot eredményezett: a csúcsvezetés elkezdte Kína iparának kulcsrészeit az or-

ság biztonságosabbnak tartott nyugati felébe telepíteni. Általában ugyanazokról a térségekről volt szó, ahol a Kuomintang túlélte az 1937-ben megindított japán támadást. Egész gyárakat szereltek szét, majd szállítottak a (Mao elnevezésével élve) harmadik vonalhoz, az északi Kanszu tartománytól a déli Jünnan tartományig nyúló területekre. 1965-től kezdve – a vietnámi háború fokozódása közepette – a harmadik vonal egyre fontosabb lett a szovjetekkel kiéleződő konfliktusban. A folyamat pazarlása és diszlokációja igencsak megkárosította a kínai gazdaságot. Néhány esetben azonban a „kulturális forradalom" káoszában háttérbe szoruló (és időnként elfelejtett) ipari menedzserek olyan tapasztalatokra tehettek szert, amelyek a későbbi évtizedek kapitalista forradalmában előnyükre váltak. A „biztonságos hátsó bázisterület" létrehozásának politikája egészen a nyolcvanas évek elejéig folytatódott, s az adott időszakban Kína befektetéseinek harmadát emészthette fel.[28]

A „kulturális forradalom" alatt saját területen háborús bázisokat építő KNK nem foglalkozott a perifériájával. Hongkong továbbra is a kínai külkereskedelem fontos csatornája maradt, Tajvan pedig kézzelfoghatóan emlékeztetett Kína megosztottságára és nemzeti megszégyenülésére. Peking azonban egyik régiót érintően sem folytatott aktív politikát. A külföldön élő kínaiak körében általános volt a félelem. Otthon járt kisszámú társaik rémtörténeteit végighallgatva szinte egyikük sem kívánt visszatérni az anyaországba. Természetesen tisztában voltak vele, hogy az üldözöttek egy része az óhazát szolgálni kívánó visszatért kínai volt.

Mao utolsó kampánysorozata a kisebbségi területeken kiváltképp tragikus eredményekkel járt. Tibetben templomokat, vallási szimbólumokat és festményeket pusztítottak el; a Pekingből és Sanghajból beutazó lázadócsoportok tagjai szerzeteseket és apácákat hajtottak „harci gyűlésekre". Belső-Mongóliában legalább tizenhatezer embert öltek meg a nem létező szeparatista pártra vadászó KKP-funkcionáriusok és vörösgárdisták. Mi több, Kuanghszi tartományban, a csuang népcsoport számára kijelölt autonóm régióban a „kulturális forradalom" politikai hátterű kannibalizmusig fajuló gyilkos őrjöngésben öltött testet.[29]

A folyamat fő összetevői – a xenofóbia, a belső területekre költözés és a kisebbségek elleni terror – jól szolgálták Mao Ce-tung céljait. A pekingi tömeghisztéria, az ország ifjúságának a Tienanmen téren előtte felvonuló milliói simogatták határtalan egóját. A politikailag motivált fejlődésbe vetett hitével pedig egybevágott, hogy a fiatalokat a városokból vidékre küldték paraszti munkát tanulni. A KNK nemzetközi elszigeteltsége segítette a kampány levezénylőit abban, hogy egy új Kínát teremthessenek, s megmenthessék a forradalmat. Bár 1968 végén már a hadsereget vetette be, hogy véget vessen az utcai zűrzavarnak, Mao folytatni kívánta a folyamatot. 1969 elején a párt új vezetése előtt elmondta:

A győzelemről beszélünk. Ez azt jelenti, hogy mindenképp egyesítenünk kell az egész ország tömegeit, hogy a proletariátus vezetésével törjenek a győzelemre. A szocialista forradalomnak folytatódnia kell. Még vannak befejezetlen forradalmi feladataink, harcolnunk kell, kritizálnunk kell, át kell alakítanunk az országot. Néhány év múlva valószínűleg egy újabb forradalmat kell majd levezényelnünk.[30]

1968-BAN MAO CE-TUNG ELSŐSORBAN azért rántotta ki Kínát – Csou En-laj és a katonaság segítségével – az elhatalmasodó káoszból, mert mindjobban tartott egy Szovjetunióval vívott háborútól. Nem rendelkezünk arra utaló bizonyítékkal, hogy Moszkva támadásra készült volna, de könnyen belátható, miként született egy ilyen félelem a „kulturális forradalom" őrületéből és az elnök retorikájából. Mindenki irigyen tekintett a világ történelmének középpontjába kerülő Kínára és forradalmára, s logikus volt, hogy az ellenségei fegyveres erővel próbálják meg elpusztítani. Az orosz támadás mellett más lehetőségeket is végiggondoltak. Kínát egy szovjet–amerikai háborúba is belekeverhetik. A vietnámi háborúban nehéz helyzetbe kerülő amerikaiak pedig délről támadhatják meg az országot. Mao így szónokolt látogatóinak:

Huszonhárom év telt el azóta, hogy Japán 1945-ben megadta magát. Öt év múlva a huszonháromból huszonnyolc lesz. Huszonnyolc év háború nélkül? Valójában persze sokféle harcra sor került a második világháború vége óta. Lenin szerint a kapitalizmus háború, s a kapitalizmus nem létezhet konfliktusok nélkül. Ma két szuperhatalom van a világon. Nemcsak hagyományos, hanem nukleáris fegyverekkel is rendelkeznek. Ezzel nem könnyű mit kezdeni.[31]

Moszkva szándékainak felmérése és a hadsereg lojalitásának biztosítása végett Mao egy korlátozott katonai műveletet engedélyezett a szovjet haderő ellen. Az 1969. márciusi támadás célpontja a mandzsúriai határzónában található Usszuri folyó – mindkét ország által magáénak követelt – Csenpao (Damanszkij) szigete lett. Az első összecsapásban harminc orosz katona halt meg. Miközben a harc folyt, Koszigin szovjet miniszterelnök mindent megtett, hogy telefonon beszéljen Maóval. A kínai telefonközpontos nem volt hajlandó megteremteni az összeköttetést, inkább revizionistaellenes szlogeneket kiabált. Néhány napon keresztül egy átfogó háború lehetősége lebegett a levegőben. A szovjetek mérlegelni kezdtek egy kínai nukleáris létesítmények elleni megelőző csapást. Mao ekkor gyorsan visszakozott, s engedélyezte, hogy tárgyalások kezdődjenek a határkérdésről, de a feszültség fennmaradt. Augusztusban mindkét fél számára súlyos veszteségeket okozó, új össze-

csapásokra került sor nyugaton, a hszincsiangi határnál. A kínaiak e napokban meg voltak győződve róla, hogy (Koszigin pekingi látogatása ellenére) a szovjetek átfogó támadást terveznek A Mao nevében eljáró Lin Piao 1969 októberében kiadta az „egyes számú parancsot": a katonai vészhelyzetben megkezdték a csúcsvezetők (és a „kulturális forradalom" legmagasabb rangú áldozatainak) evakuálását a fővárosból.

Bár sohasem került sor háborúra, a kínai helyzet egészen a hetvenes évek elejéig feszült maradt. Az 1969-es háborús pánik meggyőzte Maót arról, hogy Kína elszigetelődése veszélyes és hatástalan volt. Immár több rendet és kevesebb forradalmat akart, legalábbis egy időre. A mozgósítást célzó parancsaival megpróbálta felszámolni a kampány legtöbb túlzását:

Minden erőszakkal élő frakcióharcot feltételek nélkül és azonnal be kell fejezni. Az ilyen módszereket használó lázadócsoportokat fel kell oszlatni. Az erőszakos módszereket használó harci erődítményeket fel kell számolni. Minden fegyvert be kell szolgáltatni. Ha az erőszakos módszereket használó harci csoport továbbra is az erődítményben tartózkodik, és nem hajlandó megadni magát, a Népi Felszabadító Hadsereg erővel körbeveheti az erődítményt, politikai offenzívát indíthat ellene, s erővel elkobozhatja a [csapat által birtokolt] fegyvereket.[32]

Ám a káosz szellemét nem volt egyszerű visszaparancsolni a palackba, hisz Mao sem adta fel a „kulturális forradalom" eszméit, s a párton belüli politika szélsőségesebb volt, mint valaha. 1971 szeptemberében Lin Piao, a vezér feltételezett utódja megpróbált a Szovjetunióba menekülni, miközben Mao arra készült, hogy eltávolítja a vezetésből. Lin repülőgépe Mongóliában zuhant le.

1969-től kezdve Mao többször is tanácsot kért a hadsereg veteránjaitól (akik közül jó néhánynak a megkínzását és bebörtönzését ő tette lehetővé az elmúlt három évben), hogy miként lehetne kezelni azt a nemzetközi válságot, mely neki volt köszönhető. Jelentéseikben a marsallok kihangsúlyozták, hogy a jelen és a jövő fő ellensége a Szovjetunió. Moszkva ereje nő, írták, míg Washingtoné csökken. Úgy vélték, hogy „a szovjet revizionisták Kínát tették meg legfőbb ellenségnek, így sokkal komolyabb biztonsági fenyegetést jelentenek ránk nézve, mint az amerikai imperialisták. [...] [De] a Szovjetunió egyszerre ellensége Kínának és az Egyesült Államoknak, az orosz revizionisták pedig nem mernek kétfrontos háborút vívni". A még mindig külügyminiszter, ám valójában házi őrizetben lévő Csen Ji személyesen az elnök számára írt 1969. szeptemberi jelentésében „vad ötletekről" értekezett: „Stratégiai szempontból hasznosítani lehetne az Egyesült Államok és a Szovjetunió közti ellentmondást, áttörés érhető el a kínai–amerikai kapcsolatokban." Csen feltétel nélküli magas szintű találkozókat javasolt Washingtonnal. A következő két évben Mao e „vad ötleteket" alapul véve kezdte el átalakítani a KNK külpolitikáját, miközben továbbra is ragaszkodott a „kulturális forradalom" levezényléséhez, Csent pedig álmarxistának és pártellenes karrieristának bélyegezte.[33]

AZ ÖTVENES ÉVEK VÉGÉN indult maói kampányok elszigetelték és sebezhetőbbé tették Kínát. A minden külső hatást megszüntető és a pártpolitikát teljesen Mao-központúvá tevő erőszakos kísérletek visszatartották az ország fejlődését, s egy cinikus generációt eredményeztek, amelynek kezdeti idealizmusát vérbe és megszegett ígéretekbe fojtották. Egyes kínai történészek szerint a Peking–Moszkva-szövetség összeomlása jó dolog volt, mert Kína így függetlenebbé vált, s egyértelműen a saját nemzeti érdekeit követhette. Ám valójában Mao pontosan azért kívánt megszabadulni a szovjet befolyástól, hogy levezényelhesse az ország fejlődését évtizedekkel visszavető végzetes kampányait. Az 1960-as évek KKP-je szempontjából a „kulturális forradalom" és az izoláció kéz a kézben jártak. Mindkettő meg akarta erősíteni az országot.

A 19. század eleje óta Kína sohasem volt nemzetközi szempontból elszigeteltebb, mint a hatvanas években. A KKP forradalma azt ígérte, hogy gazdagabbá és erősebbé teszi a hajdani Mennyei Birodalmat, de az ország végül szegényebb és gyengébb lett. Az igaz, hogy a kommunizmus alatt Kína megtartotta területi egységét, óriási előrelépést tett technológiai szempontból, valamint a közegészségügyhöz hasonló területeken. Emellett egy társadalmi forradalom keretén belül megszüntette a mezőgazdasági és ipari magántulajdont, így minden kínai (leszámítva a túlélő pártelitet) egyenlőbb lett. A hetvenes években azonban az egyenlőség egyenlő szegénységet jelentett, nemzetközi kontextusban pedig látható tehetetlenséget. Nem csoda, hogy néhány kínai az 1920-as évek kérdéseit kezdte újra feltenni. Hogyan lehetne megmenteni Kínát a szegénységtől és a stagnálástól? Hogyan lehetne Kína modern és sikeres? Mit jelent kínainak lenni egy olyan világban, ahol azok, akik elhagyták az országot, boldogulnak, míg az otthon maradottak szenvednek és elbuknak?

X. FEJEZET

KÍNA ÉS AMERIKA

A 20. SZÁZADBAN A KÍNAIAK összetett, de szinte megszállott kapcsolatot ápoltak az Egyesült Államokkal. (Azzal az országgal, ahova sok honfitársuk szeretett volna eljutni, hogy meglátogassa, valamennyi időt ott töltsön, vagy épp letelepedjen a földjén.) Ám keleti szemmel nézve az USA fenyegető és zavaros térségnek tűnt, ahol a politika, az értékek, a barátságok, sőt még a táj is állandó mozgásban van. Amerika kihívás volt a kínai értékek java részére: hagyományra, családra és kollektív gondolkodásra. Mindehhez járult a gyanú, hogy az amerikaiak lenézik az ázsiaiakat, alacsonyabb rendűnek tartják őket, s ezért zárták be országuk kapuit előttük. A legtöbb kínai számára egyértelmű volt, hogy az Egyesült Államok, ez a bevándorlókból létrejött ország, csak holmi előítéletek miatt rekeszthette ki őket. A történelem fontos Kínában, s a lakosság emlékezetében az USA-val fennálló kapcsolatokról inkább negatív, semmint pozitív emlékek élnek.

De az amerikai dolgok, az amerikai gazdagság és az amerikai elképzelések egyértelműen lenyűgözők voltak. Noha alig akadnak a KNK-ban olyanok, akik ezzel egyetértenek, a 20. században sok közös pont volt Kína és az Egyesült Államok között. A kínaiak szeretik a hagyományaikat emlegetni, ám az utóbbi száz évet pontosan e hagyományok felszámolásával, és – úgy tűnik, véget nem érő – átalakításával töltötték. Az átalakítást jórészt amerikai eredetű elképzelések inspirálták. Az USA technológiai, üzleti, kulturális és politikai fogalmai mindenhol jelen voltak Kínában, még abban az időszakban is, mikor Peking történetesen az amerikai hatás teljes felszámolásával volt elfoglalva. Ám nem csupán a konkrét kölcsönhatások kötötték össze a két országot. A változás sebessége és a körülményekkel való elégedetlenség is fontos volt, ahogy a változás elfogadása is. Jóllehet Kína és az Egyesült Államok politikai pályája nem is különbözhetett volna jobban egymástól a 20. században, mindkét nemzet kénytelen volt tudomásul venni hétköznapi életének gyors átalakulását. Az erő, amely az amerikai és kínai elitet a

modernizáció felé hajtotta, különböző eredetű volt: a kínaiak a múltbeli virágzást kívánták újraéleszteni, míg az amerikaiak a jövőt akarták felépíteni. Ugyanakkor mind a két nép egyaránt teleológiai céllal közelített a modernséghez, illetve azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy azt országuk teljesen a magáévá fogja tenni.

1970-ben Mao Ce-tung úgy döntött, hogy (saját kifejezésével) „könnyít" az Egyesült Államokkal meglévő feszültségen. Kína épp kilábalt a „kulturális forradalom" legtragikusabb fázisából, de Peking külpolitikai reorientációjának semmi köze sem volt Mao radikális elképzeléseinek újraértékeléséhez. A vezér élete végéig tántoríthatatlanul dolgozott országa teljes forradalmi átalakításán. A fordulat oka a Szovjetunióval kiéleződő viszály és egy orosz támadástól való félelem volt. A félelem nagyrészt a Moszkvával a hatvanas években kialakult ideológiai nézeteltérésből táplálkozott, amely a kínai pártvezetés szerint olyan mindent felforgató versengéssé vált, mely akár nukleáris háborúba is torkollhat. Az Egyesült Államok felé való nyitás azonban Mao által előre nem látott – mert ha látta volna, nyilván szörnyűnek ítéli – következményekhez vezetett. A 20. század végén Amerika évtizedei következtek Kínában, egy olyan időszak, amelynek során korábban sose tapasztalt és a jövőben sem várható mértékben egyetlen külföldi ország lett domináns a kínaiak „nagyvilágról" alkotott képzetében. Az amerikai befolyás mindent (gazdaságot, politikát, művészeteket és fogyasztási mintázatokat) áthatott. Egy ideig úgy tűnt, hogy a KNK világgal fennálló kapcsolata szempontjából, legyen ez jó vagy rossz, kizárólag az Egyesült Államokkal kiépített viszonyrendszer számít.

A 21. század elején Kína – az időnkénti diplomáciai súrlódások ellenére – megigézve tekint Amerikára. A kommunista vezetés állandó témái az USA-val összefüggő problémák, ezért más hatalmakkal igyekszik erősíteni a kapcsolatait, hogy ellensúlyozza Washingtonnak a nemzetközi rendszeren belüli dominanciáját. De Peking hajlandó volt elfogadni, mégpedig többé-kevésbé úgy, ahogy létrehozták, az először Nagy-Britannia, majd az Egyesült Államok túlsúlyával működő – a kereskedelmi keretrendszertől az ENSZ Biztonsági Tanácsának funkcióiig sok mindent magában foglaló – nemzetközi szisztémát. Lehetséges, hogy a felemelkedő KNK a globális kapcsolatok terén az Egyesült Államok alternatívájának tűnik, ám a felemelkedés közepette belső társadalmi és gazdasági rendszere oly mértékben alakult át az USA mintájára, hogy az néha még az európaiak és latin-amerikaiak számára is fejtörést okoz. Lehet, hogy Kína Amerikáról szőtt álma disszonáns, de továbbra is szerfölött eleven.

MIKOR 1969-BEN, A SZOVJETEKKEL KAPCSOLATOS válság tetőpontján Mao Ce-tung utasításba adta, hogy könnyíteni kell az Egyesült Államokkal fenn-

álló viszonyon, kevés vezetőtársa volt meglepve. A KKP irányítói szinte beleőrültek a Moszkvával kialakult marakodásba. Tekintettel arra, hogy a „kulturális forradalom" idején az élet egyetlen létfontosságú oldala az ideológia volt, nagy figyelem szegeződött a kommunisták – Kínán belül vagy azon kívül tapasztalható – szétaprítására. A tisztogatásokat túlélő párttagok úgy vélték, hogy Mao részéről egy (a Japánnal folytatott háború során történt amerikai kapcsolatfelvételhez hasonló) taktikai lépésről van szó: ha nagy a fenyegetés, minden kilengés segít. Egyetlen kérdéses vezető sem gondolta: az, hogy Peking hajlandó együttműködni Washingtonnal, hogy szembeszálljon a növekvőnek tűnő szovjet fenyegetéssel, bármilyen módon befolyásolná az otthon zajló forradalmat. Csak a legtájékozottabbak voltak tisztában vele, hogy Kína mennyire meggyengült katonai szempontból Mao Ce-tung pusztító politikai kampányainak következtében, s mennyire fontos, hogy kitörjön az elszigeteltségből.

Mao különösen szerencsésnek bizonyult amerikai nyitásának időzítésével. Az 1969-ben elnökké választott Richard Nixon volt az Egyesült Államok egyetlen olyan vezetője a hidegháború alatt, aki hitt benne, hogy országának Európán és Japánon túlmutató szövetségre van szüksége ahhoz, hogy versenyképes maradjon a Szovjetunióval. A vietnámi háború és a hozzá köthető belpolitikai felfordulás meggyőzte Nixont és nemzetbiztonsági tanácsadóját, Henry Kissingert, hogy – a szovjetellenes harmadik világbeli országokkal, például Brazíliával, Dél-Afrikával, Iránnal és Indonéziával való együttműködés mellett – a kínai nyitás igenis reális választási lehetőség. A Peking–Moszkva-konfliktus intenzívebbé válása csak fokozta Nixon vágyát, hogy dialógusba kezdjen a KNK-val. 1969 októberében feltette a kérdést a pakisztániaknak, hogy hajlandók-e segíteni a kapcsolatok kiépítésében, majd kérte, közöljék Maóval, hogy „az Egyesült Államok nyitott egy megegyezésre a kommunista Kínával". Washingtont frusztrálta, hogy Peking lassan reagált. Noha Mao hajlandónak mutatkozott a kapcsolatok könnyítésére, a „kulturális forradalom" káosza szinte teljesen lebénította a kínai diplomáciát, így időbe telt, míg bármilyen új kezdeményezés kibontakozott. Miután 1970 februárjában a két oldal végül megállapodott egy pekingi találkozóban, az év közepén Kambodzsa ellen végrehajtott intenzív és elnyújtott amerikai támadások hónapokkal tolták el a puhatolódzó tárgyalásokat. 1970 októberében Mao küldött egy személyes jelet, de nem épp a legegyszerűbb módszert választotta. Az, hogy régi amerikai ismerősét, a baloldali újságíró Edgar Snow-t fogadta a Tienanmen téren a nemzeti ünnep tiszteletére tartott felvonulás alkalmával, majd közölte vele, hogy szívesen látja Nixont Kínában, aligha volt a legideálisabb formája egy republikánus elnöknek szóló üzenet eljuttatásának.

Végül Nixon maga döntött úgy, hogy karrierje legmerészebb politikai hazardírozásával rövidre zárja a kérdést. 1971 májusában egy Csou En-lajnak küldött titkos üzenetben világossá tette, hogy hajlandó Pekingbe látogatni, ha Kissinger előzőleg titokban Kínába mehet, hogy tárgyaljon az előkészületekről. A kínaiak az amerikai gyengeség jelének vélték a javaslatot. A Politikai Bizottság úgy gondolta, hogy Nixon „a vietnámi háborút és a faji megkülönböztetést" ellenző „széles tömegek" nyomására cselekszik. Ám a KNK vezetői levonták a következtetést: „tekintettel arra, hogy nem lehetünk biztosak benne, hogy fegyveres forradalom tör ki az Egyesült Államokban", el kell fogadni Nixon ajánlatát. Kissinger 1971 júliusában érkezett Pekingbe titkos látogatásra, miután váratlan rosszullétet színlelt pakisztáni tartózkodása során. Nixon hivatalos útjára pedig 1972 februárjában került sor. Az utódjelöltje – a rezsimmel szakító, Szovjetunióba menekülése közben szerencsétlenül járt Lin Piao – ügye miatt politikailag meggyengült és fizikailag is beteg Mao szempontjából Nixon vendégeskedése valóságos égi adomány volt. Sok kínai szemében a legerősebb nyugati ország vezetője elismerte Kína központi szerepét azzal, hogy személyesen jött el Pekingbe a KKP elnökéhez. Az amerikaiak pedig új partnereik dicséretét zengték. Kissinger elmondta, hogy Mao első számú diplomatája, Csou En-laj „a legnagyobb hatású külföldi vezető volt, akivel valaha találkoztam. Húsz órán át beszéltünk egymással, jegyzetek nélkül [...]. A húsz óra alatt életem legmeghatározóbb beszélgetésére került sor". Mao kevésbé lelkesedett. „Kissinger egy egyetemi tanár, akinek fogalma sincs a diplomáciáról" – mondta az észak-vietnámiaknak.[1] Ahogy várható volt, mindenki arról beszélt, hogy a KNK-ba utazó Nixon megváltoztatta a világot, de hogy milyen módon, azt már senki sem tudta megmondani.

Peking és Washington szinte az évtized teljes hátralévő részét azzal töltötte, hogy tartalmat adjon a folyamatnak, melyet Kissinger kínai–amerikai „normalizációnak" nevezett. A kínaiak kereskedni szerettek volna, amire gyorsan lehetőséget is kaptak, illetve katonai technológiára lett volna szükségük; ezt már jóval lassabban bocsátották a rendelkezésükre. A két ország korlátozott együttműködést folytatott a Szovjetunió ellen, különösen a harmadik világban. A kínaiak segítettek a CIA-nak kapcsolatba lépni az Afrika déli részén, a Közel-Keleten és Latin-Amerikában működő kis maoista vagy szovjetellenes csoportokkal. De ami a legfontosabb: Peking elősegítette a vietnámi háború befejezését. Mihelyt a hanoi vezetők értesültek Nixon kínai látogatásáról, tudták, hogy a legjobb, ha minél hamarabb megegyeznek. Észak-Vietnám (és a földkerekség baloldali mozgalmainak zöme) árulásnak tekintette, hogy Mao hajlandónak mutatkozott a Washingtonnal való együttműködésre, így a közeledés legfontosabb harmadik világbeli hatása alkalma-

sint az volt, hogy a radikális rezsimeket és mozgalmakat Moszkva karjaiba lökte. A világforradalomért küzdő szereplők számára a KNK nem volt többé alternatíva.

Bár Nixon látogatása után akadtak, akik a kapcsolatok gyors normalizálásában reménykedtek, hét év kellett hozzá, hogy a két ország diplomáciai szempontból teljes mértékben és kölcsönösen elismerje egymást. A késlekedés, amely időt adott az oroszoknak, hogy mobilizálják erőiket a harmadik világban a kínai–amerikai együttműködéssel szemben, fő oka a hetvenes évek pekingi és washingtoni politikai felfordulásában keresendő. Kínai oldalon a „kulturális forradalom" őrülete egészen Mao 1976-os haláláig folytatódott, amit egy bizonytalan időszak követett. Ami az USA-t illeti, a Watergate-botrány miatt 1974-ben Nixon lemondásra kényszerült, utódai – Gerald Ford és Jimmy Carter – pedig nem rendelkeztek elődjük elnöki bátorságával, s politikai ellenfeleikkel sem voltak hajlandók nixoni brutalitással leszámolni. A két ország viszonyát ugyanakkor alapvetően megterhelte a tajvani kérdés is. A legtöbb amerikai nem volt hajlandó feladni a Kuomintang-rezsimmel (a nyolcvanas éveiben járó Csang Kaj-sek még mindig a Kínai Köztársaság elnöke volt) kötött szövetséget azért, hogy Washington teljes mértékben normalizálja kapcsolatait a „vörös Pekinggel". A növekvő kereskedelem és a technológiai transzferek ellenére az állami irányítású kínai gazdaság dinamizmusának hiánya megakadályozta, hogy igazán erős kötelékek jöjjenek létre. A KNK-n belül pedig Mao pálfordulása (az évek óta tartó USA-ellenes propaganda után) nagymértékben hozzájárult az általános politikai cinizmushoz. A vezetés nem tudta elhitetni a néppel, hogy a kapcsolatfelvétel annak köszönhető, hogy az amerikai nemzet végre észhez tért, s rájött, milyen erős valójában Kína. Az országba látogató amerikaiak, például az Egyesült Államok pekingi képviseletét vezető George H. W. Bush, orientalista módon – a kollektív nézőpont alapján és a kínaiak fegyelmezett akarataként – szemlélte a maoista diktatúrát. A KKP-vezetők nemzetközi stratégiáról szóló tömör megszólalásait egy ősi civilizáció realista bölcsességeként értelmezték, még akkor is, ha nyilvánvaló tájékozatlanságról árulkodtak. Az Egyesült Államokkal megújított viszonyból Kínának elsősorban az az előnye származott, hogy az amerikai szövetségesekkel – Japán, Indonézia, Thaiföld és Nyugat-Európa országai – is normalizálhatta kapcsolatait, illetve hogy nagyobb biztonságban érezhette magát a Szovjetunióval szemben.[2]

Mao Ce-tung 1976. szeptember 9-én meghalt. Jóllehet uralmának utolsó időszakában káoszt és felfordulást okozott, a legtöbb kínai úgy tekintett rá, mint egy hajdan nagy vezetőre, aki egyesítette és erőssé tette az országot. Hasonlóan Sztálinhoz, Mao halála is gyászt és a bizonytalanság érzését keltette sokakban, s

időbe telt, míg a vezér hibás lépéseinek és bűneinek mértéke általánosan ismertté vált. A KKP sohasem ismerte el teljesen e bűnöket, s abszurd módon még mindig Mao portréja a meghatározó eleme Peking központi terének, a Tienanmennek. Ami a kül- és belpolitikát illeti, az elnök halála után bármi lehetséges volt. Kína elmozdulhatott volna egy még baloldalibb irányba, hogy Pol Pot Kambodzsájához hasonló tömeggyilkos pokollá váljon (Mao halálakor Pol Pot számított Peking legközelebbi szövetségesének), vagy választhatta a szocializmus nyitottabb, pluralisztikusabb formáját. A „nagy kormányos" kijelölt utódja a nemrég hivatalba lépő Hua Kuo-feng miniszterelnök volt. Az együgyű lojalitáson kívül az szólt Hua mellett, hogy Hunan tartományból származott, ahogyan Mao is, és így a többieknél jobban megértette, amit az erős tájszólással beszélő pártvezető mondott. Hua ugyan nem rendelkezett saját vízióval, de a hetekig tartó bizonytalanság után a hadsereg mellé állt, s puccsot hajtott végre, amelynek során letartóztatták a Politikai Bizottság korábban Mao elnökkel szövetséges radikális tagjait. A katonaság, attól tartva, hogy megismétlődik a „kulturális forradalom" zűrzavara, ragaszkodott hozzá, hogy a párt egykori főtitkárához, Teng Hsziao-pinghez és a tervezési szakértőhöz, Csen Jünhöz hasonló régi, a tisztogatásoknak áldozatul esett vezetők kerüljenek vissza a hatalomba. Az ország minden területén elkezdtek hazatérni otthonaikba a meghurcolt és letartóztatott emberek. A kommunista párt régi garnitúrája és sok (különösen városi) kínai számára mintha véget ért volna egy rémálom.

Teng Hsziao-ping, aki harmadszor kapta meg a lehetőséget, hogy irányba állítsa Kínát, nem vesztegette az időt. Ő bármely pekingi vezetőnél jobban tudta, hogy országa mekkora árat fizetett a fejlődés szempontjából elszigeteltsége és véget nem érő politikai kampányai miatt. Kísérletezni akart, hogy utána előre tudjon haladni. Először is vissza akart térni a mezőgazdasági termelés anyagi ösztönzőkkel való növeléséhez. Ezt ő és Liu Sao-csi már az 1960-as évek elején javasolták, mielőtt Mao meghurcolta Tenget és megölette Liut. Megvizsgálta Magyarország és Jugoszlávia liberálisabb szocialista gazdaságait, mint esetleges mintákat Kína számára. Majd ahogy egyre inkább megerősödött a hatalma, még radiálisabb reformokon kezdett el gondolkodni. 1976-os déli száműzetése idején Teng látta, hogy a gyárak és kollektívák Hongkongon keresztül importálnak technológiákat, s a többlettermelést barterben a szükséges nyersanyagokra vagy felszerelésre cserélik. 1978-ban feltette a kérdést, hogy vajon nincs-e szüksége egész Kínának egy ilyen „reformra és nyitásra". Teng közölte a KKP-val, hogy akik gyorsan kívánnak fejlődni, s a politikai elméleteket a praktikus eredményeiknek megfelelően értékelik, nem csempészek és árulók, hanem az ország számára szükséges „négy modernizáció" hősei. 1981-ben, miután sikeresen háttérbe szorította Mao utódját, Hua Kuo-fenget, s a növekedés

politikája mögött tudhatta a hadsereget, készen állt rá, hogy továbblépjen. Kijelentette, hogy a mezőgazdaság, ipar és katonai ügyek terén Kína még mindig elmaradott ország, a pártnak meg kell szabadulnia Mao hibáitól, s a „gazdaságközpontú modernizációra" kell fókuszálnia. A folyamat során „lehetséges, hogy néhányan kemény munkával előbb fognak meggazdagodni, mint a többiek", de ez nem számít, ha közben a kínai gazdaság is növekszik.[3]

A pekingi politika frontvonalába visszatérő Teng Hsziao-ping világossá tette, hogy az Egyesült Államok lesz Kína technológiai szükségleteinek modellje. Miután másodszor is tisztogatás áldozata lett, Teng sok időt töltött azzal, hogy a hetvenes évek tudományos-technológiai változásainak jelentőségén gondolkodjon. A Han Szu-jin kínai-belga írónővel folytatott 1977-es beszélgetésében szóba került, hogy aggódik a KNK lemaradása miatt.[4]

Az 1960-as években Kína és a világ tudományos és technológiai szintje között nem volt túl nagy a különbség. De a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején [...] a világ többi részének szintje óriásit nőtt. A tudomány minden területe gyorsan fejlődött. A fejlődés szempontjából egy év több esztendővel ért fel; akár azt is kijelenthetjük, hogy az egy nap alatt elért fejlődés is többesztendőnyi fejlődésnek számított. 1975-ben egyszer azt mondtam, hogy Kína ötven évvel van lemaradva Japán mögött tudományos szempontból. Több időt szerettem volna fordítani a tudomány tanulmányozására, de házi őrizetben voltam, ezért nem nyílt rá lehetőségem. Ha nem a legújabb eredményeket vesszük kiindulópontnak [...], attól tartok, Kínának esélye sincs.[5]

Teng számára az Egyesült Államokkal fennálló feszültség csökkentése a KNK gazdasági fejlődését szolgálhatta. 1979-ben számos amerikai várost is meglátogatott, s lenyűgözte a technológia, a termelékenység és a fogyasztói kínálat. Miután hazament, közölte munkatársaival, hogy napok óta nem alszik, mert egyre csak azon gondolkodik, vajon Kínában mikor lesz ilyen jólét. Teng előtt egyvalami világos volt: az USA-val folytatott külpolitikai együttműködés óriási lehetőséggel kecsegtetett az amerikai (katonai és civil) technológia kínai transzferjét illetően. Amerika számított a világ vezető hatalmának, értelmetlen volt szembeszállni vele, még akkor is, ha a Tajvan-kérdés egyelőre megoldatlan marad. Teng gyakran mondogatta, hogy Peking idővel befolyásosabb szerepet fog játszani a nemzetközi ügyekben. De ez az idő még nem jött el, hiszen a gyenge Kínának először növekednie kell.

1979-BEN, ABBAN AZ ÉVBEN, mikor Teng az Egyesült Államokba látogatott, a két ország viszonya már kezdett egyfajta szövetségre hasonlítani. Megtörtént a teljes

körű diplomáciai kapcsolatok felvétele, Washington pedig megszakította hivatalos kapcsolatait egykori kliensével, Tajvannal, amelyet Csang Kaj-sek 1975-ös halála után fia, Csang Csing-kuo kormányzott. Ám még a diplomáciánál is fontosabb volt a két fél közötti gazdasági és katonai együttműködés, szemben a Szovjetunióval és szövetségeseivel. „Akárhova nyújtsa is az ujjait Moszkva, le kell csapnunk őket" – jegyezte meg Teng a látogatása során Jimmy Carter elnöknek. Majd elmondta, hogy biztos benne: előbb-utóbb háborúra kerül majd sor az oroszokkal, de reméli, hogy minél tovább halogatni tudják az összecsapást. Kambodzsa 1978-as vietnámi és Afganisztán 1979-es szovjet megszállása Teng meggyőződése szerint előre jelezték, hogy mi várható. A KNK 1979-ben rövid háborút vívott Vietnámmal – válaszul arra, hogy déli szomszédja eltávolította Pol Pot rezsimjét Kambodzsában –, s kínos vereséget szenvedett. Kínának az Egyesült Államok támogatására volt szüksége az ország katonai modernizációjához. Teng Csang Aj-ping tábornokot, a „kulturális forradalom" alatt keményen meggyötört forradalmi veteránt tette meg a hadsereg korszerűsítésének felelősévé. Csang a Kínába látogató Harold Brown amerikai védelmi miniszterrel tárgyalva kijelentette: „Örülünk, hogy segíteni kívánnak katonai képességeink fejlesztésében. Az önök támogatásával gyorsabban fejlődhetünk. [...] Nemcsak Kína érdekében szeretnénk fejlődni, hanem a világ és talán az Egyesült Államok hasznára is." Teng maga világosan beszélt a Carter-kormánnyal: „Csak remélni tudom, hogy amit kapunk önöktől, mind az adott terület csúcstechnológiája lesz. Természetesen maguk már nem használnak az ötvenes évekből való régi dolgokat, de nekünk még sok létesítményünk ilyen. Azt szeretném, ha a hetvenes éveket kapnánk meg önöktől, és nem a hatvanas éveket. Értik, amit mondok?"[6]

A kínai stratégia az volt, hogy a lehető legtöbbet szerezzék meg az amerikaiaktól úgy, hogy azt mondják nekik, amit Peking elképzelése szerint hallani akarnak: a Szovjetunió fenyegetést jelent a világ békéjére, s csak egy erős Kína tartóztathatja fel az oroszok ázsiai terjeszkedését. 1981-től, Ronald Reagan keményvonalas kormányzása alatt a kínai üzenetet még szívesebben hallották, mint Jimmy Carter idején, azzal együtt is, hogy Reagant kezdetben aggasztotta, hogy el kell árulnia régi tajvani barátait. A nyolcvanas években az Egyesült Államok *de facto* szövetségesként kezelte a KNK-t, érzékeny hírszerzési információkat közölt vele, s időnként olyan kulcstechnológiákhoz adott hozzáférést, amelyeket senki mással nem osztott meg. Reagan azt a Kínát akarta felépíteni, mely a Szovjetunióra valódi fenyegetést jelent, így gyakorolva nyomást Moszkvára, s csökkentve képességeit, hogy beavatkozhasson a világ más részein. Az amerikai elnök barátja, Douglas Morrow filmproducer 1981-ben beutazta a Kínai Népköztársaságot, majd közölte Reagannel, hogy a pekingi pártfunkcionáriusok „meg vannak veszve Tajvan miatt", s ha a

szigettel foglalkozik, megakadályozza, hogy az USA együttműködhessen Tenggel és a kínai vezetőkkel. Márpedig az együttműködés fontos, mondta Morrow az elnöknek:

Nekem aztán fogalmam sincs, hogy merre mennek, s azt gondolom, hogy ők sem tudják. De az biztos, hogy haladnak előre. [...] Tanácsos, hogy ne legyünk most túl paranoiásak amiatt, hogy egy kommunista államról van szó. Akadnak arra utaló jelek, hogy valami eddig sosem volt hibridet hoznak létre. [...] Szerintem pörögnek, forognak és alkalmazkodnak majd, annak megfelelően, hogy mi segíti a haladásukat. És talán a végén előállnak egy olyan mutáns rendszerrel, amilyet nem láttak még sem ők, sem a világ.[7]

A Reagan-kormány már az első évében felajánlotta az Egyesült Államokkal való „stratégiai együttműködést". Valójában egy *de facto* szövetségről volt szó. Reagan kijelentette, hogy hajlandó összetett fegyverrendszereket eladni Pekingnek. Miközben a nyolcvanas évek elején a hidegháború hidegebbre váltott, a kínai–amerikai biztonsági együttműködés kiszélesedett. Az USA afganisztáni, angolai és kambodzsai kommunistaellenes kampányai során szoros koordinációra került sor Kínával, s fokozódott a hírszerzési információk megosztása. A KNK sohasem vált az amerikai fegyverek jelentős importőrévé, a kínai katonai erő növeléséhez nem erre volt szükség. Peking az Egyesült Államok fegyvertechnológiájához szeretett volna hozzáférni, s az 1980-as évek során nagymértékben kaptak is belőle, így a repülés- és rakétatechnológiából is. Kína ezután nekifogott, hogy előállítsa saját fegyvereit. Teng terve az volt, hogy az ország húsz éven belül a világ egyik legfontosabb katonai hatalma legyen. Számításai szerint ilyesformán – kis szerencsével és az USA támogatásával – megakadályozható vagy visszaverhető egy szovjet támadás.

A Tajvan-kérdés a nyolcvanas években is kellemetlen pont maradt a kínai–amerikai kapcsolatokban, bár 1982 augusztusában Pekingnek sikerült áttörést elérnie. Washington (a Moszkvával vívott globális közdelemtől hajtva) közös nyilatkozatot adott ki Kínával a Tajvanra irányuló amerikai fegyvereladásokról. A nyilatkozatban elkötelezte magát amellett, hogy fokozatosan csökkenti, majd végül leállítja a Kuomintang-rezsimnek szánt eladásokat:

Az Egyesült Államok kormánya kijelenti, hogy nem kíván Tajvant érintően hosszú távú fegyverzeteladási politikát végrehajtani, a Tajpejnek eladott fegyverek – sem mennyiségi, sem minőségi szempontból – nem fogják meghaladni az elmúlt években, a Washington és Peking közötti diplomáciai kapcsolatok felvétele óta tapasztalt szintet.

Az USA fokozatosan csökkenteni kívánja tajvani fegyvereladásait, míg idővel teljesen meg nem szünteti. Mindezt kijelentve az Egyesült Államok elismeri Kínának a kérdés megoldására vonatkozó szilárd álláspontját.[8]

Ugyanebben az időszakban Teng kísérletet tett rá, hogy az újraegyesülést megkönnyítő, a Tajvani-szoroson átívelő tárgyalások induljanak. Peking új feltételei kedvezőbbek voltak mindannál, amivel a szárazföldi Kína korábban Tajpej elé állt. Jórészt annak köszönhetően, hogy az Egyesült Államok továbbra is elkötelezett volt Tajvan iránt, Teng próbálkozásai nem jártak sikerrel. A fegyvereladások ügyében kötött kompromisszum, melynek lényegét az összes későbbi amerikai elnök figyelmen kívül hagyta, még mindig beárnyékolja a kínai–amerikai viszonyt. De a nyolcvanas években, miközben a hidegháború először felizzott, majd véget ért, a Tajvanról kiadott közös nyilatkozat hozzájárult egy olyan keretrendszer létrejöttéhez, amely stabilitást adott a Washington és Peking közötti kapcsolatoknak.

Kezdetben a kínai vezetők egyike sem töprengett sokat rajta, hogy mi történik akkor, ha a kínai–amerikai szövetségnek valóban sikerül csökkentenie vagy épp elpusztítania a szovjetek hatalmát. A stratégiai gondolkodás hiányát Mao dogmáinak kritikátlan elfogadása okozta, illetve annak volt betudható, hogy Teng nem látta át teljesen a nemzetközi helyzetet. Ám 1983-ra Pekingben is kezdték megérteni, hogy egyfajta hidegháborús egyensúly az ország érdekét szolgálná. Akkor azonban már túl késő volt hozzá, hogy áttörést érjenek el az oroszokkal, s 1985-re – ebben az évben került hatalomba Gorbacsov – a kínai–amerikai szövetség által meggyengített Szovjetunió immár megegyezésre törekedett legerősebb ellenfelével, az USA-val. Az amerikaiakkal egy csapatot alkotó KNK az *erősebb* szuperhatalmat, a végül globális hegemóniát elérő Egyesült Államokat segítve hozzájárult ahhoz, hogy a *gyengébb* szuperhatalom halálos sebet kapjon. Hosszú távon ez az átalakulás nem szolgálja Peking külpolitikai érdekeit. De az 1980-as évek látószögéből nézve minden Amerikával kialakított kapcsolat Kína előnyére vált.

1980-BAN JÁRTAM először Sencsenben. Akkortájt a terület még a Gyöngy-folyó deltatorkolatában lévő kicsi és koldusszegény kantoni halászfalvak összessége volt, meglepően közel Hongkonghoz. Ugyanebben az évben döntött úgy Teng, hogy a térség Kína nyitásának kirakata lesz. Sencsen – mint különleges gazdasági övezet (special economic zone, SEZ) – vonzani fogja a határon túli befektetéseket, s külföldi tulajdonú és irányítású új gyárak fognak felépülni a területén. A többlettermelést szabadon ki lehet majd vinni az országból, a cégek vámmentesen működhetnek, engedményes adókat fizethetnek, és saját maguk dönthetnek a fizetésekről.

Az idegen befektetők cserébe részt vesznek a technológiai transzferben, képzési programokat indítanak, s hosszú távú beruházásokat hajtanak végre. Szinte minden terméket exportra készítenek majd...

Sencsen, amely túlmutatott a kínaiak néhány évvel korábbi legvadabb álmain is, rendkívül sikeres lett. Ma bő tizennégymillió ember él az ország – gazdasági termelés szempontjából – negyedik legnagyobb városában. Több tízezren utaznak naponta Hongkongból Sencsenbe dolgozni.

Kína a nyolcvanas években legalább húszezer nemzetközi megállapodást írt alá, huszonhatmilliárd dollárt meghaladó értékben. Ezek az egyezségek újraindították a kínai gazdaságot, először a SEZ-ekben és környékükön, s főleg az évszázad elején külföldi koncessziós területein, délen és az ország keleti partvidékén. A tulajdonjogok fokozatos helyreállásával megjelentek a kínai magáncégek is, amelyek gyakran valamelyik különleges gazdasági övezet területén működtek. Egyes állami vállalatok áttették székhelyüket a délen található SEZ-ekbe. A mezőgazdasági kollektivizálás végével párhuzamosan mindez számottevő átalakulás volt. A kínai gazdasági növekedés már 1983-ban két számjegyű lett, s a GDP az évtizedben csaknem megnégyszereződött. „Mindegy, hogy fekete vagy fehér macskáról van szó, a lényeg, hogy elkapja az egeret" – közölte Teng az őt bírálókkal. A „macskateória" pedig már egy újfajta szemléletet tükrözött a hetvenes évek üres marxista elméletei után. A gazdasági élet és a politikai orientáció olyan ellenforradalmára került sor, amilyet még nem látott a világ.

Az Egyesült Államokkal fennálló kapcsolat teljesen meghatározta a kommunista Kína piaci forradalmának kezdeteit. Bár a tőke jelentős része Hongkongon keresztül érkezett, a szakértők, a módszerek és a technológia gyakorta amerikaiak voltak. Az USA lett az az ország, amely mindenki másnál jobban lobbizott, hogy Kínát felvegyék a nemzetközi intézményekbe. Szintén az USA hasította ki a legnagyobb szeletet az ország exportjából, mely a KNK konjunktúrájának előfeltétele volt. Jó pár amerikai aggódott az 1980-as években a japánok és az európaiak által teremtett versenyhelyzet miatt, de alig akadt, aki (ebből a szempontból) foglalkozott volna Kínával. A legtöbben úgy vélték, hogy emberöltők is eltelnek majd, mielőtt a kínai gazdaság magához tér, s egyetértettek a washingtoni kormánnyal abban, hogy Peking megerősítése az Egyesült Államok nemzetbiztonsági érdeke. Ahogy a hidegháború elején Nyugat-Európa, Japán és Tajvan több szempontból is profitált az amerikai biztonsági doktrínából, a hidegháború végén Kína járt jól ugyanezen okból.

A nyolcvanas évek érdekes idők voltak a SEZ-ekben és – egyre inkább – az ország nagyobb városaiban. Az idegen szakértők és üzletemberek, köztük jó néhány amerikai, próbálták megérteni a kínaiakat, s megértetni magukat velük. A külföldiek aligha tudták felfogni, hogy a helybéliek milyen szörnyű körülményekhez voltak szokva korábban, a legtöbb kínai pedig túlságosan szégyellt vagy félt beszélni róla. A kapitalista eljárásokat marxista terminológiával kellett leplezni. A kínaiak rendelkeztek azzal az előnnyel, hogy már hozzászoktak, miszerint „helyes" elnevezésekkel fedjenek el egymástól merőben különböző dolgokat. A kései maoista korszak meghatározó öröksége, a cinizmus is jó szolgálatot tett az új piacok szerencselovagjainak. A legcinikusabbak – a pártkapcsolatokkal rendelkezők – gazdagodtak meg először. Ám a többség számára a kínai gazdaságban elkezdődő változások nagyon keveset jelentettek. Ők leginkább azzal foglalkoztak, hogy túléljenek a maoista kampányok után maradt csődhalmazban, s hálásak voltak, amiért erre Teng alatt több lehetőségük nyílt, mint korábban.

Ahogy a városokban élők anyagi helyzete korlátok között, de javult, egyre népszerűbbek lettek a külföldi fogyasztási cikkek. Jó néhány amerikai vállalat feketett be Kínában; a Coca-Cola, a Heinz és a General Foods az elsők között volt. Mások az Egyesült Államokat célzó kínai export – 1990-ben ez a teljes kivitel 20 százaléka volt – figyelemre méltó növekedéséből vették ki a részüket. Az első külföldi gyorsétterem 1987-ben jelent meg a KNK-ban: egy Kentucky Fried Chicken (KFC) nyitotta meg a kapuját Peking egyik forgalmas utcájának sarkán. Tízezrek sétáltak el lassan az étterem mellett, hogy beleshessenek a belsejébe. Szinte senki sem engedhette meg magának, hogy ott egyen, s a pekingi hatóságok speciális „csereigazolásokat" – a külföldi üzletek csak ezt a pénzt fogadhatták el – osztottak szét a vezető káderek között, hogy biztosítsák az üzlet minimális forgalmát. A KFC a Nyugat szimbólumává vált Kínában. Voltak, akik nehezteltek „amerikai pimaszsága" miatt, de még többen csodálták a benne megtestesülő üzleti képességek okán. A KFC (jobbára tajvani születésű amerikai vezetőkkel) rendkívül sikeresen terjeszkedett Kínában. Napjainkban kétezer-ötszáz étterme működik a KNK területén.

A történészek körében manapság szokás eltúlozni azokat a változásokat, melyek a nyolcvanas évek végéig Kínában bekövetkeztek. Gazdasági szempontból a munkások zöme még ekkor is tervgazdálkodási alapelvek szerint működő, állami tulajdonú vállalatoknál dolgozott. Miután valaki befejezte az iskolát, egy munkaegységhez került, ahol elvileg az egész hátralévő életét töltenie kellett. A bérek elhanyagolhatók voltak, de a szolgáltatások – a lakhatástól az egészségügyig, a bölcsődétől az idősgondozásig – az őket alkalmazó állami irányítású egység feladata volt. Nem létezett munkaerőpiac. Szinte elképzelhetetlen volt, hogy egy átlagember banki kölcsönhöz jusson. Ha valaki Pekingben este elsétált az új KFC mellett a Tiltott Város irányába, neonfényeket látott a kereskedelmi főutca, a Vangfucsing

felől. Ám ezek elsősorban azért vonzották a szemet, mert körös-körül minden más koromsötét volt. A régi császári főváros aprócska részén egy új világ kezdett formálódni, de még legfeljebb csak fölkeltette az emberek vágyát egy másfajta életre.

MIKÖZBEN AZ ORSZÁG GAZDASÁGA átalakulóban volt, számos közember és néhány pártvezető politikai változásokat kezdett el követelni. Az 1980-as években Kína berendezkedéséről egy még mindig az előző évtizedek tömeggyilkosságainak traumájától szenvedő társadalomban vitatkoztak egy továbbra is szigorú marxista-leninista alapelvek alapján működtetett államban. A politikai reform leginkább a diákokat és az értelmiségieket foglalkoztatta, illetve pár funkcionáriust, akiknek lehetőségük nyílt bepillantani abba, hogy más országok lakosai hogyan élik az életüket. A KKP-t meghatározó régi kommunisták azonban nem tartottak volna szerencsésnek egy ilyen változást. Féltek, hogy visszatér a „kulturális forradalom" politikai káosza. Meg voltak győződve róla, hogy nekik kell levezényelniük a hatalmas gazdasági reformot (noha nehezen magyarázható, hogy a legszélsőségesebb marxista-leninista pártban töltött karrierjük hogyan készítette volna fel őket erre a szerepre). Sokan tartottak közülük attól, hogy elveszíthetik a kapcsolataik jelentette privilégiumokat, így a lehetőséget, hogy a családjuk meggazdagodjon. A nyolcvanas évek végén nem látszott a politikai reform lehetősége. Mikor 1987-ben a KKP főtitkára, a Teng által kinevezett Hu Jao-pang egy nyíltabb társadalmi vita mellett állt ki, egykori patrónusa eltávolította a pozíciójából.

A politikai reformra vonatkozó elképzelések közül sokat külföldről, mindenekelőtt az Egyesült Államokból kölcsönöztek. Kína nyitása az individualisztikus és személyes jogok felemelkedése idején történt, amelyet Ronald Reagan és Margaret Thatcher gondolkodása szimbolizált; a Nyugaton tanuló keleti diákokra pedig hatottak ezek a trendek. A kínai liberálisok szerint Amerika a politikai rendszeréből nyerte tagadhatatlan erejét, s különösen az állampolgárai számára biztosított jogokból. Ha Kína gazdag és erős akar lenni, szabaddá kell válnia. A nyolcvanas évek végén a Szovjetunióban és Kelet-Európában lezajló válságok mintegy megerősítették az utóbbi gondolatmenetet; a marxizmus minden formája elavult, így a KKP uralma is idejétmúlt lett. Mikor 1989 tavaszán elhunyt a kegyvesztetté vált hajdani főtitkár, Hu Jao-pang, sok egyetemista vélte úgy, hogy mártírhalált halt a politikai szabadságért. Tüntetések kezdődtek a nagyvárosokban. A diákok azt követelték a párttól, hogy méltó módon emlékezzék meg Huról, s tegye nyitottabbá a politikai rendszert. Teng Hsziao-ping attól tartott, hogy a demonstrációk kezelhetetlenné válnak, s utasította Li Peng miniszterelnököt, hogy vezessen be statáriumot Pekingben és más metropoliszokban, ahol népes diáktüntetések zajlottak. A katonák

városokba vezénylését célzó próbálkozások azonban csak növelték az egyetemisták támogatottságát, s elősegítették egy demokráciapárti tömegmozgalom létrejöttét. A tüntetők egyik kulcsszövegét aláíró Liu Hsziao-po (aki 2010-ben elnyerte a Nobel-békedíjat) és társai egészen az 1910–20-as években demokráciát követelő mozgalmakig vezették vissza a sajátjukat:

A kínai társadalom évezredeken keresztül egy ördögi körforgásban élt, melyben mindig egy új császár váltotta a régit. A történelem bebizonyította, hogy kizárólag annyi, hogy egy népszerűtlen vezető leköszön, s egy népszerű vezető veszi át a hatalmat, nem oldja meg a kínai politika lényegi problémáit. Nem egy tökéletes megmentőre, hanem egy tökéletes demokráciára van szükségünk. [...] Az egész társadalomnak minden eszközzel azon kell munkálkodnia, hogy jogszerű és népszerű autonóm szervezeteket hozzon létre, s fokozatosan szüljön meg egy olyan politikai erőt, amely ellensúlyozza a kormányzat döntéshozatalát [...], mégpedig azért, mert a demokrácia lényege a fékek és ellensúlyok rendszere. Inkább álljon fölöttünk tíz egymást kölcsönösen ellensúlyozó ördög, mint egyetlen abszolút hatalommal rendelkező angyal.[9]

A demonstrációk 1989. június 4-i fegyveres feloszlatásakor tüntetők százait ölték meg a Tienanmen tér környékén. Az események megosztották a globális nézőközönség előtt megszégyenült KKP-t. Egy, a fővárosa központjában fegyvertelen diákokra lövető kormány sohasem népszerű külföldön, a pekingi mészárlásra ráadásul abban az időszakban került sor, mikor a kommunizmus mindenhol másutt elindult a politikai reform vagy épp a feledés homálya felé. A Tienanmen tér tüntetői egy tizenegy méteres papírmasé szobrot építettek, a Demokrácia istennőjét, amely meglehetősen hasonlított a New York-i Szabadság-szoborra. A hatalmas nőalakot Mao Ce-tung képmásával szemben helyezték el. Végül egy tank ment neki, s zúzta össze. A hadsereg számára a Demokrácia istennője a külföldi befolyás szimbóluma volt. Néhány nappal június 4-e után, mikor a városban sétáltam, elmentem a pekingi KFC előtt található „Sanders ezredes" mellett. A reklámszobrot is „kivégezték": egy lövést kapott a homloka közepébe. A Tienanmen téri demonstrációk egyik tétje történetesen épp az volt, hogy Kína milyen kapcsolatot alakítson ki a külföldi emberekkel, elképzelésekkel és termékekkel.

A diáktüntetők brutális elnyomása egy pillanat alatt megváltoztatta a KNK-ról világszerte kialakult képet, az ország nem volt többé a globális változás egyik élharcosa. Szinte minden választott kabinet elítélte az erő alkalmazását, és sokan közülük – például az Egyesült Államok és az Európai Unió – szankciókat vezettek be Kína ellen. Eközben a Reagant az elnöki székben 1989 januárjában váltó George

H. W. Bush (az USA egykori pekingi képviseletének vezetője) új kormányzata élén mindent megtett, hogy a Teng Hsziao-pinggel kialakított jó viszonya ne sérüljön. Alig egy hónappal a Tienanmen téri mészárlást követően titkos tárgyalásokra Pekingbe küldte nemzetbiztonsági tanácsadóját, Brent Scowcroftot. Ő aztán közölte a házigazdákkal:

Bush elismeri, hogy a Kínai Népköztársaság és az Egyesült Államok közti értékes kapcsolatok fenntartása mindkét ország alapvető érdeke. Ezentúl is szeretné azt látni, hogy a kínai és amerikai nép közötti barátság fennmarad és erősödik. Elkötelezettsége a Kínában szerzett tapasztalatain és az ország jó néhány vezetőjével kiépített személyes kapcsolatain nyugszik. Az, hogy a KNK mit tesz az elmúlt időszak helyi eseményeiben részt vevő állampolgáraival, belügy. Ahogy az is belügy, hogy az Egyesült Államok kormánya és népe hogyan értékeli az említett eseményeket. Mindkét felet országának sajátos hagyományai, kultúrája és értékei fogják meghatározni.[10]

Nem volt épp „diadalmas reagani pillanat", de Bush okkal fogalmazott úgy, ahogy. Érzése szerint Amerikának legalább a kínaiak hallgatólagos támogatására szüksége volt ahhoz, hogy továbbra is nyomást tudjon gyakorolni a Szovjetunióra. Az, hogy az ország elnöke honfitársainak gondolataival és érzelmeivel ellentétes jeleket küldött a pekingi vezetőknek, jól mutatja, hogy Kína mennyire fontos volt az Egyesült Államok számára a nemzetközi kapcsolatok terén.

A Tienanmen téri vérfürdő a KKP-n belül is szembeállította egymással a politikai reformok híveit és azokat, akik ellenezték Kína berendezkedésének megváltoztatását. Utóbbiak – a leninista elképzelések és autoriter gyakorlatok hívei – között akadtak olyanok, akik a Teng Hsziao-ping támogatói által levezényelt gazdasági és társadalmi (meggyőződésük szerint ellenforradalmi) reformokkal sem értettek egyet. A politikai újításra törekvő pártfőtitkár, Csao Ce-jang gyors kiszorítása után Teng nem habozott szélsőbaloldali kritikusai ellen fordulni. A déli tartományokban tett 1992-es utazása során a piacgazdaság alkalmazására és a nagyvilággal való szélesebb körű érintkezésre biztatott.

A korábbinál bátrabban kell végrehajtani a reformokat, s muszáj nyitni a külvilág felé, össze kell szednünk a bátorságunkat, hogy kísérletezni merjünk. Nem lehetünk olyanok, mint egy elkötött lábú nő. Ha biztosak vagyunk benne, hogy valamit meg kell tennünk, mernünk kell próbálkozni és új ösvényeket törni. Pontosan ez a Sencsen példájából elsajátítható fontos tanulság [...]: ahol a körülmények megengedik, bizonyos területek gyorsabban fejlődhetnek a többinél; a gyorsabban fejlődők pedig segíthetnek a hátramaradottakon, mígnem végül mindenki virágozni fog.[11]

Ám Teng egyúttal figyelmeztetett a Kínában növekvő külföldi befolyás negatív hatásaira is. A Szovjetunió 1991-es összeomlását állította példaként. „Az imperialisták Kínát a kapitalizmus felé tartó békés evolúcióra ösztönzik, s reménykednek az utánunk következő nemzedékekben. Az ellenséges erők tisztában vannak vele, hogy amíg az idősebb generáció életben van, s befolyással rendelkezik, nem lesz változás. De ha meghalunk, mégis ki fogja szavatolni, hogy nem kerül sor egy békés evolúcióra?"[12] Teng válasza a diktatúra egy új nemzedékkel való megerősítése, továbbá az ország gazdaggá és erőssé tétele volt.

A Tienanmen téri mészárlás kellően riasztónak bizonyult ahhoz, hogy több mint húsz éven át ne jelenjen meg a felszínen semmilyen ellentétes vélemény. Ám ha nem valósul meg a kilencvenes években a gazdaság nagyarányú megnyitása – és nincs adva a lehetőség, hogy az ország elitje prosperáljon –, valószínűtlen, hogy a diktatúra oly könnyedén visszaszerezhette volna pozícióit, mint ahogy történt. Tengnek a népével kötött utolsó megegyezése – a politikus 1997-ben halt meg – a jólét biztosításáról szólt a KKP politikai hatalmáért cserébe. Regionális szinten a párt számos vezetője – többé-kevésbé az 1989-es elnyomásban való részvételéért vezekelve – a régi szocialista rendszer állami kezdeményezésű felszámolásával foglalkozott. Sokak reményeivel ellentétben a kilencvenes években nem került sor a politika legfelsőbb szintjének cseréjére. A gazdasági és társadalmi változás azonban minden várakozást felülmúlt. 2000-re az ország 1920 óta nem tapasztalt mértékben integrálódott a világgazdaságba, s a szocialista állam szinte elmerült a magáncégek, sőt a multinacionális nagyvállalatok tengerében.

Mikor a Tienanmen téri tragédia sokkja után a külföldi befektetések visszatértek Kínába, a pénzbeáramlás tempója és szintje sose látott mértékben megnőtt. A szorgalmas és olcsó munkaerő, valamint a nyugatiak reménye, hogy bevásárolhatják magukat a KNK belső fejlődésébe, együtt azt eredményezte, hogy az ország szinte minden más államnál több közvetlen külföldi beruházást (foreign direct investment, FDI) vonzott be. Az évtized során csak az USA-ban lett magasabb az FDI szintje, s ez figyelemre méltó változás volt, hisz 1980 előtt semmilyen külföldi befektetésre nem került sor a Kínai Népköztársaságban. Mindmostanáig az ország gazdasági rendszerében történt változások java része a határon túli beruházók szükségleteinek köszönhető. Így például a magántulajdon jogi keretrendszerét azok számára kellett megteremteni, akik be akartak fektetni Kínában. Az új szabályozás az épp tevékenykedni kezdő honi kapitalistákat is szolgálni tudta. Ugyanez volt a

helyzet a tőzsdékkel, biztosításokkal és minőség-ellenőrzéssel is. Kína azért kívánt csatlakozni – és csatlakozott végül 2001-ben – a Világkereskedelmi Szervezethez (WTO), hogy segítse az ország exportpotenciálját, de egyúttal szigorú, az állami támogatásokat (vagy inkább azok hiányát), ipari szabványokat, szerzői jogvédelmet érintő szabályozásokat is el kellett fogadnia, s meg kellett nyitnia a hazai piacot a külföldi verseny számára. Ami a gazdasági változást illeti, a nemzetközi tényezők határozták meg a belső viszonyokat.

2000-re a szocialista tervgazdálkodás helyett Kínában egy – a nevében még mindig kommunista pártdiktatúra által ösztönzött – piacgazdaság alakult ki. Az ország lakossága számára világos volt, hogy immár egy új társadalomban élnek, ahol a piaci erők a meghatározók. Az állami tulajdonú vállalatokat eladták, méretüket csökkentették, vagy engedték csődbe menni őket (2000 óta évente legalább ötezer ilyen cég ment csődbe).[13] A túlélőket nyilvános listákra vették fel, s ugyanaz a menedzsmentszabályozás vonatkozott rájuk, mint a többi kínai vállalatra. Az átlagemberek szemében mindez azt jelentette, hogy az olyan munkaadók, amelyekhez korábban az állam osztotta be őket (életük végéig), s amelyek ugyan nem fizettek magas béreket, de bizonyos szolgáltatásokat biztosítottak nekik és a családjuknak, múltbeli dolgokká váltak. Megszűnt az ingyenes egészségügyi és óvodai ellátás, a térítésmentes idősgondozás, a fizetett szabadság vagy az ingyenes lakhatás. Az emberek rákényszerültek, hogy fokozatosan megjelenjenek a privát ingatlanpiacon, saját maguknak keressenek állást, és spóroljanak a gyermekük felsőoktatási tanulmányaira. Millióknak kellett a szülőhelyüktől messze munkát vállalniuk. A kilencvenes évek kínai kapitalizmusa sok szempontból eltért a biztonsági hálókat és különböző jogosultságokat felkínáló európai és japán kapitalizmustól, de meglepően hasonlított a mobilitást, lehetőségeket és személyes felelősséget kihangsúlyozó amerikai kapitalizmushoz.

Ám nem csupán Kína lakosságának kellett új életformát kialakítania az 1990-es és 2000-es években. Az állam is rákényszerült a váltásra. Mivel többé már nem birtokolta közvetlenül a gazdaságot, közvetett irányítási eszközöket kellett kialakítania. A legtöbbet – a törvénykezésen, szabályokon, illetve költségvetési és pénzügyi politikán alapuló eszközöket – Nyugatról kölcsönözte. Többé-kevésbé visszatértek a két világháború közti időszak elfoglaltságai, csak épp a népesség jóval nagyobb része tevékenykedett az ipari szektorban. Egyes kritikusok ellenforradalminak bélyegezték a folyamatot, mert az állam mindinkább abban látta saját legfőbb feladatát, hogy kiszolgálja a piacalapú gazdasági növekedést. A 2000-es évekre a Kínai Kommunista Párt berkein belül hasonló aggodalmak munkáltak

az inflációt, kamatokat, hitelforgalmat és tulajdonjogot illetően, mint az 1980-as évek reagani Amerikájában vagy thatcheri Nagy-Britanniájában. A kapitalizmus került a sofőrülésbe, még akkor is, ha a KKP vezetői ezt nem ismerték be; Peking célja szerint a kormányzatnak ugyanazt a szerepet kellett volna betöltenie – leszámítva a választásokon alapuló demokráciát –, mint a fejlett tőkés gazdaságokban. Az elmúlt húsz évben lezajló kínai kapitalista forradalom az emberek céljai és az állam működése szempontjából közelebb hozta az országot a külvilághoz – és főleg Amerikához –, mint azt valaha is, de különösen a mongol és mandzsu dinasztiák korában, a 13. század óta lehetett.

Miért tett így a párt? A KKP egy antikapitalista krédóra jött létre abban a Kínában, ahol sokan – és nem csupán a kommunisták – érezték úgy, hogy a kapitalizmus kizárólag szenvedést, szégyent és kizsákmányolást okozott az országban. A maoizmustól a piacgazdaság felé fordulás nemcsak ideológiai, hanem mentális szempontból is figyelemre méltó váltás volt. A KKP (Kínán belül és Kínán kívül élő) kritikusai számára a válasz egyszerű: a párt sokat dicsért „rugalmassága" az igazság manipulálásában és a hívők becsapásában szerzett, hosszú időre visszanyúló tapasztalatoknak köszönhető. A pártvezetők tárt karokkal fogadták a kapitalizmust, mert így ők és családjuk meggazdagodhatott, illetve mert a hajdan nagy erővel hirdetett jövőképük csődöt mondott. Van némi igazság ezekben a gondolatokban, de a valóság jóval bonyolultabb. A KKP elsősorban azért választotta a piacgazdaságot az 1990-es évek elején, mert szemlátomást nem maradt más lehetősége. A modernség a kapitalizmussal volt egyenlő. Összeomlott – a kínaiak számára váratlanul – a Szovjetunió, s összeomlottak a kelet-európai szocialista országok. Az USA vezette az egyre integráltabb kapitalista világgazdaság felé tartó folyamatot, s aki kimaradt, lemaradt. Mindenekelőtt a lemaradás veszélye hajtotta a pekingi vezetőket, Teng Hsziao-pingtől Hu Csin-taóig. Ha a modernizáció versenyében jobb eredményt lehet elérni Nike futócipőkkel, a kínai kommunisták felhúzták őket (kiváltképp, ha ott díszelgett rajtuk a Made in China védjegy).

A visszatérő diákok új nemzedéke nagy szerepet játszott Kína kapitalista átalakulásában. Jóllehet (ahogy korábban láttuk) sok értékes tudást szerző kínai akart még a 21. század elején is külföldön maradni, azok, akik hazamentek, kellő szakértelemmel és státusszal rendelkeztek, hogy friss gyakorlatokat terjesszenek el, főként a magánvállalkozásokban, s később akár az államban és a pártban is. A 2000-es évek első évtizedének végére az lehetett a benyomásunk, hogy a KKP maga is átvette a külföldi vállalatok számos menedzsmentmódszerét. Példának okáért a párt legfelsőbb vezetése meg akarta honosítani a fiatal funkcionáriusok eredményeinek számszerűsíthető mérését. Egy magas beosztású KKP-tag, akivel 2009-ben beszéltem,

úgy számolt be a pártakadémián kapott képzéséről, mint ami egyáltalán nem tűnt idegennek egy Harvard Egyetemen vagy London School of Economicson tartott MPA- vagy MBA-képzéshez képest. Ezzel párhuzamosan külföldön tanult tudósok alakítják át Kína saját felsőoktatását. A kutatási eredmények kulcsfontosságúak az előrehaladáshoz, s az eredményeknek meg kell felelniük a nemzetközi sztenderdeknek. A professzorok egyre komolyabban veszik diákjaik aggodalmait (hiszen fizetős ügyfelekről van szó). Mikor pedig összecsap a pártirányítás becsvágya és egy akadémiai ambíció, éppoly gyakran diadalmaskodhat az utóbbi, mint az előbbi.

Noha a fogyasztói választás lehetősége a nyolcvanas évek vége előtt semmit sem jelentett a KNK-ban, ma a legtöbb kínai – beleértve azokat is, akik a kisebb településeken élnek – tudatos vásárló. Hasonló értékek mozgatják őket, mint a második világháború előtti honfitársaikat. Hogyan lehet a modernitást – és elsősorban annak nemzetközi változatát – termékek formájában kifejezni? A kínai fiatalok a világ leginkább divatkövető és márkatudatos vásárlói. Általában a külföldi termékek a legkeresettebbek, bár néhány hazai márka már kezd felzárkózni. A zene jobbára amerikai, jelentős kantopop* dózisokkal tarkítva. A ruha- és hajstílus Hongkongon és Tajvanon keresztül megszűrt nyugati. Ami a többi terméket illeti, a környezetvédelmi és fenntarthatósági szempontok is kezdenek megjelenni, de a legfontosabb kérdésekben, például a gépjárművásárlásban, még nem mérlegelik őket. Kínában – mely 2010-ben a világ legnagyobb újautó-piaca volt – továbbra is az a szabály, hogy mindig a legnagyobb motorral rendelkező kocsit kell megvenni, amire pénzünk van. (A következmények magától értetődők: a földkerekség harminc legszennyezettebb városából húsz a KNK területén található.)[14]

A tömegfogyasztás csak egy része mindannak, amit Kína kapitalista forradalma a hétköznapokban eredményezett. Egy másik az emberek befektetési kedve. Manapság sok kínai elsődleges célja, hogy saját házat vagy lakást vásároljon magának. Egy városban élő fiatal párnak ehhez módfelett keményen kell dolgoznia, mert az ingatlanárak szinte európai szinten vannak, de a fizetések sokkal alacsonyabbak. Noha a kínaiak megtakarítási rátája még mindig igen magas, spórolt pénzük egyre nagyobb része megy el – a tágabb család erőforrásait mozgósítva – adósság-visszafizetésre. Időközben sokan fektetnek be közvetlenül a piacokon, olykor azzal szembesülve, hogy beruházásaik akár annyi pénzt is termelhetnek, amennyi a fizetésük. Nő az ingatlanba és részvényekbe invesztálók száma. Bár nem valószínű, hogy demokratikusabbak vagy kevésbé nacionalisták lennének polgártársaiknál, de ők

* A kantopop a kantoni nyelvű popzene, amely a C-pop (kínai popzene) egyik jellegzetes alfaja, s Kínán túl, Délkelet-Ázsia számos országában is népszerű. *(A szerk.)*

azok, akik szó szerint bevásárolták magukat egy olyan „fejlődési mintázatba", mely a nyugati országokéra, valamint Japánéra és Dél-Koreáéra hasonlít.

Az egyetlen terület, amelyben Kína útja ironikus módon – a kommunista kormányzat színlelése ellenére – merőben eltér a többi kelet-ázsiai államétól, ideértve Tajvant is, az egyenlőség kérdése. Jóllehet a korai kommunisták egy modern, erős és igazságos országról álmodtak – az egyenlőség Mao kampányainak állandó témája volt –, a mai KNK szociális szempontból bolygónk egyik legrétegzettebb társadalma. A népesség harmada – akik nem váltak a piacgazdaság részévé – napi két dollárból él, de mellettük Kínának már százhuszonnyolc milliárdosa és ötszázezer milliomosa is van.[15] A jövedelmi egyenlőtlenséget mérő Gini-index magasabb számot mutat, mint a térség bármely más államában, s alig alacsonyabbat, mint a világ legegyenlőtlenebb országaiban, például Brazíliában.[16] A vagyonosodás aránytalanságaival szembesülő pártvezetők Teng bölcsességét idézik a maguk védelmében: először csupán néhányan lesznek gazdagok. Kína egyes részein nő a társadalmi nyugtalanság, s a tiltakozók már azt feszegetik, hogy a KKP az ország külföldi kizsákmányolásának eszköze. Ami a Tibetben, Hszincsiangban és a déli régiókban élő nemzetiségeket illeti, ugyanaz a párt, mely a „kulturális forradalom" alatt vérbe akarta fojtani az identitásukat, most fogyasztási cikkekkel és piaci finomhangolásokkal operál, a növekvő mobilitás következtében pedig egyre több han kínai költözik a kisebbségi területekre. Noha a kapitalizmus győzött a KNK-ban, ellenfelei még nem fújtak teljes visszavonulót.

A 20. SZÁZAD VÉGÉN TAJVAN megmaradt a kínai–amerikai kapcsolatok kellemetlen kérdésének, s ez volt az oka, hogy Peking kényelmetlenül mozgott a nemzetközi kapcsolatok terén. A nyolcvanas évek elején Teng Hsziao-ping igyekezett megállapodni Csang Kaj-sek Szovjetunióban tanult fiával, Csang Csing-kuóval. A tárgyalások azonban nem vezettek sehova, a tajvani Kuomintang vezetői tudták, hogy azután is meg fogják kapni az amerikai támogatást, hogy Jimmy Carter 1979-ben felszámolta a hivatalos kapcsolatokat Tajpejjel. Tengnek rendkívül elővigyázatosan kellett kezelnie a tajvani kérdést. Kína modernizációja sokkal fontosabb volt a szigettel való újraegyesülésnél. Teng személy szerint meg volt győződve róla, hogy ha országa sikeresen alakul át bel- és külpolitikai szempontból, az újraegyesülés idővel magától meg fog történni. Azt is jól tudta, hogy mennyire fontos lett az Egyesült Államokban a Kuomintang-párti szavazóréteg, különösen Ronald Reagan 1981-es hivatalba lépése után, s nem kívánt egy olyan konfliktusba bocsátkozni Tajvan miatt, amely romba dönthetné a Washingtonnal kialakított kapcsolatokat. Annak persze Teng sem örült, hogy a sziget önállósága olyasfajta kínai belpolitikai kérdésnek számít, melyet az amerikaiak bárhogyan és bármikor

felhasználhatnak saját céljaikra. S tisztában volt azzal is, hogy a KKP 1989 utáni legitimációját újraalapozni kívánó, nála fiatalabb pekingi vezetők jóval nacionalistábbak és politikailag kevésbé kényesek, mint ő.

Miután Csang Csing-kuo 1975-ben átvette a hatalmat, Tajvanon is mozgalmasabbá vált a közélet. Csang elmélkedésre hajlamos ember volt, aki két autoriter rezsimben is élt, Sztálinéban és az apjáéban, s egyiket sem szerette különösebben. Így megkezdte a tajvani politika liberalizációját. A nem épp elhanyagolható politikai pedigréje ellenére reformjai nagyon lassúak és szaggatottak voltak. Egyszerre akadályozta a Kuomintangon belüli ellenállás és a félelem, hogy lázadás tör ki a hozzá hasonló, a polgárháború után Tajvanra érkezett kínaiak ellen. Ám 1986-ban a szívbeteg Csang felgyorsította a folyamatot. Felszámolta a hadijogot, s *de facto* lehetővé tette az ellenzéki pártok működését. A tajvani születésű Li Teng-hujt választotta ki alelnökének és utódjának. Li volt az, aki már elnökként 1990-ben, engedve az óriási diáktüntetések követeléseinek, felállította a teljes körű demokrácia bevezetésének menetrendjét. 1996-ban ő lett a tajvani Kínai Köztársaság első, demokratikus úton megválasztott elnöke, a szigetország pedig – a szólásszabadságot, a politikai részvétel szabadságát és a választott parlamentet az alkotmány részévé téve – az első modern kínai jogállammá vált.

A KNK vezetői szempontjából az eleve rossz helyzet csak még rosszabb lett. Az Egyesült Államok Kongresszusa 1979-ben elfogadta a tajvani kapcsolatokról szóló törvényt, s láthatóan bebetonozta az amerikai befolyást a szigeten. (A hivatalos elnevezés önmagáért beszél: „Törvény a Csendes-óceán nyugati régiója békéjének, biztonságának és stabilitásának fenntartására és az USA külpolitikai céljainak az amerikai és a tajvani nép kereskedelmi, kulturális és egyéb kapcsolatai útján való előmozdítására".) Csang és Li lépései alapján a KKP egyes vezetői – köztük a párt főtitkári tisztségét 1989-ben, az államelnöki tisztséget pedig 1993-ban átvevő Csiang Cö-min – úgy vélték, hogy a sziget a teljes függetlenség felé halad. Csiang kifejezetten gyanakodva tekintett a tajvani születésű, meggyőződéses demokrata Li Teng-hujra. Peking szemszögéből Tajpejnek azon fikcióval való leszámolása, hogy a Kuomintang egész Kínát képviselné, illetve még Li nyilatkozata is arról, hogy kormánya sosem fog erőt használni a szárazföldi országrész „visszaszerzésére", a teljes leválás felé vezető lépéseknek tűntek. A KKP szívesebben harcolt a KMT-vel abban a kérdésben, hogy ki képviseli Kína egészét, mint hogy egy függetlenedő Tajvan jelentette problémát kezeljen.

Mikor az amerikai kongresszus 1995-ben rákényszerítette Bill Clinton elnököt, hogy engedje beutazni Li Teng-hujt az Egyesült Államokba azért, hogy beszédet tarthasson alma materében, a Cornell Egyetemen, Peking bosszúsága már konkrét lépésekben is megmutatkozott. Az NFH (1958 óta először) rakétákat lőtt tajvani

fennhatóságú szigetek közelébe, s partraszállási hadgyakorlatot tartott a környéken. A Tajvannal szemközti Fucsien tartományban lévő gyalogsági divíziókat is mozgósították. A szigetország lakói aggódni kezdtek az NFH esetleges támadása miatt. De ami a Kínai Népköztársaság érdekeit illeti, a kardcsörtetés politikai és stratégiai szempontból is csődöt mondott. A pekingi nyomásgyakorlás csak növelte Li támogatottságát az 1996-os demokratikus választáson, így magasabb arányú győzelmet aratott, mint amilyenre egyébként számítani lehetett volna. Az Egyesült Államok reakciója is kemény volt. A Clinton-kormány a *Nimitz* és az *Independence* csatahajók vezetésével két repülőgép-hordozó hadtestet küldött a Tajvani-öbölbe. A vietnámi háború óta ez volt a legnagyobb amerikai csapatmozgás Kelet-Ázsiában. A KNK vezetői tiltakoztak az USA „beavatkozása" miatt, de érdemben semmit sem tudtak tenni Washington világos üzenete ellen: az Egyesült Államok továbbra is az első számú nagyhatalom a Csendes-óceán nyugati felén, s minden szempontból – Tajvant érintően is – az kíván maradni. Az események nyomán Pekingben drámai módon csökkent a katonaság befolyása a külpolitikai döntéshozatalra, illetve a párt öregjei kritikával illették Csiang Cö-mint azért, mert elővigyázatlanul járt el, hisz egy Amerikával kibontakozó konfliktus a legkevésbé sem állt Kína érdekében.

A tajvani szavazók, akik 1996-ban egy olyan, a Kuomintanghoz kötődő elnököt választottak, aki kacérkodott a függetlenség gondolatával, 2000-ben úgy érezték, ideje még tovább lépni, így a választást egy nem KMT-jelölt nyerte, aki nyíltan lándzsát tört Tajvan szuverenitása mellett. A 2008-ig hivatalban lévő Csen Suj-pien lett a Kínai Köztársaság első, a Kuomintangon kívülről jött elnöke. Az ő Demokratikus Haladó Pártjának (Democratic Progressive Party, DPP) programjában a szeparatizmus már kihagyhatatlan alkotóelemként szerepelt. Noha megválasztása után Csen valamelyest visszafogottabban képviselte a szakadár nézeteket, a pekingi vezetők mindinkább kétségbeestek. A kilencvenes években a KKP – a párt által támogatott nacionalizmust követve – reflexszerűen tiltakozott minden „elszakadásra" utaló lépés ellen, de mint azt Li Teng-huj 1996-os megválasztása mutatja, e stratégia csődöt mondott. Valami új dolgot kellett kitalálni. A KNK-t végül saját elképesztő gazdasági bővülése (amelynek – különös tekintettel a szigetország alacsony növekedési számaira – a tajvani cégek is szerettek volna részesei lenni) és a Csen Suj-pien kormányában tapasztalható korrupció napvilágra kerülése mentette meg, illetve az a körülmény, hogy az amerikaiaknak stabil kapcsolatokra volt szükségük Kínával, miután George W. Bush elnök terrorellenes háborúja elindult. Peking kihangsúlyozta: elengedhetetlen, hogy minden kínai prosperáljon, továbbá ragaszkodott hozzá, hogy Tajvan biztonságos gazdasági jövője csak a szárazföldi Kínával együttműködve lehetséges. Mindez elősegítette, hogy a DPP a 2008-as vá-

lasztáson kudarcot valljon. A két fél viszonya sohasem volt olyan harmonikus, mint manapság. Kína Tajvan legnagyobb kereskedelmi partnere, a szigetország vállalatai pedig a legnagyobb befektetők a szárazföldön. Véget ért a korszak, mikor Tajpej és a kontinentális Kína közti minden repülőjáratnak meg kellett állnia Hongkongban. A Tajvanról induló utasok immár legfeljebb három óra alatt elérik Pekinget. Talán nem meglepő, hogy 2009-ben Tajvan lakói egyértelműen, 64 százalékban a *status quó*t preferálták a többi alternatívával szemben; csak 19 százalék szeretett volna teljes függetlenséget, s alig 5 százalék egyesülést a KNK-val.[17]

A KILENCVENES ÉVEK ESEMÉNYEI a mai kínai–amerikai kapcsolatokat is meghatározzák. Mindkét országban vezetők új generációja lépett hivatalba. Kínában Csiang Cö-min, az egykor a Szovjetunióban tanult, hatvanhárom éves mérnök lett 1989-ben a KKP főtitkára, s tizenhárom éven át meg is őrizte pozícióját. Az Egyesült Államokban 1993 és 2001 között Bill Clinton, a belpolitikai irányultságú déli kormányzó volt az elnök. Mind a két országban új prioritások – főleg a gyors, piacorientált gazdasági növekedés – lettek dominánsak. De még ennél is fontosabb volt, hogy 1991-ben, a Szovjetunió összeomlásával véget ért a hidegháború. Washingtont és Pekinget nem kötötte össze többé a hajdan agresszívan terjeszkedő nagyhatalommal szembeni érdekszövetség. A Szovjetunió eltűnt, Kelet-Ázsia stratégiai képe teljesen megváltozott. Hirtelen Kína és az Egyesült Államok lett a térséget leginkább meghatározó két tényező. Szövetségi rendszerénél és katonai erejénél fogva az USA számított dominánsnak, ám sose látott tempójú gazdasági bővülésével a KNK is kezdett felzárkózni. Mindkét ország szempontjából az volt a kérdés, hogy e trendek közelebb hozzák vagy eltávolítják őket egymástól. A liberális értelmiségiek, a növekvő kölcsönös gazdasági függésre hivatkozva, az előbbit remélték. A realisták, a fokozódó nagyhatalmi vetélkedést kiemelve, az utóbbit várták.

Senki sem számított vagy készült fel azonban a Tienanmen téri vérfürdőt követő negatív hatásra. Ez különösen az Egyesült Államokban bizonyult erősnek. Míg Tienanmen előtt az amerikaiak több mint kétharmada vélekedett pozitívan Kínáról, 1990-ben már csak alig egyharmaduk gondolkodott így.[18] Az USA liberális és neokonzervatív elitjének nézeteiben történt változás markáns volt, s még ma is kihat a döntéshozatalra. A kongresszus – mindkét házban vétót kizáró többséggel – úgy határozott, hogy szankciókat hoz Kína ellen. Ezek némelyike napjainkban is életben van, s bonyolítja a két ország kapcsolatait. A pekingi tüntetők elleni katonai akciót büntető washingtoni válaszlépés korántsem egyedi. Ötvenhét másik ország (például az Európai Unió tagállamai és Japán) döntött szankciók mellett, többnyire polgáraik felháborodására reagálva. Sokak számára nemcsak annak volt

jelentősége, hogy mi történt, hanem annak is, hogy mikor. A hidegháború néhány év alatt lezárult, s a világ nagy része – Kelet-Európától és Oroszországtól Dél-Afrikáig és Latin-Amerikáig – elmozdult a tekintélyelvű rendszerektől a részvételi demokrácia különböző formái felé. A kínai kormányzat volt az egyetlen, mely a demokratikus tiltakozók közé lövetett, s utána tovább tudott működni. Bizonyos tekintetben a KNK-ból páriaállam lett, s az ország (gazdasági sikerei ellenére) nehezen tudta megváltoztatni a világszerte róla kialakult képet.

Kínában a kilencvenes évek elitjének új nemzedéke szinte skizofrén módon tekintett a Nyugatra. Bár a legtöbben nem értettek egyet a KKP 1989-es lépéseivel, rendkívül büszkék voltak hazájuk gazdasági növekedésére, s némileg bizarr módon azonosultak a rezsim propagandájával: a szankciókat az amerikaiak azért hozták, hogy hátráltassák Kína fejlődését. Miközben a nacionalizmus, hivatalosan és nem hivatalosan is, egyre fokozódott, sok – a pekingi kormánnyal egyébként kritikus – fiatal érezte úgy, hogy a külföldiek igazságtalanok Kínával. Noha az új kabinet politikai szempontból nem volt épp inspiráló a legtöbb kínai számára, stabilitást, növekedést és mind nagyobb szabadságot biztosított az emberek hétköznapi életében. 1989-et senki sem felejtette el, de Csiang Cö-min és kormányzata belpolitikai értelemben hasznot húzott a sose tapasztalt országos jólétből, miközben liberálisabbnak bizonyult, mint korábban bármely kínai kommunista rezsim.

Csiang és Clinton kapcsolatának kezdete egyáltalán nem volt zökkenőmentes. A kínaiak joggal tartottak tőle, hogy az emberi jogokat kihangsúlyozó új elnök összeköti ezt a témakört az amerikai piacokhoz való kínai hozzáféréssel. Majdnem három évig tartott, míg Pekingnek végül sikerült elérnie, hogy teljesen külön kezeljék a két témát. Washington mindemellett azt gyanította, hogy Kína tevékenyen segíti más országok programjait a vegyi és nukleáris fegyverek kifejlesztése terén. A KNK szempontjából a fegyverzeteladások ügye egyszerre volt szuverenitási és profitkérdés, különösen amiatt, hogy az Egyesült Államok globálisan (Tajpejnek is) adott el fegyvereket, miközben 1989 után e téren embargót vezetett be Pekinggel szemben. A feszültségek – az 1995–96-os tajvani válsággal tetézve – megakadályozták a bilaterális kapcsolatok fejlődését, miközben olajat öntöttek a kínai nacionalizmus tüzére. 1996-ban a legnagyobb példányszámban eladott könyv egy Amerika-ellenes, elkoptatott gondolatokat tartalmazó szózuhatag volt, amely *Kína nemet mondhat – A hidegháború utáni korszak politikai és érzelmi választásai* címmel jelent meg.[19]

Jó néhányan, köztük Csiang Cö-min is, úgy sejtette, hogy a fegyverembargóval és az USA egyéb fejlett technológiai transzferjével kapcsolatos aggodalmak sokkal inkább a hidegháború végével, mintsem az emberi jogokkal függnek össze. A Szovjetunió megszűnt, az amerikaiak egy része pedig Kínára kezdett el jövőbeli legfőbb

riválisként tekinteni. Ezt a gondolatot Peking is átvette, s továbbformálta, kivált azután, hogy az első öbölháború elején világossá vált, hogy az Egyesült Államok milyen elsöprő katonai túlerővel rendelkezik. „Kínának [most] jobban oda kell figyelnie az amerikai érdekekkel szembemenő országokra – írta egy külpolitikai megfigyelő a KNK-ban. – Mindent meg kell tennie, hogy figyelmeztesse és segítse ezeket az országokat, így akadályozva meg, hogy az USA úgy pusztíthassa el őket, mint a szovjetek kelet-európai blokkját." Noha a pekingi vezetők új nemzedéke nem nézte jó szemmel az unipoláris világot, a Bill Clinton generációjába tartozó amerikaiak nagy része hitt benne, hogy Tienanmen ellenére Kína elfogadja majd az Egyesült Államok vezette nemzetközi rendszert, s közben belpolitikailag fokozatosan nyitottabbá és demokratikusabbá válik. Ez Peking saját érdeke is, mondta Clinton újra és újra. Az amerikai elnök a kérdésben több győzelmet is magáénak tudhat. Mikor 1998-ban Kínába látogatott, egy figyelemre méltó sajtótájékoztatón házigazdája, Csiang Cö-min a célszerűség, nem pedig az elvek nyelvén beszélt 1989-ről. „Ma a kínai kormányzat ünnepélyesen eltökélt az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok védelme mellett – szögezte le a KKP főtitkára Clinton és nemzetközi újságírók előtt. – Ami az 1989-es politikai zavargásokat illeti, ha a pekingi kabinet nem lép fel kellő erővel, most nem élveznénk azt a stabilitást, amit élvezünk."[20]

A 2000-ES ÉVEK ELEJÉRE Kína és az Egyesült Államok kapcsolata ellentmondásossá vált. A két ország egyfelől mindinkább hasonlított egymásra, s a köztük lévő kötelékek kiterjedtebbek voltak, mint valaha; másfelől a washingtoni politikát megkérdőjelező kínai nacionalizmus egyre jobban teret nyert, a KNK politikai rendszerét érintő amerikai aggodalom pedig fokozódott. A Szovjetunió megszűntével a pekingi vezetők úgy érezték: annak ellenére, hogy mindent megtettek a nemzetközi gazdasági rendhez való alkalmazkodás terén, a kommunizmust elítélő nyugatiak céltáblája automatikusan az ő országuk lett. Washington szemében a KKP-rezsim emberjogi problémái és Tibet-politikája beárnyékolta a kínai gazdaságban végbement korszakos átalakulást. Kína eközben kizárólag az amerikai technológiával, stílussal, zenével és oktatással foglalkozott, kirekesztve a máshonnan érkező impulzusokat. Mindazonáltal a nemzetközi porondon a két ország egyre inkább riválisként tekintett a másikra.

Az ezredfordulón történt három esemény szimbolizálja ezeket az ellentmondásokat. 1999 májusában, a Szerbia elleni háború során amerikai repülők öt darab ezerkilós precíziós bombát dobtak a KNK belgrádi nagykövetségének épületegyüttesére. Három kínai állampolgár meghalt, huszonegy megsebesült. 2001 áprilisában a kínai partoktól száz kilométerre egy amerikai kémrepülőgép összeütközött

egy helyi vadászgéppel. A kínai pilóta meghalt, az amerikai repülő legénységét pedig egy hajnani légi támaszponton tartották fogva majdnem két hétig, mielőtt szabadon bocsátották volna őket. Ám az említett konfliktusokkal párhuzamosan Peking csendben tárgyalt az Egyesült Államokkal és más országokkal a Világkereskedelmi Szervezethez (WTO) való csatlakozásról. Az egyezségnek megfelelően – teljes washingtoni támogatással – Kína 2001 novembere óta a WTO tagja. Úgy tűnt, hogy a politikai bizalmatlanság távol tartja egymástól a két ország kormányát, miközben a gazdasági érdekek közeledésre ösztönöznek.

A belgrádi kínai nagykövetség amerikai bombázása a Tienanmen óta tapasztalt egyik legélesebb konfliktushoz vezetett a KNK és az USA között. Az általános kínai közvélekedés ellenére nincs bizonyíték rá, hogy a támadás szándékos volt; inkább az Egyesült Államok légierejének magyarázatában szereplő kommunikációs probléma és elavult térképek állhattak a háttérben. Peking elítélte Washington és a NATO támadását a szerb diktátor, Slobodan Milošević rezsimje ellen, arra hivatkozva, hogy az „ENSZ alapokmányának vérlázító megsértéséről" van szó. Egyes kínai nacionalisták szerint a bombázással az USA figyelmeztetni akarta országukat, hogy ne szegüljön szembe az amerikai nemzetközi hegemóniával. A támadást a nagyobb kínai városokban dühös és időnként erőszakos – olykor a helyi hatóságok kezdeményezésére történt – demonstrációk követték. Csengtuban felgyújtották az amerikai főkonzul rezidenciáját. Csiang Cö-min pedig csak olajat öntött a tűzre azzal, hogy megjegyezte: a tiltakozás „a kínai nép nagy patrióta szellemének és egységének eredménye, a kínai nép világbékét akar, s ellenáll a hegemóniának. Senki sem fogja megfélemlíteni a KNK-t". Az első számú hivatalos újság, a *Zsenmin Zsipao* kijelentette, hogy a NATO „átvette a nyugati kultúra gonosz örökségét", a vezércikkben pedig egyértelműen hivatkozott a bokszerfelkelésre: „Ez nem az 1899-es év Kínája."[21] A pekingi egyetemisták körében folytatott közvélemény-kutatás szerint a megkérdezettek 70 százaléka gondolta úgy, hogy az amerikai bombázás szándékos volt. A tüntetések néhány jelmondata Csiang elnököt is kritizálta, amiért nem mutatott kellő erélyt a külpolitika területén. Egy fővárosi lapban közzétett szabadvers jól mutatja a nacionalista hangulatot:

Pierre Cardin-ruha van rajtunk, és *Nike cipő.*
Az autónk Cadillac meg Lincoln, a KFC-be és a McDonald'sba járunk enni.
Tiszta lehet így a lelkiismeretünk?
Nem és nem!
Dicsőségre lelhetünk idegen termékeket használván?
Nem és nem![22]

A Kínában működő külföldi vállalatoknak dolgozó közvélemény-kutató cégek egyértelműen kimutatták, hogy a bombázás után csökkent a nyugati termékek fogyasztása. A trend azonban csak egy hétig tartott.

Két évvel később egyes kínaiak az amerikai kémrepülőgép és a kínai vadászgép levegőben való összeütközését is hasonlóképp magyarázták, mint a belgrádi bombázást. Mikor a George W. Bush vezette washingtoni kormány kijelentette, hogy az amerikai repülő rutinbevetésen járt, s nem érintett kínai felségterületet, a *Zsenmin Zsipao* azzal válaszolt, hogy a történtek „arra figyelmeztetik az USA-t, hogy ne hajtson végre hegemón logikát követve zsarnoki tetteket". A legtöbb kínai számára méltányossági kérdésről volt szó. A KNK nem végzett felderítő repüléseket az amerikai partvidék mentén, és az, hogy Bush tagadta hadseregének hibáját, arra vallott, hogy valami nincs rendben a nemzetközi kapcsolatok terén: az Egyesült Államok mindent megtehet, amit csak akar, a többi országnak pedig be kell tartania Washington játékszabályait. Eközben a kínai hírszerzés tisztjei titokban elégedettek lehettek. A szerbek hozzáférést biztosítottak a háborúban lezuhant egyik amerikai lopakodó vadászgép alkatrészeihez, illetve hónapokat tölthettek a Hajnanon ragadt kémrepülő szétszerelésével és tanulmányozásával is.[23]

A nagykövetség bombázásából és a kémrepülőgép okozta incidensből azt a következtetést lehetett levonni, hogy Peking és Washington viszonya a jövőben tovább romlik majd; ugyanakkor Kína 2001 novemberében amerikai támogatással elnyert WTO-tagsága egy másfajta jövőt vetített előre. Az engedmények, melyeket a pekingi kormánynak meg kellett tennie, hogy elérje a nyilvánosság előtt sokat hangoztatott célt, s teljes jogú tagja legyen a világkereskedelem rendszerének, megdöbbentőbbek voltak annál, mint amit bármilyen nacionalista propaganda el tudott képzelni. Kínának minden termelési és szolgáltatási területen meg kellett nyitnia belső piacait a külföldi import és az idegen tőke számára. Így a határon túli cégek immár bejuthatnak a kínai pénzügyi, telekommunikációs, disztribúciós és jogi szolgáltató szektorokba. Az állami vállalatokkal való előnyös bánásmódot fel kellett számolni. A legtöbb mezőgazdasági termék kvótáját meg kellett szüntetni, ugyanezt téve az említett termékek exporttámogatásaival is. Átlátható pénzügyi szabályrendszert kellett alkotni, továbbá a nemzetközi normákkal harmonizáló törvényeket. A WTO-megegyezésből eredő, Pekinget érintő változások – részint az abból fakadó nehézségek miatt, hogy Kína ragaszkodott hozzá: még mindig fejlődő országként kezeljék – nagyobbak voltak, mint korábban bármely állam esetében. A WTO egyik dél-ázsiai tárgyalója elmondta nekem, hogy Sanghaj új pénzügyi kerületének, Putungnak fényárban úszó sziluettjét nézve nehezen tudta meggyőzni magát arról, hogy Kína még mindig a „fejlődő országok" közé tartozik. A teljes szerződés – a

WTO százhetvenkét tagjával történt egyeztetések alapján – vámokról és konkrét megállapodásokról szóló sorok ezreit tartalmazta. Haitival sörről, Fidzsivel cukorról alkudozva a kínai diplomaták tanulhattak a nemzetközi kapcsolatok nagyhatalmi egyezkedéseken túli mechanizmusairól. És bizony tanultak is. Jóllehet a pekingi vezetők nem mindig értettek egyet az eredményeket illetően, a legtöbbjük úgy vélte, hogy a WTO-tagsággal megtehették, amit egyébként is szerettek volna megtenni: megszüntethették a veszteséges mezőgazdasági és ipari területek transzferjeit, s csökkenthették az importált árucikkek vámtételeit. Ahogy az más országokban is előfordult, a csúcsvezetők a külföldi nyomásgyakorlásra hivatkozhattak, mikor meghozták e népszerűtlen döntéseket, s nem kellett felvállalniuk őket.

Az új évezred hajnalán Peking és Washington bizalmatlanul méregette egymást. Jó néhány kínai, beleértve azokat is, akik egy ideig külföldön éltek, meglepődtek, hogy az emberi jogokkal vagy Tibettel foglalkozó csoportok mekkora befolyásra tettek szert az Egyesült Államok politikai rendszerében és az amerikai közvéleményben. Mostani kormányzatával, valamint (nyugati nézőpontból) antidemokratikus és elnyomó természeténél fogva Kína a jövőben fenyegetést fog jelenteni az USA-ra. Az a tény, hogy az ázsiai ország gazdasága még az 1990-es évek amerikai boomjának éveiben is kétszer olyan gyorsan nőtt, mint az Egyesült Államoké, aggasztani kezdett egyes amerikaiakat. Utóbbiak nem vették tekintetbe az alapvető változást, ami azzal járt, hogy Kína integrálódni kezdett a nyugati vezetésű világgazdaságba. 2001-ben, amikor beiktatták George W. Busht az Egyesült Államok elnökének, s Hu Csin-tao felkészült rá, hogy átvegye a hatalmat Csiang Cö-mintől (ez volt az első békés hatalomátvétel a KNK történetében), általános volt az érzés, hogy a kínai–amerikai kapcsolatok vízválasztóhoz érkeztek: az egyik oldalról vad áradat fenyegetett, míg a másik oldalon lassan, de folyamatosan csordogált lefelé a víz. Mikor azonban eljött az ideje, hogy meghozzák a döntést a követendő irányról, már más szempontok voltak meghatározók, mint azt az érintettek 2001 elején gondolták volna.

TALÁN NINCS IGAZUK azoknak a történészeknek, akik váltig állítják, hogy a szeptember 11-i New York-i és washingtoni terrortámadások mindent felforgattak a nemzetközi kapcsolatokban, de az bizonyos, hogy a kínai–amerikai viszonyt szinte egyik napról a másikra megváltoztatták. George W. Bush azzal támadta az elnökválasztási kampány során ellenfelét, Al Gore-t, hogy a Clinton-kormányban tevékeny részt vállalt a kommunisták „babusgatásából". A pekingi hatóságok azonban már megszokták, hogy a hivatalon kívüli jelöltek hasonló retorikát használnak az amerikai elnökválasztások során, így nemigen foglalkoztak Bush kijelentéseivel

sem. Inkább azt tartották szem előtt, hogy George W.-t régre visszanyúló szálak kötötték Kínához, ahová először apjával – a későbbi George H. W. Bush elnökkel – utazott, mikor utóbbi 1974–75 között a helyi amerikai képviseletet vezette. A kémrepülőgép okozta válság azonban hamarosan valódi aggodalmakat keltett a pekingi vezetésben. De Csiang Cö-min és Hu Csin-tao a legaggasztóbbnak mégis az új elnök azon megfogalmazását találta, melyben „stratégiai versenytársnak" és az Egyesült Államok biztonságát fenyegető elsődleges kihívásnak nevezte Kínát. Ám ekkor jött szeptember 11-e. A Bush-kormány a Közel-Keleten és otthon is a „terrorellenes háborúra" összpontosított, így jóval kevesebb figyelem irányult a KNK-ra, sőt az ország az új amerikai globális kampány egyik partnere lett. A pekingi vezetés örömmel fogadta a feszültség enyhülését, illetve azt, hogy Washington kevésbé hánytorgatja fel a KKP-rezsim hiányosságait az emberi jogok terén. Csiang szeptember 12-én felhívta Busht, s közölte vele: „Kína készen áll arra, hogy erősítse az együttműködést és párbeszédet az Egyesült Államokkal és a nemzetközi közösséggel a terrorista erőszak minden formája elleni közös erőfeszítések során."[24]

Szeptember 11-ét követően Peking támogatta az afganisztáni terroristabázisok elleni amerikai fegyveres akciókat. Elfogadta az Oszama bin Ladent segítő tálib rezsim megdöntését. A KKP valójában örült a tálibok eltávolításának, mert gyanította, hogy kapcsolatokat ápolnak a muszlim lakosságú északnyugat-kínai Hszincsiang tartományban működő iszlamista szervezetekkel. Az iraki háború előtti hosszú felvezetés már jobban megterhelte a kínai–amerikai viszonyt, de annak ellenére, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa nem támogatta az Egyesült Államok offenzíváját, a pekingi vezetők úgy találták, hogy okosabban teszik, ha nem ellenzik túlságosan a katonai beavatkozást. Kína biztonságos távolból, szóban tiltakozott a hadjárat és Irak megszállása ellen, s hagyta, hogy Oroszország és az amerikaiak európai szövetségesei – Németország és Franciaország – bosszantsák fel Washingtont a támadás megakadályozására irányuló próbálkozásokkal. A KNK új elnöke, a tökéletes bürokrata Hu Csin-tao nem kívánt kockáztatni egy olyan háború miatt, amely meggyőződése szerint mindenképp ki fog törni, bármit tegyen is Kína. Nem meglepő hát, hogy Bush külügyminisztere, Colin Powell tábornok 2003 szeptemberében úgy jellemezte a Pekinggel fennálló kapcsolatokat, hogy „azok Nixon elnök első látogatása óta nem voltak ilyen jók".[25]

A kínai vezetők kihasználták, hogy az agresszív és nacionalista új amerikai kormány nem velük foglalkozik, s tovább építették országuk gazdaságát és katonai erejét. Miközben az USA Afganisztánban és Irakban háborúzott, a kínai GDP szinte megháromszorozódott. 2010-ben már a KNK volt a földkerekség második legnagyobb gazdasága Amerika mögött, de mindenki más, így Németország és

Japán előtt. Kína immár a világ legnagyobb exportőre és második legnagyobb importőre, s hamarosan az Egyesült Államok és az Európai Unió első számú kereskedelmi partnere lesz. Japán és Ausztrália, India és Brazília esetében már ez a helyzet. Ahogy az logikusan várható volt, Kína kereskedelmi többlete hatalmasra duzzadt, s a kínai befektetések kezdték átlépni az ország határát. A 2008–2009-es gazdasági válság során kínai vállalatok autógyárakat (például a svéd Volvót és a brit Rovert), pénzügyi vállalatokat és technológiai cégeket vásároltak fel külföldön. A KNK intézményei rendelkeznek a legtöbb amerikai államkötvénnyel, becslések szerint a kibocsátott összmennyiség 20 százalékával.[26]

A kínai gazdasággal sincs azonban minden rendben. Ahogy az utolsó fejezetben látni fogjuk, az ország gazdasági kilátásai közel sem megingathatatlanok, s a globális piaccal kiépült széles körű kapcsolatok a lehetőségek mellett kockázatokat is hordoznak magukban. Washington és más kormányok a pekingi valutamanipulációkra és a belföldi gazdaságba való állami beavatkozásra panaszkodnak, s azt szeretnék, hogy csökkenjen a kínai kereskedelmi többlet. Az országban sokan aggódnak a növekvő társadalmi egyenlőtlenségek és az egyes iparágakban tapasztalható szörnyű munkakörülmények miatt, ráadásul évente új állások millióit kellene megteremteni a munkaerőpiacra újonnan belépők számára. Ami az egy főre eső GDP-t illeti, Kína a maga hétezer-négyszáz dollárjával csak a 101. helyen van a világon; még Albánia, Ecuador és Algéria is megelőzi. (Az amerikai szám negyvenhétezer-ötszáz dollár!)

Ahogy korábban láttuk, a kínai haderő modernizációja igen alacsony szintről indult. Mikor 1980-ban elkezdődött a reformkorszak, Kína hatalmas, 4,5 millió fős hadserege, mint azt a Vietnámmal vívott háború is mutatta, csekély harci képességgel működött. Az NFH technológiai szintjét össze sem lehetett hasonlítani a világ többi jelentős hadseregének szintjével; gépesített egységeinek körében nagy zűrzavar uralkodott; légvédelmi hatékonysága csapnivaló volt; a modern hadviselés céljaira alkalmas valamirevaló légierővel és haditengerészettel gyakorlatilag nem rendelkezett. Egy emberöltőnek kellett eltelnie, míg Kína képes volt felzárkózni, de katonai képességei még mindig jóval elmaradnak az Egyesült Államok, sőt Japán képességei mögött is. Ám a 15. század óta először valóban rendelkezik nyílt tengeri haditengerészettel, ötven tengeralattjáróval (tíz ebből nukleáris) és hetven nagyobb csatahajóval. 2011-ben a kínai légierő egy, az amerikai F–117-eshez hasonló, új lopakodó vadászgépet tesztelt. Az NFH különösen büszke volt e teljesítményére, de üröm lehetett az örömben, hogy a repülések két évvel azután történtek, hogy az amerikai légierő elkezdte kivonni az először 1981-ben tesztelt F–117-eseket. Ha a kínai hadsereg a jövőben is a maihoz hasonló forrásokat kap, valószínűtlen, hogy

beérje az USA haderejét. 2010-ben az amerikai védelmi kiadások meghaladták az egytrillió dollárt. A kínai szám ennek tizedrésze, ráadásul a kiképzés szintje és a katonai felszerelés állapota eleve jóval alacsonyabb. Kína haderejét manapság Japánéval vagy Nagy-Britanniáéval, nem pedig az Egyesült Államokéval lehet összevetni.[27] A KNK katonai fejlesztéseit elsősorban a kelet-ázsiai események határozzák majd meg. Mindezeket a következő fejezetben vesszük szemügyre. Az viszont kétségtelen, hogy Kína és az USA bonyolult kapcsolata árnyékot fog vetni a nemzetbiztonságot érintő jövőbeli pekingi gondolkodásra.

A 20. SZÁZAD VÉGÉN KÍNA alaposan szemmel tartotta az Egyesült Államokat. Az ok egyszerűen az volt, hogy Amerika meghatározó országnak számított a világ legtöbb dolgában, az orvoslástól a zenén át a katonai erőig. A Kínába először látogató külföldiek nagy részét meglepte, hogy a helyi fiatalok mennyire fontosnak tartották az USA-t. Washington dominanciája a világ minden pontjáról látható, de a berlini vagy Buenos Aires-i embereket jóval kevésbé érdekli, mint a pekingieket. Az is oka lehet ennek, hogy akadnak olyan kínaiak, akik szerint az Egyesült Államok globális pozíciója valójában Kínát illetné meg. De az is lehet, hogy sok KNK-beli fiatal egyszerűen csak szeretne olyan lenni, mint amilyennek az amerikaiakat látja: modern, független, célorientált, vagyonos és időnként (szappanoperába illően) kíméletlen. Bármi legyen is azonban az oka a kínaiak mai Amerika-mániájának, az biztos, hogy hatást gyakorol a két ország közös történetére, mégpedig nemcsak diplomáciai és katonai téren, hanem az emberek gondolkodása és viselkedése szempontjából is. Valószínű, hogy a jövőben Kína jobban fog hasonlítani arra, ahogyan most az Egyesült Államok fest. Ennek ellenére a politikai kapcsolatokban és a két nép érintkezésében alighanem továbbra is lesznek majd feszültségek.

XI. FEJEZET

KÍNA ÉS ÁZSIA

AZ UTÓBBI HARMINC ÉVBEN a Kínai Népköztársaság diplomáciai fejlődésének legfigyelemreméltóbb aspektusa az Ázsia többi részével való ismételt kapcsolatfelvétel volt. Egészen harminc évvel ezelőttig a KNK önkéntes száműzetésbe vonult saját kontinensén. Az egyetlen szoros viszony Észak-Koreához fűzte, de még e kolduszegény ország kegyeit illetően is versengenie kellett Moszkvával, hogy pozíciókhoz jusson. Ha pedig a diplomáciai elszigeteltség nem lett volna elég, Pekingnek területi vitái voltak az összes szomszéd állam kormányával, Phenjant is beleértve. Az északi határszakaszon a kínai és szovjet csapatok ötezer kilométeren álltak szemben egymással. Délen Kína épphogy befejezte a háborút Vietnámmal, azt a háborút, melyben legalább húszezer katonája veszett oda; a délkelet-ázsiai országok pedig érthető gyanakvással tekintettek hatalmas északi szomszédjukra. A délnyugaton határos és a Szovjetunióhoz politikailag közel álló India az 1962-es háború óta ősellenségként tekintett Kínára. Úgy tűnt, hogy az ázsiai világ kizárta a köreiből Pekinget. A Középső Királyság egyáltalán nem volt a központban többé, sőt a kontinens perifériájára szorult.

Kína jelentéktelenségének első számú oka saját politikája volt, de a másik döntő okot a gazdaságban kell keresnünk. Miközben a többi ázsiai gazdaság rohamléptekkel fejlődött, Kína stagnált. Természetesen az a Japán volt a régió fejlődésének úttörője, amely már a 20. század elején is tekintélyes növekedési rátát mutatott fel. 1950 és 1973 között a japán gazdaság átlagosan évi 10 százalékkal nőtt, s Tajvan is hozni tudta ezt a teljesítményt. Szingapúr, Dél-Korea és Hongkong gazdasága évente 8 százalékkal bővült. Kína egy főre eső GDP-je 1973-ban nagyjából nyolcszáz dollár volt. A japán szám ugyanakkor tizenegyezer-ötszáz, a hongkongi hétezer, a szingapúri hatezer, a tajvani pedig négyezer dollárra rúgott. Kína egyre jobban lemaradt Ázsia vezető gazdaságai mögött, s bár a legtöbb ázsiai ország szívesen exportált volna a KNK-ba is, nem különösebben reménykedtek benne, hogy ez a közeljövőben lehetséges lesz.[1]

Ennek fényében vegyük szemügyre a mai helyzetet. Kína 1980 óta elképesztő módon növekedik, átlagosan évi 10 százalékkal, s integráns részévé vált a kelet-ázsiai kereskedelmi, pénzügyi és befektetési rendszernek. A bővülésre pedig egy 1,3 milliárd embernek (ami jó kétszerese Kelet-Ázsia Kínán kívüli része és Délkelet-Ázsia együttes lakosságának) otthont adó országban került sor. Peking fejlődése elválaszthatatlan a közvetlenül szomszédos, majd a földrész déli és nyugati térségeiben található távolabbi államokkal létesített kapcsolataitól. Kína aligha emelkedhetett volna fel az említett kapcsolatok újraélesztése nélkül. A KNK immár az Ázsia többi részének irányt mutató gazdasági központ, s az országban hozott politikai döntések is kulcsfontosságúak a kontinens egészére nézve.

Ha meg kívánjuk érteni Kína és szomszédai összjátékát, szemügyre kell vennünk az utóbbi évtizedek eseményeit. Több minden változott meg az elmúlt harminc év alatt a régióban, mint bármely más generáció idején, a folyamat pedig nem állt meg. 1991-ben váratlanul összeomlott a Szovjetunió. Az északon található új Oroszország és a Kína határán elterülő többi posztszovjet állam – a terrorizmust leszámítva – nem jelent biztonsági fenyegetést. Délen az egykori szovjet szövetséges Vietnám ma már tagja a délkelet-ázsiai országok egyre szorosabb közösségének, az ASEAN-nak (Association of Southeast Asian Nations). Keleten Japán külpolitikája mind függetlenebb az Egyesült Államokétól, noha Tokió továbbra is közeli szövetségese Washingtonnak. Ami pedig Dél-Koreát illeti, Kína vált az ország legfontosabb exportpiacává, s a koreaiak többet fektetnek be a KNK-ban, mint bárhol másutt. Az egész régió Pekinggel fennálló kapcsolata – de az egyes államok egymással fennálló kapcsolata is – alapvetően átalakult. Miközben Kelet-Ázsia a világ gazdasági fejlődésének központjává vált, a régió (és Kína térségbeli helye) formálódóban van.

PEKING NEMZETKÖZI KAPCSOLATRENDSZERÉBEN a legszembetűnőbb változás délen következett be. Kína legutóbbi határháborúját azzal a Vietnámmal vívta, amelyet Mao Ce-tung korábban támogatott, mikor a vietnámi nép előbb Franciaországgal, majd az Egyesült Államokkal harcolt. Az 1979-es háború mély sebeket ejtett Kínán. Egyszerre jelképezte a vietnámi hálátlanságot, a szovjet álnokságot és a KNK katonai gyengeségét. Nem sokkal a konfliktus vége után ellátogathattam a kínai–vietnámi határvidékre, s a döbbenetet szinte tapintani lehetett. Nem volt titok a helyiek számára, hogy Kína elvesztette a háborút, de legalábbis nem nyerte meg. Pekingben Teng Hsziao-pingnek nyilván eszébe jutottak a kétszáz éve Vietnámban zajló csaták, amelyeket Csien-lung nem tudott megnyerni, s ez árnyékot vetett egész uralkodói örökségére. Szintén elgondolkodhatott az amerikaiak vietnámi kudarcán. Teng, ahogy korábban láttuk, véget vetett a háborúnak, politikailag a partvonalra szorította a hadsereget, s megpróbálta áramvonalasítani és javítani az ország harci képességeit, remélve, hogy a jövőben nem kerül majd sor hasonló katasztrófára.

Alapvetően Peking diplomáciai együgyűsége eredményezte 1979-ben a rövid, de tragikus kínai–vietnámi háborút. A hatvanas évek végén és a hetvenes években a KKP támogatta a kambodzsai kommunistákat, az együttműködés pedig csak fokozódott, miután a szélsőséges vörös khmerek 1975-ben megszerezték a hatalmat, s egy maoista típusú államot építettek ki. Amikor Pol Pot többször is támadásokat hajtott végre vietnámi területek ellen, a Hanoi és Moszkva egyre szorosabb kapcsolatát rossz szemmel néző Peking tovább támogatta a vörös khmerek vezetőjét. A nyolcvanas évek során Kína és Vietnám – helyi szövetségeseiket segítve – áttételes háborút vívott egymással Kambodzsában. A vietnámiak az új kormányt támogatták Phnompenben, míg Kína a vörös khmereket segítette, az egyetlen olyan rezsim maradék erőit, mely a saját lakossága ellen követett el népirtást. Jóllehet nem Kína volt az egyetlen ország a világon, amely közvetlen vagy közvetett módon támogatta a nyugat-kambodzsai dzsungelekben tovább harcoló polpotistákat (miután a vietnámi hadsereg 1979-ben megdöntötte a rendszerüket), nyíltan szoros politikai kapcsolatot kizárólag Peking ápolt velük. A 14 ezer embernek a Tuol Szleng börtönben elkövetett megkínzásáért és meggyilkolásáért 2009-ben bíróság elé állított Kaing Guek Eav a nyolcvanas években járt Kínában, s egy időre le is telepedett. Pol Pot maga két évig élvezte a kínaiak vendégszeretetét, állítólag gyógykezelés miatt. Peking jelentős mennyiségű fegyverrel és pénzzel látta el a vörös khmereket, 1979 előtt és után egyaránt. Vietnám 1989-ben kivonult Kambodzsából, de a vörös khmerek terrorja egészen a mozgalom 1997-es pusztulásáig folytatódott (Pol Pot a következő évben meghalt vagy megölték). Kambodzsa ezután kezdhetett el kilábalni a rémálomból.

A hidegháború vége nagy hatást gyakorolt Kína és Vietnám kapcsolatára. A Szovjetunió összeomlását és a – szörnyű veszteségek árán – vietnámi győzelemmel záruló kambodzsai háborút követően Hanoi és Peking arra törekedett, hogy megtalálja a békés egymás mellett élés módját. Ahogy Kína gazdasága növekedett, a vietnámi kommunisták egyre inkább úgy vélték, hogy nekik is meg kell reformálniuk a délkelet-ázsiai ország gazdaságát. A 2000-es évek elejére a kínai példától ihletve Hanoi is átalakította a nehézkes tervgazdaságot, s a piaci ösztönzésű vietnámi növekedés sebessége csak az óriási északi szomszédhoz képest lett második Ázsiában. A vietnámi vezetők azonban továbbra is aggódtak, hogy a KNK irányítani szeretné országukat, így nem nézték jó szemmel a kínai befektetéseket, köztük

a háború után visszatérő kínai származású vietnámiak befektetéseit sem. Akárhogy is, Peking lett Hanoi legnagyobb kereskedelmi partnere, a gazdasági együttműködés pedig minden szektorban gyorsan növekedett.

A jó gazdasági és elfogadható általános kapcsolatok ellenére a történelem során kialakult kínai–vietnámi feszültségek némelyike ma is fennáll. Hanoit különösen aggasztják Peking területi követelései a Dél-kínai-tenger térségében. Ahogy később látni fogjuk, e konfliktus azzal fenyeget, hogy nagymértékben ellehetetleníti a hatalmas ország és kisebb déli szomszédai közti viszonyt. De ami a Kínával nem is olyan rég még háborúzó Vietnámot illeti, a területi követeléseknek közvetlen biztonsági jelentőségük és gazdasági hatásaik vannak. Ha az ország (csak részben is) elfogadná a pekingi álláspontot, szinte a teljes partvidéke melletti vízterület a kínai haditengerészet irányítása alá kerülne. Sokan meg vannak győződve róla Hanoiban, hogy így Vietnám többé sem a tengerfenék alatti gazdag természeti erőforrásokhoz, sem a halállományhoz nem férne hozzá. Ezért az 1995-ben az ASEAN tagjává váló és az Egyesült Államokkal, Ausztráliával és Japánnal fennálló kapcsolatain számottevően javító Vietnám mindent megtesz, hogy Kína növekvő erejét ellensúlyozni lehessen. A KNK közben attól tart, hogy Hanoi végül elutasítja a neki nyújtott baráti jobbot, s Peking – Washingtonból irányított – elszigetelésének egyik eszközévé válik.

Kína hosszú utat tett meg, hogy normalizálja kapcsolatait a talán legfontosabb régiós szomszédjával. Ám a történelmi eredetű problémák egyelőre megakadályozzák a teljes körű partnerséget. A még mindig kommunista pártok vezette két ország gyakran ugrik egymásnak az említett régi keletű feszültségek miatt. Mind a két kormány azt szeretné, hogy a másik fél cenzúrával szorítsa háttérbe az internetes oldalakon meg-megjelenő nacionalista véleményeket. A konfliktus veleje azonban nyilván az a Pekingben és Hanoiban egyaránt jól ismert nézet, miszerint Kelet-Ázsia központi birodalma Kína, amely elvárja, sőt megköveteli a többiek alávetettségét. A két állam pontos határvonaláról 1999-ben aláírt bilaterális szerződés gyakorlatba való átültetése tíz évig tartott, miközben éjszakánként mindkét fél évszázadok óta helyükön lévő határjelölő tárgyakat mozgatott, hogy előnyre tegyen szert.[2] Korántsem lesz egyszerű a két ország számára egy harmonikus viszony kialakítása.

KÍNÁT A LEGÖSSZETETTEBB kapcsolatrendszer Koreához fűzi. Utóbbi a 19. század végéig még Vietnámnál is erősebben kötődött Kelet-Ázsia Csing-központú államrendszeréhez, a kínai kultúra és politikai gondolkodás pedig maradandó hatást gyakorolt a Koreai-félszigetre. A hidegháborúnak és a koreaiak ideológiai

megosztottságának köszönhetően az ország 1947 óta két különálló, egymással ellenséges államra oszlik. A Kínai Népköztársaság története legvéresebb háborúját vívta az ötvenes évek elején, hogy megmentse déli honfitársainak és azok amerikai szövetségeseinek támadásától a kommunista északot, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot (KNDK). Sok kínai máig büszke rá, hogy hazájának sikerült egy háborúban megállítania a világ legerősebb hatalmát. Ugyanakkor cserébe Kína egy Kim Ir Szen és leszármazottai vezette megbízhatatlan Észak-Koreát kapott szövetségesül, egy olyan államalakulatot, amelynek befolyásolásáért hosszú ideig kénytelen volt a Szovjetunióval versenyezni. Mikor az 1990-es évek elején a Szovjetunió összeomlott, a KNDK gazdaságának zuhanórepülése legalább egymillió halálos áldozattal járó éhínséget okozott. Csak a kínaiak segítségének köszönhető, hogy nem lett sokkal rosszabb a helyzet. Manapság a pekingi vezetők inkább egy Kína nyakába akaszkodó albatroszként, nem pedig stratégiai szövetségesként szokták egymás közt emlegetni a KNDK-t. De hasonlóképp Coleridge madarához, a KNDK-tól is nehéz anélkül megszabadulni, hogy beteljesüljön az átok, s a régióban komoly konfliktus vagy akár háború kezdődjék.

Mindeközben a Koreai Köztársaság (vagyis Dél-Korea) a világ egyik vezető gazdaságává és a térség legfejlettebb ipari államává vált. Kína csak lassan látta be Dél-Korea növekvő jelentőségét, részint ideológiai okok miatt, részint pedig azért, mert a KKP meglátása szerint az ország amerikai irányítás alatt állt. Peking csupán a reformok megkezdése után tizenöt évvel tett lépéseket a szöuli kormányzat irányába. Bár a két ország 1992-ben kölcsönösen elismerte egymást, a kapcsolatok – Észak-Korea ellenállása és a Szöul és Washington közti szoros kooperációt érintő pekingi aggodalmak miatt – kezdetben csigalassan fejlődtek. Ám a kilencvenes évek végén a gazdasági és politikai együttműködés már virágzott, kivált azt követően, hogy Kim Dedzsung dél-koreai elnök és utódja, No Muhjon 1998 és 2007 között enyhülési politikát folytatott Észak-Koreát illetően. Azonkívül, hogy Peking immár Szöul legfontosabb kereskedelmi partnere, több mint félmillió dél-koreai él a KNK területén. Ez a figyelemre méltó jelenlét a kínai iparosodás folyamatába bekapcsolódó nagymértékű dél-koreai befektetések eredménye. A koreaiak kulturális és történelmi vonzalmat éreznek hatalmas szomszédjuk iránt. Egy 2005-ben készített közvélemény-kutatás szerint a dél-koreaiak az Egyesült Államok – Szöul régi szövetségese – mellett ugyanolyan kedvezően tekintenek Kínára is. A negyvenévesnél fiatalabbak körében utóbbi egyértelműen vezeti a baráti országok listáját.[3]

Az elmúlt húsz évben a Dél-Koreával fennálló kapcsolatában Kína számára Észak-Korea okozta a legnagyobb fejfájást. A fizetésképtelen, elnyomó és szomszédai felé agresszív Phenjan a szimbóluma mindazon hibáknak, amelyektől a re-

gionális szerepét növelő Peking szeretne elhatárolódni. Észak-Koreát 2011 decemberéig a hatalmat 1994-ben apjától megöröklő Kim Dzsongil uralta. Az ország Kína tiltakozása ellenére titokban nukleáris fegyvereket fejlesztett, s ma azzal fenyegetőzik, hogy szükség esetén használni is fogja őket. Miért nem határolódik el teljesen a pekingi kormányzat az immár Kim Dzsongil fia, Kim Dzsongun vezette rezsimtől, s épít kizárólag a gazdag Dél-Koreával fennálló kapcsolataira? A válasz bonyolult, de talán érdemes dióhéjban összefoglalni, ha meg akarjuk érteni Kína legfontosabb külpolitikai dilemmáját.

A válasz részben történelmi természetű. Ahogy láttuk, Kína egy évezrede ápol szoros viszonyt koreai szomszédjával. A 20. század közepén kínai katonák haltak meg azért, hogy az észak-koreai állam megmaradjon, s hogy megakadályozzanak egy – az ő látásmódjuk szerint – amerikai agressziót. A phenjani rezsim továbbra is kommunistaként határozza meg magát, és idősebb testvérének nevezi a KNK-t. Ha olykor figyelmen kívül hagyja is Kína tanácsát, eléggé engedelmes az idősebb testvérrel ahhoz, hogy a két ország kapcsolata a (szabadabban értelmezett) konfuciánus fogalmaknak megfelelően működjön. Noha Peking tisztában van vele, hogy könnyen úgy járhatnak Észak-Koreával, ahogy Moszkva járt Kelet-Németországgal – addig tartják fenn, mígnem túl késő lesz, hogy értékesíthessék –, még a Hu Csin-tao generációja alkotta vezetésnek is nehezére esett kritizálnia Phenjant, vagy épp fellépnie ellene, különösen Dél-Korea, Japán vagy az Egyesült Államok oldalán.

A válasz másik része a kockázatokról szól. A kínai vezetők meg vannak győződve róla, hogy Észak-Koreára és nukleáris fegyverzetére nagyobb hatást gyakorolhatnak úgy, ha közeli kapcsolatokat ápolnak az országgal, mint ha nem. A válasz harmadik része Kínának az Egyesült Államokkal vívott térségbeli stratégiai vetélkedésével függ össze. A KNK vezetői attól tartanak, hogy ha Észak-Korea megszűnik létezni, az egyesült Korea amerikai gyámság alá kerül. Végezetül a válasz összekapcsolódik a Koreai-félszigetről való esetleges megegyezés utáni pekingi befolyás jövőjét érintő vitákkal. A következő fejezetben részletesebben foglalkozunk majd ezzel a kérdéssel. Ha meg kívánjuk érteni a Koreát illető kínai álláspontot, akkor elengedhetetlen látnunk, hogy a múlt és a jövő egyaránt a jelenre nehezedik, s megakadályozza, hogy Kína megoldja első számú külpolitikai problémáját.

Időközben (2007 óta) Peking és Szöul viszonya romlani kezdett. Manapság egyre több az olyan dél-koreai fiatal, aki nehezen tud szimpatizálni azzal a Kínával, mely elősegíti, hogy az agresszív északi diktatúra fennmaradjon. 2008-ban a dél-koreai szavazók a jobboldalt választották egy keményvonalasabb elnök személyében, s a megelőző két évtizedben sziszifuszi munkával kiépített kínai kapcsolat

összeomlani látszik. Történelmi viták is előtérbe kerülnek. Egyes dél-koreai történészek azzal vádolják a KNK-t, hogy kínainak festi le a Koreai-félsziget kétezer évvel ezelőtti Kogurjo Királyságát, mely a koreaiak számára nemzetük első állama volt. Jó pár politikus, köztük olyanok is, akik korábban a Kínához való közeledésen dolgoztak, attól félnek, hogy a Kogurjo-vita azt jelzi, hogy Peking, nem törődve Szöul véleményével vagy lépéseivel, hűbéreseként kívánja megőrizni Phenjant.[4] Bármi történjen is a jövőben Észak-Koreában, a kínai vezetőknek nehéz dolguk lesz, ha arról kívánják meggyőzni a dél-koreai közvéleményt, hogy a pekingi kormány támogatja az országuk újraegyesítésére irányuló vágyukat.

AHOGY EBBEN A KÖNYVBEN IS LÁTHATTUK, Kína és Japán összetett és rendezetlen kapcsolatokat ápolt az elmúlt százötven év legnagyobb részében. Egyszer közel álltak egymáshoz, máskor erőszakos konfliktust vívtak. Viszonyuk hovatovább rituális természetű volt, hisz Peking úgy sejtette (és sejti ma is), hogy Tokió valódi célja nem egyéb, mint hogy Kínát háttérbe szorítva a régió központi hatalmává váljon. Ez pedig – a legtöbb kínai érzése szerint – ellentétes lenne a dolgok természetes rendjével. Habár csodálattal tekintenek a japánok képességeire, államukat továbbra is egy perifériku szigetországnak tartják, amely sohasem remélheti, hogy átveszi a Középső Királyság szerepét. Az irányadó nézőpont rendkívül fontos. Kína és Japán kapcsolata egyre inkább arról szól, hogy kinek van igaza, és ki téved (vagy használ helyes fogalmakat), s nem foglalkozik az együttműködés potenciális lehetőségeivel vagy a kölcsönös haszonnal. Van mindebben valami – negatív értelemben vett – konfuciánus vonás, az eredmény pedig a két ország számára szemlátomást a diplomáciai tehetetlenség. Stratégiai értelemben ebből csak Amerika húz hasznot, hisz önös érdekeinek megfelelően használhatja ki a kölcsönös kínai és japán félelmeket. Ám a folyamatban lévő viták ellenére a két állam viszonya kiegyensúlyozottabb volt az elmúlt emberöltő során, mint a 19. század közepe óta bármikor, s a jelentős gazdasági és technológiai együttműködés mindkét fél előnyére szolgál.

Kína és Japán új kapcsolata 1971-ben kezdődött, miután megtörtént a (japán sajtó kifejezésével élve) „Nixon-sokk". Az amerikaiak úgy döntöttek, hogy nyílt párbeszédet kezdenek Pekinggel, majd Washington egy kizárólag saját érdekeit szolgáló, a fizetésimérleg-hiányát kezelő gazdaságpolitikára törekedett. Tokió egyik olyan döntésről sem kapott előre tájékoztatást, amely akár a külpolitika, akár az export szempontjából komoly hatást gyakorolt a szigetországra. Az új japán miniszterelnök, Tanaka Kakuei – a Liberális Demokrata Párt jobbszárnyának elszánt, az USA-tól való japán függést régóta csökkenteni kívánó nacionalistája – megragadta

a lehetőséget. A két állam 1972-es közös nyilatkozatát eredményező tárgyalásokat kezdett Pekinggel. A dokumentumban a kínaiak szinte mindent megkaptak, amit szerettek volna: diplomáciai kapcsolatokat, Tajvan Kína részeként való elismerését és egy kitételt, melyben mindkét fél hangsúlyozta, hogy dolgozni fog „bármely más ország vagy országcsoport" ellen, amely ázsiai „hegemónia" létrehozására törekszik. Ez nyilvánvalóan a Szovjetuniónak szólt, de implicit módon az Egyesült Államokat is figyelmeztette. Japán – mellékesen – hozzáférést kapott a kínai piachoz, s először lassan, majd a hetvenes évek végén kezdődő KNK-beli reformkorszak során egyre intenzívebben kihasználta e lehetőséget.

Az 1980-as évek a kínai–japán kooperáció aranykorának számítanak. Sok szempontból hasonlított ez a periódus a század első évtizedéhez, mikor a Kelet-kínai-tenger két partján élők hatalmas lehetőséget láttak az együttműködésben. A nyolcvanas években a kereskedelem nagymértékben növekedett, a japán technológiákat könnyen és szabadon lehetett Kínába importálni. Egymás országának meglátogatása és a különböző csereprogramok beindultak. Intellektuális szempontból a három nemzedékkel korábbi folyamatok látszottak folytatódni. Hamarosan a Japánban tanuló külföldi diákok között a kínaiak lettek legtöbben. Manapság a szigetországban tartózkodó határon túli diákok kétharmada érkezett a KNK-ból. Az 1980-as években a japánok 70 százaléka vonzalmat érzett Kína iránt, vagyis Kína volt a legrokonszenvesebb ország a szemükben. A kapcsolatok normalizálódásának pozitív érzelmi hatását mindkét államban érezni lehetett, de Japánban valamivel erősebben. A japán közvélemény-kutatásokból kiderült, hogy jelentős többség remélte: a két ország félre tudja tenni a múltat, illetve baráti és partneri viszonyt alakíthat ki egymással. Mindkét kormányzat nagymértékben odafigyelt az új kapcsolatot érintő közvélekedésre. Peking nem engedte, hogy japánellenes tiltakozásokra kerüljön sor Kínában, Tokió pedig garantálta, hogy az újságokban kizárólag pozitív történetek jelenjenek meg a KNK-ról.

Látszatkapcsolatról volt szó, s előbb-utóbb ki kellett derülnie az igazságnak. A kilencvenes években a gazdasági együttműködés tovább nőtt, de a két ország lakosságának kölcsönös szimpátiája nem követte ezt a trendet. Épp ellenkezőleg, az évtized végére sokkal negatívabb érzelmeket tápláltak egymás iránt, mint tíz évvel korábban. Először is az 1989-es, Tienanmen téri eseményekre a japánok erőteljesen reagáltak. (Nehéz persze eldönteni, hogy a Kínában élő szigetországiakat a kormányzati elnyomás vagy a „káosz" nyugtalanította-e jobban.) Emelkedett az olyan japánok száma, akik potenciális fenyegetésként tekintettek a KNK-ra. Kínában pedig a közszférához való hozzáférés növekedésével egyre több japánellenes, többnyire a történelmet érintő nézet nyert teret. Felvetődött, hogy Tokió nyilvánosan sose

kért bocsánatot az ország megszállásáért, nem fizetett megfelelő kompenzációt, s a japán katonák által a világháború során elkövetett atrocitásokat sohasem tárták fel kellően. Érdekes módon ez főleg azon fiatal kínaiak véleménye volt, akik nem tapasztalták meg a háború borzalmait. Mindkét kormányzat egyre inkább a saját érdekeinek megfelelően használta ki a kétoldalú kapcsolatok negatív aspektusait. Amikor a KKP-nak épp arra volt szüksége, hogy ne a hibáival foglalkozzanak, lehetővé tette Japán nyilvános bírálatát. Mikor a tokiói kabinet népszerűtlen kezdeményezésekhez gyűjtött támogatást, a hazai egyediség és áldozathozatal fogalmaira hivatkozott, amit időnként az elesett japán katonákról megemlékező és tizennégy elítélt háborús bűnösnek nyughelyet adó Jaszukuni-szentélybe tett miniszterelnöki látogatás szimbolizált. Elkezdődött a kínai–japán viszony „történelmi problémák" által meghatározott korszaka. A viták élessége már-már azzal fenyegetett, hogy kisiklatja a két országnak az előző generáció által rengeteg munkával kiépített kapcsolatrendszerét.

Egyetlen kérdés sem okozott nagyobb kárt a kínai–japán kapcsolatoknak a közelmúltban, mint az iskolai történelemtanítás tartalmáról szóló vita. A japán iskolákban használt tankönyvek bizonytalan vagy épp őszintétlen módon mutatják be a második világháborút és okait, illetve a Kína megszállása során a helyi civilek ellen elkövetett atrocitásokat. A KNK modern korral foglalkozó tankönyvei általában szörnyűek, a kormánypolitikát alátámasztani kívánó, nacionalizmussal átitatott hazugsággyűjtemények. Jüan Vej-si történész és filozófus 2006-ban rámutatott, hogy hazája történelemkönyvei szerint „egy Kína és más országok közti konfliktus esetén Pekingnek mindig igaza van; a patriotizmus a többi nagyhatalommal és a külföldiekkel szembeni ellenszegülés. A források kiválasztásakor és bemutatásakor csak azokat használjuk, amelyek Kína mellett szólnak; hogy autentikusak-e, egyáltalán nem érdekes".[5] A kínai tankönyvek a csalárd misszionáriusokról, a hazaszerető bokszerekről és a Japán Birodalom folyamatos terjeszkedését elősegítő, gyáva Kuomintang-vezetőkről szólnak. Az 1949 utáni történelem bemutatása esetében még rosszabb a helyzet. Szó sem esik Mao Ce-tung kampányainak áldozatairól vagy a „nagy ugrás" következményeiről. Az iskoláskönyvek szerint a KNK kizárólag a hazaszeretet miatt szakított a Szovjetunióval, a „kulturális forradalmat" pedig félreértések sorozata és egy nő, Csiang Csing (Mao felesége) tébolyodott becsvágya idézte elő. A tankönyvek fekete-fehér képet festenek a koreai háborúról is. A kínai középiskolákban legnagyobb számban használt történelemkönyv „Ellenállás Amerikának, Korea támogatása és a haza védelme" című fejezetében a következő okfejtés olvasható:

Nem sokkal az új Kína megalapítása után az országnak a külső támadás fenyegetésével kellett szembenéznie. 1950 nyarán kitört a koreai polgárháború. Az Egyesült Államok katonai erejével kívánt beavatkozni a koreai belügyekbe, s egy amerikai vezetésű „szövetséges hadsereggel" megtámadta Koreát. A hadsereg átlépte a 38. szélességi fokot, és egészen Kína határáig nyomult. Ugyanekkor az amerikai 7. Csendes-óceáni Flotta a Tajvani-szoroshoz hajózott, így avatkozva be a KNK belügyeibe. A súlyos koreai helyzet Kína biztonságát veszélyeztette. [...] A nehéz helyzetben lévő Koreai Népi Demokratikus Köztársaság kormányzata arra kérte a pekingi kormányt, hogy küldjön segédcsapatokat. 1950. október 10-én Amerikának ellenállva, Phenjant segítve és a hazát megvédve Peng Tö-huaj vezetésével egy kínai önkéntes hadsereg lépett a KNDK területére. A kínai önkéntesek, valamint a koreai hadsereg és nép vállvetve verte vissza az amerikai támadókat, majd sikeresen a 38. szélességi fok alá szorította őket. Ezt követően patthelyzet alakult ki Kína/Korea és a támadók között. A kínaiak és koreaiak kemény ellenállásának köszönhetően 1953 nyarán az Egyesült Államoknak nem maradt más választása, mint a tűzszünetet aláírni. Az amerikai haderő vereséget szenvedett, a kínai önkéntes hadsereg győzedelmesen oszlathatta fel magát.[6]

A japán tankönyvek hasonló hazugságokkal traktálják a szigetország fiataljait a Kína és más államok elleni, 20. századi japán támadásról és a kérdéses országok megszállásáról. Különösen sértő, ahogyan kisebbíteni próbálják Nanking lakosainak 1937-es szenvedését. Egy 2005-ben kiadott tankönyv szerint: „Ebben az időszakban a japán csapatok kínai katonákat és civileket öltek és sebesítettek meg (nankingi incidens). Dokumentált bizonyítékok alapján kétséges, hogy valóban annyi áldozat volt-e, mint egyesek állítják. A vita még ma is folyik."[7] Ugyanebben a könyvben Pearl Harbor a háború egyik következményeként, nem pedig okaként szerepel; a szöveg a Délkelet-Ázsiát elfoglaló japán csapatokat felszabadítóként állítja be, az atrocitásokat nem említi. A nacionalista történelemkönyvek és a hozzájuk kötődő nézeteltérések – különösen Kínában, ahol a szálkát is hajlamosak meglátni a japánok szemében, de a gerendát sem veszik észre a sajátjukban – segít mobilizálni az ifjúságot a külföldellenes mozgalmak számára.

A tankönyvvitákkal párhuzamosan zajlanak a háborús sérelmek kompenzálására irányuló követelésekkel kapcsolatos perpatvarok. A 2000-es évek elején, mikor kínai cégek kezdtek el földgázmezőket feltáró fúrásokat végezni a térségben, kiéleződött a Kelet-kínai-tenger felosztását érintő polémia. A vita középpontjában álló Tiaojü (Szenkaku)-szigeteket mindkét fél magáénak követeli, bár történelmileg Peking igénye az indokoltabb. Ami a háborús kompenzációt illeti, a kínaiak 1995 óta perlik a tokiói kormányt és egyes vállalatokat a japán bíróságokon. A perek a két állam sajtójának kiemelt hírei. A kínai újságok úgy vélik, hogy a törvényszéki eljárások túl lassúak, míg a japán újságok a kompenzációs követelések mértékét kritizálják, még akkor is, mikor a szigetországi bíróságok elfogadják a kínai beadványt. A japán bíróságok ez ideig több mint 800 millió jent ítéltek meg az áldozatoknak.[8] Ironikus, hogy a kínai állampolgárok még mindig nem citálhatják törvény elé a saját kormányzatukat (vagy a kommunista pártot), s hivatalosan senki sem kért bocsánatot a KKP atrocitásai következtében az ötvenes-hatvanas években meghalt embermilliók miatt. Ehelyett a két ország nacionalistái olyan eseteket hánytorgatnak fel, amelyek bizonyíthatják a másik fél gonosz szándékait.

A képzelőerőnek a kínai–japán kapcsolatokra jellemző hiánya mind a két államnak sokba kerül, de nem tűnik úgy, hogy a közeljövő változást hozna. Szembeszökő, hogy a viszonyt illetően egyik fél sem rendelkezik reális stratégiai vízióval. Holott Peking és Tokió vezetőinek tudniuk kellene, hogy semmit sem nyerhetnek abból, ha folytatják egymás démonizálását. Valójában mindkét ország egyre jobban függ a másiktól – Kína a nagyhatalmi ambícióiban, Japán a gazdasági stagnáláson való felülkerekedésben –, ha sikerrel szeretne járni. De még egyikük sem volt képes vagy hajlandó rá, hogy az eleven kapcsolatra figyelve végre-valahára eltemesse a múltat.

Miközben Peking nyitni kezdett a külvilág felé, Teng Hsziao-ping szorosabb viszony kiépítésére törekedett a délkelet-ázsiai országokkal. Az említett régióban rengeteg sikeres kínai bevándorló élt; köztük olyan vállalatvezetők is akadtak, akik a kereskedelem és befektetések terén hozzá tudtak járulni Kína modernizációjához. Teng úgy vélte, hogy ha ők tevékenykednek a KNK-ban, az politikai szempontból kevésbé lesz problematikus, mintha amerikaiak, japánok és koreaiak tennék ugyanezt. A korszak Kínájának azonban szembe kellett néznie azzal a problémával, hogy a legtöbb délkelet-ázsiai állam fenyegetésnek tartotta az északi kommunista óriást. Féltek az országukban élő kínai kisebbség politikai befolyásolásától. S már csak azért sem néztek jó szemmel Pekingre, mert közel egy emberöltőn át támogatta a saját kormányzatuk ellen fellépő kommunista pártok tevékenységét. A Malajziához, Thaiföldhöz, Burmához és a Fülöp-szigetekhez hasonló államokban Kína pénzzel, fegyverekkel és kiképzéssel segítette a polgárháborúkat folytató maoista gerillákat. Mindez nem volt épp ideális kiindulópontja a kapcsolatok felvételének.

Kína több szempontból is rendkívül szerencsésnek mondhatta magát, mikor megpróbálta bevonni gazdasági életébe a délkelet-ázsiai régi vágású elitcsoporto-

kat. Egyértelműen profitált a térségbeli kínaiak, a *huacsiaók* összeköttetéseiből. Néhány kapcsolat még a „kulturális forradalom" alatt sem szakadt meg. Peking ugyanakkor építeni tudott a régió gazdag rétegeinek arra az általános feltevésére, hogy Kína hatalmas piaca lehet a délkelet-ázsiai termékeknek, ha még azelőtt megjelenhetnek ott, hogy más, erősebb külföldiek kiépítik saját pozícióikat. A kínai diaszpóra kezdeményezésére a délkelet-ázsiai vállalatok a nyolcvanas évek elejétől számottevő jelenlétre tettek szert a KNK-ban. Néhányan közülük – például a thaiföldi Charoen Pokphand – ma az ország legnagyobb külföldi befektetői közé tartoznak. Ebből a szempontból az is segítette Kínát, hogy a vietnámiak 1979-ben megdöntötték Pol Pot rendszerét. Peking a térség szovjet és vietnámi kontrolljától tartó konzervatív délkelet-ázsiai rezsimek *de facto* szövetségeseként tudott megjelenni. Szingapúr antikommunista vezetője, Lee Kuan Yew nyugati vendégei előtt kijelentette: „Ha a kínaiak nem büntetik meg Vietnámot, egész Délkelet-Ázsia szovjet befolyás alá került volna. Most kaptunk tíz-tizenöt évet. A kínai büntetőexpedíció után a thai miniszterelnököt mintha kicserélték volna." A Hanoi megleckéztetését célzó NFH-hadjárat katonai szempontból tragédiaként is értékelhető, de a dicséret, amelyet Peking a délebbre fekvő országoktól bezsebelhetett, elég motivációt adott Tengnek, hogy csöndben leépítse a határon túli kommunista felkeléseknek nyújtott támogatást.[9]

Szingapúr, ez a kínai többségű városállam (egyszersmind Délkelet-Ázsia legdinamikusabb gazdasága) különösen fontos szerepet játszott a KNK történetében. Teng Hsziao-ping 1978-ban látogatta meg. Ez volt az első külföldi útja azután, hogy újra visszavette a hatalmat Pekingben. Tenget, az „izmos növekedés" hívét lenyűgözte, amit látott. Előzőleg 1920-ban járt Szingapúrban, az elmaradott gyarmaton, ahol a kínaiak nem tettek mást, mint bedolgoztak a brit hatóságoknak. Az 1970-es évek végén Szingapúr virágzó gazdasággal rendelkezett. A legtöbb szempontból épp azt képviselte, amit Teng Kínában is látni szeretett volna. Miután a kínai vezető visszatért Pekingbe, kihangsúlyozta, hogy tanulni kell Szingapúr társadalmi rendjéből és stabilitásából, gazdasági sokszínűségéből, valamint a szerepből, melyet a növekedést segítve a kormányzat betölt. Szingapúrt a kínai kommunisták három generációja kizárólag gyűlölni tudta: kapitalista volt, osztályelnyomásban élt, s az Egyesült Államok közeli szövetségeseként határozta meg magát. A nyolcvanas-kilencvenes években már példaként állt Peking előtt, különösen mikor 1989-ben a társadalmi és politikai nyugtalanság azzal fenyegetett, hogy kisiklatja Teng terveit. Ugyanakkor gazdasági partnerré vált: Szingapúr ma az ötödik legnagyobb befektető Kínában, a technológia – köztük olyan technológiák, amelyeket a KNK máshonnan nehezen tudna beszerezni – importjának egyik első számú csatornája.

Lee Kuan Yew sok ismeretet nyújtott az új pekingi vezetésnek a környező régióról. Az 1990-es évekre már különösen fontosnak tartotta a regionális szervezetet, a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségét. Az ASEAN eredetileg 1967-ben jött létre, hogy együttműködési keretrendszerrel szolgáljon az antikommunista kormányok számára, de később a térségbeli integráció szempontjából sokkal szélesebb jelentőségre tett szert. A szövetség a hidegháborút követően ambiciózus programokat indított, hogy mélyítse a tagállamok közti kooperációt. Időközben új tagjai lettek: 1995-ben Vietnám, 1997-ben Burma és Laosz, 1999-ben Kambodzsa. Ma az ASEAN összesen majdnem hatszázmillió lakossal rendelkező országai az Európai Unióhoz hasonló gazdasági közösség létrehozását szeretnék elérni.

Peking szempontjából a regionális szervezet egyszerre fenyegetés és lehetőség. Lee és a többi délkelet-ázsiai vezető először azt hallotta Kínától, hogy az óriási ország egyes államokkal és nem pedig szövetségekkel szeretne együttműködni. Később azonban világossá vált, hogy az ASEAN nem tolerálja az „oszd meg és uralkodj"-megközelítést, a szervezet a térségbeli stabilitás mindinkább integrált erejévé vált, így a KNK taktikát váltott. A kilencvenes évek vége óta a Kína és az ASEAN közti együttműködés fokozatosan fejlődött, az ázsiai értékekről és közös örökségről szóló nemritkán homályos szófordulatok hátterében valódi gyakorlati haladás történt. Gazdasági kérdésekben a nagy északi szomszéd – számos formális és informális mechanizmuson keresztül – fenyegetés helyett partnerré vált. Kína az 1997–98-as válság során támogatta a régiós valutákat, s ez a pekingi politikával korábban kritikus szereplőket is meggyőzte arról, hogy a KNK nem érdekelt a térség gazdasági tönkretételében. 2010-ben életbe lépett az ASEAN–Kína Szabadkereskedelmi Övezetről szóló megállapodás, bár továbbra is vannak még a kereskedelem területén megoldásra váró problémák.

Ahogy az immár kulcsfontosságú ASEAN-tag Vietnám esetében láttuk, az intézményi együttműködés nem feltétlenül jelent azonos biztonsági percepciót. A délkelet-ázsiai vezetők szempontjából meghatározó, hogy egy óriás szomszédságában élnek. Alapvonalait tekintve Peking és a térség kapcsolata hasonlít Washington és Latin-Amerika viszonyára (noha Kína déli szomszédai relatív értelemben sokkal erősebbek – már csak szervezettségüknél fogva is – a latin-amerikai országoknál). Bizonytalan, hogy mely államok lesznek megfelelő pozícióban ahhoz, hogy kiaknázzák a délkelet-ázsiai régió határain található erőforrásokat, s ebből kölcsönös gyanakvás fakad, ami konfliktusokat is eredményezhet. Az ASEAN-országokat

aggasztja például Kína és az erőforrásokban gazdag, de különösen inkompetens vezetésű Mianmar (Burma) kapcsolata. A szövetség reformokat szeretne látni az országban, míg a *status quo* szemlátomást Kína érdekét szolgálja.*

De leginkább az aggasztja az ASEAN tagjait, hogy Peking magáénak követeli a Dél-kínai-tenger legtöbb apró szigetét. Az óriási tengeri területek hatalmas gazdagságot rejtenek – olaj, földgáz és ásványi anyagok –, melyet az ASEAN-országok és Kína is szeretne kiaknázni. Ezeken a vizeken találhatók a világ legnagyobb forgalmú hajózási útvonalai is. Kína és Vietnám már összecsapott egyes szigetek hovatartozása miatt; miközben a Spratly-szigeteket megszállva tartják a kínaiak, a vietnámiak is igényt formálnak rá. De más ASEAN-országok is aggódnak Peking szándékai és lépései miatt. Példának okáért a KNK-beli térképeken („történelmi jogokra" hivatkozva) a Fülöp-szigetektől alig 200 kilométerre található Scarborough-zátonyt kínai területként jelölik, ahogy a Borneó partjaitól 50 kilométerre lévő zátonyokat is. 2010 óta egyes ASEAN-tagok – az USA és más hatalmak, így India támogatását keresve – a kérdéskör tágabb nemzetközi porondon való megvitatása felé hajlanak. Mind ez ideig a Dél-kínai-tengert immár kínai „alapérdekként" emlegető Peking mereven reagált a hasonló próbálkozásokra. Nyilvánvaló, hogy a reményteli kezdetek ellenére még sok minden félrecsúszhat Kína és a regionális szervezet kapcsolatában.

Az ASEAN legnagyobb gazdaságával és hadseregével egyaránt Indonézia rendelkezik. A kétszázötvenmilliós, gyorsan növekvő ország ma már kulcsszereplő a régióban, s ahogy korábban láttuk, nem mindig ápolt felhőtlen viszonyt Kínával. A KKP támogatta az 1965-ös katonai leszámolás során szétzúzott Indonéz Kommunista Pártot. A puccsot követő mészárlásban a helyi kínai közösség is célpont lett, több ezer ártatlan ember vesztette életét. Egészen a demokrácia 1998-as újbóli bevezetéséig szerepeltek kínaiak elleni kitételek az ország alkotmányában. A kínai származású kisebbség még mindig alulreprezentált a politikában és a hadseregben, de felülreprezentált az üzleti életben; gyakran hangoztatott állítás, hogy az indonéz magángazdaság kétharmada a helyi kínaiak irányítása alatt áll.[10] Peking és Jakarta kapcsolatában sok a bizonytalanság, habár a két kormány együttműködik az ASEAN keretrendszerén belül.

* Bár pártja élén a Nobel-békedíjas Aun Szan Szu Kji 2016-ban választást nyert, az államtanácsos asszony nem utasíthatja a hadsereget. Következésképp a katonaság Mianmarban továbbra is jelentős befolyással rendelkezik; ennek legtragikusabb bizonyítéka a muszlim rohingják ellen elkövetett népirtás. *(A szerk.)*

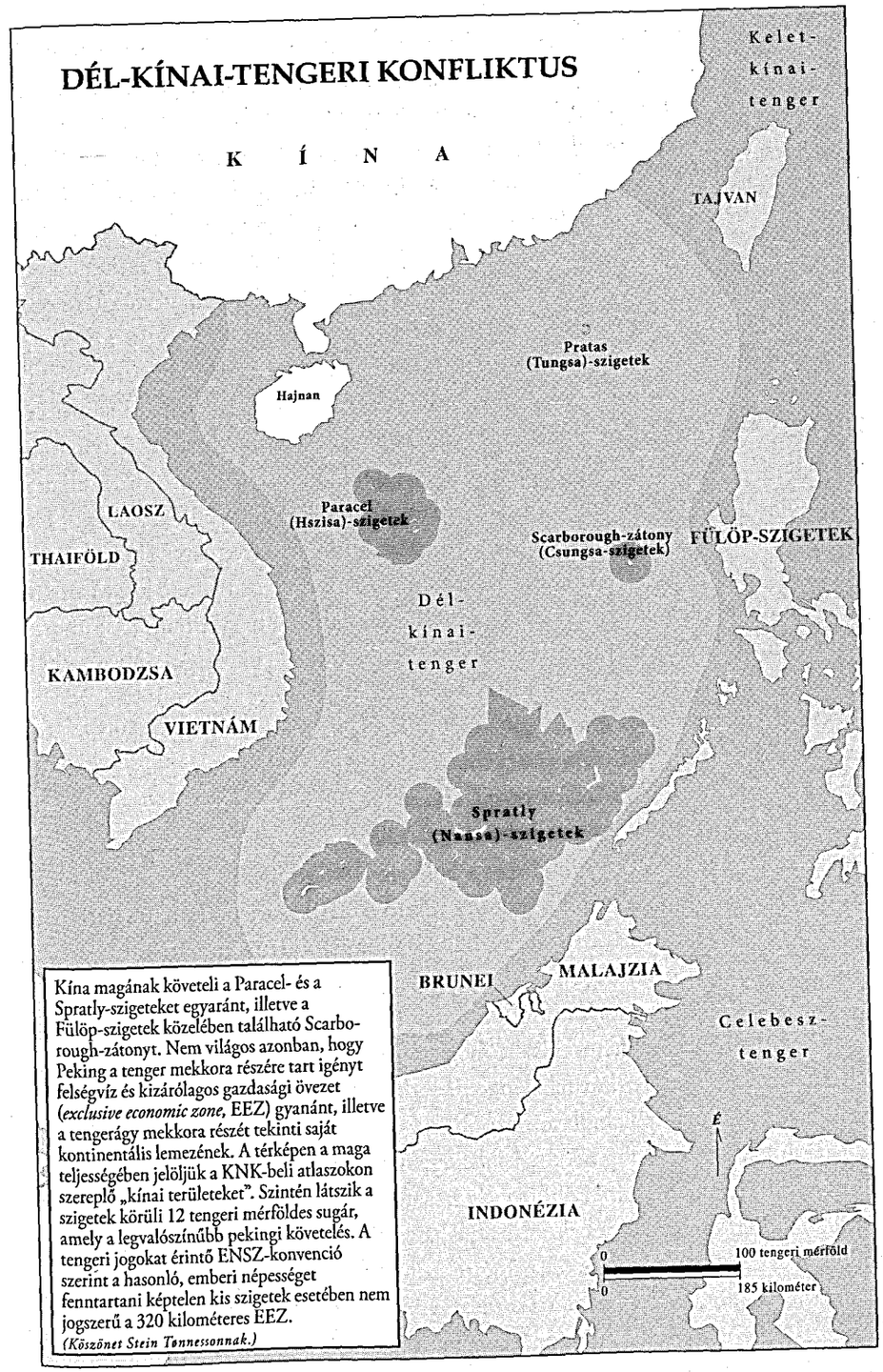

A kínai–indonéz kapcsolatok ellentmondásossága 1998-ban, az indonézek zöme által az ország demokratikus rendszerének kezdeteként ünnepelt évben került előtérbe. Miközben véget ért a meglehetősen antikommunista Suharto-diktatúra, több helyütt kínai származású polgárokat támadtak meg az őket a diktátor uralma alatt törvénytelen vagyonok felhalmozásával vádoló tömegek. Az idősebb túlélők, akik még emlékeztek rá, mikor harminc éve Suharto hadserege kommunistapártiság gyanújával ölt kínaiakat, az 1998-as gyilkosságokból és nemi erőszakokból joggal vonhatták le a következtetést, hogy egy kínai származású ember, tegyen bármit is, állandó veszélyben forog Indonéziában. Egy újságíró így számolt be a Jakarta peremén kis üzletet működtető egyik helyi kínai család kálváriájáról: „A fosztogatók között olyanok is voltak, akiket a família ismert, például egy utcabeli húsgolyóárus, aki az egyik tévékészülékükkel távozott. Mások a fénymásoló gépet lopták el az üzletből, majd később megpróbálták drágán eladni az eredeti tulajdonosoknak. A támadások után egy évvel a család újra működteti kis boltját, s alapvető árucikkekkel látja el a környéket." 1965-től eltérően Peking ezúttal visszafogottan reagált. Azt hangsúlyozta, hogy az indonéziai kínaiak elsősorban indonéz állampolgárok, akiket a saját kormányuknak kell megvédenie. A Suharto utáni jakartai kabinettel jó kapcsolatok kiépítésére törekvő hatóságok felszámolták a pekingi diákok tiltakozó megmozdulásait is.[11]

Kína manapság attól tart, hogy Indonézia a KNK gazdasági felemelkedése és erősebb nemzetközi pozíciója miatt fokozni fogja együttműködését az USA-val. Azok a katonai és diplomáciai stratégiaalkotók, akikkel szerencsém volt beszélni, valószínűnek tartanak egy ilyen fejleményt. Az Egyesült Államok közeli stratégiai kapcsolatot ápolt 1965 és 1998 között a Suharto-diktatúrával, s kulturális és iskolázottsági szempontból a legtöbb indonéz vezető Amerika-orientált. Kína tisztában van annak pozitív hatásával is, hogy Barack Obama gyermekkorában négy évet töltött az országban. Peking mindenesetre megpróbálja gazdasági eszközökkel elérni, hogy Jakarta ugyanolyan fontosnak tekintse őt, mint Washingtont. Mielőtt Obama 2010-ben elnökként először meglátogatta Indonéziát, Kína 6,6 milliárd dollárnyi befektetést ajánlott fel elengedhetetlen infrastrukturális projektekre. Az ilyen gazdasági megnyilvánulások azonban csak lassan változtatnak a helyzeten, az Egyesült Államok pedig alkalmasint nagyobb figyelmet fog fordítani a régióra, miután iraki és afganisztáni háborúit lezárta.

A Dél-kínai-tenger kérdése kevésbé húsba vágó (a többi ASEAN-taghoz képest) Indonézia számára, de Jakarta teljes mértékben szolidáris ez ügyben a szövetséggel. Sajnálatos módon – főleg ami a hosszú távú szempontokat illeti – Kína tengeri követelései átfedik egymást Indonézia egyik régiós gazdasági zónájával azon a területen, amely a Natuna-szigetek közelében a világ legnagyobb földgázmezőjének része. A jakartai kormány elutasítóan reagált a szerinte csak kisebb szomszédai megfélemlítését célzó kínai próbálkozásokra. Mikor néhány ASEAN-ország 2010-ben, a szövetség regionális fórumán igyekezett felvetni a tengeri joggal kapcsolatos aggodalmait, a kínai külügyminiszter éles szavakkal hívta fel a figyelmet az érintett államok és a KNK közötti méretkülönbségre. Jakarta nem nyelte le a békát; a történtek után egy hajdan magas beosztású külpolitikai döntéshozó elmondta nekem, hogy „Indonézia komoly ország, senki sem fogja megfélemlíteni".

Egyáltalán nem meglepő hát, hogy az indonéz fegyveres erők 2009-ben – Garuda Pajzs néven – közös hadgyakorlatot hajtottak végre az Egyesült Államokkal. Az indonéz katonaság és más ASEAN-haderők is hangsúlyozzák, hogy meglátásuk szerint szükség van a térségben az amerikai jelenlétre, hogy ellensúlyozza Peking növekvő nyomásgyakorlását. A jakartai kormány Kína másik nagy riválisával, Indiával is próbál szoros viszonyt kiépíteni. Erre a pekingi vezetés mindeddig nehézkesen reagált. A legtöbb kínai pártvezető meg van győződve róla, hogy ha fokozatosan és visszafogottan közelítenek Délkelet-Ázsiához, országuk növekvő gazdasági jelentőségénél fogva meg tudják majd akadályozni a nagyhatalmi vetélkedést a régióban. Hangsúlyozzák a Kínát a térséghez kötő történelmi szálakat és a kapcsolatok hosszú ideje tartó békés fejlődését. Peking azonban nem szándékozik lemondani a hajdanvolt Mennyei Birodalom jogosnak vélt igényeiről egy stabil kapcsolatrendszerért cserébe. 2010-ben Kína – három legfontosabb hajórajának részvételével – levezényelte a Dél-kínai-tengeren történelmének legnagyobb tengeri hadgyakorlatát. A 15. század óta először van jelen az ország számottevő haditengerészettel a szóban forgó vizeken.

SEMMI SEM SZIMBOLIZÁLJA JOBBAN, hogy Kína nemzetközi lehetőségei mennyire megváltoztak, mint az Oroszországhoz fűződő kapcsolata. Történetünk kezdetén, a 18. században a Csing-dinasztia domináns helyzetben volt a császárság északi határvidékén. Ezután csaknem kétszáz éven át a cári Oroszország terjeszkedett, míg Kína hátrált. Most pedig, a 21. század elején Peking visszaült a sofőrülésbe, s újra ő határozza meg az északi szomszédaival fennálló kapcsolatok kereteit. A fordulat nem sokkal tartott tovább harminc évnél. Miközben Kína gazdasága és kormányzata megerősödött, a bolsevik kísérlet összeomlott, Oroszország politikai és gazdasági káoszba zuhant. Jóllehet kétségkívül az erősebb Kína diktál, Pekingből nézve a szovjet utódállamokhoz fűződő viszony korántsem problémamentes. Utóbbiak közéleti zűrzavara bizonytalanságot jelent a KNK-val fennálló kapcsolataik számos részterületén, a nyersanyagokhoz való hozzáféréstől egészen

az antiterrorizmusig. Kína aligha fog könnyedén rátalálni a régióban követendő helyes politikára.

A szovjet korszak alkonyán Peking és Moszkva kapcsolata majdnem két évtizeden át stagnált. Mindennek fő mozgatórugója a Vörös Hadseregtől való túlzott és ideológiai alapú félelem volt. Teng Hsziao-ping a nyolcvanas évek közepén – elsősorban a nemzetközi politikában érezhető amerikai túlsúly miatt aggódva – kísérletet tett a konfliktus keretek közé szorítására. Az enyhülés azonban még Mihail Gorbacsovnak az SZKP főtitkárává való 1985-ös megválasztása után sem hozott kézzelfogható eredményeket. A kínai vezetők attól tartottak, hogy ha Gorbacsov megegyezésre jut az Egyesült Államokkal és Nyugat-Európával, a Szovjetunió növelni tudja majd kelet-ázsiai katonai jelenlétét. 1988-ban, mikor világossá vált, hogy az oroszok az Afganisztánból való tervezett kivonulás mellett el szerették volna érni, hogy a vietnámiak is vonuljanak ki Kambodzsából, Teng élénkítette a diplomáciai érintkezéseket Moszkvával. A folyamat 1989 tavaszán Gorbacsov kínai útjában csúcsosodott ki. A látogatásnak hatalmas szimbolikus jelentősége volt. Miután Mao Ce-tung a KNK vezetője lett, haladéktalanul Moszkvába utazott; most ellenben a szovjet pártfőtitkár jött Pekingbe.

Gorbacsov látogatásának Teng Hsziao-ping megdicsőülését kellett volna eredményeznie, hisz a házigazda feltételeinek megfelelően sikerült lezárni a kínai–szovjet kapcsolatok normalizálódását. Ám a csúcstalálkozóra a lehető legkellemetlenebb pillanatban került sor. 1989 májusában, mialatt a két vezető az Országos Népi Gyűlés Csarnokában találkozott, az épület falain túl több tízezer diák foglalta el a Tienanmen teret. Sokan közülük Gorbacsov demokratikus reformjait támogató transzparenseket tartottak a kezükben. Teng figyelmét azonban nem lehetett elvonni. A nyolcvanöt éves kínai politikus arról beszélt a szovjet vezetőnek, hogy el kell engedniük a közelmúlt vitáit. „Ha a múltba nézünk – mondta Teng –, ma már mindkét oldal jó néhány megfogalmazása üresnek tűnik. [...] A kérdés nem az ideológiai különbségeket érintette. Mi is tévedtünk." A probléma nem a kommunizmus eltérő értelmezése volt, állította Teng, hanem hogy Moszkva elfogadja-e Peking megváltozott helyzetét. „Olvassa el az [1963-as találkozón előadott] beszédemet [...], az alapmotívuma az, hogy a Szovjetunió helytelen képet alkotott Kínának a világban betöltött helyéről." A KNK vezetője felsorolta az oroszok által a múltban elragadott kínai területeket, melyek közül az utolsó „egy kínai tartomány, Külső-Mongólia, amelyet ma Mongol Népköztársaságnak neveznek".[12] Teng hajlandó volt a múlt lezárására, de csak akkor, ha a történelmi emlékezet feltételeit Peking diktálja.

A bolsevik rendszer 1991-es villámgyors összeomlása teljesen váratlanul érte a kínai vezetőket. Ők elképzelhetetlennek tartották, hogy az SZKP főtitkára szinte

egyetlen puskalövés nélkül fogadja el a párt betiltását, majd a Szovjetunió felbomlását. Míg Teng jelentős haderővel verte le 1989-ben a fegyvertelen tiltakozást, Gorbacsov elfogadta az alulról jövő változást, s miután felszámolta a Kelet-Európa feletti orosz kontrollt, lehetővé tette a szovjet tagköztársaságok békés elszakadását. A KKP körein belül az események háromféle magyarázata vált uralkodóvá: 1) Gorbacsov ostoba ember volt, akit elkábított az amerikaiak vonzereje és önnön egója, így kiszolgáltatta népét a külföldi kizsákmányolásnak. 2) A szocializmus szovjet változata annyira terméketlenné és elavulttá vált, hogy megásta a saját sírját. 3) Az oroszok túlterjeszkedtek; fölöslegesen sokat foglalkoztak a határukon túli dolgokkal, s mikor végre sorra került volna a belső reform, már túl késő volt. E magyarázatok nem zárták ki egymást, de az, hogy az egyes pártpolitikusok melyiket részesítették előnyben, jelezte, hogyan kívánták megközelíteni a jövőben Kína továbbfejlődésének kérdését. A Szovjetunió összeomlása még ma is gyakori vita tárgya a pekingi vezetők közt. Tanulni kívánnak a „bolsevikok tragédiájából" – már csak azért is, hogy ne kövessék a rossz példát.

1992-ben a Szovjetunió helyén tizenöt független köztársaság kezdett működni, Kína pedig próbálta tartani a lépést az északi határánál zajló gyors változásokkal. A KKP, amely szerette magát a stabilitás iskolapéldájának beállítani a kaotikus világban, a kilencvenes évek végén két negatív példára is rámutathatott. Az egykori Jugoszlávia véres konfliktusai jelezték, hogy a hidegháború utáni Európa nem megingathatatlan. A volt Szovjetunió zűrzavara pedig megmutatta, hogy mi minden rossz következhet egy nagy állam összeomlásából. Ám nem telt el sok idő, s Kína igyekezett kölcsönösen hasznos kapcsolatokat kiépíteni Oroszországgal. Csiang Cö-mint és Hu Csin-taót elkeserítette az első orosz elnökkel, Borisz Jelcinnel való közös munka. Jelcin nem kedvelte a tekintélyelvű KKP-t, a kínaiak pedig az ő alkoholproblémájával nem voltak kibékülve. A pekingi vezetők sokkal könnyebben zöld ágra vergődtek Jelcin utódjával, az egykori KGB-tiszt Vlagyimir Putyinnal. Ő nem titkolta, hogy csodálja Kína autoriter kormányzati formáját, társadalmi rendjét és gazdasági sikereit. 2001 júliusában az Oroszországi Föderáció és a Kínai Népköztársaság megállapodást írt alá a „jószomszédi és baráti együttműködésről", hogy az új egyezmény az 1979-ben elévült előző helyébe lépjen. A szerződés kihangsúlyozta a kölcsönös egyeztetéseket és gazdasági kooperációt az energetika és a katonai technológia területén. A szöveg finoman Amerika-ellenes volt, hisz a két ország ígéretet tett, hogy együtt fog működni azon államok ellen, amelyek „bármire is hivatkozva beavatkoznak kettejük belügyeibe". A felek ugyanakkor kizárták a partner „terrorista, szakadár és szélsőséges" erőinek támogatását. Végezetül Oroszország elismerte, hogy Tajvan Kína része, Kína pedig megerősítette, hogy

nincsenek területi követelései Oroszországgal szemben. Az áramvonalas megegyezés a két állam viszonyának új korszakát jelezte, s nem különösebben kényszerítette az aláírókat, hogy olyat tegyenek, amit egyébként nem szerettek volna, s nem is akadályozta meg őket semmiben, amit meg kívántak tenni.[13]

1991 után Kínának alapvetően gazdasági érdekei fűződtek Oroszországhoz. A hatalmas népességével gyorsan növekvő, de nyersanyagokhoz korlátozottan hozzáférő KNK a modernizációhoz szükséges erőforrások beszállítójaként tekintett a kisebb (és egyre kisebb) népességű, alacsony belső növekedésű, ám nyersanyagokban gazdag Oroszországra. A pekingi vezetők kölcsönösen előnyösnek gondolják az ilyen kapcsolatot, s felbosszantja őket, ha a moszkvai politikusok nyilvánosan hangoztatják a mind nagyobb kínai befolyást és szibériai fizikai jelenlétet érintő aggodalmaikat. A KNK-beli üzletembereket ugyanakkor megrettentik az Oroszországgal való üzletelés nehézségei: a bürokrácia, a korrupció és az idő, ami a legegyszerűbb tranzakcióhoz is szükséges. Nyugati perspektívából a két állam viszonyának figyelemmel kísérése igen tanulságos lehet: a kínaiak, akik gyakran maguk is unortodox módszereket követnek, oktatják ki az oroszokat és közép-ázsiaiakat a megfelelő pénzügyi eljárásokra, felelősségre és nemzetközi normákra. Peking egyre inkább tisztában van vele, hogy Moszkvának központi jelentősége lesz az eljövendő kínai fejlesztési tervekben, de a két ország gazdasági interakciói továbbra is gyérek. Kína akut energiaigénye azonban véget vethet a letargiának. A két állam jelentős olaj- és gázvezetéküzletekről tárgyal, bár az építést és az exportot eleddig hátráltatja az árról és a mennyiségről való megegyezés hiánya.

1991-IG KÍNÁT KIZÁRÓLAG a Szovjetunió – az ország biztonságára legnagyobb veszélyt jelentő ellenséges hatalom – miatt érdekelte Közép-Ázsia. A megelőző időszakban az oroszok vasmarokkal tartották kézben soknemzetiségű birodalmuk muszlim régióit és a Mongol Népköztársaságot. (Kína Tibetet és Mongólia déli részeit tudhatta magáénak.) A koreai határtól a Kaszpi-tengerig nyúló hatalmas területen mintha megállt volna az idő. Aztán összeomlott a Szovjetunió, s beindult a mozgás. A változás váratlanul érte a KKP vezetőit. Peking még az új orosz állammal kialakítandó viszonnyal kapcsolatos célok megfogalmazásánál is tovább halogatta az egyértelmű közép-ázsiai politika kimunkálását. Északon Kína csak a 2000-es évek eleje óta kezdte kiterjeszteni erejét és befolyását belső- és közép-ázsiai szomszédaira.

Mikor a Szovjetunió összeomlott, a KNK-t először katonai és biztonsági kérdések nyugtalanították. Pekingnek két alapvető célja volt. Először is garantálni akarta, hogy a fejlett fegyverzeti rendszereket – Kazahsztán esetében többek közt nukleáris fegyvereket – érintő fennhatóság hirtelen megszűnése ne veszélyeztesse Kínát

és regionális érdekeit. Másodszor: meg kívánta akadályozni, hogy a függetlenné váló nemzetek bármilyen támogatást nyújtsanak Kínában élő, elszakadni vágyó rokonaiknak, vagy a határokon átnyúló muszlim és buddhista identitást építő politikai projekteknek. A kilencvenes évek végére úgy tűnt, sikerült mindkét veszélyt elhárítani. Kína együttműködött a közép-ázsiai köztársaságok szovjetektől örökölt tömegpusztító fegyvereinek békés megsemmisítését célzó amerikai programmal. Szintén együttműködött Oroszországgal a szakadárok visszaszorításában. 1996-ban a két állam megegyezést írt alá Kazahsztánnal, Kirgizisztánnal és Tádzsikisztánnal a „határvidékek katonai bizalmának mélyítéséről". A megegyezés alapján öt évvel később létrejött a Sanghaji Együttműködési Szervezet (SCO). Az SCO alapító okirata szerint a tagok egy „többpólusú" rendszer kialakítására törekednek (vagyis megpróbálják átformálni az amerikai dominanciájú világot), harcolnak a „terrorizmus, szeparatizmus és más szélsőségek ellen", s támogatják „az aláíró államok területi integritását és a határok sérthetetlenségét". Kína, Oroszország és az új államok autoriter vezetői szerencsésen időzítették új kezdeményezésüket. A szeptember 11-i támadások után az Egyesült Államok és a Bush-kormány hajlandó volt túllépni a szervezet Amerika-ellenes gyökerein, hogy együtt dolgozhasson vele a vélt és valós iszlamista fenyegetések ellen. A gazdasági centrumáról elnevezett szervezet – minden szempontot figyelembe véve – elsősorban Kínának vált hasznára. Az SCO segített biztosítani a KNK határait, és segített legyőzni belső ellenzékének bizonyos csoportjait is. Az ország hajlandó volt megegyezni a kisebb tagállamokkal a szárazföldi és tengeri területeket érintő vitákban. Az SCO aláhúzta Peking központi szerepét Közép-Ázsiában. Egy évszázadnyi szünet után Kína újra megragadhatta a régió kormánykerekét.[14]

A pekingi vezetés kapcsolata Ulánbátorral még annál is összetettebb, mint amilyet a posztszovjet köztársaságokkal ápol. Mongólia tágas ország: feleakkora, mint India, ám a lakossága csak hárommillió. Hetven éven át a Mongol Népköztársaság a Szovjetunió *de facto* része volt. A nép nagy része támogatta a szovjet jelenlétet. Az etnikailag homogén lakosság erősen Kína-ellenes. A Csing Birodalom részének számító országban a császárkor végén már meglehetősen népszerűtlen volt Peking, ugyanakkor jó pár mongol úgy véli, hogy a hatalmas déli szomszéd máig nem adta fel területi követeléseit. Akárhogy is, Kína gazdasági csáberejének a demokratikusan megválasztott ulánbátori kormány sem tud ellenállni, napjainkban a KNK az ország legnagyobb befektetője. A mongolok mindenesetre igyekeznek ellensúlyozni a növekvő kínai függést. Amerikai és orosz, illetve ázsiai és európai vállalatokat próbálnak az országba vonzani, hogy segítsenek kiaknázni a lenyűgöző természeti erőforrásokat. A stratégia sikeres lehet, már csak azért is, mert a kínai vezetés-

nek belpolitikai okokból elővigyázatosan kell bánnia a Mongol Köztársasággal: Dzsingisz kán népének utódaiból kétszer annyi él Kínában,* mint a független Külső-Mongóliában.

Peking és a közép-ázsiai államok kapcsolatrendszerében egyre inkább a gazdasági tervek és szükségletek jelentik a hajtóerőt. Következésképp a térség ma sokkal fontosabb Kína számára, mint a Szovjetunió összeomlása idején volt. A 2008-as világgazdasági krízis felhívta jó néhány – állami és magánszférában tevékenykedő – elemző figyelmét arra, hogy az országnak mindenképp hozzá kell férnie Közép-Ázsia hatalmas természeti erőforrásaihoz. A kínai cégek jelentős befektetéseket hajtottak végre Kazahsztán és Türkmenisztán olaj- és gázszektoraiban, s a megegyezésekért cserébe tetemes kölcsönöket biztosítottak a válságos helyzetben lévő kormányoknak. A földkerekség egyik leghosszabb gázvezetéke Türkmenisztánt és Kínát köti össze. A többi nagyhatalom, így India is, gyanakvással tekint Peking növekvő közép-ázsiai dominanciájára. Míg azonban a KNK befektetései a legnagyobbak a régióban, nem sokat tudnak tenni a helyzet ellen.

A MAI KÍNÁHOZ HASONLÓAN India is az 1940-es évek vérfürdőjéből és káoszából született. Ám amíg Pekingnek hosszú időre volt szüksége a stabilitás eléréséhez, Újdelhi kezdettől fogva demokratikus és tartós politikai rendszert működtetett, ami többnyire biztosította a szükséges egyensúlyt. Mao Ce-tung idején a kínai kommunisták lenézték Indiát, mert szerintük politikája és fejlődése túlságosan is egykori gyarmati urainak modelljét követte. A vezér úgy vélte, hogy a forradalmi szellem hiánya és az ország mérete miatt Újdelhi a jövőben fenyegetheti ugyan Pekinget, de rövid távon nem kell aggódni: Nehru – maói szemszögből érzékelt – külpolitikai naivitása és az államszövetség kibékíthetetlen megosztottsága gátat vet a valódi konfliktusnak Kínával. A „nagy kormányos" időről időre feltette a költői kérdést környezetének arról, hogy az Indiai Köztársaság egyáltalán működőképes-e; Mao szemében India „valami absztrakt dolognak", nem pedig egy országnak tűnt. Az 1962-es háború sok szempontból sokkolta a KNK-t; a pekingi vezetők nem számítottak rá, hogy Újdelhi ennyire határozott lépéseket tesz a határproblémák megoldása érdekében. Kína végül győzött, de fel kellett ismernie, hogy India – különösen a Szovjetunió *de facto* szövetségeseként – nagyobb gond lesz annál, mint amire Mao elnök számított.

* A Kínai Népköztársaságban a mongol etnikai kisebbség elsősorban az autonóm Belső-Mongóliát lakja, ahol számarányát tekintve a közel huszonötmilliós tartományi népesség 17 százalékát teszi ki. *(A szerk.)*

Az 1971-es indiai–pakisztáni háború bizonyította Peking számára Újdelhi feltételezett céljainak helyességét. Az indiai csapatok Kelet-Pakisztánba* való benyomulását nem egy népszerű felkelést támogató lépésként, hanem puszta agresszióként értelmezték a KKP berkeiben. Teng Hsziao-ping a következőket közölte az amerikaiakkal: „Nehru álma, amelyet lányának is örökül hagyott, hogy egész Dél-Ázsia India zsebébe kerül."[15] Az 1974-es első indiai nukleáris teszt meglepte a kínaiakat. Nem gondolták, hogy Újdelhi ilyen képességekkel rendelkezik, s úgy sejtették, a *know-how*-t Moszkvától kapta. A kínaiak az oroszokat gyanították Indira Gandhinak a szükségállapot bevezetéséről hozott 1975-ös döntése mögött is, hisz mindez a Kína által magának követelt Szikkim (szovjet támogatással végrehajtott) indiai annektálását követte. A határnál időlegesen kiújultak a feszültségek. India 1986-ban egy új tartományt hozott létre Arunácsal Prades néven azokból az északkeleti területeiből, amelyek egy részére a kínaiak is igényt formáltak. Megint nőtt a feszültség, de nyílt összecsapásokra nem került sor. A két óriás kapcsolatai az ötvenes évek végén kezdődő tendenciának megfelelően továbbra is fagyosak maradtak.

A kínai–indiai viszonyt a hidegháború vége olvasztotta fel, s indította el egy új, ám még mindig bizonytalan irányba. 1988-ban Radzsiv Gandhi miniszterelnök Pekingbe látogatott, de utódja, Naraszimha Rao öt évvel későbbi útja adott igazán lendületet a kapcsolatépítésnek. A két fél kezdte visszavonni csapatait a határról, s lépéseket tett a kereskedelem megkönnyítésére. A diplomáciai viszony tagadhatatlanul javult, a stratégiai vetélkedés azonban megmaradt. India 1998-ban végrehajtott nukleáris kísérletei idején a kapcsolatok nagymértékben rosszabbodtak, különös tekintettel arra, hogy az indiaiak nem titkolták: országuk katonai képességeinek fejlesztésére egy esetleges kínai fenyegetés miatt van szükség. Atal Behari Vadzspaji miniszterelnök Bill Clinton amerikai elnöknek írt levelében így foglalta össze alapvető meglátásait a helyzetről:

Mélyen aggaszt az a romló biztonsági környezet [...], amellyel Indiának az utóbbi időben szembe kell néznie. Határosak vagyunk egy nyíltan nukleáris fegyverzettel rendelkező országgal, egy országgal, amely 1962-ben fegyveres agressziót követett el India ellen. Bár nagyjából egy évtizede javulóban van a kapcsolatunk az említett nagyhatalommal, a bizalmatlanság nem oszlik (elsősorban a megoldatlan határkérdések miatt). Csak fokozza a bizalmatlanságot, hogy ez az ország segített egy másik államnak abban, hogy leplezetten nukleáris fegyverekkel rendelkező hatalommá váljék. E megkeseredett szomszédunk háromszor követett el ellenünk agressziót az utóbbi ötven évben.[16]

* A mai független Bangladesről van szó, amely épp a fegyveres konfliktus egyik következményeként szakadt el a Pakisztáni Iszlám Köztársaságtól (Nyugat-Pakisztán). *(A szerk.)*

Közben Kína a szovjet bekerítéstől való félelmét kezdte átruházni az Egyesült Államokra. Aggodalommal figyelte az indiai–amerikai kapcsolatok javulását, főleg abban az időszakban, mikor a Vadzspajihoz hasonló hindu nacionalisták kezébe került a kormányrúd Újdelhiben. Kína mégsem kívánt engedni saját aggodalmainak és az indiai retorikának annyira, hogy a két ország közti kapcsolat visszasüllyedjen a hidegháborús szintre. Mikor 1999-ben Újdelhi összecsapott a Kasmír indiai övezetébe benyomuló pakisztáni csapatokkal, Peking próbálta megregulázni a szövetséges Iszlámábádot, hogy ne törjön ki egy átfogó háború. A kölcsönösen gyümölcsöző árucsere a 2000-es években tovább nőtt, s 2010-ben Kína lett India legnagyobb kereskedelmi partnere. Ez a bővülés azonban együtt járt az immár az összkereskedelem 50 százalékára tehető indiai kereskedelmi hiány növekedésével. Kína tovább bővítené az árucserét, de Újdelhiben sokan szkeptikusak, s attól félnek, hogy mindez saját termelőik kárára válna.

Manapság az indiai közvélemény Pekinghez való hozzáállása a két ország kapcsolatainak egyik legnagyobb kerékkötője. Az indiaiaknak csak 22 százaléka tekinti Kína növekedését pozitív dolognak. Hazájuk lenyűgöző gazdasági bővülése ellenére attól tartanak, hogy ha az KNK előbb tud terjeszkedni, Indiának kevesebb lehetősége lesz a világgazdaságban. Úgyszintén aggódnak – ideértve nemzetbiztonsági szakembereiket is – a Peking megerősödéséből fakadó biztonsági konzekvenciák miatt. Már nemcsak Pakisztán és a Kínával közös határ a probléma, hanem az erősödő kínai befolyás Burmában és Nepálban. A kelet-ázsiai óriást, amely mindjobban megérti, hogy oda kell figyelnie a dél-ázsiai óriás jogos aggodalmaira, kevésbé nyomasztja a kétoldalú viszony. Mindazonáltal Kína nem nézi jó szemmel sem az Újdelhi és Washington közti egyre szorosabb kapcsolatokat, sem India és Indonézia közeledését. Bosszantja az is, ahogy az indiai közvélemény támogatja a tibeti ügyet, s nehezen tudja elfogadni az ország társadalmi pluralizmusát. Jelképes és rosszat sejtető, hogy Peking az ENSZ Biztonsági Tanácsának egyetlen állandó tagja, amely nem támogatja, hogy Újdelhi bekerüljön a csoportba.

A MUSZLIM VILÁG VÁLSÁGA, mely a Szovjetunió összeomlásával kezdődött, s ma is folytatódik a Közel-Keleten és Észak-Afrikában, komoly hatást gyakorolt az ezredfordulót követő kínai külkapcsolatokra. Az amerikaiak afganisztáni és iraki beavatkozása meggyőzte a pekingi vezetőket az Egyesült Államok agresszív természetéről, még akkor is, ha a legtöbb kínai szimpátiával fordult szeptember 11-e után Washington felé. A gond az, hogy Kínának nem volt (és még mindig nincs) alternatív nemzetközi stratégiája – leszámítva a problémák békés megoldásának kihangsúlyozását – a krízis kezelésére. Azt azonban nem képes megmagyarázni,

hogy az esetleges tárgyalások miként tudták volna megrendszabályozni 2001-ben az al-Kaidát, vagy megakadályozni, hogy Szaddám Huszein tömegpusztító fegyvereket fejlesszen (Washingtonhoz hasonlóan Peking is meg volt győződve róla, hogy 2003-ban Szaddám valóban így tett). A konfliktusok végeztével Kína kevésbé tűnik egy alternatív szuperhatalomnak, sokkal inkább holmi félelmekkel teli országnak, amely a stabilitás és szuverenitás megszállottja. Egy átfogó világstratégia felkínálása helyett a KNK a szabadkereskedelem fontosságát és a határok sérthetetlenségét nyomatékosítja. George W. Bush népszerűtlen háborúinak kezdetén akár szimpatizálni is lehetett e meglehetősen konzervatív doktrínával, de az, hogy Kína nem vesz részt az ENSZ Biztonsági Tanácsának jó néhány kulcsszavazásán, olyan benyomást kelt, hogy nem kívánja felvállalni a rá háruló felelősséget a nemzetközi közösségben.[17]

Noha a pekingi vezetést aggasztották az amerikai csapatok szeptember 11-i utáni jelenlétéből fakadó következmények, felismerte, hogy nem sok hasznot húzna belőle, ha nyíltan ellenezné a támadást. Ehelyett csak annyit javasolt, hogy hozzanak létre egy, az ENSZ ellenőrzése alatt álló, széles körű koalíción nyugvó afgán kormányt, mely a tálibok helyébe léphet. Kína örült neki, hogy a reakciós, vallási indíttatású és a hszincsiangi muszlim csoportoknak támogatást ígérő rezsim napja leáldozott, de aggódott, hogy a nyugati jelenlét az egész régiót destabilizálhatja. Leginkább hagyományos szövetségese, Pakisztán nyugtalanította, mert Iszlámábádnak egyszerre kellett kezelnie a washingtoni presszíót és a saját, egyre Amerika-ellenesebb lakossága felől érkező nyomást. Bár a KKP vezetői nem tévedtek nagyot az afganisztáni helyzetet elemezve – s bizonyosan jobban látták a valóságot, mint az USA-ban –, Kína nem kívánt aktívan beavatkozni. Inkább a Pakisztánnal fennálló viszonyát erősítette, s a határon átnyúló korlátozott segélyprogramokat működtetett, továbbá kereskedelmi tevékenységet folytatott.

A 21. század eleje nemzetközi kapcsolatainak legfontosabb határvonalát Bush elnök húzta meg, mikor úgy döntött, hogy háborút indít Irak ellen. Hu Csin-tao pártfőtitkár és tanácsadói már egy ideje számítottak a konfliktusra. 2002 októberére Peking immár biztos volt benne, hogy az Egyesült Államok és koalíciója akkor is támadni fog, ha nem tud megegyezésre jutni az ENSZ-szel. Kínának elővigyázatosan kellett kialakítania saját pozícióját. Egyfelől kétségtelen volt: ellenezni fogja, hogy a Biztonsági Tanács olyan döntést hozzon, mely engedélyezi a Szaddám Huszein rezsimje elleni támadást. Másfelől: nem kívánt az amerikai akció fő akadályozója lenni, s boldogan hagyta, hogy Oroszország, valamint az USA európai szövetségesei, Franciaország és Németország játsszák el ezt a szerepet. A hadjárat előestéjén Peking titokban együttműködött Washingtonnal avégett, hogy

az ENSZ egy utólagos nyilatkozatot adjon ki, miszerint Irak külföldi megszállása „jogos", így folytatódhatott az olajexport. Ebben az időszakban Kína volt a Bagdadnak legtöbb kölcsönt nyújtó ország. A KNK-nak érdekében állt, hogy a megszálló kormányzatnak legyen bevétele, s az iraki olajeladások Kína felé is folytatódjanak. Jóllehet a háborút ellenző többi hatalom csodálta az ország reálpolitikáját, bosszantotta őket, hogy Peking nem volt hajlandó hangosabban szembeszállni az amerikai politikával. Ám Kína szempontjából egyszerűen értelmetlennek tűnt szembemenni az Egyesült Államokkal Bagdad miatt. Ehelyett kihasználta, hogy Washington az iraki háború után diplomáciailag függött tőle, s az észak-koreaihoz, illetve a tajvanihoz hasonló kelet-ázsiai kérdésekben koncessziókat csikart ki belőle.

Hu Csin-tao külpolitikai csapata arra a következtetésre jutott, hogy Irak és Afganisztán nem erősíti, hanem gyengíti az USA-t. Bár az amerikai katonai képességek lenyűgözték az NFH pekingi megfigyelőit, a döbbenet nem volt akkora, mint az 1991-es öbölháború után. (Ami a katonai technológiák elsajátítását illeti, Kína kezdett felzárkózni, noha a megvalósítás terén nem mindig volt így.) Peking azt a legfontosabb következtetést vonta le, hogy a muszlim világban folytatott háborúk annyira lekötik az Egyesült Államokat, hogy kevésbé tud fellépni Kína gazdagodása ellen. A 2008-ban kezdődő globális pénzügyi válság megerősítette a szóban forgó perspektívát. Az USA szövetségi költségvetési deficitje birodalmi túlterjeszkedésnek, kereskedelmi deficitje pedig az állami és magánfogyasztás mértéktelenségének tűnt a KKP vezérkara számára. 2010-re az amerikai háborúkat illető kínai kritika mindjobban a visszafogottság és a szabadkereskedelem védelmének tűnt, s inkább vágott egybe Adam Smith („engedjük, hogy megtörténjen és végbemenjen, a világ forog magától"), mint Karl Marx („a történelemnek szüksége van némi ösztökélésre") gondolatával.

A muszlim országok krízise arra emlékeztetheti a pekingi politikusokat, hogy idővel ők is hasonló problémákkal nézhetnek szembe a saját térségükben. Ha Kína Ázsia regionális vezetőjévé szeretne válni, nem elég – még akkor sem, ha kerülni kívánja az amerikai és szovjet intervencionizmust –, hogy csak engedi megtörténni a dolgokat. Észak-Korea vagy Burma összeomlása reális lehetőség, s Peking rendkívül bizonytalan abban, hogy egy ilyen szituáció milyen megközelítést igényelne. Most Kína számára kényelmes, ha úgy pozicionálja magát, hogy egyike a fejlettebb államoktól menedzsment-, pénzügyi, termelési, technológiai és oktatási ügyekben tanulni szándékozó országoknak. Sokkal kényelmetlenebb lenne megpróbálni kezdeni valamit az Afganisztánhoz és Irakhoz hasonló helyek zűrzavarával. A hazai közvélemény nagy része arra int, hogy a KNK ne foglalkozzon „bukott államokkal", mégpedig három okból – egy: kínaiakat ölhetnek és sebesíthetnek meg ott,

kettő: a káosz az azt létrehozó nyugati hatalmak felelőssége, három: nem Kína dolga a rendteremtés idegen és konfliktusokkal teli területeken, inkább az otthoni reformra kell koncentrálnia. Nos, akármit gondoljon is valaki erről az antiintervencionista krédóról, kétségtelen, hogy az ország múltja visszhangzik benne.

A MODERNIZÁCIÓ KORA

KÍNÁNAK AZ ELMÚLT KÉTSZÁZÖTVEN ÉVBEN bekövetkező átalakulása a nemzetközivé válás keretein belül történt. A külföldiek hosszú időn át kihasználták az országot, s ez a folyamat – nem meglepő módon – ellenérzést keltett a legtöbb kínaiban. De párhuzamosan a Mennyei Birodalom néhány lakosa használni kezdte a határon túli dolgokat is, hogy megváltoztassa Kínát és saját magát. Az ország ma a belső fejlődés és a külső hatások eredményeként létrejött hibrid. Ahogy jelen könyvben láttuk, sok kínai kellőképp fel volt vértezve, hogy kezelni tudja e kevert jelleg különböző oldalait. Képességüket annak köszönhetik, hogy egy ősi hagyomány örökösei, és – időnként nagy árat fizetve érte – megtanulták, hogy a rugalmasság érték, amikor kihívásokkal kellett szembenézniük. Kína úton van afelé, hogy a modernitás egyedi formáit hozza létre, kötődve az észak-amerikai, európai, japán változásokhoz, de tőlük függetlenül, hisz az ország egy módfelett sajátos nemzeti múltból táplálkozik.

A kínai modernségről és annak jövőjéről értekező történész azért is nehéz helyzetben van, mert a végbement események azzal fenyegetnek, hogy maguk alá gyűrik a jelent. Kína, ahogy lakói unos-untalan emlékeztetnek rá, olyannyira nagy múltú ország, annyi meghatározó folyamatossággal, ami időnként már akadályoz bennünket abban, hogy hatékonyan forduljunk az aktuális események felé. Könyvem egyik kulcsállítása, hogy bármennyire is tiszteljük a kínaiak múlttal való foglalatoskodását, ne hagyjuk, hogy megfélemlítsen. A Középső Királyság története nagyon hosszú, s bizonyos részei akár folyamatosnak is tűnhetnek, méghozzá sokkal inkább, mint Európa és különösen Amerika története. De Kína legfontosabb oldala napjainkban, hogy mit kezdett a 19–20. század globális változásaival, hogyan tette őket a mai ország részévé. Jobbára engedett nekik, amivel nem mindig járt jól, ám a következményeknek köszönhető változékonyság miatt az Egyesült Államokkal került egy kategóriába. Egy hozzám hasonló régimódi európai szá-

mára a mai Kína egyértelműen és időnként nyugtalanítóan a változás sebességéről szól, bizonytalanságokról, a másolásra való hajlandóságról és minden dolog mulandóságáról.

Alakítsa át Peking a politikai rendszerét a washingtoni vagy akár a tokiói minta szerint, a külvilággal való kapcsolat terén hibrid társadalom marad, ahogy már történetünk kezdetén is volt. Egyfelől kifelé tekint, lehetőségeket keres. Másfelől befelé néz, s veszélyt érez. A hit, hogy az előbbi jó és az utóbbi rossz, tévedés; a történelem nem ilyen egyszerű. A kifelé tekintő kommunista Mao Ce-tung vagy a háborús kollaboráns Vang Csing-vej olyasfajta lehetőségeket találtak, amelyekből kínaiak és külföldiek rémálma lett. S akadtak olyan befelé néző és a külvilágtól többnyire tartó emberek, akik igyekeztek újrateremteni azt a belső egyensúlyt, melyre Kínának és a vele érintkező világnak is óriási szüksége volt.

Utolsó fejezetünkben azt vizsgáljuk, hogy jelenlegi tudásunk szerint hová fejlődhetnek Peking és a nagyvilág kapcsolatai. Ahogy minden előrejelzés, ez is találgatáson alapul. Mint azt könyvünk elején már megjegyeztük, több aktuális becslés szerint a század közepe felé Kína válik bolygónk legnagyobb gazdaságává és leghatalmasabb államává. Ha így lesz is, mindez nem segít abban, hogy előre jelezzük, miként fog viselkedni az ország e kivételes pozícióban. De a múltról rendelkezésre álló tudás eligazíthat legalább az irányok és a választási lehetőségek felvázolása terén. A Kína modern tapasztalatába beépült ellentmondások nem fognak megszűnni státuszának növekedésével, néhány egyenesen akutabbá válik. Az átalakulás nagysága, mellyel az országnak és az őt figyelő világnak szembesülnie kell majd, elképesztő lehet. Egy része – a kisebbségekkel való bánásmód vagy a KNK-n belüli társadalmi kiigazítás – erőszakossá és ellentmondásossá is válhat. Az átalakulás más részei, úgy hiszem, kifinomultabbak lesznek, mint azt a legtöbb ember gondolná. A Tajvannal, újraegyesült Koreával, egy függetlenebb Japánnal vagy aktívabb Vietnámmal való viszony, ha ezt a Kínán belüli fejlemények lehetővé teszik, kevésbé a konfrontáción, mint inkább kompromisszumokon fog alapulni. Peking külkapcsolatainak központi problémája a jövőben az lesz, hogy egy olyan régóta fennálló birodalomról van szó, amely mindjobban úgy fog viselkedni, mint egy modern nemzetállam. Hosszú távon akár olyanná is válhat, mint az USA (integrálja a kisebbségeit, s irányítja a szomszédait), vagy mint Nagy-Britannia, Franciaország, illetve Oroszország, s alapelvei vagy gazdasági szükségszerűségek miatt feladja birodalmi magamutogatását. Akárhogy történik is, saját modernségének keresése közben lehetetlen lesz elkülöníteni egymástól a külső és belső tényezőket.

Ha valaki meg akarja érteni Kínát, érdemes Szingapúrral, Tajvannal, Hongkonggal és Makaóval, azzal a négy kínai társadalommal kezdenie, amelyek nem állnak a KKP közvetlen irányítása alatt. Az utóbbi kettő ugyan már a KNK része, de megtartották saját bírósági rendszerüket és kormányzati felépítésüket, s ezek az intézmények ellenálltak a megváltoztatásukat célzó pekingi kísérleteknek. Szingapúr természetesen egy független, többnemzetiségű városállam, messze az óhazától, ám dominánsan kínai eredetű lakossággal. Tajvan a kínai szárazföld szomszédságában található demokratikus köztársaság, de a történelem furcsa fintora miatt már hatvan éve független a kommunistává vált anyaországtól. Mind a négy említett államalakulat (akár beismerik ezt helyi beszélgetőtársaink, akár nem) integráns része a Kínai Népköztársaság jövőjéről szóló gondolkodásnak. A KNK-nak szüksége van a jó kormányzás modelljeire, s a pekingi vezetők úgy vélik, hogy – elődjeikhez hasonlóan – más kínaiaknál láthatnak rá példákat.

Az efféle tanácsok persze merőben eltérhetnek egymástól. Az elit irányításának szükségességét kihangsúlyozó tanácsadók nagyobbára Szingapúrt és Lee Kuan Yew kormányzását hozzák fel követendő példának. Szingapúr ma egy rendkívül jól szervezett, autoriter jellemzőket mutató városállam, s a Kínából érkezők általában megjegyzik – ha először látogatnak oda, némi döbbenettel –, hogy az otthoninál mennyivel stabilabb és jobban működő országról van szó. Lee és társai javarészt elérték, amit célul tűztek ki, s nemcsak a szegénység megszüntetésében és a növekedésben, hanem a jövőbeli szempontokat figyelembe vevő tervezésben is: az egész világ irigyli Szingapúr állami vagyonalapjait. A törpeország azonban nem több egy városállamnál, s aligha szolgálhat modellül az óriási Kína számára, ahol az emberiség egyötöde lakik. Szingapúr ideális példa lehet a KKP egyes tagjainak, de a valóságban nehéz lenne lemásolni. S bár az „oroszlánváros" szigora – a rágózás betiltása és az „irányított demokrácia" – még mindig megdöbbenti a nyugatiakat, Szingapúrt össze sem lehet hasonlítani a KNK-val, ahol olyan tettekért végeznek ki embereket, melyekért a városállamban legfeljebb kemény pénzbüntetés jár, s ahol teljesen elnyomják azokat a vitákat, melyeket halva Szingapúrban a homlokukat sem ráncolják az emberek.

Hongkong és Makaó furcsa esetek, gyarmati maradványok, noha a Kínai Népköztársaság nagy ünneplések közepette vette át az irányítást felettük 1997-ben és 1999-ben. Az átvétel azonban nem jelenti a politika és igazságszolgáltatás alávetettségét. Peking nagyon jól tudta, hogy kivált Hongkong egy aranytojást tojó tyúk. Különösen Dél-Kína kereskedelmét és iparát köti össze a nemzetközi piacokkal, a brit gyarmati igazságszolgáltatás és rend pedig elősegíti, hogy a KNK növekedéséhez hozzájáruló pénzügyi központ legyen. Peking egyáltalán nem örül annak,

hogy a britek a kilencvenes években – már a Hongkong visszaszolgáltatásáról szóló tárgyalásokat követően – demokratikus intézmények nyomait hagyták maguk után. S jóllehet a Kínai Népköztársaság azon van, hogy ne mélyüljön tovább a város politikai pluralizmusa, a kommunisták tiszteletben tartják a hajdani kolónia egyedi helyzetét, így Hongkongban, egy kommunista állam határai között, még mindig az angolszász jogrendszer *(common law)* működik. 2011-ben az amerikai külügyminisztérium kijelentette: „Hongkong továbbra is szabad és nyitott társadalom, ahol tiszteletben tartják az emberi jogokat, a bíróságok függetlenek, s érvényesítik a joguralmat."[1] Habár Sanghaj öles léptekkel halad afelé, hogy Kína kereskedelmi fővárosává váljon, Hongkong – köszönhetően a törvényeinek, hatékony kormányzatának és a viszonylagos szólásszabadságnak – alighanem jórészt meg fogja tartani pozícióját. E könyv írásakor* Sanghaj és Hongkong piaci tőkésítése hozzávetőleg egy szinten van; a két város tőzsdéi pedig az ötödik és a hatodik helyen állnak a világon.

Ám a Kínai Népköztársaság számára nem az egykori gyarmatok, hanem Tajvan a nagy összehasonlítási alap. A szigeten virágzó Kínai Köztársaság, amely kétszáz kilométerre található a kontinenstől, szinte kizárólag kínai lakossággal, magas jövedelemszinttel, társadalmi stabilitással és demokratikus kormányzattal büszkélkedhet. Ahogy korábban láttuk, a Tajvani-szorosra jellemző katonai és politikai feszültségek az utóbbi években alábbhagytak, és sokan – a szárazföldön és a szigeten egyaránt – bíznak valamifajta lassú, békés integrációban. Nehezen hihető azonban, hogy a tajvaniak hajlandók lesznek feladni saját – két emberöltőnyi küzdelem során elért – jól működő intézményeiket a kontinentális Kínával való újraegyesülés bármely formájáért cserébe. Épp ellenkezőleg, egyre több kínai tekinti Tajvant „ihletforrásnak", hogy inspirációkat szerezzen az anyaország korrupt, mozdíthatatlan intézményeinek reformjához. A KNK mind több lakosának van lehetősége meglátogatni a szigetet, s döbbenhet meg a helyi és az otthoni kormányzat minőségbeli különbségén, a teljes körű tajvani szólásszabadságról nem is beszélve. Akadnak persze néhányan, akik szerint Tajvan egy amerikai gyarmat, vagy meg vannak győződve róla, hogy Kína egyszerűen túl nagy ahhoz, hogy példaként tekintsen egy kis szigetre. És akadnak olyanok is, akik bátran kimondják, hogy Tajvan olyan alapokra tett szert a japán gyarmati uralom alatt, melyek biztosították az eltérő fejlődést, s amelyeket Kína nem másolhat le egyik napról a másikra. De az utóbbiak egyre kevesebben lesznek, összehasonlítva azzal a sokasággal, amelynek tagjai felteszik a kérdést, hogy a jelentős – emberi és gazdasági – erőforrások birtokában

* Odd Arne Westad jelen művének első kiadása 2012-ben látott napvilágot New Yorkban. *(A szerk.)*

lévő óhaza miért nem képes ugyanazt nyújtani lakosságának, mint a tajvani kormányzat.

Mikor manapság a kínaiak a KNK-n kívül élő honfitársaikra tekintenek, többek közt az egyéni szabadság és politikai pluralizmus magas szintjével szembesülnek. Ám emellett – ami az előbbinél is fontosabb – stabil és jól szervezett társadalmakat látnak; olyat, amilyet az elmúlt négy emberöltő zűrzavara után otthon is látni szeretnének. A Kínai Népköztársaság fennen hirdeti, hogy a KKP nélkül megszűnne a rend az országban. De a KNK lakosai, a többi kínai társadalmat szemügyre véve, joggal vonják le a következtetést, hogy egy kaotikus államban élnek, a ragadozóknak kedvező piaci rendszerben, ahol nem lehet betartatni a törvényeket, s a kormány bármikor önkényesen megváltoztathatja a viselkedési szabályokat. Mikor a korrupcióval vádolt egykori tajvani elnök letartóztatását megvitató pekingi fiatalokat hallgattam, kevesen voltak köztük olyanok, akik szerint Csen Suj-pien őrizetbe vétele annak jele, hogy rosszul mennek a dolgok Tajpejben. A legtöbbjük elismerően szólt a tajvani társadalomról és államról, ahol lehetséges volt, hogy egy hajdani hatalmassággal ez történjen.

FÜGGETLENÜL A BELPOLITIKA vagy diplomácia esetleges fordulataitól, a kínai gazdaság fejlődése kulcsrésze lesz a következő harminc évben az ország nemzetközi kapcsolatrendszerének. Nemcsak az magyarázza ezt, hogy Kína immár a földkerekség második legnagyobb gazdasága, hanem azoknak a szerepeknek is közük van hozzá, amelyeket el kellett vállalnia, hogy mindezt elérje. Ma a KNK a világ műhelye, ahol az amerikai, európai és ázsiai emberek bevásárlólistáira felkerülő, szinte mindenki által birtokolni akart termékek készülnek. Ezt a fontos szerepet játssza az ország, a színpadra lépéshez azonban el kellett fogadnia a globális piac játékszabályait, melyeket a 19. században a britek fektettek le, majd a 20. században az amerikaiak formáltak át. Bár a kormányzat névleg kommunista, Kína gyakorlatilag a szabadpiaci kapitalizmus bajnokává vált (a nemzetközi porondon százszázalékosan, ha belpolitikailag nem is mindig). Erőfeszítéseket tesz, hogy betartsa a játékszabályokat, s egyre jobban aggasztja, ha mások, legyenek Afrikában vagy Kelet-Európában, nem mindig tartják be őket. Nyugati perspektívából nehezen lehet tagadni, hogy Peking immár „a mi szabályaink szerint játszik".[2]

De miközben Kína a nemzetközi kapitalizmus mesterévé válik, nyilvánvalóan módosít is a játékszabályokon. A sinoszkeptikusok megfigyelései ellenére az elkínaiasított szabályok ritkán célozzák a korporatizmust vagy az állami irányítást, legjobb esetben a kollektív döntéseket és a kompromisszumot, legrosszabb esetben pedig a korrupciót és a nepotizmust célozzák. Egyelőre nem világos, hogyan fog-

ja a kínai kapitalizmus befolyásolni más országok eljárásait, különösen a Kínától kulturálisan merőben eltérő államok kapcsán. Tekintettel az utóbbi évtizedben a KNK-ba érkező hatalmas mennyiségű idegen befektetésre, magától értetődik, hogy a kínai pénzügyi eljárások idővel hatással lesznek az országon belül működő külföldi cégekre. Most azonban a kínaiak még a határon túli – például a menedzser-munkavállaló kapcsolatról szóló – szabályoknak a hazai társadalmat alapvetően megváltoztató átültetésével vannak elfoglalva.

A pekingi kormány jelenleg erős szabályozó szerepet kíván betölteni az ország gazdaságának fejlődésében. Kína politikai diktatúra, így minden intézmény, beleértve a magáncégeket is, nagy figyelmet fordít a rezsim utasításaira. Ám a valóság az, hogy az állam – a rendelkezésére álló elnyomó eszközök ellenére – csak korlátozott mértékben képes befolyásolni az egyéni döntéshozatalt. Dél-Koreában vagy Tajvanon a helyi kabinet a hitelezést és a tőkemozgást szabályozva, illetve a határon túli piacokhoz való hozzáférést – kizárólagosan – kézben tartva tudta kijelölni az irányokat. Iparosodásuk folyamatában a külföldi közvetlen tőkebefektetések minimális szerepet játszottak, a hitelintézeteik állami irányítás alatt álltak, s legfontosabb vállalataik nemzeti szinten fektettek be az exportba. Kínában az iparosodás e kulcsaspektusait a fejük tetejére állították. A folyamatot jórészt a külföldi beruházások vitték előre, az országban idegen bankok működnek, s a hazai pénzintézetek változatos módokon állhatnak ellen a kormány nyomásának, illetve a legnagyobb helyi vállalatok jelentős külföldi befektetésekkel rendelkező multinacionális cégekké váltak. 1990 óta a kínai bővülést nem a nemzeti prioritások vagy az ötéves tervek, hanem a piaci erők kaotikus összjátéka irányítja. Eközben Kína mamutcégei közül sokat (részben vagy egészben) birtokolva a kormányzat a nyereséges iparágakban tartotta befektetéseit. De ahogy azt nem túl rég egy gazdasági tervezőtől hallottam, az állami tulajdonú vállalatok egyre inkább úgy viselkednek, mint a magánvállalatok a piacon; ugyanonnan veszik fel a nyereségekért és veszteségekért felelős vezetőiket. Meghallgatják ugyan, amit a kormányzat mond, ám csak abban az esetben szívlelik meg, ha a tanács a cégük szempontjából is értelmezhető.

Manapság jó néhány globális befektető és vállalati vezető ért egyet könyvünk általános irányával: Kína romba döntés helyett inkább újra fogja alkotni a globális kapitalizmust. A 2008-ban kirobbant világgazdasági válság kezdetén a kínai hivatalnokok és üzletemberek oktatták ki a nyugati országokat a piaci és valutastabilitás szükségességéről, illetve arról, hogy el kell kerülni a vállalati telhetetlenséget, a rossz kölcsönöket, a túlzó deficitet és a féktelen fogyasztást. Tekintettel a KNK-ban általános rossz üzleti gyakorlatokra, mindez akár nevetségesnek is tűnhet. Azt azonban jól jelzi, hogy a kínai elit egy része immár a nemzetközi gazdasági

rendszer – melynek sikerétől az ő jövőjük is függ – tagjának érzi magát. Rengeteg kínai (és sok más nemzetiségű) ember álmodik egy, a nyugatinál jobban szervezett, kiegyensúlyozottabb és kevésbé destruktív sinokapitalizmusról. Mindmáig kevés dolog utal rá, hogy ez a jövő, de ahogy a világgazdaságban már oly gyakran megtörtént, a globális növekedés előidézői nemcsak másolnak, hanem új dolgokat is előállítanak. A krízisek, melyeken keresztülmentek, arra ösztönözhetik a jövőbeli kínai – állami és privát – vezetést, hogy a világkapitalizmus korábbi változataihoz képest több szabályozást és kormányzati tervezést igényeljenek.

A 2008-ban kezdődő pénzügyi válság megmutatta, hogy Kína a globális gazdaság kulcsjátékosává vált. 2010-ben, a davosi Világgazdasági Fórumon a kínai miniszterelnök, Ven Csia-pao a nyugati országok „nem megfelelő" mikroökonómiai politikáját hibáztatta:

[Kifogásolom] fenntarthatatlan fejlődési modelljüket, amelyet a következők jellemeznek: alacsony megtakarítások és magas fogyasztás; a pénzügyi intézmények profithajhászást célzó túlterjeszkedése; a pénzügyi intézmények és besorolásokat adó ügynökségek önkontrolljának hiánya, a kockázatokat érintő információk és vagyonbeárazások előbbiből fakadó meghamisítása; és az, hogy a monetáris ellenőrzés és szabályozás képtelen volt lépést tartani a pénzügyi innovációkkal, így a derivatívák kockázatai megnőhettek és elterjedhettek.*[3]

Nem semmi: a tanítvány leiskolázta túlzásba esett mestereit. Ám az a recept, amelyet Peking felírt, nem jelentette, hogy bármi baj lett volna a kapitalizmussal. Ehelyett végrehajtotta a történelem legnagyobb kormányzati gazdaságélénkítő programját, enyhítendő a kínai vállalatok és lakosság számára a krízis legrosszabb következményeit. A válság után a növekedés vélhetőleg – tekintettel a nemzetközi versenyre és a KNK öregedő népességére – alacsonyabb lesz, mint korábban. De az ország még átlagosan 6 százalékos éves bővüléssel is valamikor a 2030-as évek derekán a világ legnagyobb gazdaságává fog válni.

KÍNA 21. SZÁZADI NEMZETKÖZI POZÍCIÓJÁT a határain túli események mellett legalább annyira meghatározza majd, hogy mi történik a határain belül. Az ország legfőbb belső problémája az egyenetlen növekedés (hatalmas régiók marad-

* A derivatívák, másként származtatott (vagy származékos) ügyletek olyan befektetések, amelyek értékét egyéb értékpapírok, mögöttes termékek árfolyama határozza meg. A származtatott értékpapírokat feltételes követeléseknek is nevezik. *(A szerk.)*

tak le), valamint a megfelelő jóléti rendszer és a munkások kizsákmányolás elleni védelmének hiánya, amely szélsőségesen nagy egyenlőtlenséghez vezetett. Miközben Ven Csia-pao miniszterelnök és mások a Nyugat túlzásait kárhoztatják, Kína kétszer annyira egyenlőtlen, mint az Egyesült Államok és Nagy-Britannia; a Németországhoz és Franciaországhoz hasonló, szociálisan érzékeny társadalmakkal összehasonlítva pedig még rosszabb a helyzet. Miközben a pekingi kormány lassan és bizonytalanul kezelni igyekszik a legrosszabb következményeket – például újra bevezeti az oktatás és az egészségügyi ellátás támogatásának formáit –, Teng Hsziao-ping mondásával védekezik: egy fejlődő ország társadalmában „először néhányan lesznek gazdagok". A „dagály végül minden hajót megemel"-elképzeléssel az az egyetlen gond, hogy egyáltalán nem látszik a kínai egyenlőtlenség csökkenése; épp ellenkezőleg, a szegényebb régiók helyzete egyre rosszabb, s a dolgozók is mind többet tiltakoznak a gyárakban az alacsony fizetések és a szörnyű munkakörülmények miatt.

Bár a KKP kétségkívül eredményeket ér el a gazdasági növekedés fenntartásában, nem sok jel mutat arra, hogy képes lenne kezelni a bővülésből fakadó társadalmi feszültségek egy részét. Az, hogy a párt továbbra is ellenáll a szociális biztonsági szelepként szolgáló politikai pluralizmus bevezetésének, idővel fokozni fogja a kínai közélet feszültségét. A mai KKP – többek közt attól tartva, hogy az ország gazdasági stabilitását veszélyeztetné vele – már nem képes azzal a brutalitással fellépni saját városi lakossága ellen, mint Mao vagy Teng korában. Egy vezető párttag szerint elképzelhetetlen, hogy 1989 megismétlődjön: „Csak képzelje el, mi történne az ország adósságbesorolásával!" – mondta. A párt vezetői mindent arra tesznek fel, hogy az általános gazdasági növekedés megakadályozza, hogy az emberek ellenük forduljanak. De ahogy láttuk, a történelem során ritkán jött be az efféle szerencsejáték.

Kínára külföldön elsősorban azért tekintenek gyanakvással, mert egy kommunista párt vezeti. A mai pekingi rezsim azonban alapvetően különbözik a régi vágású kommunisták rendszerétől. Valójában inkább a demokratizálódás előtti Tajvanra vagy Dél-Koreára hasonlít: tekintélyelvű, időnként visszataszító és brutális, de már nem képes a saját védelmében olyan mértékű atrocitásokra, mint a múltban. Lehetetlen előre jelezni, hogy mi fog történni a kínai politikában, ám nem lennék meglepve, ha Kína a demokratizálódás hasonló útját járná be, mint a régió többi nagyobb állama, legfeljebb tovább tartana, míg célba ér. Akárhogy lesz is, a KKP sem örök, így a párt és az ország közé egyenlőségjelet tevő külföldi megfigyelők szarvashibát követnek el. A történelemből kiderül, hogy Kína legalább annyira képes a politikai változásra, mint az utóbbi idők gazdasági és társadalmi változására, s nem

rendelkezik olyan belső értékekkel vagy látásmóddal, ami szükségszerűen szembeállítaná szomszédaival vagy a Nyugattal. Az ország irányát, ahogy történelme során korábban is, mindenkori vezetőinek politikai döntései fogják meghatározni.

Az egyik folyamat, melyet érdekes lesz végigkövetni, a kínai polgárjog fejlődése. A joguralom Kína modern átalakulásai közepette mindig hátul kullogott, a kommunista párt pedig továbbra is hisz benne, hogy a helyzet változatlan, s ha úgy tartja célszerűnek, bármikor elrabolhatja és bebörtönözheti politikai ellenségeit. De miként két évtizede a környező országokban már megtörtént, a polgárjog hiányosságaira egyre nagyobb nyomás nehezedik a rohamléptekkel fejlődő kereskedelmi jog felől. A külföldi és kínai befektetők számára alapvető fontosságú, hogy a beruházásaikat biztonságban tudják, hisz nagyot arattak az elvetett magvakból. Kínában ma az üzleti jog a kulcstémákban – szerződési, vállalati és banki jog, valamint kereskedelmi viták eldöntése – figyelemre méltóan hasonlít a nyugati mintákhoz. A kereskedelmi jog pedig nemcsak elfogadott az országban, hanem be is tartják: a bíróságok általában nem különböztetik meg hátrányosan a külföldi cégeket vagy befektetőket, s nem feltétlenül döntenek az állami vállalatok érdekeinek megfelelően, ha azok magánvállalatokkal kerülnek szembe. Noha a történelem ritkán igazolja azon állítást, hogy a feltörekvő középosztály inkább hajlik a demokráciára, mint más csoportok, a beruházások védelme, ahogy a 19. századi Európára vonatkozóan épp Karl Marx figyelte meg, rendszerint egyik oka annak, hogy a burzsoázia megteremti a joguralmat. S idővel a legtöbb esetben mind nehezebbé válik megvédeni azt az alapelvet, hogy a pénz többre jogosult, mint az emberek.

Ahogyan e könyv megmutatta, Kína sokoldalú, s jobbára olyan rétegek és csoportok maradtak hosszú ideig hatalmon az országban, akik tiszteletben tartották a pluralizmust. A Csing-dinasztia azért tudott századokig uralkodni, mert megtanulta, hogy Kína egy tarka társadalom, s a széttartásának megfelelően kell irányítani. A Kuomintang nem tanulta meg a leckét, s hamar elbukott. A KKP sem értette meg, ám annyira hisz benne, hogy a modern állapot egyirányú haladással és homogenitással jár, hogy meggyőződése szerint a történelem majd a megmentésére siet. A párt vezetői úgy vélik, hogy Kína homogenizálása a lakosság többségének vágya, tehát a hazai tradíció része. Alighanem kétszeresen is tévednek. A kínaiak stabil és kiszámítható kormányzást akarnak, de egyúttal azt is, hogy tartsák tiszteletben hajlamaikat és eljárásaikat; nem szeretnének egy olyan államot, amely szükségtelenül beleártja magát a dolgaikba, s amely igazságtalanul gazdaggá teszi vezetőik gyermekeit. A Kuomintanghoz hasonlóan a KKP vezérkara épp egy változó korszakban kockáztatja, hogy akkor maximalizálja ellenségeinek számát, mikor a legnagyobb szüksége lenne szövetségesekre.

A JELENLEGI PEKINGI KORMÁNY megszállottan retteg bármilyen politikai elhajlástól és etnikai vagy vallási disszonanciától. Talán pont azért, mert tisztában vannak vele, hogy a gazdaságot csak korlátozottan tudják irányítani, ragaszkodnak a közélet kézben tartásához. Ebben a pillanatban nincs politikai alternatíva Kínában, s jóllehet az egyes foglalkozások képviselőit tömörítő szervezetek sok különböző irányból helyezik nyomás alá a kormányzatot, a politikai ellenállók száma maroknyi. Ennek dacára a KKP – a rezsim nemzetközi megítélését tragikusan rontva – mindig túlzó reakciót ad, ha ellenszegülést tapasztal. Mikor a halk hangú ellenálló, a békés tiltakozásért már korábban tizenegy éves börtönbüntetésre ítélt Liu Hsziao-po 2010-ben elnyerte a Nobel-békedíjat, a kínai hatóságok démonizálták, akár egy bűnözőt. A KKP 1999-ben elítélte a transzcendentális buddhista Falun Kung „feudális babonáit és dekadens elképzeléseit" is, majd betiltotta a mozgalmat;[4] több ezren kerültek börtönbe. Úgy tűnik, a párt természeténél fogva képtelen kezelni a kritikát, s a gazdasági szektort leszámítva retteg mindentől és mindenkitől, aki nem rendelkezik legfelsőbb jóváhagyással.

A KKP – közéleti, vallási, etnikai és kulturális – kisebbségekkel való bánásmódjának témájában a két legfontosabb kérdés a tibetiekkel és ujgurokkal, illetve az újjászülető vallási mozgalmakkal kapcsolatos politika. A különféle eljárások természetesen összekapcsolódnak. A párt részint azért fél annyira a regionális autonómiától, mert tart tőle, hogy a szabadságot Kínán belül a vallási szélsőségek használnák ki. Nemzetközi szempontból a tibeti és hszincsiangi ellenállás vasszigorral való kezelése a rezsim legnagyobb negatívumai közé tartozik, az aktuális közvélemény-kutatások szerint fontosabb, mint bármi más, amit az országról Amerikában, Európában és az iszlám világban gondolnak. Sok kínai (és nem csak a kormány támogatói) szerint a kritika igazságtalan: Kína gazdasági átalakulása szerintük jóval lényegesebb, s a tibetiek, illetve Hszincsiang muszlimjai legalább annyit profitáltak a növekedéséből, mint a han etnikumú többség. A *status quo* védelmezői azonban nem veszik észre, hogy a kérdésből fakadó otthoni és külföldi problémák oka az, hogy a KKP egyszerűen nincs tekintettel a kisebbségi csoportok természetes vallási és nemzeti törekvéseire. Ahogy korábban már láttuk, nem a kommunisták az egyetlen elit a kínai történelemben, amely nehezen értette meg az ország nemzetiségeit. A pekingi vezetés maradi nézeteinek a modern média eszközeivel való terjesztése mindenesetre csak ront a helyzeten.

Világos jelei vannak, hogy Kínának fogytán az ideje, hogy autonómiát kínáljon fel legnagyobb kisebbségeinek, illetve hogy kevésbé avatkozzon be belső ügyeikbe. E pillanatban a legtöbb tibetinek és hszincsiangi muszlimnak elegendő lenne, ha saját maguk irányíthatnák a hitéletüket (elsősorban azért, mert a teljes függetlenség illúziónak tűnik). A kommunisták viszont „szerzetesi ruhába bújt farkasnak" titulálják a tibeti vallási vezetőt, a dalai lámát, a száműzött ujgur üzletasszonyt, Rebija Kadírt pedig „illegális vagyonából szakadárkodó némbernek" nevezik; így a jövő korántsem biztató.[5] A tibetiek és ujgurok fiatal generációi azt szeretnék, hogy az identitásukat jobban elismerjék Kínán belül, s ennél kevesebbel a jövőben már nem fognak megelégedni. A lámakolostorokba küldött politikai átnevelő csapatok jelenléte, valamint a hszincsiangi mecsetek „állagmegóvás és javítás" céljából való bezárása csak növelni fogja a nyugati tartományokban a kisebbségek és a han betelepülők közti feszültséget. A KKP rá lesz kényszerítve, hogy közbeavatkozzon a telepesek oldalán, az összecsapások pedig súlyos következményekkel járnak majd, negatívan befolyásolva a világ Kínáról alkotott képét.

Szintén kihívást jelentenek a kommunista párt és kormányzat nemzetközi reputációjára az ország központi részein újraéledő vallási mozgalmak. Könnyen lehet, hogy a Falun Kung-eset csak kezdete egy buddhista, muszlim és keresztény hullámnak. Miként korábban láttuk, a mindenkori kínai vezetés – saját perspektívájából kiindulva – az elmúlt kétszázötven évben átkokat szórt e „babonás szektákra". A kihívás azonban ma nagyobb, mint valaha, egyszerűen azért, mert az állam alig kínál fel valamit a lakosságnak, amiben hihetne – az anyagi előrehaladáson kívül, ám az ritkán van hatással az emberek lelkére. Időnként meg szoktam látogatni egy Peking Hajtien kerületében működő kínai gyülekezetet. A tagok el kívánják kerülni a külső befolyást, így nem regisztráltak az illetékes hatóságoknál; mégis ezer fő jár rendszeresen az istentiszteleteikre. A gyülekezet evangélikus, tagjai fiatal, képzett és csekély politikai ambícióval, de kifejezett pénzügyi érdeklődéssel rendelkező irodai dolgozók. Ahogy az adott vallástól függetlenül más gyülekezetek kapcsán is történni szokott, a hatóságok az említett keresztény közösség esetében választásra kényszerülnek. Amennyiben elég bölcsek, békén hagyják őket, mert semmi sem utal rá, hogy baj származna a működésükből. Ha a másik megoldást választják, szinte biztos, hogy a hívők nem a KKP, hanem az általuk Isten akaratának tartott utat fogják követni.

Hasonló mintázatokat látunk a társadalom egyéb csoportjaiban is. Vannak olyan fiatal kínaiak, akik elhiszik a pártpropagandát arról, hogy az arrogáns tibetiek és áruló muszlimok mögött az idegen nagyhatalmak beavatkozása áll, de ugyanők már kínosan érzik magukat, ha a KKP internetcenzúrájáról kell megnyilatkozniuk külföldi barátaiknak vagy határon túli rokonaiknak. A hosszú évek alatt, amíg történelmet tanítottam Kínában, a legkellemetlenebb percek nem azok voltak, mikor a helyi diákok Mao tisztogatásairól vagy az 1989-es tüntetések vérbefojtásáról beszéltek. A legrosszabb pillanat akkor jött el, mikor a tanulóknak azt

kellett megmagyarázniuk frissen érkezett külföldi diáktársaiknak, hogy a Facebook miért van betiltva a KNK-ban. A kínai fiatalok amiatt forrongnak, hogy nem férhetnek hozzá ugyanazokhoz a kapcsolatépítési lehetőségekhez vagy szórakozási formákhoz, amelyekhez a világ más részein élő kortársaik igen. Bár az államhatalom mindent megtesz, hogy egy „kínai nagy tűzfalat" építsen, a diákok tudják, mi a helyzet. Tudják, hogy miből maradnak ki, s dühösek az őket korlátozó hatóságokra. Egyes megfigyelők szerint a játékokhoz vagy csetszobákhoz való hozzáférés elhanyagolható probléma egy olyan országban, ahol még mindig börtönbe zárnak embereket a meggyőződésük miatt. De az elmúlt időszak történelmében egyik kormányzat sem tudta sokáig bosszantani fiatal lakosait anélkül, hogy később meg ne kelljen fizetnie az árát. A „nagy tűzfal" ebből a szempontból inkább a rezsim impotenciájának jelképe, mintsem a lázító idegen befolyás elleni védelem.

GYORSAN NÖVEKVŐ GAZDASÁGÁNAK köszönhetően Kína jövőbeli nemzetközi rangja nem kis részben attól is függeni fog, hogy mennyire képes tartani más országokkal a versenyt a tudás megszerzésében. Mind ez ideig a KNK produktivitása nem megfelelő. A fiatal kínaiak különösen jó teljesítményt nyújtanak olvasásban és számolásban. A sanghaji középiskolák végzősei – a legújabb statisztikák szerint – mindkét tárgyban elsők a világon. De az otthoni felsőoktatási intézmények gyakran csalódást okoznak nekik, s posztgraduális tanulmányaikat már külföldön végzik. A legjobb kínai egyetemisták sokszor kitűnnek a határon túl, s hosszú ideig nem térnek haza. A dichotómia főleg a humán tárgyak és a társadalomtudományok területét jellemzi, de a természettudományok és a technológia terén is felfedezhető.

Kína élvonalbeli egyetemei elmaradnak a legkiemelkedőbb amerikai és európai intézmények mögött. Sok tehetséges embert foglalkoztatnak, ám működtetésük a régi szovjet tanintézeteket idézi. Többre tartják a konformista középszerűséget az elbizonytalanító zsenialitásnál. A párt és annak nézetei mindenre rátelepednek; a tanárok álláshoz jutásáról és előrelépéséről a személyes kapcsolatok, nem pedig a tehetség dönt. A gond nem a cenzúra maga. A legjobb intézményekben manapság folytatott viták szabadsága néhány éve még elképzelhetetlen lett volna. A probléma a felsőoktatási intézményekben kitermelt konformizmus, s ebből fakadóan az innovatív tudás hiánya. A mai Kína egyszerűen nem nevel ki elegendő kimagasló gondolkodót a különböző részterületeken ahhoz, hogy fenntarthassa jövőbeli növekedését.

Az, hogy erre képtelen, súlyosan megnehezíti a Kínai Népköztársaság dolgát a világban. A pekingi kormány csak úgy kerekedhet felül a problémán, ha átalakítja felsőoktatási rendszerét, vagy pedig – de ez kevésbé valószínű – lehetővé teszi, hogy

az intézmények megreformálják önmagukat. Tekintettel arra, hogy az oktatás milyen kiemelt helyen szerepel a rezsim saját fejlesztési terveiben, figyelemre méltó, hogy eddig mennyire kevés történt az ügyben. Holott közben Kína szélsebesen elveszíti a tehetségeit. Az újságok, illetve az egyetemek és kutatóintézetek gyakran számolnak be róla, hogy kínai születésű (vagy csupán származású) világhírű tudósok hazatérnek, hogy otthoni intézményekben tanítsanak. De kevesen vannak, s általában már a karrierjük végén járnak. Előfordul, hogy külföldön tanult fiatal tudósok is visszatérnek, ám ők sincsenek túl sokan, s ha elég jók ahhoz, hogy a határon túl megfelelő álláshoz jussanak, csak néhány évig maradnak. Belefáradnak a bonyolult kínai felsőoktatási rendszer gondjaiba. Úgy érzik, hogy a Yale-en, Cambridge-ben vagy a Caltechen megtalálták a helyüket, de a hazai egyetemeken a partvonalra szorulnak.

Lehetséges, hogy a külföldi tanulmányok után hazatérő és otthon is maradó tudósok végül megváltoztatják a rendszert. Akadnak példák – időnként meglepő helyeken – valóban kiemelkedő kínai kutatásokra. A saját területemen egy pozitív példa a KKP Központi Pártiskolája. A viták szabadon folynak (bár a Peking északnyugati részén található iskola falain kívül aligha lehetne megismételni őket), s elsőrendű elmék tanítják a párt jövőbeli vezetőit. Az is előfordulhat, hogy a Kínában létrehozott külföldi egyetemek fogják – a 19. század végéhez hasonlóan – átalakítani a felsőoktatás rendszerét. A legnagyobb ilyen intézmény ma a Nottinghami Egyetem brit irányítású ningpói campusa Sanghaj mellett, ahol nyolcezer diák tanulhat egy olyan oktatási környezetben, amely a KNK-ban egyedülálló.

Idővel valószínűleg az bizonyul majd a tudást megszerezni kívánó ország legnagyobb problémájának, hogy képtelen lesz az élvonalba tartozó tehetségeket külföldről hazacsábítani. A második világháború után az amerikai orvostudományi Nobel-díjasok több mint harmada az Egyesült Államokon kívül született.[6] Kínában az összes tudományterületet beleszámítva is alig lehetne maroknyi külföldi származású tudóst találni a legjobb egyetemeken. Az egyik ok, hogy az ország nem kellően vonzó lakhely a földkerekség elsőrangú elméi számára. De természetesen a Kínán belüli hozzáállás is számít. Jelenleg világszerte sok ember tudja elképzelni magáról, hogy egy szép nap amerikaiként kezd új életet, ám kevesen éreznek hasonlóképp a KNK-val kapcsolatban, még úgy is, hogy az ország – gazdasági növekedése miatt – a figyelem homlokterébe került. Történetünk kezdőpontjával, a 18. századdal ellentétben a helyi intézmények és hatóságok ma szemlátomást arra törekednek, hogy leszűkítsék a „kínai" szó jelentését. Ha a jövőben is ez marad a hozzáállás, Kína lesz annyira versenyképes az innováció és a tudás területén, mint most a termelésben.

AHOGY KORÁBBAN LÁTTUK, a nyugati típusú nacionalizmus csak nemrég bukkant fel Kelet-Ázsiában. Nagyrészt a kavargó 20. század termékéről van szó. Manapság azonban a nacionalizmus más – a 19. századi Európában jól ismert – formái élik reneszánszukat a kínai politikában. A jelenség nem teljesen negatív. A gyökerekre és a nemzet hosszú történelmére való büszkeség ellensúlyozhatja a rezsim diktátumait vagy épp a Kína és a külvilág viszonyát megnehezítő bizonytalanságot. A gondok akkor kezdődnek, mikor a kormányzat politikai előnyszerzés céljából manipulálja a nacionalizmust, ellenérzést keltve az idegenekkel vagy az eltérő kinézetű és viselkedésű emberekkel szemben. „A világ gyűlöli Kínát, de ez minket nem érdekel" – szól a nacionalizmus legveszélyesebb változata, hisz így lehetővé válik, hogy valóban embertelen módon bánjanak a kívülállóként definiált csoportokkal.[7]

A nacionalizmus problémáival összefügg (habár nem azonos velük) az etnikai vagy faji jellemzőkkel való felfokozott kínai foglalatoskodás. Ahogy már láttuk, szintén egy nem túl régi fixációról van szó, melyet a folyamatos uralmát megindokolni kívánó KKP is ösztökél. A gondolatmenet szerint a kínaiak különböznek a többi néptől, a kollektív nyereség, koherens politika és lenyűgöző célok mozgatják őket. Nem szeretik a káoszt és a bizonytalanságot; az elemző megközelítést és a pontos becsléseket részesítik előnyben. Míg más népek könnyen belebuknak a hanyagságba vagy változékonyságba, addig a szorgalmas kínaiak a józanság megtestesülései. Hosszú történelmük miatt autentikusabbak és igazságosabbak, mint a többiek. Ez az ostobaság megnehezíti, hogy a Kínai Népköztársaság elfogadható külpolitikát fogalmazzon meg, s eltéríti lakosait attól, hogy saját gondjaikkal, leginkább a demokrácia Kínán belüli hiányával foglalkozzanak.[8]

Előfordul, hogy a KKP terminológiát kölcsönöz az elhanyagolható számú szélsőségesen nacionalista kínaitól. A párt azonban tart tőlük, jól tudja, hogy importált ideológiája és a nyitott nemzetközi piacokhoz való ragaszkodása miatt ő is az ultranacionalista támadások céltáblája lehet. 1989-ben és az elmúlt években is nemzetieskedő jelmondatokkal támadták a pártot és hatalmát. A KKP az ország folyamatos kézben tartását legitimálná a nacionalizmussal, de még nem tudja, miként használhatná kockázatmentesen. A fejlődést befolyásoló speciális kínai jellemzőkről szóló pártpropaganda mindenesetre rezonált a fiatalok hinni akarásával. Egy diák, akivel 2010-ben beszélgettem, frappánsan megmagyarázta a jelenséget. Noha generációjának zöme tisztában van vele, hogy milyen hiányosságokkal jár az egypártrendszer, mind kevesebben akarnak beszélni a témáról, főként külföldiek jelenlétében. Úgy gondolják, hogy az egyre nemzetközibbé váló Kína egy részének csakugyan és kizárólag kínainak kell maradnia, nem csupán a külföldi modellek

puszta másolatának, hanem olyasvalaminek, ami megmagyarázza, miért tör előre az ország. A Nyugat már gazdag és demokratikus. Lehet, hogy a kínaiak pontosan a demokrácia nélküli bőségre lehetnek büszkék, hisz sose látott gazdasági előrelépés köszönhető a szóban forgó hiánynak. Aztán a diák gyorsan hozzátette, hogy ismerősei csak akkor szoktak így beszélni, ha Kína és más országok összehasonlítása kerül terítékre. Ha csupán a KNK-ról van szó, rögtön kritikusakká válnak a kommunista párt hibás döntéseivel kapcsolatban.

Kína és a külvilág viszonyának e kettős értelmezését a legújabb közvélemény-kutatások is alátámasztják. Érdemes persze némi távolságtartással kezelni az olyan adatokat, melyeket egy diktatúrában gyűjtöttek, de azért néhány általános trend kirajzolódik. A fiatalabb emberek jobban tartanak a külvilágtól, mint az idősebbek. Egy aktuális felmérés szerint a tizennyolc és huszonnégy év közöttiek majdnem kétharmada úgy véli, hogy az Egyesült Államok fenyegetést jelent, míg az ötven év felettieknek csak egyharmada gondolja ugyanezt. A férfiak és a felsőfokú végzettségűek inkább tartják fenyegetőnek az amerikaiakat (és a japánokat, indiaiakat), mint a többiek. Abban viszont minden csoport egyetért, hogy a klímaváltozáshoz vagy vízhiányhoz hasonló globális folyamatok ijesztőbbek, mint bármelyik külföldi ország hadereje. Arra a kérdésre, hogy miért jelent fenyegetést az USA Kínára nézve, a domináns válasz a következő: Amerika megpróbálhatja korlátozni a KNK növekvő befolyását a világban; támogathatja a kínai szeparatista elemeket; inkább Tajvan oldalára állhat a két fél vitájában; és erősebb hadserege van, mint Kínának.[9]

A Peking internacionális színtéren betöltött szerepével kapcsolatban borúlátó elemzők a növekvő nacionalizmust hangsúlyozzák ki, de valamivel derűlátóbb társaik egy ellenáramlatra mutatnak rá. Kína érdeke és orientációja, mondják, szorosan összefügg a nemzetközi jog fejlődésével, illetve a harmonikus államközi kapcsolatokkal. A KNK világgazdasági terjeszkedését kezelni képes, jobban szervezett globális közösség keresésének mélyebb gyökerei vannak a kínai történelemben, mint a mai nacionalizmusnak. Szembetűnő, hogy az ország külpolitikai elemzői és diplomatái milyen gyakran használják a „nemzetközi közösség" kifejezést, mikor a globális kapcsolatok területén a Peking számára kedvező esetleges fejleményekről beszélnek. Vang Csi-sze, a befolyásos külpolitikai gondolkodó szerint „Kína érdeke, hogy több közjóval járuljon hozzá a nemzetközi közösség működéséhez, s több értékben osztozzon más országokkal, mint most".[10] Ám ehhez, miként azzal Vang is egyetértene, meg kell szabadulnia a modernség felé vezető kínai „külön ösvény" fogalmától, valamint attól a meggyőződéstől, hogy a kívülállók alapvetően ellenségei a Mennyei Birodalom újbóli felemelkedésének.

Történelmi háttérismeretekkel is rendelkező egyes elemzők szerint Ázsia (vagy legalábbis annak keleti része) a történetünk elején uralkodó államközi rendszer felé halad: Kína-központú világ lesz, ahol a többi ország alkalmazkodik a meghatározó pekingi befolyáshoz. Én nem gondolom, hogy ez várható, még akkor sem, ha akadnak hasonlóságok a kétszázötven évvel ezelőtti és a mai helyzet között. Kína kétségkívül a régió központi nagyhatalmává válik, gazdasági óriássá, amely legalább az elkövetkező két emberöltő során meg fogja határozni Ázsia növekedését. De a végletes kríziseket leszámítva nem valószínű, hogy könnyen alakítani tudja majd a többi szereplő akaratát. Szemben a széles körben vallott nézettel, még Csien-lung császár uralkodása alatt sem működött egy, a pekingi irányítást lehetővé tevő országközi adórendszer. A mai Kína pedig leküzdhetetlen akadályokkal szembesülne, ha megpróbálná elnyomni a szomszédait. A 21. században Peking épp ezért nacionalista, és nem univerzalista. A kínai nacionalizmus a térség többi, ideológiai szempontból hasonlóan erős nemzeti érzésével – gondoljunk csak Koreára vagy Vietnámra – csap össze. S az Egyesült Államok sem fog eltűnni Ázsiából. Kulturális szempontból a Kínai Népköztársaság egyedülállóan nem rendelkezik *soft power*rel: egyetlen épeszű tokiói vagy szöuli, de még tajpeji vagy szingapúri fiatal sem tölti le az ország zenéit, filmjeit, s keres magának továbbgondolható elképzeléseket a KNK-ból.

Kína ázsiai központi helyzetét egyre inkább gazdasági fogalmak fejezik majd ki, hisz nemcsak termelő, hanem fogyasztó állam is. Századunk elejének egyik fontos tendenciája az Ázsián belüli kereskedelem növekedése lesz. A régió gazdaságai nagyon gyorsan – bár közel sem párhuzamosan vagy ugyanolyan módon – bővülnek. Az elképzelés, hogy az ázsiai országok egymás között nem kereskednek, szinte minden történelmi időszakban mítosznak bizonyult. Még abban a néhány évtizedben is, mikor Kína a leggyengébb volt – 1880 és az 1910-es évek között – a gazdaságtörténészek szerint informális kínai kereskedelmi szférában az Ázsián belüli árucsere gyorsabban nőtt, mint a kelet–nyugati.[11] A kontinens jövőbeli bővülése – ha nem lehetetlenítik el politikai tragédiák – egyfajta váltóban fog történni. A különböző országok az évtizedek során átveszik majd egymástól a technológiákat, termelést és piacokat. A múltban pedig még a legerősebb ázsiai nacionalizmus sem volt képes megállítani ezt a folyamatot.

Rövid távon Kínát a legfontosabb regionális viszony Japánhoz fogja fűzni. Noha az utóbbi időszakban romlott egymás kölcsönös megítélése, okunk van azt várni, hogy a két ország bilaterális kapcsolata – főleg gazdasági kérdésekben – erősödik majd. Szükségük van a másikra. Az elöregedő lakosságú Japán áruinak kell a kínai piac, és saját termékeinek gyártása is egyre inkább a szomszédos óriás-

államba tevődik át. Utóbbi pedig a szigetország technológiájára és egy katonailag megerősödő Kínát békésen szemlélő Japánra vágyik. Kétségtelen, hogy Peking hatalmának növekedése Tokió háttérbe szorulásával fog járni. Valószínűtlen azonban, hogy Japán – leszámítva az Egyesült Államokkal kötött szövetségének fenntartását – bármilyen formában ellensúlyozni próbálja majd e folyamat során Kínát. Azt sem zárhatjuk ki, hogy a negatív retorika a kölcsönös egymásrautaltság növekedése közben is fenn fog maradni. Egy ilyen jelenség korántsem ritka Ázsia történelmében.

Az újraegyesített Korea alkalmasint fenn fogja tartani katonai szövetségét az USA-val. Természetesen az is elképzelhető, hogy Peking – lenyűgöző diplomáciai teljesítményt nyújtva – úgy alakítja a közelgő észak-koreai összeomlást, hogy nagymértékben befolyásolni tudja a Szöulnak felajánlott kritériumokat. Mindez elképzelhető, de a könyvben kifejtett történelmi okoknál fogva nehezen hihető. Sokkal valószínűbb, hogy Phenjan kifut az időből, amit reformra szánhatott volna, belülről omlik össze, s Dél-Koreának, akár akarja, akár nem, egy gyors és többékevésbé kontrollálhatatlan újraegyesítéssel kell szembenéznie. Egy ilyen esetben Kína lépései alapvetően meg fogják határozni, hogy a jövőben milyen helyzetbe kerül a régióban. Ha Peking felismeri, hogy egy, a külpolitikáját szabadon megválasztó Korea nagyobb hasznot hajthat neki, mint ami diplomáciai kényszerítéssel elérhető lenne, az annak jele, hogy a KNK kormánya felnőtt a nemzetközi kapcsolatok terén rá váró feladatokhoz.

Délkelet-Ázsia, ha Peking jól játssza ki a kártyáit, könnyen Kína államközi kapcsolatainak sikertörténetévé válhat. Az ASEAN korunk egyik nagy kísérlete a térségbeli kooperáció területén. Jóllehet valószínűleg sose fog nemzetek fölöttivé válni, mint az EU, a posztgyarmati országok közti – formátumában és mélységében is sajátos – együttműködési keretrendszerével példaként szolgálhat mások számára. Kína legfőbb próbatétele az lesz, hogy hajlandó-e elfogadni az őt szándékosan e keretrendszeren kívülre helyező délkelet-ázsiai integrációs folyamat elmélyülését. A pekingi politikai döntéshozók négyszemközt gyakran elismerik, hogy sokkal szívesebben tárgyalnak egyes államokkal, mint regionális szervezetekkel. Természetesen azzal is tisztában vannak, hogy bármennyire törekedjenek is a régió országai arra, hogy hazájuk partner legyen a délkelet-ázsiai fejlődésben és biztonságban, az ASEAN figyelemre méltó sikere (legalább részben) a Kína felemelkedéséből fakadó félelmek következménye. Előfordulhat ugyanakkor, hogy a szövetség közeledik Amerikához és Indiához. Mindazonáltal Kínának – ha valóban jól játssza ki a kártyáit, s a területi vetélkedés helyett a gazdasági együttműködést hangsúlyozza – reális esélye adódik tartós kapcsolatok létrehozására a térségben, olyan kapcsola-

tokéra, melyek túlélhetik az esetleges pekingi belpolitikai változásokat és a délkelet-ázsiai integráció problémáit.

A jövőben Kína legnagyobb külpolitikai kihívása India lesz. Hatalmas kihívás. Már láttuk, hogy a két ország viszonyát hogyan nehezítették meg a határproblémák és egymás negatív megítélése. Az elmúlt évtizedben Peking és Újdelhi mindinkább riválisai voltak egymásnak a nemzetközi szervezetekben. Ma Kína jóval előrébb áll a gazdasági fejlettség szempontjából, mint India, de utóbbinak is megvannak a maga előnyei. Amíg az „egy gyerek"-politika miatt a KNK lakossága öregszik (egyes demográfiai szakértők szerint még azelőtt el fog öregedni, hogy meggazdagodna), addig a dél-ázsiai ország népessége fiatal, egyre egészségesebb és iskolázottabb. A 21. század közepére 50 százalékkal többen lesznek Indiában, mint Kínában. Előbbinek stabil a politikai rendszere, s kiépítette a társadalmi feszültség kieresztésére szolgáló demokratikus szelepeket. Ráadásul az egyik hivatalos nyelve az angol, valutája teljesen konvertibilis, s bár piaci kapitalizációja alacsonyabb, a tőkepiacának átláthatósága és kiszámíthatósága sokkal jobb, mint Kínáé. A munkaerő mobilitásával is ugyanez a helyzet.[12]

Noha jó pár közgazdász – az említett okokra hivatkozva – amellett érvel, hogy India ötven éven belül meg fogja előzni Kínát a GDP tekintetében, Peking valószínűleg helyt fog állni a versenyben. Ehhez (különösen a politikai szektorban) mélyítenie kell a reformokat, s meg kell szabadulnia a katasztrofális „egy gyerek"-politikától. Kína manapság bölcsen fektet be az infrastruktúrájába, közegészségügyébe és oktatásába, mindennek eredményeként pedig állampolgárainak életminősége számottevően növekszik. Az indiai gyermekhalandóság kétszer akkora, mint a KNK-ban, a kínai gyerekek majdnem duplaannyi ideig járnak iskolába (7,5 év), mint indiai társaik (4,4 év). Peking gyártóbázisa is sokkal fejlettebb Újdelhiénél. Ha Kína képes lesz rá, hogy továbbra is vonzza a befektetéseket, ipari termelésének szintje és minősége átlagosan jóval magasabb marad Indiáénál. Ám a két ország kapcsolata mindenekelőtt azon fog múlni, hogy el tudják-e fogadni a másik szinte párhuzamos felemelkedését. Indiának elővigyázatosnak kell lennie a Himalájában (kiváltképp Tibetben). De Kínának még nehezebb a dolga. Pakisztán – az ország, melyet India a legtöbb külpolitikai problémája gyökerének tart – közeli szövetségeseként Peking könnyen bennragadhat egy Újdelhi és Iszlámábád közti konfliktusban. 2011-ben a pakisztáni elnök hazája és Kína közeli viszonyáról nyilatkozva kijelentette, hogy azt „össze sem lehet hasonlítani két másik szuverén állam kapcsolatával."[13] Ha ez továbbra is így marad, a pekingi vezetés nehezen tudja majd elkerülni a rivalizálást Újdelhivel.

KÍNA NEMZETKÖZI KAPCSOLATAINAK JÖVŐJE nem kizárólag Kínától függ. Az is kihat rá, hogy a többiek hogyan kezelik az országot. Az egyetlen olyan hatalom, mely valójában képes befolyásolni Peking (és a világ) jövőjét, az Egyesült Államok. Mikor a 2030-as években Kína a földkerekség legnagyobb gazdaságává lép elő, az USA még legalább egy évtizedig az első helyen fog állni katonai szempontból. Ennél is fontosabb, hogy mikor az ázsiai óriás a világ legnagyobb gazdaságává válik, a nemzetközi normák alapján lakosságának 40 százaléka továbbra is szegény lesz. Egy főre eső bevétele a felét sem fogja kitenni az Egyesült Államokénak (és a harmadát sem Szingapúrénak, amely az előrejelzések szerint maga mögé utasítja Norvégiát, s át fogja venni a vezetést az egy főre eső GDP tekintetében). Gazdagságánál és hatalmánál fogva az USA olyan hatással lehet Kínára, mint egyetlen másik ország sem. Nagy kérdés, hogy Amerika alkalmazkodik-e a KNK felemelkedéséhez, vagy inkább próbálja gátolni a folyamatot.

Azt a történelmi hátterű kínai gyanút, hogy Washington el akarja szigetelni Pekinget, mert az amerikaiak zöme nem szívelheti a „sárgákat", nem erősíti meg érdemi bizonyíték. Épp ellenkezőleg, a felmérések szerint az Egyesült Államok lakosságának valamennyi csoportja a legtöbb vonatkozásban nagyra tartja mind a kínaiakat, mind a kínai származású amerikaiakat, bár tagadhatatlanul léteznek etnikai sztereotípiák. Ami az aktuális pekingi kormányzat megítélését illeti, már más a helyzet. Az amerikaiak harmada gondolja úgy, hogy a washingtoni vezetők és a KKP rezsimje nehezen fog együttműködni a jövőben. Olybá tűnik, hogy a kulcsfontosságú konfliktusforrások az emberi jogok, Tibet és a kereskedelem lesznek.[14] A többség úgy véli, hogy ha a Kínai Népköztársaság demokratikusabbá válik, az USA partnere lehet, de egyúttal attól félnek: az Egyesült Államok kormánya nem tesz meg mindent, hogy a Kínával folyó versenyben megvédje az amerikai állásokat és vagyont. A más országokra jellemző nacionalista nézetekhez hasonlóan a fenti aggodalom inkább Washington, mintsem Peking kritikája. Ám még akkor is, ha egy adott amerikai kormány együtt kíván dolgozni a KNK-val, rendkívül nehéz lesz felülkerekednie a kínai demokrácia hiányán és az emberi jogok siralmas helyzetén.

Ahogy korábban említettem, Kínát szinte határtalan módon vonzza az Egyesült Államok. A vonzalomba azonban félelem, a csodálatba pedig viszolygás vegyül. A legtöbb kínai képes különbséget tenni egy kormányzat és egy nép, nemzet vagy állam bírálata között, de Peking új keletű nacionalizmusa gyakran megnehezíti az amerikai politikai lépések hideg fejjel való értékelését. Ugyanez a helyzet a tajvani kérdéssel, hisz a Kínai Népköztársaság lakosainak nagy többsége meg van győződve róla, hogy Washington az oka az újraegyesülés elmaradásának. Igen valószínű,

hogy a kínai nép – szinte teljesen függetlenül az amerikai kormány kommunikációjától vagy tetteitől – negatívabban fog tekinteni az USA-ra.

A KNK állampolgárai körében tapasztalható Amerika-ellenesség a kommunista párt szempontjából kétélű fegyver. Noha azt remélik, hogy a jóvoltából megerősíthető a mai kínai vezetés belső támogatása, a kérdés előtérbe kerülése mindenképp problematikus Peking számára. A párt nem kíván elnyúló konfrontációba keveredni az Egyesült Államokkal, mert ez meggyőződése szerint akadályozná a gazdasági terjeszkedést. A Kínai Népköztársaság kormánya, ahogy láttuk, elégedett azzal, ahogy az ország gazdasága az amerikai vezetésű világpiaci rendszerben működik. Washington lépései alapvetően a kínai növekedést szolgálják. Peking egyáltalán nem szeretne egy olyan hosszú távú stratégiai összecsapást kezdeményezni bolygónk legerősebb hatalmával, amilyen a hetvenes-nyolcvanas években elpusztította a Szovjetuniót.

Kína el kívánja kerülni az USA-val vívott hidegháborút. A pekingi és washingtoni vezetők időnkénti megszólalásai ellenére a két oldalnak a világ működéséről vallott elképzelései nem térnek el annyira egymástól, hogy az indokul szolgálhatna egy hidegháborúhoz. Nyilvánvalóan lesznek incidensek, a vetélkedés folytatódik, Korea vagy Tajvan – a kínai–amerikai kapcsolatok két örök problémagóca – pedig bármikor megakadályozhatja a stratégiai bizalom létrejöttét. Az egymás megsemmisítésére irányuló hosszú távú és rendszerszintű kísérleteket azonban kizárhatjuk. A konkrét együttműködés természetesen más dolog. Utóbbi feltétele, hogy Kína ne csupán a washingtoni külpolitika egyik zavaró tényezője legyen. Az pedig bizonytalan, hogy a jelenlegi rezsim alatt megváltozna a helyzet. A pekingi külpolitika retorikai magjában sok amerikai számára divatjamúlt fogalmak találhatók: szuverenitás, becsület, őszinteség, nemzetközi tisztelet. Persze e fogalmak általában véve szerezhetnek határon túli barátokat Kínának, ám egyes esetekben olyan zsarnokokat és diktatúrákat is védenek, mint a zimbabwei Robert Mugabe, a szudáni Omar el-Basír vagy a burmai junta. Mindennek már kevésbé jó a nemzetközi megítélése. Ráadásul beárnyékolja az USA-val fennálló kapcsolatokat is, mivel az amerikai liberálisok és konzervatívok egyaránt úgy érzik: Kína fő célja, hogy támogassa az Egyesült Államok legkülönfélébb ellenségeit. A KNK-nak még meg kell tanulnia, hogy a világ hiperhatalmának bosszantása rövid távon ugyan kielégülést okozhat, de messze van attól, hogy a nemzetközi porondon átfogó stratégiaként lehessen értelmezni.

PEKING KÜLPOLITIKÁJA az új évszázadban gyorsan maga mögött fogja hagyni a régi horizontokat. A jövőbeli kínai vezetés egyik legfontosabb kihívása az lesz, hogy globális víziót fogalmazzon meg, s Kínában történelmileg kevéssé ismert térségek aggodalmaira is reagáljon; ez nagymértékben meghatározza majd az ország gazdasági növekedését. Szükség lenne egy, a kereskedelmen és erőforrás-kiaknázáson túlmutató pekingi Afrika-, Latin-Amerika- és Közel-Kelet-politikára. Mindez azonban kiemelten nehéz feladatnak ígérkezik a KKP-vezetők (vagy más döntéshozók) számára. A kínai népességet viszonylag kevéssé érdekli a külpolitika, s minél távolibb országokról van szó, az érdektelenség annál inkább fokozódik. Mostanáig Kína amúgy is csak gazdaságilag járult hozzá a kérdéskörhöz. Ahogy egy afrikai hivatalnok megjegyezte nekem, a KNK sohasem lesz a jó kormányzat vagy a korrupcióellenes intézkedések inspirálója. Az Egyesült Államokkal ellentétben Kínát szemmel láthatóan nem érdeklik a béketervek, a regionális együttműködés vagy az etnikai kiengesztelődés. Épp ellenkezőleg, gazdasági tekintélyének növekedésével párhuzamosan korlátozni igyekszik politikai szerepét. Nem valószínű, hogy egy ilyen megközelítés Kína javát fogja szolgálni.

Lehet, hogy a világ belefáradt a folytonos amerikai beavatkozásokba, de nem áll készen egy olyasfajta szuperhatalomra, amely valójában jelen sincs. A legtöbb ember egy válság esetén azt várja, hogy a nagyhatalmak *vezessenek*. A Közel-Kelet évtizedek óta puskaporos hordó, s Pekingnek rendelkeznie kellene egy olyan politikával, amely a problémák okaival is foglalkozik, s a gazdaságra támaszkodva képes gyakorlativá válni. Kínának ugyanakkor válaszolnia kell majd azon afrikai vezetők vádjaira is, akik azzal szembesítik, hogy az imperialisták nyomában jár. A KNK egyelőre sajátos üveggyöngyökkel próbálja megszerezni a hozzáférést a természeti erőforrásokhoz, ahelyett, hogy partnerségre lépne Afrikával, s részt venne a helyi szegénység csökkentésében. Ha Peking szimpatikusabb megítélésre törekszik, fel kell használnia a kínai diaszpórák tapasztalatait, erősítenie kell az otthoni tudásközpontokat, amelyeket muszáj szabadabbá és elérhetőbbé tennie. Olyan stratégiákra és eszközökre lesz szüksége, melyek túlmutatnak azon, hogy Kína egyszerűen megszerezze mindazt, ami kell neki.

Néhány kínai barátom a fejét szokta rázni ilyen érvelések hallatán. Hogyan állhatna elő a KNK az említett stratégiákkal, mikor annyi megoldatlan baja van odahaza? Kína egy diktatórikus és türelmetlen rezsim, így nem taníthat senkit pluralizmusra és toleranciára. Képtelen külföldi etnikai és vallási konfliktusok megoldására, hisz a saját ilyen jellegű problémáit sem tudja orvosolni. Lehet, hogy a kínaiak szeretnének megnyilvánulni nagyhatalomként is, de nem elég érettek a külpolitika terén, s gyakran karikatúraként szemlélik a többi országot. Az ezzel ellentétes érvelés magától értetődő. Amellett, hogy önnön nehézségeink megoldása nem előfeltétele egy világos külpolitika megfogalmazásának, Kínának egyszerűen nincs más választása. Egy ország, amelynek gazdasága egyre nagyobb hatással van

szinte minden emberi lényre, nem fordíthat hátat a saját régióján kívüli bonyodalmak láttán sem. A pekingi külpolitika távolságtartó képviselői kijelentik, hogy Kína nem kívánja amerikai módon – azzal a hittel, hogy Washington képes és köteles megoldani a bolygó összes gondját – megközelíteni a világot. Akár igazuk is lehet, ám ez nem jogosítja fel őket arra, hogy homokba dugják a fejüket, s kárörvendően ismételgessék mások hibáit. Az ilyen hozzáállást, amellyel kisebb célok persze elérhetők, aligha lehet átfogó stratégiának nevezni.

A kínai külpolitika egyik ironikus vonása, hogy miközben Peking ráébredt Bagdad vagy Buenos Aires jelentőségére, nemigen foglalkozik Brüsszellel és Berlinnel. Bár a KNK legnagyobb gazdasági partnere immár az Európai Unió, Kína és az EU kapcsolata szinte kizárólag a szűkebb értelemben vett kereskedelem és technológiai transzfer kérdéseire korlátozódik. A kínai diplomaták azzal igazolják mindezt, hogy sután kijelentik: hazájuk tradicionálisan egyes államokkal, nem pedig regionális csoportokkal szeret tárgyalni. De ahogy az ASEAN példája is mutatja, e politika nem volt túl sikeres a múltban, s még kevésbé valószínű, hogy sikeres lesz egy, a nemzetközi kapcsolatok terén mind homogénebb mamutszövetséggel szemben. Tetejébe az egyes európai államokkal való kínai érintkezés sem vérbeli külpolitika: rendszerint a gazdasági csere ösztönzésére és a dalai láma vagy más pekingi ősellenség látogatásának elítélésére szorítkozik.

Ha Kína nem változtat drámaian az EU-politikáján, a világ harmadik legnagyobb hatalomkoncentrációjának semmibevétele problémákat fog okozni neki. A pekingi külügyminisztériumban dolgozó szakemberek már igyekeznek megértetni ezt a feletteseikkel. Előfordulhat, hogy az ország a következő évtizedekben módosít Európát illető taktikáján, s a két hatalom közeledni fog egymáshoz. Miközben Kína inkább az Egyesült Államokra hasonlít a változások elfogadásának tekintetében, kockázatkerülése az EU magatartására emlékeztet. A szóban forgó kettősség ellentmondásnak tűnhet, de nem az. A változás belső, így kontrollálható. A kockázat általában külső, így többnyire kontrollálhatatlan. Lehetséges, hogy idővel kiderül: a nemzetközi kapcsolattartást érintő kínai és európai nézet tévedésen alapult, ám az világos, hogy a két hatalom megközelítése hasonlít egymásra, s ez összekötheti őket a jövőben.

AHOGY FENTEBB SZÓ ESETT RÓLA, Kínának még mindig sokat kell pótolnia a külvilághoz való viszonyulását illetően. A módosítások egy részét nehéz lesz elérni anélkül, hogy az ország egy, a lakosságát jobban képviselő kormányzatot kapjon. A mai pekingi vezetők úgy érvelnek, hogy a speciálisan kínai jellemzők teszik lehetővé az önjelölt elit folyamatos uralmát. Egy ilyen rendszer fenntartása

hosszú távon szinte lehetetlen. A kínaiak sem alkalmatlanabbak más népeknél saját maguk kormányzására, s egyáltalán nem igénylik, hogy egy kis csoport a fejük fölött határozzon a sorsukról. Épp Kína történelme az ok, ami miatt feltételezzük, hogy csak a közeletben való szélesebb körű részvétel megteremtésével lehet felülkerekedni a pekingi külpolitika hiányosságain. De még ha idővel be is következik egy ilyen változás, fontos lesz a kívülállóknak szem előtt tartaniuk, hogy Kína külkapcsolatait sokáig a mostani rendszerben felnőtt emberek fogják működtetni. Ez a szinte bizonyos folyamatosság azt jelenti, hogy minél inkább bevonjuk a pártelitet, minél több vitát folytatunk vele, annál nagyobb az esélye, hogy – függetlenül az ország belpolitikájától – a jövőbeli pekingi külpolitika nemcsak Kína, hanem a világ érdekeit is tükrözni fogja.

A KNK a földkerekség legnagyobb gazdaságává válik, de nem lesz abban a helyzetben, hogy átvegye a globális vezetést. A legvalószínűbb, hogy az amerikai túlhatalom lassan csökkenni fog, s több-kevesebb idő után kialakul egy multipoláris rendszer. A korszak, mikor már Kína lesz a világgazdaság központja, de még az USA a bolygó legerősebb állama, veszélyes periódusnak ígérkezik, amelyben mindkét kormánynak ügyelnie kell a lépéseire, hogy ne alakuljanak ki konfliktusok. A bölcs vezetők erőfeszítéseit segíteni fogja, hogy a két ország népének jóléte kölcsönösen függ majd egymástól, illetve hogy más, az övéktől különböző hatalmak – elsősorban Európa és India – is tényezők lesznek, emlékeztetve a kínai és amerikai döntéshozókat a bilaterális kapcsolat fontosságára. Egy kialakuló többpólusú világ – eltérő politikai rendszereik ellenére is – együttműködésre, de legalább viszonzott toleranciára ösztönözheti Pekinget és Washingtont.

Valószínűtlen, hogy Kína e könyv olvasójának életében nyugati mintájú kormányzati rendszert építsen ki. Ám az is valószínűtlen, hogy a KKP még évtizedeken keresztül a mostani keretek között hatalmon maradjon. A legvalószínűbb egy eléggé autoriter vezetés, amely vonakodva lehetővé tesz a jelenleginél valamivel több tartományi szintű önkormányzatot, s nem zárkózik el a kisebbségek fokozottabb kulturális autonómiája elől sem. Egy ilyen felállásnak köszönhetően Kína – noha külföldi barátainak zöme nem ezt szeretné – hosszú időn át megőrizheti politikai formáját, miközben a világgal való interakcióit zökkenőmentesen intézi. Mindezek azonban egy történész elképzelései, s én sem tudok hitelesebb előrejelzést adni másoknál, akik jól ismerik az országot és népét. Ám egyvalami bizonyos: tévednek, akik azt hiszik, hogy Kína még sokáig ugyanolyan lesz, mint ma. A felfordulásokkal teli múltból változásokkal teli jövő következik. A helyieket és a külföldieket pedig a későbbiekben is meg fogja lepni, hogy mennyire leleményes és alkalmazkodóképes a kínai nép.

Ajánlott irodalom

A Kína nemzetközi kapcsolatairól szóló szakirodalom nagymértékben kibővült az utóbbi néhány évben. Amikor elkezdtem a témával foglalkozni, csak néhány általános szöveg állt rendelkezésre, és sokat közülük olyan tudósok írtak, akik sohasem jártak az országban. Ma már több ezer, Kína és a nagyvilág viszonyának lehetséges aspektusait vizsgáló elemzést tanulmányozhatunk. Bár a publikációk minősége számottevően nőtt, jó pár még hagy kívánnivalót maga után, ami nem meglepő, hisz a könyvkiadók világszerte rohamléptekben nyomtatják a kelet-ázsiai óriással foglalkozó kiadványaikat. A jelen munka egyes részeihez kapcsolódó alábbi áttekintés csupán bevezető a téma bibliográfiájába. Ne számítson többre az olvasó egy rövid válogatásnál, s ne feledje, hogy minden hónapban új művek jelennek meg a tárgykörben. A könyvesboltok meglátogatása váratlan kincsekkel szolgálhat.

Először is érdemes beszerezni egy olyan általános történeti munkát, amely Kína utóbbi kétszázötven évét veszi górcső alá. A legjobb választás Jonathan D. Spence könyve, a *The Search for Modern China* (2nd ed.; 1999); a 20. századot érintően pedig Rana Mitter lenyűgöző műve, az *A Bitter Revolution: China's Struggle with the Modern World* (2004). Érdemes lehet belenézni egy olyan kötetbe is, amely tágabb regionális szemszögből vizsgálja a kínai történelmet; ilyen Charles Holcombe könyve, az *A History of East Asia: From the Origins of Civilization to the Twenty-First Century* (2010).

A Csing Birodalom külpolitikájáról lásd William T. Rowe remek áttekintését: *China's Last Empire: The Great Qing* (2009); Joanna Waley-Cohen elemzését a császári haderő elbizakodottságáról: *The Culture of War in China: Empire and the Military Under the Qing Dynasty* (2006); Peter C. Perdue kiváló beszámolóját a Csingek terjeszkedéséről: *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia* (2005); valamint Mark Elliott sokat eláruló portréját: *Emperor Qianlong: Son of Heaven, Man of the World* (2009).

A külföldi imperializmus kínai jelenlétéről lásd Ulrike Hillemann kutatásait Kína és a Brit Birodalom viszonyáról: *Asian Empire and British Knowledge: China and the Networks of British Imperial Expansion* (2009); James Polachek gondolatmenetét az ópiumháborúk hatásairól: *The Inner Opium War* (1991); Robert Bickers áttekintését: *The Scramble for China: Foreign Devils in the Qing Empire, 1832–1914* (2011); továbbá Frank King kiváló művének, a *The History of the Hongkong and Shanghai Banking Corporation* (1987; 1989) első két kötetét.

Kína és Japán kapcsolatairól a második világháború előtt lásd W. G. Beasley bámulatos könyvét: *Japanese Imperialism 1894–1945* (1991); Joshua Fogel tanulságos kutatásait: *Articulating the Sinosphere: Sino-Japanese Relations in Space and Time* (2009); az Akira Iriye szerkesztette esszégyűjteményt: *The Chinese and the Japanese: Essays in Political and Cultural Interactions* (1980); Douglas Reynolds elemzését Japánnak a Kínai Köztársaságra gyakorolt hatásáról: *China, 1898–1912: The Xinzheng Revolution and Japan* (1993); valamint Parks Coble művét: *Facing Japan: Chinese Politics and Japanese Imperialism, 1931–1937* (1991).

A Kínai Köztársaság és kontextusának témájáról jó áttekintést ad a Frederic Wakeman és Richard Louis Edmonds által szerkesztett szöveggyűjtemény: *Reappraising Republican China* (2000); rendkívül tanulságosak William Kirby kutatási eredményei a *Germany and Republican China* (1984) című művében, ahogy érdekes beszámolója, a *From War to Nationalism* (2003) is. Csang Kaj-sek legjobb biográfiáját Jay Taylor írta meg: *The Generalissimo: Chiang Kai-Shek and the Struggle for Modern China* (2009); Mao Ce-tung legmélyebb, kritikus életrajzát pedig Jung Chang [Zhang Rong]* és Jon Halliday: *Mao: The Unknown Story* (2006).

Kína metamorfózisának kezdetéről lásd Benjamin A. Elman áttekintését: *A Cultural History of Modern Science in China* (2006). David Wright az új tudomány kínai megértését elemzi *Translating Science: The Transmission of Western Chemistry into Late Imperial China, 1840–1900* (2000) című munkájában. Frank Dikötter a fogyasztáson keresztül történt ezernyi átalakulásról értekezik: *Things Modern: Material Culture and Everyday Life in China* (2007). Zhaojin Ji az új pénzügyi eljárások jelentőségét fejti ki: *A History of Modern Shanghai Banking: The Rise and Decline of China's Finance Capitalism* (2003). A *Sisters and Strangers: Women in the Shanghai Cotton Mills, 1919–1949* (1986) című tanulmányában pedig Emily Honig vázolja fel, hogy miként jött létre a kínai munkásosztály.

* Bibliográfiai okok miatt e helyütt és a *Jegyzetek*ben az angolos (vagy pinjin) alakú kínai személyneveket – hasonlóan a japán, koreai, orosz stb. nevekhez – természetesen meghagyjuk az eredeti (angolszász) megjelenés szerinti, könyvészetileg visszakereshető alakjukban. *(A szerk.)*

A Kínában élt külföldiekről lásd David Mungello művét: *The Great Encounter of China and the West, 1500–1800* (2nd ed.; 2006). Jonathan D. Spence *To Change China: Western Advisers in China, 1620–1960* (1969) című könyve érdekes beszámoló néhány idegen merészségéről és ostobaságáról. Adrian Bennett kötete, a *John Fryer: The Introduction of Western Science and Technology into Nineteenth-Century China* (1967) kitűnő munka a nyugati gondolkodást a 19. században Kínába közvetítő talán legfontosabb személyről. Marie-Claire Bergère műve, a *Shanghai: China's Gateway to Modernity* (2009) Kína legnemzetközibb városán keresztül mutatja be a külföldiek szerepét.

Remek áttekintés a határon túl élő kínaiakról a Lynn Pan szerkesztette *The Encyclopedia of the Chinese Overseas* (1999). A kínai migráció különböző formáinak páratlan elemzése olvasható Adam McKeown *Chinese Migrant Networks and Cultural Change: Peru, Chicago, Hawaii, 1900–1936* (2001) című könyvében. Az e témát boncolgató tanulmányok doyenje, Wang Gungwu néhány kulcsszövegének gyűjteménye a *The Chinese Diaspora: Selected Essays* (1998). Philip A. Kuhn *Chinese Among Others: Emigration in Modern Times* (2009) című munkája pedig kiemelkedő értelmezését adja a kínai migráció okainak.

Az ország második világháborús szerepének vizsgálata meglepő módon csak manapság kezd színvonalas műveket eredményezni. Nívós összefoglaló Diana Lary tollából a *The Chinese People at War: Human Suffering and Social Transformation, 1937–1945* (2010). A háború kezdetével foglalkozik Stephen R. MacKinnon könyve, a *Wuhan, 1938: War, Refugees, and the Making of Modern China* (2008). Amíg Christian Henriot et al., eds.: *In the Shadow of the Rising Sun: Shanghai Under Japanese Occupation* (2004) Kína legnagyobb városának helyzetét elemzi, addig MacKinnon et al., eds.: *China at War: Regions of China, 1937–45* (2007) az ország többi részét vizsgálja. A gyakran elfelejtett katonai dimenziókat tárgyalja Mark Peattie et al., eds.: *The Battle for China: Essays on the Military History of the Sino-Japanese War of 1937–1945* (2010). Az éles vitákat kiváltó téma remek taglalása Timothy Brook: *Collaboration: Japanese Agents and Local Elites in Wartime China* (2005).

A KKP külpolitikájának eredetéről szóló kitűnő beszámoló Michael H. Hunt: *The Genesis of Chinese Communist Foreign Policy* (1996). A polgárháború eseményeit vizsgálom *Decisive Encounters: The Chinese Civil War, 1946–1950* (2003) című könyvemben. Chen Jian műve, a *China's Road to the Korean War* (1994) immár modern klasszikusnak számít. Az általam szerkesztett tanulmánygyűjtemény, a *Brothers in Arms: The Rise and Fall of the Sino-Soviet Alliance* (2000) a kínai–szovjet szövetség fejleményeit tárgyalja. Két kiváló munka – Lorenz M. Lüthi: *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World* (2008) és Sergey Radchen-

ko: *Two Suns in the Heavens: The Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962–1967* (2009) – új megállapításokkal szolgál a kínai–szovjet szövetség összeomlásáról és annak hatásairól.

A maoizmus aranykoráról és tragédiáiról szerencsére már több remek, mostanában megjelent kötet áll rendelkezésünkre, például Frank Dikötter kitűnő műve: *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958–1962* (2010); Michael Schoenhals és Roderick MacFarquhar hasznos áttekintése: *Mao's Last Revolution* (2006); Ma Jisen könyve: *The Cultural Revolution in the Foreign Ministry of China* (2004); és nem utolsósorban a Feng Jicai szerkesztésében megjelent *Ten Years of Madness: Oral Histories of China's Cultural Revolution* (2007).

Kínáról és az Egyesült Államokról lásd William Kirby et al., eds.: *Normalization of U.S.-China Relations: An International History* (2005); továbbá James Mann kiváló könyvét: *About Face: A History of America's Curious Relationship with China, from Nixon to Clinton* (2000); Henry Kissinger nyolcvanévesen írt sajátos összegzését: *On China* (2011); Simon Shen munkáját: *Redefining Nationalism in Modern China: Sino-American Relations and the Emergence of Chinese Public Opinion in the 21st Century* (2007); és S. Mahmud Ali művét: *U.S.-China Relations in the „Asia-Pacific" Century* (2008).

Kína és Ázsia tárgykörében lásd Jonathan Holslag: *China and India: Prospects for Peace* (2010); Vinod K. Aggarwal és Min Gyo Koo, eds.: *Asia's New Institutional Architecture* (2008); Claude Meyer: *China or Japan: Who Will Lead Asia?* (2011); valamint Hasan H. Karrar: *The New Silk Road Diplomacy: China's Central Asian Foreign Policy Since the Cold War* (2010).

Izgalmas téma Kína jövőbeli szerepe a nemzetközi színtéren; ezzel kapcsolatban is több hasznos kiindulópontunk lehet. William A. Callahan könyve, a *China: The Pessoptimist Nation* (2010) a 21. század elejének kínai attitűdjeiről nyújt pillanatfelvételt; Martin Jacques munkája, a *When China Rules the World: The Rise of the Middle Kingdom and the End of the Western World* (2009) a jövőt illető hatalmi elmozdulásról vázol fel nyomasztó képet; Scott Wilson műve, a *Remade in China: Foreign Investors and Institutional Change in China* (2009) pedig megmutatja, hogy a világkapitalizmus hogyan változtatja meg Kínát, miközben Pekingnek köszönhetően maga is megváltozik. S végül álljon itt az ország új helyzetének két, egymástól élesen elütő értelmezése is: Edward Steinfeld: *Playing Our Game: Why China's Economic Rise Doesn't Threaten the West* (2010) és Stefan Halper: *The Beijing Consensus: How China's Authoritarian Model Will Dominate the Twenty-First Century* (2010).

Jegyzetek

Mennyei Birodalom

1. Gyakran hangoztatott becslés: lásd pl. Willem Buiter – Ebrahim Rahbari: *Global Growth Generators: Moving beyond „Emerging Markets" and „BRIC"* (New York: Citi-group Global Markets, 2011), vagy Karen Ward: *The World in 2050: Quantifying the Shift in the Global Economy* (London: HSBC Global Research, 2011). A Kínai Tudományos Akadémia szerint: lásd pl. *China Modernization Report 2006*, Zhongguo xiandaihua wang [Kínai Modernizációs Hálózat]: http://www.modernization.com.cn/.
2. Benjamin I. Schwartz: *China and Other Matters* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996), 114.
3. Jonathan D. Spence: *The Search for Modern China* (New York: Norton, 1990).
4. James Legge: *The Chinese Classics: With a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena and Copious Indexes*, vol. 1 (London: Trubner & Co., 1861), 9.
5. De ha az olvasó mégis szeretné angolul tanulmányozni, egyértelműen Ralph Sawyer kiadása a legjobb a könyvpiacon: Sun Tzu: *The Art of War*, 9th ed. (New York: Basic Books, 1994).
6. Lásd Peter C. Perdue: „Strange Parallels across Eurasia", *Social Science History* 32, no. 2 (2008. jún. 1.), 263–279.; és Victor Lieberman: „The Qing Dynasty and Its Neighbors: Early Modern China in World History", *Social Science History* 32, no. 2 (2008. jún. 1.), 281–304.
7. Könyvemben az uralkodásuk során használt nevükön fogom nevezni a kínai császárokat: a Kang-hszi néven uralkodó császár születésekor a Hszüan-je nevet kapta, s az Aj-hszin Csüe-lo klán tagja volt.
8. A folyamatok kitűnő áttekintése: Kenneth Pomeranz: *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy* (Princeton: Princeton University Press, 2000).
9. A „18. század par excellence genocídiumáról" lásd A. Dirk Moses: *Empire, Colony, Genocide: Conquest, Occupation, and Subaltern Resistance in World History* (Oxford: Berghahn Books, 2008), 188. Dzsungária keleti felének túlnyomó része: lásd

Peter C. Perdue: *China Marches West: The Qing Conquest of Central Eurasia* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005).

10. Marcia Yonemoto: *Mapping Early Modern Japan: Space, Place, and Culture in the Tokugawa Period, 1603–1868* (Berkeley: University of California Press, 2003).

11. Gerbillon és Pereira is aktív élete nagyobbik felét Kínában töltötte; G. 1707-ben, míg P. 1708-ban hunyt el Pekingben. Orosz oldalon a Kínát illető legfontosabb tanácsadók a horvát Juraj Križanić és a német Gerhard Friedrich Müller voltak; lásd Michael B. Petrovich: „Juraj Krizanic: A Precursor of Pan-Slavism (ca. 1618–83)", *American Slavic and East European Review*, vol. 6, no. 3/4 (1947. dec.), 75–92.; és L. Maier: „Gerhard Friedrich Müller's memoranda on Russian relations with China and the reconquest of the Amur", *Slavonic and East European Review*, 59 (1981), 219–240.

12. Nem kizárólag szeszélyes pusztítás történt. Ha meglátogatjuk a londoni British Museum Sir Percival David Csarnokát, amelyet nemrég újítottak fel az angol-kínai Sir Joseph Hotung adományából, szembesülünk vele, hogy a britek kellőképp tájékozottak voltak a kínai porcelánokat illetően, s pusztítás helyett inkább ellopták őket.

I. FEJEZET: AZ ÁTALAKULÁS

1. A „han kínai" becsapós fogalom. Egészen a legutóbbi korszakig a kínaiak elsősorban a tartományuk vagy szűkebb pátriájuk szerint azonosították magukat, a „han" fogalmat pedig a Kínai Népköztársaság területén élő kínai és nem kínai népcsoportok megkülönböztetésekor használták. Ám tekintettel arra, hogy a KNK minden lakója „kínai", a „han" immár a többségi csoportot jelöli. Az új DNS-kutatások szerint egyértelmű, hogy a kínai népesség északról délre terjeszkedett az elmúlt kétezer évben, így a (han) kínaiak genetikailag valóban egységesek; lásd Jieming Chen et al.: „Genetic Structure of the Han Chinese Population Revealed by Genome-wide SNP Variation", *American Journal of Human Genetics* 85, no. 6 (2009. dec. 11.), 775–785.

2. Wang Kaixi: *Gemo, chongtu yu qutong: Qingdai Zhongwai liyi zhizheng touxi* [A megértés hiánya, konfliktus és konvergencia – a Csing-dinasztia szertartásainak különbségei] (Beijing [Peking]: Beijing shifan daxue, 1999), 200.

3. BÁR ÁZSIÁT MÁR A 12. SZÁZAD ÓTA FELTÉRKÉPEZTÉK: Matteo Ricci: *Il mappamondo cinese del p. Matteo Ricci, S. I. (3. ed., Pechino [Peking], 1602) conservato presso la Biblioteca Vaticana* (Città del Vaticano [Vatikánváros]: Biblioteca apostolica Vaticana, 1938). Ez Ricci munkája: *Kunyu wan'guo quantu* [A föld tízezer országának teljes térképe] (Beijing, 1602), a leggazdagabb és legszebb *mappae mundi*. Elsősorban a flamand tudós és geográfus, Abraham Ortelius 1570-es *Typus Orbis Terraruma* alapján készült. A korai kínai térképészet legjobb áttekintése: *Zhongguo gudai dituji* [Régi kínai térképek], 3 kötetben (Beijing: Wen wu, 1990). CSUANG MŰVE, EZ A MESTERI KULTURÁLIS KOMPROMISSZUM: *Da Qing tongshu zhigong wanguo jingwei diqiu shi* [A tízezer adófizető nagy Csing Birodalmának modellje].

4. Lásd Jürgen Osterhammel lenyűgöző művét: *China und die Weltgesellschaft: Vom 18. Jahrhundert bis in unsere Zeit* (München: C. H. Beck, 1989).

5. Kuangtung kormányzója a császári udvarnak, 1814. november 30-án, in Lo-Shu Fu, ed.: *Documentary Chronicle of Sino-Western Relations* (1644–1820), 2 vols. (Tucson: University of Arizona Press, 1966), vol. 1, 394.

6. Csia-csing császár rendelete a Nagy Tanácshoz 1818. június 14-én, uo., vol. 1, 413.

7. Zheng Yangwen: *The Social Life of Opium in China* (New York: Cambridge University Press, 2005), 58.

8. Az ópiumfogyasztás már 1729 óta be volt tiltva, de a császári rendeletet sohasem tartatták be.

9. *Chinese Repository*, vol. 8 (1840. febr.), 497–503.

10. A kínai történetírók később gyakran nyúlszívűnek festették le a mandzsukat, akik elmenekültek a csatából, miközben a helyi („kínai") lakosság harcolt; szinte mindegyik nagyobb ütközetben ennek épp az ellenkezője történt.

11. Ng Chin-keong: „Shooting the Eagles: Lin Changyi's Agony in the Wake of the Opium War", in *Maritime China in Transition*, 1750–1850, ed. Wang Gungwu – Ng Chin-keong (Wiesbaden: Harrassowitz, 2004).

12. Uo.

13. Az 1847 tavaszán történt eset, mikor a felkelését előkészítő Hung Hsziu-csüan két hónap szabadságot vett ki, hogy az amerikai baptista misszionáriussal, a Tennessee állambeli Sumner megyéből származó Issachar Jacox Robertsszel tanulmányozza a Bibliát, már önmagában komikus. Roberts azt gondolta, hogy végre megtérített egy kínait, mígnem kiderült, hogy magával Isten ifjabbik fiával hozta össze a sors.

14. A csata leírása: *Supplement to The London Gazette* (1860. nov. 27.), 4771.

15. Az idézet forrása: Bernard Brizay: *Le Sac du Palais d'Été: L'Expédition Anglo-Française de Chine en 1860 (Troisiéme Guerre de l'Opium)* (Monaco: Rocher, 2003), 268.

II. FEJEZET: AZ IMPERIALIZMUS KORA

1. Wen-hsin Yeh: *Shanghai Splendor: Economic Sentiments and the Making of Modern China, 1843–1949* (Berkeley: University of California Press, 2007).

2. Bryna Goodman: *Native Place, City and Nation: Regional Networks and Identities in Shanghai, 1853–1937* (Berkeley: University of California Press, 1995), 14–32.

3. Frank H. H. King: *The History of the Hongkong and Shanghai Banking Corporation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), vol. 1, 504.

4. Madeline Zelin – Andrea McElderry, eds.: „Business History in Modern China". Special issue, *Enterprise & Society* 6, no. 3 (2005).
5. Daniel H. Bays, ed.: *Christianity in China: From the Eighteenth Century to the Present* (Stanford: Stanford University Press, 1996), 65.
6. Lásd Evelyn Sakakida Rawski: *Education and Popular Literacy in Ch'ing China, Michigan Studies on China* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1979).
7. John K. Fairbank, ed.: *Cambridge History of China*, vol. 10 (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 583.
8. John C. Ferguson: „The Abolition of the Competitive Examinations in China", *Journal of the American Oriental Society*, vol. 27 (1906), 79.
9. Benjamin A. Elman: *A Cultural History of Civil Examinations in Late Imperial China* (Berkeley: University of California Press, 2000), 596–597.
10. Ruth Rogaski: *Hygienic Modernity: Meanings of Health and Disease in Treaty-Port China* (Berkeley: University of California Press, 2004), 84–85.
11. Fryer 1839-ben született Angliában, több mint harmincöt évig élt Kínában, mielőtt 1895-ben a Kaliforniai Egyetem (University of California, Berkeley) első sinológusprofesszora lett.
12. David Wright: *Translating Science: The Transmission of Western Chemistry into Late Imperial China, 1840–1900* (Leiden: Brill, 2000), 168.; lásd még James Reardon-Anderson: *The Study of Change: Chemistry in China, 1840–1949* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991).
13. Ezt a történetet – és egyéb históriákat a nyugati ismeretekkel való találkozásról a 19. század végén – lásd Guo Moruo: *Quanji* [Összes művei] (Beijing: Renmin wenxue, 1985), vol. 11.
14. Wu Tingfang: *America, Through the Spectacles of an Oriental Diplomat* (London: Anthem Press, 2007), 60.
15. Zhigang: *Chu shi taixi ji* [Első küldöttség a távoli Nyugatra] (Beijing: Shishutang, 1877), az idézet forrása R. David Arkush – Leo O. Lee, eds.: *Land Without Ghosts: Chinese Impressions of America from the Mid-Nineteenth Century to the Present* (Berkeley: University of California Press, 1989), 27.
16. Liu Xihong: *Yingzhao siji* [Angliai személyes jegyzetek], in Zhong Shuhe, ed.: *Zouxiang shijie congshu* [Könyvgyűjtemény a világgá menetelről] (Changsha [Csangsa]: Yuelu shushe, 1986), 48–49.
17. Suebsaeng Promboon: „Sino-Siamese Tributary Relations, 1282–1853" (PhD-értekezés, University of Wisconsin, Madison, 1971), 292.
18. Rune Svarverud: *International Law as World Order in Late Imperial China: Translation, Reception and Discourse, 1847–1911*, Sinica Leidensia 78 (Leiden: Brill, 2007), 90–91.

19. Uo., 136.
20. *Zhongguo jindai duiwai guanxi shi ziliao xuanji (1840–1949)* [Válogatott dokumentumok a modern kínai külkapcsolatok történetéhez (1840–1949)], book 1, vol. 1 (Shanghai [Sanghaj]: Shanghai renmin, 1977), 241–243.
21. Zeng Jize: *Chushi Ying Fa E guo riji* [Angliai, francia és orosz nagykövetségi naplók], ed. Zhong Shehe (Changsha: Yuelu shushe, 1985), 178.
22. *Qingyibao [Csingjipao]*, 45 (1900. máj.).

III. FEJEZET: KÍNA ÉS JAPÁN

1. Harry Harootunian: „The Functions of China in Tokugawa Thought", in *The Chinese and the Japanese: Essays in Political and Cultural Interactions*, ed. Akira Iriye (Princeton: Princeton University Press, 1980), 12.
2. J. Mason Gentzler: *Changing China: Readings in the History of China from the Opium War to the Present* (New York: Praeger, 1977), 70–71.
3. Edwin Pak-Wah Leung: „The Quasi-War in East Asia: Japan's Expedition to Taiwan and the Ryūkyū Controversy", *Modern Asian Studies* 17, no. 2 (1983. jan. 1.), 260.
4. Norihito Mizuno: „Early Meiji Policies Towards the Ryukyus and the Taiwanese Aboriginal Territories", *Modern Asian Studies* 43, no. 3 (2009. máj. 1.), 683–739.
5. Peter Zarrow: „Anti-Despotism and 'Rights Talk': The Intellectual Origins of Modern Human Rights Thinking in the Late Qing", *Modern China* 34, no. 2 (2008. jan.), 186.
6. Han Fuqing: *Qingmo liu Ri xuesheng* [Kínai diákok Japánban a Csing-korszak végén] (Taibei [Tajpej]: Zhongyang yanjiuyuan, Jindaishi yanjiusuo, 1975), 127–128.
7. Yi Manson et al.: „Memorial Submitted by Ten Thousand Men", in Peter H. Lee, ed.: *Sourcebook of Korean Civilization*, vol. 1 (New York: Columbia University Press, 1992), 335.
8. NYILVÁNVALÓ [...], HOGY A JAPÁNOK: Choe Ik-hyon: „Memorial against Peace", 1876, Peter H. Lee, ed.: *Sourcebook of Korean Civilization*, vol. 2 (New York: Columbia University Press, 1992), 333. A KORMÁNYZAT VEZETŐ TISZTSÉGVISELŐI ELLENI MERÉNYLETEKET: Szo Dzsephil, a puccs egyik fiatal résztvevője Japánba menekült. Később az Egyesült Államokba ment, ahol a Philip Jaisohn nevet vette fel, orvos lett, s Li Szin Man (I Szungman), majd a második világháború után a fiatal Kim Dedzsung mentora volt. Szo nyolcvanhét évesen, 1951-ben halt meg.
9. Ki-Baik Lee: *A New History of Korea* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984), 284.
10. Legalább harmincötezer kínai katona és tengerész halt és sebesült meg, hétszer több, mint amennyi japán; lásd Zhang Mingjin: *Luori xia de longqi: 1894–1895 Zhong Ri zhanzheng jishi* [A sárkányos lobogó alkonya – Az 1894–95-ös kínai–japán háború igaz története] (Beijing: Beijing Yanshan, 1998).

11. Wm. Theodore de Bary – Richard Lufrano, eds.: *Sources of Chinese Tradition*, vol. 2, 2nd ed. (New York: Columbia University Press, 2001), 275.
12. Uo., 269–270.
13. Isaac Taylor Headland: *Court Life in China: The Capital, Its Officials and People* (New York: F. H. Revell Co., 1909), 357. Kuang-hszü összes rendeletét lásd Zhongguo diyi lishi dang'anguan. *Guangxu Xuantong liang chao shangyu dang*, 37 vols. (Guilin: Guangxi shifan daxue chubanshe, 1996).
14. De Bary – Lufrano: *Sources of Chinese Tradition*, vol. 2, 312.
15. Uo., 317–318.
16. Sushila Narsimhan: *Japanese Perceptions of China in the Nineteenth Century: Influence of Fukuzawa Yukichi* (New Delhi [Újdelhi]: Phoenix, 1999), 181.
17. Geoffrey Jukes: *The Russo-Japanese War 1904–1905* (Oxford: Osprey, 2002), 21.
18. Harry J. Lamley: „Taiwan under Japanese Rule", in *Taiwan: A New History*, ed. Murray A. Rubinstein (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 2006), 223.
19. Uo.
20. Herbert P. Bix: „Japanese Imperialism and the Manchurian Economy, 1900–31", *The China Quarterly*, no. 51 (1972. júl. 1.), 425–443.
21. Sun Yat-sen: *China and Japan: Natural Friends–Unnatural Enemies* (Shanghai: China United Press, 1941), 150–151.

IV. FEJEZET: A KÖZTÁRSASÁG ALATT

1. Loren Brandt: „Reflections on China's Late 19th and Early 20th-Century Economy", in *Reappraising Republican China*, ed. Frederic Wakeman – Richard Louis Edmonds (Oxford: Oxford University Press, 2000), 28–54.
2. Philip P. Pan: „'Saints' in Rome Are 'Henchmen' to Beijing", *Washington Post* (2000. szept. 30.); *Christian Century* (2000. okt. 18.).
3. Norvégiában lutheránus vasárnapi iskolába jártam, s emlékszem a vérfagyasztó képekre, amelyeken kereszténveket gyilkolnak le a bokszerek; a megölt misszionáriusok java része skandináv volt.
4. Philip W. Sergeant: *The Great Empress Dowager of China* (London: Hutchinson & Co., 1910), 241.
5. EGY PEKINGHEZ KÖZELI VÁROSBAN: Joan Judge: *The Precious Raft of History: The Past, the West, and the Woman Question in China* (Stanford: Stanford University Press, 2008), 180.; lásd még Joan Judge: „The Politics of Female Virtue in Turn-of-the-Century China: The Case of Tong zhou", előadás az Ázsiai Tanulmányok Társasága éves konferenciáján, San Francisco, 2006. ápr. VANNAK DOLGOK: George Lynch: *The War of the Civilisations, Being the Record of a „Foreign Devil's" Experiences with the Allies in China* (London: Longmans, Green, and Co., 1901), 142. AZ EGYIK NAGYOBB JAPÁN ÚJSÁG: vezércikk, *Yorozu Choho* (1901. dec.); idézve Robert A. Bickers – R. G. Tiedemann, eds.: *The Boxers, China, and the World* (Rowman & Littlefield, 2007); lásd még Bickers: „Boxed Out: How the British Museum Suppressed Discussion of British Looting in China", *Times Literary Supplement* (2001), 15.
6. Victor Purcell: *The Boxer Uprising: A Background Study* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963).
7. A *PHILADELPHIA PRESS* KIJELENTETTE: *Philadelphia Press* (1898. ápr. 11.). AZ ÚGYNEVEZETT „NYITOTT AJTÓ POLITIKÁJÁT": *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: With the Annual Message of the President Transmitted to Congress, December 5, 1899* (Washington, DC: Government Printing Office, 1901), 129–130.
8. Idézve Walter LaFeber: *The American Age: United States Foreign Policy at Home and Abroad Since 1750* (New York: W. W. Norton, 1989), 209.
9. Samuel Isaac Joseph Schereschewsky, a St. John's Egyetem alapítója 1831-ben született Litvániában. Németországban tanult rabbinak, de kikeresztelkedett, bevándorolt Amerikába, pap lett belőle, s 1859-ben az episzkopális egyház Kínába küldte, ahol elkezdte kínaira fordítani a Bibliát. Schereschewsky idővel a Parkinson-kórja miatt nagymértékben lebénult, lemondott sanghaji püspöki pozíciójáról, s élete hátralévő részét a Biblia fordításának szentelte. Az utolsó kétezer oldalt azzal az egy ujjával gépelte le, amelyet tudott még mozgatni. 1906-ban halt meg Tokióban.
10. Jacobson a német Birodalmi Tengerészeti Hivatalhoz (Reichsmarineamt) 1905. január 27-én, idézve Klaus Mühlhahn: *Herrschaft und Widerstand in der „Musterkolonie" Kiautschou: Interaktionen zwischen China und Deutschland, 1897–1914* (München: Oldenbourg, 2000), 238.
11. Meyer-Waldeck, Csiaocsou kormányzója Von Tirpitzhez 1912. október 14-én, idézve Mühlhahn: *Herrschaft und Widerstand in der „Musterkolonie" Kiautschou.*
12. Von Falkenhausent később, 1951-ben, mikor tizenkét év börtönbüntetésre ítélték, mert a második világháborúban Belgium katonai kormányzója volt, megmentette a kínai kapcsolata. Egyik kulcstanúja Csien Hsziu-ling vegyész volt, aki a háború előtt Belgiumban telepedett le, s összekötő lett a német parancsnok és a belga ellenállás között. Von Falkenhausen csak három hónapig ült börtönben. Csien életéből tizenhat részes kínai tévéfilmsorozat készült 2002-ben (lásd *Beijing qingnian bao*, 2001. dec. 11.). A kínai köztársaságbeli német szerepvállalás legjobb áttekintése William C. Kirby: *Germany and Republican China* (Stanford: Stanford University Press, 1984).
13. *The Times* (1909. júl. 20.).
14. Kiadva 1901. január 29-én; idézve Richard S. Horowitz: „Breaking the Bonds of Precedent: The 1905–6 Government Reform Commission and the Remaking of the Qing Central State", *Modern Asian Studies* 37, no. 4 (2003. okt.), 775–797.

15. E-Tu Zen Sun: „The Chinese Constitutional Missions of 1905–1906", *The Journal of Modern History* 24, no. 3 (1952. szept.), 251–268.
16. Edwin John Dingle: *China's Revolution, 1911–1912* (Shanghai: Commercial Press, 1912), 49–50.
17. *Minbao [Minpao]* (1906. április), 8.
18. Tsou Jung [Zou Rong]: *The Revolutionary Army: A Chinese Nationalist Tract of 1903*, bevezette, fordította és jegyzetekkel ellátta John Lust: *Matériaux pour l'étude de l'extrémeorient moderne et contemporain, textes*; 6. (The Hague: Mouton, 1968).
19. Edward J. M. Rhoads: *Manchus & Han* (Seattle: University of Washington Press, 2001), 188–192.
20. Michael Gasster: „The Republican Revolutionary Movement", in *The Cambridge History of China*, ed. John K. Fairbank – Kwang-ching Liu, vol. 11: Late Ch'ing, Part 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 494.
21. Su Quanyou: „Yuan Shikai yu Zhili gongye [Jüan Si-kaj és a Cseli tartománybeli ipar]", *Lishi Dang'an*, no. 1 (2005. márc.), 77–82.
22. Marie-Claire Bergère: *Sun Yat-sen*, trans. Janet Lloyd (Stanford: Stanford University Press, 2000).
23. B. L. Putnam Weale: *The Fight for the Republic in China* (New York: Dodd, Mead and Company, 1917), 229–230.
24. Lásd pl. Frank J. Goodnow: „The Adaptation of a Constitution to the Needs of a People", *Proceedings of the Academy of Political Science in the City of New York* 5, no. 1 (1914. okt.), 36–37.
25. K. S. Liew: *Struggle for Democracy* (Berkeley: University of California Press, 1971).
26. Angus W. McDonald: „Mao Tse-tung and the Hunan Self-Government Movement, 1920: An Introduction and Five Translations", *The China Quarterly*, no. 68 (1976. dec.), 751–777.
27. Urgunge Onon – D. Pritchatt: *Asia's First Modern Revolution: Mongolia Proclaims Its Independence in 1911*, illusztrált kiadás (Leiden: Brill Academic Publishers, 1997). Az orosz politikáról lásd Nakami Tatsuo: „Russian Diplomats and Mongol Independence, 1911– 1915", in *Mongolia in the Twentieth Century: Landlocked Cosmopolitan*, ed. Stephen Kotkin – Bruce A. Elleman (New York: M. E. Sharpe, 1999), 69–78.
28. Orosz–kínai megállapodás Külső-Mongóliáról 1913. november 5-én, in Putnam Weale: *The Fight for the Republic in China*, 248.
29. Tsepon W. D. Shakabpa: *Tibet: A Political History* (New Haven: Yale University Press, 1967), 246–248.
30. Melvyn C. Goldstein: *The Snow Lion and the Dragon: China, Tibet, and the Dalai Lama* (Berkeley: University of California Press, 1999).

31. Seng Si-caj 1938-ban tagja lett még a szovjet kommunista pártnak is; életrajzát lásd Cai Jinsong: *Sheng Shicai wai zhuan* [Seng Si-caj nem hivatalos életrajza] (Beijing: Zhonggong dangshi, 2005).
32. Guoqi Xu: *China and the Great War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 245.
33. Idézve uo., 252.
34. A tiltakozások következtében Kína lett az egyetlen nagyobb ország, amely nem volt hajlandó aláírni a versailles-i szerződést. Cao Zsu-lin miniszter, akinek leégett a háza, túlélte a tragédiát; később Detroitba költözött, s ott magas kort ért meg. Visszaemlékezéseit lásd Cao Rulin: *Cao Rulin yisheng zhi huiyi* [Cao Zsu-lin visszaemlékszik az életére] (Taibei: Zhuanji wenxue, 1970).
35. Az idézet forrása Spence: *The Search for Modern China*, 303.
36. Lu Hsun: „A Happy Family", in Lu Hsun: *Selected Stories of Lu Hsun* (Beijing: Foreign Languages Press, 1960).
37. Liang Qichao: „Travel Impressions from Europe", in Theodore de Bary – Richard Lufrano, eds.: *Sources of East Asian Tradition Volume 2: The Modern Period*, 2nd ed. (New York: Columbia University Press, 2000).
38. Li Dazhao [Li Ta-csao], idézve Jerome Ch'en: „The Chinese Communist Movement to 1927", in *The Cambridge History of China*, ed. John K. Fairbank, vol. 12: Republican China 1912– 1949, Part 1 (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 513.
39. Sun Yat-sen: *The International Development of China* (New York: GP Putnam's Sons, 1922), 237.
40. „Sun Yat-sen Appeals", *New York Times* (1921. máj. 16.), 14.
41. Joint Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs and the Secretary of State for the Colonies, 1925. jún., CAB/24/174, UK National Archives, London.
42. S. C. M. Paine: *Imperial Rivals: China, Russia, and Their Disputed Frontier* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1996).
43. *Xiangdao [Hsziangtao]*, 31 (1923. júl.).
44. Alexander Pantsov: *The Bolsheviks and the Chinese Revolution, 1919–1927* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2000).
45. Arthur Waldron kitűnő könyvében – *From War to Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003) – kihangsúlyozza, hogy a polgárháború északi eseményeinek hatása különösen kedvező volt a Kuomintang sikerére nézve (246–274.); kétségkívül igaza van.
46. Kuo Mo-Jo – Josiah W. Bennett: „A Poet with the Northern Expedition", *The Far Eastern Quarterly* 3, no. 1 (1943. nov.), 5–36.
47. Kuo Mo-Jo – Josiah W. Bennett: „A Poet with the Northern Expedition", *The Far Eastern Quarterly* 3, no. 4 (1944. aug.), 362–380.

48. Clarence Martin Wilbur – Julie Lien-ying How: *Missionaries of Revolution: Soviet Advisers and Nationalist China, 1920–1927* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989), 250.
49. Idézve Christopher Andrew: *Her Majesty's Secret Service: The Making of the British Intelligence Community* (New York: Viking, 1986), 328.
50. British Foreign Secretary, CAB/23/54, UK National Archives.
51. Sir William Tyrrell a Birodalmi Védelmi Bizottsághoz 1926. július 28-án, CAB/24/181, UK National Archives.

V. FEJEZET: KÜLFÖLDIEK KÍNÁBAN

1. *Renmin Ribao [Zsenmin Zsipao]* (2006. ápr. 4.).
2. TAJVANON A FIATAL GENERÁCIÓ ELSAJÁTÍTOTTA: 2010-ben a tajvaniak 52 százaléka még mindig a kedvenc országának tartotta Japánt (a Kínai Népköztársaságban ugyanez a szám 5 százalék volt); „Japan Taiwan's Favorite Country, Survey Reveals", *Taipei Times* (2010. márc. 24.) A HÁBORÚ [...] ELLENÉRE: Frank Dikötter: *The Age of Openness: China before Mao* (Berkeley: University of California Press, 2008).
3. Harry Alverson Franck: *Roving Through Southern China* (New York: The Century Co., 1925), 75–76.
4. Frederic E. Wakeman: *Policing Shanghai, 1927–1937* (Berkeley: University of California Press, 1996), 215–216.
5. AZ UTCA TÚLOLDALÁN MAGASODÓ: a csodálatos épületet ma Béke Szállodának (Hoping Fantien) hívják. AZ ÚJ PEKINGI KÖZÉPÜLETEKET: immár a kínai hírügynökség, a Hszinhua „belső információs" irodája (lásd Sang Ye – Geremie R. Barmé: „A Beijing That Isn't [Part I]" és http://www.chinaheritagenewsletter.anu.edu.au/features.php?search-term=014_BeijingThatWasnt.inc&issue=014).
6. Valery Garrett: *Chinese Dress: From the Qing Dynasty to the Present* (North Clarendon, VT: Tuttle Publishing, 2008), a köztársaság koráról: 126–155.
7. Már magának a névnek is bámulatos a külföldi háttértörténete. Japánban tartózkodva Szun Jat-szen a helyi Nakajama („középső hegy") nevet kezdte használni, amely kínaiul kiolvasva Csung-san. Miután visszatért Kínába, mintegy mozgalmi névként megtartotta.
8. Mikor Cseng Sö-vo 1949 után megpróbálta újraalapítani az újságját Tajvanon, a Kuomintang-kormány azonnal bezáratta a szerkesztőséget.
9. Lu Hanchao: *Beyond the Neon Lights: Everyday Shanghai in the Early Twentieth Century* (Berkeley: University of California Press, 2004).
10. Qi Jianhong – Zhou Jieqiong: *French Direct Investment in China: A Survey Report, East Asia Economic Research Group Discussion Paper* (Brisbane: School of Economics, The University of Queensland, 2006. január).

11. Osterhammel: *China und die Weltgesellschaft: Vom 18. Jahrhundert bis in unsere Zeit*, 255.
12. Norman P. Grubb: *C. T. Studd: Cricketer and Pioneer* (London: Religious Tract Society, 1933). Studd az Ausztrália ellen vívott első kísérleti krikettmeccsen (innen ered az Ashes series) Anglia csapatában játszott, s hitt benne, hogy a sport segíthet a lelkek Jézusnak való megtérítésében.
13. A Kínában élő amerikaiaknak szánt szarkasztikus maói búcsúztatás miatt, amely Mao Ce-tung *Válogatott műveiben* is megjelent „Isten veled, John Leighton Stuart!" címmel, 1949 után Stuart lett Kínában a leggyűlöltebb külföldi. Mielőtt 1962-ben meghalt, megkérte a családját, hogy ha majd politikailag lehetséges, földi maradványait az általa felépített egyetem területén helyezzék el. A pekingi kormány végül beleegyezett, hogy a hamvai 2008-ban Kínába kerüljenek, de csak szülőhelyén, Hangcsouban, nem pedig az egyetem campusán temethették el.
14. Őrző Nit nem sokkal a kommunista hatalomátvétel után bebörtönözték; 1972-ben a rács mögött halt meg. A Kis Nyáj és más csoportok manapság gyorsan növekednek, s több mint százezer tagot számlálnak Kínában. Lian Xi: *Redeemed by Fire: The Rise of Popular Christianity in Modern China* (New Haven: Yale University Press, 2010).
15. Madeleine Chi: *China Diplomacy, 1914–1918* (Cambridge, MA: Harvard University Asia Center, 1970), 53–54.
16. DE LEGALÁBB ENNYIRE FONTOSAK VOLTAK: Julia C. Strauss: *Strong Institutions in Weak Polities: State Building in Republican China, 1927–1940* (Oxford: Oxford University Press, 1998), 75. A KOZMOPOLITA FRANCIA KÖZGAZDÁSZ: Hungdah Su: „The Father of Europe in China: Jean Monnet and Creation of the C.D.F.C. (1933–1936)", *Journal of European Integration History* 13, no. 1 (2007), 9–24.
17. STENNES ÉRTHETŐ OKOKBÓL TÁVOLSÁGOT TARTOTT: Stennes aligha élte volna túl a náci Németországot; 1931-ben a bíróság előtt Hitler ellen vallott, s a Führer később szerzői jogok megsértéséért beperelte. 2000-ben napvilágra került, hogy Stennes az 1940-es évek nagy részében szovjet ügynök volt; *Trud* (2000. márc. 14.). A KUOMINTANG-VEZÉR IDŐSEBB FIA, CSANG CSING-KUO: Bernd Martin – Susanne Kuss, ed.: *Deutsch-Chinesische Beziehungen 1928–1937: „gleiche" Partner Unter „ungleichen" Bedingungen: Eine Quellensammlung* (Berlin: Akademie Verlag, 2003).
18. Walter J. Boyne: *Air Warfare: An International Encyclopedia* (ABC-CLIO, 2002), 126–127.
19. Vaszilij Csujkov: *Misszija v Kitaje: zapiszki voennogo szovetnika* [Kínai küldetés – Egy katonai tanácsadó feljegyzései] (Moszkva: Vosztocsnoilit-ri, 1981).
20. A Komintern szinte mindegyik fontosabb tanácsadója szomorú véget ért: Sneevlietet a németek lőtték le 1942-ben, Borogyin és Stern Sztálin tisztogatásainak esett áldozatul.

21. VAJON DÉL- ÉS KELET-ÁZSIA SZÁZMILLIÓS [...] FAJAINAK: Anna Louise Strong: *China's Millions: The Revolutionary Struggles from 1927 to 1935* (New York: Knight, 1935), 412–413. STRONG EGY OROSZ FÉRFIHOZ MENT FELESÉGÜL: *The New Soviet Constitution, a Study in Socialist Democracy* (New York: H. Holt, 1937). Strong könyvet írt Lengyelország szovjet „felszabadításáról" is: *I Saw the New Poland* (Boston: Little Brown, 1946); Tibet 1959-es kínai „felszabadításáról" szintén tudósított: *When Serfs Stood Up in Tibet* (Beijing: New World Press, 1960); s ha mindez nem lenne elég, azt is megmagyarázta, hogy Mao „nagy ugrása" hogyan fogja megmenteni Kínát: *The Rise of the People's Communes in China* (New York: Marzani and Munsell, 1960).

22. Hyun Ok Park: *Two Dreams in One Bed: Empire, Social Life, and the Origins of the North Korean Revolution in Manchuria* (Durham, NC: Duke University Press, 2005).

23. A JOGI ÉS TÁRSADALOMELMÉLETI KÖNYVEK: lásd Zou Zhenhuan: *Yingxiang Zhongguo jindai shehui de yibai zhong yizuo* [A modern kínai társadalomra legnagyobb hatást gyakorló száz fordítás] (Beijing: Zhongguo duiwai fanyi, 1996). AZ 1910-ES ÉVEKBEN MÁR KARL MARX: Ishikawa Yoshihiro: „Chinese Marxism in the Early 20th Century and Japan", *Sino-Japanese Studies* 14 (n. d.), 24–34.

24. Zhang Ping: „Sherlock Holmes in China", *Perspectives: Studies in Translatology* 13, no. 2 (2005), 106.; Xiaoqing Cheng – Timothy C. Wong: *Sherlock in Shanghai: Stories of Crime and Detection* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2007).

25. Joys Cheung: „Chinese Music and Translated Modernity in Shanghai, 1918–1937" (PhD-értekezés, University of Michigan, 2008); Andrew F. Jones, *Yellow Music: Media Culture and Colonial Modernity in the Chinese Jazz Age* (Durham, NC: Duke University Press, 2001).

26. He Libo: „1929 de Xihu bolanhui", *Jiangcha fengyun*, 6, 2010: 6–70.; Ai Xianfeng: „1929 de Xihu bolanhui shulun [Az 1929-es Nyugati-tavi Kiállítás áttekintése]", *Huazhong shifan daxue xuebao, renwen shehuikexue ban*, 4 (2009), 84–89.

27. *Xin Qingnian [Hszin Csingnien]* 6, 1 (1919. jan.), 10–11.

28. Suzanne Pepper: *Radicalism and Education Reform in 20th-Century China: The Search for an Ideal Development Model* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000).

29. Monlin Chiang: *Tides from the West, a Chinese Autobiography* (New Haven: Yale University Press, 1947).

30. Hu Shi: „Baihua wenyan zhi youlie bijiao [A jó és a rossz összehasonlítása a köznyelvben], *Hu Shi liuxue riji* [Hu Shih naplója külföldön tanulva], *Minguo congshu*, 2nd series, vol. 2 (Shanghai: Shanghai shudian, 1990), 943.; az idézet forrása: Elisabeth Kaske: *The Politics of Language in Chinese Education, 1895–1919* (Leiden: Brill, 2008), 424. (javított fordítás).

31. „The Question of Miss Zhao's Personality" (1919), *Mao's Road to Power: Revolutionary Writings 1912–1949*, ed. Stuart R. Schram, 7 vols. (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1992), vol. 1, 422.

32. Robert Bickers: „Shanghailanders: The Formation and Identity of the British Settler Community in Shanghai, 1843–1937", *Past & Present* 159, no. 1 (1998. máj. 1.), 161–211., 188.

33. Kate Bagnall: „Golden Shadows on a White Land: An Exploration of the Lives of White Women Who Partnered Chinese Men and Their Children in Southern Australia, 1855–1915" (PhD-értekezés, University of Sydney, 2006), 245–297.

34. Esther Cheo Ying: *Black Country to Red China* (London: Cresset Women's Voices, 1987), 12.

VI. FEJEZET: KÍNAIAK KÜLFÖLDÖN

1. Lee Kuan Yew: „A Tale of Two Cities: Twenty Years On", Li Ka Shing Lecture, University of Hong Kong, 1992. dec. 14., in (Singapore) *Ministerial Speeches* 16, no. 6 (1992. nov.–dec.), 55.

2. *The Labor Agitators, or, The Battle for Bread: The Party of the Future, the Workingmen's Party of California: Its Birth and Organization: Its Leaders and Its Purposes: Corruption in Our Local and State Governments: Venality of the Press* (San Francisco: Geo. W. Greene, 1879).

3. Bayard Taylor idézve in Committee of the Senate of California, ed., *Chinese Immigration: The Social, Moral and Political Effect of Chinese Immigration* (Sacramento, CA: State Printing Office, 1877). Taylor könyvét, ahonnan az idézet származik, 1855-ben adták ki.

4. Chinese American Demographics, http://www.ameredia.com/resources/demographics / chinese.html.

5. Vincent Peloso: „Racial Conflict and Identity Crisis in Wartime Peru: Revisiting the Cañete Massacre of 1881", *Social Identities* 11, no. 5 (2005. szept.), 467–488.

6. Lisa Yun: *The Coolie Speaks: Chinese Indentured Laborers and African Slaves in Cuba* (Philadelphia: Temple University Press, 2008).

7. Gregor Benton: *Chinese Migrants and Internationalism: Forgotten Histories, 1917–1945* (London: Routledge, 2007).

8. Uo., 91.

9. Wieland Wagner: „Chinese Tourists Do Europe", *Der Spiegel* (2007. aug. 17.).

10. Az idézet forrása Adam McKeown: *Chinese Migrant Networks and Cultural Change: Peru, Chicago, Hawaii, 1900–1936* (Chicago: University of Chicago Press, 2001), 127.

11. Benton: *Chinese Migrants and Internationalism*, 67.

12. Az idézet forrása a PBS csatorna dokumentumfilmje: *Becoming American: The Chinese Experience. Program Three: No Turning Back.* Első sugárzása az Egyesült Államokban: 2003.

13. *The Times* (1917. dec. 27.).

14. Xu: *China and the Great War*, 134.

15. Alekszandr Larin: „Krasznije i belije: krasznoarmejci iz podnebesznoj" [Vörös és fehér – A Vörös Hadsereg katonái a Mennyei Birodalomban]", *Rogyina* (2000); Lewis H. Siegelbaum:

„Another 'Yellow Peril'?: Chinese Migrants in the Russian Far East and the Russian Reaction Before 1917", *Modern Asian Studies* 12, no. 2 (1978), 307–330. Lásd még Benton: *Chinese Migrants and Internationalism*, 20–29.

16. Linqing Yao: *The Chinese Overseas Students: An Overview of the Flows Change*, előadás az Ausztrál Népességi Társaság 12. (kétévenkénti) konferenciáján (2004. szept.), http://www.apa.org.au/upload/2004-6C_Yao.pdf.

17. Weili Ye: *Seeking Modernity in China's Name: Chinese Students in the United States, 1900–1927* (Stanford: Stanford University Press, 2002), 19.

18. A KKP KÖZÖLTE VELÜK: Elizabeth McGuire: „Between Revolutions: Chinese Students in Soviet Institutes, 1948–1966", in *China Learns from the Soviet Union, 1949–Present*, ed. Thomas Bernstein – Hua-yu Li (Lanham, MA: Lexington Books, 2010), 366. MÉG A KKP PB 2002-ES TAGSÁGÁNAK IS: He Li: „Returned Students and Political Change in China", *Asian Perspective* [Dél-Korea] 30, no. 2 (2006), 5–30.

19. *Renmin Ribao* (2010. jan. 27.).

20. Allen F. Damon: „Financing Revolution: Sun Yat-sen and the Overthrow of the Ch'ing Dynasty", *The Hawaiian Journal of History* 25 (1991), 166–167.

21. Li Li-szan orosz özvegye, Jelizaveta Kiskina a könyv írásakor még mindig Pekingben élt, kilencvenhat éves volt, és a Li Sa nevet használta; a „kulturális forradalom" alatt nyolc évet töltött börtönben. Önéletírása: *Wo de Zhongguo yuan fen: Li Lisan furen Li Sha huiyilu* [Sorsszerű találkozásom Kínával – Li Li-szan feleségének, Li Sának a visszaemlékezései] (Beijing: Waiyu jiaoxue yu yanjiu, 2009). Okulásul érdemes elolvasni arra vonatkozóan, hogy mi vár egy külföldire, aki túlságosan beleártja magát a kínai belügyekbe.

22. „The Man Who Saw It All", *Time* (2005. dec. 5.).

23. Nien Cheng: *Life and Death in Shanghai* (New York: Penguin, 1995), 105.

24. Hua Lan-hung 1981-ben tette közzé némileg megbízhatatlan visszaemlékezéseit; Léon Hoa: *Reconstruire la Chine: trente ans d'urbanisme, 1949–1979* [Kína újjáépítése – Harminc év urbanizmus] (Paris [Párizs]: Moniteur, 1981).

25. Cheng Li: „Foreign-Educated Returnees in the People's Republic of China: Increasing Political Influence with Limited Official Power", *Journal of International Migration and Integration* 7, no. 4 (2006. szept. 1.), 493–516.

VII. FEJEZET: VILÁGHÁBORÚ

1. A mandzsuk földje, amelyet Mandzsukuónak (Mandzsúria) is szokás nevezni.

2. Bár különösen nehéz megbecsülni a háborús áldozatok számát, Rudolph J. Rummel: *China's Bloody Century: Genocide and Mass Murder Since 1900* (New York: Transaction Publishers, 1991) rendkívül megbízható forrás. Lásd még Guo Rugui: *Zhongguo kangri zhanzheng zhengmian zhanchang zuozhan ji* (Nanjing [Nanking]: Jiangsu renmin, 2006) és Werner Gruhl: *Imperial Japan's World War Two, 1931–1945* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2007).

3. Prasenjit Duara: *The Global and Regional in China's Nation-Formation* (Abingdon: Routledge, 2009), 51.

4. JÚLIUS 30-ÁN KIJELENTETTE: James Crowley: *Japan's Quest for Autonomy: National Security and Foreign Policy, 1930–1958* (Princeton: Princeton University Press, 1966), 339. CSANG A KÍNAI NÉPHEZ INTÉZETT RÁDIÓBESZÉDÉBEN KÖZÖLTE: nyilatkozat az önvédelemről és a nemzeti kormány ellenállásáról (1937. aug. 14.), és http://mil.news.sina.com.cn/2005-06-9/1841298670.html.

5. FRANKLIN ROOSEVELT ELNÖK 1937. OKTÓBER 5-ÉN: http://www.vlib.us/amdocs/texts/fdrquarn.html. A HÁBORÚ ELSŐ ÉVÉBEN AZ OROSZOK: John W. Garver: *Chinese–Soviet Relations, 1937–1945: The Diplomacy of Chinese Nationalism* (New York: Oxford University Press, 1988), 38. A SZOVJETEK KILENCEZER KATONÁT VESZÍTETTEK: Alvin D. Coox: *Nomonhan: Japan Against Russia, 1939* (Stanford: Stanford University Press, 1990), 915.

6. Aaron William Moore: „The Chimera of Privacy: Reading Self-Discipline in Japanese Diaries from the Second World War (1937–1945)", *The Journal of Asian Studies* 68, no. 1 (2009), 187.

7. John Rabe: *The Good Man of Nanking: The Diaries of John Rabe*, ed. Erwin Wickert (New York: Knopf, 1998), 77.

8. Dreimächtepakt zwischen Deutschland, Italien und Japan vom 27. September 1940, in *Reichsgesetzblatt*, 2 (1940), 280.

9. Csang Kaj-sek (1941. ápr. 13.), idézve in Jay Taylor: *The Generalissimo: Chiang Kai-shek and the Struggle for Modern China* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009), 181–182.

10. Uo., 188.

11. Uo., 190.

12. Bevin Alexander: *The Strange Connection: US Intervention in China, 1944–1972* (Westport, CT: Greenwood, 1992), 16.

13. Franklin D. Roosevelt és Csang Kaj-sek vacsorája 1943. november 23-án; Foreign Relations of the United States, 1943, Conferences at Cairo and Teheran, 324.

14. Dong Wang: „The Discourse of Unequal Treaties in Modern China", *Pacific Affairs* 76, no. 3 (2003. okt. 1.), 399.

15. Theodore White – Annalee Jacoby: *Thunder out of China* (New York: William Sloane, 1946), 162.

16. Micah S. Muscolino: „Refugees, Land Reclamation, and Militarized Landscapes in Wartime China: Huanglongshan, Shaanxi, 1937–45", *The Journal of Asian Studies* 69, no. 2 (2010), 453–478.

17. Egy különösen jó könyv arról, hogy a háború hogyan hozta létre a modern Kínát: Hans van de Ven: *War and Nationalism in China: 1925–1945* (London: Routledge Curzon, 2003).
18. 1943. december 22-i bejegyzés: *The Diary of Georgi Dimitrov*, intr. and ed. Ivo Banac (New Haven: Yale University Press, 2003), 290.
19. A NEMZETI ELLENÁLLÁS NEVÉBEN: Ralph Thaxton: *Salt of the Earth: The Political Origins of Peasant Protest and Communist Revolution in China* (Berkeley: University of California Press, 1997), 256. PÉLDÁNAK OKÁÉRT SANTUNG TARTOMÁNY: Yung-fa Chen: *Making Revolution: The Communist Movement in Eastern and Central China, 1937–1945* (Berkeley: University of California Press, 1986), 267–269.
20. Parks M. Coble: „Japan's New Order and the Shanghai Capitalists: Conflict and Collaboration, 1937–1945", in *Chinese Collaboration with Japan, 1932–1945: The Limits of Accommodation*, ed. David P. Barrett – Lawrence N. Shyu (Stanford: Stanford University Press, 2001), 135–155.
21. Peter J. Seybolt: „The War Within a War: A Case Study of a County on the North China Plain", in *Chinese Collaboration with Japan, 1932–1945: The Limits of Accommodation*, ed. David P. Barrett – Lawrence N. Shyu (Stanford: Stanford University Press, 2001).
22. HA SZÜKSÉGESNEK VÉLTÉK: Yung-fa Chen: *Making Revolution*, 116–117. HURLEY MEGÍGÉRTE, HOGY AZ USA SEGÍTENI FOG: Michael Sheng: *Battling Western Imperialism: Mao, Stalin, and the United States* (Princeton: Princeton University Press, 1997), 89–93. Lásd még Odd Arne Westad: *Cold War and Revolution: Soviet-American Rivalry and the Origins of the Chinese Civil War, 1944–1946* (New York: Columbia University Press, 1993).
23. Csang Kaj-sek győzelmi üzenete 1945. augusztus 15-én: IBiblio, http://www.ibiblio.org / pha/policy/1945/450815c.html.

VIII. FEJEZET: MAO KOMMUNIZMUSA

1. Sin-wai Chan – David E. Pollard, eds.: *An Encyclopaedia of Translation: Chinese-English, English-Chinese* (Hong Kong [Hongkong]: Chinese University Press, 2001).
2. Lásd David Apter – Tony Saich: *Revolutionary Discourse in Mao's Republic* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1994).
3. Az idézet forrása Westad: *Decisive Encounters*, 160.
4. Mao Ce-tung: *Válogatott művek*, vol. 5.
5. LIN PIAO, A POLGÁRHÁBORÚ HŐSE: „Ai Yingxu, Lin Biao ruhe duidai kang Mei yuan Chao: Bu tongyi chubing Chaoxian?" [Milyen hozzáállást tanúsított Lin Piao az Amerika elleni hadjáratot illetően – Nem értett egyet vele, hogy segédcsapatokat küldjünk Koreába?] (2010. szept. 9.): http://dangshi.people.com.cn, letöltés 2010. október 5-én. BE KELL LÉPNÜNK A HÁBORÚBA: Mao Ce-tung elnök Csou En-lajnak 1950. október 13-án; Mao Ce-tung: *Jianguo yilai Mao Zedong wengao* [Mao Ce-tung kéziratai a Kínai Népköztársaság megalapítása után], ed. Zhonggong zhongyang wenxian yanjiushi (Beijing: Zhongyang wenxian, 1996), vol. 1, 556.

6. James Z. Gao: „War Culture, Nationalism, and Political Campaigns, 1950–1953", in *Chinese Nationalism in Perspective: Historical and Recent Cases*, ed. C. X. George Wei – Xiaoyuan Liu (New York: Praeger, 2001); Adam Cathcart: „Japanese Devils and American Wolves: Chinese Communist Songs from the War of Liberation and the Korean War", *Popular Music and Society* 33, no. 2 (2010), 203.
7. Lorenz Lüthi: *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World* (Princeton: Princeton University Press, 2008).
8. Más becslésekért lásd: Shu Guang Zhang: *Economic Cold War: America's Embargo Against China and the Sino-Soviet Alliance, 1949–1963* (Stanford: Stanford University Press, 2002) és Shen Zhihua: *Sulian zhuanjia zai Zhongguo, 1948–1960* [Szovjet szakértők Kínában, 1948–1960] (Beijing: Zhongguo guoji guangbo, 2003). Az én adataim a segélyprogramok hatásairól szóló, kínai közgazdászokkal folytatott beszélgetéseimen alapulnak.
9. Sanghajt érintően lásd Li Dehong, ed.: *Shanghai shi zhongxue jiaoshi yundong shiliao xuan* [A sanghaji középiskolai tanármozgalom válogatott dokumentumai] (Shanghai: Shanghai jiaoyu, 1997).
10. Lásd Cui Xiaolin lenyűgöző művét: *Chongsu yu sikao: 1951 nian qianhou gao xiao zhishifenzi sixiang gaizao yundong yanjiu* [Átformálás és újragondolás – A főiskolai és egyetemi értelmiségiek gondolkodását átalakító 1951 körüli mozgalomról] (Beijing: Zhonggong dangshi, 2005). A *Renmin Daxue*-ről lásd Douglas A. Stiffler: „Building Socialism at Chinese People's University: Chinese Cadres and Soviet Experts in the People's Republic of China, 1949–1957" (PhD-értekezés, University of California, San Diego, 2002).
11. A TANANYAG ÉS PEDAGÓGIA TELJES KÖRŰ IMPORTJA: saját szememmel láttam az amerikai tananyag és tanítási módszerek ugyanolyan keverékének nyolcvanas évekbeli (újra) bevezetését Kínában, így csak szimpatizálni tudtam azokkal a diákokkal, akiken kipróbálták. A PÁRT RAGASZKODOTT HOZZÁ: Eddy U: „The Making of *zhishifenzi*: The Critical Impact of the Registration of Unemployed Intellectuals in the Early PRC", *The China Quarterly* 173 (2003), 100–121.; és ua.: „The Hiring of Rejects: Teacher Recruitment and Crises of Socialism in the Early PRC Years", *Modern China* 30, no. 1, (2004), 46–80.
12. Lásd pl. a Mao Ce-tung és Jugyin szovjet nagykövet beszélgetéséről készült feljegyzést: (1955. dec. 21.) pp. 11–19., delo 9, papka 410, opis 49, fond 0100, az orosz külügyminisztérium archívuma, Moszkva (innentől AVPRF).
13. Lásd Stiffler: „Building Socialism at Chinese People's University".
14. Pepper: *Radicalism and Education Reform in Twentieth-Century China*, 224.
15. Odd Arne Westad: *Decisive Encounters: The Chinese Civil War, 1946–1950* (Stanford: Stanford University Press, 2003), 274–276.

16. Lásd pl. James Gao: *The Communist Takeover of Hangzhou: The Transformation of City and Cadre, 1949–1954* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2004); arról, hogy a KKP hogyan viszonyult Pekinghez, lásd Wang Jun vitatott művét: *Cheng ji* [Feljegyzések a városról] (Beijing: Sanlian shudian, 2003).

17. A TUDOMÁNYÁG AZ 1930-AS ÉVEKBEN JÖTT LÉTRE: Barbara Kreis: *Moskau 1917–35: vom Wohnungsbau zum Städtebau* [Moszkva, 1917–35 – A lakónegyedektől a városi épületekig] (Düsseldorf: Edition Marzona, 1985); Alesszandra Latur, ed.: *Rozsdenyije metropolij: Moszkva, 1930–1955. Voszpominanyija i obrazi* [Egy metropolisz születése – Moszkva, 1930–1955. Visszaemlékezések és képek] (Moszkva: Iszkussztvo-XXI vek, 2005); R. A. French: *Plans, Pragmatism and People: The Legacy of Soviet Planning for Today's Cities* (London: UCL Press, 1995). IGÉNY MUTATKOZOTT EGY [...] KÖZPONTI TERVRE IS: a várostervezés „modernista mozgalmának" kiváló kritikai áttekintését lásd Peter Hall: *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*, third ed. (London: Blackwell, 2003).

18. Wu Hung: *Remaking Beijing: Tiananmen Square and the Creation of a Political Space* (Chicago: University of Chicago Press, 2005) eredeti és szórakoztató összefoglalás a KKP Pekinghez való hozzáállásáról.

19. A szovjet tanácsok, valamint a korai KKP vitáihoz kötődő anyagok egy része megtalálható in *Jianguo yilai de Beijing chengshi jianshe ziliao. Di yi juan: Chengshi guihua* [Dokumentumok Peking várostervezéséről a Kínai Népköztársaság megalapításától fogva]. 1. könyv: Várostervezés (Beijing: Beijing jianshe shishu bianji weiyuanhui bianjibu, 1987). A következő bekezdés részben e fontos belső terjesztésű hétkötetes sorozaton alapul.

20. LIANG AKKORI FELJEGYZÉSEIBŐL KIOLVASHATÓ: L. írásait lásd in *Liang Sicheng quanji* [Liang Sze-cseng összegyűjtött munkái], vol. 6 (Beijing: Zhongguo jianzhu gongye, 2001). FIA VISSZAEMLÉKEZÉSE SZERINT: idézve in *China Daily* (1999. okt. 1.). AKÁRMIT GONDOLT IS LIANG: kiváló forrás erről Wang Jun: *Cheng ji*, különösen: 22–65.

21. ÚGY TŰNIK, HOGY A CSÁSZÁROK ÉLHETNEK PEKINGBEN: Wang Jun: „1950 niandai: dui Liang-Chen fangan de lishi kaocha" [1950-es évek – Liang javaslatának történeti vizsgálata], http://www.cc.org.cn. AZ EGYES CSOPORTOKNAK AZONOS SZINTŰ SZOLGÁLTATÁSOKAT: lásd *Jianguo yilai de Beijing chengshi jianshe ziliao. Di yi juan.*

22. Sztálin: *A marxizmus és a nemzeti kérdés* (Moszkva: Idegennyelvű Irodalmi Kiadó, 1945). Első orosz kiadása in *Proszvescsenyije*, no. 3–5. (1913. márc.–máj.).

23. Xiaoyuan Liu: *Reins of Liberation: An Entangled History of Mongolian Independence, Chinese Territoriality, and Great Power Hegemony* (Stanford: Stanford University Press, 2006) kitűnő áttekintés a KKP hozzáállásának alakulásáról.

24. A negyvenes-ötvenes évek kulcsszövegei in *Minzu wenti wenxian huibian* [A nemzetiségi kérdés dokumentumainak gyűjteménye], belső kiadvány (Beijing: Zhonggong zhongyang dangxiao, 1991).

25. Nincsenek pontos adataim róla, hogy az 1955-ig oroszról kínaira fordított szovjet elméleti irodalom hány százaléka foglalkozott a kisebbségi ügyekkel, de nagyjából harmincszázalékosra becsülöm az arányt; lásd Greg Guldin: „Anthropology by Other Names: The Impact of Sino-Soviet Friendship on the Anthropological Sciences", *The Australian Journal of Chinese Affairs*, 27 (1992), 133–149.

26. A KKP [...] RÉGI MEGLÁTÁSAI: lásd Chen Yongfa: *Zhongguo gongchan geming 70 nian* [A kínai kommunista forradalom hetven éve], vol. 1, 2nd ed. (Taibei: Lianjing, 2001). AMI A SZOVJETEKET ILLETI: lásd a dátum nélküli szovjet követségi jelentést: (1954 eleje), pp. 25–35., delo 7, papka 379, opis 417, fond 0100 (AVPRF).

27. A Kínai Népköztársaság építésének időszakából származó egyik elképzelésről lásd a Csou En-laj és Roscsin szovjet nagykövet beszélgetéséről készült jelentést: (1949. nov. 15.), pp. 57–66., delo 220, papka 36, opis 22, fond 07 (AVPRF).

28. Ez az egyik oka annak, hogy az etnikai kisebbségek közé tartozó barátaim miért szeretik csípősen „a hanok kegyetlenkedései a hanokkal" elnevezéssel illetni Kína politikatörténetét.

29. Shu Guang Zhang: *Deterrence and Strategic Culture: Chinese-American Confrontations, 1949–1958* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1992), 185.; lásd még Shu Guang Zhang: „Constructing 'Peaceful Coexistence': China's Diplomacy Toward the Geneva and Bandung Conferences, 1954–55", *Cold War History* 7, no. 4 (2007), 509.

30. Wang Ning: „The Great Northern Wilderness: Political Exiles in the People's Republic of China" (PhD-tézis, University of British Columbia, 2005), 54.

31. Zhonggong zhongyang wenxian yanjiushi, ed., *Jianguo yilai zhongyao wenxian xuanbian* [Fontos válogatott dokumentumok a Kínai Népköztársaság megalapítása óta] (Beijing: Zhongyang wenxian, 1992), vol. 10, 613.

32. „Liu Sao-csi jelentése az első nemzeti propagandakonferencián 1951. május 7-én", 123/25/2/5, Senhszi tartomány irattára; idézve in Yang Kuisong: „Reconsidering the Campaign to Suppress Counterrevolutionaries", *The China Quarterly* 193, no. 1 (2008), 105.

33. A kormányzati népirtások tudósa, R. J. Rummel becslése szerint majdnem kétannyian haltak meg: közel nyolc és fél millióan (lásd Rummel weboldalát: http://www.hawaii.edu/powerkills /NOTE2.HTM). Az én adataim az ezzel az időszakkal foglalkozó KNK-beli történészek becslésein alapulnak.

34. Rosemary Foot: „The Eisenhower Administration's Fear of Empowering the Chinese", *Political Science Quarterly* 111, no. 3 (1996. ősz), 517.

35. AMIKOR PEDIG 1955 FEBRUÁRJÁBAN: lásd Mao–Jugyin-jegyzőkönyv: (1955. máj. 25.), p. 112., delo 9, papka 393, opis 48, fond 0100 (AVPRF). MIKOR AZ EISENHOWER-ADMINISZTRÁCIÓ: Mao Ce-tung beszélgetései Csou En-lajjal és másokkal (1959. nov. 12.), idézve in Bo Yibo: *Ruogan zhongda juece yu shijian de huigu* [Visszaemlékezések

bizonyos fontos döntésekre és eseményekre], 2 kötetben (Beijing: Zhonggong zhongyang dangxiao, 1991), vol. 2, 1144.

36. Egy kitűnő Hruscsov-fordítás: Nikita S. Khrushchev: *The Crimes of the Stalin Era: Special Report to the 20th Congress of the Communist Party of the Soviet Union*, ed. Boris I. Nicolaevsky (New York: New Leader, 1956).

37. Wu Lengxi: *Shinian lunzhan 1956–1966: ZhongSu guanxi huiyilu* [A vita évtizede, 1956–1966 – Visszaemlékezés a kínai–szovjet kapcsolatokra] (Beijing: Zhongyang wenxian, 1999), 35–36.

38. *Renmin Ribao* (1956. dec. 29.).

39. „A kínai dolgozók országos szakszervezete által készített jelentés a munkavállalók sztrájkjairól", kötetszám: 141-1-840, 16., Hunan Tartományi Archívum, Csangsa. Lásd még Zhu Dandan: „The Double Crisis: China and the Hungarian Revolution of 1956" (PhD-tézis, London School of Economics, 2009), 180.

40. Mao Ce-tung: *Jianguo yilai Mao Zedong wengao* [Mao Ce-tung kéziratai a Kínai Népköztársaság megalapítása után], vol. 6, 630–644.

IX. FEJEZET: KÍNA EGYEDÜL

1. Frank Dikötter: *Mao's Great Famine: The History of China's Most Devastating Catastrophe, 1958–1962* (New York: Walker, 2010).

2. Mao Ce-tung: *Mao Zedong waijiao wenxuan* [Mao Ce-tung válogatott külpolitikai írásai] (Beijing: Zhongyang wenxian, 1994), 223–224.

3. „Memorandum of Conversation of N. S. Khrushchev with Mao Zedong, Beijing, 2 October 1959", *Cold War International History Bulletin*, no. 12/13 (2001), 269.

4. „Lieningzhuyi wansui!" [Sokáig éljen a leninizmus!], *Hongqi [Hungcsi]* (1960. ápr. 22.).

5. Tang Zhennan et al.: *Liu Shaoqi yu Mao Zedong* [Liu Sao-csi és Mao Ce-tung] (Changsha: Hunan renmin, 1998), 357.

6. RAGASZKODOTT HOZZÁ, HOGY A SZOVJET PÉLDÁBÓL: Stuart R. Schram: *Chairman Mao Talks to the People: Talks and Letters, 1956–1971*, first American ed. (New York: Pantheon Books, 1975), 192. ARRA A KÉRDÉSRE, HOGY TERET NYER-E: Xiao Donglian et al.: *Qiusuo Zhongguo: „wenge" qian shinian shi* [Kína felfedezése – A „kulturális forradalom" előtti tíz év története] (Beijing, 1999), 1000. A MARXIZMUS-LENINIZMUS IGAZSÁGA: Csou En-laj beszéde a 10. plénum előtt 1962. szeptember 26-án, idézve in Yang Kuisong: *Changes in Mao Zedong's Attitude toward the Indochina War, 1949–1973*, Cold War International History Project Working Paper 34 (Washington, DC: Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2002).

7. Mao Ce-tung: *Mao Zedong Poems* (Beijing: Foreign Languages Press, 1998). A verset 1963. január 9-én fejezte be.

8. John Garver: „China's Decision for War with India in 1962", in *New Directions in the Study of China's Foreign Policy*, ed. Alaistair Ian Johnston – Robert S. Ross (Stanford: Stanford University Press, 2006).

9. Shi Bo, ed.: *Zhong Yin dazhan jishi* [A nagy kínai–indiai háború eseményeinek feljegyzése] (Beijing: Dadi, 1993), 189.

10. Teng Hsziao-ping bevezetése 1963. július 8-án, in „Feljegyzések az SZKP és a KKP küldöttségeinek moszkvai üléseiről (1963. júl. 5–20.)", Aktenband 696, Bestandssignatur DY J IV 2/201, Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der ehemaligen DDR im Bundesarchiv, Berlin.

11. Sergey Radchenko: *Two Suns in the Heavens: The Sino-Soviet Struggle for Supremacy, 1962–1967* (Washington, DC: Woodrow Wilson Center, 2009), 112–113.

12. DE A KNK SAJÁT TÖMEGPUSZTÍTÓ KÉPESSÉGEKKEL RENDELKEZETT: még húsz év kellett azonban hozzá, hogy Kína olyan rakétára tegyen szert, amely Oroszország nyugati felét vagy az Egyesült Államok kontinentális részét fenyegethette; ez a Tungfeng (Keleti szél)–5, melyből mára mintegy húsz darab maradt. 1965 OKTÓBERÉBEN MEGDÖBBENT PÁRTHIVATALNOKOK ELŐTT: *A Concise History of the Communist Party of China*, ed. Hu Shi (Beijing: Foreign Languages Press, 1994), 318.

13. Lin Biao: *Long Live the Victory of People's War*, http://www.marxists.org/reference/archive/lin-biao/1965/09/peoples_war/ch08.htm.

14. Feljegyzés Csou En-laj és Pham Van Dong beszélgetéséről (1965. okt. 9.), Odd Arne Westad et al., eds.: *77 Conversations Between Chinese and Foreign Leaders on the Wars in Indochina, 1964–1977*, Working Paper 22 (Washington, DC: Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1998).

15. Feljegyzés Csou En-laj, Teng Hsziao-ping, Kang Seng, Le Duan és Nguyen Duy Trinh beszélgetéséről (1966. ápr. 13.), uo.

16. Az idézetek forrása Bernd Schaefer: *North Korean „Adventurism" and China's Long Shadow, 1966–1972*, Working Paper 44 (Washington, DC: Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004), 6–9.

17. „Feljegyzés Mao Ce-tung és az indonéz országgyűlés elnökének beszélgetéséről" (1964. jún. 9.), 105-01336-02, a kínai külügyminisztérium archívuma (innentől CFMA), Peking. Köszönettel tartozom Csou Tao-mónak, hogy felhívta a figyelmemet erre és az alább hivatkozott dokumentumokra.

18. 1961 JÚNIUSÁBAN SUKARNÓVAL TALÁLKOZVA: „Feljegyzés Mao Ce-tung és Sukarno indonéz elnök beszélgetéséről" (1961. jún. 13.), 204-01469-02 (CFMA). 1963 JANUÁRJÁBAN LIU SAO-CSI KIJELENTETTE: „Beszámoló Subandrio [indonéz külügyminiszter] látogatásáról" (1963. jan. 13.), 204-01504-01 (CFMA).

19. KÍNA SZERINT A DÖNTÉS „FELBUJTÓJA ROBERT KENNEDY": „Beszámoló a brit–indiai és a brit–malajziai kapcsolatokról" (1964. jan. 31.), 11001696-03 (CFMA). EZÉRT

PEKING INKÁBB AZ INDONÉZ KOMMUNISTA PÁRTNAK: „Jelentés Lo Zsuj-csing [tábornok] és egy indonéz katonai delegáció közötti beszélgetésről" (1965. jan. 24.), 105-01910-07; „Feljegyzés Jao Csung-ming [kínai nagykövet] és Subandrio beszélgetéséről" (1965. febr. 11.), 105-01319-05 (mindkettő: CFMA).

20. A KNK AZT TANÁCSOLTA: Alaba Ogunsanwo: *China's Policy in Africa 1958–71* (Cambridge: Cambridge University Press, 1974). KÍNA ALGÍRI NAGYKÖVETSÉGE MEGKÉRDŐJELEZTE: az idézet forrása Jeremy Friedman: „Reviving Revolution: The Sino-Soviet Split, the 'Third World,' and the Fate of the Left" (PhD-értekezés, Princeton University, 2011), ch. 3.

21. Fidel Castro Ruz közleménye, *Prensa Latina* (1966. febr. 6.), http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1966/19660206.html.

22. MÉG A HITLERISTÁK IS: az idézet forrása Friedman: „Reviving Revolution", ch. 3. MIKOR UTÓBBIAK PANASSZAL ÉLTEK: Radchenko: *Two Suns in the Heavens*, 193.

23. A BURZSOÁ DIKTATÚRÁT FELVÁLTOTTA: *Renmin Ribao* (1967. jún. 4.). A MONGOL REVIZIONISTÁK MÉRGEZŐ TEVÉKENYSÉGET VÉGEZNEK: Michael Schoenhals, ed.: *China's Cultural Revolution, 1966–1969: Not a Dinner Party* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1996).

24. Anne-Marie Brady: „Red and Expert: China's 'Foreign Friends' in the Great Proletarian Cultural Revolution, 1966–1969", in *China's Great Proletarian Cultural Revolution: Master Narratives and Post-Mao Counternarratives*, ed. Woei Lien Chong (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2002), 121.

25. „Interrogation record: Wang Guangmei, 10 April 1967", in Schoenhals: *China's Cultural Revolution, 1966–1969*, 105–106.

26. Ma Jisen: *The Cultural Revolution in the Foreign Ministry of China* (Hong Kong: Chinese University Press, 2004), 108.

27. Sergey Radchenko: „The Sino-Soviet Split", in *The Cambridge History of the Cold War*, ed. Melvyn P. Leffler – Odd Arne Westad, vol. 2 (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 349–372.

28. Barry Naughton: „The Third Front: Defence Industrialization in the Chinese Interior", *The China Quarterly*, no. 115 (1988. szept.), 351–386.

29. Yang Su: „Mass Killings in the Cultural Revolution: A Study of Three Provinces", in *The Chinese Cultural Revolution as History*, ed. Joseph Esherick – Paul Pickowicz – Andrew G. Walder (Stanford: Stanford University Press, 2006), 96–123. Egy szenzációhajhászabb beszámolóért lásd Zheng Yi: *Scarlet Memorial: Tales of Cannibalism in Modern China* (Boulder: Westview Press, 1998).

30. „Mao Zedong's Speech at the First Plenary Session of the CCP's Ninth Central Committee", *Cold War International History Project Bulletin*, no. 11 (n. d.), 163–165.

31. „Conversation between Mao Zedong and E. F. Hill, 28 November 1968", *Cold War International History Project Bulletin*, no. 11 (n. d.), 157–161.

32. „The CCP Central Committee's Order for General Mobilization in Border Provinces and Regions, 28 August 1969", *Cold War International History Project Bulletin*, no. 11 (n. d.), 168–169.

33. [DE] A SZOVJETUNIÓ EGYSZERRE ELLENSÉGE: „Report by Four Chinese Marshals – Chen Yi, Ye Jianying, Xu Xiangqian, and Nie Rongzhen, to the Central Committee, 'A Preliminary Evaluation of the War Situation' (excerpt), 11 July 1969", *Cold War International History Project Bulletin*, no. 11 (n. d.), 166–168. STRATÉGIAI SZEMPONTBÓL HASZNOSÍTANI LEHETNE: „Személyes záradék Csen Ji marsall jelentéséhez" (1969. szept. 17.). A KÖVETKEZŐ KÉT ÉVBEN MAO: Gordon S. Barrass: *The Art of Calligraphy in Modern China* (Berkeley: University of California Press, 2002), 98.

X. FEJEZET: KÍNA ÉS AMERIKA

1. Ám a KNK vezetői levonták a következtetést: Gong Li: „Chinese Decision Making and the Thawing of U.S.-China Relations", in *Re-Examining the Cold War: U.S.-China Diplomacy, 1954–1973*, ed. Robert S. Ross – Changbin Jiang (Cambridge, MA: Harvard University Asia Center, 2001), 346. KISSINGER ELMONDTA: a Fehér Ház munkatársainak tájékoztatása (1971. júl. 19.), 1036-os doboz, China-General (1971. júl.–okt.), NSC-állományok, Nixon elnöki dokumentumai, Washington, DC. MAO KEVÉSBÉ LELKESEDETT: Mao Ce-tung és Pham Van Dong (Peking, 1970. szeptember 23.), in Westad et al.: *77 Conversations Between Chinese and Foreign Leaders on the Wars in Indochina, 1964–1977*, 175.

2. A nyugat-európai államok közül Franciaország – egyedülálló módon – már 1964 óta nagyköveti szintű diplomáciai kapcsolatokat ápolt a Kínai Népköztársasággal.

3. KIJELENTETTE, HOGY A MEZŐGAZDASÁG [...] TERÉN: *Resolution on Certain Questions in the History of Our Party Since the Founding of the People's Republic of China* (Beijing: Foreign Languages Press, 1981). A FOLYAMAT SORÁN: „Muqian de xingshi he renwu" [A jelen helyzet és feladatok], (1980. jan. 16.), *Deng Xiaoping wenxuan* [Teng Hsziao-ping válogatott művei], vol. 2 (Beijing: Xinhua, 1983).

4. Han Szu-jin ironikus módon Mao „kulturális forradalmának" egyik legfőbb apologétájává vált; lásd két könyvét: Han Suyin: *Wind in the Tower: Mao Tse-tung and the Chinese Revolution, 1949–75* (London: Jonathan Cape, 1976) és uő.: *Lhasa, the Open City: Journey to Tibet* (London: Jonathan Cape, 1977).

5. Li Jie: „China's Domestic Politics and the Normalization of Sino-US Relations, 1969–1979", in *Normalization of U.S.-China Relations: An International History*, ed. William C. Kirby, Robert S. Ross – Li Gong, „Harvard East Asian monographs 254" (Cambridge, MA: Harvard University Asia Center, 2005), 79.

6. AKÁRHOVA NYÚJTSA IS AZ UJJAIT MOSZKVA: a beszélgetés leirata: Carter és Teng (1979. jan. 29.), Kína, 9-es doboz, földrajzi állomány, Brzezinski Gyűjtemény, Jimmy Carter

Elnöki Könyvtár, Atlanta (innentől JCPL). CSANG A KÍNÁBA LÁTOGATÓ [...] AMERIKAI VÉDELMI MINISZTERREL: a beszélgetés leirata: Csang Aj-ping és Harold Brown (1980. jan. 8.), 69-es doboz, Sullivan – távol-keleti tárgyi állomány és személyzeti anyag, 26-os kollekció, nemzetbiztonsági ügyek, elnöki dokumentumok (JCPL). TENG MAGA VILÁGOSAN BESZÉLT: Teng Hsziao-ping találkozója a kormánnyal (1979. jan. 31.), Kína, 9-es doboz, földrajzi állomány, Brzezinski Gyűjtemény (JCPL).

7. Morrow Reagannek 1981. november 30-án, Edwin Meese-anyagok, 19-es doboz, Ronald Reagan Elnöki Könyvtár, Simi Valley, Kalifornia.

8. Nyilatkozat az Egyesült Államok tajvani fegyverértékesítéséről (1982. aug. 17.), Ronald Reagan nyilvános elnöki dokumentumai (1981–1989), http://www.reagan.utexas.edu/archives/speeches/publicpapers.html.

9. Liu Xiaobo – Zhou Duo – Hou Dejian – Gao Xin: „June 2 Declaration," in Suzanne Ogden: *China's Search for Democracy: The Student and the Mass Movement of 1989* (Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1992), 358–359.

10. Minisztériumi dokumentum (1989. jún. 29.), másolat a washingtoni Nemzetbiztonsági Archívumban.

11. *Deng Xiaoping wenxuan*, vol. 3.

12. A kivonatok forrása: Vucsangban, Sencsenben, Csuhajban és Sanghajban tartott beszédek, 1992. január 18-tól február 21-ig, in *Deng Xiaoping wenxuan*, vol. 3.

13. *Renmin Ribao* (2009. szept. 14.).

14. „China Quick Facts", http://www.worldbank.org/.

15. *Huanqiu Shibao [Huancsiu Sipao]* (2010. jún. 23.).

16. Lásd „UNDP's Human Development Report 2010", http://hdr.undp.org/en/statistics/.

17. TVBS Poll Center (2009. márc.), http://www.tvbs.com.tw/FILE_DB/DL_DB/yijung/200905/yijung-20090508145032.pdf. Hozzáférés: 2011. februárig.

18. Robert Suettinger: *Beyond Tian'anmen: The Politics of U.S.-China Relations, 1989–2000* (Washington, DC: Brookings Institution Press, 2003), 87.

19. Song Qiang et al.: *Zhongguo keyi shuo bu: Lengzhanhou shidai de zhengzhi yu qinggan jueze* [Kína nemet mondhat – A hidegháború utáni korszak politikai és érzelmi választásai] (Beijing: Zhonghua gongshang lianhe, 1996).

20. KÍNÁNAK [MOST] JOBBAN ODA KELL FIGYELNIE: S. Mahmud Ali: *U.S.-China Relations in the „Asia-Pacific" Century* (New York: Palgrave Macmillan, 2008), 15. MIKOR 1998-BAN KÍNÁBA LÁTOGATOTT: http://www.zpub.com/un/china27.html.

21. EGYES KÍNAI NACIONALISTÁK SZERINT: ENSZ-sajtóközlemény, 6659 (1999. márc. 26.). A *Qianshao [Csiensao]* hongkongi magazin beszámolója szerint Csiang Cö-min kiadatlan visszaemlékezéseiben elismerte, hogy a támadás előtt jugoszláv hírszerzők állomásoztak a belgrádi kínai nagykövetségen, s a háború előtt Kína szorosan együttműködött a Milošević-rezsimmel; *Qianshao*, no. 240 (2011. febr.). CSIANG CÖ-MIN PEDIG CSAK OLAJAT ÖNTÖTT A TŰZRE: Ali: *U.S.-China Relations in the „Asia-Pacific" Century*, 94. AZ ELSŐ SZÁMÚ HIVATALOS ÚJSÁG: *Renmin Ribao* (1999. máj. 12. és 13.).

22. Simon Shen: *Redefining Nationalism in Modern China: Sino-American Relations and the Emergence of Chinese Public Opinion in the 21st Century* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007), 63. Shen könyve kitűnő bevezetés a mai Kína nacionalizmusáról szóló vitákba.

23. MIKOR A GEORGE W. BUSH VEZETTE WASHINGTONI KORMÁNY: uo., 73. A SZERBEK HOZZÁFÉRÉST BIZTOSÍTOTTAK: az NFH rájött, nem érdemes akkora erőt bevetnie, hogy hozzájusson az amerikai kémrepülőgép-technológiához, ha el kívánja kerülni a konfrontációt az USA-val; lásd *The Guardian* (2001. júl. 30.).

24. A kínai ENSZ-képviselet sajtóközleménye (2001. szept. 13.), „Chinese President Jiang Zemin Expressed Condolences by Telegraph over Terrorist Attacks on America and Talked with President Bush on Telephone to Show China's Position against Terrorism", http://www.china-un.org/eng/chinaandun/securitycouncil/thematicissues/counterterrorism /t26903.htm.

25. Colin Powell amerikai külügyminiszter: „Remarks at the Elliott School of International Affairs" (2003. szept. 5.), http://www.state.gov/secretary/rm/2003/23836.htm.

26. Gazdasági és Pénzügyi Statisztikai Hivatalcsoport (Inter-Agency Group on Economic and Financial Statistics), *Principal Global Indicators*, http://www.principalglobalindicators.org/default.aspx; Nemzetközi Valutaalap (IMF), *Country Information*, http://www.imf.org/external/country/index.htm; Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma, *Major Foreign Holders of Treasury Securities*, http://www.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/tic/Documents/mfh.txt; és Európai Bizottság, *Trade: Bilateral Relations*, http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/. Lásd még J. C. de Swaan: „China Goes to Wall Street: Beijing's Evolving US Investment Strategy", *Foreign Affairs* (2010. ápr. 29.).

27. Hasznos összehasonlításért lásd a Fegyverzet-ellenőrzési és Nonproliferációs Központ (Center for Arms Control and Non-Proliferation) honlapját, http://armscontrolcenter.org/. Minden ország esetében beleértettem az olyan kifizetéseket, amelyeket kizárólag katonai veteránokra fordítanak.

XI. FEJEZET: KÍNA ÉS ÁZSIA

1. Angus Maddison: *The World Economy: A Millennial Perspective* (Paris: OECD, 2001), 216–217.

2. *Asia Times* (2009. jan. 14.). Mikor 1999-ben aláírták az eredeti megállapodást, mindkét fél beleegyezett, hogy a vitatott területből szimbolikusan egy négyzetkilométerrel több jut Kínának, mint Vietnámnak; így idézték fel a hagyományos barátságot (Alexander Vuving: „Grand Strategic Fit and Power Shift: Explaining Turning Points in China-Vietnam Relations", in *Living with China*, ed. Shiping Tang et al. (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 229–245.

3. „Dong-A Ilbo Opinion Poll on South Korean Attitudes Toward Japan and Other Nations" (2005. ápr. 25.), http://www.mansfieldfdn.org/polls/2005/poll-05-2.htm.

4. Lásd pl. Kurt Campbell amerikai külügyi államtitkár beszélgetését dél-koreai szakértőkkel (2010. febr. 18.), WikiLeaks, http://213.251.145.96/cable./2010/02/10SEOUL248.html.

5. „Xiandaihua yu lishi jiaokeshu" [Modernizáció és történelemkönyvek], *Bingdian [Pingtien]* (2006. jan. 11.). Erőfeszítései miatt a magazint bezáratták.

6. „On Memories of Violence, Part 2: Chinese Textbooks and Questions About the Korean War 60 years Later", Jeremiah Jenne blogja: http://granitestudio.org/2010/06/25/.

7. „Új történelemkönyv", 4. és 5. fejezet (Tokyo [Tokió]: Fusosha, 2005). Készítette és fordította a Történelemkönyvek Reformjának Japán Társasága, http:// www.tsukurukai.com/05_rekisi_text/rekishi_English/English.pdf. A legtöbb új japán tankönyv kritikusabban szemléli a Japán Birodalom háborús bűneit.

8. A VITA KÖZÉPPONTJÁBAN ÁLLÓ: a polémia hátteréről lásd Unryu Suganuma: „The Diaoyo/Senkaku Islands: A Hotbed for a Hot War?", in *China and Japan at Odds: Deciphering the Perpetual Conflict*, ed. James Hsiung (New York: Palgrave Macmillan, 2007), 155–172. A JAPÁN BÍRÓSÁGOK EZ IDEIG: Ming Wan: *Sino-Japanese Relations: Interaction, Logic, and Transformation* (Stanford: Stanford University Press, 2008), 304–326.

9. SZINGAPÚR ANTIKOMMUNISTA VEZETŐJE, LEE KUAN YEW: a beszélgetés leirata: Lee és Helmut Schmidt német kancellár (1979. jún. 11.), in Ilse Dorothee Pautsch et al.: *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1979: 1. Juli bis 31. Dezember 1979* (Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2010), 173–174. A HANOI MEGLECKÉZTETÉSÉT CÉLZÓ NFH-HADJÁRAT: senki sem írt még részletesen Kína szerepéről az említett felkelésekben.

10. DE MÁS ASEAN-ORSZÁGOK IS AGGÓDNAK PEKING [...] MIATT: az olvasó kitűnő térképeket talál a következő honlapokon: http://www.global security.org/military/world/war/spratly-maps.htm. A KÍNAI SZÁRMAZÁSÚ KISEBBSÉG: „Indonesia: Chinese, Migrants", *Migration News*, 5, 6 (1998. jún.), http://migration.ucdavis.edu/mn/more.php?id=1559_0_3_0.

11. EGY ÚJSÁGÍRÓ ÍGY SZÁMOLT BE: az idézet forrása Jemma Purdey: *Anti-Chinese Violence in Indonesia, 1996–1999* (Honolulu: University of Hawaii Press, 2006), 1. A SUHARTO UTÁNI JAKARTAI KABINETTEL: a kilencvenes években a kínai nemzeti érzés fő megjelenési felületévé az internet vált; Kína kibererőinek egy külföldi hálózat elleni első támadása 1998-ban Indonéziát célozta, válaszul a délkelet-ázsiai országban tapasztalható rasszista erőszakra; lásd Christopher R. Hughes: „Nationalism in Chinese Cyberspace", *Cambridge Review of International Affairs* 13, no. 2 (2000), 195.

12. Mihail Gorbacsov: *Zsiznyi i reformi* [Élet és reformok] (Moszkva: Novosztyi, 1995).

13. „Treaty of Good-Neighborliness and Friendly Cooperation Between the People's Republic of China and the Russian Federation" (2001. júl. 24.), http://www.fmprc.gov.cn/eng/wjdt/2649/t15771.htm.

14. AZ SCO ALAPÍTÓ OKIRATA SZERINT: „Charter of the Shanghai Cooperation Organization", http://www.sectsco.org/EN/show.asp?id=69. EGY ÉVSZÁZADNYI SZÜNET UTÁN KÍNA: ha valaki megnézi az SCO weboldalát (http://www.sectsco.org), a szervezet kínai neve jóval szembeszökőbb az orosznál és az angolnál (kazah, tádzsik vagy üzbég nyelven pedig semmi sincs a honlapon); gyakorlati szempontból a szervezet befolyása mind ez ideig korlátozott volt; egyetlen valós intézménye a taskenti központú Regionális Terrorellenes Hivatal (Regional Anti-Terrorist Structure), amelynek angol rövidítése kissé szerencsétlen: RATS („patkányok").

15. Jegyzőkönyv, Peking (1974. nov. 27.), „Foreign Relations of the United States (1969–1976)", XVIII. kötet, Kína (1973–1976), 97. dokumentum.

16. Jonathan Holslag: *China and India: Prospects for Peace* (New York: Columbia University Press, 2010), 51.

17. Kína tartózkodott 1998-ban Jugoszlávia elítélésétől Koszovó ügyében; tartózkodott a Burma és Zimbabwe elleni szankciókról, valamint a 2006-os darfúri ENSZ-misszióról szóló határozathozatalkor; továbbá a líbiai repülésmentes övezetről hozott 2011-es döntéskor is.

A MODERNIZÁCIÓ KORA

1. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának Kelet-ázsiai és Csendes-óceáni Osztálya, „Background Note: Hong Kong, 15 March 2011", http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/2747.htm.

2. BÁR A KORMÁNYZAT NÉVLEG: hajdan ugyanez vonatkozott Nagy-Britanniára és az USA-ra is. NYUGATI PERSPEKTÍVÁBÓL NEHEZEN LEHET TAGADNI: Edward Steinfeld: *Playing Our Game: Why China's Economic Rise Doesn't Threaten the West* (Oxford: Oxford University Press, 2010).

3. „Full text of Chinese Premier's Speech at World Economic Forum Annual Meeting 2009" (2009. jan. 29.), http://news.xinhuanet.com/english/2009-01/29/content_10731877_1.htm.

4. „President Jiang Zemin Comments on Falun Gong's Harms 25 October 1999", http://www.china-embassy.org/eng/zt/ppflg/t36565.htm.

5. „Dalai Lama 'Wolf in Monk's Robes': Official", *China Daily* (2011. márc. 7.). A megjegyzések forrása Csang Csing-li, a sok megpróbáltatáson keresztülment kínai pártvezető Tibetben, aki folyamatosan kiáll a KKP-n belül a „szakadárokkal és elhajlókkal" szemben.

6. Jan Vilcek – Bruce N. Cronstein: „A Prize for the Foreign-born", *The FASEB Journal* 20, no. 9 (2006. júl. 1.), 1281–1283.

7. A Millwall Football Club dalából adaptálva (természetesen nem tartom felelősnek „Bermondsey oroszlánjait" a kínai nacionalizmusért).
8. A téma megfelelő tárgyalását lásd Martin Jacques: *When China Rules the World: The Rise of the Middle Kingdom and the End of the Western World* (London: Allen Lane, 2009), 244–252.
9. Fergus Hanson – Andrew Shearer: *China and the World: Public Opinion and Foreign Policy* (Sydney: The Lowy Institute, 2009).
10. Wang Jisi: „China's Search for a Grand Strategy", *Foreign Affairs* (2011. ápr.).
11. Kitűnő áttekintést ad a Columbia Egyetem honlapja: *China and Europe 1500–2000: What Is „Modern"?*, http://afe.easia.columbia.edu/chinawh/web/s6/s6_3.html.
12. Lásd United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division: „World Population to 2030" (UN, 2004); Amartya Sen: „Quality of Life", *New York Review of Books* (2011. máj. 12.).
13. „Pakistan and China: Sweet As Can Be?", *The Economist* (2011. máj. 12.).
14. „General Attitudes Toward China", WorldPublicOpinion.org, http://www.americans-world.org/digest/regional_issues/china/china1.cfm.

Kiadói jegyzet

A kötetünkben magyar népszerű átírásban olvasható kínai köznevek és kifejezések pinjin alakja

cseng feng (kiigazítás) – *zheng feng*
csi (bűverő, „világenergia") – *qi*
csiaohsziang (vendégfalu) – *qiaoxiang*
csipao (ujjatlan női ruha) – *qipao*
csungsan (Mao-öltöny) – *zhongshan*
falu (jog, törvényesség) – *falu* (ua.)
hszincseng (új politika) – *xinzheng*
huacsiao (délkelet-ázsiai kínai) – *huaqiao*
huajikuan (a „magasabbrendűség" elve) – *huayiguan*
huj (önsegítő és/vagy politikai szövetség) – *hui*
hujkuan (szülőhely és/vagy klán szerinti szövetség) – *huiguan*
hung (cég, vállalat) – *hong*
kohszüe (tudomány) – *kexue*
kuantu sangpan (hivatalos kereskedelmi kontroll) – *guandu shangban*
kungho (köztársasági államforma) – *gonghe*
kungszo („céh", kereskedelmi szövetség) – *gongsuo*
minkuo (népállam, „köztársaság") – *minguo*
nanjang (délkelet-ázsiai régió) – *nanyang*
nej (belső, belül lévő) – *nei*
pajhua (köznyelv, nem irodalmi nyelv) – *baihua*
pang (társaság, szervezet) – *bang*
söhujcsuji (szocializmus) – *shehuizhuyi*
tienlung csinghsziang (az egek sárkányai) – *tianlong jingxiang*
tienzsan csinghsziang (létfeltételek) – *tianran jingxiang*
tunghszianghuj (ua., mint a *hujkuan*) – *tongxianghui*
vaj (külső, kívül lévő) – *wai*
vanszuj (éljen soká!) – *wansui*
vencsang (esszé, irodalmi tanulmány) – *wenchang*

A kötetünkben magyar népszerű átírásban szereplő kínai személy-, újság-, intézmény-, vállalat- és földrajzi nevek pinjin alakja

Aj-hszin Csüe-lo – Aixin Jueluo
Ajhun – Aihun
Akszaj Csin – Aksai Chin
Anhuj – Anhui
Antung – Andong
Aomen [Makaó] – Aomen (ua.)
Caj Ho-szen – Cai Hesen
Caj Jüan-pej – Cai Yuanpei
Cao Zsu-lin – Cao Rulin
Ce-hszi – Cixi
Ceng Csi-cö – Zeng Jize
Ceng Kuo-fan – Zeng Guofan
Cou Zsung – Zou Rong
Cung Csing-hou – Zong Qinghou
Cungli (Kokuo Sivu) Jamen – Zongli (Geguo Shiwu) Yamen
Csang Aj-ping – Zhang Aiping
Csang Co-lin – Zhang Zuolin
Csang Csang-szung – Zhang Changsong
Csang Cse-csung – Zhang Zhizhong
Csangcsun – Changchun
Csang Hszüe-liang – Zhang Xueliang
Csangjö – Zhangye
Csang Ping-lin – Zhang Binglin
Csangsa – Changsha
Csang Zsung – Zhang Rong
Csao Ce-jang – Zhao Ziyang
Csaocsing – Zhaoqing
Csao Csiu-csang – Zhao Jiuzhang
Csaocsou – Chaozhou
Csao Tung-zsi – Zhao Dongri
Cse-kang – Zhigang
Cseli – Zhili
Csen Csen-lu [Tan Cheng Lock] – Chen Zhenlu
Csen Csia-keng [Tan Kah Kee] – Chen Jiageng
Csencsiang – Zhenjiang
Csen Csien – Chen Jian
Csen Csiung-ming – Chen Jiongming
Csengcsou – Zhengzhou
Csenghaj – Chenghai
Cseng Hsziao-csing – Cheng Xiaoqing
Cseng Nien – Zheng Nian
Cseng Sö-vo – Cheng Shewo
Cseng Taj [Charoen Pokphand] – Zheng Dai
Csengtö – Chengde
Csengtu – Chengdu
Csen Hsziang-mej – Chen Xiangmei
Csen Ji – Chen Yi
Csenjüan (csatahajó) – *Zhenyuan*
Csen Jün – Chen Yun
Csenpao [Damanszkij-sziget] – Zhenbao
Csen Suj-pien – Chen Shuibian
Csen Tu-hsziu – Chen Duxiu
Csia-csing – Jiaqing
Csiang Cö-min – Jiang Zemin
Csiang Csie-si – Jiang Jieshi
Csiang Csing – Jiang Qing
Csiang Csing-kuo – Jiang Jingguo
Csiang Fang-liang [Faina Vahreva] – Jiang Fangliang
Csianghszi – Jiangxi
Csiang Meng-lin – Jiang Menglin
Csiangnan – Jiangnan
Csiangszu – Jiangsu
Csiang [Csang] Vej-kuo – Jiang Weiguo
Csiaocsou – Jiaozhou
Csiaosipao (újság) – *Jiaoshibao*
Csicuj – Jicui

Csi Csao-csin – Ji Zhaojin
Csicsihar – Qiqihar
Csien Hsziu-ling – Qian Xiuling
Csien Hszüe-szen – Qian Xuesen
Csien-lung – Qianlong
Csiensao (újság) – *Qianshao*
Csilin – Jilin
Csilu – Qilu
Csinan – Jinan
Csing (dinasztia) – Qing
Csingcsou (Hupejben) – Jingzhou
Csingcsou (Santungban) – Qingzhou
Csinghaj [Koko-nór] – Qinghai
Csinghua – Qinghua
Csingjipao (újság) – *Qingyibao*
Csingliu Tang – Qingliu Dang
Csingtao – Qingdao
Csinhuangtao – Qinhuangdao
Csinmen [Kinmen-szigetek] – Jinmen
Csin-san [Arany-hegy] – Jinshan
Csiucsiang – Jiujiang
Csiu Csin – Qiu Jin
Csiungcsou – Qiongzhou
Csou Cseng-kuj [Vivian Chow] – Zhou Chenggui
Csou En-laj – Zhou Enlai
Csou Fo-haj – Zhou Fohai
Csou Tao-mo – Zhou Taomo
Csöcsiang – Zhejiang
Csuang Ting-fu – Zhuang Tingfu
Csu Cseng-po – Chu Chengbo
Csucsiang [Gyöngy-folyó] – Zhujiang
Csuhaj – Zhuhai
Csungcsing [Csungking] – Chongqing
Csungkuo [Kína] – Zhongguo
Csungkuo Zsenmin Csiefangcsün – Zhongguo Renmin Jiefangjun
Csungsa – Zhongsha
Csung-san – Zhongshan
Csu Tö – Zhu De
Csüancsou – Quanzhou
Csü Csiu-paj – Qu Qiubai
Csüje – Juye
Falun Kung – Falun Gong
Fang Li-cse – Fang Lizhi
Feng Csi-caj – Feng Jicai
Feng Kuj-fen – Feng Guifen
Fucsien – Fujian
Fucsou – Fuzhou
Haerpin [Harbin] – Ha'erbin
Hajcsou – Haizhou
Hajnan – Hainan
Hajtien – Haidian
Han (dinasztia) – Han (ua.)
Hangcsou – Hangzhou
Hanjang [Szöul] – Hanyang
Hanlin – Hanlin (ua.)
Han Szu-jin – Han Suyin
Han Tung-fang – Han Dongfang
Han Ven-ti – Han Wendi
Hejlungcsiang [Hejlungkiang] – Heilongjiang
Hengjang – Hengyang
Honan – Henan
Honanfu – Henanfu
Hopej – Hebei
Hoping Fantien – Heping Fandian
Hsziamen – Xiamen
Hszian – Xi'an
Hsziangkang [Hongkong] – Xianggang
Hsziangtao (újság) – *Xiangdao*
Hszi Csin-ping – Xi Jinping
Hszie Ji-csu – Xie Yichu
Hszincseng – Xinzheng
Hszincsiang – Xinjiang
Hszin Csingnien (újság) – *Xin Qingnian*

Hszinhua – Xinhua
Hszining – Xining
Hszipajpo – Xibaipo
Hszisa [Paracel-szigetek] – Xisha
Hszüan-je – Xuanye
Hszüan-tung – Xuantong
Hszücsou – Xuzhou
Hszü Sou – Xu Shou
Huahszin – Huaxin
Hua Hszin-min – Hua Xinmin
Hua Kuo-feng – Hua Guofeng
Hua Lan-hung [Léon Hoa] – Hua Lanhong
Huancsiu Sipao (újság) – *Huanqiu Shibao*
Huangho [Sárga-folyó] – Huanghe
Huangpu – Huangpu (ua.)
Huang-ti [Sárga Császár] – Huangdi
Hu Csin-tao – Hu Jintao
Hu Han-min – Hu Hanmin
Hu Jao-pang – Hu Yaobang
Hujtung szejikuan – Huitong siyiguan
Hunan – Hunan (ua.)
Huncsun – Hunchun
Hungcsi (újság) – *Hongqi*
Hung Hsziu-csüan – Hong Xiuquan
Hung Szung – Hong Song
Huo Csing-tang – Huo Qingtang
Huo Szang – Huo Sang
Hupej – Hubei
Hu Si – Hu Shi
Jalu [Amnok folyó] – Yalu
Jangce – Yangzi
Jang Ceng-hszin – Yang Zengxin
Jang Csen-ning – Yang Zhenning
Jang Ji-po – Yang Yibo
Jang Kuj-szung – Yang Kuisong
Jao Csung-ming – Yao Zhongming
Je Csien-jing – Ye Jianying
Je Ming-csen – Ye Mingchen
Jenan – Yan'an
Jencsing – Yanjing
Jen Hszi-san – Yan Xishan
Jentaj – Yantai
Jicsang – Yichang
Ji csing [Változások könyve] – *Yi jing*
Jihocsüan – Yihequan
Jingkou – Yingkou
Jüanmingjüan – Yuanmingyuan
Jüan Si-kaj – Yuan Shikai
Jüan Vej-si – Yuan Weishi
Jüejang – Yueyang
Jünnan – Yunnan
Jünsu–5 [Jün–5; J–5] – Yunshu–5 [Yun–5; Y–5]
Jü Zsen Seng – Yu Ren Sheng
Kajfeng – Kaifeng
Kajping – Kaiping
Kancsou – Ganzhou
Kang-hszi – Kangxi
Kang Ju-vej – Kang Youwei
Kang Seng – Kang Sheng
Kang-tö – Kangde
Kanszu – Gansu
Kaojao – Gaoyao
Kaoseng (hajó) – *Gaosheng*
Kinling – Ginling
Kocse Hujpien (újság) – *Gezhi Huibian*
Kuan-ce – Guanzi
Kuangcsou [Kanton] – Guangzhou
Kuangcsouvan – Guangzhouwan
Kuanghszi – Guangxi
Kuang-hszü – Guangxu
Kuangtung – Guangdong
Kuantung – Guandong
Kujcsou – Guizhou
Kujjang – Guiyang

Kujlin – Guilin
Kulou – Kulou (ua.)
Kung (herceg) – Gong
Kung-ce – Kongzi
Kung Pin-mej (Ignatius) – Gong Pinmei
Kunming – Kunming (ua.)
Kuo Csüan – Guo Quan
Kuo Jüe – Guo Yue
Kuomintang – Guomindang
Kuo Mo-zso – Guo Moruo
Kuo Szung-tao – Guo Songtao
Lancsou – Lanzhou
Liang Csi-csao – Liang Qichao
Liang Sze-cseng – Liang Sicheng
Liaoning – Liaoning (ua.)
Liaotung – Liaodong
Li Cung-zsen – Li Zongren
Li Cseng-tao – Li Zhengdao
Lie-ce – Liezi
Lifanjüan – Lifanyuan
Li Hszien-lung [Lee Hsien Loong] – Li Xianlong
Li Hung-csang – Li Hongzhang
Li Kuang-jao [Lee Kuan Yew] – Li Guangyao
Li Li-szan – Li Lisan
Lin Cö-hszü – Lin Zexu
Lin Csang-ji – Lin Changyi
Lingnan – Lingnan (ua.)
Lin Piao – Lin Biao
Lipao (újság) – *Libao*
Li Peng – Li Peng (ua.)
Li Sa – Li Sha
Li San-lan – Li Shanlan
Lisi Tangan (újság) – *Lishi Dang'an*
Li Ta-csao – Li Dazhao
Li Teng-huj [Lee Teng-hui] – Li Denghui
Liucsing – Liujing
Liucsiu [Rjúkjú-szigetek] – Liuqiu
Liucsou – Liuzhou
Liu Hsziao-po – Liu Xiaobo
Liu Hszi-hung – Liu Xihong
Liu Hung-seng – Liu Hongsheng
Liu Kuang-cu – Liu Guangzu
Liu Sao-csi – Liu Shaoqi
Lo Csia-ling – Luo Jialing
Lojang – Luoyang
Lo Zsuj-csing – Luo Ruiqing
Lu Hszün – Lu Xun
Lukou – Lugou
Lungcsou – Longzhou
Lunghaj – Longhai
Lung-jü – Longyu
Lung Jün – Long Yun
Lungkou – Longkou
Lüsun [Port Arthur-i kikötő] – Lüshun
Macu [Matsu-szigetek] – Mazu
Ma Csi-szen – Ma Jisen
Ma Jing-piao – Ma Yingbiao
Maj Meng-hua – Mai Menghua
Ma Jung-can – Ma Yongcan
Mancsou [Mandzsúria] – Manzhou
Mancsouli – Manzhouli
Mao Ce-tung [Cö-tung] – Mao Zedong
Mejcsou – Meizhou
Mengce – Mengzi
Ming (dinasztia) – Ming (ua.)
Minpao (újság) – *Minbao*
Nancsang – Nanchang
Nancsing [Nanking] – Nanjing
Nanning – Nanning (ua.)
Nansa [Spratly-szigetek] – Nansha
Nejhuang – Neihuang
Nien – Nian
Ninghszia – Ningxia
Ningpo – Ningbo

Ni To-seng [Őrző Ni] – Ni Tuosheng
Niu Csün – Niu Jun
Paj Csung-hszi – Bai Chongxi
Palicsiao [Nyolc li híd] – Baliqiao
Pao Lang – Bao Lang
Paoting – Baoding
Pejcsing [Peking] – Beijing
Pejcsing csingnien pao (tv-film) – *Beijing qingnian bao*
Pejhaj – Beihai
Peng Tö-huaj – Peng Dehuai
Pingtien (újság) – *Bingdian*
Pingzsang – Pingrang
Pohaj – Bohai
Pojang – Poyang
Pu Ji [Pu-ji] – Puyi
Putung – Pudong
Sanghaj – Shanghai
Sanhszi – Shanxi
Santou – Shantou
Santung – Shandong
Sasi – Shashi
Sencsen – Shenzhen
Seng Si-caj – Sheng Shicai
Senhszi – Shaanxi
Senhua (Vietnámban) [Hue] – Shenhua
Senjang [Mukden] – Shenyang
Senpao (újság) – *Shenbao*
Szansuj – Sanshui
Szantuao – Sandu'ao
Szecsuan – Sichuan
Szemao – Simao
Szucsou – Suzhou
Szujfenho – Suifenhe
Szun-ce – Sunzi
Szung (dinasztia) – Song
Szung Csiao-zsen – Song Jiaoren
Szung Csia-su [Charlie Soong] – Song Jiashu
Szung Csing-ling – Song Qingling
Szung Mej-ling – Song Meiling
Szung Vang-hsziang [Song Ong Siang] – Song Wangxiang
Szun Mej – Sun Mei
Tajercsuang – Tai'erzhuang
Tajjüan – Taiyuan
Taj Li – Dai Li
Tajnan – Tainan
Tajpej – Taibei
Tajping Tjen-kuo [Tien-kuo] – Taiping Tianguo
Tajvan – Taiwan
Talien [Dairen; Port Arthur] – Dalian
Tamszuj – Tamsui
Tang (dinasztia) – Tang (ua.)
Tang Sao-ji – Tang Shaoyi
Tang Ven-seng [Nancy Tang] – Tang Wensheng
Tao-kuang – Daoguang
Ta Sicsie – Da Shijie
Tatung (Liaoningban) – Dadong
Tatung (Sanhsziban) – Datong
Tengcsou – Tengzhou
Tengcsung – Tengchong
Teng Hsziao-ping – Deng Xiaoping
Teng Ji-ming (Dominic) – Deng Yiming
Tiaojü [Szenkaku-szigetek] – Diaoyu
Tienanmen – Tiananmen
Tiencsin – Tianjin
Tiensicsaj (újság) – *Dianshizhai*
Tihua – Dihua
Tingjüan (csatahajó) – *Dingyuan*
Ting Zsu-csang – Ding Ruchang
Tung-cse – Tongzhi
Tungfeng – Dongfeng
Tungmenghuj – Tongmenghui

Tungsa [Pratas-szigetek] – Dongsha
Tungting – Dongting
Tungvenkuan – Tongwenguan
Tunhuang – Dunhuang
Ürümcsi – Ürümqi
Vahaha – Wahaha
Vajvupu – Waiwubu
Vang Csia-hsziang – Wang Jiaxiang
Vang Csing-vej – Wang Jingwei
Vang Csi-sze – Wang Jisi
Vangfucsing – Wangfujing
Vang Haj-zsung – Wang Hairong
Vang Kan-csang – Wang Ganchang
Vang Kuang-mej – Wang Guangmei
Vang Kung-vu – Wang Gungwu [Gongwu]
Vang Ming – Wang Ming
Vang Tan – Wang Dan
Vang Tao – Wang Tao
Vanhszien – Wanxian
Vejhajvej – Weihaiwei
Vej Jüan – Wei Yuan
Ven Csia-pao – Wen Jiabao
Vencsou – Wenzhou
Ven Ji-to – Wen Yiduo
Vucsang – Wuchang
Vucsou – Wuzhou
Vuhan – Wuhan
Vuhszi – Wuxi
Vuhu – Wuhu
Vuszung – Wusong
Vu Ta-ju – Wu Dayou
Vu Ting-fang – Wu Tingfang
Zsenmin Zsipao (újság) – *Renmin Ribao*
Zsöho – Rehe
Zsung Cse-csien – Rong Zhijian
Zsung Hung [Yung Wing] – Rong Hong
Zsung Ji-zsen – Rong Yiren
Zsung Sang-csien – Rong Shangqian

*A kötetünkben magyaros átírásban szereplő japán személynevek nemzetközileg elfogadott Hepburn-féle alakja**

Ariga Nagaó [Nagao] – Ariga Nagao
Aszaka Jaszuhiko – Asaka Yasuhiko
Fukuzava [Fukudzava] Jukicsi – Fukuzawa Yukichi
Gotó [Goto] Sinpei – Goto Shinpei
Hamagucsi Oszacsi – Hamaguchi Osachi
Inukai Cujosi – Inukai Tsuyoshi
Irije Akira – Iriye Akira
Itó [Ito] Hirobumi – Ito Hirobumi
Jamada Szaburó [Szaburo] – Yamada Saburo
Kumazava Banzan [Kumadzava Bandzan] – Kumazawa Banzan
Meidzsi – Meiji
Nakamura Keiu – Nakamura Keiu (ua.)
Szaigó [Szaigo] Takamori – Saigo Takamori
Szoedzsima Taneomi – Soejima Taneomi
Taisó [Taiso] – Taisho
Tanaka Kakuei – Tanaka Kakuei (ua.)
Tokugava – Tokugawa
Tokutomi Szohó [Szoho] – Tokutomi Soho

* A Hepburn-féle japán névalakok *z* és *o* betűjének magyar átírása ingadozik (z-dz; o-ó), ezért itt mindkét változatot feltüntetjük. *(A szerk.)*

A kötetünkben magyaros átírásban szereplő koreai személynevek nemzetközileg elfogadott McCune–Reischauer-féle alakja

Hungszon tevongun – Heungseon Daewongun
I Haung – Yi Haeung
I Szungman – Yi Syngman [Syngman Rhee]
Kim Dedzsung – Kim Dae-jung
Kim Dzsongil – Kim Jong-il
Kim Dzsongun – Kim Jong-un
Kim Ir Szen [Irszen; Ilszong]* – Kim Il-sung
Kim Ok Kjun – Kim Ok-gyun
Kodzsong – Gojong
No Muhjon – Roh Moo-hjun
Szo Dzsephil – Seo Jae-pil

* A Kim Ir Szen a név oroszos alakjának hagyományosan rögzült magyar változata. Szoros átírásban Kim Ilszong lenne, ehhez közelít a nemzetközileg használt névalak is. *(A szerk.)*

Rövidítések

ASEAN – Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (Association of Southeast Asian Nations)
ENSZ – Egyesült Nemzetek Szervezete
FDI – közvetlen külföldi beruházás *(foreign direct investment)*
GDP – bruttó hazai termék *(gross domestic product)*
HSBC – Hong Kong and Shanghai Banking Company
Hszinhua – Új Kína állami hírügynökség
IMF – Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund)
KB – Központi Bizottság
KFC – Kentucky Fried Chicken
KKP – Kínai Kommunista Párt
KMT – Kuomintang (Nemzeti Párt)
KNDK – Koreai Népi Demokratikus Köztársaság
KNK – Kínai Népköztársaság
LSE – London School of Economics
NATO – Észak-atlanti Szerződés Szervezete (North Atlantic Treaty Organization)
NFH – [Kínai] Népi Felszabadító Hadsereg
PAP – Népi Akciópárt (People's Action Party)
PB – Politikai Bizottság
SCO – Sanghaji Együttműködési Szervezet
SEZ – különleges gazdasági övezet *(special economic zone)*
SMC – Sanghaji Városi Tanács (Shanghai Municipal Council)
SZKP – a Szovjetunió Kommunista Pártja
USA – Amerikai Egyesült Államok (United States of America)
WTO – Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization)
YMCA/YWCA – Fiatalok Keresztény Egyesülete

Név- és tárgymutató

A, Á

„A Csing Birodalomnak adózó népek térképe" 38
adófizető államok 22, 30, 40–42, 74–75, 88
Afganisztán 113, 299, 300, 320, 340, 347–349
Afrika 39, 72, 80, 120, 148, 259, 263, 270, 279, 283, 294–295, 315, 347, 355, 371
Aguinaldo, Emilio 182
„ágyúnaszád-diplomácia" 147
A háború művészete (Szun-ce) 19
Albánia 287, 321
Algéria 282–283, 321
A marxizmus és a nemzeti kérdés (Sztálin) 257
Amiot, Jean 23
A nemzetközi jog elemei (Wheaton) 76
A népek törvénye (Vattel) 75
Anhuj tartomány 83, 214, 222,
Aquino, Benigno 182
Ariga Nagaó 161
Arunácsal Prades 128, 345,
ASEAN (Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége) 324, 326, 335–336, 338–339, 367, 372
ASEAN–Kína Szabadkereskedelmi Övezet 335
Ashley, Percy 128
Aszaka Jaszuhiko 213
A tőke (Marx) 233
Ausztrália 46, 154, 179, 189–190, 197, 321, 326
Az új szovjet alkotmány (Strong) 166

B

Babaház (Ibsen) 173
bandungi konferencia 259, 263, 275
Bank of China 157
Barton, Sidney, Sir 147
Bauer, Max 117
Bázel-misszió 67
békés egymás mellett élés 259, 274, 325
Belső-Mongólia (autonóm) tartomány 177, 230, 288
Ben Bella, Ahmed 283
bin Laden, Oszama 320
Blücher (Bjuher), Vaszilij 136, 138, 141
bokszerfelkelés 111–113, 118, 140, 159, 161, 210, 285, 308, 317
bokszerjegyzőkönyvek 113
bolsevik forradalom 132, 135, 148, 165
Borogyin, Mihail 136, 137, 165–167
Braun, Otto 166
Brezsnyev, Leonyid 281
Bridgeman, Elijah 67
brit–amerikai háború (1812–15) 43–44
British American Tobacco 154, 157
Brit Kelet-indiai Társaság 42, 44
Brown, Harold 299

Brunei 179, 180
buddhizmus 87, 127, 158, 160
Burma (Mianmar) 20, 21, 30, 74, 91, 129, 180, 215, 217, 259, 333, 335–336, 347, 349, 370
Bush, George H. W. 296, 305–306, 320
Bush, George W. 313, 318–319, 343, 348
Butterfield & Swire cég 58

C

Caj Ho-szen 196
Caj Jüan-pej 170–171
cambridge-i hetek 159
Cameron, Ewen 65
Carter, Jimmy 296, 299, 311
Castiglione, Giuseppe 24
Castro, Fidel 189, 283–284
Ce-hszi császári özvegy 55, 77, 82, 90, 94–95, 111–113, 117–119, 151, 172
Ceng Csi-cö 78
Ceng Kuo-fan 52, 68, 78
Chang, José Antonio 188
Chan, Julius 189
Chaplin, Charlie 168
Charoen Pokphand (Cseng Taj) cég 181, 334
Chen, Eugene 189
Chennault, Anna 173
Chennault, Claire 164, 173
Chen, Percy 189
Chen, Steve 186
Cheo Ying, Esther 174
Chow, Vivian (Csou Cseng-kuj) 190
Choy, Armando 189
Chui, Gustavo 189
Chung, Arthur 189
Churchill, Winston 227
Clinton, Bill 312–316, 319, 345
Coca-Cola cég 303
Cou Zsung 120
Cung Csing-hou 201
Cungli Jamen (külügyi hivatal) 77, 84, 112, 118

Cs

Csang Aj-ping 299
Csang Co-lin 104, 142
Csang Csang-szung 194
Csang Cse-csung 209
Csang Csing-kuo 164, 173, 198, 299, 311–312
Csang Hszüe-liang 142, 208
Csang Kaj-sek
  áttérése a kereszténységre 159
  a világháború után 162
  és a jaltai konferencia 227–229
  és a kommunisták 139, 166, 206–207
  és a Kuomintang 138–144, 163
  és a második kínai–japán háború 101–103, 105
  és a polgárháború 237
  és Szun Jat-szen 135–136
  és Tajvan 260, 296
Csang Ping-lin 96
Csang Vej-kuo 164
Csao Ce-jang 306
Csao Csiu-csang 201
Császári Tengeri Vámhivatal 77, 162, 184
Csehszlovákia 287
Cse-kang 73
Csen Csiung-ming 133
cseng feng [kiigazítás] 222
Cseng Hsziao-csing 168
Cseng Nien 200
Cseng Sö-vo 153
Csen Hsziang-mej 173
Csen Ji 272, 286, 287, 290
Csen Jün 297
Csen Suj-pien 313, 355
Csen Tu-hsziu 95, 130–132, 135, 170
Csia-csing császár 30, 31–32, 43–44
Csiang Cö-min 201, 312–317, 319–320, 341

Csiang Csing 168, 331
Csiang Meng-lin 170
Csiangnan Fegyvergyár 65, 71
*csiaohsziang*ok [vendégfalvak] 183
Csiaosipao (újság) 252
Csien Hszüe-szen 201
Csien-lung császár 20–23, 29–32, 36, 38–39, 42–43, 53, 324, 366
Csilu Egyetem 159
Csinavat, Thakszin 182
Csing Birodalom
  és a cári Oroszország 39–41
  és a császári vizsgák 68–70, 118
  és a lázadók leverése 48–53
  és a második ópiumháború 24, 57
  és az 1911-es forradalom 103, 108, 119–123, 128, 129, 138, 178, 181, 223, 246
  és az első ópiumháború 29, 45–50, 76
  kormányzati reformja („száznapos reform") 94, 117–119
  külkereskedelme 41–48
  megalapítása 19–20
  önerősítő mozgalma 54–55, 65, 68
  összeomlása 125–132
  veresége az első kínai–japán háborúban 93–95
Csinghua Egyetem 69, 115, 251, 286
Csingliu Tang (purista párt) 90
Csingtao 61, 98, 114, 116
csipao [ujjatlan női ruha] 150–151
Csiu Csin 173
Csou En-laj
  és a „kulturális forradalom" 286
  és a szovjet modell csodálata 244–245
  és Mao Ce-tung támogatása 274–275, 289
  és Richard Nixon 294–295
Csou Fo-haj 230
Csuang Ting-fu 38
Csu Cseng-po 93
Csujkov, Vaszilij 165
csungsan [Mao-öltöny] 150, 151
Csu Tö 193
Csü Csiu-paj 172

D

dalai láma 127–128, 207, 275–276, 361, 372
Dalok könyve 72
Dane, Richard 162
Darwin, Charles 79
de Gaulle, Charles 213, 228
Délkelet-Ázsia
  és Kína 333–334, 367–368
  kereskedelem Délkelet-Ázsián belül 64
  kereskedelem Délkelet-Ázsiával 63–64
  mint a kínai migráció fő célpontja 177–184, 187
dél-kínai-tengeri követelések 336–339
Dél-Korea (Koreai Köztársaság)
  Demcsugdongrub herceg 230
  demokrácia
  és a Kínai Népköztársaság 323, 326–329, 367
  és Tajvan 299–301
  gazdaságának állami irányítása 356
  kínai fogalma 96–97
  követelése a KNK-ban 304–305
Demokrácia istennője 305
Demokratikus Haladó Párt 313
Der Spiegel magazin 191
Dewey, John 167–168
Dhanin Chearavanont 181
Dimitrov, Georgi 222
diplomácia
  a Csing Birodalomban 22–23, 40, 76–78, 147, 161
  a Kínai Népköztársaságban 294–295, 298–299, 367
Dosztojevszkij, Fjodor 168

Doyle, Arthur Conan, Sir 168
Dulles, John Foster 92, 263

Dzs
Dzsungária 21–22
dzsungárok 40

E, É
Eden, Anthony 263
Egyesült Államok
amerikai modell a technológia terén 397–399
és a belgrádi kínai követség lebombázása 316–317
és a kínai gazdasági reformok 302–303
és a kínai polgárháború 236–237
és a vietnámi háború 279–280
és Délkelet-Ázsia 230
és Kína jövőbeli kezelése 215–216
és Tajvan 311–314
Kína elleni szankciói 305–306, 314
szovjetellenes szövetsége a KNK-val 294–295
Einstein, Albert 171
el-Basír, Omar 370
Elrabolva Londonban (Szun Jat-szen) 198
első kínai–japán háború (1894–95) 89–93
első ópiumháború (1839–42) 29, 46, 48, 76
első ötéves terv a KNK-ban 248, 251, 264
emberi jogok 315–316, 319–320, 354, 369
Engels, Friedrich 168
ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete) 230, 239, 241–242, 293, 317, 320, 347–349
Epstein, Israel 286
északi hadjárat 138, 165
Észak-Korea (Koreai Népi Demokratikus Köztársaság) 87, 167, 239, 270, 279, 281, 285, 323, 327–329, 349, 367
Észak-Vietnám 270, 279–281, 295
etnikai nacionalizmus 106
Európai Unió 163, 191, 305, 314, 321, 335, 372

F
Falun Kung szekta 360–361
Fang Li-cse 199
Fehér Lótusz Társaság 32
Fejlesztési Pénzügyi Társaság 162
Feng Kuj-fen 83
Ferry, Jules 58
Fidzsi 189, 319
Ford, Gerald 296
Fordítási Intézet (Tungvenkuan) 77–78
Foster, John W. 92
Franciaország 55, 57, 66, 69, 75, 116, 118, 119, 190, 195–196, 215, 229, 230, 320, 324, 348, 352, 358
Fryer, John 71
Fucsien tartomány 35, 41, 47, 59, 102, 159, 174, 178, 180–181, 184, 202, 207, 276, 313
Fukuzava Jukicsi 97
Fülöp-szigetek 34, 55, 100, 114, 177, 180, 182, 185, 333, 336

G
Gandhi, Indira 345
Gandhi, Radzsiv 345
General Foods cég 303
Gerbillon, Jean-François 23
Ghána 270, 282–283
Gini-index 311
globális pénzügyi válság (2008-tól) 349, 357
Goodnow, Frank 123
Gorbacsov, Mihail 301, 340–341
Gordon, Charles 51
Gore, Al 321
Gotó Sinpei 156
Gros, Jean-Baptiste 56
Gruzenberg, Mihail (Borogyin) 136

Guevara, Che 283
Guyana 189

Gy
Gyöngy-folyó (Csucsiang) 42, 45–46, 301

H
háborús rossz bánásmód 203
Hackett Orvosi Főiskola 160
hakkák 50, 67, 180
Hamagucsi Oszacsi 204
Han-dinasztia 17–18, 36
Hangcsou 160, 169
han kínaiak (hanok) 36, 50, 96, 103,129, 177, 255, 311
Han Szu-jin 298
Han Tung-fang 199
Harbin 61, 98, 146
Hardoon, Silas 147, 175
harmadik világ 124
és a Kínai Népköztársaság 259, 263–264, 269–270, 275, 278, 282–284, 295–296
és az Egyesült Államok 266, 294–296
harmadik vonal 288
Hart, Robert, Sir 77–78, 162
Hawaii 35, 69, 187, 198
Hay, John 113–114
Heinz cég 303
hidegháború
és a kínai–amerikai kapcsolatok 299–302, 314–315, 370
és a kínai–vietnámi kapcsolatok 325
és Korea 91, 167, 326
hatása a kínai–indiai viszonyra 345, 347
Hirohito császár 204
Hirosima 229, 233
Hitler, Adolf 163–164, 206, 214, 261, 270
Hobson, Benjamin 71
Honan tartomány 83, 214, 219, 225, 226, 261
Hongkong 46, 101, 134, 148, 179, 181, 185, 268, 310, 314, 323
brit uralma 48–49, 58–59, 146
mint a KNK része 353–354
mint kínai kereskedelmi csatorna 56, 58–59, 63, 153–154, 288, 297, 302
Hongkong and Shanghai Banking Corporation (HSBC) 64–65, 157–158
Hopej tartomány 83, 159, 209, 287
Ho Si Minh 167, 259, 280
Hruscsov, Nyikita 247–248, 265, 272–274, 277, 284
Hszie Ji-csu 181
Hszincsiang (autonóm) tartomány 22, 52, 57, 58, 126, 128–129, 133, 177, 206, 236, 238, 256, 262, 264, 277, 290, 311, 320, 348, 360–361
Hszüan-tung császár 55
Hszü Sou 71
huacsiaók 334
Hua Hszin-min 201
huajikuan [kulturális magasabbrendűség] 38
Hua Kuo-feng 297
Hua Lan-hung (Léon Hoa) 200, 254
Huang Hua 160
Huangpu Akadémia 136, 138, 167
Hu Csin-tao 115, 309, 319–320, 328, 341, 348–349
Hu Han-min 96, 120
huj [önsegítő/politikai szövetség] 179
Hu Jao-pang 304
hujkuan [szülőhely/klán szerinti szövetség] 63, 179
Hujtung szejikuan (Adózó Küldöttségek Szállása) 44
Hunan tartomány 34, 45, 124–125, 135, 214, 226, 261, 297

Hung Hsziu-csüan 50–51
Hungszon tevongun 87, 90
Huo Csing-tang 154
Hurley, Patrick 227
Hu Si 171
Huszein, Szaddám 348
Hutchison cég 58

I, Í

Ibsen, Henrik 168, 173
Icsigo-hadművelet 226–227
I Haung 87
India 31, 42, 45, 47, 50, 58, 128–129, 134, 140, 154, 158, 179, 207, 217, 259, 272, 321, 336, 339, 367, 373
  és a Kínai Népköztársaság 275–277, 344–345, 347, 368
  és az 1962-es kínai–indiai határkonfliktus 270, 276–277, 323, 344–345
  és az 1971-es indiai–pakisztáni háború 345
  és Indonézia 177, 282–283, 347
Indonézia 55, 165, 177, 180, 182, 259, 275, 282–283, 286, 294, 296, 336, 338–339, 347
Inukai Cujosi 204
iraki háború 320, 349,
iszlám (muszlim) világ 161, 320, 343, 360
Ito Hirobumi 94

J

jaltai konferencia 227–229
Jamada Szaburó 86
Jang Ceng-hszin 128–129
Jang Csen-ning 171
Jang Ji-po 148
Jang Kuj-szung 261
Japán
  az első világháborúban 102
  és a Csing-dinasztia 80–92, 96–99, 101
  és az expanzionizmus/imperializmus 204–206
  és Kína megszállása 212
  és Korea 86–92, 98, 101–102
  és Mandzsúria 103–104, 148
  és Tajvan 84, 99–101, 102, 146–148
  gazdasága Kínáéval összehasonlítva 323–324
  „huszonegy követelése" 102, 162
  japán modell a gazdaság terén 84–85, 95, 101–103
  jövőbeli kapcsolatai Kínával 366–367
  katonai szövetsége Németországgal 210, 214
  mai kapcsolata Kínával 329–333
  nacionalizmusa 105–106
  rivalizálása az USA-val Kína kapcsán 114–115
  szerepe Kelet-Ázsiában 97
  szerződései Kínával 83–84
Jardine Matheson cég 58–59, 63–64, 154
Jardine, William 63
Je Csien-jing 136
Jelcin, Borisz 341
Je Ming-csen 56
Jenan 207, 236
Jenani Egyetem 250, 252
Jencsing Egyetem 69, 115, 160, 170, 251
Jen Hszi-san 214
Jézus Család 160
jezsuiták 23, 40, 159
Jihocsüan (Igazság és Béke Ökle) 110
Jouett, John 164
Jugoszlávia 247, 265, 297, 341
Jugyin, Pavel 271
Jüan Si-kaj 88–89, 102, 120–123, 127–129, 161–162

Jüan Vej-si 331
Jünnan tartomány 36, 52, 128, 177, 207, 217, 288
Jü Zsen Seng cég 64

K

Kadír, Rebija 361
Kaing Guek Eav 325
Kajpingi Bányavállalat 65
Kambodzsa 34, 182, 294, 297, 299, 325, 335, 340
Kang-hszi császár 20–23, 31, 32, 39–40
Kanghva-egyezmény 88
Kang Ju-vej 93, 95, 101
Kang Seng 285
Kanton 37, 42, 45–49, 56, 61, 67, 71, 74–75, 132–133, 136, 138–139, 159, 167, 183, 213, 236, 264, 301
Kantoni Keresztény Főiskola 69
kantoni rendszer 42
Karakhan, Lev 135–136
Kazahsztán 342–344
Kelemen (XI.) pápa 23
Kelet-kínai-tenger 330, 332
Kennedy, Robert 283
Kentucky Fried Chicken (KFC) 303, 305, 317
kereskedelem
  a Csing Birodalmon belül 41–46
  és a Csingek kényszerengedményei 58–62
  Kína és az Egyesült Államok között 295
  Kína és India között 345
  Kína és Japán között 81, 330
  Kína és Közép-Ázsia között 343–344
  Kína és Oroszország között 342
kereskedelmi jog 65, 359
kereskedőházak 58–59, 64
kereszténység 23, 45, 49–51, 66–67, 110–111, 116, 137, 158–161, 170, 198, 243, 264, 361
kilenchatalmi szerződés 114
Kim Dedzsung 327
Kim Dzsongil 328
Kim Dzsongun 328
Kim Ir Szen 167, 239, 258, 279, 281–282, 327
Kim Ok Kjun 88
Kína
  19. századi gazdasága 33–34
  és az ASEAN 335–336
  és az első kínai–japán háború hatásai 92–94
  és Japán konfliktusa Korea kapcsán 88–92
  etnikai kisebbségei 36–39, 67, 128–129, 364
  földrajzi meghatározása 17
  gazdasági stagnálása más ázsiai országokhoz képest 322–323
  japán megszállása 222–225
  jövője 15, 351–373
  mint az első világháború szövetséges hatalma 102–103
  mint Középső Királyság (Csungkuo) 17–18, 22
  öndefiníciója („mi Kína?") 17–18, 126, 129–130
  státusza a második világháború után 230–231
  tudása a földrajzi világról 38–39
  urbanizációja a kései Csing-korban 62–63
  Lásd még Csing Birodalom; Kínai Köztársaság; Kínai Népköztársaság
Kínai Amerikai Állampolgárok Szövetsége 186
kínai diákok külföldön 195–197
  a Szovjetunióban 196–197, 198
  az Egyesült Államokban 68–69, 195, 197
  Európában 190, 197
  hazatérésük a piacgazdaságba 309–310
  Japánban 95, 195, 330

Kínai Egyenlő Jogok Ligája 186
kínai gazdaság
19. századi egyenetlen növekedése 33–34
21. századi kínaiak 320–321, 323–324
jövőbeli fejlődése 355–356
nyugati stílusú szektorai 109
Lásd még kereskedelem
Kínai Keleti Vasút 136, 141, 228
Kínai Kereskedelmi Gőzhajó Vállalat 65
Kínai Kommunista Párt (KKP)
elszovjetesítése 245
és a „hosszú menetelés" 166, 199, 207
és a „kis ugrás" 252
és a második kínai–japán háború 202–203, 213–214, 221–223, 226–227
és a második világháború vége 234–235
és a „nagy ugrás" 267, 269–274, 276, 277, 284, 331
és a polgárháború 222, 236–237
és a társadalmi feszültségek 358
és az állampolgárok életének megszervezése 244
és az írástudás terjesztése 244, 251
hatása a piacgazdaságra 308–309
külföldellenes kampányai 242–244
megalapítása 132, 135, 165–166
mint gerillahaderő 207, 213, 221, 333
pusztító természete 26
„száz virág"-kampány 266
szólásszabadság elleni fellépése 266
szövetsége a Kuomintanggal 216
tagsága 233–234, 245
Lásd még Kínai Népköztársaság
Kínai Köztársaság
és a hadurak korszaka (1916–28) 123
kikiáltása 1912-ben 115, 116, 126–127
mint Tajvan 312
kínai migráció
a csendes-óceáni térségbe 187, 189
az Egyesült Államokba 185–187
Délkelet-Ázsiába 177, 178, 179–183, 187
és a bevándorló közösségek konfliktusai 193–194
és a kivándorlók kizsákmányolása 185, 192–194
és a migránsok hazatérése 191
Európába 190–191
Latin-Amerikába 187–189
Szingapúrba 183–185
Tajvanra 100–101
vidékről a városokba 178
kínai nacionalizmus
és a kereszténység 161
és a kisebbségek 181–182
és a KKP 237, 313, 315
és a Kuomintang 132, 134
és a második kínai–japán háború 202–203, 205, 216
és a tengerentúli kínaiak hazatérése 182–183
és az 1911-es forradalom 120
kontra japán nacionalizmus 105–106
mai formája (1990 után) 364–365
kínai nép
definíciója 37–38
szeretet-gyűlölet kapcsolata Amerikával 115
Kínai Népi Japán-ellenes Katonai és Politikai Egyetem 250
Kínai Népköztársaság (KNK)
elszigetelése Mao alatt 291
és a könyvek-filmek cenzúrája 243
és a külföldiek bebörtönzése 243
és az internet-hozzáférés korlátozása 361–362
gazdaságpolitikai reformja 246, 264–265, 267

globális külpolitikájának megalkotása 370–373
kapcsolatai más kínai államokkal 353–355
kikiáltása 1949-ben 237–238
nemzetiségi politikája 255–258
társadalmi egyenlőtlenségei 311
történelemkönyvei 331–332
WTO-tagsága 308, 317–319
Kínai Oktatási Misszió 69
kínai polgárháború (1946–50) 236–239, 249
kínai polgári forradalom (1911–12) 103, 108, 119–123, 129, 181
kínai részvétel a második világháborúban 193
kínai részvétel az első világháborúban 193–194
Kínai Tudományos Akadémia 15
kínai–vietnámi háború (1979) 279–281
kínai világkiállítás (Nyugati-tavi Kiállítás) 169
Kirgizisztán 343
Kissinger, Henry 99, 294–295
kjahtai rendszer 41
kjahtai szerződés 40
Kobun Gakuin (Mérhetetlen Tudás Akadémiája) 95
Kocse Hujpien (Kínai Tudományos-technikai Magazin) 71
Kodzsong király 87–90
Komintern (Kommunista Internacionálé) 135, 165–167, 221–222, 233
komprádorok 62–64, 154
koncessziók 59, 61, 102, 103, 114, 116, 119, 130, 135, 137, 140–141, 145–148, 153, 175–176, 210, 302, 349
konfucianizmus 18, 55, 105, 108
Korea
és a második kínai–japán háború 89–93
és az Egyesült Államok 239, 258, 260–261, 264, 279, 367
és Japán 80, 86–92, 98, 101–102
és Kína 326–329
mint adófizető ország 22, 30
Lásd még Észak-Korea; Dél-Korea
koreai háború (1950–53) 239–242, 331–332
korlátolt felelősségű társaságok 65, 154–155
Koszigin, Alekszej 287, 289–290
Közép-Ázsia 21, 30–31, 39–40, 57, 149, 342–344
közhigiénia 70
Központi Kulturális Forradalmi Csoport 286
Központi Pártiskola 363
Kuanghszi (autonóm) tartomány 36, 48, 50, 58, 207, 214, 226, 261, 288
Kuang-hszü császár 90, 94, 111
Kuangtung tartomány 35, 41–42, 48, 93, 124, 148, 154, 174, 178, 181–182, 189, 261
kuantu sangpan [állami ellenőrzés] 65
Kuba 35, 114, 187–189, 277–278, 282, 283–285
„kulturális forradalom"
a mai KNK tankönyveiben 331
és a hazatért kínaiak 200–201
és Kim Ir Szen véleménye róla 281–282
és Mao Ce-tung 269–270
hatásai Kínán kívül 287–288
Kumazava Banzan 80
Kung herceg 77, 83
Kung Pin-mej, Ignatius 264
kungszo [kereskedelmi szövetség] 179
Kuo Csüan 153
Kuo Jüe 153
Kuomintang (KMT) 140–143
és a fejlesztő állam 140
és a KKP 166, 222, 235
és a második kínai–japán háború 203, 213–215, 219, 221, 225–227, 229–230
és a polgárháború 236–237
és a Szovjetunió 134–135
és a területenkívüliségi jogok vége 219

feldarabolódása 223–227
hadserege 163–167
megalapítása 124
társadalmi támogatottsága 133–134
újraalapítása 132
Kuo Mo-zso 72, 138–139
Kuo Szung-tao 78
külföldiek
a kínai városokban 49
és a bokszerek 111–113
és a „kulturális forradalom" 285–286
és a területenkívüliség 145–146
jogai Kínában 56
kiűzése 1949 után 175
száma Kínában 146–147
külföldi (katonai) tanácsadók 161–163
amerikaiak 92, 122, 123, 164, 217–218, 226, 239
japánok 205
németek 116–117, 142, 163–166, 210
szovjetek 136–137, 139, 244, 251–252, 254–257, 262, 271–272
különleges gazdasági övezet (SEZ) 301–302
Kvantung-hadsereg 204, 209

L

Lansing–Isii-megegyezés 114
Laosz 274, 335
Lea, Homer 122
Le Duan 280–281
Lee Hsien Loong (Li Hszien-lung) 184
Lee Kuan Yew (Li Kuang-jao; Li Kuan Ju) 184–185, 199, 334–335, 353
Legge, James 68, 72
Leighton Stuart, John 115, 160, 170
Lenin, Vlagyimir 135–136, 165, 200, 222, 232, 234, 268, 273, 289
leninizmus 232, 253, 259, 264, 273, 275, 279, 304, 306
Liang Csi-csao 86, 95, 131, 254
Liang Sze-cseng 254
Liaotung-félsziget 92, 148
Li Cung-zsen 207
Li Cseng-tao 171
Lifanjüan (Gyarmatügyi Udvar) 44
Li Hung-csang 52, 55, 68, 76, 83, 89–90, 92, 113
Li Li-szan 196, 198
Lin Cö-hszü 46, 49
Lin Csang-ji 49
Lingnan Egyetem 69, 115
Lin Piao 241, 278, 290, 295
Lipao (újság) 153
Li Peng 201, 304
Li San-lan 71
Li Ta-csao 132, 135
Li Teng-huj 312–313
Little, Lester Knox 162
Liu Hsziao-po 304, 360
Liu Hszi-hung 73
Liu Hung-seng 155
Liu Sao-csi 95, 196, 234, 245, 260, 265, 273–274, 282–283, 284, 286, 297
Lo Csia-ling 147
Luca, Luigi de 162
Luce, Henry W. 159
Lu Hszün 95, 131, 173
Lung-jü császári özvegy 122
Lung Jün 207
Lynch, George 112
Lynch, Patricio 188

M

MacArthur, Douglas 91
Macartney, Lord George 43
Magyarország 96, 191, 265–266, 297
Mahler, Gustav 169
Ma Jing-piao 154
Ma Jung-can 154
Maj Meng-hua 79

Május 4-e mozgalom 103, 130–132, 134, 173, 232, 250
Május 13-a mozgalom 137–138
Makaó 42, 46, 84, 137, 146, 154, 159, 268, 353
Malajzia 55, 180, 182, 184, 283, 333
mandzsuk 20, 29, 36, 48, 51, 53, 55, 96, 119, 126, 204
Mandzsúria 19–20
és a cári Oroszország 57
és a jaltai konferencia 228
és a Mantecu vasútvállalat 156
és a Szovjetunió 141, 229, 235
és Japán 98–99, 104, 148, 229
és Kína 141–142
mint Mandzsukuo 148, 202, 204–206, 209–210, 223, 229
Mao Ce-tung
a szülők által eldöntött házasságról 173–174
ellenállása a Kuomintang-kormánynak 235–236
és a világháború végének kedvezőtlen fordulata 234–235
és Hunan önrendelkezése 125
és Peking 252
gazdasági tervei 267–268
megalomániája 275
véleménye Sztálinról 265
maoizmus 26, 233–234, 264, 309
Mao-ruha (Mao-öltöny) 150–151, 243
Marshall, George C. 235, 237
Martin, William 76
Marx, Karl 86, 168, 181, 222, 233, 249, 259
marxizmus 135, 222–223, 232–234, 242, 252–253, 256–257, 264, 274–275, 279, 304
második kínai–japán háború (1937–45) 101, 140, 155, 165, 202–203
második ópiumháború (1856–60) 24, 51, 57
Matheson, James 63
Matisse, Claude 169
McKinley, William 114
Meidzsi-restauráció 82–83
Mendès France, Pierre 259
Miklós (II.) cár 98
Mill, John Stuart 97
Milošević, Slobodan 317
Ming-dinasztia 19–20, 38, 44, 96
misszionáriusok 43, 49, 110–112, 160
és a nyugati tudomány átadása 71
és az oktatás 59, 68–69, 115–116, 158–160, 187
katolikusok 50, 66–67
Kínában 1949 után 243, 264, 331
protestánsok 67, 69, 71, 76, 159
Molotov–Ribbentrop-paktum 214
Monet, Claude 169
Mongol Népköztársaság (Külső-Mongólia) 126, 206, 228, 236, 238, 340, 342–344
mongolok 19, 21, 36, 39–40, 57, 122, 126–129, 205, 256–257, 285, 309, 343–344
Monnet, Jean 162–163
Monsen, Marie 160
Morrison, Robert 67
Morrow, Douglas 299–300
Mugabe, Robert 370
munkakörülmények 65, 191, 193, 194, 321, 358
munkatáborok 243–246, 260–261, 264, 266–268
Munthe, Johan 162
muszlimok Kínában 36, 52, 57, 122, 126, 128–129, 257, 264, 320, 343, 347–349, 360–361

N

náci Németország (Harmadik Birodalom) 164, 205, 209–210, 215, 228
Nagaszaki 229, 234

Nagy Béke Mennyei Királysága (Tajping Tjen-kuo) 51
Nagy-Britannia (Egyesült Királyság)
és Hongkong 58–60
és Tibet 127–128
kapcsolatai a KNK-val 263
kereskedelme Kínával 42–43, 45–48
kínai bevándorlói 190–191
küldöttségei Kínába 44
nagy gazdasági világválság (1929–33) 104, 169, 195, 204–205
„Nagy-kelet-ázsiai közös felvirágzás övezete" 223
nagy tűzfal 362
Nakamura Keiu 97
nanjang 179–182
Nanking 17, 120, 123, 140, 179, 210, 211, 215, 236, 332
Nankingi Biztonsági Zóna Nemzetközi Bizottsága 211
Nankingi Egyetem 115
„nankingi évtized" 140
nankingi szerződés 48
„Nanking megerőszakolása" 213, 332
„négy modernizáció" 118, 297
Nehru, Dzsaváharlál 259, 275–276, 282, 344–345
Nejhuang 225
Németország
és Kína 113–114, 116–117
katonai szövetsége Japánnal 215
nemzetközi jog 59, 75–76, 86, 161, 365
nemzetközi kapcsolatok 25, 76, 77, 85, 96, 97, 369, 372
és a kommunisták 18, 235, 237, 266, 269, 278, 311, 324, 367
és Csien-lung császár 53
Nepál 30, 31, 347
Népi Akciópárt (PAP) 184
Népi Egyetem 251
Népi Felszabadító Hadsereg (NFH) 193, 236, 241, 249, 290
Népi Konzultációs Konferencia 237
Nien-felkelés 52, 83
Ni To-seng (Őrző Ni) 160
Nixon, Richard 294–296, 320
Nixon-sokk 329
Nkrumah, Kwame 283
No Muhjon 327
North-China Daily News (újság) 153
női emancipáció 172
nukleáris kísérletek 278, 345

Ny

nyercsinszki szerződés 22, 39
„nyitott ajtó politika" 113–115, 199
Nyugodt Tengerek Csarnoka 24

O, Ó

Obama, Barack 69, 338
Okinava 75
oktatás
a Csing Birodalomban 67–69
a Kínai Népköztársaságban 250–253
és a keresztény misszionáriusok 67–68, 115, 158–160
Hongkongban 59
Lásd még kínai diákok külföldön
Olaszország 106, 140, 191
ópiumkereskedelem 47, 63
Orosz Birodalom
és a Csingek Kínája 21–22
és Mandzsúria 57, 103–104
és Mongólia 126–127
kereskedelme Kínával 41–42
orosz–japán háború (1904–05) 99
Országos Népi Gyűlés Csarnoka 254, 340
Orvosi Misszionárius Társaság 71

P

Paj Csung-hszi 207
pajhua [köznyelv] 171
Pakisztán 276, 294–295, 345, 347–348, 368
Palmerston, Lord Henry 46–47
parasztszövetségek 134
Parker, Peter 71
parlamentáris köztársaság 121
Pearl Harbor 164, 217, 332
Peking
általános rendezési terve 253–255
és a bokszerfelkelés 111–113
szovjet stílusú átépítése 246–247
Pekingi Egyetem 24, 69, 115, 135, 160, 170–171, 199, 251, 317
Penghu-szigetek 92
Peng Tö-huaj 284
Pereira, Tomás 332
Peru 35, 187–188
Philadelphia Press (újság) 113
piacgazdaság 157, 199, 306, 308–309, 311
Picasso, Pablo 169
Pickering, William 183–184
Piry, Théophile 162
Platón 18, 19
pluralizmus 347, 354–355, 358–359, 371
polgárjog 359
portsmouthi szerződés 98
Powell, Colin 320
Pu Ji császár 55, 108, 204, 230
Putyin, Vlagyimir 341

R

Rabe, John 211
Rao, Naraszimha 345
rasszizmus 115, 188, 190–192, 194, 262
Reagan, Ronald 299–300, 304–306, 309–310
Ribalko, Pavel 165
Rittenberg, Sidney 286
Rjúkjú-szigetek 74–75, 83
Robertson, Walter 262
Rockefeller Alapítvány 159
Roosevelt, Franklin 210, 215, 217–219, 227–228
Roosevelt, Theodore 99
Rothkegel, Curt 150
Rousseau, Jean-Jacques 86

S

Sang, Gaston Tong 189
Sanghaj
bankjai 64
mint kereskedelmi főváros 354
modern építészete 149–150
Sanghaji Együttműködési Szervezet (SCO) 343
Sanghaji Műszaki Főiskola 71
santungi újjászületési mozgalom 160
Santung tartomány 34, 102, 110, 114, 116, 142, 149, 159, 222, 227
Sárga-folyó (Huangho) 17, 36, 214
Sassoon, Victor, Sir 150
Scarborough-zátony 336–337
Schwartz, Benjamin 17
Scott, Walter 149
Scowcroft, Brent 306
Sencsen 301, 302, 306
Seng Si-caj 129, 207
Senjang (Mukden) 98, 142, 146, 204
Senpao magazin 150, 153
Shanghai Evening Post and Mercury (újság) 153
Shaw, George Bernard 168
Shell cég 154, 200
simonoszeki szerződés 92–93
Singer cég 154
Sneevliet, Hendricus 165
Snow, Edgar 294
Song Ong Siang, Sir (Szung Vang-hsziang) 184
Soong, Charlie (Szung Csia-su) 132
Spencer, Herbert 97

Spratly-szigetek 336–337
Standard Oil cég 154
Stennes, Walter 164, 389
Stern, Manfred (Emilio Kléber) 166, 389
Stilwell, Joseph 218
St. John's Egyetem 385
Strong, Anna Louise 166, 390
Studd, C. T. 159, 389
Sukarno 259, 282–283, 286, 399

Sz

Szaigó Takamori 87
Szecsuan tartomány 17, 31, 37, 124, 128, 214, 226, 234, 236
szentpétervári szerződés 78
szeptember 11-e hatása a kínai–amerikai kapcsolatokra 319–320, 343
szeptember 11-i terrortámadások 347–348
Szertartások feljegyzései 72
szerződéses kikötők 59–60
Szingapúr
  és Japán 217
  és Kína 334, 353,
  és Nagy-Britannia 183–184
  kínai bevándorlói 183–185
  mint regionális kereskedelmi központ 64
szociáldarwinizmus 79
szociálimperializmus 287
Szoedzsima Taneomi 84
szovjet modell
  a hadseregben (NFH) 249–250
  a KNK oktatásában 250–251
Szovjetunió
  befolyása Délkelet-Ázsiában 230
  és a Kuomintang 134–135, 140–141
  és az amerikai–kínai ellenszövetség 295–296, 299, 301
  és Hszincsiang tartomány 129
  határkonfliktusai Kínával 141, 323
  mint kínai szövetséges Japán ellen 210
  összeomlásának hatása a KNK-ban 340–343
Sztálin, Joszif
  és a jaltai konferencia 227–229
  és a Kínai Kommunista Párt 139, 166, 104–105, 221, 234, 246–247
  és a koreai háború 239
  és a nemzetiségi politika 255–257
  és Mandzsúria 141, 235–236
sztálinizmus 252
Sztravinszkij, Igor 169
Szun-ce 19
Szung Csiao-zsen 124
Szung Csing-ling 132, 198
Szung Mej-ling 198
Szun Jat-szen
  és a kínai forradalom 120–123
  és a kommunisták 135–136
  Japánról és Kínáról 105
  külföldi élete 198
  mártírsága 136–137
Szun Mej 198
Szuvorov, Alekszandr 40

T

Tádzsikisztán 343
Taisó-korszak 85
Taj Li 164
Tajping-felkelés 53, 72, 78, 159, 188
Tajvan
  és a japán uralom 80, 84, 92, 99–100
  és a Kínai Népköztársaság 260, 263, 288, 296, 298, 300–301, 311–314, 353, 354–355
  és a Kuomintang 241, 311–313
  és az Egyesült Államok 311–314
  fujiani bevándorlói 180
  gazdaságának állami irányítása 354–355
tajvani kapcsolatokról szóló törvény (1979) 312

Tajvani Köztársaság 100
tajvani őslakók 67, 100
tajvani-szorosi válság 272
tálibok 320, 348
Tanaka Kakuei 329
Tan Cheng Lock, Sir (Csen Csen-lu) 184
Tang Sao-ji 69
Tang Ven-seng (Nancy Tang) 201
Tan Kah Kee (Csen Csia-keng) 184
taoizmus 160
Tao-kuang császár 47, 77
Taylor, Bayard 186
technológiai transzfer 296, 302, 315, 372
Teilhard de Chardin, Pierre 159
Tengeri királyságokról szóló képes értekezés (Vej Jüan) 49
Teng Hsziao-ping
  a társadalmi egyenlőtlenségről 358
  és a délkelet-ázsiai kapcsolatok 333–334
  és a pártpolitika megváltoztatása 304–308
  és Le Duan 281
  gazdasági reformprogramja 297–298, 301–302, 307
  visszatérése a hatalomba 297
Teng Ji-ming, Dominic 264
területenkívüliség 48, 59, 83, 85, 88, 100, 130, 141, 145, 147, 157, 175, 219
Thaiföld (Sziám)
  és az adófizetői kereskedelem átszervezése 75
  kínai bevándorlói 34–35, 177, 180, 182
  mint adófizető állam 30
Thatcher, Margaret 304, 309
Tibet
  és a „kulturális forradalom" 288
  és a polgárháború 236
  és Csien-lung császár 31
  és Kína 126–128, 275–276, 316, 319, 342, 360–361, 369
  félautonóm státusza 207
tibetiek 36, 127–129, 257, 360–361
Tienanmen téri tüntetések 199, 306–307
  hatása külföldön 305, 307, 314, 316, 330
  követelései 305, 340
  vérbe fojtása 306
Tiencsin 61–63, 71, 111–112, 134, 137, 147, 252
tiencsini konvenció 89
Tiensicsaj [Dianshizhai] (újság) 153
Tiltott Város 23, 32, 94, 254, 303
Times (újság) 117, 194
Ting Zsu-csang 92
Tito, Josip Broz 246–247
Tokutomi Szohó 97
Tolsztoj, Lev 168
Tong, Anote 189
Tökéletes Ragyogás Kertje (Jüanmingjüan) 23–25, 53
triádok 179
Trockij, Lev 136
Truman, Harry 230, 235, 239, 263
Tung-cse-restauráció 55, 82
tunghszianghuj, lásd hujkuan
Tungmenghuj (Szövetséges Liga) 96–97, 121
Turgenyev, Ivan 168
Türkmenisztán 344
Tyrrell, William, Sir 140–141

U, Ú

ujgurok 129, 206, 257, 360–361
Új-Zéland 189–190, 269
U Nu 259

V

Vadzspaji, Atal Behari 345, 347
Vahreva, Faina (Csiang Fang-liang) 173
Vajvupu (külügyi iroda) 118
vallás
  és a Kínai Kommunista Párt 264
  tonghak (keleti tanítás) 89

vallásos újjászületési mozgalmak 160
Lásd még buddhizmus; jezsuiták; kereszténység; konfucianizmus; misszionáriusok; taoizmus
Változások könyve (Ji csing; Ji king) 72
Vang Csia-hsziang 274
Vang Csing-vej 136–137, 139, 223–225, 230, 352
Vang Csi-sze 365
Vang Haj-zsung 201
Vang Kan-csang 201
Vang Kuang-mej 286
Vang Ming 196, 199
Vang Tan 199
Vang Tao 72
vasutak 98, 100, 102, 109, 117, 119, 136, 141–142, 148, 154–156, 187, 212, 228, 234, 270
Vattel, Emer de 75–76
vegyes házasság 173, 187
Vej Jüan 49
Ven Csia-pao 357–358
Ven Ji-to 137
Vietnám
és a KKP 258–259
és az ASEAN 335
és Franciaország 57
háborúja a KNK-val 323–325
kínai bevándorlói 182
mint adófizető ország 30
vietnámi háború 287–289, 294–295, 313, 325
Világkereskedelmi Szervezet (WTO) 308, 317–319
vitatott területek 277, 346
Vollmer, August 164
von Falkenhausen, Alexander 117, 163–164, 166
Vo Nguyen Giáp 259
von Ketteler, Clemens 112
von Seeckt, Hans 117, 163
vörösgárdisták 183, 200–201, 282, 284–288
vörös khmerek (polpotisták) 182, 325
Vuhan 61–63, 119–122, 138–139, 147, 213, 252
Vu Ta-ju 171
Vu Ting-fang 73

W

Walsh, James E. 264
Ward, Frederick Townsend 51
Washingtoni Tengerészeti Konferencia 114
Wavell, Archibald 217
Way, Víctor Joy 188
Wheaton, Henry 76
White, Theodore 219
Wilson, Woodrow 130
Wong, Moisés Sío 189
Wong, Tommy 193
Woods, A. S. 164

Y

Yang, Jeffrey 186
YMCA 152–153, 243
Yue, Mary 174
YWCA 152, 154

Zs

Zsenmin Zsipao (újság) 199, 285, 317–318
Zsigarev, Pavel 165
Zsukov, Georgij 210
Zsung Cse-csien 200
Zsung Hung (Yung Wing) 68
Zsung Ji-zsen 200
Zsung Sang-csien 69

A császárok uralmához vagy más kommunista rendszerekhez képest a kortárs Kína több erőt mutat, nyitottabban viselkedik, még akkor is, ha a háttérben vagy a napi politikában olykor visszaköszönnek a régi beidegződések. Kétségtelen, hogy az ázsiai állam gazdasága az utóbbi évtizedekben óriási mértékben nőtt, és a legtöbb kutató arra számít, hogy az ország globális vezető szerepet tölthet be a későbbiekben is. A *Nyughatatlan birodalom* szerzője azonban – vitába szállva jó néhány szakértővel – arra a következtetésre jut, hogy Kína útja a jövőben kevésbé lesz egyenes, mert a tagadhatatlan haladás ellenére a mélyben olyan áramlatok munkálnak, amelyek merőben eltérő irányba vezérelhetik az országot.

Odd Arne Westad, Kelet-Ázsia-kutató, a számos díjjal kitüntetett történész ebben a kötetében Kína és a külvilág kapcsolatát tekinti át 1750-től napjainkig, miközben óhatatlanul a még távolabbi múltat is fürkészi, hátha a jelenkori átalakulások a Mennyei Birodalom meghatározó örökségében gyökereznek.

4 900 Ft

0801:KO - KK Szabadpolc
327 W 63 FS01133807
WESTAD, ODD ARNE
NYUGHATATLAN BIRODALOM :
1 210015 587727